

MARX
ENGELS
OPERE

35

KARL MARX FRIEDRICH ENGELS
OPERE, VOLUMUL 35

Proletari din toate țările, uniți-vă!

KARL MARX
FRIEDRICH ENGELS

OPERE

EDITURA POLITICĂ

1984

KARL MARX
FRIEDRICH ENGELS

VOLUMUL 35

EDITURA POLITICĂ
București—1984

Prezenta traducere a fost întocmită în colectivul de redacție al Editurii politice după originalul apărut în editura „Dietz“, Berlin, 1967, completat cu unele note din ediția rusă apărută în Editura pentru literatură politică, Moscova, 1964.

KARL MARX
și
FRIEDRICH ENGELS
SCRISORI

Ianuarie 1881 — martie 1883

Partea întâi

Correspondența
dintre Marx și Engels

Ianuarie 1881 — martie 1883

1881

i

Engels către Marx

la Eastbourne ¹

122, Regent's Park Road, N.W. ¹)
[Londra] 7 iulie 1881

Dragul meu Maur,

În scrisoarea precedentă am uitat complet să-ți scriu despre bani ; prezența lui Sch[orlemmer] mă cam stînjenește. Acum îți pot trimite 100 à ²) 120 l.st. ; întrebarea este doar dacă îi vrei pe toți odată, precum și cît să vă trimit acolo, cît să las aici. Hotărăște-te imediat ce vei primi această scrisoare, astfel ca eu să am *chiar miine* răspunsul. Miine seară Sch[orlemmer] și Pumps se duc la teatru, iar eu rămîn acasă, așa încît aș putea să completez imediat un cec pe numele lui Lenchen și să i-l duc ; soția ta sau tu veți stabili ce să se facă cu banii.

Tussy și D[olly] Maitland au jucat amîndouă foarte bine ; micuța a dat dovadă de foarte multă *self possession* ³) și era teribil de drăguță pe scenă. Tussy a fost foarte bine în scenele pasionale, dar se cam observa că și-a luat-o drept model pe Ellen Terry așa cum Radford și l-a luat pe Irving ; va abandona însă curînd acest stil ; dacă vrea să facă impresie, trebuie neapărat *strike out a line of her own* ⁴), și o va face.

Am auzit că pînă acum aerul de mare nu a avut asupra soției tale efectul scontat ; așa se întîmplă uneori la început, dar să sperăm că lucrurile se vor îndrepta.

Pumps pleacă luni ⁵) cu Sch[orlemmer] la Manchester ca s-o aducă pe micuța Lydia. Am auzit că i-ați scris lui Tussy

¹) 122, Regent's Park Road, Nord West (la această adresă a locuit Engels la Londra din septembrie 1870 pînă la începutul lui octombrie 1894). — *Nota red.*

²) pînă la. — *Nota red.*

³) — siguranță de sine. — *Nota trad.*

⁴) — să-și creeze un stil propriu. — *Nota trad.*

⁵) 11 iulie. — *Nota red.*

să vină la voi ; în cazul acesta eu voi veni poate mai târziu, după ce se va întoarce P[umps]. După cît se pare, în curînd vom pleca la Bridlington Quay, iar mai târziu, cînd Sch[orlemmer] se va întoarce din Germania, vom pleca împreună cu el la Jersey ; cel puțin deocamdată acestea sînt planurile.

Calde salutări de la noi toți soției tale și ție.

Al tău,
F.E.

Publicat pentru prima oară
în : „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

2

Marx către Engels

la Londra ²

27 iulie 1881
11, Boulevard Thiers, Argenteuil

Dragă Engels,

Astăzi nu-ți pot scrie mai pe larg, căci trebuie să expediez o sumedenie de scrisori și, cum era și firesc, în prima zi am fost luat în primire de puștime ⁶⁾.

Călătoria de la Londra la Dover a decurs bine, în limitele sperate ; cu alte cuvinte, starea deloc mulțumitoare în care se afla soția mea la plecarea din Maitland Park ⁷⁾ nu s-a înrăutățit pe parcurs. Pe vapor ea s-a dus direct în cabina doamnelor, unde a găsit o canapea strașnică și a putut să stea culcată. Marea era foarte liniștită, iar vremea minunată. Cînd a coborît la Calais, ea se simțea mai bine decît la plecarea

⁶⁾ Nepoții lui Marx : Jean, Henri, Edgar și Marcel Longuet. — *Nota red.*

⁷⁾ Maitland Park, Road 41 (la această adresă a locuit la Londra Marx cu familia lui, din martie 1875 pînă la sfîrșitul vieții). — *Nota red.*

din Londra, așa că a hotărît să continuăm călătoria. Singurele stații în care, conform biletelor noastre, puteam să ne întreprinem călătoria spre Paris erau Calais și Amiens. Acesta din urmă (la o distanță de vreo două ore de Paris) i s-a părut prea aproape de destinație ca să ne mai oprim. Dar între Amiens și Creil a simțit că iar începe diareea și crampele s-au întetit. La Creil trenul nu stă decît trei minute; pentru ea a fost însă suficient ca să se descurce. La Paris, unde am ajuns la 7 și jumătate seara, în gară ne aștepta Longuet. Dar din gara aceasta trenul direct spre Argenteuil pleca prea tîrziu ca să-l mai așteptăm. Drept care, după ce douaniers ⁸⁾ ne-au controlat bagajele, am luat o cab ⁹⁾ pînă la gara St. Lazare, de unde, după oarecare așteptare, am pornit-o cu trenul spre destinație, ajungînd însă abia în jurul orei 10. Soția mea se simțea foarte rău, dar astăzi dimineată (cel puțin acum, pe la ora 10) îi este mai bine decît îi era de obicei la această oră. În orice caz, la întoarcere va trebui să facem mult mai multe popasuri.

Longuet mă va prezenta astăzi medicului său ¹⁰⁾, așa că, dacă diareea va reveni, se va putea interveni imediat.

Aici i-am găsit pe toți sănătoși. Numai Johnny și Harry sînt puțin cam răciți din pricina schimbării de temperatură (zilele extrem de călduroase i-au sleit pe copii, în special pe Johnny). Locuința, ca *locuință de vară*, e admirabilă, probabil că a servit cîndva ca atare vreunui richard ¹¹⁾.

With best compliments to Pumps ¹²⁾.

Al tău,
Maur

După cît se pare, Tussy i-a scris corespondentului ei ¹³⁾ din Paris despre sosirea mea, care, în felul acesta, conform relatărilor lui Longuet, a și devenit secretul lui Polichinelle. „Anarhiștii“, spune el, îmi vor atribui intenții răuvoitoare în

⁸⁾ — vameșii. — *Nota trad.*

⁹⁾ — trăsură. — *Nota trad.*

¹⁰⁾ Dourlen. — *Nota red.*

¹¹⁾ — bogătaș. — *Nota trad.*

¹²⁾ — Complimente lui Pumps. — *Nota trad.*

¹³⁾ Carl Hirsch. — *Nota red.*

legătură cu manevrele electorale³. Clemenceau i-a spus că nu am absolut deloc a mă teme de poliție.

Publicat pentru prima oară
într-o formă prescurtată
în : „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913 ; în întregime,
în : Marx-Engels. Gesamtausgabe
Dritte Abteilung, Bd. 4, 1931

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

3

Engels către Marx

la Argenteuil

1, Sea View
Bridlington Quay, Yorkshire
29 iulie 1881

Dragul meu Maur,

Am primit scrisoarea ta ieri dimineață tocmai înainte de plecarea noastră⁴, și am fost foarte bucuros aflând că ați călătorit relativ bine. Dar ai dreptate când spui că drumul de întoarcere intenționezi să-l faceți în mai multe etape : o bolnavă ca ea ar risca prea mult rămânând 12 ore în picioare. Sper însă că schimbarea aerului și a decorului nu va întârzia să-și facă efectul dorit.

Am plecat la 10,30 și am ajuns aici la 5,05, minus geaman-tanul meu, care s-a rătăcit, dar care a apărut chiar în seara respectivă. După vreo 15 minute de căutare am găsit o locuință splendidă și nu prea scumpă (două camere în genul celor de anul trecut, dar cu mult mai bune în toate privințele). Ieri a plouat puțin, astăzi însă pare să se însenineze treptat. Pentru a mă asigura, în eventualitatea că vremea va fi ploioasă, ceea ce pentru noi, la Londra, a devenit din nou în ultimul timp ceva absolut obișnuit, am luat alaltăieri de la Tussy lucrarea lui Skaldin și primele două volume ale lui Maurer despre pământurile senioriale⁵.

Deocamdată ne gândim să rămânem aici trei săptămâni, poate patru, în funcție de vreme și de celelalte împrejurări.

Cecurile le am la mine ; dacă ai nevoie de ceva, nu te jena și spune-mi cu aproximație ce sumă îți trebuie. Soția ta nu trebuie să ducă lipsă de nimic ; trebuie să aibă tot ce-și doarește sau ce credeți voi că i-ar face plăcere.

Tussy a fost chiar alaltăseară la noi și așa se face că am plecat cu ea să iau cărțile și să bem împreună inevitabila bere Pilsen. Aici există posibilitatea de a înlocui în oarecare măsură berea germană ; amara ale¹⁴⁾ care se servește la o mică cafenea de pe dig este excelentă și face spumă ca și berea germană.

Scrise-mi cât mai curînd care mai e situația.

Calde salutări de la noi toți soției tale și lui Jenny. Pumps îi transmite salutări în special lui Johnny, eu de asemenea. Salută-l și pe Longuet.

Al tău,
F.E

Publicat pentru prima oară
intr-o formă prescurtată
în : „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913 ; în întregime
în : Marx-Engels. Gesamtausgabe.
Dritte Abteilung, Bd. 4, 1931

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

4

Marx către Engels

la Bridlington Quay

3 august 1881
11, Boulevard Thiers, Argenteuil

Dear Fred,

Îmi este foarte penibil să apelez atît de mult la punga ta, dar anarhia care s-a instalat în ultimii doi ani în gospodăria noastră, provocînd tot felul de restanțe, mă apasă de multă vreme. La 15 luna aceasta trebuie să plătesc la Londra 30 l.st., și asta mă obsedează de cînd am plecat de acolo.

¹⁴⁾ — bere englezească. — *Nota trad.*

Cînd ne vom întoarce, nu se știe. Aici avem zi de zi aceleași necazuri ca și la Eastbourne¹, cu singura deosebire că dintr-o dată apar niște dureri insuportabile, așa cum s-a întîmplat, de pildă, ieri. Doctorul nostru, Dourlen, care este un medic extraordinar și, din fericire, locuiește foarte aproape de noi, a intervenit imediat și a administrat unul dintre medicamentele cu efect puternic, pe bază de opiu, pe care Donkin le ținea cu bună știință în rezervă. După aceea ea¹⁵⁾ a avut o noapte liniștită, iar astăzi se simte atît de bine, încît, împotriva obiceiului, s-a sculat încă de la ora 11 dimineața și se distrează în societatea lui Jenny și a copiilor¹⁶⁾. (Diareea a încetat a doua zi după sosire. Dourlen ne-a spus din capul locului : dacă nu este decît o întîmplare, nu e grav ; dar ar putea să fie și un simptom de infecție intestinală. Din fericire, n-a fost așa.)

„Ameliorările“ temporare nu împiedică, desigur, evoluția firească a bolii, dar ele o amăgesc pe soția mea, iar lui Jenny — cu toate obiecțiile mele — îi întăresc convingerea că trebuie să ne prelungim cît mai mult șederea la Argenteuil. Eu știu mai bine cum stau lucrurile și mă simt gîtit de teamă. Ieri noapte, pentru prima oară de fapt, am dormit iarăși relativ bine. Mă încercă toate acestea acum, parcă o moară mi-ar umbla prin cap¹⁷⁾. De aceea am și stat pînă acum numai la Argenteuil și nu m-am dus la Paris, nici n-am încurajat prin cîteva rînduri pe vreunul dintre cei de acolo să mă viziteze. De altfel, Hirsch i-a și spus, pe bună dreptate, lui Longuet, în biroul redacției lui „Justice“, că este surprins de această „abstention“¹⁸⁾ a mea.

Into the bargain¹⁹⁾, de-a lungul ultimelor cinci zile aici s-a desfășurat o dramă à la Kotzebue.

Jenny avea o bucătăreasă, a very lively young girl from the country²⁰⁾, de care era mulțumită în toate privințele, căci și cu copiii se purta foarte bine. Din partea ultimei ei stăpîne, soția d-rului Reynaud (și el medic la Argenteuil), avea, ca

¹⁵⁾ Jenny Marx. — *Nota red.*

¹⁶⁾ Jenny Longuet și copiii ei : Jean, Henri, Edgar și Marcel. — *Nota red.*

¹⁷⁾ Goethe. „Faust“, partea I, scena a patra („Odaie de studiu“), București, E.S.P.L.A., 1955, p. 106. — *Nota red.*

¹⁸⁾ — „abținere“. — *Nota trad.*

¹⁹⁾ — În plus. — *Nota trad.*

²⁰⁾ — o fată foarte vioaie de la țară. — *Nota trad.*

referință „negativă“, doar faptul că a părăsit serviciul *la cerere*. Bătrina mamă a lui Longuet, care caută la tot pasul să-și exercite autoritatea asupra lui Jenny, nu s-a mulțumit nicidecum cu atât și n-a avut altă treabă decît să-i scrie din proprie inițiativă d-nei Reynaud.

Madame Reynaud este o cochetă frumușică, iar soțul ei — un măgar prost ca noaptea. De aceea, în casa acestei perechi se petrec lucruri despre care se bîrfește mult în Argentineuil. *Ei nu știau că fosta lor slujnică și-a găsit o slujbă chiar în același oraș și încă la d-l Longuet, prietenul intim al d-rului Dourlen, a cărui soție este dușmanca „intimă“ a doamnei Reynaud. This was to be looked after* ²¹⁾.

Și iată că într-o bună dimineață apare madame Reynaud — pe care pînă atunci Jennychen nu o cunoscuse personal — și îi spune că fata a avut încurcături cu bărbați (dar doamna ?), iar ceea ce este cel mai rău, e hoată, dans l'espèce ²²⁾, i-a furat un inel de aur ; o asigură pe Jenny că dorește să aranjeze lucrurile *en famille* ²³⁾, fără să facă apel la „autorități“ etc. Pe scurt, Jennychen summons the girl ²⁴⁾, doamna Reynaud o ia cu vorba, dar at the same time ²⁵⁾ o amenință, fata recunoaște, îi înapoiază inelul... și după aceea d-rul Reynaud o reclamă pe nefericită la *juge de paix* ²⁶⁾. Upshot ²⁷⁾ : ieri a fost dusă la Versailles la *juge d'instruction* ²⁸⁾ ! Tu știi că, potrivit unei prevederi preluate din dreptul roman, în care familia = servi ²⁹⁾, în Code ³⁰⁾ se prevede ca aceste mici infracțiuni, care în mod obișnuit sînt judecate de tribunalul corecțional, să fie aduse în fața Curții cu juri.

Între timp, Jenny a făcut toate demersurile posibile pe lângă judecătorul de pace, un om foarte amabil, dar chestiunea nu mai depindea de el de vreme ce fusese depusă în mod oficial o reclamație. Totuși, declarațiile lui Jenny, pe care el le-a consemnat, precum și menționarea procedurii ex-

²¹⁾ — Asta ar fi trebuit avut în vedere. — *Nota trad.*

²²⁾ — în speță. — *Nota trad.*

²³⁾ — în familie. — *Nota trad.*

²⁴⁾ — cheamă fata. — *Nota trad.*

²⁵⁾ — în același timp. — *Nota trad.*

²⁶⁾ — judecătorul de pace. — *Nota trad.*

²⁷⁾ — Rezultatul. — *Nota trad.*

²⁸⁾ — judecătorul de instrucție. — *Nota trad.*

²⁹⁾ — familia = sclavii. — *Nota trad.*

³⁰⁾ — Codul penal. — *Nota trad.*

trajudiciare a d-nei Reynaud, anexată, de asemenea, la procesul-verbal, îi vor ajuta fetei.

Faptul că Jenny a luat apărarea fetei l-a surprins pe judecătorul de pace, numai că el a privit toată povestea ca o nostimadă. A întrebat-o : Mais vous ne voulez pas défendre le vol ? — Mais non, Monsieur, commencez par arrêter tous les grands voleurs d'Argenteuil, et de Paris par dessus le marché ! ³¹⁾.

Până una-alta a rămas fără bucătăreasă. Prostănaca aia din Londra — sora lui Carry, care a fost cîndva la noi — is good for nothing in that line ³²⁾, și apoi are de lucru pînă peste cap cu cei patru copii.

Apropo. Nordau — care i-a luat locul lui Hirsch la „Vossische Zeitung“ — a primit o decorație franceză ! Hirsch a reacționat demascîndu-l în „Justice“ ! Ziarul atacă ministerul care acordă decorații unui calomniator al Franței (Nordau este evreu germano-maghiar ; el a scris în apărarea lui Bismarck și împotriva lui Tissot despre „le vrai pays des milliards“ ³³⁾ ⁶, precum și lui Bleichröder, care voia să impună la belle France ³⁴⁾ la o contribuție de 10 miliarde, în loc de 5 miliarde ⁷.

Imbecilul de Nordau, care în momentul de față se află la Paris, a răspuns printr-o scrisoare adresată ziarului „Justice“, în care se prezintă ca apărător al Franței ; a fost însă demascat imediat în „Justice“ și a doua zi în „République française“.

Salut.

Al tău,
Maur

Publicat pentru prima oară
într-o formă prescurtată
în : „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913 ; în întregime
în : Marx-Engels. Gesamtausgabe.
Dritte Abteilung, Bd. 4, 1931

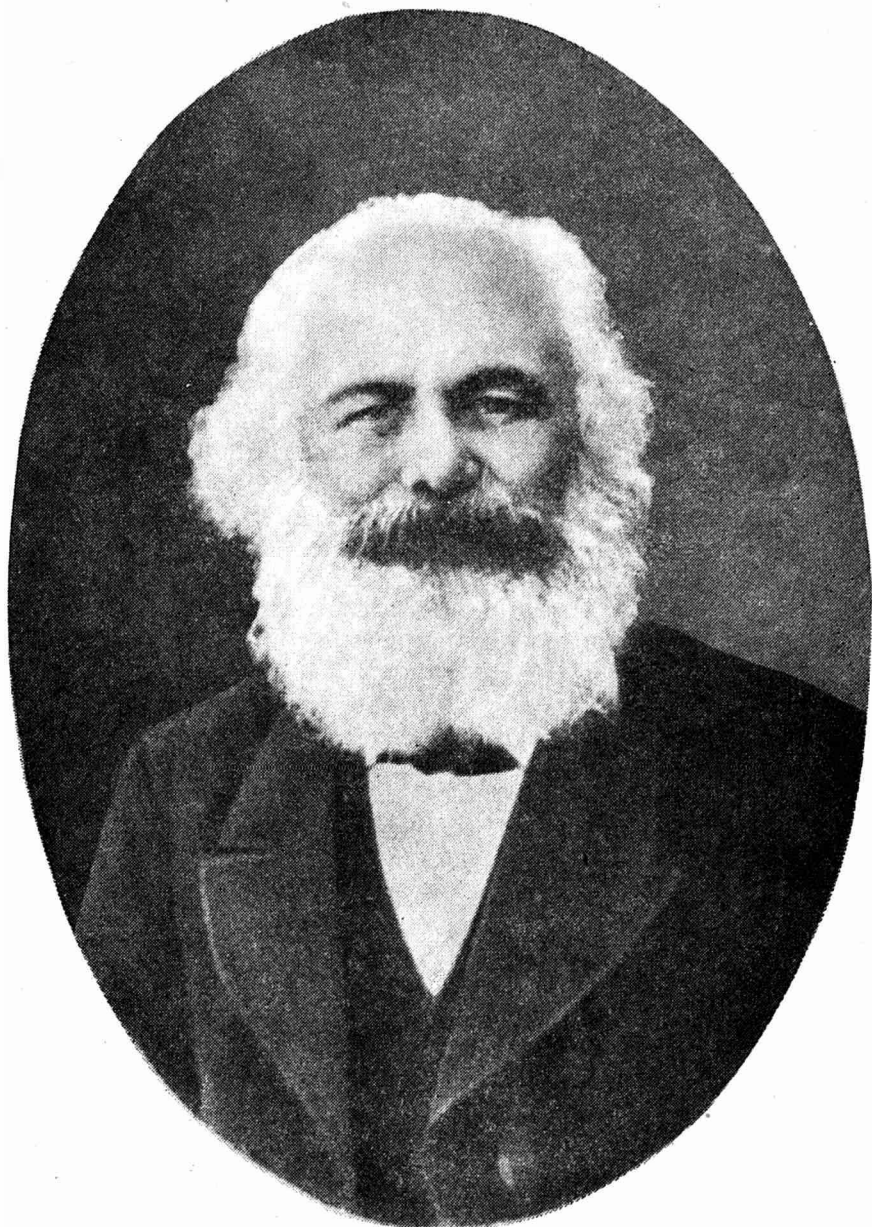
Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

³¹⁾ — Doar nu vreți să apărați hoția ? — Nu, domnule, dar începeți prin a-i aresta pe marii pungăși din Argenteuil și pe deasupra pe cei din Paris ! — *Nota trad.*

³²⁾ — în treaba asta nu face doi bani. — *Nota trad.*

³³⁾ — „adevărata țară a miliardelor“. — *Nota trad.*

³⁴⁾ — frumoasa Franță. — *Nota trad.*

Karl Marx (1882)

5

Engels către Marx

la Argenteuil

1, Sea View
Bridlington Quay, Yorkshire
6 august 1881

Dragul meu Maur,

Scrisoarea ta a sosit aici alaltăieri seara aproape deschisă, și asta din cauza plicului. Pentru ieri fusese fixată o plimbare la Flamborough Head, așa că de-abia astăzi ajung să-ți răspund.

Nu-ți mai face sînge rău pentru nenorocitele alea de 30 l.st. Dacă nu contramandezi nimic, eu voi trimite *din timp* un cec pentru această sumă lui Tussy, căreia tu îi vei da instrucțiunile necesare. Dacă însă ai nevoie de *mai mult*, dă-mi de știre și atunci voi completa un cec mai mare. N-am luat cu mine decît cîteva formulare, așa că trebuie să le folosesc cu economie.

Multe mulțumiri pentru veștile despre bolnavă³⁵⁾. În locul tău, eu aș căuta să respect cît mai strict termenul stabilit de Donkin ; medicul vostru de acolo³⁶⁾ te va ajuta, desigur, și el în această privință. Dacă durerile se întetesc, asta se poate întîmpla și pe drum, și atunci vă veți vedea într-o situație cît se poate de dificilă.

Povestea cu slujnica este pentru noi, oricum, mai amuzantă decît pentru biata Jennychen ; noroc că pentru moment o are cel puțin pe Lenchen acolo. E greu de spus care dintre burghezele acelea franceze merită mai multă admirație : bătrîna mamă a lui Longuet, care, sub pretextul asigurării unor slujnice cu moralitate exemplară pentru Jenny, are grijă ca aceasta să rămînă veșnic fără slujnică, sau onorabila soție a doctorului³⁷⁾, care, în interesul moralei publice, își calcă cuvîntul dat (altfel nu și-ar mai fi văzut niciodată inelul înapoi) de îndată ce a fost din nou în posesia inelului.

³⁵⁾ Jenny Marx. — *Nota red.*

³⁶⁾ Dourlen. — *Nota red.*

³⁷⁾ Reynaud. — *Nota red.*

Aici totul e plicticos, ca de obicei în stațiunile de pe litoral; din păcate, trebuie să renunț la băile de mare, căci îmi agravează surzenia. Pentru mine asta este o nenorocire, dar nu se poate altfel dacă nu vreau să ajung înainte de vreme surd ca Allsop. Astăzi îi scriu Laurei și o invit aici pentru cîtva timp. Ea va putea aranja totul în așa fel încît să fie din nou la Londra cînd vă întoarceți voi, sau imediat după aceea.

Anexez o scrisoare a lui Gumpert care te va ului. Nu mai e nevoie să-ți spun că este vorba de sora din Manchester a Bertei Böcker de la Londra ³⁸⁾.

Faptul că Nordau a fost decorat este într-adevăr incredibil. De curînd am văzut anunțată cu surle și trîmbițe în „K[ölnische] Z[eitung]“ insolenta sa carte „Aus dem wahren Milliardenlande“ ⁸. Dar comparația cu Bleichr[öder] se potrivește numai în măsura în care și N[ordau] ajunge la concluzia că din această țară se mai poate stoarce surprinzător de mult, ceea ce, desigur, famelicii iuncheri prusieni vor ține bine minte.

Mi se termină cerneala, îmi rămîne numai atît cît să-i scriu Laurei, de aceea închei cu calde salutări pentru voi toți.

Al tău,
F.E.

Faci foarte bine că, în pofida tuturor acestor Hirsch etc., nu acorzi Parisului mai multă atenție decît îți convine.

Publicat pentru prima oară
într-o formă prescurtată
în : „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913 ; în întregime
în : Marx-Engels. Gesamtausgabe.
Dritte Abteilung, Bd. 4, 1931

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

³⁸⁾ Vezi volumul de față, p. 19—20. — *Nota red.*

6

Marx către Engels

la Bridlington Quay

[Argenteuil] 9 august 1881

Dear Fred,

Chiar acum am primit scrisoarea ta. Prezenta ți-o trimit recomandat ; despre perlustrarea scrisorilor, după cum spune Longuet, nu poate fi vorba ; dar scrisorile recomandate, mai ales în asemenea localități obscure cum este Argenteuil, sînt expediate mai repede.

Sîmbătă ³⁹⁾ am dus-o pe soția mea la Paris, pe care l-a văzut dintr-o trăsură deschisă ; i-a plăcut foarte mult (mie îmi face impresia unui foire perpétuelle ⁴⁰⁾ ; firește, ne-am oprit de cîteva ori și ne-am odihnit la măsuțele din fața cafelelelor. La înapoiere, pe drum, la un moment dat nu s-a simțit bine, totuși vrea să mai meargă.

Starea ei este cea obișnuită, uneori are dureri insuportabile, alteori ceasuri de-a rîndul se simte mai bine. Fiindcă slăbește într-una, adinamia progresează. Ieri a avut o mică sîngerare la nivelul pielii, pe care doctorul ⁴¹⁾ o consideră un simptom de adinamie. I-am spus că ar trebui să ne gîndim serios la întoarcere ; el e de părere că mai putem aștepta cîteva zile înainte de a lua o hotărîre definitivă. Ea însăși mi-a jucat o festă : după ce i-am spus că vom pleca la sfîrșitul acestei săptămîni, a dat la spălat o grămadă de rufe, care vor fi gata abia la începutul săptămîinii viitoare. În orice caz, îți voi telegrafia cînd vom pleca (dacă nu reușesc să te anunț din timp, mai simplu, printr-o scrisoare). În mod paradoxal, deși noaptea dorm al dracului de puțin, iar peste zi sînt extrem de hărțuit, toți spun că am o mină bună, și chiar așa și este.

Pe Jennychen o chinuie foarte rău astma, căci în casă e curent, dar, ca de obicei, ea suportă totul cu eroism.

³⁹⁾ 6 august. — Nota red.

⁴⁰⁾ — bilci permanent. — Nota trad.

⁴¹⁾ Dourlen. — Nota red.

Duminică urma să-i arăt Helenei⁴²⁾ Parisul ; de aceea i-am scris lui Hirsch și in the nick of time⁴³⁾. Era pe punctul de a pleca *într-o călătorie* (spre marele necaz al lui Kaub și spre supărarea soției lui) în Germania. El vrea să le arate conducătorilor partidului din Germania că nu e nimic extraordinar să înfrunți pericolul poliției. Ieri a șters-o.

Ieri la dejun a fost aici Jaclard cu rusoaica lui⁴⁴⁾ ; o pe-reche simpatică. Astăzi, aceeași reprezentație : sînt așteptați Lissagaray și soția doctorului nostru (împreună cu sora ei).

Jaclard ne-a spus că a asistat la o adunare electorală la Batignolles, unde, în calitate de candidați, s-au prezentat : *Henry Maret, Dr. Regnard* al nostru și... *Pyat*, care — *selfunderstood*⁴⁵⁾ cu *permisiunea poliției* — a apărut pe neașteptate acolo. Pyat a fost luat în focuri de-i plîngeai de milă. Cînd a început să vorbească despre Comună, toți i-au strigat : „Vous l'avez lâchée !“⁴⁶⁾. Nici Regnard n-a avut mai mult succes. Vrînd să pară paradoxal și profund, prostul a început prin a declara : „Je suis contre la liberté !“ General howling !⁴⁷⁾ Explicația lui ulterioară că s-ar fi referit la „libertatea congregațiilor“ nu i-a fost de nici un folos. Luptătorul pentru cultură a căzut, Henry Maret a căzut și el.

S-ar putea ca, numeric, extrema stîngă să înregistreze o oarecare creștere, dar rezultatul principal va fi, probabil, victoria lui Gambetta. În condițiile din Franța, scurtul răgaz al alegerilor oferă șanse șarlatanilor care dețin numeroase „poziții“ — celor care par a fi în măsură să ofere funcții în aparatul guvernamental și să dispună de „vistieria statului“ etc. „Grévyștii“⁴⁸⁾ l-ar fi putut înfrînge pe Gambetta dacă după ultimele failures⁴⁹⁾ ale acestuia s-ar fi arătat mai energici și i-ar fi alungat din cabinet pe adepții lui : Cazot, Constans și Farre. „Cum n-au făcut-o — își spun vînătorii de posturi, speculanții de bursă etc. etc. —, înseamnă că

⁴²⁾ Demuth. — *Nota red.*

⁴³⁾ — tocmai la timp. — *Nota trad.*

⁴⁴⁾ A. V. Korvin-Krukovskaia. — *Nota red.*

⁴⁵⁾ — bineînțeles. — *Nota trad.*

⁴⁶⁾ — „Dumneata ai trădat-o !“. — *Nota trad.*

⁴⁷⁾ — „Eu sînt împotriva libertății !“ Vacarm general ! — *Nota trad.*

⁴⁸⁾ Adepții lui Jules Grévy. — *Nota red.*

⁴⁹⁾ — eșecuri. — *Nota trad.*

Gambetta is the man ! They have not dared to attack him in his strongholds, you cannot rely upon them ⁵⁰⁾ !“ Atacurile generale la adresa lui care apar zilnic în presa radicală și reacționară contribute to enhance him despite all his tomfooleries ⁵¹⁾. În plus, țărănul vede în Gambetta nec plus ultra ⁵²⁾ de republicanism *posibil*.

Tot acum îi expediez și lui Tussy o scrisoare cu instrucțiunile necesare. Voi mai avea nevoie de ceva bani, căci de data asta călătoria mă va costa mai scump (în plus, doctorul e de părere că bolnava ar trebui să stea câteva zile la Boulogne, căci aerul de mare i-ar face bine), trebuie să achit onorariul considerabil al doctorului și să compensez cât de cât cheltuielile cu care am împovărat-o pe Jennychen.

Așadar, Gumpert își întemeiază a treia (sau a doua) familie. Într-un ceas bun ! Pentru un doctor este o hotărîre înțeleaptă. La Manchester, soția mea a auzit din diverse părți numai lucruri bune despre doamna Böcker.

Salut.

Al tău,
Maur

Beesly se face de rîs din ce în ce mai rău. Weiler n-ar fi trebuit să admită elogierea lui Max Hirsch în „Labour Standard“ ⁹.

Publicat pentru prima oară
într-o formă prescurtată
în : „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913 ; în întregime
în : Marx-Engels. Gesamtausgabe,
Dritte Abteilung, Bd. 4, 1931

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

⁵⁰⁾ — este omul potrivit ! N-au îndrăznit să-i atace pozițiile, nu te poți bizui pe ei ! — *Nota trad.*

⁵¹⁾ — nu fac decît să-i consolideze pozițiile, în ciuda prostiilor comise. — *Nota trad.*

⁵²⁾ — textual : nu poate fi depășit ; aici : ultima expresie. — *Nota trad.*

7

Engels către Marx

la Argenteuil

1, Sea View, Bridlington Quay
Yorkshire, 11 august 1881

Dragul meu Maur,

Scrisoarea ta recomandată a sosit aseară, dar tot deschisă, și de data asta chiar *complet*. Anexez picul ca să vezi că nici măcar n-a fost lipit.

Lui Tussy i-am trimis chiar acum, *recomandat*, un cec de 50 l.st. Dacă vrei ca din restul de 20 l.st. (peste cele 30 l.st. despre care ai scris tu) o parte sau totul să se trimită la Paris, Tussy poate rezolva treaba mai repede decât tine, care ar trebui să încasezi acolo un cec emis la Londra. Ea poate obține ușor transferarea banilor la Paris.

În privința alegerilor din Franța sînt întru totul de acord cu tine. De altfel, oricum, această Cameră nu va funcționa multă vreme : de îndată ce se va introduce scrutinul de listă, ea va fi imediat din nou dizolvată.

Ieri dimineață l-am anunțat pe d-l Shipton⁵³⁾ că nu va mai primi articole de fond de la mine. Kautsky mi-a trimis ieri un material slab despre legislația internațională a muncii în fabrici într-o traducere proastă, pe care am corectat-o și am trimis-o lui S[hington]¹⁰⁾. Ieri am primit corectura și o scrisoare de la S[hington], căruia două pasaje i s-au părut prea „tari“, iar pe unul dintre ele l-a și înțeles greșit ; îmi propunea să le atenuiez. Am făcut ce mi-a cerut și i-am răspuns :

1) ce înseamnă asta, să-mi propună marți⁵⁴⁾ (scrisoarea am primit-o miercuri) să fac modificări, cînd răspunsul meu poate ajunge la Londra abia joi, *după* apariția ziarului⁵⁵⁾ ?

2) dacă pentru el *acesta* este prea tare, ce să mai spunem de articolele mele, care sînt incomparabil mai tari ; drept care e mai bine pentru amîndoi să încetez să-i mai trimit articole ;

⁵³⁾ Vezi volumul de față, p. 210—211. — *Nota red.*

⁵⁴⁾ 9 august. — *Nota red.*

⁵⁵⁾ „Labour Standard“. — *Nota red.*

3) timpul nu-mi mai permite să scriu cu regularitate, în fiecare săptămână, un articol de fond, ceea ce chiar intenționam să-i comunic *după* congresul trade-unionurilor (în septembrie) ⁵⁴. În condițiile date, poziția lui la acest congres va fi, probabil, mai bună dacă eu voi înceta încă de pe acum colaborarea ;

4) era categoric obligat să mă înștiințeze de articolul despre Max Hirsch *înainte* de a-l da la tipar ⁵⁵. Nu pot rămâne on the staff of a Paper which lends itself to writing up these German Trade Unions, comparable only to those very worst English ones which allow themselves to be led by men sold to, or at least paid by the middle class ⁵⁶. În rest, îi doresc mult noroc etc. Scrisoarea aceasta a primit-o astăzi dimineață.

Principalul motiv nu i l-am comunicat : faptul că articolele mele nu au absolut nici o influență asupra celorlalte materiale din ziar și nici asupra publicului. Dacă poate fi totuși vorba de o influență, aceasta se manifestă în reacția ascunsă a apostolilor secreți ai liberului-schimb. Ziarul continuă să fie un amestec de tot felul de crotchets ⁵⁷) posibile și imposibile, iar în politica concretă înclină mai mult sau mai puțin, dar mai degrabă mai mult, spre Gladstone. Reacția ce părea stîrnită într-un număr sau două s-a stins din nou. British working man ⁵⁸) nu vrea cu nici un chip să meargă mai departe, pe el trebuie să-l scuture evenimentele, pierderea monopolului industrial. En attendant, habeat sibi ⁵⁹).

Astăzi avem două săptămîni de cînd sîntem aici, iar vremea a fost schimbătoare, mai mult rece și adesea posomorită, dar de plouat n-a prea plouat. Mai rămînem cel puțin o săptămîină, poate două, dar în nici un caz mai mult.

De cînd sînt aici citesc „Daily News“ în locul lui „Standard“. Ziarul ăsta e cum nu se poate mai idiot : predici împotriva vivisecției ! În ce privește informațiile, e la fel de sărac ca și „St[andard]“.

⁵⁴) — printre colaboratorii unui ziar care se pretează să preamărească aceste syndicate germane comparabile doar cu cele mai proaste trade-unionuri engleze, care se lasă conduse de oameni vinduți burgheziei sau cel puțin plătiți de ea. — *Nota trad.*

⁵⁷) — fantezii. — *Nota trad.*

⁵⁸) — Muncitorul englez. — *Nota trad.*

⁵⁹) — Deocamdată are ce merită. — *Nota trad.*

Voiajul de plăcere al lui Hirsch ⁶⁰⁾ ar putea avea un sfârșit prost. Dar cu el nu te poți înțelege. Calde salutări tuturor.

Al tău,
F.E.

Publicat pentru prima oară
în : „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

8

Marx către Engels
la Bridlington Quay

[Argenteuil] 16 august 1881

Dear Engels,

Miine trebuie să plecăm, căci am primit o scrisoare de la miss Maitland că Tussy este *very ill*, will not allow miss Maitland to attend her any longer, has called no doctor ⁶¹⁾ etc. S-ar putea, ba chiar este probabil ca Lenchen s-o însoțească pe mama ⁶²⁾ la Londra, iar eu va trebui să pornesc imediat (respectiv to-morrow ⁶³⁾) într-acolo.

Al tău,
K.M.

I-am scris imediat d-rului Donkin în legătură cu Tussy ; se pare însă că nu mai e la Londra.

Publicat pentru prima oară
în : „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

⁶⁰⁾ Vezi volumul de față, p. 19. — *Nota red.*

⁶¹⁾ — foarte bolnavă, nu o lasă pe miss Maitland să o mai îngrijească, nu a chemat nici un doctor. — *Nota trad.*

⁶²⁾ Jenny Marx. — *Nota red.*

⁶³⁾ — mâine. — *Nota trad.*

9

Engels către Marx

la Londra

1, Sea View Bridlington Quay,
Yorkshire, 17 august 1881

Dragul meu Maur,

Am primit chiar acum telegrama ta. Nădăjduiesc că soția ta a suportat bine călătoria și deduc acest lucru din faptul că, după cât se pare, ați sosit cu vaporul de noapte. Scrie-mi în câteva rînduri cum stau lucrurile.

În legătură cu data întoarcerii noastre, nu știam nici noi ceva precis. Diferite motive ne-au împiedicat să terminăm totul pînă mîine, cînd se încheie săptămîna noastră. După ce am primit telegrama ta, ne-am înțeles cu proprietăreasa să plătim chiria pe încă o jumătate de săptămîină, așa că, dacă nu intervine nimic între timp, luni⁶⁴⁾ seara vom sosi la Londra. Vremea a fost aproape mereu posomorită, schimbătoare și rece, iar ieri a început să plouă scios; în asemenea condiții, B[ridlington] Q[uay] este cum nu se poate mai plicticos.

Gambetta a fost hooted down très-bien⁶⁵⁾ la Charonne !¹²

Al tău,
F.E.

Publicat pentru prima oară
în : „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

⁶⁴⁾ 22 august. — *Nota red.*

⁶⁵⁾ — strașnic huiduit. — *Nota trad.*

10

Engels către Marx

la Londra

1, Sea View, Bridlington Quay,
18 august 1881

Dragul meu Maur,

Abia ieri seară am primit scrisoarea pe care mi-ai trimis-o din Argenteuil și care explică sosirea ta pe neașteptate. Sper că Tussy nu este cu adevărat bolnavă — chiar alaltăieri mi-a scris o scrisoare veselă ; în orice caz, astă-seară sau mâine dimineată voi afla amănunte ; aș vrea să știu, de asemenea, dacă soția ta a călătorit cu tine pînă la Boulogne sau Cal[ais] și dacă a mai rămas acolo.

Ieri, în sfîrșit, mi-am luat inima-n dinți și am început să studiez, fără a avea la dispoziție nici un manual, manuscrisele tale matematice ; m-am bucurat constatînd că n-a fost nevoie să consult cărțile ca să mă descurc. Te felicit. Lucrurile sînt atît de clare, încît nu se poate să nu te întrebi de ce se încăpățînează matematicienii să le învâluie în mister. Explicația rezidă însă în felul unilateral de a gîndi al acestor domni. Să admită categoric și fără înconjur că $\frac{dy}{dx} = 0$,

asta nu le intră în cap. Și doar este limpede că $\frac{dy}{dx}$ poate fi expresia pură a procesului prin care au trecut x și y numai atunci cînd a dispărut pînă și ultima urmă a *cantităților* x și y și a rămas doar expresia procesului de transformare a lor, fără nici o cantitate.

N-ai de ce să te temi că în această privință ți-a luat-o înainte vreun matematician. Acest mod de diferențiere este mult mai simplu decît toate celelalte, așa încît și eu am recurs la el pentru a deduce o formulă care pentru moment îmi ieșise din minte și pe care am verificat-o apoi pe calea obișnuită. Procedeu acesta ar fi meritat mult mai multă atenție, îndeosebi pentru că demonstrează clar că metoda obișnuită de ignorare a lui dx dy etc. este *categoric greșită*.

Frumusețea aici este că abia cînd $\frac{dx}{dy} = \frac{0}{0}$, abia atunci

operația este absolut exactă din punct de vedere matematic.

Bătrîrul Hegel¹³ a intuit deci foarte bine cînd a afirmat că diferențierea cere drept condiție fundamentală ca cele două variabile să fie la puteri diferite și ca cel puțin una dintre ele să fie la puterea a 2-a sau la puterea $\frac{1}{2}$. Acum știm și de ce.

Cînd spunem că în formula $y = f(x)$, x și y sînt variabile, aceasta este, atîta timp cît nu mergem mai departe, o afirmație fără alte implicații, iar pro tempore⁶⁶⁾ x și y continuă să rămînă de fapt constante. Abia cînd ele se schimbă realmente, adică în cadrul funcției, ele devin de fapt variabile și abia atunci poate apărea raportul, încă ascuns în ecuația inițială, nu al celor două mărimi ca atare, ci al variabilității lor. Prima

derivată $\frac{\Delta y}{\Delta x}$ arată raportul așa cum apare el în cursul trans-

formării reale, adică în fiecare transformare dată; derivata

finală $\frac{dy}{dx}$ arată acest raport în generalitatea lui, în formă

pură, și de aceea de la $\frac{dy}{dx}$ putem ajunge la oricare $\frac{\Delta y}{\Delta x}$.

În timp ce această formulă corespunde întotdeauna unui caz singular. Dar pentru ca de la un caz singular să ajungem la un raport general, cazul singular trebuie exclus ca atare. Așadar, după ce funcția a parcurs procesul de la x la x' cu toate consecințele lui, putem transforma din nou fără grijă pe x' în x ; acesta nu mai e vechiul x care și-a schimbat doar denumirea, el a suferit o transformare reală și rezultatul transformării rămîne, chiar dacă o excludem din nou.

În sfîrșit, aici devine clar ceea ce mulți matematicieni au afirmat de mult, fără să poată aduce argumente raționale, și anume că *cîtul* diferențial este inițial, iar diferențialele dx și dy sînt derivate: însăși derivata formulei cere ca cei doi factori așa-numiți iraționali să constituie inițial o parte a ecuației, și abia cînd ecuația a fost din nou adusă la această primă formă a ei $\frac{dy}{dx} = f(x)$ se poate face ceva cu ea, se înlătură iraționalul și în locul lui se pune expresia rațională.

⁶⁶⁾ — deocamdată. — Nota trad.

Chestiunea aceasta m-a captivat atât de mult, încît nu numai că m-am gîndit la ea toată ziua, dar și noaptea trecută am visat că am dat unui individ nasturii mei de la cămașă pentru a calcula diferențialele și el a fugit cu ei.

Al tău,
F.E.

Publicat pentru prima oară
în : „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

11

Marx către Engels

la Bridlington Quay

[Londra] 18 august 1881

Dear Fred,

Cred că ai primit cele cîteva rînduri pe care ți le-am scris alaltăieri din Argenteuil și ai aflat din ele că am sosit aici fără soția mea (și nu *împreună cu ea*, cum presupui, pe bună dreptate, în scrisoarea ta).

Cînd am aflat despre boala lui Tussy, am hotărît să plec, dacă se poate, chiar în aceeași zi, urmînd ca soția mea să plece cu Helen ⁶⁷⁾ *astăzi*, cu bilet clasa întîii pînă la Amiens, unde trebuia să rămînă peste noapte ; a doua zi, plecarea la Boulogne, unde să se odihnească cel puțin o zi, sau, dacă va voi, să rămînă două-trei zile ; de acolo s-o pornească spre Folkestone și, în funcție de starea ei, direct la Londra, sau (și asta mi s-a părut soluția cea mai bună) să aștepte un alt tren, care îi va conveni. Mi-a fost, desigur, greu să mă despart de ea ; dar *real support for her is Helen, my own presence* ⁶⁸⁾ nu era absolut necesară. În plus, plecarea mea a silit-o să se hotărască, în sfîrșit, să se despartă de Argenteuil, lucru care tre-

⁶⁷⁾ Demuth. — *Nota red.*

⁶⁸⁾ — adevăratul ei sprijin este Helen, prezența mea. — *Nota trad*

buia totuși să se întîmple, dat fiind că e din ce în ce mai slăbită.

Așadar, marți ⁶⁹⁾ seara la ora 7,45 am plecat din Paris via Calais cu expresul și am ajuns la Londra în jurul orei 6 (morning ⁷⁰⁾).

Imediat i-am telegrafiat d-rului Donkin, care la ora 11 dimineața a și venit și a consultat-o îndelung pe Tussy. Her state is one of utter nervous dejection ⁷¹⁾; de cîteva săptămîni nu mănîncă aproape nimic, mai puțin chiar decît d-rul Tanner în timpul experienței sale ¹⁴⁾. După cum spune Donkin, nu e vorba de nimic organic, heart sound, lungs sound ⁷²⁾ etc.; cauza acestei stări generale este perfect derangement of action of stomach ⁷³⁾, care s-a dezobișnuit de hrană (starea ei este agravată și de cantitatea mare de ceai băută; *imediat* i s-a interzis *cu desăvîrșire ceaiul*), și dangerously overwrought nervous system ⁷⁴⁾. De aici sleeplessness, neuralgic convulsions ⁷⁵⁾ etc. E de mirare că o asemenea cădere nu s-a produs mai de mult. Doctorul a intervenit prompt și — ceea ce este cel mai important cînd ai de-a face cu asemenea persoană — a făcut-o să înțeleagă că, dacă va fi o pacientă docilă, *nu va fi nici un pericol; dar dacă nu va face decît ce crede ea de cuvîntă, totul va fi pierdut.* (Și chiar asta este convingerea lui.) Din fericire, ea i-a promis că îl va asculta, și cînd promite ceva, se ține de cuvînt. Mai tîrziu, spune el, va trebui să plece undeva ca să-și mai schimbe gîndurile.

Mi-am grăbit plecarea și pentru că știam că după 17 august Donkin vrea să meargă să-și petreacă concediul pe insulele Hebride. De dragul lui Tussy mai rămîne aici pînă sîmbătă, după care va lăsa în locul lui pe altcineva care să aibă grijă de Tussy și de soția mea.

La ultima întrunire a alegătorilor, la care d-l Gambetta a aflat chiar în incinta sălii ceea ce la prima întrunire de la Belleville aflate numai de la mulțimea din afara ei ¹⁵⁾, au participat de asemenea numai persoanele care fuseseră invitate de propriul lui comitet și care au fost admise în sală numai după o dublă trier, făcută de comisari numiți de

⁶⁹⁾ 16 august. — *Nota red.*

⁷⁰⁾ — dimineața. — *Nota trad.*

⁷¹⁾ — Este într-o stare de extremă depresiune nervoasă. — *Nota trad.*

⁷²⁾ — inima e sănătoasă, plămîinii sănătoși. — *Nota trad.*

⁷³⁾ — dereglarea completă a activității stomacului. — *Nota trad.*

⁷⁴⁾ — periculosul surmenaj nervos. — *Nota trad.*

⁷⁵⁾ — insomniile, spasmele nervoase. — *Nota trad.*

comitet. De aceea scandalul a fost și mai mare. Strigătul predominant de fiecare dată a fost: *Gallifet!* Gambetta a fost făcut astfel să înțeleagă că la Paris nu merg nerușinatele procedee de tip *italian*. Dacă Rochefort ar putea lua cuvîntul în public și s-ar putea prezenta direct în calitate de contracandidat, Gambetta ar cădea categoric. Ca urmare a evenimentelor Comunei, populația muncitoare din Belleville a pierdut about ⁷⁶⁾ 20 000 de oameni, al căror loc a fost luat, în cea mai mare parte, de mic-burghezi. Populația muncitoare din Belleville (ambele arondismente), atît cea veche, cît și cea nouă, se compune din elementele cele mai înapoiate, *arriérés*⁷⁷⁾, al căror ideal, dacă merge mai departe de Gambetta, se oprește în orice caz la Rochefort; în 1869 amîndoi au fost aleși deputați acolo.

În ce privește situația *partidului muncitoresc* la Paris, un om absolut obiectiv în această chestiune, și anume Lissagaray, mi-a mărturisit că, deși deocamdată partidul există numai en *germe*⁷⁸⁾, este *singurul* care se opune partidelor burgheze of all nuances⁷⁹⁾. Organizația lui, deși încă slabă și plus ou moins fictive⁸⁰⁾, este totuși destul de disciplinată pentru a-și putea desemna candidați proprii în toate arondismentele, pentru a se remarca în cadrul mitingurilor și a da de furcă persoanelor oficiale. Am urmărit personal acest aspect în ziarele franceze de toate nuanțele și nu există nici unul care să nu-și manifeste furia provocată de acest general nuisance — le parti ouvrier collectiviste⁸¹⁾ 16.

În legătură cu ultimele sciziuni din rîndurile conducătorilor partidului muncitoresc, este mai bine să-ți relatez mai tîrziu verbal.

Calde salutări lui Pumps și lui Mrs. Rendstone.

Al tău,
Maur

Publicat pentru prima oară
în: „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

⁷⁶⁾ — vreo. — *Nota trad.*

⁷⁷⁾ — înapoiate. — *Nota trad.*

⁷⁸⁾ — în germene. — *Nota trad.*

⁷⁹⁾ — de toate nuanțele. — *Nota trad.*

⁸⁰⁾ — mai mult sau mai puțin fictivă. — *Nota trad.*

⁸¹⁾ — flagel general — partidul muncitoresc colectivist. — *Nota trad.*

12

Marx către Engels
la Bridlington Quay[Londra] 19 august [1881]
ora 11¹/₂ seara

Mama ⁸²⁾ și Helen ⁸³⁾ au sosit chiar acum via Folkestone ;
au făcut o întrerupere la Boulogne.

Nu ți-am scris că Longuet și micuțul Harry sint foarte
bolnavi. În momentul de față numai nenorociri în familia
noastră.

Salut.

K.M.

Publicat pentru prima oară
în : „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913

Originalul în limba franceză
Tradus din limba germană

⁸²⁾ Jenny Marx. — *Nota red.*

⁸³⁾ Demuth. — *Nota red.*

1882

13

Marx către Engels

la Londra

5 ianuarie 1882
1, St. Boniface Gardens, Ventnor

Dragă Fred,

Frig și ploaie ziua, furtună și vînt noaptea — iată în mare vremea și clima de care am avut parte aici pînă în momentul de față¹⁷. Excepție a făcut ziua de ieri, cînd soarele a strălucit puternic și vremea a fost uscată. — Judecînd după scrisorile primite de Tussy, așa a fost vremea pretutindeni pe coasta de sud a Angliei; pretutindeni, convalescenții și ceilalți vilegiaturști, destul de numeroși, sînt dezamăgiți. Qui vivra verra¹⁾. Poate se mai îndreaptă vremea.

Port acum (au cas de besoin²⁾), și o „botniță“, alias un aparat respirator, datorită căruia în plimbările pe care trebuie să le fac depind mai puțin de capriciile vremii.

Tusea sau catarul bronhiilor este încă persistent și supărător, dar este totuși un progres că noaptea reușesc să ațipesc citeva ore fără să recurg la remedii artificiale, cu tot vuietul vîntului și vecinătatea mării; dimpotrivă, zgomotul ăsta mă adoarme.

Tovarășa mea de călătorie — Tussy — este teribil chinută de spasme nervoase, insomnie etc. Sper, totuși, ca desele plimbări în aer liber — căci în ficcare zi trebuie să se ducă în „oraș“ după cite ceva — să aibă o influență binefăcătoare asupra ei.

M-am amuzat grozav văzînd anunțul Asociației liberale — nu știu dacă din Birmingham sau din alt oraș¹⁸ — că la nu știu ce aniversare vor vorbi nu numai old Bright și illustrious vestryman and caucusman Chamberlain, but that also old Obadejah's³⁾ „son“, Mr. John⁴⁾ Bright jr. and several „Miss“

¹⁾ — Vom trăi și vom vedea. — *Nota trad.*

²⁾ — la nevoie. — *Nota trad.*

³⁾ Obadia — veche poreclă engleză a quackerului (după numele prorocului legendar al vechilor evrei). — *Nota red.*

⁴⁾ în original greșit: Jacob. — *Nota red.*

Cobden, are to put in their appearance. It is not said whether one of the „Miss“ Cobden or all of them will be given away to young Obadejah, so as to perpetuate in the most appropriate and safest way the Bright-Cobden stock ⁵⁾.

Un alt tablou îl constituie mitingul de la Dublin al celor 3 000 de landlorzi, desfășurat sub conducerea lui Abercorn ¹⁹ și avînd drept unic scop „to maintain... contracts and the freedom between man and man in this realm“ ⁶⁾. Este de-a dreptul comică furia pe care le-o provoacă acestor indivizi ajutorii de comisar. De altfel, în polemica împotriva lui Gladstone ei au toată dreptatea, dar numai datorită măsurilor lui excepționale și celor 50 000 de soldați ai lui ²⁰, ca să nu mai vorbim de poliție, își pot permite acești domni să-l critice astfel și să profereze asemenea amenințări. Toată zarva asta nu are, firește, alt rost decît să-l pregătească pe John Bull pentru plata unor „compensații“. Serves him right ⁷⁾.

Din scrisoarea lui Dietzgen, pe care o anexez, vei vedea că nefericitul „a progresat“ înapoi și „a ajuns“ cu bine la „Fenomenologie“ ⁸⁾. Consider cazul intratabil.

Am mai primit o scrisoare foarte amabilă de condoleanțe de la Reinhardt din Paris, care, printre altele, îți trimite și ție calde salutări. El a nutrit întotdeauna o deosebită simpatie pentru tovarășa mea de viață ⁹⁾.

Aș vrea să fiu din nou capabil să luerez ; din păcate mai e pînă atunci.

Calde salutări de la Tussy.

Al tău,
Maur

Publicat pentru prima oară
în : „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

⁵⁾ — bătrînul Bright și ilustrul consilier comunal și specialist în mașinații electorale Chamberlain, dar o va onora prin prezența sa și „fiul“ bătrînului Obadia, d-l John Bright junior și cîteva „miss“ Cobden. Nu se spune dacă vreuna dintre „miss“ Cobden sau toate vor fi date după tînărul Obadia pentru ca în modul cel mai potrivit și mai sigur să perpetueze neamul Bright-Cobden. — *Nota trad.*

⁶⁾ — „menținerea în vigoare ... a contractelor și libertatea în relațiile dintre oamenii din acest regat“. — *Nota trad.*

⁷⁾ — Așa-i trebuie. — *Nota trad.*

⁸⁾ G. W. F. Hegel. „Fenomenologia spiritului“. — *Nota red.*

⁹⁾ Jenny Marx. — *Nota red.*

14

Engels către Marx

la Ventnor

Londra, 8 ianuarie 1882

Dragul meu Maur,

Ne-am bucurat mult aflind că tăcerea voastră¹⁰⁾ n-a avut o cauză specială, și chiar dacă pe timpul ăsta nefavorabil nu ne putem aștepta la o ameliorare serioasă a sănătății tale, gălesc totuși că este o mare realizare faptul că pericolul unei recidive este aproape cu desăvârșire înlăturat; or, acesta a fost principalul motiv pentru care ai fost trimis la Ventnor.

Miine aici se termină sărbătorile. Sch[orlemmer] se întoarce la Manchester, iar eu mă înham din nou la treabă; mă bucur, căci mă cam săturasem. Marți la Lenchen, vineri la Pumps, ieri la familia Laf[argue], astăzi la mine — iar dimineața veșnica bere Pilsen —, asta nu poate dura la infinit. Lenchen a fost mereu și este, desigur, și acum împreună cu noi, așa că nu simte prea mult singurătatea.

Înainte de a primi aceste rînduri, probabil că te-ai delectat cu sublima proclamație a bătrînului Wilhelm¹¹⁾, în care se declară solidar cu Bismarck și afirmă că toate acestea sînt expresia voinței lui libere²¹. Nu e rău nici pasajul referitor la inviolabilitatea persoanei regelui — inviolabilitate existentă în Prusia din vremuri imemorabile. În special împotriva alicelor lui Nobiling²²! Frumoasă consolare pentru Alex[andru] al II-lea și al III-lea că persoana lor este inviolabilă! Cînt citești asemenea aiureli, ai impresia că trăiești o parodie a timpurilor lui Carol al X-lea.

În „Standard“ a apărut iar un articol grozav — scrisoarea unui general rus cu privire la situația generală și la nihilisți, întocmai așa cum scriau și vorbeau generalii prusieni în 1845 despre demagogi²³, liberali, evrei, nefastele principii ale francezilor și despre veșnicul devotament general față de rege, de care dă dovadă nucleul sănătos al po-

¹⁰⁾ a lui Marx și a fiicei sale Eleanor — *Nota red.*

¹¹⁾ Wilhelm I. — *Nota red.*

porului, ceea ce, bineînțeles, n-a întârziat nici cu o zi revoluția. Ai văzut cum se răzvrătesc zemstvele împotriva lui Ignatiev, fie prin petiții, fie prin refuzul direct de a se întruni²⁴. Este un pas de mare importanță, primul făcut de niște instituții oficiale în timpul lui Alex[andru] al III-lea.

Vă doresc, vouă ca și nouă, o vreme mai frumoasă. Ieri a fost foarte frumos cît a bătut vîntul dinspre nord-vest, de care voi sînteți feriți. Sch[orlemmer] și cu mine am hoinărit toată ziua și pe la 12 și jumătate am mai condus-o și pe Lenchen de la Laura acasă, făcînd tot drumul pe jos. Astăzi plouă mizerabil, dar, profitînd de o înseninare vremelnică, m-am plimbat vreo oră împreună cu Sam Moore, care s-a întors alaltăieri. Acum suflă iar un vînt puternic. Cum se mai simte de fapt Tussy? Ei și ție multe salutări de la noi toți.

Al tău,
F.E.

Publicat pentru prima oară
în: „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

15

Marx către Engels

la Londra

12 ianuarie 1882
1, St. Boniface Gardens, Ventnor

Dragă Engels,

Mai rămîn aici, de încercare, încă o săptămînă (de astăzi începe a 3-a); pînă acum vremea nu s-a îndreptat, mai curînd dimpotrivă. Tussy pleacă luni la Londra pentru un spectacol la care ia parte, apoi se întoarce iar aici.

Cînd am plecat din Londra, am fost nevoit ca din cele 40 l.st. pe care mi le-ai dat tu, să cheltuiesc somewhat less than¹²⁾ 20 pentru nevoi imediate. Aici locuința mă costă

¹²⁾ — ceva mai puțin de. — *Nota trad.*

2 guinee pe săptămână, iar cu cărbunii și gazul, ca să nu mai vorbim de alte cheltuieli neprevăzute, aproximativ 2 l.st. și 15 șilingi; celelalte cheltuieli se ridică la aproximativ 4 guinee săptămînal. Foarte scump sînt prețurile calității climatice ale acestui colțisor prăpădit. Cu cheltuielile de drum mi s-au dus aproape 17 l.st. și îmi mai rămîn vreo 5 lire. Suma aceasta nu-mi ajunge pentru ultima săptămîină (socotind și călătoria neprevăzută a lui Tussy la Londra și, probabil, plecarea noastră împreună săptămîina viitoare). De aceea ți-aș fi recunoscător dacă pînă luna viitoare ai putea să-mi trimiți cîteva lire sterline.

În ceea ce privește planurile de viitor, în primul rînd trebuie s-o eliberez pe Tussy de rolul de însoțitoare (în general, voi putea pleca neînsoțit, dacă voi mai pleca vreodată). Fata asta are o mental pressure¹³⁾ care-i subminează complet sănătatea. Nici călătoriile, nici change of climate¹⁴⁾, nici physicians can do anything in this case¹⁵⁾. Singurul mod de a o ajuta este să-i facem pe plac și s-o lăsăm să-și termine cursurile de artă dramatică la d-na Jung. Arde de dorința de a-și începe astfel, după cum i se pare ei, o carieră artistică activă independentă; și dacă admitem acest lucru, ea are în orice caz dreptate, pentru că la vîrsta ei nu mai este timp de pierdut. Pentru nimic în lume n-aș vrea să-și închipuie că a fost sacrificată pe altarul familiei și transformată în „infirmiera“ unui bătrîn. De fapt sînt convins că pro nunc¹⁶⁾ singurul ei medic poate fi numai M-me Jung. Ea se închide în sine: ceea ce-ți spun se bazează numai pe observațiile mele, și nu pe mărturisirile ei. Cele relatate mai sus nu vin nicidecum în contradicție cu faptul că cele mai alarmante simptome, care, după cum mi-a spus miss Maitland (ea a fost aici pentru două zile), noaptea îndeosebi sînt groaznice, luînd forme isterice. Împotriva lor deocamdată nu există alt remediu decît o activitate care să o atragă și s-o captiveze. Eu am unele bănuieli în privința problemelor ei „sentimentale“, dar subiectul este prea delicat ca să-l aștern negru pe alb într-o scrisoare.

Am primit o scrisoare de la familia Sorge scrisă de bătrîn¹⁷⁾, semnată de d-na Sorge și de tînărul Sorge¹⁸⁾, care îmi

¹³⁾ — stare depresivă. — *Nota trad.*

¹⁴⁾ — schimbarea aerului. — *Nota trad.*

¹⁵⁾ — medicii nu pot ajuta cu nimic în acest caz. — *Nota trad.*

¹⁶⁾ — în momentul de față. — *Nota trad.*

¹⁷⁾ Friedrich Adolph Sorge. — *Nota red.*

¹⁸⁾ Adolph Sorge. — *Nota red.*

propun to turn over a new leaf¹⁹⁾, adică să mă mut la ei, la New York. În orice caz, ideea nu e rea !

În „Arbeiterstimme“, unde C. Schramm l-a atacat pe Karl Bürkli, făcînd referire la mine²⁵⁾, acum Bürkli îl atacă pe Schramm, demonstrîndu-i că toate referirile lui nu au nici o legătură cu problema, întrucît eu nu vorbesc nicăieri despre acest fel de bani pe care îi propune el, Bürkli, și anume „chitanțele ipotecare, purtătoare de dobîndă, emise de bănci“. Ce-i drept, Bürkli se miră că eu nu-l menționez nicăieri pe polonezul August Cieszkowski („Du crédit et de la circulation“, Paris, 1839), deși în „Système des contradictions économiques“ „brutalul Proudhon“ a polemizat mult, dar reverențios, cu Cieszkowski („cel care a descoperit primul“ chitanțele emise de bănci ale lui Bürkli). Acest Cieszkowski — un conte, după cum notează elvețianul de origine Bürkli, și into the bargain²⁰⁾ [„doctor în filozofie“ și „hegelian“]²¹⁾ și chiar „concetățean al lui Marx“, și anume în calitate de „deputat de Posen“²²⁾ în Adu-narea națională „prusiană“ — ei bine, acest conte m-a vizitat, într-adevăr, odată la Paris (pe timpul lui „Deutsch-Französische Jahrbücher“) și atît m-a sîciit, încît n-am vrut și nici n-am putut să citesc absolut nimic din mîzgăleala lui. De remarcat că inventatorii unor bani de credit „reali“, meniți să servească și ca mijloc de circulație, în opoziție cu ceea ce ei numesc bani de credit „personali“ (cum sînt bancnotele actuale), și-au încercat norocul, dar zadarnic, încă în perioada înființării Băncii Angliei, în interesul și din însărcinarea aristocrației funciare. În orice caz, Bürkli greșește profund în privința „istoriceii“ date a nașterii „ideii“ lui Cieszkowski, descoperită din nou, în mod independent, de el !

Ceea ce m-a frapat din primul moment la manifestul bis-marckian al lui Wilhelm²³⁾ este confuzia pe care a făcut-o între regele Prusiei și împăratul Germaniei ! În ultima calitate, individul ăsta nu are nici trecut istoric, nici tradiții hohenzollerniene (printre care acum la loc de frunte se află călătoria — o călătorie de studii constituțională — a „prințului de Prusia“ în Anglia !) ²⁶⁾. Faptul că Bismarck a mizat — deși într-un mod stupid — pe această carte, este delicios după dezgustătoarele declarații solemne în care-și mărturisesc dra-

¹⁹⁾ — să încep o viață nouă. — *Nota trad.*

²⁰⁾ — în plus. — *Nota trad.*

²¹⁾ În acest loc manuscrisul este deteriorat. — *Nota red.*

²²⁾ Denumirea actuală Poznan. — *Nota trad.*

²³⁾ Vezi volumul de față, p. 35. — *Nota red.*

gostea lor de supuși credincioși Mommsen, Richter, Hänel²⁷ et tutti quanti²⁴). Să sperăm că vom fi martorii unor noi evenimente.

Al tău,
K.M.

Publicat pentru prima oară
în : „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

16

Engels către Marx

la Ventnor

Londra, 13 ianuarie 1882

Dragul meu Maur,

În primul rînd, îți trimit alăturat 20 l.st. în patru bilete de bancă a câte 5 lire : GK 53969, 70, 71, 72. Londra, 7 octombrie 1881. În afară de aceasta, i-am dat 10 l.st. lui Lenchen ca să poată plăti impozitele și să-i rămînă ceva bani. Săptămîna viitoare voi dispune de sume mai mari și apoi, la înapoierea ta, vom putea face planuri de viitor.

Sînt foarte bucuros că te simți destul de bine pentru ca viitoarele călătorii să le poți face singur.

Am urmărit, în parte, polemica dintre Schramm și Bürkli²⁵) și m-am amuzat copios. Cieszkowski a scris încă înainte de 1842 o carte de filozofia naturii și de botanică²⁶) și, dacă nu mă înșel, a colaborat și la „Deutsche Jahrbücher“ sau chiar la „Hallische Jahrbücher“²⁷).

Prietenii noștri din Paris culeg acum ce-au semănat. S-a întîmplat întocmai așa cum le-am prezis noi. Cu nerăbdarea

²⁴) — și cei de-o seamă cu ei. — *Nota trad.*

²⁵) Vezi volumul de față, p. 37. — *Nota red.*

²⁶) Este vorba, pare-se, de cartea lui A. Cieszkowski „Prolegomena zur Historiosophie“. — *Nota red.*

²⁷) „Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst“ și „Hallische Jahrbücher für deutsche Wissenschaft und Kunst“. — *Nota red.*

lor au compromis o poziție excelentă, pe care ar fi putut-o folosi numai dacă ar fi dat dovadă de discreție și ar fi știut să aștepte. Ca niște școlari, ei (cu Lafargue în frunte) au căzut în cursa întinsă de Malon și de Br[ousse], care, folosind întru totul maniera vechii Alianțe²⁸, își lansează calomniile numai prin aluzii, fără să facă public nici un nume, aducând completări numai verbale și în secret, au căzut deci în această cursă ripostînd prin atacuri directe, cu *indicarea numelor*, și acum vor fi discreditați ca tulburători ai păcii. Și apoi polemica lor este puerilă; îți dai seama de acest lucru de îndată ce citești răspunsul adversarilor. Guesde, de pildă, ignoră pasajele esențiale, importante din programul lui Joffrin pentru că nu-i plac, și *trece sub tăcere* faptul că, în pofida opoziției lui, Comité national²⁹ a hotărît că programul lui Joffrin este *mai radical* decît programul minim³⁰. Așadar, Joffrin era *impunitiv* de partid, lucru pe care, firește, îl flutură triumfător în fața lui G[uesde]³¹. Iar Laf[argue] își întocmește articolul în așa fel, încît Malon îi poate răspunde: dar ce altceva am afirmat noi decît că lupta dintre communiers²⁸) din evul mediu și nobilimea feudală a fost o *luptă de clasă*, iar dv. contestați acest lucru, d-le Laf[argue]? — Și acum încep să curgă din Paris una după alta scrisori de tînguire că au fost definitiv bătute și că, la viitoarea ședință a lui Comité national vor mânca bătaie chiar la propriu; Guesde este acum tot atît de desperat pe cît era de sigur de el cu o lună în urmă și pentru minoritate nu vede altă soluție decît sciziunea. *Acum*, cînd descoperă cu uimire că vor trebui să doarmă așa cum și-au așternut, ajung la lăudabila hotărîre de a lăsa deoparte toate chestiunile personale!

Îți trimit un număr vechi din „K[ölnische] Z[eitung]“, în care însă ai să găsești un articol foarte interesant despre Rusia³².

De altfel, articolul polemic (împotriva lui Guesde) din „Prolét[aire]“ încropit de Malon și Br[ousse] și semnat de Joffrin este o capodoperă de polemică bakunistă, absolut în stilul „circularei de la Sonvillier“³³, numai că mai grosolană.

Așadar, s-a dat un caz de reducere a plăților de răscur-părare³⁴. Mare lucru vor însemna cele cîteva procentișoare pe lingă colosalele restanțe! Dar pentru visteria Rusiei con-tează fiecare milion pe care nu-l primește.

²⁸⁾ — cetățenii comunelor. — *Nota trad.*

Bismarck are, totuși, mai mult noroc decât era de așteptat : cu o majoritate de 2/3, Reichstagul aprobă pelerinajul lui la Canossa ³⁵ ! Dar acesta este și singurul lucru asupra căruia actualul Reichstag poate cădea de acord. Strașnică majoritate : feudali, ultramontani, particulariști, polonezi, danezi, alsacieni, câțiva progresiști ³⁶, pseudodemocrați și socialiști !

Ad vocem ²⁹⁾ pelerinaj : azi-dimineață m-am întilnit cu Furnivall îmbrăcat într-un demi albastru strâns într-un cordon și cu o pălărie cu boruri largi — arăta întocmai ca un pelerin care pleacă în țara sfântă să caute barba sfintului Anton.

Calde salutări lui Tussy.

Al tău,
F.E.

Publicat pentru prima oară
într-o formă prescurtată
în : „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913 ; în întregime
în : Marx—Engels. Gesamtausgabe.
Dritte Abteilung. Bd. 4, 1931

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

17

Marx către Engels

la Londra

[Ventnor] 15 ianuarie 1882

Dear Fred,

Best thanks for the L. 20 ³⁰⁾.

M-am hotărît să plec chiar mâine, căci vremea se răcește tot mai mult și asta nu priește deloc unui obraz umflat. În felul acesta nu pierd decât două zile și se exclude călătoria dus și întors a lui Tussy.

²⁹⁾ Referitor la. — *Nota trad.*

³⁰⁾ Multe mulțumiri pentru cele 20 l.st. — *Nota trad.*

Cu toate avertismentele, oamenii noștri au încurcat-o rău de tot la Paris ³¹⁾ (serves Lafargue and Guesde right ³²⁾; dar, cum au în mîna lor două ziare ³³⁾, ar putea, cu puțină abilitate, să rămînă stăpîni pe situație.

După părerea mea, faptul că Bismarck a recunoscut în Reichstag că muncitorilor germani „puțin le pasă“ de socialismul lui de stat ³⁷⁾, constituie o mare victorie nu numai nemijlocit în Germania, dar și față de străinătate în general. Mizerabila presă burgheză de la Londra a încercat întotdeauna să dovedească contrariul.

Am primit o scrisoare extrem de amabilă din partea bătrînului Frankel, care se află în „închisoarea de stat“, de asemenea o scrisoare din partea lui Wróblewski, scrisă evident din însărcinarea partidului lui polonez de la Geneva ³⁸⁾; în grabă însă a uitat nu numai să semneze în numele partidului, dar chiar și în numele său.

Dacă, așa cum se spune în articolul polemic din „Prolétaire“ ³⁹⁾, Joffrin, la timpul său, l-a apărat pe Guesde la Londra împotriva lui „Internationale“ de acolo, această apărare a fost în orice caz alît de *platonice*, încît nimeni n-a știut nimic, în afară de Joffrin însuși și, poate, tovarășii lui foarte apropiați; ea s-a realizat absolut „privatim“.

Salut.

Al tău,
Maur

Publicat pentru prima oară
într-o formă prescurtată
în: „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913; în întregime
în: Marx—Engels. Gesamtausgabe.
Dritte Abteilung. Bd. 4, 1931

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

³¹⁾ Vezi volumul de față, p. 39. — *Nota red.*

³²⁾ — așa le trebuie lui Lafargue și lui Guesde. — *Nota trad.*

³³⁾ L'Égalité“ și „Le Citoyen“. — *Nota red.*

18

Marx către Engels

la Londra

17 febr. 82

Hôtel au petit Louvre
Rue de Cannebière, Marseille

Dear Fred,

Cred că Tussy ți-a expediat ieri câteva rinduri. Inițial intenționam să părăsesc Parisul abia luna viitoare, dar cum state of health was rather not improving, I took at once the resolution of removing to Marseille, and thence at once, on Saturday, to sail for Algiers³⁴⁾ 40.

La Paris, însoțit de Johnny al meu, am vizitat un singur muritor, și anume pe Mesa. Adevărul este că el — Mesa — m-a cam ținut de vorbă și, în plus, m-am întors la Argenteuil cam târziu, pe la 7 seara. Toată noaptea n-am închis ochii. Am încercat să-l conving pe Mesa ca prietenii, îndeosebi Guesde, să amine întâlnirea pînă la întoarcerea mea din Alger. But all that in vain. In fact, Guesde is so much on all parts assailed just now, that it was important for him to have an „official“ meeting on my side³⁵⁾. Interesele partidului cereau însă o asemenea concesie. Le-am fixat, așadar, o întâlnire la Hôtel de Lyon et de Mulhouse, 8, boulevard Beaumarchais, unde Guesde și Deville împreună cu Mesa au venit cam după ora 5 după-amiază. I-am primit la început jos, în sala restaurantului, unde erau și Tussy cu Jennychen, care veniseră cu mine de la Argenteuil (miercuri după-masă). Guesde era cam jenat de prezența lui Jennychen, because he had just³⁶⁾ un articol caustic la adresa lui Longuet, although she (Jennychen) did not take not regard whatever to that incident³⁷⁾. De îndată ce

³⁴⁾ — starea sănătății nu s-a ameliorat deloc, m-am hotărît imediat să plec la Marsilia și, de acolo, tot imediat, sîmbătă, la Alger. — *Nota trad.*

³⁵⁾ — Dar totul a fost în zadar. Realitatea este că tocmai acum Gusde se vede atacat serios din toate părțile, așa încît o întâlnire „oficială“ cu mine ar fi fost de mare importanță pentru el. — *Nota trad.*

³⁶⁾ — deoarece tocmai avusese. — *Nota trad.*

³⁷⁾ — deși ea (Jennychen) a făcut cu totul abstracție de acest fapt. — *Nota trad.*

doamnele s-au retras, i-am dus d'abord in ma chambre³⁸⁾, unde ne-am întreținut about 1 hour³⁹⁾, apoi am coborît la restaurant (Mesa însă a profitat de ocazie ca să dispară) și aici a fost timp enough⁴⁰⁾ ca să golim împreună o bottle⁴¹⁾ de Beauve. La 7 „s-au volatilizat“. Deși la 9 eram în pat, pînă la unu noaptea nu a încetat zgomotul infernal al trăsurilor; cam pe atunci (about 1 o'clock⁴²⁾) am vomat; iar turnasem prea mult în mine.

Pînă cînd am trecut de Lyon, călătoria spre Marsilia a decurs bine și timpul a fost frumos. Prima oprire a fost la Cassis, de vreo oră și jumătate, din cauza unei defecțiuni la locomotivă; același malheur⁴³⁾ cu mașinăria s-a repetat la Valence, deși de data asta n-a durat atît de mult. Între timp s-a făcut teribil de frig și a început să sufle un vînt tăios, afurisit. În loc să ajungem [la Marsilia] puțin înainte de miezul nopții, am ajuns abia după ora 2 în zori; cu toate hainele pe care le aveam pe mine, eram totuși more or less freezing⁴⁴⁾ și n-am găsit nici un alt remediu în afară de „alcool“, again and again resorted to it⁴⁵⁾. Ultima épreuve⁴⁶⁾ supărătoare a fost în ultimul sfert de ceas (sau mai mult) în gara Marsilia: curent, un vînt rece și o foarte lungă procedură de predare a luggage⁴⁷⁾.

Astăzi la Marsilia este însorit, dar tot mai suflă un vînt rece. D-rul Dourlen m-a sfătuit să trag la hotelul pomenit mai sus, de unde mîine (sîmbătă), la ora 5 după-amiază, voi pleca spre Alger. Biroul lui „Paquebots à vapeur des Postes françaises“ se află în același hotel în care m-am instalat eu, așa că am cumpărat imediat biletul (80 de franci, clasa întii) pentru vaporul „Said“; bagajul se predă tot aici, la hotel, deci totul e cît se poate de comod.

Apropo. Am pus mîna aici pe un număr din „Prolétaire“ (și „L'Égalité“ se vinde aici). Am impresia că Lafargue sporește în continuare numărul noilor useless incidents⁴⁸⁾ și poate

³⁸⁾ — mai întîi în camera mea. — *Nota trad.*

³⁹⁾ — vreo oră. — *Nota trad.*

⁴⁰⁾ — suficient. — *Nota trad.*

⁴¹⁾ — sticlă. — *Nota trad.*

⁴²⁾ — cam pe la ora 1. — *Nota trad.*

⁴³⁾ — necaz. — *Nota trad.*

⁴⁴⁾ — mai mult sau mai puțin înghețat. — *Nota trad.*

⁴⁵⁾ — la care am recurs mereu. — *Nota trad.*

⁴⁶⁾ — încercare. — *Nota trad.*

⁴⁷⁾ — bagajelor. — *Nota trad.*

⁴⁸⁾ — incidente inutile. — *Nota trad.*

că și amănunțele sînt far from exact. As to his characterising *Fourier* a „Communist“, he is now that they make fun of him obliged to explain in *what sense* he might have called *Fourier* as a „Communist“⁴⁹⁾. De altfel, de asemenea „afirmații îndrăznețe“ poți face abstracție, le poți „tălmăci“ sau „răstălmăci“⁵⁰⁾; mai rău este că, în general, se pierde vremea cu asemenea fleacuri. Găsesc că face mult prea multe prorociri.

My best compliments to Laura; I shall write her from Algiers. There is one single man sufficient as patron; it is a long letter written by Longuet to his friend Ferme⁵¹⁾, care (pe vremea lui Napoleon al III-lea) a fost deportat în Algeria, iar acum a reușit să ajungă judecător la Curtea de apel din Alger. De pașaport și altele de acest fel, nici pomeneală. Pe biletul de pasager nu scrie altceva decît numele și prenumele.

Salut-o și pe Lenchen and the other friends⁵²⁾.

Addio!

Old Mohr

Publicat pentru prima oară
intr-o formă prescurtată
în: „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913; în întregime
în: Marx-Engels. Gesamtausgabe.
Dritte Abteilung, Bd. 4, 1931

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

⁴⁹⁾ — departe de a fi exacte. Cît privește caracterizarea de „comunist“ făcută de el lui *Fourier*, acum cînd ei (membrii redacției „Proletaire“) îl iau în rîs, este obligat să explice în ce sens l-a numit el pe *Fourier* „comunist“. — *Nota trad.*

⁵⁰⁾ — Joc de cuvinte bazat pe consonanța verbelor: „weglegen“ — „a da deoparte“; „auslegen“ — „a interpreta“, „a tălmăci“; „unterlegen“ — „a răstălmăci“. — *Nota trad.*

⁵¹⁾ — Calde salutări Laurei; îi voi scrie din Alger. Ca protector îmi ajunge un singur om; Longuet i-a scris o scrisoare lungă prietenului său Fermé. — *Nota trad.*

⁵²⁾ — și pe ceilalți prieteni. — *Nota trad.*

19

Marx către Engels
la Londra ⁵³⁾21 februarie 1882
Hôtel d'Orient, Alger

Dragă Fred,

Am plecat din Marsilia sîmbătă 18 februarie, ora 5 după-amiază, cu „Said“, excellent steamer ⁵⁴⁾; traversarea a fost rapidă, așa că luni (20 februarie) la ora 3 $\frac{1}{2}$ dimineața am și ajuns la Alger ⁴⁰⁾. Numai că în timpul călătoriei pe mare a fost frig și, cu tot confortul de pe vas, cele două nopți petrecute în cabină au fost foarte agitate din cauza zgomotului infernal al mașinilor, vîntului etc.

Aici mă aștepta iarăși, *mutatis mutandis* ⁵⁵⁾, același quid pro quo ca pe insula Wight ¹⁷⁾ ! Și anume, de data aceasta, în mod excepțional, sezonul la Alger este rece și umed, în timp ce Nisa și Mentone, dimpotrivă, răpesc Algerului cea mai mare parte din vizitatori ! În orice caz, eu parcă am presimțit că așa se va întîmpla și nu o dată am spus că ar trebui să plec mai întii pe Riviera. Se pare însă că este o fatalitate ! Judecătorul de ispravă de care ți-am vorbit ⁵⁶⁾ m-a întîmpinat ieri cu multă prietenie ; primise scrisoarea lui Longuet cu o zi înainte de sosirea mea ; astăzi va veni la mine ca să punem la punct noi planuri. După aceasta îți voi scrie mai amănunțit. Tuturor calde salutări. Scrisorile spre Franța și Anglia nu pleacă în fiecare zi.

Scrie-mi pe numele meu cu mențiunea : Aux soins de Monsieur Fermé, juge au tribunal civil, No. 37, Route Mustapha Supérieur, Alger ⁵⁷⁾.

⁵³⁾ Scrisoarea a fost scrisă pe o carte poștală, fără semnătură. — *Nota red.*

⁵⁴⁾ — un vapor excelent. — *Nota trad.*

⁵⁵⁾ — cu schimbările de rigoare. — *Nota trad.*

⁵⁶⁾ Fermé. — *Nota red.*

⁵⁷⁾ — Prin grija d-lui Fermé, judecător la tribunalul civil, nr. 37, Route Mustapha Supérieur, Alger. — *Nota trad.*

[Scris de Marx pe verso-ul cărții poștale]

Fr. Engels, Esq., 122, Regent's Park Road, Londres,
N.W. Angleterre.

Publicat pentru prima oară
în: „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

20

Marx către Engels

la Londra

1 martie 1882
Hôtel Pension Victoria
Mustapha Supérieur, Boulevard
Bon Accueil, Alger
(Acum îmi puteți trimite scrisoriile
direct pe adresa de mai sus)

Dear Fred,

Ți-am trimis telegrama în ideea de a anticipa cartea poștală⁵⁸⁾ care ar fi putut provoca inutil îngrijorare. Adevărul este că o înlănțuire de mărunte împrejurări nefericite (inclusiv călătoria pe mare) au făcut ca la 20 februarie corpus delicti⁵⁹⁾ al meu să debarce la Alger înghețat pînă în măduva oaselor.

Luna decembrie a fost oribilă la Alger, în ianuarie vremea a fost bună, februarie a fost rece și destul de ploios. Eu am mai prins trei zile — 20, 21 și 22 februarie — cele mai reci din aceste ultime trei luni. Nu dorm, n-am poftă de mîncare, tușesc groaznic, sînt cam deconcertat și, din cînd în cînd, apar și unele accese de profundă melancolie, întocmai ca marele Don Quijote. Așadar, să mă întorc în Europa, fără să fi realizat nimic, cu banii cheltuiți degeaba și, în plus, cu perspectiva de a mai petrece două nopți într-o cabină în care îți plesnește capul din pricina zgomotului mașinilor? Sau să evit sigur *quid pro quo* plecînd imediat la

⁵⁸⁾ Vezi volumul de față, p. 45. — *Nota red.*

⁵⁹⁾ — textual: dovada materială. — *Nota trad.*

Biskra, aşezată foarte aproape de pustiul Sahara? Dar dacă pui la socoteală respectivele mijloace de transport şi de comunicaţie, această nouă călătorie îmi răpeşte 7—8 zile şi nu-i un lucru uşor, şi apoi, după părerea celor care cunosc condiţiile locale, ar fi un risc prea mare pentru un invalid *pro nunc* ⁶⁰⁾ cum sînt eu, date fiind eventualele incidente care pot surveni în drum spre Biskra!

Cum în după-amiaza zilei de 22 februarie, termometrul indica vreme bună şi, chiar în ziua sosirii mele, am descoperit împreună cu amabilul judecător Fermé hotelul-pensiune „Victoria“, am părăsit Grand Hôtel d'Orient (unde a dormit şi the abominable philosophical radical ⁶¹⁾ Ashton Dilke; în treacăt fie zis, în „Petit Colon“ şi în alte gazetute din Alger orice englez is a lord, even Bradlaugh figures here as lord Bradlaugh ⁶²⁾) şi, luîndu-mi bagajele, m-am îndreptat spre *une des collines* en dehors de la fortification, du côté de l'Est de la ville ⁶³⁾. Aici priveliştea e minunată; din cameră se văd golful Mediteranei, portul Alger, vilele aşezate în amfiteatru pe coline (des ravines au dessous des collines, d'autres collines au dessus ⁶⁴⁾); în depărtare — munţii; se pot vedea culmile înzăpezite dincolo de capul Matifou — în munţii Kabylia — cele mai înalte culmi din Djurdjura. (Toate colinele de care ți-am pomenit sînt de calcar). — Dimineaţa, la ora 8, nu există nimic mai plin de vrajă decît această privelişte, aerul şi vegetaţia — un încîntător amestec de Europă şi Africă. În fiecare dimineaţă pe la 10, sau între 9 şi 11, îmi fac acolo plimbarea între ravines et les collines situées au dessus de la mienne ⁶⁵⁾.

With all that ⁶⁶⁾, tot timpul înghiţi praf. In first instance from 23—26 th Febr., nur really excellent change ⁶⁷⁾ (eu mai sînt însă *atît de îngheţat*, încît chiar şi în acele zile între im-

⁶⁰⁾ — în momentul de faţă. — *Nota trad.*

⁶¹⁾ — abominabilul filozof radical. — *Nota trad.*

⁶²⁾ — este un lord, chiar şi Bradlaugh figurează aici ca lordul Bradlaugh. — *Nota trad.*

⁶³⁾ — una din coline în afara fortificaţiilor, în partea de est a oraşului. — *Nota trad.*

⁶⁴⁾ — la poalele colinelor sînt vilcelele, iar deasupra alte coline. — *Nota trad.*

⁶⁵⁾ — vilcele şi colinele situate mai sus de colina pe care locuiesc. — *Nota trad.*

⁶⁶⁾ — Cu toate acestea. — *Nota trad.*

⁶⁷⁾ — Mai întîi, de la 23 la 27 febr., vremea s-a schimbat, devenind într-adevăr minunată. — *Nota trad.*

brăcămintea pe care am purtat-o pe insula Wight¹⁷ și cea pe care am purtat-o în orașul Alger *n-a fost altă deosebire* decît aceea că în vilă, în locul hainei groase, am pus o haină mai ușoară, în rest pînă acum totul e la fel), în schimb a început (de la 27 februarie și va mai dura, probabil, încă 9 zile) așa-numita *tempête*, c.a.d. le tapage du vent sans de tonnerre et sans d'éclairs, dangerous and treacherous time much feared even by the natives⁶⁸). Așadar, pînă acum au fost, de fapt, numai 3 zile cu adevărat frumoase.

Tușesc din ce în ce mai rău, le crachement abominable⁶⁹), dorm puțin, above all a certain nasty feeling that my *left side* is once for all deteriorated by the perish, and my intellectual state most dejected. Thus I summoned Dr. Stephann (best Algiers doctor). I had two interviews yesterday and to-day. What to do? I am just go to Algiers to make prepare his prescriptions given; they are, after he had very sliously examined me⁷⁰), 1. colodium cantaridal, care se aplică cu pensula; 2. arseniat de natriu, dizolvat într-o anumită cantitate de apă, o lingură înainte de fiecare masă; 3. au cas de besoin⁷¹), mai ales noaptea, dacă tușesc, o lingură dintr-o mixtură de codeină și o poțiune calmantă. Revine să mă vadă peste o săptămînă. Mi-a recomandat să continui exercițiile fizice, to keep within very moderate limits; no real intellectual work except some reading for my distraction⁷²). Așadar, întoarcerea mea la Londra nu s-a apropiat (aș spune chiar — dimpotrivă). Hence a man ought never delude himself by too sanguine views! ⁷³).

E timpul să termin, căci trebuie să plec la farmacie la Alger. By the by, you know that few people more averse to demonstrative Pathos; still, it would be a lie [not] to confess

⁶⁸) — furtună, adică urletul vintului, fără tunete și fulgere, o vreme periculoasă și înșelătoare de care se tem chiar și localnicii. — *Nota trad.*

⁶⁹) — expectorație oribilă. — *Nota trad.*

⁷⁰) — pe deasupra o senzație realmente supărătoare că *partea stîngă* mi-e definitiv amorțită și o stare de extremă deprimare. De aceea l-am chemat pe d-rul Stephann (cel mai bun doctor din Alger). Am avut două întrevederi cu el, ieri și astăzi. Ce e de făcut? Chiar acum mă duc la Alger să fac rețeta dată de el. După ce m-a examinat foarte atent, mi-a recomandat. — *Nota trad.*

⁷¹) — la nevoie. — *Nota trad.*

⁷²) — dar în limite foarte moderate; nici un efort intelectual, în afară de cîteva lecturi relaxante. — *Nota trad.*

⁷³) — De aici reiese că omul nu trebuie să se amăgească făcîndu-și iluzii prea mari! — *Nota trad.*

that my thought to great part absorbed by reminiscence of my wife, such a part of my best part of life ! Tell my London daughters to write to Old Nick instead of expecting him to write himself first.

How is Pumps going on in that serious work of man-creating ? Give her my best compliments.

Give my compliments to Helen ; ditto Moore, Schorlemmer.

Now, old good fellow

Yours,
Mohr

Apropos ! Dr. Stephann, like my dear Dr. Donkin, does not forget — the cognac ! ⁷⁴⁾

Publicat pentru prima oară
într-o formă prescurtată
în : „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913 ; în întregime
în : Marx-Engels. Gesamtausgabe,
Dritte Abteilung, Bd. 4, 1931

Originalul în limbile germană,
franceză și engleză
Tradus din limbile germană,
franceză și engleză

⁷⁴⁾ În treacăt fie zis, știi și tu că puțini oameni suportă mai puțin patosul demonstrativ decât mine ; dar aș minți dacă n-aș recunoaște că gindurile îmi sînt absorbite în cea mai mare parte de amintirea soției mele, care se leagă de cele mai frumoase zile din viața mea ! Spune-le fetelor mele de la Londra [Laura Lafargue și Eleanor Marx] să-i scrie lui Old Nick fără să mai aștepte să scrie el primul.

Cum se descurcă Pumps cu importanta ei operă de creare a unui om ? Transmite-i calde salutări din partea mea.

Salutări Helenei ⁷⁵⁾, precum și lui Moore și Schorlemmer.

Și acum, bunul și bătrînul meu prieten, rămîn

Al tău,
Maur

Apropo ! Dr. Stephann, ca și dragul meu dr. Donkin, nu uită deloc coniacul !

⁷⁵⁾ Demuth. — *Nota red.*

21

Marx către Engels

la Londra ⁷⁶⁾

[Alger] 3 martie 1882

Dragă Fred,

Am primit ieri scrisoarea ta din 25 februarie și tăieturile din „Daily News“ (O.N. ⁷⁷⁾ este un tragi-comic secret de stat și de inimă englez). Sper că Tussy va înceta, în sfârșit, să-și mai neglijeze cu atîta ușurință sănătatea, iar Cacadou a mea, -alias Laurachen, va arăta mereu înfloritoare datorită practicărilor intense a exercițiilor fizice. De la Paris n-am primit încă nici un răspuns.

Tempête — c'est ici l'expression sacramentale ⁷⁸⁾ — durează de la 26 februarie, deși între timp a luat aspecte diferite.

Pe 2 martie atît eu, cît și toți ceilalți locatari a trebuit să stăm în casă for the whole day ⁷⁹⁾; dis-de-diminează a început să toarne cu găleata dintr-un cer de culoarea celui londonez, cenușiul cenușiului; de data asta însă, pentru prima oară rafalele de vînt au fost din cînd în cînd însoțite de tunete și fulgere; la ora 4 după-amiază, cerul era again ⁸⁰⁾ de un albastru azuriu, iar mai tîrziu am avut o minunată seară cu lună. Toată ziua temperatura a fost oscilantă, ba cald, ba frig. Am început din nou, pe lîngă celelalte tratamente, „tatuarea“; imediat, chiar în noaptea următoare, a remarkable improvement setting in ⁸¹⁾. — Astăzi dimineată, 3 martie, mi-am început ziua cu o „tatuare“; nu m-am lăsat intimidat de vînt, iar plimbarea în binefăcătorul aer de mare de la ora 9 pînă la about 1/4 to 11 most delightful ⁸²⁾; m-am întors chiar înainte de a se întehi furtuna. In a few minutes ⁸³⁾

⁷⁶⁾ Scrisoarea a fost scrisă pe o carte poștală. — *Nota red.*

⁷⁷⁾ Olga Alekseevna Novikova. — *Nota red.*

⁷⁸⁾ Furtuna — acesta este aici termenul sacramental. — *Nota trad.*

⁷⁹⁾ — toată ziua. — *Nota trad.*

⁸⁰⁾ — din nou. — *Nota trad.*

⁸¹⁾ — s-a observat o ameliorare vizibilă. — *Nota trad.*

⁸²⁾ — vreo 11 fără un sfert a fost o adevărată incintăre. —

Nota trad.

⁸³⁾ — peste cîteva minute. — *Nota trad.*

voi fi summoned to déjeuner⁸⁴⁾, de aceea profit de prilej pentru a-ți expedia aceste câteva rînduri.

Al tău,
Maur

[Scris de Marx pe verso-ul cărții poștale]

Fr. Engels, 122, Regent's Park Road, London, N.W., Angletterre.

Publicat pentru prima oară
într-o formă prescurtată
în : „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913 ; în întregime
în : Marx—Engels. Gesamtausgabe.
Dritte Abteilung, Bd. 4, 1931

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

22

Marx către Engels

la Londra⁸⁵⁾

[Alger] 23 martie, joi [1882]

Dear Fred,

Chiar acum, după micul dejun, infirmierul⁸⁶⁾ meu mi-a spart etc. bășicuțele care mi-au apărut ieri pe piept, una lingă alta, și s-au umflat serios în urma frecției ; după asta trebuie să mai trîndăvesc în pat încă vreo oră-două ; așa stînd, îți mîzgălesc aceste câteva rînduri pe o carte poștală, căci nu trebuie pierdută nici o clipă deoarece, în mod excepțional, curierul pleacă devreme de la hotel pentru a duce poșta la Alger. (Lunea și miercurea nu este poștă pentru Franța.)

De marți (21 martie) avem din nou, cu întreruperile derigoare, ziua și noaptea furtuni violente, însoțite de tuneteși foarte rar de fulgere ; seara și mai ales noaptea plouă to-

⁸⁴⁾ — chemat la masă. — *Nota trad.*

⁸⁵⁾ Scrisoarea a fost scrisă pe o carte poștală. — *Nota red.*

⁸⁶⁾ Maurice Casthelaz. — *Nota red.*

rențial, iar astăzi a plouat și dimineața. Marți după-amiază, când se apropia furtuna, anunțată de un cer amenințător, ce se întunecase, devenind aproape negru, am fost frapat de rolul pe care îl are într-o asemenea furtună truly African sirocco ⁸⁷⁾. Dr. Stephann a fost ieri aici; rezultatul examenului este îmbucurător: ameliorare; nu sînt încă în regulă un punct în partea de jos a pieptului și locul corespunzător pe spate. Săptămîna viitoare (respectiv cam pe miercuri sau joi săptămîna viitoare) infirmierul meu va trebui să nu atingă locurile respective; Stephann își rezervă deci această treabă.

Salutări tuturor.

Al tău,
Maur

[Scris de Marx pe verso-ul cărții poștale]

[Fr. Engels, 122, Regent's Park Road, London, N.W., Angletterre].

Publicat pentru prima oară
în: „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

23

Marx către Engels

la Londra

[Alger] 31 martie 1882

Dear Fred,

28 martie. Astăzi, încă din primele ore ale dimineții vremea este ploioasă, antipatică, așa că mi-am terminat scurta epistolă către Tussy. De îndată ce am expediat-o, s-a stîrnit o furtună care pentru prima oară s-a dezlănțuit cum scrie la carte: nu numai șuieratul vîntului, averse de ploaie, tunete, dar into the bargain ⁸⁸⁾ fulgere care nu mai conteneau. Asta

⁸⁷⁾ — sirocco-ul cu adevărat african. — Nota trad.

⁸⁸⁾ — pe deasupra. — Nota trad.

a ținut pînă noaptea tîrziu ; ca de obicei, temperatura a scăzut vertiginos. Interesant era jocul culorilor în valurile frumosului golf care formează aproape o secțiune de elipsă : spuma albă ca zăpada a valurilor spărgîndu-se de stînci și marea, care din albastră devenise verde.

29 martie (miercuri). O ploaie nesuferită, fără sfîrșit, și nu mai puțin enervante rafale de vînt, frig și umezeală.

Astăzi, puțin înainte de micul dejun (care de obicei e servit a quarter past⁸⁹⁾ 11 sau 11 și jumătate) a venit d-rul Stephann cu scopul special de „a se dedica“ „tatuării“ părților semnalate de el în punctele cele mai de jos ale spatelui și pieptului, a căror „atacare“ și-o rezervase. Mai întîi, ca la fiecare vizită, mi-a făcut un examen minuțios ; pe partea stîngă se prezintă aproape în întregime mult mai bine ; în punctele cele mai de jos, de care ți-am mai pomenit, se mai aude doar un hîrîit surd în locul sunetelor muzicale ale lui Helmholtz ; părțile acestea se pot vindeca numai cu timpul (iar vremea proastă împiedică o ameliorare mai rapidă). Stephann mi-a spus astăzi pentru prima oară — probabil fiindcă mă consideră suficient de restabilit pentru a-mi vorbi fără ocol — că făcusem o rechute⁹⁰⁾ încă de la sosirea în Alger, și încă într-o formă foarte gravă. Numai cu vezicatoare se putea preveni un epanșament. Lucrurile au mers mai bine decît se aștepta el. Va trebui însă ca ani de-a rîndul să fiu foarte prudent. La plecarea mea din Alger îmi va da o fișă de consultație, destinată mai ales medicului meu din Londra⁹¹⁾. La vîrsta mea, experiența unor recidive nu trebuie în nici un caz să se repete prea des. La cîteva ore după dejun desenul făcut pe pielea mea a început să prindă viață într-un mod cît se poate de supărător ; aveam senzația că pielea mi-a rămas prea scurtă și aș fi vrut să ies din ea ; toată noaptea m-am chinuit ; să mă scarpin îmi era cu desăvîrșire interzis.

30 martie. Dimineața la ora 8 la patul meu s-a prezentat doctorul meu curant, infirmierul meu⁹²⁾. A constatat că, din pricina unor mișcări involuntare, toate bășicuțele s-au spart ; în timpul nopții a avut loc o adevărată inundație, cearșaful, flanela, cămașa erau ude. Așadar, „tatuarea“ a avut efectul

⁸⁹⁾ — 11 și un sfert. — *Nota trad.*

⁹⁰⁾ — recidivă. — *Nota trad.*

⁹¹⁾ Donkin. — *Nota red.*

⁹²⁾ Casthelaz. — *Nota red.*

asteptat asupra locurilor atacate. Amabilul meu infirmier m-a bandajat imediat, nu numai pentru a evita atingerea flanelii, dar și pentru a asigura o mai bună resorbție a apei. Astăzi (31 martie) dimineața, d-l Casthelaz a constatat că apa s-a resorbit, în sfârșit, și că locul este aproape uscat. În cazul acesta, în cursul săptămânii (care a început la 29 martie) voi putea face probabil o a doua „tatuare“. Tant mieux ⁹³).

30 martie (ieri). În jurul orei prânzului, vremea a fost caldă și plăcută, drept care am făcut o plimbare pe terasă ; mai târziu, ca o compensație pentru noaptea agitată, am reușit să dorm puțin, lucru pe care îl voi face și astăzi, pentru că, neavînd voie să mă scarpin, noaptea nu pot să închid ochii, chiar dacă, așa cum s-a întîmplat în noaptea de 30 spre 31, nu mai am nici un fel de dureri.

Astăzi (31 martie) vremea este incertă ; în orice caz pînă acum n-a plouat ; poate că va fi, ca și ieri, relativ „frumos“ pe la ora prânzului, care se apropie.

Altceva nu mai am ce adăuga la buletinul meu medical ; în general, totul se prezintă mulțumitor.

Astăzi am primit o scrisoare de la Tussychen.

Apropo. Nu demult mi-a trimis scrisoarea pe care o anexează ; eu nu pot să descifrez semnătura ; tu însă vei reuși. În orice caz, un fenomen ciudat : un avocat din Quedlinburg cu o concepție proprie despre lume ! Un lucru nu mi-e clar, și anume dacă omul acesta mi-a trimis în Maitland Park ⁹⁴) exemplarul din „cartea“ sa care mi-era destinat mie, sau dacă mai întii vrea să-mi cunoască adresa exactă, ca să fie sigur că voi primi cartea ? În primul caz, Tussy trebuie să-i confirme primirea cărții, în al doilea — să-i trimită adresa mea „sigură“.

Dragul meu, tu ca și ceilalți family members ⁹⁵) veți fi frapați de greșelile de ortografie, de construcție a frazei, de greșelile gramaticale pe care le fac ; cum însă deocamdată nu mă pot concentra, întotdeauna le observ abia post festum ⁹⁶). Asta vă dovedește că mai am mult pînă la sana mens in sano corpore ⁹⁷). Încetul cu încetul o să mă repar.

⁹³) — Cu atît mai bine. — *Nota trad.*

⁹⁴) adresa din Londra a lui Marx. — *Nota red.*

⁹⁵) — membri ai familiei. — *Nota trad.*

⁹⁶) — literal : după sãrbãtoare ; figurat : prea tãrziu. — *Nota trad.*

⁹⁷) — minte sãnãtoasã în corp sãnãtos. — *Nota trad.*

Chiar acum s-a sunat pentru micul dejun și, de aceea, scrisorica trebuie să fie gata pentru curierul care pleacă la Alger.

Așadar, salutări tuturor.

Al tău,
Maur

Publicat pentru prima oară într-o formă prescurtată în: „Der Briefwechsel zwischen F. Engels und K. Marx“, Bd. IV, Stuttgart, 1913; în întregime în: Marx-Engels. Gesamtausgabe. Dritte Abteilung. Bd. 4, 1931

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană.

24

Marx către Engels

la Londra ⁹⁸⁾

[Alger] Marți 4 aprilie 1882

Dear Fred,

Am primit cartea ta poștală; de asemenea, scrisoarea Laurei din 29 martie.

O felicit din inimă pe Pumps.

În general, mă simt bine, dar vremea îmi face farse.

Pe 31 martie, vineri după-amiază — la câteva ore după ce ți-am expediat scrisoarea ⁹⁹⁾ — am primit vizita lui Fermé; printre altele, el mi-a împărtășit un secret care-i fusese încredințat de un meteorolog din Alger: săptămîna viitoare, mai întîi timp de trei zile, va bate cu furie sirocco, apoi vor urma trei-patru zile ploioase, pentru ca, în cele din urmă, primăvara să se instaleze definitiv. Iar cine nu crede, acela greșește.

Între timp, sîmbătă (1 aprilie), ea și luni (3 aprilie) a fost *cald* (puțin „prea“ ¹⁰⁰⁾ *inăbușitor*), dar vîntul (nu este

⁹⁸⁾ Scrisoarea a fost scrisă pe o carte poștală. — *Nota red.*

⁹⁹⁾ Vezi volumul de față, p. 52—55. — *Nota red.*

¹⁰⁰⁾ În original în dialect: „sehre“. — *Nota red.*

încă sirocco), care stârnea nori de praf, m-a silit să rămîn în galerie ; în ziua de 2 aprilie (duminică), dimpotrivă, a fost o dimineață atît de frumoasă, încît m-a îmbiat la o plimbare de două ore.

Noaptea trecută a șuierat vîntul ; *astăzi*, pe la 5 dimineața, a plouat ; de la ora 8 vremea este uscată, cerul înnorat, iar vîntul suflă într-una. Ieri seara golful era feeric luminat de lună. Nu mă pot sătura admirînd de pe terasa mea marea.

Calde salutări lui Jollymeyer¹⁰¹⁾, precum și celorlalți.

Al tău,
Maur

[Scris de Marx pe verso-ul cărții poștale]

Fr. Engels, 122, Regent's Park Road, London, N.W. [Angleterre]

Publicat pentru prima oară
în : „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

25

Marx către Engels

la Londra

[Alger] 8 aprilie¹ (sîmbătă) 1882

Dear Fred,

Ieri la ora 4 după-amiază m-a examinat d-rul Stephann. A fost foarte mulțumit, deși din pricina vremii schimbătoare sînt mereu răcit ; a găsit că epanșamentul din partea de jos (în stînga, pe piept) a dispărut aproape complet ; pe spate (în stînga jos) este un loc care nu vrea să se vindece. Ieri s-a lluptat în mod special cu această porțiune de pe spate, „tatuînd“

¹⁰¹⁾ Poreclă dată lui Shorlemmer. — *Nota red.*

pielea cu colodiu cantaridal. Ca urmare, am avut dureri foarte violente și din pricina acestei „zugrăveli“ am petrecut o noapte de insomnie (7 spre 8 aprilie ¹⁰²⁾), în schimb, azi-dimineață most effective pumping of water ¹⁰³⁾ din bășicuțele care s-au format. De aceea nu mă îndoiesc că în curînd voi scăpa și de pacostea asta. Pielea mea, care acum seamănă cu un cîmp de pepeni verzi, i-a dat de lucru o jumătate de oră d-lui Casthelaz, infirmierul meu; apoi a trebuit să stau în pat pînă la dejun, pînă la ora 11 jumătate; după bandajare, lichidul rămas se elimină sub formă de picături și cel mai comod este să stau culcat.

În schimb, Stephann a constatat că, din pricina vremii proaste, tusea mi s-a agravat (dar numai *relativ*, căci înainte aproape dispăruse complet); săptămîna asta, timp de patru zile am putut profita de *orele de dimineață* pentru a face plimbări; de ieri după-amiază plouă fără încetare; în cursul nopții și al zilei de azi the rain assumed the „caractère torrentiel“ ¹⁰⁴⁾; astăzi s-a făcut o slabă încercare de a se încălzi sala de mese, dar căminele nu au fost făcute, după cît se pare, în acest scop, but only for show's sake ¹⁰⁵⁾.

După dejun, la ora 2, mă pregăteam să mă culc ca să compensez întrucîtva noaptea precedentă, dar, dracu s-o ia de treabă, săptămîna asta și cea următoare *tribunalul este în vacanță*. Așa se face că planul meu a fost dat peste cap de judecătorul Fermé, de altfel foarte amabil, care m-a părăsit abia la ora 5 după-amiază, cînd nu mai era mult pînă la cină. Fermé mi-a spus, printre altele, că de-a lungul carierei sale ca judecător de pace s-a folosit (și asta ca „regulă generală“) *tortura* pentru a smulge mărturisiri arabilor; bineînțeles, de asta se ocupă „poliția“ (așa fac și englezii în India); judecătorul is supposed to know nothing about all of it ¹⁰⁶⁾. Pe de altă parte, spune el, dacă, de exemplu, o bandă de arabi a comis o crimă, de cele mai multe ori în scop de jaf, și dacă, după un timp, adevărații făptași sînt descoperiți, prinși, judecați și executați, familia de coloniști lezată nu se mulțu-

¹⁰²⁾ În manuscris: martie. — *Nota red.*

¹⁰³⁾ — apa a fost eliminată într-un mod cît se poate de eficient. — *Nota trad.*

¹⁰⁴⁾ — ploaia s-a transformat în aversă. — *Nota trad.*

¹⁰⁵⁾ — ci doar ca decor. — *Nota trad.*

¹⁰⁶⁾ — se presupune că nu știe nimic de toate astea. — *Nota trad.*

mește cu această pedeapsă. Ea cere into the bargain¹⁰⁷⁾ „să se mai reteze câteva capete“¹⁰⁸⁾, *cel puțin* încă o jumătate de duzină, de *arabi nevinovați*. Aici însă se opun judecătorii francezi, și anume judecătorii de la *curțile de apel*, în timp ce prin alte părți, cite un judecător izolat, *singur în funcția sa*, este amenințat uneori cu moartea de către coloniști dacă nu arestează temporar (competența lui nu merge mai departe) vreo duzină de arabi nevinovați, acuzându-i de crimă, tentativă de jaf etc. și nu-i trimite în fața tribunalului. Dar noi știm că acolo unde se instalează un colonist european sau vine doar pentru afaceri în mijlocul „rasei inferioare“, el se consideră în general mai inviolabil decât frumosul Wilhelm I¹⁰⁹⁾. Britanicii și olandezii îi întrec totuși pe francezi în aroganță nerușinată, pretenții față de „rasele inferioare“ și în felul înfiorător cu care îl slujesc pe Moloh.

Dacă misiunea familială a lui Pumps se arată foarte promițătoare, în schimb misiunea politică a lui Hyndman trebuie privită cu multă circumspecție. Enervarea pe care i-a produs-o scrisorica ta¹¹⁰⁾ tipul a meritat-o pe deplin, cu atât mai mult cu cât el și-a permis obrăznicia aceea față de mine, conținând pe faptul că, din „considerente de propagandă“⁴¹⁾, eu nu-l voi compromite în public. De fapt el știa acest lucru.

Flecarul Bodenstedt și reprezentantul esteticii de canal, Friedrich Vischer, sînt Horațiu și Virgiliu ai lui Wilhelm I⁴²⁾.

Apropo! Articolul despre Skobelev din „*Köln[ische] Zeitung*“, pe care mi l-ai trimis, este cât se poate de interesant.

Astăzi (sîmbătă) mîzgăleala asta nu poate fi expediată, întrucît *lunea*, *miercurea* și *sîmbăta*, în general, nu pleacă *nici un* pachebot spre Marsilia; în schimb, *duminica*, în mod excepțional, vaporul pleacă din Alger la *ora 1 la amiază* și scrisorile trebuie să fie duse la poștă pînă la *ora 11 dimineața* (duminică). Hotelul „Victoria“ din Alger trimite duminica *dis-de-dimineață* curierul cu scrisorile. În celelalte zile, poșta care urmează să fie expediată cu vaporul din Alger la Marsilia este trimisă la 5 și jumătate după-amiază.

¹⁰⁷⁾ — în plus. — *Nota trad.*

¹⁰⁸⁾ În original în dialect: „ein bissche zu «kepp»“. — *Nota red.*

¹⁰⁹⁾ Vezi volumul de față, p. 34—35. — *Nota red.*

¹¹⁰⁾ Vezi volumul de față, p. 292. — *Nota red.*

Aș fi vrut însă ca aceste rînduri să plece chiar miine, căci ultimul examen pe care mi l-a făcut dr. Stephann a fost deosebit de favorabil.

Calde salutări tuturor.

Al tău,
Maur

Publicat pentru prima oară într-o formă prescurtată în : „Der Briefwechsel zwischen F. Engels und K. Marx“, Bd. IV, Stuttgart, 1913 ; în întregime în : Marx—Engels. Gesamtausgabe. Dritte Abteilung, Bd. 4, 1931

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

26

Marx către Engels

la Londra

[Alger] Marți 18 aprilie 1882

Dear Fred,

Am primit ieri scrisoarea ta, precum și pe cea de la Tussy, împreună cu darul „împărătesc“¹¹¹⁾.

În ultima mea scrisoare către Laurachen¹¹²⁾ prevestisem apropierea a „două zile minunate“ ; dar nici n-am terminat bine scrisoarea, că sirocco (buletinele meteorologice oficiale și celelalte publicații franceze scriu acest cuvînt cînd cu un „c“, cînd cu doi) a și început să se facă simțit, iar șuierul lui a fost pentru mine ca o uvertură la prorocitele „mouvements atmosphérique intenses“¹¹³⁾. I-am mărturisit Laurei că toate acestea au început să mă obosească, de fapt „sînt obosit de Africa“ și am hotărît să întorc spatele Algerului de îndată ce d-rul Stephann did no longer „want me“¹¹⁴⁾.

¹¹¹⁾ Joc de cuvinte bazat pe scrierea asemănătoare a adjectivelor „kaysersch“ (de la numele de familie Kayser) și „kaiserlich“ (împărătesc). Engels i-a trimis bani lui Marx prin intermediul băncii A. Kayser & Co. — *Nota red.*

¹¹²⁾ Vezi volumul de față, p. 299—307. — *Nota red.*

¹¹³⁾ — „schimbări atmosferice intense“. — *Nota trad.*

¹¹⁴⁾ — nu va mai „avea nevoie de mine“. — *Nota trad.*

De la 14 aprilie (după-amiază) pînă la 17 aprilie am avut, pe rînd, rafale de vînt, furtună, averse, soare dogoritor, permanente schimbări ale vremii (aproape de la oră la oră) de la frig la arșiță. Astăzi dis-de-dimineață vremea era minunată ; dar chiar acum, pe la 10 dimineața, vîntul a început din nou să-și șuiere melodia lui agasantă. — În buletinul — mai curînd în prognoza — de ieri, biroul meteorologic promitea pentru 3—4 mai „intense mouvement atmosphérique“ și îndeosebi pentru 7—8 mai (pro nunc ¹¹⁵) nu merge mai departe) ; în afară de aceasta, pentru prima săptămînă a aceleiași mai se prevăd așa-numite „mișcări seismice“ (aceste „mișcări seismice“ ar fi provocate periodic de misterioase cutremure de pămînt).

Pe 16 (duminică) a venit d-rul Stephann ; mi-a făcut un examen, m-a ciocănit și a declarat : urmele „pleuritei“ (as far as to „rechute“ ¹¹⁶) au dispărut ; de starea bronhiilor, dimpotrivă, e mai puțin mulțumit decît la examenul trecut (tot partea stîngă). Cu toate acestea a procedat cu multă energie la „tatuare“ (toată după-amiaza de duminică (16 aprilie) și toată noaptea pînă luni (17 aprilie) în zori m-am resimțit al dracului, ceea ce m-a făcut să-i apreciez energia !). — De altfel, d-rul Steph[ann] a fost întru totul de acord cu mine că bronșita este indisolubil legată de starea vremii ; în aceste condiții, șederea mea prelungită aici ar putea deveni dăunătoare. După părerea lui, dacă nu intervine ceva neprevăzut, de pildă o schimbare spectaculoasă a vremii aici sau, pe de altă parte, ceea ce este puțin probabil, o înrăutățire a stării sănătății mele, mă va putea lăsa să plec pe la sfîrșitul lui aprilie, dîndu-mi o fișă medicală completată de el. Așadar, la 2 mai, același „Said“ și același căpitan Mace (un tip foarte simpatic), care m-au adus la Alger, ar urma să mă ducă înapoi la Marsilia, de unde voi pleca să-mi încerc norocul la Cannes, Nisa sau Mentone. De aceea nu trebuie să-mi mai trimiteți din Londra nici scrisori, nici ziare, *decît dacă faceți acest lucru just after the receipt of these lines* ¹¹⁷). Dacă cumva între timp intervine vreo modificare în hotărîrea mea, vă voi scrie fără întîrziere.

¹¹⁵) — deocamdată. — *Nota trad.*

¹¹⁶) — este vorba de „recidivă“. — *Nota trad.*

¹¹⁷) — *imediat după primirea acestor rînduri.* — *Nota trad.*

Mă tem că „fierul“ va sosi la Alger cînd nu numai eu, ci și familia Casthelaz va fi părăsit Africa ; toată lumea se pregătește de evadare. Te rog să mă ierți pentru inconsistența acestei epistole. În noaptea de 16 spre 17 aprilie n-am închis ochii din cauza energiei cu care am fost „tatuat“ ; pe 17 și 18 aprilie n-am avut nici un fel de dureri pentru că ieri, la 7 dimineața, assistant-doctor¹¹⁸⁾ și-a făcut meseria. Dar mîncărimea provocată de procesul incipient de refacere a țesutului mi-a adus a doua noapte de insomnie. Cum, în plus, astăzi am pornit cu noaptea-n cap să-mi savurez plimbarea de dimineață (o plimbare care a durat două ore), üw begrijp¹¹⁹⁾, (nu-mi mai amintesc cum scriu asta olandezii, dar ü begreip !¹¹⁹⁾ — dracu știe cît de mult au ei de-a face cu acest „Begriff“¹²⁰⁾ — de cînd am fost în vizită la Zalt-Bommel⁴³⁾ îmi sună într-una în urechi așa cum rostea soția, astăzi divorțată, a pastorului Rothhaus, căreia i-a luat locul verișoara mea¹²¹⁾ — in one word¹²²⁾ înțelegi că trebuie să pun capul jos ca să-mi recuperez nopțile nedormite. Într-adevăr, dormi — „mai mult ce dorești !“¹²³⁾. Dar mai întii să-ți relatez figura urită pe care i-au făcut-o autoritățile franceze unui prăpădit de bandit, un criminal nenorocit arab, cu multe la activ. Abia la sfîrșit, on the moment „to launch“¹²⁴⁾ pe bietul păcătos „into eternity“¹²⁵⁾, cum spun infamii cockney¹²⁶⁾, el a aflat că nu va fi împușcat, ci ghilotinat ! *Asta în pofida sentinței !* În pofida promisiunii ! Fără să țină seama de înțelegere, a fost ghilotinat. Dar asta nu e totul. Rudele se așteptau ca, așa cum s-a întîmplat pînă acum cu învoirea francezilor, să li se trimită trunchiul și capul pentru a le coase unul de altul, îngropînd apoi „întregul“. Quod non !¹²⁷⁾. Bocete, blesteme, furie ; autoritățile franceze refuză categoric, și asta pentru prima oară ! Dar cînd va ajunge trunchiul în rai, Mahomed îl va întreba : unde ți-ai pierdut capul ? sau : cum de a rămas capul fără trunchi ? Nu ești demn

¹¹⁸⁾ Casthelaz. — *Nota red.*

¹¹⁹⁾ — înțelegeți. — *Nota trad.*

¹²⁰⁾ — „noțiune“. — *Nota trad.*

¹²¹⁾ Antoinette Philips. — *Nota red.*

¹²²⁾ — într-un cuvînt. — *Nota trad.*

¹²³⁾ H. Heine. Versuri. Ciclul „Întoarcerea acasă“, București, E.S.P.L.A., 1956, p. 90. — *Nota trad.*

¹²⁴⁾ — cînd a sosit momentul să-l „trimită“. — *Nota trad.*

¹²⁵⁾ — aici : „pe lumea cealaltă“. — *Nota trad.*

¹²⁶⁾ — londonezi (din East End). — *Nota trad.*

¹²⁷⁾ — Dar nu ! — *Nota trad.*

să intri în rai ! Cară-te la cîinii de creștini ! Așa încît rudelor nu le-a rămas altceva decît să jelească.

Old Mohr

Cînd ne-am cunoscut mai bine — pînă acum nu l-am întrebat nimic —, Stephann mi-a spus că, deși nu știe deloc germana, este fiul unui german. Tatăl lui era din Palatinat (Landau) și s-a stabilit la Alger.

Publicat pentru prima oară
în : „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

27

Marx către Engels

la Londra

[Alger] Vineri 28 aprilie 1882

Dragă Fred,

Recieved your letter and the¹²⁸⁾ „Köln[ische] Zeit[un]g“.

Îți scriu aceste rînduri numai pentru a te anunța că pe 2 mai (marți) părăsesc Algerul cu același „Said“ și cu același căpitan, d-l Mace, „lieutenant de vaisseau“¹²⁹⁾, care m-au adus la Alger. Miercurea trecută am vizitat escadra franceză, formată din 6 cuirasate ; bineînțeles că am inspectat vasul amiral „Le Colbert“, unde un subofițer, un băiat frumos și inteligent, mi-a arătat și mi-a demonstrat totul în amănunțime. La despărțire, ca un adevărat francez ce era, mi-a spus că s-a săturat de slujba asta plicticoasă și că speră să i se primească bîntôt¹³⁰⁾ demisia. Eu și însoțitorii mei (trei colocatari de la hotelul „Victoria“) am primit aprobarea să vizităm vasul numai după terminarea „serviciului“. Plutind în sus și în jos, am văzut, așadar, din barcă, mai bine zis din luntre,

¹²⁸⁾ — Am primit scrisoarea ta și. — *Nota trad.*

¹²⁹⁾ — locotenent de marină. — *Nota trad.*

¹³⁰⁾ — curînd. — *Nota trad.*

manevrele vasului-amiral și ale celorlalte 5 cuirasate. Mîine după-amiază este „bal“ pe „Colbert“ ; și eu aș fi putut obține o invitație prin Fermé, dar n-am timp. Marți (25 aprilie) a fost ultimul examen făcut de Stephann ; „tatuarea“ cu colodiu s-a terminat ; quod-ad ¹³¹⁾ recidiva pleuritei, altogether absolved ¹³²⁾ ; voi mai merge totuși mîine (sîmbătă) la ora 3 după-amiază la el, ca să-mi dea fișa medicală scrisă de el și să-mi iau rămas bun. Vremea este uneori foarte caldă, dar, de fapt, toată săptămîna (to-day ¹³³⁾ de asemenea) a bîntuit uraganul, dansul vijelios al sirocco-ului (în timpul nopții fără întreruperi, ziua din cînd în cînd rafale de vînt). Acesta este și motivul pentru care tusea mea nu cedează deloc și așa se explică și fuga mea din Alger tocmai la timp.

Calde salutări tuturor.

Al tău,
Old Mohr

Apropo, soarele m-a silit să mă descotorosesc de barba mea de profet și de „perucă“, dar (cum fiicele mele preferă vechea mea înfățișare) m-am fotografiat înainte de a-mi aduce jertfă părul pe altarul unui frizer din Alger. Fotografiile le voi primi duminica viitoare (30 aprilie). Vă voi trimite niște specimina ¹³⁴⁾ din Marsilia. Din ele vă veți putea convinge că, considering ¹³⁵⁾ pictarea cu colodiu de-a lungul a două luni încheiate (scriu în stilul lui Ludwig von Baierland ⁴⁴⁾ — din care cauză n-am avut nici o singură zi pe de-a-ntregul liniștită —, j'ai fait encore bonne mine à mauvais jeu ¹³⁶⁾.

Publicat pentru prima oară
în : „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

¹³¹⁾ — cît despre. — *Nota trad.*

¹³²⁾ — definitiv scăpat. — *Nota trad.*

¹³³⁾ — astăzi. — *Nota trad.*

¹³⁴⁾ — copii. — *Nota trad.*

¹³⁵⁾ — avînd în vedere. — *Nota trad.*

¹³⁶⁾ — am mai făcut haz de necaz. — *Nota trad.*

28

Marx către Engels

la Londra

8 mai 1882

Hôtel de Russie, Monte Carlo

Dear Fred,

Încă cu 2—3 săptămîni înainte de plecarea mea din Alger ⁴⁵ (la începutul lui mai) stația meteorologică a anunțat furtună pe mare. Într-adevăr, în ultimele zile ale șederii mele în Africa a suflat fără încetare sirocco-ul, însoțit de călduri mari, anihilate însă de rafale de vînt și vârtejuri de praf și într-o secundă temperatura scădea brusc, chiar dacă pentru puțină vreme. În acest timp, catarul bronhial mi s-a agravat și nici pînă astăzi n-am scăpat de el. Din pricina furtunii pe mare (în noaptea de 4 spre 5 mai), curentul s-a simțit și în cabină; la Marsilia am ajuns pe o ploaie zdravănă (în dimineața de 5 mai), care n-a încetat pînă la Nisa. Și la Monte Carlo am adus cu mine o zi *plioasă* (ieri); astăzi e o vreme minunată. După cum vezi, sînt consecvent, căci pînă la venirea mea nici la Nisa, nici la Monte Carlo n-a plouat luni de zile. De data aceasta ploaia a fost mai mult o tachinare, nu ceva serios ca la Alger.

La Nisa, unde am rămas în zilele de 5 și 6, am înțeles curînd că aici vîntul este capricios și că nu se poate conta pe o temperatură constantă. Scurta mea experiență mi-a fost confirmată astăzi și de d-rul Delachaux, medic-chirurg (cu reședința la Interlaken) care locuiește la același hotel cu mine. În timpul concediului el a făcut o călătorie la Nisa și prin împrejurimi și, în general, prin localitățile cele mai cunoscute de pe Riviera, so far with an eye to business as to ascertain which places he might best recommend to sufferers of lung diseases, bronchial catarrh of a chronic character etc. He declared decidedly against Nice, but preferred Monte Carlo even to Mentone ¹³⁷). D-rul Delachaux se înapoiază chiar astăzi în patria lui, Elveția.

¹³⁷⁾ — îndemnat și de considerente de afaceri: voia să stabilească localitățile care pot fi recomandate ca cele mai indicate pentru bol-

Uimitoarea frumusețe a naturii de aici o cunoști prea bine din proprie experiență ⁴⁶, din cele citite sau din picturi. În multe privințe îmi amintește puternic de natura Africii.

Cît despre „vremea caldă și uscată“, în curînd se va instala pretutindeni. Petele de pe soare prevestesc o puternică acțiune a razelor și în Franța există teama de secetă.

For conscience sake ¹³⁸), mîine îl voi consulta aici pe doctorul german Kunemann. Am la mine fișa medicală întocmită de dr. Stephann (pe cărțile lui de vizită am văzut abia acum că Stephann este și *Professeur suppléant à l'Ecole de Médecine* ¹³⁹) de la facultatea din Alger), ceea ce mă scutește de prea multe explicații. — De îndată ce d-rul Stephann a declarat pleurita vindecată, am început imediat, la recomandarea lui (a lui Stephann), frecțiile cu tinctură de iod în partea superioară (în stînga) a pieptului și a spatelui. De cînd m-am îmbarcat pe vapor și pînă to-day ¹⁴⁰) am întrerupt această operație, pe care, de altfel, „cu greu“ o poți face singur pe propria-ți spinare, deși d-rul Delachaux m-a sfătuit să încerc cu ajutorul oglinzii. Qui vivra verra ¹⁴¹); în orice caz, vreau mai întîi să vorbesc cu d-rul Kunemann. Intenționez să hoinăresc cît mai mult în aer liber.

În sala de lectură a cazinoului din Monte Carlo se găsesc aproape toate ziarele franțuzești și italiene; ziarele germane sînt destul de bine reprezentate, foarte puțin cele engleze. Din „*Petit Marseillais*“ de astăzi am aflat despre „*asasinarea lordului Cavendish și a d-lui Burke*“ ⁴⁷. În schimb, lumea de aici, de pildă tovarășii mei de pensiune de la Hôtel de Russie, se interesează mult mai mult de ceea ce se întîmplă în sălile de joc ale cazinoului (tables de roulette et de trente-et-quatre ¹⁴²)). M-a amuzat în special unul din fiii Marii Britanii, posomorît din cale-afară, acru și înveninat, și why ¹⁴³)? Pentru că, în loc „să pună laba“ pe cîteva monede de aur — cum fusese ferm hotărît să facă —, le pierduse. Nu reușea să înțeleagă că Fortuna nu poate fi „intimidată“ nici de grosolănia britanică.

navii de plămîni, de catar cronic al bronhiilor etc. El s-a pronunțat categoric împotriva Nisei, preferînd Monte Carlo chiar și localității Mentone. — *Nota trad.*

¹³⁸) — Pentru liniștirea sufletului. — *Nota trad.*

¹³⁹) — profesor suplinitor la Institutul de medicină. — *Nota trad.*

¹⁴⁰) — astăzi. — *Nota trad.*

¹⁴¹) — Vom trăi și vom vedea. — *Nota trad.*

¹⁴²) — ruletă și alte jocuri de noroc. — *Nota trad.*

¹⁴³) — pentru ce. — *Nota trad.*

Trebuie să închei aceste rînduri, întrucît de aici scrisorile sînt trimise mai întîi cu un curier la poșta din Monaco. Calde salutări tuturor.

Al tău,
Maur

Publicat pentru prima oară
în : „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913 ; în întregime
în : Marx—Engels. Gesamtausgabe.
Dritte Abteilung, Bd. 4, 1931

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

29

Marx către Engels

la Londra

20 mai 1882
Hôtel de Russie, Monte Carlo (Monaco)

Privately ¹⁴⁴⁾

Dear Fred,

Ceea ce-ți scriu acum nu trebuie să ajungă la urechile copiilor, pentru a nu-i alarma inutil. Totuși trebuie să povestesc somebody at least ¹⁴⁵⁾ despre încercările prin care am trecut în ultimul timp.

În ultima scrisoare (nu-mi amintesc dacă-ți era adresată ție, lui Tussy sau Laurei) scriam că voi reveni cu amănunte după întrevederea cu d-rul Kunemann ¹⁴⁶⁾. Întrevederea a avut loc la 8 mai ; tipul e un alsacian cu vaste cunoștințe științifice (medicale) ; de pildă, încă înainte de primirea scrisorii tale, am aflat de la el despre descoperirea d-rului Koch în legătură cu bacilul. Un om care a practicat mult și are în spinare cel puțin 52—54 de ani dacă în 1848 era student la Universitatea din Strassbourg ; ca om politic găsește că „Temps“ este ziarul care îi corespunde temperamental ; știința

¹⁴⁴⁾ — Personal. — *Nota trad.*

¹⁴⁵⁾ — măcar cuiva. — *Nota trad.*

¹⁴⁶⁾ Jezi volumul de față, p. 65. — *Nota red.*

l-a convins că totul progresează „încet“; nici un fel de grabă revoluționară — altminteri ești silit să dai aproape tot atât „înapoi“ (ca, de pildă, în procesiunea de la Echternach¹⁴⁷; educarea masei și a „nemasei“ este prima condiție etc. In one word, politically, a republican philistine¹⁴⁷); îți înșir aici toate astea ca să înțelegi de ce nu m-am lăsat antrenat într-o discuție cu el pe această temă, limitându-mă doar la politica „machiavelică“ a lui Carol al III-lea, tiranul absolut al Monaco-ului. Mă consideră implicat în evenimentele din 1848, dar în afară de aceasta nu i-am mai furnizat nici un fel de date despre activitatea mea publică. Dar să trecem la problemă. La început, orientându-se după *cartea mea de vizită* — unde figurează: doctor — pe care i-am trimis-o prin cameristă, el a dedus că sînt doctor în medicină, convingere care i-a fost întărită de *cartea de vizită a dr-ului Stephann* pe care i-am transmis-o, precum și *de noua mea cunoștință, doctorul*¹⁴⁸) din Interlaken, în plus cartea de vizită a d-rului Donkin, pe care l-am recomandat ca prietenul prietenului meu, profesorul Ray Lankester, căci Kunemann voia să știe cine m-a tratat la Londra etc. Apoi i-am dat să citească fișa medicală întocmită de dr. Stephann.

Considerîndu-mă, așadar, doctor în medicină — coleg — either theoretically or practically¹⁴⁹) —, după ce m-a ascultat și m-a ciocănit, mi-a vorbit fără ocol. Și, spre groaza mea, *am din nou pleurită*, deși într-un stadiu mai puțin avansat și *numai într-un singur punct situat în stînga pe spate*; în schimb, bronșita a devenit mai mult sau mai puțin *cronică*! Kunemann spera ca după aplicarea vezicatoarelor — o dată sau de două ori — să lichideze treaba aceasta (pleurita); la *9 mai* (marți) a aplicat prima vezicatoare, la *13 mai* (sîmbătă) m-am dus din nou la Kunemann; mi-a prescris a doua vezicatoare; a putut fi aplicată abia la *16 mai* (marți) după uscarea pielii; pe *19 mai* m-am dus la el (vineri); m-a ascultat și m-a ciocănit; a găsit că situația s-a îmbunătățit, și anume epanșamentul a scăzut; după părerea lui (căci medicii aceștia se tem ca bolnavul să nu-și piardă răbdarea dacă în fiecare săptămînă îndură, plus ou moins¹⁵⁰), aceleași sîcîieli și chi-

¹⁴⁷) Într-un cuvînt, din punct de vedere politic, este un republican filistin. — *Nota trad.*

¹⁴⁸) Delachaux. — *Nota red.*

¹⁴⁹) — fie în teorie, fie în practică. — *Nota trad.*

¹⁵⁰) — într-o măsură mai mare sau mai mică. — *Nota trad.*

nuri) nu e nevoie să continuăm aplicarea vezicatoarelor ; acum mă pot limita la frecții cu tinctură de iod (pe care Stephann mi le-a prescris împotriva bronșitei) în partea de sus, precum și în *partea de jos*, în stînga pieptului și a spatelui. Răspunsul meu a fost că, dacă epanșamentul n-a dispărut definitiv, prefer să mi se mai aplice încă o dată vezicatoare (la 23 mai, marți) ; de la d-rul Stephann știu că, în cazurile de pleurită, tinctura de iod este doar un remediu slab, nesigur, a cărei folosire prelungeste foarte mult tratamentul. Kunemann a fost, firește, mult mai încîntat văzîndu-mă hotărît să mă supun unui tratament eroic ; acum sper ca la 26 sau la 27 mai să-mi spună că această *a doua recidivă* e lichidată (pro nunc)¹⁵¹).

Într-adevăr, în această privință „soarta“ s-a dovedit de data asta consecventă, ba chiar — aproape ca în tragediile d-rului Müllner⁴⁹ — înfiorătoare. De ce declară Kunemann (și am știut acest lucru înainte de „a-l afla“) bronșita mea atît de „cronică“ ? Pentru că pe întreaga Rivieră vremea s-a schimbat în rău într-un mod atît de neobișnuit, de anormal, deși, după părerea lui, asta poate fi normal dacă ne gîndim că *din ianuarie pînă la începutul lui mai* au fost prea puține ploi, aproape că nici n-au fost ; vremea era prea frumoasă și caldă și nu se putea să nu stîrnească o reacție. Eu i-am explicat mai simplu că vina pentru toate acestea o poartă venirea mea din Alger ; de la 4 mai am adus cu mine ploaia la Marsilia și, după o oarecare rezistență, *mutatis mutandis*¹⁵²), și în localitatea în care mă aflu în prezent timpul a început să semene cu „vremea proastă“ de la Alger, pe care o cunosc atît de bine. Pentru asta e nevoie de multă răbdare, în special din partea celor cărora le scriu. Repetările acestea sînt extrem de plictisitoare. Timpul trece inutil, anost și, în plus, costisitor !

Mîine îi voi scrie lui Tussy¹⁵³), căci scrisoarea ei așteaptă de multă vreme răspuns. Astăzi mă incomodează pielea cea nouă, care s-a format după aplicarea vezicatoarelor, și care îmi dă o senzație foarte neplăcută cînd mă aplec și se freacă de haină sau de lenjerie. Nota bene : ceea ce scriu copiilor este adevărul, dar *nu tot*. La ce bun să-i sperii ?

Al tău,
Maur

¹⁵¹) — deocamdată. — *Nota trad.*

¹⁵²) — cu schimbările corespunzătoare. — *Nota trad.*

¹⁵³) Vezi volumul de față, p. 320—321. — *Nota red.*

Eroarea d-rului Kunemann în privința calității mele de coleg „de breaslă“ s-a lămurit după prima vizită, cînd a refuzat să primească onorariul ; cu atît mai încîntat a fost cînd a aflat că sînt un *neinițiat* și deci „bun de plată“.

Publicat pentru prima oară
în : „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

30

Marx către Engels

la Londra

[Monte Carlo] 30 mai 1882

Dear Fred,

De la 23 mai, de cînd mi s-a aplicat o vezicatoare (a treia oară la Monte Carlo), am continuat, e drept, să mă întîlnesc cu d-rul Kunemann, dar pînă astăzi numai în legătură cu „bronșita“. *Quo-ad*¹⁵⁴) *pleurita*, astăzi a avut loc o lungă consultație finală ; epanșamentul „a dispărut“ ; ceea ce a rămas este așa-numita *pleurită uscată* ; lichidul s-a resorbit, dar rămîne foșnetul produs de frecarea celor două țesuturi, ca să mă exprim într-un limbaj pseudo-popular. După părerea lui Kunemann, ar fi bine să mi se mai aplice astăzi, ca încheiere, o vezicatoare, apoi să mă duc *pentru cîteva zile* la Cannes, pentru ca, după aceea, s-o pot porni spre Paris.

Cu pleurita asta, spune el, m-am ales absolut întîmplător ; cu constituția mea solidă, normală aș fi putut tot atît de bine să n-o fac niciodată, sau e perfect posibil s-o fi făcut cu 40 de ani în urmă — întîmplător ! Să scap de ea e mai greu, din pricina posibilităților de recidivă.

Întrucît a trebuit să defilez în fața lui, înainte și înapoi, în toată splendoarea goliciunii mele, m-a făcut atent că înainte partea stîngă era mai umflată decît dreapta, și asta din cauza pleuritei ; acum, dimpotrivă, partea stîngă (este vorba de locul vătămat) este mai contractată decît dreapta, și asta datorită tratamentului. Pentru a scăpa definitiv de ultimele

¹⁵⁴) — În ceea ce privește. — *Nota trad.*

urme, ca să zic așa, de semnele din memorie ale pleuritei, ar trebui ca, *mai târziu*, să petrec un timp în munți, unde aerul este mai rarefiat. Plămînii trebuie din nou „să se îndrepte“ printr-o asemenea gimnastică, o gimnastică impusă de mediul înconjurător. Mi-a fost cu atît mai greu să urmăresc amănuntele, cu cît el se străduia să mă facă să înțeleg mai bine explicațiile în franceză (cînd era vorba de amănunte), recurgînd adesea la germana-alsaciană și uneori chiar la engleza yankeilor. Era limpede însă un lucru pe care d-rul Stephann mi l-a spus chiar din prima zi : toracele dumneavoastră rămîne la fel ca înainte ; așadar, dacă falsul țesut îngustează locul ocupat de o parte a plămînului, acesta este nevoit să se limiteze la un spațiu mai mic. Pe măsură ce acest țesut dispăre, plămînul se extinde din nou. M-am întors abia acum de la Kunemann, adică nu cu mult înainte de ora 6 seara, cînd (la ora 6) poșta se închide for to-day¹⁵⁵). *Mîine*, avînd în vedere că la noapte mi se aplică ultima vezicatoare, nici vorbă nu poate fi să scriu ; poimîine va trebui să mă odihnesc, așa că înainte de 2 sau 3 iunie „nu prea cred“¹⁵⁶) (căci mai trebuie să și împachetez) să primiți alte vești de la mine.

Cu calde salutări,

Old Mohr

Publicat pentru prima oară
în : „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

31

Marx către Engels

la Londra

Cannes, 5 iunie 1882

Dear Fred,

La 30 mai s-a făcut (la Monte Carlo) ultima infierare a spinării mele ; pe 31 mai îngrijirile postoperatorii m-au ținut

¹⁵⁵) — pentru ziua de astăzi. — *Nota trad.*

¹⁵⁶) În original în dialect : „schwörliche“. — *Nota red.*

consemnat în casă ; la 3 iunie m-am eliberat de Kunemann și în aceeași zi am și plecat. El m-a sfătuit ca, oricare ar fi împrejurările, să rămân câteva zile la Cannes⁵⁰, chiar și pentru considerentul că mi s-ar mai „usca“ rănilor cu care m-am ales.

Așadar, o lună întregă am vegetat în acest repaire¹⁵⁷) al distinșilor pierde-vară și al adventurers¹⁵⁸). Natura este minunată, în rest — un orașel anost ; pare „monumental“ numai pentru că este alcătuit exclusiv din hoteluri ; aici nu există „mase“ plebee, afară doar de garçons d'hôtels, de café¹⁵⁹) etc. și de domestiques¹⁶⁰), care fac parte din lumpenproletariat. Vechiul cuib de tilhari situat pe un promontoriu stîncos, înconjurat din trei părți de apele golfului — *Monaco* — este un străvechi orașel italian de tip medieval ; pe de altă parte, *Condamine*, construit în cea mai mare parte jos la mare, între „orașul“ Monaco și „maison de jeu“¹⁶¹) (adică Monte Carlo), înflorește văzînd cu ochii. *Monaco*, in the strict sense¹⁶²), este „politica“, „statul“, „cîrmuirea“ ; *Condamine* este obișnuita societate „mic-burgheză“ ; Monte Carlo este „the pleasure“, and, thanks to the banque de jeu, the financial basis of the whole trinity¹⁶³). Este ciudat cum acești Grimaldi au rămas consecvenți față de ei înșiși ; înainte trăiau din piraterie, iar unul dintre ei¹⁶⁴), de pildă, i-a scris lui Lorenzo de Medici că au pămînt puțin și, în plus, neroditor, așa că natura însăși îi împinge la tilhării pe mare. De aceea Lorenzo va fi, fără îndoială, atît de mărinimos încît să le garanteze un „dar“ anual, întrucît ei nu „au îndrăznit“ să vîneze vasele florentine. Urmarea a fost că Lorenzo le-a plătit o mică sumă anual. — După victoria repurtată de Holy Alliance¹⁶⁵) asupra lui Napoleon, Talleyrand și-a ales din rîndurile emigranților ca tovarăș întru omorîrea timpului pe ex-tiranul Monaco-ului¹⁶⁶), un ticălos inveterat, permițîndu-și

¹⁵⁷) — birlog. — *Nota trad.*

¹⁵⁸) — aventurierilor. — *Nota trad.*

¹⁵⁹) — lacheii de la hoteluri, cafenele. — *Nota trad.*

¹⁶⁰) — slugi. — *Nota trad.*

¹⁶¹) — „cazinou“. — *Nota trad.*

¹⁶²) — într-un sens mai îngust. — *Nota trad.*

¹⁶³) — „distracția“ și, grație cazinoului — baza financiară a întregii treimi. — *Nota trad.*

¹⁶⁴) Lamberto Grimaldi. — *Nota red.*

¹⁶⁵) Sfînta Alianță. — *Nota trad.*

¹⁶⁶) Honoratus al IV-lea. — *Nota red.*

o farsă : „să-l restaureze“ pe el, tatăl lui „Florestan“¹⁶⁷⁾, „au nom du prince de la légitimité“¹⁶⁸⁾. Acești doi restaurați — cel de Hessen-Kassel¹⁶⁹⁾ și cel de Monaco — formează un cuplu care merită să figureze într-o nouă ediție a lui Plutarh¹⁷⁰⁾. Totodată, ce contrast între genovez (preocupat în special de tilhăria financiară) și „patriarhul“ german.

D-rul Kunemann al nostru este ros de o supărare surdă provocată de faptul că el (Kunemann), medicul curant al actualei Luminății, Carol al III-lea (complet orb), a devenit indezirabil din pricina principiilor sale liberale și a fost nevoit să cedeze locul unui englez (d-rul Pickering). The survival of the best — i.e. ca Duodeztyrannenleins medicul curant — to a Britisher, of course, warranted by the nature of the beast ! And that is the worst ; this same Dr. Pickering, before being called by natural selection, he had dangerously fallen ill at Monaco, was treated and cured by Dr. Kunemann¹⁷¹⁾. Asemenea sfîșietoare drame ale destinului sînt multe pe lumea asta !

În mod paradoxal, vremea caldă, în loc să-mi amelioreze tusea bronhială, mai curînd mi-a agravat-o. Bineînțeles, și mai multe „pretexte“ pentru a răci ! De altfel, Kunemann (omul ăsta este un medic excelent, bun cunoscător al literaturii medicale engleze, germane și franceze, specialist în boli de plămîni și de piept) nu-ți împărtășește părerea în privința călătoriei de întoarcere la Paris. El nu e de acord s-o fac în etape. Acum este cald nu numai în timpul zilei, ci și noaptea ; principalele pericole de răceală sînt acum stațiile de cale ferată ; cu cît îmi voi întrerupe mai des călătoria, cu atît există mai multe șanse de recidivă. În schimb, la Cannes trebuie să iau pentru drum două sticle de bordo vechi, bun. Ca și d-rul Stephann, el pornește de la principiul : stomacul trebuie considerat *baza* în tratarea atît a pleuritei, cît și a

¹⁶⁷⁾ Florestan I. — *Nota red.*

¹⁶⁸⁾ — „în numele principiului legitimității“. — *Nota trad.*

¹⁶⁹⁾ — principele elector Wilhelm I. — *Nota red.*

¹⁷⁰⁾ *Plutarh.* „Vieți paralele“. — *Nota red.*

¹⁷¹⁾ Supraviețuirea celui mai tare — adică alegerea medicului curant al mărunțului tiran — britanicul, este garantată, firește, de însăși natura acestui animal ! Și ceea ce este cel mai dureros : acest dr. Pickering, înainte de a fi numit medic curant în virtutea selecției naturale, s-a îmbolnăvit grav la Monaco și a fost tratat și vindecat de d-rul Kunemann. — *Nota trad.*

bronșitei etc. ; trebuie să mănânci bine și mult ; chiar dacă n-ai poftă, „să ți-o faci“ ; „să bei“ „lucruri bune“ și să te distrezi călătorind etc., dacă nu poți merge mult pe jos, nu poți face ascensiuni etc. ; să gîndești cît mai puțin posibil etc.

Conformîndu-mă acestor „prescripții“, mă aflu pe drumul sigur spre „idiotizare“, fără ca măcar să fi scăpat astfel de catarul bronhial.

Spre consolarea mea, bătrînul Garibaldi „a răposat“ din pricina unei bronșite¹⁷². Desigur, at a certain age¹⁷²) este absolut indiferent din ce cauză „launched into eternity“¹⁷³).

Mă aflu aici de la 3 iunie¹⁷⁴) și plec astă-seară. La Nisa — și de data aceasta, în mod excepțional, și la Cannes — bate un vînt puternic (deși cald) și se produc vîrtejuri de praf. Natura dă și ea dovadă de un oarecare umor filistin (de pildă, încă în „Vechiul Testament“ hrînirea șarpelui cu murdărie este un fel de anticipare umoristică a hrînirii viermilor cu murdărie, potrivit teoriei lui Darwin⁵²). Așa, de pildă, în întreaga presă locală de pe Riviera a circulat următoarea glumă a naturii : la 24 mai a fost o furtună groaznică îndeosebi la Mentone ; fulgerul a căzut chiar auprès de la gare¹⁷⁵) (la Mentone) și i-a smuls unui filistin care trecea pe acolo talpa de la pantof, lăsîndu-l însă pe filistin întreg și nevătămat.

Cele mai calde salutări tuturor.

Old Mohr

Abia după cîteva zile voi anunța prietenilor că am sosit la Paris. Încă mi se mai interzice să vin prea mult „în contact cu oamenii“⁵³. D-rul Dourlen va fi pentru mine acel medic priceput pe care îl voi consulta.

Originalul în limbile germană
și engleză
Tradus din limbile germană
și engleză

¹⁷²) — la o anumită vîrstă. — Nota trad.

¹⁷³) — „te duci pe lumea cealaltă“. — Nota trad.

¹⁷⁴) în manuscris : mai. — Nota red.

¹⁷⁵) — Lîngă gară. — Nota trad.

32

Marx către Engels

la Londra ¹⁷⁶⁾9 iunie 1882
11, Boulevard Thiers, Argenteuil

Dear Fred,

Tu știi că eu, ca orice tickets of leave ¹⁷⁷⁾, trebuie să mă prezint, în fiecare localitate unde ajung ⁵⁴, la medicul cel mai apropiat. Așadar, ieri am fost examinat de d-rul Dourlen. State of health exactly *the same* I left in which it was at Monte Carlo. As to the *bronchite*, I shall for a few weeks try the sulphurous waters of Enghien, about 15 minutes distance from Argenteuil ; if this will not work, he wants to send me to the Pyrenées (Cauterets). (The same things had me already told by Dr. Kunemann, who, in the last time, commenced to feed me with pastilles de sulphure). A specialist at Enghien [dr. Feugier] is a special friend of Dr. Dourlen to whom he will give me a letter. Generally Dr. D[ourlen] found the tone and strength of my body much other than when I left ; he was even astonished that I was in so good a condition after two rechutes et après 14 vésicatoires.

Compliments to all.

Old Mohr

Longuet brings me every evening the „Standard“, so useless to him. I have not yet written to the Gascon [Paul Lafargue] ; my cough warns me to be careful before seeing friends ¹⁷⁶⁾.

¹⁷⁶⁾ Scrisoarea a fost scrisă pe o carte poștală. — *Nota red.*

¹⁷⁷⁾ În Anglia, deținuților de drept comun, după ce executau cea mai mare parte din pedeapsă, li se dădeau niște bilete de voie pe baza cărora erau eliberați și puși sub supraveghere polițienească. Aceste bilete de voie se numeau tickets of leave, iar posesorii lor ticket of leave-men. — *Nota red.*

¹⁷⁸⁾ — Starea sănătății mele este *aceeași* ca în momentul în care am plecat din Monte Carlo. În ce privește *bronșita*, voi încerca timp de câteva săptămâni izvoarele sulfuroase de la Enghien, situate la aproximativ 15 minute depărtare de Argenteuil ; dacă acestea nu-și

[Scris de Marx pe verso-ul cărții poștale]

Friedrich Engels, Esquire, 122, Regent's Park Road, London, N.W., Angletterre.

Publicat pentru prima oară
într-o formă prescurtată
în : „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913 ; în întregime
în : Marx—Engels. Gesamtausgabe.
Dritte Abteilung, Bd. 4, 1931

Originalul în limbile engleză
și germană
Tradus din limbile engleză
și germană

33

Marx către Engels

la Londra¹⁷⁹⁾

[Argenteuil] 15 iunie 1882

Dear Fred,

Speram să te pot anunța că, începînd cam din săptămîna care a trecut, a intervenit o ameliorare. Numai că, de îndată ce am ajuns aici, mai exact *a doua zi după sosirea mea*, s-a produs o *scădere de temperatură*. Vremea aceasta, după cum mi-a explicat d-rul Dourlen, ca și prietenul lui¹⁸⁰⁾, medicul din Enghien, încă nu permite începerea tratamentului la izvoarele sulfuroase. Înainte, cînd aveam o altă condiție fizică

vor face efectul, Dourlen vrea să mă trimită în Pirinei (la Cauterets). (Același lucru mi l-a spus și d-rul Kunemann, care în ultimul timp începuse să mă hrănească cu pastile sulfuroase.) Dr. Dourlen îmi va da o scrisoare către un specialist din Enghien [dr. Feugier] care îi este prieten apropiat. În general, d-rul Dourlen a constatat că tonusul și forța organismului meu se prezintă cu totul altfel de cînd am plecat ; a fost chiar surprins că starea mea este atît de bună după două recidive și 14 vezicatoare.

Salutări tuturor.

Old Mohr

Longuet îmi aduce în fiecare seară „Standard“, cu care el n-are ce face. Gasconului [Paul Lafargue] încă nu i-am scris ; tusea mă silește să fiu prudent și să evit vizitele. — *Nota trad.*

¹⁷⁹⁾ Scrisoarea a fost scrisă pe o carte poștală. — *Nota red.*

¹⁸⁰⁾ Dr. Feugier. — *Nota red.*

— fericita perioadă cînd fumam —, vremea aceasta mi s-ar fi părut delightfulul ¹⁸¹⁾. Cerul e adesea înnorat, din cînd în cînd ploaie, rafale de vînt, mai curînd toamnă tîrzie decît vară — pentru un om zdravăn este o vreme plăcută !

Ieri — ca urmare a rîndurilor pe care le-am scris Sfințului Paul, Gasconul ¹⁸²⁾ — acesta a venit să mă viziteze. I was glad to see him ¹⁸³⁾. La sfatul meu, *pînă la noi dispoziții*, nu va spune nimănui că sînt aici.

Mă culc devreme, mă scol tîrziu, cea mai mare parte din zi mi-o petrec împreună cu Jennychen și cu copiii ¹⁸⁴⁾ și fiecare minut favorabil l-am folosit pînă acum pentru scurte plimbări. Mă simt mai bine decît m-am simțit vreodată la Alger, Monte Carlo sau Cannes. De altfel, se întrevede și o ameliorare a vremii. Îți voi scrie de îndată ce voi face primul drum la Enghien.

Calde salutări tuturor.

Al tău,
Maur

Tussy i-a scris lui Jennychen un raport interesant despre mitingul din Hyde Park la care a asistat.

[*Scris de Marx pe verso-ul cărții poștale*]

Fr. Engels, 122, Regent's Park Road, London, N.W.,
Angleterre.

Publicat pentru prima oară
în : „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

¹⁸¹⁾ — minunată. — *Nota trad.*

¹⁸²⁾ Lafargue. — *Nota red.*

¹⁸³⁾ — Mi-a părut bine că l-am văzut. — *Nota trad.*

¹⁸⁴⁾ Jenny Longuet și copiii ei : Jean, Henri, Edgar și Marcel.
— *Nota red.*

34

Marx către Engels

la Londra

[Argenteuil] 22 iunie 1882

Dear Fred,

Scrisoarea ta a sosit numai cu câteva minute înainte de închiderea poștei, care își sfârșește activitatea afurisit de devreme. De aceea — doar câteva rînduri.

Abia astăzi îți pot report progress¹⁸⁵), întrucît, din pricina vremii ploioase, de duminică pînă ieri inclusiv am întrerupt tratamentul cu sulf și l-am reluat abia astăzi. La Cauterets at present time¹⁸⁶) este al dracului de frig, de altfel, normally¹⁸⁷), sezonul începe acolo abia pe la jumătatea lui iulie. De aceea Enghien mi-a prins foarte bine, deși pînă acum vremea n-a fost prea potrivită pentru a beneficia uninterupted¹⁸⁸) de institution thermale¹⁸⁹). Alții s-ar fi sinchisit mai puțin, dar cine are „rămășițe“ trebuie să fie prudent. D-rul Dourlen spune că toată dificultatea constă în a evita orice ar putea provoca o revenire a pleuritei.

Domnii din New York n-au decît să facă „retipărirea“ pe propria lor răspundere, numai să nu-și permită adaosuri neautorizate⁵⁵.

Așadar, duminică o așteptăm pe Helen¹⁹⁰).

Întrucît deocamdată trebuie să evit orice convorbire prelungită, e prea devreme ca Lavrov să știe că am venit. El este tocmai omul care mă poate face să vorbesc ore întregi.

¹⁸⁵) — anunța un progres. — *Nota trad.*

¹⁸⁶) — în momentul de față. — *Nota trad.*

¹⁸⁷) — de regulă. — *Nota trad.*

¹⁸⁸) — fără întrerupere. — *Nota trad.*

¹⁸⁹) — băi termale. — *Nota trad.*

¹⁹⁰) Demuth. — *Nota red.*

Salutări lui Jennychen ¹⁹¹⁾.

Al tău,
K. M.

Publicat pentru prima oară
într-o formă prescurtată
în : „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913 ; în întregime
în : Marx—Engels. Gesamtausgabe.
Dritte Abteilung, Bd. 4, 1931

Originalul în limba germană.
Tradus din limba germană.

35

Marx către Engels

la Londra ¹⁹²⁾

[Argenteuil] 24 iunie 1882

Dear Fred,

Ieri am primit registered letter ¹⁹³⁾ ; astăzi am încasat banii la Paris. Din cauza acestor schimbări ale vremii, am făcut o criză de sciatică ; drept urmare, pe lângă toate celelalte, în noaptea de 22 spre 23 n-am putut închide ochii din pricina durerilor violente, a doua zi n-am mâncat deloc (totuși ieri am făcut inhalajia cu sulf la Enghien) ; Dourlen a venit seara și mi-a făcut o frecție cu laudanum, care mi-a ajutat ; acum incidentul a fost lichidat ; au mai rămas doar slabe semne de sciatică.

În ce privește Enghienul, întrebarea care se ridică în primul rînd — întrucît aceasta depinde de fiecare individ — este dacă izvorul de sulf de aici are un efect destul de puternic. At all events ¹⁹⁴⁾, Reinhardt aici și-a vindecat bronșita, la fel, înaintea lui, Longuet. Acesta din urmă a fost și la Cauterets at an earlier time long before his marriage. Its

¹⁹¹⁾ În original o greșală : Marx se referea, evident, la Tussy.
— *Nota red.*

¹⁹²⁾ Scrisoarea a fost scrisă pe o carte poștală. — *Nota red.*

¹⁹³⁾ — scrisoarea recomandată. — *Nota trad.*

¹⁹⁴⁾ În orice caz. — *Nota trad.*

height above the sea level 1 200—1 400 mètres about. I should be very glad of I should not want it for the bronchial catarrh ; at all events Caunterets was out of question for this time. Helen will arrive at St. Lazare gare où Longuet there to receive her¹⁹⁵).

Salut.

Maurul

[*Scris de Marx pe verso-ul cărții poștale*]

[F. Engels, Esquire, 122, Regent's Park Road, London, N.W.]

Publicat pentru prima oară
într-o formă prescurtată
în : „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913 ; în întregime
în : Marx—Engels. Gesamtausgabe.
Dritte Abteilung, Bd. 4, 1931

Originalul în limbile germană
și engleză
Tradus din limbile germană
și engleză

36

Marx către Engels

la Londra¹⁹⁶)

[Argenteuil] 4 iulie 1882

Dear Fred,

Anul acesta, vara a început de fapt abia la 1 iulie (sau rather on the second only¹⁹⁷). Până acum am făcut două băi de sulf cu duș, mâine o voi face pe a treia ; ceva mai grozav decât această baie prin stropire (respectiv duș) n-am mai în-

¹⁹⁵) — cu mult înainte de a se însura. Caunterets este situat la o înălțime de vreo 1200—1400 m deasupra nivelului mării. Aș fi foarte bucuros să nu fie nevoie să mă duc acolo din pricina catarului bronhial ; în orice caz, în momentul de față Caunterets nici nu intră în discuție. Helen va sosi la gara St. Lazare, unde o va aștepta Longuet. — *Nota trad.*

¹⁹⁶) Scrisoarea a fost scrisă pe o carte poștală. — *Nota red.*

¹⁹⁷) — mai exact abia pe data de 2. — *Nota trad.*

cercat vreodată ; cînd ieși din baie te, așezi pe un fel de pod de scînduri, bineînțeles „nature“ ; apoi un băiaș, manevrînd — asemenea unui virtuos instrumentul său — un furtun (de dimensiunile unui furtun de pompier), comandă mișcările și bombardează alternativ toate părțile corpului (save the head¹⁹⁸) regiunea creierului) timp de 180 de secunde (adică 3 minute) cînd mai slab și cînd mai tare, pînă la picioare, inclusiv tălpile, jetul dușului fiind din ce în ce mai puternic.

După cum vezi, aici omului îi piere cheful de scris ; înainte de 8 $\frac{1}{2}$ trebuie să fiu la railway (i.e. this the time of leaving exactly for¹⁹⁹) Enghien) ; la Argenteuil mă întorc about 12 o'clock²⁰⁰) ; imediat urmează dejunul, după care simt o mare nevoie de odihnă, căci sulful, sub orice formă, te oboșește ; apoi o plimbare în aer liber etc. În sala de inhalații este aproape întuneric din pricina aburilor de sulf ; aici stai 30—40 de minute ; la fiecare 5 minute, la o anumită masă, aspiri (printr-o țevă de zinc, cu robinet) abur saturat cu sulf, pulverizat într-un mod special ; fiecare individ e înfășurat din cap pînă-n picioare în cauciuc ; după inhalație, toți mărșăluiesc, unul după altul, în jurul mesei ; o scenă inofensivă din Infernul lui Dante²⁰¹).

Salutări lui Schorlemmer. Am pentru el o fotografie a mea făcută la Alger.

Lafargue se crede aici *un mare oracol*. Parisul este, după părerea lui, the only place of the world worth manhood²⁰²).

[Scris de Marx pe verso-ul cărții poștale]

Fr. Engels, Esquire, 122, Regent's Park Road, London, N.W., Angleterre.

Publicat pentru prima oară
într-o formă prescurtată
în : „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913 ; în întregime
în : Marx—Engels. Gesamtausgabe.
Dritte Abteilung, Bd. 4, 1931

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

¹⁹⁸) — cruțînd capul. — *Nota trad.*
¹⁹⁹) — gară (adică este exact momentul cînd trebuie să plec
la) — *Nota trad.*
²⁰⁰) — în jurul orei 12. — *Nota trad.*
²⁰¹) *Dante*. „Divina comedie“. — *Nota red.*
²⁰²) — singurul oraș din lume demn de omenire. — *Nota trad.*

Casa din Londra, 122, Regent's Park Road, în care a locuit Engels
din septembrie 1870 pînă în octombrie 1894

37

Marx către Engels

la Londra

Joi, 3 august 1882

11, Boulevard Thiers, Argenteuil

Dear Fred,

Pentru greutatea cu care scriu scrisori există următoarea explicație : la 7 1/2 dimineața încep să mă spăl, să mă îmbrac, să beau cafeaua de dimineață etc. ; la 8 1/2 plec la Enghien și de cele mai multe ori mă întorc abia pe la 12, apoi dejunul la Argenteuil în sinul familiei ; de la 2 la 4 odihna de după-amiază, apoi plimbarea, joaca cu copiii, astfel că auzul și văzul (dar și gândirea) îmi sînt mai solicitate decît îi erau lui Hegel în „Fenomenologie“²⁰³) ; în sfîrșit, la 8 seara cina și cu aceasta se încheie activitatea zilnică. Mai am eu oare timp pentru corespondență ?

Tussychen o ajută extrem de mult pe Jennychen, iar șederea ei aici nu prea poate fi considerată o perioadă de relaxare. E cum nu se poate mai bună cu copiii și cu biata Jennychen, și, în condițiile astea speciale a vădit calități care la Londra zăceau ascunse. Tussy și Laura încă nu s-au văzut și nici nu dau semne că ar arde de nerăbdare s-o facă. Va trebui însă ca măcar de ochii lumii să se întîlnească cel puțin o dată la mine.

Acum, în primul rînd, buletinul despre starea sănătății mele. Mi-am început tratamentul la 17 iunie. Pînă acum vremea a semănat atît de puțin cu o vară obișnuită (în Franța), încît sezonul de tratament, care la Enghien începe în iunie, este considerat *failure*²⁰⁴) pentru o stațiune de băi termale și aici toți speră că va fi „mai bine“ în august și septembrie. Permanente oscilații de temperatură, cerul de cele mai multe ori acoperit, prevestind, *de regulă înainte de prînz*, ploaie și furtună, vînturi puternice, o atmosferă saturată de vapori, și de aceea, adesea une *chaleur lourde*, alias Londoner „close“

²⁰³) G. W. F. Hegel. „Fenomenologia spiritului“. — *Nota red.*

²⁰⁴) — un eșec. — *Nota trad.*

status²⁰⁵). Francezii au scăpat cu greu de alianța cu Anglia, în schimb clima engleză (I mean²⁰⁶) în special clima londoneză) se încetățenește tot mai mult aici, la Paris, și în împrejurimi. Cel puțin așa este anul acesta. Bineînțeles, sint și zile, sau măcar părți din zi, cu vreme frumoasă. În aceste condiții, cura mea are de învins „obstacole plăcute“. Lenchen își amintește, desigur, că, într-o zi, consultul făcut de către d-rul Feugier s-a soldat cu aceleași concluzii ca și cel făcut câteva ore mai târziu de către dr. Dourlen, și anume: ralu a dispărut și o dată cu el a fost eliminat și caracterul „bronhial“ al catarului. Despre „așa ceva“ nu ți-am scris: eu am presimțit că acest catar bronhial nu și-a horcăit nicidecum ultimul cuvânt. Într-adevăr, când vremea s-a înrăutățit dintr-o dată, a început să se audă din nou ralu. Că tusea n-a „dispărut“ (e drept că s-a ameliorat mult) știam, dar un rest de tuse ar putea rămîne după ce caracterul ei s-a schimbat.

Lunea trecută (31 iulie), la auscultare, d-rul Feugier a găsit că zgomotele tot se mai aud, deși mai slab; vremea, după cum spune el, are o influență deosebit de nefavorabilă tocmai asupra acestui gen de boli. În medie, pacienților li se recomandă un tratament de numai trei săptămîni la izvoarele sulfuroase; și asta fiindcă mulți nu-l suportă o perioadă mai îndelungată fără a face febră etc. Avînd în vedere că, în general, constituția mea este robustă, el consideră că cel mai bine ar fi să prelungesc tratamentul — întrucît și tusea mă mai supără, mai ales dimineața — *pînă la mijlocul lui august*, continuînd inhalațiile, băile, dușurile și băutul apei de la izvorul sulfuros; depășind această dată, aș obține exact efectul contrar. Bineînțeles că mă conformez întocmai recomandărilor medicului. Pe de altă parte, e drept că pentru planul cu Engadin⁵⁶ va fi *prea târziu*; atît Feugier cît și Dourlen se tem că m-aș putea alege cu niște povești cu temperatură, ceea ce, în starea mea, trebuie neapărat evitat. Sper că, *în orice caz*, vei veni aici pentru cîteva zile (pentru Lafargue va fi foarte simplu să-ți găsească o locuință la Paris) nu numai ca să mă sfătuiască cu tine *que faire après*²⁰⁷, dar înțelegi și tu

²⁰⁵) — o căldură înăbușitoare, cunoscuta zăpușeală londoneză.
— *Nota trad.*

²⁰⁶) — am în vedere. — *Nota trad.*

²⁰⁷) — ce să fac de-acum încolo. — *Nota trad.*

cît mi-e de dor să te revăd după toate aceste damned vésicatoires²⁰⁸⁾ ! și după ce de cîteva ori eram gata să-mi dau duhul !

Laurachen mi-a scris că *Deville* va pleca în seara de 2 august în orașul său natal, Tarbes. Cum eu mi-am exprimat dorința de a-l vedea, Mesa a propus ca în ziua de 2 august să aranjeze un dejun la el, unde să mă întilnesc cu soții Lafargue, precum și cu *Deville* și cu *Guesde*. A fost prima oară cînd am acceptat o asemenea invitație. (Încă mă mai resimt — post festum — de pe urma discuțiilor animate, respectiv a trîncănelii.) A decurs bine. Am impresia că cei de la „Citoyen“ au avut succes cu mitingurile lor despre problemele egiptene⁵⁷ etc. ; în ce privește însă performanțele ziarului lor, ils laissent beaucoup à désir²⁰⁹⁾. În treacăt fie spus, făcînd abstracție de așa-zisele ziare socialiste, o parte importantă, și cea mai influentă, a presei pariziene este incomparabil mai independentă decît cea londoneză. Cu toată presiunea exercitată de majoritatea profesional politicans²¹⁰⁾, cu toată conspirația lui „République Française“, „Temps“ și „Journal des Débats“, care conlucrează sub directa îndrumare a lui Gambetta, ba mai mult, cu toate încercările de corupere ale financiarilor (Rothschilzii etc.), care sînt direct interesați într-o cruciadă, pornită împreună cu englezii, împotriva Egiptului, presa pariziană a zădărnicit orice tentativă (chiar camuflată — Freycinet) de intervenție alături de Anglia sau de cvadrupla alianță⁵⁸ ; dacă nu ar fi fost această presă, *Clemenceau* nu ar fi obținut victoria în parlament. Dar unde există la Londra măcar un atom de presă „independentă“ ?

Efectiv, nu-mi amintesc unde se află în biblioteca mea marele opus al lui *Loria*²¹¹⁾ ; și am impresia că nici nu merită osteneala pe care ți-o dai să-l cauți. Tu știi că lectura acestui „opus“ (sau, mai exact, a primei jumătăți a cărții, căci pentru partea a doua, care cuprinde fanteziile d-lui *Loria* despre felul în care poate fi construit în mod corespunzător idealul lui normal, mica proprietate funciară, adică mica proprietate țărănească, n-am mai avut răbdare și doar am răsfoit-o) ma-

²⁰⁸⁾ — blestemate vezicatoare. — *Nota trad.*

²⁰⁹⁾ — ei lasă mult de dorit. — *Nota trad.*

²¹⁰⁾ — politicienilor de profesie. — *Nota trad.*

²¹¹⁾ *Achille Loria*. „La rendita fondiaria e la sua elisione naturale“. — *Nota red.*

niera lui dezgustătoare de a mă linguși în particular și tonul de „superioritate“ pe care-l adoptă cînd vorbește în public, precum și o oarecare denaturare a concepțiilor mele pentru a putea combate mai comod — toate acestea nu m-au entuziasmat deloc. Numai că, deși la prima impresie am refuzat să mai am de-a face cu el, am început apoi să-l aprofundez, pentru că vădea talent, pentru că a studiat mult, pentru că el, săracul, mi-a scris mult despre setea lui de cunoaștere, pentru că este încă foarte tînăr, iar tendințele lui, deși deloc tinerești, ci mai curînd de o înțelepciune bătrînească, se explică, pare-se, în parte prin condițiile din Italia, în parte prin școala la care s-a format; în sfîrșit, pentru că el, în măsura în care îi era pe atunci cu puțință, a căutat să-și însușească — și uneori nu fără succes — metoda de cercetare pe care a găsit-o în „Capitalul“. M-a „amuzat“ și mi-a plăcut cum se autoamăgește, în mod evident, crezînd că prin a sa „Proprietate funciară“ va dovedi cît de învechit este „Capitalul“. Cu toate acestea, am rămas cu unele îndoieli, în special în privința „caracterului“ acestui tînăr.

Dar, după ce am parcurs aceste două broșuri²¹²⁾, i-am comunicat lui Tussy, la două zile de la sosirea ei aici, verdictul meu definitiv și foarte categoric formulat — ghici cum? — în *aceleași expresii, cuvînt cu cuvînt*, pe care aceeași Tussychen le-a regăsit, spre uluirea ei, în scrisoarea ta din 31 iulie, pe care i-am arătat-o! Așadar, noi doi — tu și cu mine — nu numai că am ajuns exact la aceeași concluzie, dar și exact la *aceleași formulare* a ei! Așa stînd lucrurile, pe viitor ne putem menține față de el pe aceleași poziții de *defensivă ironică*, fără a mai insista în vreun fel în această problemă! Este cu mult mai rău decît micul Kautsky, care, cel puțin, este foarte bine intenționat.

Apropo de Hirsch: Dacă într-adevăr a colaborat cu Mehring⁵⁹, partidul n-o să-i ierte niciodată aceasta. Dacă-l văd, îi cer explicații. În rest, în ce privește controversa în jurul *status* mele, ar fi fost mai bine să păstrăm tăcerea. Căci ce vor crede muncitorii? — că eu nu sînt, ca să zic așa, decît un simulant și am irosit atîta timp și bani fără să fi fost cu adevărat nevoie!

²¹²⁾ Este vorba, probabil, de broșurile lui A. Loria „La legge di popolazione ed il sistema sociale“ și „La teoria del valore neglieconomiisti italiani“. — *Nota red.*

Soții Lafargue se vor muta săptămîna viitoare în adevărata lor locuință, care este foarte drăguță și, față de prețurile locuințelor de aici, pare foarte ieftină.

Au revoir, old boy²¹³⁾. Salut-o și pe Lenchen.

Al tău,
Maur

Publicat pentru prima oară
într-o formă prescurtată
în : „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913 ; în întregime
în : Marx—Engels. Gesamtausgabe.
Dritte Abteilung, Bd. 4, 1931

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană.

38

Marx către Engels

la Londra

[Argenteuil] Jeudi²¹⁴⁾ 10 august 1882

Dear Fred,

Marțea viitoare voi afla de la d-rul Feugier dacă pot termina definitiv cu Enghien sau mai trebuie să continui câteva zile tratamentul.

Din păcate, sînt nevoit să te anunț că, în cazul cînd de aici voi pleca (împreună cu Laura) în Elveția (mi-a fost recomandat Vevey sau altă localitate asemănătoare), înainte de aceasta voi mai avea nevoie de ceva monetary subsidy²¹⁵⁾. Am descoperit *intîmplător* că Jenny a fost insistent somată de landlord²¹⁶⁾ (și aici nu se glumește) să plătească chiria și astăzi am avut destulă bătaie de cap ca s-o fac să primească bani de la mine și să lichideze incidentul.

Apoi mai sper (*singurul care se opune este Longuet*, căruia puțin îi pasă dacă aceasta ar însemna o ușurare pentru

²¹³⁾ — La revedere, bătrîne. — *Nota trad.*

²¹⁴⁾ — Joi. — *Nota trad.*

²¹⁵⁾ — subvenții. — *Nota trad.*

²¹⁶⁾ — proprietar. — *Nota trad.*

Jennychen și ar fi spre binele lui Johnny) ca Johnny să plece cu Tussy la Londra ; în cazul acesta, îi voi mai da ceva bani lui Tussy ca să ducă băiatul două săptămîni la mare în Anglia. Principalul pretext invocat de d-l Longuet pentru a nu-l lăsa pe Johnny la noi vreo șase luni a fost că băiatul are nevoie de aerul de mare din Normandia și, de aceea, Longuet vrea să-l trimită la Caen, la bătrîna d-nă Longuet.

În realitate, Johnny se sălbăticește aici : de cînd e în Franța a uitat și puținul pe care-l învățase în materie de scris, citit etc. ; de plictiseală (adică din lipsă de ocupație) a devenit neascultător și-i dă lui Jennychen mai mult de furcă decît cei trei mai mici ²¹⁷⁾. D-l Longuet nu face „nimic“ pentru copil, iar „dragostea“ lui se reduce la refuzul de a se despărți de el în cele cîteva momente din zi cînd e disponibil, căci la Argenteuil Longuet stă mai toată dimineața în pat, iar la 4 după-amiază pleacă din nou la Paris.

Ținînd seama de ceea ce o așteaptă pe Jennychen ²¹⁸⁾, lui Longuet îi va fi absolut imposibil s-o scoată la capăt cu tînrul Johnny. Tussy este an excellent disciplinar ²¹⁹⁾ și-l va readuce la normal. Iată dar că, Longuet nu va mai putea măcar invoca „pretextul“ că Johnny nu poate pleca în Anglia (unde Tussy îl va trimite și la școală) fiindcă trebuie să meargă „la mare“. Va merge „la mare“, dar în Anglia.

În afară de cheltuielile arătate, după achitarea doctorului ²²⁰⁾ și după ce vor fi făcute unele cumpărături necesare, nu-mi vor rămîne bani de ajuns ca să plec în Elveția. Mîine foarte neplăcut să te tot presez, dar nu pot face altfel, decît dacă mă întorc direct la Londra.

Salut.

Maurul

În ce privește anunțul apărut în ziarele franceze, respectiv în cele pariziene, și în primul rînd în „Temps“, că Liebknecht vine la Paris „pentru a lua legătura cu muncitorii germani și a-i face o vizită socialistului Karl Marx, care, de cînd s-a înapoiat din Alger, locuiește la Argenteuil“, părerea mea este următoarea : în forma aceasta nota are iz de „poliție“

²¹⁷⁾ Henri, Edgar și Marcel Longuet. — *Nota red.*

²¹⁸⁾ Jenny urma să nască. — *Nota red.*

²¹⁹⁾ — o educatoare excelentă. — *Nota trad.*

²²⁰⁾ Feugier. — *Nota red.*

și este prea lipsită de tact chiar și pentru Liebknecht⁶⁰. Dacă îl voi mai întâlni aici, îi voi spune fără menajamente ce cred despre „lipsa lui de tact“ (totul pornește din dorința lui de a-și da importanță).

Publicat pentru prima oară
într-o formă prescurtată
în : „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913 ; în întregime
în : Marx-Engels. Gesamtausgabe.
Dritte Abteilung, Bd. 4, 1931

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

39

Engels către Marx

la Argenteuil

10, Columbia Terrace
Great Yarmouth⁶¹,
20 august 1882

Dragul meu Maur,

Banii au sosit și astăzi m-am și grăbit să semnez la bancă un cec pentru 1 200 de franci. Marți sper să-i ai.

Ce se aude cu marele consult medical de marțea trecută²²¹) ? Până acum n-am nici o veste.

Dacă vei avea greutateți cu cecul, trimite-l pur și simplu înapoi, iar eu îți voi trimite un mandat la Paris. Povestea cu cecul a fost doar un expedient.

Pumps și baby²²²) sînt foarte voioase, micuța are deja doi dinți. Schorl[emmer] pleacă peste o săptămînă în Germania. Se pune masa, așa că sînt nevoit să închei.

Al tău,
F. E.

Publicat pentru prima oară
în : „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

²²¹) Vezi volumul de față, p. 85—88. — *Nota red.*

²²²) Fiica lui Pumps, Lillian Rosher. — *Nota red.*

40

Marx către Engels

la Great Yarmouth

Luni 21 august 1882
11, Boulevard Thiers, Argenteuil

Dear Fred,

„Transformarea în monedă sunătoare“²²³⁾ s-a făcut alaltăieri.

Toată săptămîna care a început luna trecută a excelat printr-o vreme îngrozitoare : ploaie (uneori rece), furtună, zăpușeală ; mai ales umezeală, în timp ce la Paris s-a anunțat „oficial“ „lipsă de apă“. Birocrația de aici ar fi fost în stare ca și în timpul potopului lui Noe să declare o „lipsă oficială de apă“ pentru băut, spălat, nevoi casnice și industriale etc.

Ieri am fost pentru ultima oară la Enghien în salle d'inhalation²²⁴⁾ și m-am desfășurat cu o baie și un duș ; la plecare am fost consultat tot acolo de d-rul Feugier ; rezultatul :

1) ralu bronhial s-a redus foarte mult ; ar fi dispărut complet dacă n-aș fi avut ghinion cu vremea ;

— 2) zgomotul produs de frecarea pleurei rămîne în status quo ; situație prevăzută. În cazul cel mai bun — și cazurile acestea nu sînt prea frecvente — aceste sechele ale pleuritei durează ani de zile. Mi se recomandă lacul Geneva — de unde deocamdată sosesc buletine meteorologice favorabile —, ambii doctori²²⁵⁾ fiind de părere că acolo ultimele sechele de catar bronhial ar putea „să dispară“ de la sine. Qui vivra verra²²⁶⁾. Pentru o gimnastică a plămînilor cu aer de munte sezonul este prea avansat și, în primul rînd, trebuie să mă feresc de frig.

De data aceasta mi se recomandă ca drumul spre Elveția să-l fac numai ziua, așa că peste noapte voi rămîne la Dijon,

²²³⁾ Aluzie la banii primiți de la Engels. — *Nota red.*

²²⁴⁾ — sala de inhalatie. — *Nota trad.*

²²⁵⁾ Dourlen și Feugier. — *Nota red.*

²²⁶⁾ — Vom trăi și vom vedea. — *Nota trad.*

pentru ca abia în ziua următoare s-o pornesc spre destinație. Vor să evite neapărat orice prilej de „recidivă“.

Tussychen a plecat cu Johnny miercurea trecută; am primit o scrisoare de la ea; totul a mers bine. Intenționa ca pe 19 august (simbătă) să plece la Eastbourne cu Johnny. Întrucît scopurile ei pedagogice reclamau ca la început the young man²²⁷) să fie numai sub supravegherea ei, Tussy a ales o localitate la mare unde el să nu-și găsească nici un fel de „prieteni“.

Din păcate, Jennychen nu se simte bine. În situația ei nu are nici liniște, nici posibilitatea de a se odihni.

Laura is all right²²⁸) : *mîine* pleacă cu mine.

Scandalul dintre Lissagaray și banda Brousse⁶² are ca rezultat pozitiv faptul că banda nu mai dispune de nici un cotidian. În acest conflict, diplomatul Malon se situează pe o poziție neutră față de Brousse, deoarece el (Malon) nu-și poate permite să-și exprime în „*Intransigent*“ simpatia față de Brousse et Co., avînd în vedere poziția lui Rochefort, redactorul-șef (de altfel, Malon nici nu „vrea“ să-și „permită“ acest lucru).

Lui Guesde și partidului său le cresc acțiunile.

Calde salutări lui Jollymeyer și lui Pumps.

Salut.

Maurul

Cu tactul care-l caracterizează, d-l Longuet mi-l aduce la dejun pe *Roy*; timp de trei luni n-a găsit nici o zi potrivită pînă astăzi, cînd trebuie să împachetez etc. etc.; în afară de aceasta, trebuie să-i fac vizita de adio d-rului Dourlen și, în sfîrșit, aș fi vrut să fiu singur cu Jennychen.

Publicat pentru prima oară
într-o formă prescurtată
în : „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913; în întregime
în : Marx-Engels. Gesamtausgabe.
Dritte Abteilung, Bd. 4, 1931

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

²²⁷) — tînărul. — *Nota trad.*

²²⁸) — este foarte bine. — *Nota trad.*

41

Marx către Engels

la Great Yarmouth

Hôtel du Nord, Lausanne
24 august 1882

Dear [Fred],

Ieri, pe drum de la Dijon la Lausanne⁶³ a plouat și a fost destul de rece. Am ajuns la Lausanne pe ploaie, la ora 9 seara. Prima întrebare pe care i-am pus-o chelnerului a fost : de când plouă aici ? Răspuns : vremea ploioasă a început abia de două zile (deci, din ziua plecării mele din Paris). C'est drôle !²²⁹)

Astăzi vom merge la Vevey, Montreux etc. ca să vedem unde să ne stabilim. *Deocamdată* scrie la Lausanne, *poste restante*. M-aș bucura dacă aș primi din timp ceva Munition²³⁰) suplimentare, pentru ca, la nevoie, să am de ce dispune când mă voi hotărî într-un fel sau altul. Adresa este : dr. Charles Marx, și nu Karl Marx.

Longuet a rămas același pînă în ziua plecării mele. Și anume, în cele două rînduri anterioare cînd am fost la Argenteuil⁶⁴, Longuet i-a promis bietului Roy, traducătorul „Capitalului“, o întîlnire cu mine, fără a găsi însă vreodată un moment potrivit pentru aceasta. De data asta, cînd Longuet a început din nou să mă sîcîie în legătură cu întîlnirea pe care i-o promisese lui Roy, l-am lăsat să fixeze el oricare zi din această ultimă lună. Ei bine, *abia în ziua plecării mele* — cînd trebuia să împachetez, să-î fac vizita de rămas bun d-rului Dourlen și cînd mai aveam multe de discutat cu Jennychen etc. — Longuet, fără să mă prevină, pleacă la Paris, îl ia pe Roy și îl aduce la dejun (la ora 1) la Argenteuil. Bătea un vînt rece din nord-est și, din pricina conversației de rigoare cu bietul Roy în grădină, m-am ales cu o răceală. Thanks to Longuet²³¹) !

Apropo. Un corespondent german, care de la Paris apropovizionează o sumedenie de ziare burgheze germane, mi-a tri-

²²⁹) — Foarte nostim ! — *Nota trad.*²³⁰) — fonduri de rezervă. — *Nota trad.*²³¹) — Mulțumită lui Longuet ! — *Nota trad.*

mis o scrisoare în care își exprimă cea mai profundă considerație față de mine ; probitatea îl obligă să mă informeze că nu este social-democrat și, cu atât mai puțin, corespondent la ziare cu o asemenea orientare ; dar în toate cercurile „societății“ germane domnește o îngrijorare provocată de anunțurile oficiale privind starea sănătății mele ; de aceea îmi solicită un interviu la Argenteuil etc.

Of course, I did not reply to that softsawder penman ²³²).
Salutări tuturor.

Maurul

Pe bătrînul Becker și pe Wróblewski îi voi vizita la Geneva, de îndată ce mă va mai lăsa tusea.

Publicat pentru prima oară în limba originalului în : Marx-Engels, Gesamtausgabe. Dritte Abteilung, Bd. 4, 1931

Originalul în limba germană Tradus din limba germană

42

Engels către Marx

la Lausanne

10, Columbia Terrace
Great Yarmouth
25 august 1882

Dragul meu Maur,

Am primit chiar acum telegrama și-ți scriu în grabă câteva rînduri despre chestiunile bănești.

Miercuri ²³³) seara am primit scrisoarea ta ²³⁴), dar încă înainte de asta, în aceeași zi, îți trimisesem la Argenteuil ceul la purtător primit de la A. Kayser & Co., pe numele lui Hirsch, fiul aîné ²³⁵), la Paris, de 1 200 de franci. Chiar a doua zi i-am scris lui Jenny despre conținutul scrisorii și am ru-

²³²) — Bineînțeles, nu i-am răspuns acestui scrib lingușitor. — *Nota trad.*

²³³) În original greșit : „luni“. — *Nota red.*

²³⁴) Vezi volumul de față, p. 88—89. — *Nota red.*

²³⁵) — fiul mai mare. — *Nota trad.*

gat-o să se conformeze întocmai. Primirea banilor de acolo nu implică nici un fel de dificultăți.

Noi mai rămănim aici încă două săptămîni, tuturor le merge foarte bine, numai pe Jollymeyer, cînd e vremea rea, îl supără reumatismul. Luni va pleca în Germania, iar eu voi pleca o dată cu el la Londra ; sper să-i aduc cu mine aici pe Tussy și pe Johnny.

Îți doresc o vreme mai frumoasă decît cea pe care am avut-o noi în ultimele patru zile, dar efectul să fie același pe care l-a avut asupra noastră aerul marin. Micuța²³⁶⁾ are o poftă de mîncare grozavă și a luat vizibil în greutate.

Calde salutări din partea tuturor ție și Laurei.

Al tău,
F. E.

Ce părere ai despre focurile de revolver trase de De Paepe asupra lui Duverger ?⁶⁵ O green eyed monster²³⁷⁾.

Publicat pentru prima oară
într-o formă prescurtată
în : „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913 ; în întregime
în : Marx-Engels. Gesamtausgabe.
Dritte Abteilung, Bd. 4, 1931

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

43

Engels către Marx

la Lausanne

10, Columbia Terrace
Great Yarmouth,
26 august 1882

Dragul meu Maur,

Astăzi dimineată am primit din Lausanne scrisoarea ta²³⁸⁾ și a Laurei și profit de faptul că momentan este liniște în

²³⁶⁾ Fiica lui Pumps, Lilian. — *Nota red.*

²³⁷⁾ — E monstrul cu ochi verzi. (*Shakespeare. Opere*, vol. 8, E.L.U., București, 1960, p. 269. „Othello“, actul III, scena a 3-a.) — *Nota trad.*

²³⁸⁾ Vezi volumul de față, p. 90—91 — *Nota red.*

cameră ca să-ți scriu. De data aceasta nu tu ai stricat vremea, ci „New York Herald“ prin prevestirea unei depresiuni. Dacă înainte Tussy a putut să pună vremea ploioasă de aici pe seama faptului că tu te aflai prea aproape de Paris, acum trebuie să constatăm că noua schimbare a vremii spre timp ploios coincide tocmai cu îndepărtarea ta de locurile noastre, iar miercuri seara și noi, ca și voi la Lausanne, am avut o aversă de ploaie la fel de violentă. Chiar și azi dimineață s-a dezlănțuit aversă după aversă, iar înseninarea pronosticată se lasă mult așteptată.

Dracu' să-l ia pe Longuet cu lipsa lui de tact! Dar era oare absolut necesar, cînd bătea vîntul rece din nord-est, să faci conversație cu Roy *în grădină*?

Campania din Egipt începe bine ⁶⁶. „K[ölnische] Z[ei]tung“ afirmă de-a dreptul: în două ore și jumătate forturile din Alexandria au fost reduse la tăcere, în celelalte cinci ore englezii au continuat bombardamentul numai cu scopul de a distruge orașul. — Ocuparea rapidă a canalului a fost bine efectuată, dar de îndată ce am văzut că, la îmbarcare, Wolseley a permis în mod demonstrativ să se trîmbițeze că scopul îl constituie bombardarea Abukirului, pentru mine întreaga poveste a devenit limpede și am putut să-i expun lui Schorl[emmer] tot planul campaniei, așa cum se desfășoară el în prezent. Din niște numere vechi din „K[ölnische] Z[ei]tung“ mi-am dat mai tîrziu seama că planul de a merge spre Cairo prin Ismailia era cunoscut încă de acum 10—12 zile de întreaga Londră. Atît de bine a fost păstrat secretul! În sine, planul este cel mai rațional dintre toate cîte puteau fi elaborate în împrejurările respective. Numai că executarea lui nu va fi realizată prea curînd. E drept, deștepții de englezi au trimis acolo tunuri de cîmp, dar nici cai, nici catîri pentru tracțiune. Catîrii sînt cumpărați acum în Europa de sud și în Africa. Ballons captifs ²³⁹), indispensabile pentru recunoaștere într-o țară cu teren plat, fără păduri, au fost *refuzate*, și sînt trimise acum, *tardiv*. S-au efectuat recunoașteri insistente în fața poziției întărite a egiptenilor de la Alexandria — dar fără rost, căci nimeni nu e atît de prost încît să-și etaleze forțele *în fața* unei poziții întărite. Eroismul dovedit la El Saff este ridicol — o luptă de cinci ore și doi răniți englezi! Wolseley, care are deja 30 000 de oameni, cere acum să i se trimită divizia a 3-a a sa, dar aceasta de-abia

²³⁹) — Baloanele captive. — Nota trad.

este în curs de mobilizare. Iar cînd va sosi, după ce Alexandria și Cairo vor fi ocupate, e puțin probabil că armata care i-a rămas îi va ajunge ca să curețe Delta și să ocupe orașele de pe coastă. Dacă Arabi este atît de inteligent încît să evite orice ciocnire hotărîtoare și să se retragă în Egiptul de mijloc sau de sus, povestea poate să se lungească extrem de mult. Ca să nu mai vorbim că, dacă apele Nilului cresc ceva mai devreme, străpungerea digurilor poate face să eşueze toate planurile englezilor. Între timp, pare mai mult decît probabil ca episodul să se încheie nu atît prin acțiune militară, cît prin jocul diplomatic din culise.

O istorioară nostimă : la ce este bună red tape ²⁴⁰⁾ a dezvoltat C. W. Siemens, în calitate de președinte al Asociației britanice ⁶⁷. Cu mai mulți ani în urmă, în Anglia a fost legalizat sistemul metric alături de cel vechi. Ba chiar s-au comandat la Paris copii autentice după etalonul metruului și cel al kilogramului. Dar, dacă cineva vrea să obțină o copie autentică și verificată a acestor unicate de la autoritatea respectivă, aceasta îi răspunde : prin actul parlamentar corespunzător ea nu este împuternicită și nici obligată să facă acest lucru. Dacă însă tu vinzi folosind un metru și un kilogram care *nu* sînt autorizate de această autoritate, ai procedat fraudulent ²⁴¹⁾ și criminal. Această mică omisiune înțeleaptă anihilează deci întregul act și basta, totul rămîne cum a fost. De altfel, după cum afirmă Siemens, menținerea vechilor unități de măsură dăunează enorm industriei engleze de cînd pe continent a fost generalizat sistemul metric ; o mulțime de mașini etc. nu sînt acum bune pentru export pentru că sînt adaptate la alte unități de măsură și nu la metru sau la kilogram.

Sper că tusea îți va trece și că, în sfîrșit, vei avea parte de vreme mai frumoasă. Dacă o pornești în călătorie, fii atent pe vapor. Pe apă, seara e adesea frig și ceață. Va trebui să ai grijă pînă prin primăvara viitoare, și atunci bronșita va fi complet lichidată ; după aceea — puțină gimnastică pentru plămîni undeva în creierul munților, și atunci am trecut hopul.

În cantonul Vaud există un excelent vin Ivorne, pe care ți-l recomand călduros, în special cînd e *vechi*. Apoi se mai bea un Neuchâtel roșu, Cortailod, care e puțin spumos ; spuma

²⁴⁰⁾ — birocrăția. — *Nota trad.*

²⁴¹⁾ — necinstit. — *Nota trad.*

formează o stea în pahar ; de asemenea destul de bun. În sfârșit, vinul de Veltlin (Valtellina), cel mai bun vin din Elveția. Pe lângă acestea, pe vremea mea⁶⁸, mai erau petit Bourgogne și Macon și Beaujolais, bune și nu prea scumpe. Bea virtos din toate aceste sorturi și, dacă peregrinările de durată te plictisesc, gîndește-te că acesta este totuși singurul mijloc de a-ți recăpăta vechea energie ; deocamdată ea mai poate fi menajată, dar va veni o zi cînd vom avea foarte multă nevoie de ea. Transmite-le salutări din partea mea lui Becker și lui Wróbl[ewski], dacă-i vezi.

Calde salutări din partea întregii societăți ție și Laurei, căreia îi este destinată *următoarea* mea scrisoare.

Al tău,
F. E.

Publicat pentru prima oară
într-o formă prescurtată
în : „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913 ; în întregime
în : Marx-Engels. Gesamtausgabe,
Bd. 4, 1931

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

44

Marx către Engels

la Londra²⁴²⁾

Hôtel du Léman, Vevey
4 septembrie 1882

Dear Fred,

Laura îți va scrie pe larg despre evenimentele de la noi, sau mai curînd despre „lipsa“ oricăror evenimente, căci noi aici trăim⁶⁹ ca în țara făgăduinței. Am făcut plimbări pe lake²⁴³⁾ și altele.

Pe ziua de 31 august am primit scrisoarea lui Jennychen la care era anexată scrisoarea ta și cecul ; pe acesta l-am pre-

²⁴²⁾ Scrisoarea a fost scrisă pe o carte poștală, fără semnătură.

— *Nota red.*

²⁴³⁾ — lac. — *Nota trad.*

dat unei bănci de aici, Genton & Co., pentru a-l încasa la Paris.

La 31 august, 1, 2 și 3 septembrie a fost o vreme minunată (ieri — prea cald). Astăzi e furtună și ploaie; sper să nu degenereze într-o ploaie de durată. Ciudat e că tot mai tușesc; cred că sînt singura persoană din Vevey care tușește, în orice caz o a doua eu n-am întîlnit. În schimb, starea mea generală este foarte mulțumitoare; am urcat fără nici o greutate, împreună cu Laura, pînă la viile de aici, precum și la viile, situate la și mai mare înălțime, de la Montreux.

La hotel a venit la mine d-l Songeon, président du conseil municipal de ²⁴⁴) Paris; este unul dintre emigranții pe care i-am cunoscut în 1849—1850 la Londra. Mi-a arătat raportul oficial adresat consiliului municipal din Paris cu privire la delegația (din care făcea parte și acest Songeon) trimisă la Roma pentru a participa la apoteoza lui Garibaldi ⁷⁰; în raport este vorba mai ales despre apoteoza lui „Songeon“ însuși, căci el a fost în permanență purtătorul de cuvînt în numele celorlalți delegați francezi. Mi-a arătat și un exemplar din „Capitalul“ care urmează să-l însoțească în singurătatea pădurii — nu departe de aici — spre care o pornește.

În Egipt ⁵⁷, pînă acum englezii n-au repurtat acel succes rapid „prevestit“ de Wolseley.

D-l Virchow, după cum am aflat din suplimentul la „Journal de Genève“ de ieri, a demonstrat din nou că este incomparabil mai presus de Darwin, că este de fapt singurul savant-cercetător, și tocmai de aceea „disprețuiește“ chimia organică ⁷¹.

[Scris de Marx pe verso-ul cărții poștale]

Fr. Engels, Esquire, 122, Regent's Park Road, London, N.W., Angleterre.

Publicat pentru prima oară
în: „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

²⁴⁴) — președintele consiliului municipal din. — Nota trad.

45

Engels către Marx

la Vevey

Londra, 12 septembrie 1882

Dragul meu Maur,

Am primit cartea poștală²⁴⁵) și scrisoarea Laurei. Îmi pare bine că, în sfârșit, vremea este frumoasă, să sperăm c-o să țină așa. Noi sintem aici de simbătă ; Tussy și Johnny au stat o săptămână cu noi la Yarmouth.

De Songeon îmi amintesc foarte bine ; întotdeauna m-am întrebat ce vocație poate avea omul cu o fizionomie atât de ocrotitor-binevoitoare, pînă cînd în cele din urmă am citit în ziar : președinte al consiliului municipal ! Exact asta i se citea pe față încă din 1850.

Am avut în mîină cîteva polițe emise de Genton & Co. la Londra.

Dacă intenționezi să mai vizitezi cîte ceva în Elveția, itinerarul cel mai bun și cel mai comod pe care-l poți alege este de la Geneva, prin Berna, la Interlaken și Brienz, de aici peste Brünig (înalt de numai 3 150 de picioare) la lacul Vierwaldstätter și, dacă vrei, mai departe, la Zürich. Este o călătorie ușoară, potrivită unui convalescent, care îți oferă totuși cîteva din locurile cele mai frumoase ale Elveției. La Interlaken și Lucerna sau în altă localitate situată pe malul lacului Vierwaldstätter poți să stai mai mult. Pe lacul Geneva mai este un loc plăcut — Morges, de unde ai cea mai frumoasă priveliște a piscului Mont Blanc.

După cum reiese din ce în ce mai clar, afacerea egipteană⁵⁷ a fost pusă la cale de diplomația rusă. Bine săpunit²⁴⁶) de dulcea Olga²⁴⁷), Gladstone urmează să fie acum încredințat unui mentor mai abil pentru a fi bărbierit. Anglia trebuie să ocupe în timp de pace Egiptul, pentru ca biata Rusie să se vadă nevoită — tot în timp de pace — să se apere ocupînd Armenia. Armata din Caucaz a înaintat spre graniță. Numai

²⁴⁵) Vezi volumul de față, p. 95—96. — *Nota red.*

²⁴⁶) Joc de cuvinte : în limba germană „einseifen“ = „a săpuni“, în sens figurat = „a duce de nas“. — *Nota trad.*

²⁴⁷) Olga Alekseevna Novikova. — *Nota red.*

la Kars sînt 48 de batalioane — și armata aceasta e oricînd gata de luptă. Iar pentru a dovedi că Gladstone este de acord cu această eliberare a încă unei țări „creștine“ de sub jugul cumplitului turc, tocmai acum împuterniciții englezi, trimiși în Asia Mică după Congresul de la Berlin⁷² pentru a supravieghia aplicarea reformelor, sînt în mod demonstrativ reche-mați și se dau publicității rapoartele lor, din care reiese că turcii i-au tras pe sfoară și totul a rămas cum a fost, corupția funcționarilor nu poate fi stîrpită. Palmerston est mort, vive²⁴⁸) Gladstone ! trăiască Gambetta, care ar fi și el bucu-ros să întărească în Egipt alianța cu rușii. Din păcate, s-au dus bunele vremuri de altădată, și Rusia nu se mai află în spatele diplomației ruse, ci față-n față cu aceasta.

Aș dori al dracului de mult să vin la tine, dar dacă mi s-ar întîmpla ceva, fie și numai pentru scurt timp, toate aranjamentele noastre financiare s-ar da peste cap. Aici n-am pe nimeni căruia să-i dau o procură și să-i încredințez o în-casare ceva mai complicată etc. Sam Moore ar fi fost singurul om indicat, dar este plecat și lucrurile acestea nu pot fi rezolvate decît pe loc. În afară de aceasta, am sperat ca vara aceasta să vii tu aici, chiar și pentru scurt timp. Că iarna viitoare n-o vei putea petrece aici, am înțeles perfect încă înainte ca tu să părăsești Anglia și să survină recidivele ; asta i-am spus-o atunci și lui Lenchen. Acum, după recidive, este absolut necesar să petreci iarna într-o climă de primăvară și m-am bucurat aflînd că Dourlen și Feugier au fost amîndoi categoric de această părere ; oricît de singur mă simt aici fără tine, nu-i nimic de făcut²⁴⁹) și, pînă cînd nu vei fi complet vindecat, toate celelalte trebuie să treacă pe planul al doilea. Dar pentru aceasta principalul este ca echilibrul financiar să nu fie tulburat și, de aceea, mă consider în cel mai înalt grad obligat să nu mă expun nici unui fel de riscuri atîta timp cît durează această situație.

Hartmann a inventat o lampă electrică, a obținut paten-tul și l-a vîndut pentru 3 000 l.st. unui tip dubios, pe baza unui contract tot atît de dubios, așa că nu se știe dacă și cînd va primi banii. Deocamdată are din nou o slujbă, dar pentru cît timp oare ? Cu el, care e cînd sus, cînd jos, e greu să știi ceva.

²⁴⁸) — Palmerston este mort, trăiască. — *Nota trad.*

²⁴⁹) În original în dialect : „so ist da nix za wolle“. — *Nota red.*

Multe mulțumiri pentru darurile din Algeria, pe care ni le-a adus Tussy. Pumnalul este autentic oriental, unde se înfige nu mai crește iarba. Pentru capul de pipă trebuie să-mi fac rost de un ciubuc ca s-o pot încerca. Pumps este foarte mândră de brățărilor ei arabe. Este preocupată de aranjarea noii case, care va mai dura vreo săptămână. Micuța ²⁵⁰⁾ ei s-a dezvoltat excepțional la Yarmouth. De ieri, Johnny merge la școală în clasa pregătitoare (pe Grafton Terrace, peste drum de vechea voastră casă).

Calde salutări din partea tuturor ție și Laurei.

Al tău,
F. E.

Publicat pentru prima oară
în : „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

46

Marx către Engels

la Londra

16 septembrie 1882
Hôtel du Léman, Vevey

Dear Fred,

În momentul când mă apucam să-ți scriu, garçon ²⁵¹⁾ mi-a adus „Journal de Genève“ cu vestea morții lui Bebel ²⁵²⁾. Este îngrozitor, cea mai mare nenorocire pentru partidul nostru ! El reprezenta un fenomen unic în cadrul clasei muncitoare germane (am putea spune „europene“).

Grija plină de abnegație pe care mi-o porți pare inimaginabilă și adeseori, în sinea mea, mă simt rușinat — dar să nu mai insist acum asupra acestei teme.

²⁵⁰⁾ Fiica lui Pumps, Lilian. — *Nota red.*

²⁵¹⁾ — chelnerul. — *Nota trad.*

²⁵²⁾ Vezi volumul de față, p. 102. — *Nota red.*

Planul meu, înainte de a pleca din Paris era ca, at all events²⁵³), cel puțin luna octombrie s-o petrec la Londra și să fiu împreună cu tine. Feugier și Dourlen nu au considerat nici ei că ar fi ceva riscant dacă luna octombrie va fi acceptabilă. Și s-ar putea să fie așa, chiar dacă septembrie este ploios. Aici, pe ziua de 8 barometrul s-a ridicat, pe 9 a ajuns la punctul cel mai înalt, apoi a scăzut treptat pînă la minimum pe ziua de 12 și s-a ridicat din nou pe 13 (cînd a ajuns aproape la același nivel ca pe ziua de 11), după aceea a scăzut și de aseară a început din nou să urce încet. Deși, în general, în întreaga Elveție sînt ploi și vînturi puternice (alunecări masive de teren și, legat de aceasta, „accidente“), în jurul Vevey-ului, în mod excepțional, vremea este relativ frumoasă (tot în mod excepțional e frig dimineața și în primele ore ale serii). De aceea ne-am și prelungit șederea aici. Aerul de aici îți dă sănătate. Cu toate permanentele oscilații de temperatură și de umiditate în cursul uneia și aceleiași zile, starea sănătății mele se îmbunătățește simțitor. Cred că, din bronhial, catarul meu s-a transformat într-unul obișnuit; de acest lucru mă voi putea convinge abia cînd voi ajunge la Geneva, unde vreau să consult, respectiv să mă las examinat, de un medic german bun. Călătoria²⁵⁴) pe care mi-ai propus-o, oricît de ademenitoare este, nu cred că se poate face în actualele condiții atmosferice din Elveția. Anul acesta recolta de struguri pare să fie „nulă“ aici. Se pare, de asemenea, că a nins — și chiar mai devreme decît de obicei — în masivul Dent du Midi; în munții Jura este un fenomen „obișnuit“.

„Bund“ din Berna îl declară pe Wolseley un comandant de oști care aproape că-l întrece pe bătrînul Napoleon!

Manevrele cu rușii²⁵⁵) au un dedesubt; s-ar putea ca Bismarck să-i lase cu dragă inimă pe aceștia, pe ruși, să intre în joc, și atunci ar trebui „consolați“ austrieicii și recompensată monarhia prusiană. Intrarea rușilor în Armenia poate duce însă la un război general, ceea ce pare să și dorească Bismarck.

Apropo! Pumnalul, așa cum ai observat, desigur, după felul grosier în care e lucrat, e făcut de kabili⁷³. Cît despre ciubucul pentru capul de pipă, eu am adus trei ciubuce din bambus (la jărdin d'acclimatation²⁵⁶) n-am găsit cap de pipă

²⁵³) — în orice caz. — *Nota trad.*

²⁵⁴) Vezi volumul de față, p. 97—98. — *Nota red.*

²⁵⁵) Vezi volumul de față, p. 97—98. — *Nota red.*

²⁵⁶) — grădina botanică. — *Nota trad.*

decît pentru unul) ; n-am vrut să le împovărez pe Helene²⁵⁷⁾ și pe Tussy cu transportarea lor, întrucît erau prea lungi pentru valizele lor, și m-am gîndit să le aduc eu la Londra.

Din scrisoarea lui Jennychen, pe care Laura a primit-o chiar acum, văd că *Longuet împreună cu Lupul*²⁵⁸⁾ și cu *Harry* sînt la Aubin. Din păcate, starea sănătății lui Jennychen este îngrijorătoare, după cum mi-au spus doctorii (Feugier și Dourlen) încă pe cînd eram la Paris. Jennychen așteaptă cu teamă vești din Londra despre Johnny ; n-a mai primit nici o veste de cînd a plecat Tussy cu Johnny la Yarmouth. Laurachen îi scrie chiar astăzi lui Jennychen și o anunță și pe ea că în privința lui John totul este all right²⁵⁹⁾ și că, așa cum am aflat din scrisoarea ta, el merge acum la școală, în clasa pregătitoare.

Cele mai calde salutări lui Tussychen, Lenchen, Pumps, and not to forget, my grandson²⁶⁰⁾.

În orice caz, dacă plecăm din Vevey îți vom scrie.

Al tău,
Maur

Nu cumva cîinii prusieni au contribuit — prin închisoare etc. — la moartea lui Bebel ?

Publicat pentru prima oară
într-o formă prescurtată
în : „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913 ; în întregime
în : Marx—Engels. Gesamtausgabe.
Dritte Abteilung, Bd. 4, 1931

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

²⁵⁷⁾ Demuth. — *Nota red.*

²⁵⁸⁾ Poreclă dată lui Edgar Longuet, nepotul lui Marx. — *Nota red.*

²⁵⁹⁾ — în regulă. — *Nota trad.*

²⁶⁰⁾ — și vezi, nu uita, nepotului meu. — *Nota trad.*

47

Engels către Marx
la Vevey

Londra, 18 septembrie 1882

Dragul meu Maur,

Astăzi, la 9 seara, a sosit scrisoarea ta²⁶¹⁾ și a Laurei; imediat m-am dus la Tussy și la Lenchen să le transmit ce era necesar.

Știrea falsă despre moartea lui Bebel ne-a tulburat teribil și pe noi aici. Încă de simbătă seara erau multe indicii că știrea este falsă, iar „Justice“, care a sosit chiar acum, publică o telegramă de la Liebknecht, care declară că Bebel, deși a fost grav bolnav, este acum pe cale de însănătoșire.

Am ajuns chiar în momentul când sosise vestea că Jenny a născut o fetiță²⁶²⁾ și că totul merge atît de bine pe cît era de așteptat.

Dacă plecați din Vevey lăsați adresa (poste-restante sau altcumva) pentru a vi se trimite scrisorile. Mîine sau poi-mîine îți voi scrie mai pe larg.

Al tău,
F. E.

Calde salutări Laurei.

Publicat pentru prima oară
în : „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

²⁶¹⁾ Vezi volumul de față, p. 99—101. — *Nota red.*

²⁶²⁾ Jenny, fiica lui Jenny Longuet. — *Nota red.*

48

Marx către Engels

la Londra

Paris ⁷¹, 28 septembrie 1882

Dragă Fred,

Scrisoarea Laurei în care am pus un bilet, a rămas, din nebagare de seamă, acasă la Laura, pe masa de scris, așa că va fi expediată abia după închiderea poștei. Dar, cum nu vreau să pierd timp, repet rugămintea de a-mi trimite din Londra, cât mai repede posibil, un bilet de bancă (*adresa* ca și pînă acum la Argenteuil), pentru eventualitatea că d-rul Dourlen îmi va permite, așa cum sper, to cross the Channel ²⁶³).

Astăzi toarnă cu găleata din așa-zisul cer, deși Alphand se teme în continuare că va fi „famine d'eau“ ²⁶⁴).

Scrie-mi imediat 2 lines as to the ²⁶⁵) starea vremii la Londra.

Maurul

Publicat pentru prima oară
în : „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

²⁶³) — să traversez Canalul. — *Nota trad.*

²⁶⁴) — „lipsă de apă“. — *Nota trad.*

²⁶⁵) — câteva rînduri despre. — *Nota trad.*

49

Marx către Engels

la Londra

Paris, 30 septembrie 1882

Dragă Fred,

Tocmai cînd mă pregăteam s-o pornesc din Argenteuil încoace (respectiv, la gara Saint-Lazare) ca s-o aștept pe Laura, să iau masa cu ea la Paris și apoi s-o aduc cu mine la Argenteuil, m-a prins facteur²⁶⁶⁾ cu scrisoarea ta și cele anexate. Laura va ajunge în about²⁶⁷⁾ sfert de oră, probabil, cu scrisoarea pe care a primit-o de la tine.

D-rul Dourlen m-a examinat astăzi în prezența lui Jenny-chen. *Râlement muqueux*²⁶⁸⁾ a dispărut; a rămas numai un oarecare *șuierat*, dar aproape s-a terminat cu încăpățînatul catar, al cărui caracter s-a și schimbat radical. General habitus²⁶⁹⁾ s-a îmbunătățit considerabil; ba chiar m-am și „îngrășat“.

El insistă ca în nici un caz să nu rămîn la Londra mai mult de două, iar dacă vremea este excepțional de bună, trei săptămîni. Nu se teme atît de frigul moderat, cit de aerul umed. În nici un caz nu trebuie să plec seara, prin Calais, cu trenul special; ziua să călătoresc la Calais, de unde s-o pornesc abia a doua zi — cu vaporul de dimineață.

De altfel, după cum spune, el trebuie să încep mai devreme la campagne de l'hiver²⁷⁰⁾ pe insula Wight, Jersey, la Morlaix (Bretagne) sau Pau. În rest însă nu e de părere că pentru mine ar fi indicat să mă duc prea la sud, decît doar *in case of need*²⁷¹⁾, din care cauză mi-a și recomandat Vevey, și nu Montreux, care e mai cald. El pornește de la ideea că temperaturile normale etc. nu se vor răzvrăti din nou, brusc, ca urmare a sosirii mele. În cele din urmă mi-a spus că-mi va da „permisiunea“ *definitivă* să plec la Londra numai după ce buletinele meteorologice pentru următoarele zile vor fi de

²⁶⁶⁾ — poștașul. — *Nota trad.*

²⁶⁷⁾ — cam într-un. — *Nota trad.*

²⁶⁸⁾ Ralul de mucozitate. — *Nota trad.*

²⁶⁹⁾ — Starea generală. — *Nota trad.*

²⁷⁰⁾ — campania de iarnă. — *Nota trad.*

²⁷¹⁾ — la nevoie. — *Nota trad.*

natură să-l liniștească. (Medicii francezi au prejudecăți serioase în privința climei londoneze.) El îmi garantează acum completa vindecare, cu condiția să nu fac nici o greșeală. De aceea nu voi pleca înainte de marți.

Dacă guvernul francez — as represented by the swindling financier Duclerc ²⁷²) — ar ști că mă aflu aici (mai ales în absența Camerei), m-ar trimite probabil la plimbare fără permisiunea d-rului Dourlen, căci la congresele respective de la Roanne și Saint-Étienne ⁷⁵ ale socialiștilor *de ambele feluri*, „marxiștii“ și „antimarxiștii“ au făcut tot posibilul pentru a-mi îngreua șederea în Franța. De altfel, într-un fel, găsesc o compensație în faptul că aceeași bandă a Alianței — Malon, Brousse etc. — s-a văzut „foarte“ ²⁷³) mult înșelată în speranțele ei, *cum că* (expresia favorită a lui Bruno ²⁷⁴) al nostru) insinuarea lansată „în surdină“ : Marx este „german“, deci „prusian“, prin urmare „marxiștii“ francezi sînt trădători de patrie, va face impresie asupra unora ; banda n-a cutezat nici măcar o clipă s-o spună „deschis“. C'est un progrès ²⁷⁵).

Clemenceau a fost grav bolnav și încă nu s-a restabilit complet. Și el și-a luat „Capitalul“ cu el cînd a plecat din Paris, în perioada în care era bolnav. Se pare că a devenit o modă pentru French real or would be „advanced“ leaders — if „the Devil be sick“ ²⁷⁶) ⁷⁶.

Calde salutări tuturor, nu-l uita pe Jollymeyer.

Maurul

Îți scriu sau îți telegrafiez înainte de a pleca din Franța.

Publicat pentru prima oară
într-o formă prescurtată
în : „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913 ; în întregime
în : Marx—Engels. Gesamtausgabe.
Dritte Abteilung, Bd. 4, 1931

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

²⁷²) — reprezentat de bancherul Duclerc, care se ocupă cu speculației de bursă. — *Nota trad.*

²⁷³) În original în dialect : „sehre“. — *Nota recl.*

²⁷⁴) Bauer. — *Nota red.*

²⁷⁵) Este un progres. — *Nota trad.*

²⁷⁶) — liderii francezi realmente sau pretins „avansați“ — dacă „di acul se îmbolnăvește“. — *Nota trad.*

50

Engels către Marx

la Ventnor ²⁷⁷⁾

[Londra, 1 noiembrie 1882]

Dragul meu Maur,

Sper că la tine totul e în regulă ⁷⁷. Ți-am trimis două numere din „Égalité“, ieri — două numere vechi din „Köl-[nische] Zeitung“. Astă-seară s-a dezlănțuit o furtună strașnică. Scurtele dezbateri de ieri în jurul extrădării lui Maceo din Gibraltar ⁷⁸ îi compromit pe Gladstone & Co. Johnny a suportat astăzi două extracții cu un eroism absolut neașteptat, care l-a uimit chiar și pe d-rul Shyman. În rest — nimic nou.

Miercuri seara.

Al tău,
F. E.

Publicat pentru prima oară
în limba originalului
în : Marx—Engels. Gesamtausgabe.
Dritte Abteilung. Bd. 4, 1931

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

51

Engels către Marx

la Ventnor

[Londra] 3 noiembrie [1882]

Dragul meu Maur,

Am primit cartea poștală ; eram cam îngrijorați neavînd nici o veste despre starea ta a doua zi după călătorie. — All

²⁷⁷⁾ Scrisoarea a fost scrisă pe o carte poștală. — *Nota red.*

right! ²⁷⁸⁾ Anexez o scrisoare de la Laf[argue] — aşadar, Brissac, Picard şi Bouis au şovăit, totuşi, un moment! ⁷⁹⁾

Probabil că ştii deja că la Ravenna a fost ales Andrea Costa, iar în Norvegia este o majoritate republicană ⁸⁰⁾.

Alăturat îţi trimit „Égalité“ şi ultimele doings ²⁷⁹⁾ ale celor doi „de aici“, de care te interesezi mereu.

Al tău,
F. E.

Publicat pentru prima oară
în limba originalului
în : Marx—Engels. Gesamtausgabe.
Dritte Abteilung, Bd. 4, 1931

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

52

Engels către Marx

la Ventnor

Londra, 6 noiembrie 1882

Dragul meu Maur,

Laura mi-a trimis astăzi câteva rînduri, din care reiese că soarta lui „Égalité“ ⁸¹⁾ se hotărăşte de-abia mîine ; în schimb, perspectivele sînt foarte favorabile.

Ai văzut „Standard“ de astăzi ? Publică o telegramă din Frankfurt : de cînd Ignatiev se află la Paris, se fac noi tatonări în vederea unui compromis ruso-francez, deocamdată, pare-se, într-o formă foarte delicată : dacă Franţa ar face mai mult în direcţia predării atentatorilor ⁸²⁾, ea ar primi un sprijin puternic din partea ruşilor în Tunisia, Egipt etc. Aşa se explică, deci, campania poliţistă din Franţa ! Să vedem dacă li se va propune ceva Camerelor în această problemă.

Laf[argue] mi-a trimis „Prolét[aire]“ în care a apărut actul de acuzare împotriva lui, a lui Guesde etc., act căruia i s-a dat citire la Saint-Étienne ⁸³⁾. O mîzgăleală specific baku-nistă, de altfel foarte slabă ; cel mai puternic argument — scrisorile lui Laf[argue] către Malon, scrisori care se contrazic

²⁷⁸⁾ — În regulă ! — Nota trad.

²⁷⁹⁾ — isprăvi. — Nota trad.

între ele, care reflectă o dispoziție de moment și pe care Malon le dă foarte calm publicității, fără să se teamă, după cum se vede, că Laf[argue] va publica scrisorile primite de la el. Și nu greșește, domnii aceștia folosesc materialul lui la momentul oportun ; dacă mai târziu va veni și Lafargue cu scrisorile lui Malon, asta ar fi moutarde après diner²⁸⁰). Ți voi trimite ziarul acesta mâine, dar trebuie să mi-l restitui din cauza lui Bernstein, împotriva căruia s-ar putea să-l folosesc. Acesta voia ca în locul celor cerute, sau pe lângă ele, să trimită o jumătate de bibliotecă *în problema* legislației pentru reglementarea muncii în fabrici, lucru pe care l-am împiedicat²⁸¹), sper, la timp ; aștept în fiecare zi legea elvețiană cu privire la reglementarea muncii în fabrici ; am comandat pentru tine noul regulament german al meșteșugurilor, în care sînt incluse legile cu privire la reglementarea muncii în fabrici⁸⁴.

În rest nimic nou pe aici.

Al tău,
F. E.

Publicat pentru prima oară
în : „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

53

Marx către Engels

la Londra

[Ventnor] 8 noiembrie 1882

Dear Fred,

Ce părere ai despre experiența lui Deprez la expoziția de electricitate de la München ?⁸⁵ E aproape un an de cînd Longuet mi-a promis că-mi va procura lucrările lui Deprez (special pentru a dovedi că electricitatea permite transportul

²⁸⁰) — muștarul după masă. — *Nota trad.*

²⁸¹) Vezi volumul de față, p. 385. — *Nota red.*

de forță la distanțe mari prin intermediul unui simplu fir de telegraf)⁸⁶. Un intim al lui Deprez, d-rul D'Arsonval, este colaborator la „Justice“ și a publicat diferite articole despre cercetările lui Deprez. Ca de obicei, Longuet uită de fiecare dată să mi le trimită.

Cu mare plăcere am văzut „paper“²⁸²) trimis de tine, în care Sherbrooke și Rivers Wilson strălucesc ca „trustees in London for the Bondholders“²⁸³)⁸⁷. Ieri în „Standard“, în raportul cu privire la *House of Commons debates*²⁸⁴), Gladstone a fost luat serios la rost din pricina acestor custozi, întrucît numitul Rivers Wilson ocupă încă un post înalt (adică bine plătit) în Departamentul englez al Public Debts²⁸⁵). Gladstone, în mod vizibil foarte stingherit, a încercat mai întii to pooh-pooh²⁸⁶), dar la amenințarea adoptării unei rezoluții împotriva lui Rivers Wilson, Gladstone a mințit că de fapt nu știe nimic despre compania de căi ferate Galveston și Eagle etc. Nu mai puțin glorios este jocul our saintly grand old man²⁸⁷) în chestiunea „extrădării“⁸⁸ din Gibraltar. Nu degeaba Gladstone ăsta, după cum își amintește toată lumea, și-a făcut ucenicia în mediul oligarhiei șicanatoare-birocratice, alături de un Graham etc., sub sir Robert Peel.

Pentru minciuni trase de păr, răstălmăciri stupide, subterfugii nerușinate în problema egipteană, sir Charles Dilke este tocmai la locul lui aici⁸⁹. El nu are nici cazuistica pietistă a lui Gladstone, nici sarcasmul amuzant al quondam²⁸⁸) Palmerston. Dilke este pur și simplu un parvenit prost crescut, care face pe grozavul în grosolănia lui.

Cum aici eu cumpăr „Standard“, am găsit în el și amin-tita telegramă din Frankfurt²⁸⁹).

Apropo. Ar fi bine dacă Bernstein mi-ar trimite „Jahrbuch“²⁹⁰) în care a apărut *articolul lui Oldenburg* (cel puțin așa cred că se numește autorul) despre teoria valorii⁹⁰ formu-

²⁸²) — ziarul. — *Nota trad.*

²⁸³) — custozi la Londra pentru deținătorii de obligațiuni. — *Nota trad.*

²⁸⁴) — dezbaterile din *Camera comunelor*. — *Nota trad.*

²⁸⁵) — datoriei publice. — *Nota trad.*

²⁸⁶) — să afecteze o atitudine de silă. — *Nota trad.*

²⁸⁷) — sfântului mare bătrîn al nostru. — *Nota trad.*

²⁸⁸) — răposatului. — *Nota trad.*

²⁸⁹) Vezi volumul de față, p. 107—108. — *Nota red.*

²⁹⁰) „Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik“. — *Nota red.*

lată de mine. Deși n-am nevoie de el, ar fi totuși mai bine să am la îndemână un material referitor la punctul de vedere pe care l-am susținut atunci. Când i-am scris pastorașului acela olandez ²⁹¹⁾, totul îmi era prezent în minte ; între timp a intervenit boala mea, precum și pierderea soției mele — o îndelungată perioadă de tulburări psihice.

Aici, în continuare, bîntuie furtuni puternice, indeosebi seara și noaptea ; diminețile de cele mai multe ori sînt ploioase, sau, cel puțin, gloomy ²⁹²⁾ ; peste zi, întotdeauna se în-seninează și trebuie să profiți de aceste momente ; în general, vremea este schimbătoare, capricioasă. De pildă, duminica trecută pe la ora 4 m-am dus pe coline și m-am plimbat acolo pe un drum de-a lungul lui Bonchurch, unde locuințele dispuse în terase ating o altitudine foarte mare (cele de jos coboară chiar pînă la țărnul mării), ajung pînă în potecă ; mai departe, poteca șerpuieste ba urcînd, ba coborînd, străbătînd creasta colinei și platoul ei, mergînd în jos pînă la mare. (Ultima oară cînd am fost aici cu Tussy n-am avut curajul să urc pînă la potecă). Aici poți hoinări ore întregi, delectîndu-te deopotrivă cu aer de munte și de mare. Era cald ca vara ; un cer de un albastru pur, doar cu cîțiva norișori albi, transparenți ; și, pe neașteptate, o *ploaie rece*, sky suddenly overcast ²⁹³⁾. Se vede că acestei ploi îi datorez nevralgia (în partea stîngă a pieptului, aproape de vechiul corpus delicti), care s-a agravat atît de mult luni noaptea, încît marți, împotriva voinței mele, a trebuit să chem medicul. La întrebarea mea, old spienster ²⁹⁴⁾ MacLean mi-a spus că în casa ei sînt chemați doi medici. The greatest, the most fashionable man was „I. G. Sinclair Coghill, Physician to the Royal Hospital for Consumption“ ²⁹⁵⁾. Am întrebat whether he be the old fogey whose coach I had had the displeasure of meeting almost daily before the door of her house. Indeed ²⁹⁶⁾, el era. După cum a reieșit, acest medic vizitează o old lady ²⁹⁷⁾, chiriașa ei

²⁹¹⁾ F. D. Nieuwenhuis (vezi volumul de față, p. ...). — *Nota red.*

²⁹²⁾ — mohorite. — *Nota trad.*

²⁹³⁾ — cerul s-a acoperit brusc de nori. — *Nota trad.*

²⁹⁴⁾ — bătrîna fecioară. — *Nota trad.*

²⁹⁵⁾ — Cel mai mare, cel mai la modă (aici manuscrisul deteriorat) este „I. G. Sinclair Coghill, medic la spitalul regal pentru tuberculoși“. — *Nota trad.*

²⁹⁶⁾ — dacă nu cunva este bătrînul acela ciudat a cărui șaretă am avut neplăcerea s-o întilnesc aproape zilnic în fața casei ei. Într-a-devăr. — *Nota trad.*

²⁹⁷⁾ — doamnă în vîrstă. — *Nota trad.*

permanentă, „with whom nothing serious it was the matter“, but „she liked to see the doctor at least 3 times in the course of a week“²⁹⁸). N-am acceptat să mă dau pe mîna lui. Al doilea doctor însă, pe care-l consultă ceilalți chiriași ai ei, este, dimpotrivă, un tînăr, d-rul James M. Williamson. L-am chemat pe acesta; indeed he is a nice young fellow, nothing priestly about him²⁹⁹). De fapt, el n-a avut să-mi prescrie decît o loțiune pentru frecții. (Mă simt prost din cauza acestei nevralgii, întrucît îmi dă o senzație neplăcută, mai ales cînd tușesc.) De altfel, el și-a exprimat regretul pentru vremea proastă. Cît privește tusea, care încă la Londra începuse în ultima vreme să ia un caracter tot mai supărător, spasmodic, am ajuns să-mi fiu propriul consilier medical, și sper ca în curînd să scap de ea fără ajutorul medicului.

Pentru ca în timpul plimbărilor în aer liber să nu depind prea mult de capriciile vîntului și de schimbările de temperatură, sînt din nou nevoit să port cu mine respiratorul, pentru case in need³⁰⁰).

Un mare scandal a provocat aici scrisoarea apărută în „Standard“ și în „Globe“, în care se spune că Ventnor este central head of typhoid fever³⁰¹) și că, în ultima vreme, cîteva victime ale acestei boli ar fi și murit. În presa locală apar acum răspunsuri oficiale și neoficiale la această „libel“³⁰²). Lucrul cel mai comic este însă că filistinii din consiliul municipal din Ventnor vor să intenteze un proces de calomnie autorului scrisorii în legătură cu acest caz!

Salut.

Maurul

Publicat pentru prima oară
într-o formă prescurtată
în : „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913; în întregime
în : Marx-Engels. Gesamtausgabe.
Dritte Abteilung, Bd. 4, 1931

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

²⁹⁸) — „care nu are nimic serios“, dar „căreia îi place să-l vadă pe doctor cel puțin de trei ori pe săptămînă“. — *Nota trad.*

²⁹⁹) — Într-adevăr, este un tînăr simpatic, care n-are nimic sacerdotă în el. — *Nota trad.*

³⁰⁰) — caz de nevoie. — *Nota trad.*

³⁰¹) — principalul focar de febră tifoidă. — *Nota trad.*

³⁰²) — „calomnie“. — *Nota trad.*

54

Engels către Marx

la Ventnor

Londra, 11 noiembrie 1882

Dragul meu Maur,

Am avut prilejul să-i arăt lui Tussy scrisoarea ta ³⁰³⁾ chiar în aceeași seară; Lenchen și Johnny au fost dimineața la biroul lui Percy ³⁰⁴⁾ ca să vadă Lord Mayors Show ³⁰⁵⁾ și seara ne-am întâlnit cu toții la masă la Pumps. Johnny a fost foarte drăguț, iar gîsca lui Pumps foarte bună.

Mă bucur mult că ai găsit un doctor simpatic; pentru un convalescent este totuși mai bine să aibă întotdeauna un medic la îndemînă, și la ce ți-ar folosi dacă ai scrie aici pentru fiecare fleac? Să sperăm că acum nu te mai supără atît de rău tusea și reumatismul.

Îți trimit astăzi două numere din „Égalité“, precum și un număr săptămînal al lui. Din manifestul Consiliului național (din Lyon) te poți convinge că lyonezii au rămas aceiași bădărani ⁹¹ ca și înainte. Despre evoluția tratativelor cu capitalistul parizian încă nici o veste ⁸¹; după cît se pare, nu s-a ajuns încă la nici o înțelegere.

Modul necuviincios în care Dilke răspunde la întrebările incomode este într-adevăr frapant, se pare însă că tocmai aceasta este pe placul parvenților liberali care îl susțin ⁹². Dar o să simtă și ei curînd rezultatul încheierii dezbaterilor. Povestea din Gibraltar capătă un aspect din ce în ce mai urît; nu numai poliția, dar și un magistrat ³⁰⁶⁾, deci un judecător, a dispus extrădarea ⁷⁸; guvernatorul află din ziare acest lucru și nu întreprinde nimic! Între timp, rușii se apropie tot mai mult de Persia și Afganistan, construiesc drumuri spre Meshed în Persia și de la Samarkand prin Buhara spre Balkh (Bactria din antichitate) în Afganistan, trag sfori în Turcia,

³⁰³⁾ Vezi volumul de față, p. 108—111. — *Nota red.*

³⁰⁴⁾ Rosher. — *Nota red.*

³⁰⁵⁾ — procesiunea primarului. — *Nota trad.*

³⁰⁶⁾ În Anglia magistratul este judecător de pace, precum și cel mai înalt funcționar de poliție. — *Nota red.*

astfel încît nici chiar protejatul lor Aleco Paşa din Rumelia orientală nu prea se simte în largul său, dar toate astea nu le observă nici marele Gladstone, nici micul Dilke. Cu siguranţă că ruşii şi-au făcut nişte planuri pentru primăvara viitoare. Iar în privinţa creditului lor, cred că te-ai lămurit din anunţul cu privire la împrumutul prioritar acordat căii ferate Poti-Baku. Ei au fost nevoiţi să se ascundă în spatele unei societăţi, şi încă în ce condiţii !

Vollmar şi-a deschis în „S[ozialdemokrat]“ campania sa în apărarea lui Malon ; după tonul mieros al apologiei făcute în finalul articolului⁹³ recunoşti fără dubii influenţa lui Malon. Dar ce părere ai despre panegiricul făcut de Wilhelm³⁰⁷) lui Bennigsen în „Justice“ ? Asta e prea mult chiar şi pentru cumsecadele Wilhelm.

Tot astăzi îţi trimit şi legea elveţiană cu privire la reglementarea muncii în fabrici⁸⁴. Articolul lui Oldenburg³⁰⁸) am să i-l comand lui Bernst[ein] cu prima ocazie. Probabil că B[ernstein] va mai reflecta puţin înainte de a-mi scrie ; în povestea din Franţa i-am demonstrat³⁰⁹) cu argumente atît de puternice, pornind de la propriile lui premise, că concluziile trase de el sînt greşite, încît nu cred că va mai avea ceva de spus.

O dată cu încheierea dezbaterilor, Camera comunelor a decăzut, ajungînd la nivelul unei Camere continentale ; avînd în vedere actuala-i componenţă, această poziţie este absolut pe măsura ei.

Sînt foarte nerăbdător să aflu amănunte în legătură cu experienţa făcută de Deprez³¹⁰) la München ; nu înţeleg deloc cum s-au putut menţine legile referitoare la calcularea rezistenţei electrice a firului care pînă acum au fost recunoscute şi pe care inginerii încă le mai aplică în practică (în calculele lor). Pînă acum se socotea că, atunci cînd firele sînt făcute din acelaşi material, rezistenţa creşte proporţional cu reducerea secţiunii transversale a firului. Aş vrea să pot scoate de la Longuet lucrările acestea. O asemenea descoperire face dintr-o dată posibilă folosirea întregii mase colosale a forţei apelor, care pînă acum se irosea.

³⁰⁷) probabil Liebknecht. — *Nota red.*

³⁰⁸) Vezi volumul de faţă, p. 111. — *Nota red.*

³⁰⁹) Vezi volumul de faţă, p. 380—382, 385—389. — *Nota red.*

³¹⁰) Vezi volumul de faţă, p. 109. — *Nota red.*

Iar acum să mă apuc de împachetarea ziarelor. Aici toată lumea este bine, sănătoasă.

Al tău,
F.E.

Publicat pentru prima oară
într-o formă prescurtată
în : „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913 ; în întregime
în : Marx-Engels. Gesamtausgabe.
Dritte Abteilung, Bd. 4, 1931

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

55

Marx către Engels

la Londra

[Ventnor] 11 noiembrie 1882

Dear Fred,

Îți trimit înapoi „Prolétaire“³¹¹). E greu de spus cine este mai mare, Lafargue, care își varsă inspirațiile lui de oracol la pieptul lui Malon și Brousse, sau acești doi eroi, dublă constelație, care nu numai că mint în mod conștient, dar se mint și pe ei înșiși că lumea din afară n-are nimic altceva de făcut decât să „țeasă intrigi“ împotriva lor, ca și cum într-adevăr toată lumea ar avea cutia craniană la fel construită ca nobila pereche.

Lafargue poartă stigmatul infamant al rasei negre : *ii lipsește simțul rușinii* ; mă refer la rușinea de a te face ridicol.

Ar fi însă timpul — dacă nu ține neapărat să ducă de ripă ziarul³¹²), dacă nu *are intenția* (ceea ce este greu de crezut) ca ziarul să fie *îngropat* în urma unui proces intentat de guvern —, ar fi deci timpul ca Lafargue să înceteze cu lăudăroșenia lui puerilă în legătură cu grozăviile pe care le va săvârși el în revoluția viitoare. De data asta și-a furat singur căciula. Îngrozit, firește, la gândul că vreun oarecare

³¹¹) Vezi volumul de față, p. 107—108. — *Nota red.*

³¹²) „Égalité“. — *Nota red.*

ziar-denunțator a reprodus teribilele fragmente anarhiste, contravenind regulamentelor polițienești apărute în ziarul interzis „*Étendard*“ — că, așadar, acesta „merge mai departe“ decît Paul Lafargue, oracolul patentat al socialismului științific —, speriat de o asemenea concurență revoluționară, Lafargue se citează pe sine însuși (în ultimul timp a luat prostul obicei nu numai de a-și lansa în lume prorocirile, dar și de a le „fixa“ prin autocitare) pentru a demonstra că „*Étendard*“ — deci *anarhismul* — n-a făcut altceva decît pur și simplu să copieze înțelepciunea lui Lafargue & Co., numai că și-a pus în gînd s-o traducă în fapt înainte de timp și înainte de a fi coaptă. Așa se întîmplă uneori cu oracolele : ceea ce consideră ele drept inspirație proprie este, dimpotrivă, foarte adesea o reminiscență a trecutului care le-a rămas agățată în minte. Iar cele scrise de Lafargue și „citate“ de el însuși nu sînt în realitate decît o reminiscență a unei rețete bakuniste. Lafargue este, de fapt, ultimul discipol al lui Bakunin care crede în el cu toată seriozitatea. Ar trebui să recitească pamfletul pe care l-a scris împreună cu tine la adresa „Alianței“³¹³⁾ și atunci s-ar lămuri de unde și-a luat acesta ultimele muniții. Într-adevăr, a fost nevoie de multă vreme pentru ca el had Bakunin understood and, into the bargain has misunderstood him³¹⁴⁾.

Longuet ca ultimul proudhonist și Lafargue ca ultimul bakunist ! — que le diable les importe !³¹⁵⁾.

Astăzi e o zi minunată și trebuie să ies la aer (nu e decît 10 1/2 dimineața).

În ultima scrisoare îți spuneam că vreau să scap de tuse fără ajutorul doctorului, dar d-rul Williamson mi-a atras atenția d'une manière autoritaire“³¹⁶⁾ că aș face bine să înghit medicamente. Într-adevăr, mixtura asta îmi ajută ; principalul ei component este chinina disulfurică, în rest — mor-

³¹³⁾ K. Marx și F. Engels. „Alianța democrației socialiste și Asociația Internațională a Muncitorilor“ (la această lucrare a colaborat P. Lafargue) (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 18, București, Editura politică, 1964, p. 331—465. — *Nota trad.*). — *Nota red.*

³¹⁴⁾ — să-l înțeleagă pe Bakunin, și de-abia că nu l-a înțeles cum trebuie. — *Nota trad.*

³¹⁵⁾ — să-i ia dracu' ! — *Nota trad.*

³¹⁶⁾ — într-un mod foarte autoritar. — *Nota trad.*

fină, cloroform etc., care n-au lipsit nici din mixturile pe care le-am înghițit pînă acum.

Cum o mai duce Hartmann cu durerile invențiilor ?

Salut.

Maurul

Din numărul de ieri al lui „Standard“ cuprinzînd darea de seamă asupra dezbaterilor parlamentare ai aflat, desigur, că „stimabilul“ *Rivers Wilson*, cu durere în suflet, a jertfit supus pe altarul patriei funcția de *trusteeship*³¹⁷), pe care și-o asumase împreună cu nobilul Lowe, alias Sherbrooke⁸⁷. Grea lovitură pentru Rivers Wilson !

Publicat pentru prima oară
într-o formă prescurtată
în : „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913 ; în întregime
în : Marx—Engels. Gesamtausgabe.
Dritte Abteilung, Bd. 4, 1931

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

56

Marx către Engels

la Londra

[Ventnor] 20 noiembrie 1882

Dear Fred,

La sfîrșitul acestei săptămîni (respectiv luna viitoare, pe 27 noiembrie) voi fi la mare strîmtoare. Cum trebuie să anunț acest lucru cu o săptămînă înainte, iată că o fac. Înainte de a pleca din Londra am plătit about³¹⁸) 5 l.st. parliamentary bookseller³¹⁹), St. King, și about 2 l.st. lui Kolkmann (librar) și, în afară de aceasta, am mai cheltuit vreo 3 l.st. pe diverse mărunțișuri.

³¹⁷) — custode. — *Nota trad.*

³¹⁸) — vreo. — *Nota trad.*

³¹⁹) — librarului de la parlament. — *Nota trad.*

Tussy și Johnny m-au părăsit astăzi about 3 o'clock³²⁰), pe o vreme acceptabilă.

Aștept cu îngrijorare vești din Paris. Faptul că Lafargue, Guesde etc. s-au lăsat tirîți într-o urmărire în justiție⁹⁴ este de neiertat; era și de așteptat; și toate acestea numai din „teama“ de concurență din partea „anarhiștilor“ ! Infantilism !
Salut.

Al tău,
K. M.

Publicat pentru prima oară
în : „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

57

Engels către Marx

la Ventnor

Londra, 21 noiembrie 1882

Dragul meu Maur,

Tocmai voiam să te întreb cum stai cu „rezervele“ și iată că astăzi a sosit scrisoarea ta³²¹). Alăturat îți trimit un cec de 30 l.st., pe care îl vei încasa ca de obicei. Asta înseamnă că vei primi banii luni, poate chiar sîmbătă, iar dacă ești dispus să sacrifici un șiling pentru o telegramă, îi vei avea chiar vineri.

Alăturat îți trimit : 1. un studiu matematic al lui Moore⁹⁵. Concluzia că the algebraic method is only the differential method disguised³²²) se referă, bineînțeles, numai la propria lui metodă de construcție geometrică, și în această privință ea este, în general, valabilă. I-am scris că pentru tine nu contează deloc modul în care cineva își reprezintă lucrurile pe calea construcției geometrice, în această privință aplicarea ecuației curbelor fiind suficientă. Mai departe, principala deosebire între metoda ta și vechea metodă ar consta în faptul că la

³²⁰) — pe la ora 3. — *Nota trad.*

³²¹) Vezi volumul de față, p. 116—117. — *Nota red.*

³²²) — metoda algebrică nu este altceva decît metoda diferențială deghezată. — *Nota trad.*

tine x se transformă în x' , deci se schimbă efectiv, în timp ce ceilalți pornesc de la $x + h$, ceea ce reprezintă întotdeauna doar suma a două mărimi, și nicidecum schimbarea unei mărimi. De aceea x al tău, chiar dacă a trecut prin x' și s-a transformat apoi din nou în x inițial, este totuși altceva decât era înainte; pe cînd dacă mai întii îl aduni pe h cu x și apoi îl scazi din nou, x rămîne tot timpul constant. Or, orice reprezentare grafică a schimbării este în mod necesar înfățișarea procesului străbătut, a rezultatului, deci a mărimii devenite constante; linia x [și] fragmentul ei complementar se înfățișează ca $x + h$, ca două fragmente ale unei linii. De aici rezultă că este imposibil să reprezentăm grafic modul în care x devine x' și apoi se transformă din nou în x .

Mai departe: 2. scrisoarea lui Bernstein, primită chiar acum, pe care te rog să mi-o restitui.

(A venit Pumps, cu micuța³²³), de aceea sînt nevoit să-i dau zor cu scrisoarea, întrucît mi-am dat seama că trebuie să plece la 5,30).

Nu știu dacă trebuie să-l scutur pe Vollmar pentru povestirea lui istorică amănunțită în spiritul lui Malon⁹³. Trezirea sub tăcere a Congresului de la Marsilia⁹⁶ este o falsificare mult prea grosolană a istoriei. Dacă Bernstein nu va menționa aceasta în notele la articolul final⁹³, va trebui să venim cu o rectificare.

„Égalité“ ți-l trimit de îndată ce-l citesc. Scrisoarea promisă de Laf[argue] încă n-a sosit, ca de obicei. Scrisoarea de răspuns deschisă pe care i-a adresat-o judecătorului de instrucție și în care se erijează în profesor a fost puerilă⁹⁷. Oamenii aceștia se poartă în așa fel, de parcă ar vrea cu tot dinadinsul să fie arestați. Din fericire, guvernul se clatină, așa că s-ar putea ca ei să scape.

Tussy și Johnny au sosit ieri cu bine.

Al tău,
F. E.

Publicat pentru prima oară
într-o formă prescurtată
în: „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913; în întregime
în: Marx—Engels. Gesamtausgabe.
Dritte Abteilung, Bd. 4, 1931

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

³²³) Lilian Rosher. — Nota red.

58

Marx către Engels

la Londra

22 noiembrie 1882

1, St. Boniface Gardens, Ventnor

Dear Fred,

Am primit cecul și îți mulțumesc.

Sam³²⁴), așa cum ți-ai dat și tu imediat seama, critică metoda analitică⁹⁵ folosită de mine, făcînd pur și simplu abstracție de ea, și se ocupă, în schimb, de aplicarea metodei geometrice, despre care eu n-am spus încă nici un cuvînt.

În același mod aș putea și eu să ignorez dezvoltarea așa-numitei metode diferențiale propriu-zise, care a debutat cu metoda mistică a lui Newton și Leibniz, mergînd apoi mai departe la metoda raționalistă a lui d'Alembert și Euler și încheind cu metoda riguroasă algebrică a lui Lagrange (care pornește tot de la principiile fundamentale inițiale ale lui Newton-Leibniz) — aș putea să ignorez toată această dezvoltare istorică a analizei, anulînd-o prin afirmația că *în practică* ea n-a avut o influență esențială asupra aplicării calculului diferențial la geometrie, respectiv asupra reprezentării geometrice.

Și cum tocmai se ivește soarele, deci este momentul s-o pornesc la plimbare, nu mă mai ocup pro nunc³²⁵) aici în amănunțime de matematică, voi reveni însă ulterior, cu o ocazie oarecare, și pe larg la diferitele metode.

Cele comunicate de Bernstein în legătură cu „etatizarea“ căilor ferate în Prusia sînt foarte interesante.

Eu nu-i împărtășesc părerea cu privire la mărimea extraordinară a organizației lui Malon-Brousse⁹⁸; analiza făcută de Guesde la timpul ei „numeroasei“ (!) delegații la Congresul de la Saint-Étienne nu a fost contestată, de altfel, nici n-ar fi avut vreun rost. Prima organizație a unui partid cu adevărat muncitoresc în Franța datează de la Congresul de la Marsilia⁹⁶; Malon se găsea pe atunci în Elveția, Brousse

³²⁴) Samuel Moore. — *Nota red.*

³²⁵) — deocamdată. — *Nota trad.*

was nowhere ³²⁶⁾, iar „Prolétaire“ — împreună cu sindicatele lui — s-a situat pe o poziție negativă.

Dobitocul ăsta de Amos — purtătorul de cuvânt al funcționarilor englezi din Egipt — a înrăutățit infinit situația clienților săi, oferindu-i lui Keay, autorul pamfletului „Spoiling the Egyptians“, prilejul pentru „A Rejoinder“ ³²⁷⁾ în „Contemporary Review“ ⁹⁹. Într-adevăr, Keay i-a afundat și mai adânc în noroi pe Rivers Wilson, Rowsell și Goschen, iar o dată cu ei, și guvernul englez.

Salut.

Maurul

Publicat pentru prima oară
în : „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

59

Engels către Marx

la Ventnor

Londra, 22 noiembrie 1882

Dragul meu Maur,

Ai primit, probabil, scrisoarea mea de ieri împreună cu cecul de 30 l.st.

Hartmann a fost duminică seară la mine, într-o stare de extremă febră inovatoare. De vineri, după cum spune el, celula lui este în funcțiune și pune în mișcare un galvanometru cu o puternică rezistență, care la început a arătat peste 50°, iar acum arată constant 46°. Nu trei, ci șase luni pînă la un an celula lui va funcționa în mod regulat, fără a necesita intervenții. Cumpărătorilor însă n-a vrut s-o arate, întrucît încă nu i-au fost brevetate îmbunătățirile aduse. Pentru aceasta mi se cerea din nou să intervin. Am refuzat categoric, i-am propus să aranjez totul prin Percy ³²⁸⁾ — o treabă

³²⁶⁾ — era nu se știe unde. — *Nota trad.*

³²⁷⁾ — „O ripostă“. — *Nota trad.*

³²⁸⁾ Roshier. — *Nota red.*

foarte simplă și ușor de realizat (ceea ce s-a și făcut) — și l-am sfătuit ca pe viitor să ofere cumpărătorilor lui englezi marfa pe care le-a vîndut-o, și nu alta, mai bună sau mai rea. Că sfatul meu va ajuta la ceva, mă îndoiesc. Individul lucrează ca un fanatic; munca și fanatismul îl epuizează, doarme numai între 3 și 5 dimineața și arată foarte rău, în schimb este extrem de bine îmbrăcat, de fiecare dată apare într-un alt costum. Printre noile îmbunătățiri lansate de el sînt următoarele: pentru a preveni dizolvarea potasei caustice KOH a celei, din pricina bioxidului de carbon din aer, și a împiedica transformarea ei în carbonat de potasiu, el a turnat *ulei* în soluție și n-a putut înțelege — după cum relatează Percy — de ce nu și-a atins scopul; grăsimea și alcaliile au format mai degrabă ceva care seamăna cu săpunul și, în realitate, era chiar săpun!

De curînd mi-am procurat, în sfîrșit, second hand ³²⁹⁾, un exemplar legat din „Istoricii antichității germane“, ediție completă, și ghici din a cui bibliotecă scoasă în vînzare? — a *d-rului Strousberg*! Aici am găsit în cartea lui Plutarh „Marius“ un pasaj care, confruntat cu Cezar și Tacit ³³⁰⁾, lămuirește toate relațiile agrare. Cimbrii „au migrat, dar nu dintr-o dată și nu în marș neînterupt, ci în anotimpul frumos înaintau an de an tot mai departe și, în felul acesta, într-o perioadă îndelungată, luptîndu-se și războindu-se, au străbătut tot uscatul“ ¹⁰⁰. Acest pasaj, comparat cu descrierea pe care 70 de ani mai tîrziu Cezar o face modului în care suevii treceau în fiecare an la cultivarea altor ogoare, ne înfățișează tabloul vieții nomade a germanilor; acolo unde își petreceau iarna, primăvara semănau, iar după recoltare porneau mai departe, pînă cînd iarna îi silea să se oprească. Faptul că, *de regulă*, vara ei lucrau pămîntul (dacă nu se țineau, în schimb, de jafuri) este, desigur, foarte plauzibil pentru niște oameni care au adus cu ei din Asia agricultura. La cimbri mai întîlnim procesul migrației, în timpul lui Cezar — sfîrșitul lui, Rinul devenind o graniță de netrecut. Amîndouă aceste pasaje explică de ce spune C[ezar] ¹⁰¹: „privati ac separati agri apud eos nihil est“ ³³¹⁾; viața nomadă nu permitea decît

³²⁹⁾ — la mîna a doua. — *Nota trad.*

³³⁰⁾ Cezar. „Commentarii de bello Gallico“; Tacit. „Despre originea și țara germanilor“, București, Editura științifică, 1957. — *Nota red.*

³³¹⁾ — „la ei nu există ogoare particulare și separate“. — *Nota trad.*

cultivarea în comun a ogoarelor, pe baza organizării gentilice, delimitarea unor parcele separate ar fi fost absurdă. Progresul — respectiv regresul — în direcția cultivării individuale a pământului, în condițiile existenței proprietății comune, se întâmplă mai târziu la Tacit.

Tussy mi-a transmis pentru tine diferite ziare, la care adaug un număr din „Égalité“. Insolența lui „Égalité“ pare să impună, într-adevăr, procuraturii ; adresele continuă să fie scrise de mina lui Lafargue.

Calde salutări.

Al tău,
F. E.

Publicat pentru prima oară
într-o formă prescurtată
în : „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913 ; în întregime
în : Marx—Engels. Gesamtausgabe.
Dritte Abteilung, Bd. 4, 1931

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

60

Engels către Marx

la Ventnor

Londra, 23 noiembrie 1882

Dragul meu Maur,

Îți trimit alăturat scrisoarea lui Laf[argue], pe care trebuie să mi-o înapoezi, întrucât am primit-o abia azi-dimineață. Prin urmare, peste câteva zile va trebui să între la închisoare. Sînt niște smintiți incurabili. Dacă Guesde și Laf[argue] vor fi închiși la Montluçon, situația ziarului ³³²⁾ va fi destul de compromisă. Guvernul nu îndrăznește să-i judece la Paris, dar să-i facă inofensivi așa, pe tăcute, unul câte unul, în provincie — asta își poate permite. Atîta timp cît ziarul nu era temeinic pus pe picioare, ei nu trebuiau să ofere nici un pretext pentru a fi arestați, numai că, în loc să

³³²⁾ „Égalité“. — *Nota red.*

procedeze astfel, ei s-au lansat în tot felul de stupizenii bakuniste.

L-am rugat pe Laf[argue] să-mi dea unele informații în legătură cu forța relativă a celor două partide, precum și cu istoria Maret-Godard ¹⁰². Răspunsul lui îl vezi. Este evident că tocmai acestor *chambres syndicales* ³³³) le-au sacrificat Malon & Co. programul și tot trecutul mișcării, începînd de la Congresul de la Marsilia ⁹⁶. Așadar, aparenta forță a lui Malon este, în realitate, slăbiciunea lui. Dacă nivelul programului său coboară la nivelul celor mai obișnuite trade-unionuri, nu este, desigur, nici o problemă să-ți asiguri „un public numeros“.

Electricității îi datorez un mic triumf. Cred că îți mai amintești de raționamentele mele cu privire la disputa dintre Descartes și Leibniz în legătură cu mv și mv^2 ca măsură a mișcării ¹⁰³; ele se reduceau la aceea că mv reprezintă măsura mișcării mecanice în transmiterea mișcării mecanice ca atare, în timp ce $\frac{mv^2}{2}$ este măsura ei în condițiile schimbării formei de mișcare, măsură în care ea se transformă în căldură, electricitate etc. În electricitate, atîta timp cît problema era rezolvată numai de fizicieni în laborator, ca măsură a forței electromotoare, considerată reprezentanta energiei electrice, era recunoscut voltul (E) — produsul intensității curentului (amperul, C) și al rezistenței (ohmul, R)

$$E = C \times R$$

Acest lucru este și el valabil atîta timp cît energia electrică nu se transformă, cînd este transmisă, într-o altă formă a mișcării. Dar iată că Siemens, în cuvîntarea lui de președinte la ultima ședință a Asociației britanice ⁶⁷, a propus, în plus, o nouă unitate — watul (să-i zicem W), care trebuie să exprime energia reală a curentului electric (adică spre deosebire de celelalte forme ale mișcării denumite vulgo ³³⁴) — energie) și care se măsoară : volt \times amper, $W = E \times C$.

$$\text{Dar } W = E \times C = C \times R \times C = C^2 R.$$

Rezistența reprezintă în electricitate același lucru pe care-l reprezintă în mișcarea mecanică *masa*. Rezultă, așadar, că atît în mișcarea electrică, cît și în cea mecanică forma de

³³³) — camere sindicale. — *Nota trad.*

³³⁴) — în vorbirea populară. — *Nota trad.*

manifestare, ce poate fi măsurată cantitativ, a acestei mișcări — într-un caz viteza, într-altul intensitatea curentului — acționează la simpla transmitere, *fără* schimbarea formei, ca simplu factor la puterea întâi; dimpotrivă, la transmiterea cu schimbarea formei — ca factor *la pătrat*. Prin urmare, aceasta este o lege generală naturală a mișcării, pe care eu am formulat-o primul. Dar acum trebuie să termin repede cu dialectica naturii ¹⁰³.

Acasă la tine totul e în regulă, dar berea este pretutindeni proastă, numai cea germană care se găsește în West End este bună.

Al tău,
F. E.

Publicat pentru prima oară
într-o formă prescurtată
în : „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913 ; în întregime
în : Marx—Engels. Gesamtausgabe.
Dritte Abteilung, Bd. 4, 1931

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

61

Marx către Engels

la Londra

[Ventnor] 27 noiembrie 1882

Dear Fred,

Îți trimit alăturat scrisoarea lui Lafargue. Iritarea mea provocată de prostiile lui L[afargue] și Guesde mi-am vărșat-o anticipat în rindurile către tine ³³⁵) și astfel am decontat-o. E de neînțeles cum se poate ca, aflat în fruntea unei mișcări, să riști totul într-un mod atât de ușuratic — *atît de stupid*, ca să spunem lucrurilor pe nume — pour le roi de Prusse ³³⁶) ! Articolul lui L[afargue] despre ministerul de finanțe vrăjit a fost foarte reușit ¹⁰⁴.

³³⁵) Vezi volumul de față, p. 114—116. — *Nota red.*

³³⁶) Literal : pentru regele Prusiei ; în sens figurat : absolut gratuit. — *Nota trad.*

În ceea ce privește „sindicatelor“ pariziene, din relatările unor oameni obiectivi de la Paris (în timpul cîtu eu mă aflam la Argenteuil ¹⁰⁵) m-am convins că aceste sindicate se prezintă, dacă se poate, chiar mult mai prost decît trade-unionurile londoneze.

Confirmarea rolului pe care-l joacă *pătratul* în transmiterea energiei cu schimbarea formei acesteia din urmă este excelentă — te felicit ³³⁷).

Salut.

Maurul

Publicat pentru prima oară
în: „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

62

Engels către Marx

la Ventnor

Londra, 30 noiembrie 1882

Dragul meu Maur,

Îți trimit alăturat scrisoarea primită astăzi de la Bebel. Factorul „mistic“, pe care dintr-o dată el nu și l-a putut explica și care i-a putut scăpa de legea excepțională împotriva socialiștilor ¹⁰⁶, este, bineînțeles, izbucnirea crizei în Rusia ³³⁸). Este foarte ciudat cum de toți acești oameni nu se pot obișnui cu ideea că impulsul trebuie să vină de acolo. Și eu doar i-am explicat în repetate rînduri acest lucru. Speranțele lui într-o nouă criză *mare* mi se par premature; este posibilă o criză intermediară ca cea din 1842, cu care prilej cel mai mult ar avea de suferit țara cea mai înapoiată sub raport industrial — Germania, care ar fi nevoită să se mulțumească cu resturile cererii pe piața mondială.

³³⁷) Vezi volumul de față, p. 122—123. — *Nota red.*

³³⁸) Vezi volumul de față, p. 410. — *Nota red.*

La Montluçon, imediat după primul interogatoriu, Guesde a și fost eliberat și nici Bazin, nici Laf[argue] nu sînt arestați; dimpotrivă, Bazin a publicat în „Ég[alité]“ o scrisoare către comisarul de poliție din circumscripția sa, în care protestează împotriva faptului că în jurul casei sale mișună copiii și îl anunță cînd poate fi arestat de la domiciliu. Oamenii ăștia au mai mult noroc decît minte. Nu voi putea citi „Ég[alité]“ decît după plecarea poștei, la 5,30, și de aceea tu îl vei primi mîine cu a doua poștă (două numere).

Am primit de la anticar: „Vom Entstehen und Untergange der polnischen Konstitution vom 3. Mai 1791“, 1793, fără indicarea locului editării¹⁰⁷. Este cartea pe care tu ai amintit-o atît de des și în care sînt descrise pe larg ticăloșiile săvîrșite de Fr[iedrich] W[ilhelm] al II-lea față de polonezi. Costă nici mai mult, nici mai puțin decît o marcă!

Bateria lui Hartmann pentru aprinderea a 6 becuri cu incandescență Swan trebuie să fie gata mîine. Dacă treaba reușește, adică dacă se va obține constanța luminii pe un timp mai lung, deci dacă va fi efectiv demonstrată constanța intensității curentului, bateria va fi imediat expusă în public și se „va constitui“ o societate pentru exploatarea ei. H[artmann] va prezenta diferite exponate și la Palatul de cristal¹⁰⁸, unde în curînd se va deschide o nouă expoziție de electricitate. El și bancherul pe care i l-a găsit Percy³³⁹) sînt foarte entuziasmați de invenție.

Aici totul e în ordine.

Al tău,
F. E.

Publicat pentru prima oară într-o formă prescurtată în: „Der Briefwechsel zwischen F. Engels und K. Marx“, Bd. IV, Stuttgart, 1913; în întregime în: Marx—Engels. Gesamtausgabe. Dritte Abteilung, Bd. 4, 1931

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

³³⁹) Rosher. — Nota red.

63

Marx către Engels

la Londra

[Ventnor] 4 decembrie 1882

Dear Fred,

Îți trimit alăturat scrisoarea lui Bebel¹⁰⁶, care m-a interesat foarte mult. Nu cred în izbucnirea iminentă a unei crize industriale.

În noiembrie vremea a fost în general frumoasă, deși foarte schimbătoare. Primele zile ale lui decembrie au adus geruri aspre care alternează cu dezgheț și zloată. Astăzi este o vreme minunată, numai că eu sînt condamnat la arest în cameră. Răgușeala din ultimele zile (sigur nu din pricina conversațiilor) și senzația neplăcută în gît, agravarea tusei și somnul insuficient, în ciuda plimbărilor frecvente, lungi și regulate, m-au obligat să chem din nou doctorul. De domnia ăștia nu scapi atît de ușor! Nu este vorba decît de un catar al faringelui, el este însă de părere, că trebuie să stau în casă pînă cînd trece inflamația. În afară de un medicament ușor pe care trebuie să-l înghit, mi-a prescris să aspir aburi de benzoe (în care mai este amestecat ceva, cred că un fel de cloroform). Astăzi din nou m-a auscultat și m-a ciocănit, a treia oară de la sosirea mea aici, și a găsit că în rest totul e în regulă. Va mai trece din nou, peste cîteva zile, pentru a vedea dacă poate să-mi ridice arestul la domiciliu.

Demn de remarcat este faptul că toți cei trei care s-au pronunțat l'un contre l'autre³⁴⁰ în „*Plebe*“ în legătură cu teoria valorii formulată de mine — Laveleye, Cafiero și Candelari — bat cîmpii¹⁰⁹. Dar dacă judecăm după citatul despre teoria mea asupra valorii pe care-l dă cu acest prilej Candelari din „*Histoire critique de l'économ[ie] polit[ique]*“ a lui Malon, constatăm că Malon îi întrece, totuși, efectiv în plătitudine pe toți acești trei superficiali.

³⁴⁰⁾ — unul contra celuilalt. — Nota trad.

I hope that *all right in. 41* ³⁴¹), Maitland Park Road ³⁴²).
 Așteptam câteva rînduri de acolo, dar știu că poor Tussy
 overworked ³⁴³)

Salut.

Maurul

Publicat pentru prima oară
 în: „Der Briefwechsel zwischen
 F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
 Stuttgart, 1913

Originalul în limba germană
 Tradus din limba germană

64

Marx către Engels

la Londra ³⁴⁴)

[Ștampila poștei :
 Ventnor, 8 decembrie 1882]

Îți trimit concomitent înapoi „Prolétaire“ pe care l-am primit astăzi și care conține darea de seamă despre Shipton & Co. ¹¹⁰ (pe aceștia, de altfel, Lafargue i-a lăudat foarte mult chiar în „Égalité“ pentru colecta făcută în folosul unei French „strike“ ³⁴⁵). Așa se întîmplă cînd orice stimulent întîmplător îl întoarce imediat într-o direcție „predestinată“).

Numărul din „Prolétaire“ pe care mi l-ai trimis din greșeală și pe care în ultima ta carte poștală, primită astăzi, îmi ceri să ți-l restitui n-a ajuns încă aici. Or, ar fi trebuit să sosească ieri sau astăzi, sau, în cel mai rău caz, în cursul acestei săptămîni, dar quod non ³⁴⁶); *poate s-a pierdut la poștă?*

Ziarul „Sozialdemokrat“ ar trebui să-și procure *material (amănunțit)* despre felul cum sînt tratați muncitorii în minele

³⁴¹) Sper că *totul este în regulă la nr. 41*. — *Nota red.*

³⁴²) Adresa locuinței lui Marx la Londra. — *Nota red.*

³⁴³) — biata Tussy este supraaglomerată cu treburi. — *Nota trad.*

³⁴⁴) Scrisoarea a fost scrisă pe o carte poștală. — *Nota red.*

³⁴⁵) — „greve“ franceze. — *Nota trad.*

³⁴⁶) — acest lucru nu s-a întîmplat. — *Nota trad.*

de stat din Prusia etc. pentru caracterizarea socialismului de stat al lui Wagener-Bismarck.

Salut.

Maurul

[Scris de Marx pe verso-ul cărții poștale]

F. Engels, Esquire, 122, Regent's Park Road, London, N.W.

Publicat pentru prima oară
în : „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

65

Engels către Marx

la Ventnor

Londra, 8 decembrie 1882

Dragul meu Maur,

Istoria cu „Prol[étaire]“ este următoarea : de curînd, cînd ți-am trimis un pachet cu numere din „Égalité“ și „Köln[ische] Z[eit]un[g]“, aveam intenția să-ți trimit și numărul din „Prol[étaire]“ cu privire la trade-unionuri și am fost convins că l-am pus în pachet. În timp ce pregăteam pachetul mai era cineva în cameră și m-am cam grăbit. Cum a doua zi am descoperit la mine numărul din „Prol[étaire]“, despre trade-unionuri, dar n-am găsit celălalt număr, cu porcăriile de la Saint-Étienne¹¹¹, am crezut că ți-am trimis a doua oară acest număr. Căutînd astăzi din nou, la lumina zilei, l-am descoperit, și încă în plicul în care mi l-ai înapoiat tu ; de fapt, din cauza aceasta nici nu-l găseam.

Din cartea ta poștală către Tussy văd că încă mai ești consemnat la domiciliu — de altfel, pe o asemenea ninsoare, cînd pămîntul e îmbibat de apa provenită din topirea zăpezii, asta este, în orice caz, lucrul cel mai bun ; curînd însă va fi,

probabil, mai bine (nu în sensul de „cel mai bine“, ci în sensul de o vreme mai bună decât cea de acum). Tu trebuie să te aștepti, în această primă iarnă petrecută la nord după ce ai avut pleurită, la unele mici afecțiuni ale organelor respiratorii, pe care numai cura din vara viitoare le va lecui definitiv.

Pentru a mă lămuri, în sfârșit, pe deplin în privința paralelei dintre germanii lui Tacit³⁴⁷⁾ și pieile roșii din America, am făcut mici extrase din volumul întâi al lui Bancroft³⁴⁸⁾ al tău. Asemănarea este, într-adevăr, cu atît mai uluitoare, cu cît modul de producție este total diferit — aici pescuit și vînătoare, fără creșterea vitelor și agricultură, dincolo creșterea vitelor, nomadă, care cedează locul agriculturii. Aceasta dovedește tocmai că, pe treapta respectivă, modul de producție joacă un rol mai puțin hotărîtor decît gradul de descompunere a vechii legături de sînge și a vechii comunități reciproce a sexelor în cadrul triburilor. Altminteri, tlinkiții din fosta Americă rusească n-ar fi putut fi o adevărată copie a germanilor și, poate, într-o măsură mai mare decît irochezii tăi¹¹². O altă enigmă dezlegată acolo este felul în care împovărarea femeilor cu cea mai mare parte din munci se împacă de minune cu un mare respect față de femei. Mai departe am găsit confirmarea ipotezei mele că jus primae noctis³⁴⁹⁾, constatat în Europa mai întâi la celți și slavi, este o rămășiță a vechii comunități sexuale: la două triburi situate la mare distanță unul de celălalt și diferite ca origine, acest drept revine șamanilor, ca reprezentanți ai tribului. Am învățat foarte multe din această carte și, în privința germanilor, deocamdată îmi ajunge. Mexicul și Peru va trebui să mi le rezerv pentru mai tîrziu. Pe Bancr[oft] l-am înapoiat, dar în schimb am luat celelalte lucrări ale lui Maurer, care deci sînt acum *toate* la mine¹¹³. Trebuie să le parcurg pentru nota mea de încheiere la „Marcă“³⁵⁰⁾, care a ieșit destul de lungă și care nici acum nu-mi place, deși am rescris-o de două-trei ori. Dar nu este chiar așa de ușor ca în 8—10 pagini să rezumi apariția, înflorirea și decăderea mărcii. Dacă

³⁴⁷⁾ Tacit. „Despre originea și țara germanilor“. — *Nota red.*

³⁴⁸⁾ Hubert Howe Bancroft. „The native races of the pacific states of North America“, vol. 1, Leipzig, 1875. — *Nota red.*

³⁴⁹⁾ — dreptul primei nopți. — *Nota trad.*

³⁵⁰⁾ F. Engels. „Marca“ (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 339—367. — *Nota trad.*) — *Nota red.*

imi va mai rămîne timp, și-o voi trimite ca să-ți aflu părerea. În ce mă privește, abia aștept să scap de pacostea asta și să mă ocup din nou de științele naturii ¹¹⁴.

E interesant cum a apărut, după cum o arată așa-zisele popoare primitive, ideea de *sfințenie*. Inițial sfînt era ceea ce preluasem din lumea animală — *elementul bestial*; față de acesta, „normele omenești“ erau considerate o mirșăvie, așa cum sînt ele considerate în Evanghelie în comparație cu legile divine.

Ieri urma ca Hartmann să termine instalarea bateriei lui pentru alimentarea a 6 lămpi Swan (lămpi cu incandescență cu o putere de iluminare de 6 lumînări fiecare), dar nu știu dacă a reușit.

Îi voi atrage atenția lui Bernst[ein] asupra Saarbrücken-ului, am mai făcut acest lucru. În condițiile legii excepționale împotriva socialiștilor ¹⁰⁶ însă, va fi greu de obținut material acolo. Încă dinainte s-a făcut totul pentru ca acest țînut să fie menținut *curat*.

„Ëg[alită]“ va sosi cu poșta următoare. Laf[argue] este tot în libertate, văd din adresa scrisă chiar de el.

În legătură cu delegația trade-unionurilor ¹¹⁰: „cînd la mitingul posibilisților francezii au cîntat în cinstea lor „Marsilieza“, onorabilul Shipton și consorții au socotit că trebuie să se revanșeze și au intonat la unison „God save the Queen !“ ³⁵¹). Asta potrivit lui „Köln[ische] Z[eitun]g“, pe care l-am trimis Laurei.

Așadar, îți urez ameliorarea atît a faringelui tău, cît și a vremii.

Al tău,
F. E.

Publicat pentru prima oară
într-o formă prescurtată
în : „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913 ; în întregime
în : Marx-Engels. Gesamtausgabe.
Dritte Abteilung, Bd. 4, 1931

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

³⁵¹⁾ — „Dumnezeu s-o ocrotească pe regină !“ (imnul național englez). — *Nota trad.*

66

Engels către Marx ¹¹⁵

la Ventnor

[Londra, 13 decembrie 1882]

Tocmai am primit prezenta la 9,20 seara. După ce se va prezenta în fața judecătorului la Montluçon, Paul ³⁵²) va fi, bineînțeles, imediat pus în libertate. Deocamdată voi trimite chiar mâine L[auriei] the needful ³⁵³). La nr. 41, Maitland Park ³⁵⁴), all right ³⁵⁵).

Publicat pentru prima oară
în limba originalului
în : F. Engels, P. et. L. Lafargue.
„Correspondance“ vol. I, Paris, 1956

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

67

Engels către Marx

la Ventnor

Londra, 15 decembrie 1882

Dragul meu Maur,

Alăturat — anexa despre „Marcă“ ³⁵⁶). Fii, te rog, bun și înapoiază-mi-o *duminică*, pentru ca luni s-o pot revedea, azi n-am reușit să termin revizia finală.

Punctul de vedere prezentat aici cu privire la situația țăranilor în evul mediu și apariția celei *de-a doua* iobăgii, începînd de la jumătatea secolului al XV-lea, mi se pare, în linii mari, inatacabil. Am recitat în toate lucrările lui Mau-

³⁵²) Lafargue. — *Nota red.*

³⁵³) — cele necesare. — *Nota trad.*

³⁵⁴) Adresa lui Marx la Londra. — *Nota red.*

³⁵⁵) — totul e în ordine. — *Nota trad.*

³⁵⁶) F. Engels. „Marca“. — *Nota red.*

rer¹¹³ toate pasajele pe această temă și găsesc în ele aproape toate tezele mele, și încă *argumentate*, pentru ca alături să figureze exact contrarul, numai că fie neargumentat, fie raportat la perioade despre care *nu* este vorba aici. Îndeosebi, este cazul pasajelor despre pământurile senioriale, volumul 4, încheierea. Aceste contradicții apar la M[aurer]: 1) datorită obiceiului de a îngrămădi, unul lângă altul și de-a valma, dovezi și exemple din toate epocile, 2) datorită unei rămășițe de parțialitate juridică, care-l stingherește ori de câte ori este vorba de înțelegerea unei *dezvoltări*, 3) datorită faptului că ia prea puțin în considerație *violența* și rolul ei, 4) datorită prejudecății luminate că, din timpul întunecatului ev mediu, *trebuia*, totuși, să aibă loc un permanent progres spre bine; aceasta îl împiedică nu numai să vadă caracterul antagonist al adevăratului progres, dar și cazurile izolate de regres.

O să vezi și tu că lucrarea nu se prezintă nicidecum ca un tot unitar, ci este o adevărată cîrpăceală. Prima variantă a fost realizată unitar, dar, din păcate, greșit. Materialul nu mi l-am putut însuși decît treptat și de aceea am făcut attea modificări.

De altfel, reintroducerea generală a iobăgiei a fost *una* din cauzele care au împiedicat ridicarea industriei în Germania în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea. În primul rînd, diviziunea muncii *inversă* în sistemul breslelor este contrarul celei întîlnite în manufactură: în loc ca munca să se împartă în cadrul atelierului, ea se împărțea *între bresle*. Aici, în Anglia, avem de-a face cu strămutarea industriei la sate, unde nu existau bresle. În Germania, acest lucru nu a fost posibil din cauza transformării în iobagi a locuitorilor de la sate și a locuitorilor din țirguri care se ocupau cu agricultura. Dar din această pricină au pierit pînă la urmă și breslele, de îndată ce a apărut concurența manufacturii străine. Am făcut abstracție aici de ceilalți factori care au contribuit la frînarea dezvoltării manufacturii germane.

Astăzi, din nou toată ziua a fost ceață și am stat cu lampa de gaz. Bateria lui Hartmann nu este, probabil, bună pentru iluminat, cel mult pentru telegraf etc. Despre toate acestea îți voi scrie mai amănunțit de îndată ce lucrurile vor fi definitiv lămurite.

Multă sănătate ; sper că în curînd vei avea vreme bună ca să poți ieși din casă.

Al tău,
F. E.

Publicat pentru prima oară
în : „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

68

Engels către Marx

la Ventnor

Londra, 16 decembrie 1882

Dragul meu Maur,

Ieri am fost întrerupt, continui astăzi. Ți-ai dat seama, desigur, în ce grabă am expediat scrisoarea. — Pumps și baby³⁵⁷⁾ m-au stîmjenit tot timpul, mai întii cînd am corectat manuscrisul³⁵⁸⁾, apoi cînd am scris scrisoarea. Cel mai mult mă frămînt din cauza punctului în legătură cu dispariția aproape completă — de drept sau de fapt — a iobăgiei în secolele al XIII-lea și al XIV-lea, pentru că mai înainte tu îți exprimaseși o părere oarecum diferită în această problemă. Pentru teritoriile situate la răsărit de Elba libertatea țăranilor *germani* a fost stabilită ferm în urma colonizării ; pentru Schleswig-Holstein, Maurer³⁵⁹⁾ admite că în acea vreme „toți“ țărăni și-au recăpătat libertatea (poate ceva mai tîrziu decît în secolul al XIV-lea.) Și în ceea ce privește Germania de sud el admite că tocmai în acele timpuri țărăni dependenți erau cel mai bine tratați. Același lucru — mai mult sau mai puțin — în Saxonia Inferioară (de pildă, noii „meier“ sînt de fapt embaticari). El obiectează numai împotriva con-

³⁵⁷⁾ Lilian Rosher. — *Nota red.*

³⁵⁸⁾ F. Engels. „Marca“. — *Nota red.*

³⁵⁹⁾ G. L. Maurer. „Geschichte der Fronhöfe, der Bauernhöfe und der Hofverfassung in Deutschland.“ — *Nota red.*

cepției lui Kindlinger³⁶⁰), care pretinde că iobăgia a apărut abia în secolul al XVI-lea. Că de atunci a renăscut mereu, că a apărut într-o nouă ediție, mi se pare indiscutabil. Meitzen³⁶¹) citează datele la care pentru prima oară se vorbește din nou despre iobagi în Prusia orientală, Brandenburg, Silezia : la jumătatea secolului al XVI-lea ; aceeași indicație găsim la Hanssen³⁶²) cu privire la Schleswig-Holstein. Maurer are dreptate cînd o numește pe aceasta o iobăgie *mai blindă*, comparînd-o cu iobăgia din secolele IX—XI, care era, de fapt, o continuare a sclavagismului vechi german ; el are, de asemenea, dreptate dacă avem în vedere drepturile asupra iobagilor de care se bucura încă seniorul, în virtutea codurilor de legi din secolul al XIII-lea și de mai tirziu. Dar dacă ne gîndim la situația *de fapt* a țăranilor în secolele al XIII-lea și al XIV-lea, iar în Germania de nord chiar și în secolul al XV-lea, noua iobăgie era anything but³⁶³) o atenuare nu. Și, îndeosebi după războiul de treizeci de ani !¹¹⁶ Semnificativ este și faptul că în vreme ce în evul mediu existau numeroase grade de aservire și de iobăgie, încît chiar și Sachsenspiegel¹¹⁷ renunță să mai vorbească despre dreptul iobagilor, după războiul de treizeci de ani lucrurile se simplifică uluitor. În sfîrșit, îți aștept cu nerăbdare opiniile.

Tot din cauză că am fost stînjinit de Pumps, n-am lipit în locul unde este vorba despre proprietatea în obște la ruși, o notă în care să arăt că această comunicare îți aparține.

Alăturat — scrisoarea bătrînului Becker ; uin fericire, am putut răspunde imediat aluziei lui delicate și i-am trimis 5 lire, întrucît tocmai vîndusem niște acțiuni și încasasem banii în aceeași zi.

O dată cu aceasta îți trimit două numere din „Egal[iti]“, sper că vor ajunge mîine ; din ele vei vedea că Laf[argue] a fost imediat pus în libertate și ieri seara era așteptat la Paris.

Bateria lui Hart[mann] : cît timp a pus numai galvanometrul, la care rezistența o constituie o sîrmă foarte lungă, deci forța electromecanică se consumă numai treptat, totul a

³⁶⁰) Niklas Kindlinger. „Geschichte der Deutschen Hörigkeit insbesondere der sogenannten Leibeigenschaft“. — *Nota red.*

³⁶¹) August Meitzen. „Der Boden und die Landwirthschaftlichen Verhältnisse des Preussischen Staates“. — *Nota red.*

³⁶²) Georg Hanssen. „Die Aufhebung der Leibeigenschaft und die Umgestaltung der gutsherrlich-bäuerlichen Verhältnisse überhaupt in den Herzogthümern Schlesswig und Holstein“. — *Nota red.*

³⁶³) — orice numai. — *Nota tract.*

mers bine. Dar de îndată ce a pus lampa, unde rezistența este concentrată într-un singur punct, într-o sîrmă incandescentă scurtă și subțire, totul s-a terminat; hidrogenul a polarizat imediat electrozii de argint și curentul slab n-a făcut decît să înroșească ușor sîrma incandescentă. Acum are iar capul plin de tot felul de planuri noi, dar totul dovedește că el caută dificultatea în alt loc decît trebuie. Se pune însă întrebarea dacă domnii care-l finanțează vor mai fi dispuși să-i suporte în continuare experiențele.

Crezi că ai putea să te îngrijești acolo de închirierea a două paturi în prima săptămînă din ianuarie pentru mine și Schorl[emmer]? Nu ne-ar displace deloc să facem o escapadă acolo, dacă între timp nu intervine nimic. Numai că oricînd poate interveni ceva, avînd în vedere reumatismul etc. lui Sch[orlemmer]. Totuși, dacă am ști că poți să ne găzduiești la tine sau prin vecini, precum și cu cît înainte trebuie să-ți anunțăm cu exactitate sosirea noastră, ne-am putea aranja într-un fel.

Al tău,
F. E.

Publicat pentru prima oară
în: „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

69

Marx către Engels

la Londra

[Ventnor] 18 decembrie 1882

Dear Fred,

Îți înapoiez manuscrisul ³⁶⁴); foarte bun!

Chiar acum a fost doctorul din nou aici ³⁶⁵); n-aș putea spune că observ vreo ameliorare, mai degrabă din contră.

³⁶⁴) F. Engels. — „Marca“. — Nota red.

³⁶⁵) James M. Williamson. — Nota red.

Afară nu e frig, dar vremea e ploioasă și umedă și doctorul susține că nu-mi poate permite să ies din casă pînă cînd nu va fi o zi frumoasă ; altminteri nu-și asumă nici o răspundere.

Au diable ! Il faut patienter ! ³⁶⁶⁾

Salut.

Maurul

Publicat pentru prima oară
în : „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

70

Engels către Marx

la Ventnor

Londra, 19 decembrie 1882

Dragul meu Maur,

Ieri la ora 5 seara am primit scrisoarea ta, astăzi dimineată — manuscrisul ³⁶⁷⁾. Părerea ta este foarte măgulitoare, eu însă n-o pot împărtăși, cel puțin în ceea ce privește forma. Astăzi fiind o zi frumoasă, caldă, cred că ai fost scutit, în sfîrșit, pentru cîteva ore de arestul la domiciliu. Aici, e drept, după ora unu ceața devine din nou din ce în ce mai deasă și uneori se face întuneric ca noaptea.

Povestea cu Podolinski ¹¹⁸ mi-o imaginez astfel. Adevărata lui descoperire constă în aceea că munca omenească este capabilă să mențină energia solară la suprafața pămîntului și s-o facă să acționeze mai mult timp decît în cazul în care n-ar fi această muncă. Toate consecințele economice deduse de el de aici sînt greșite. Nu am la dispoziție materialul acesta, dar l-am citit nu de mult în limba italiană în „Plebe“. Problema : cum se poate ca o anumită cantitate de ener-

³⁶⁶⁾ La dracu ! Trebuie să am răbdare !. — *Nota trad.*

³⁶⁷⁾ F. Engels. „Marca“. — *Nota red.*

gie, cuprinsă într-o anumită cantitate de alimente, să se transforme prin intermediul muncii într-o cantitate de energie mai mare decât ea însăși eu o rezolv astfel : să presupunem că mijloacele de subzistență necesare zilnic omului reprezintă o cantitate de energie exprimată prin 10 000 c (calorii). Aceste 10 000 c vor rămâne în vecii vecilor egale cu 10 000 c și, în practică, la transformarea în alte forme de energie pierd, după cum se știe, din pricina frecării etc., o anumită parte, care nu poate fi transformată în energie utilă. În corpul omenesc, partea care se pierde este chiar destul de importantă. Așadar, munca *fizică*, executată în procesul muncii economice, nu poate fi niciodată egală cu 10 000 c, ci e întotdeauna mai mică.

Dar din această cauză munca fizică este departe de a fi o muncă *economică*. Munca economică îndeplinită de cele 10 000 c nu constă nicidecum în *reproducerea* aceluiași 10 000 c, integral sau parțial, într-o formă sau alta. Dimpotrivă, cea mai mare parte a lor se irosește — se consumă în creșterea și emanarea căldurii corpului omenesc etc. —, iar ceea ce poate fi utilizat din ele este numai calitatea de îngrășămintă a excrementelor. Munca economică depusă de un om care cheltuiește aceste 10 000 c constă mai curînd în fixarea pe un timp mai lung sau mai scurt a unor *noi* calorii primite de el de la soare a căror legătură cu cele 10 000 c inițiale constă numai în această muncă. Dacă *noile* calorii — fixate prin cheltuirea celor 10 000 c conținute în hrana zilnică — reprezintă 5 000, 10 000, 20 000 sau un milion de calorii, asta depinde exclusiv de gradul de dezvoltare a mijloacelor de producție.

Reprezentarea în cifre este posibilă numai în ramurile cele mai primitive ale producției : vînătoarea, pescuitul, creșterea vitelor, agricultura. În cazul vînătorii și pescuitului, noua energie solară nici măcar nu se fixează, utilizîndu-se cea care este deja fixată. Totodată, este limpede că, presupunînd o alimentație normală a omului respectiv, cantitatea de albmine și de grăsimi obținute de el prin vînătoare sau pescuit nu depinde de cantitatea de asemenea substanțe consumată de el.

În creșterea vitelor, energia se fixează în măsura în care componentele plantelor, care de obicei se ofilesc, mor și se

descompun rapid, se transformă în mod planificat în albumină animală, grăsime, piele, oase etc., deci se fixează pe un timp mai îndelungat. Aici calculul începe să se complice.

Și mai complicat este în agricultură, unde în calcul intră și valoarea energiei cuprinse în materialele auxiliare, îngrășăminte etc.

În industrie, toate calculele sînt cu desăvîrșire excluse : munca adăugată produsului nu poate fi, de regulă, nicidecum exprimată în calorii. Dacă la nevoie acest lucru mai poate fi conceput cînd, de pildă, e vorba de un funt de fire, întrucît trăinicia și rezistența firului mai poate fi cumva, cu chiu cu vai, redată printr-o formulă mecanică, deși și aici se dovedește a fi o pedanterie complet inutilă, totul devine pur și simplu absurd în cazul unei bucăți de pînză brută și, cu atît mai mult, în cazul pînzei albite, vopsite, imprimate. Valoarea energiei inclusă într-un ciocan, un șurub, un ac de cusut este o mărime care nu poate fi exprimată sub forma unei cheltuieli de producție.

După părerea mea este absolut imposibil să exprimi relații economice în măsuri fizice.

Ceea ce Pod[olinski] a uitat complet este faptul că omul care muncește reprezintă nu numai un cheltuitor de căldură solară fixată *în prezent*, dar în și mai mare măsură — de căldură fixată *în trecut*. Tu știi mai bine decît mine ce se întîmplă în domeniul cheltuirii rezervelor de energie — a cărbunelui, minereului, pădurilor etc. Din acest punct de vedere, nici vînătoarea și pescuitul nu reprezintă fixarea noii călduri solare, ci folosirea și chiar începerea cheltuirii energiei solare acumulate deja în trecut.

Mai departe : ceea ce omul face prin muncă în mod conștient, planta face în mod inconștient. Plantele — este o poveste de mult cunoscută — sînt mari absorbanți și depozitari de căldură solară într-o formă schimbată. Așadar, prin munca sa, în măsura în care munca fixează căldura solară (ceea ce nu se întîmplă întotdeauna în industrie și în alte domenii), omul reușește să îmbine funcțiile naturale ale animalului care consumă energie cu cele ale plantei care acumulează energie.

Pod[olinski] s-a abătut de la foarte prețioasa sa descoperire, vrînd să găsească în domeniul științelor naturii o nouă

dovadă în favoarea justeții socialismului și, de aceea, a amestecat fizicul cu economicul.

Anexez aici un cec de 40 l.st. ca să-l poți încasa cînd vrei și să ai astfel spatele frontului acoperit.

Cu Tussy voi vorbi diseară în legătură cu venirea ei. În ce ne privește pe noi, Jollym[eyer] se va arăta, bineînțeles, imediat de acord. Amănunțele pot fi aranjate abia cînd va veni el. Mîine voi scrie mai pe larg.

Al tău,
F. E.

Publicat pentru prima oară
în : „Der Briefwechsel zwischen
E. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

71

Engels către Marx

la Ventnor

Londra, 22 decembrie 1882

Dragul meu Maur,

Revenind la Podolinski ³⁶⁸⁾ vreau să fac o rectificare : acumularea de energie prin intermediul muncii are loc de fapt numai în *agricultură* ; în creșterea vitelor, în general, energia acumulată în plante nu face decît să treacă în animale ; despre acumularea de energie poate fi vorba numai în măsura în care, fără creșterea vitelor, plantele furajere s-ar veșteji inutil, pe cînd așa ele își găsesc o întrebuintare. În schimb, în toate ramurile industriei, energia este numai *cheltuită*. Cel mult se poate afirma că produsele vegetale — lemnul, paie, inul etc. — și produsele animale în care se găsește acumulată energia plantelor devin, prin prelucrare, utile, deci *se păstrează o vreme mai îndelungată* decît dacă ar fi lăsate să urmeze procesul de descompunere naturală. Așadar, faptul economic de mult cunoscut că toți lucrătorii din

³⁶⁸⁾ Vezi volumul de față, p. 137—140. — *Nota red.*

industrie trebuie să trăiască din produsele agriculturii, creșterii vitelor, vânătorii și pescuitului poate fi transpus, dacă vrem, și în limbajul fizicii, dar nu cred că de pe urma acestui lucru vom avea prea mult de câștigat.

Anexez aici scrisoarea Laurei; starea lui Jenny nu este de fapt chiar atât de proastă dacă ea va urma în mod regulat și consecvent tratamentul, ceea ce se impune nu atât din pricina pericolului nemijlocit, cât pentru a evita urmările foarte neplăcute care pot surveni în caz că se neglijează.

Hartm[ann] a abandonat toate proiectele lui de aici și mâine pleacă din nou peste ocean. E cel mai bun lucru. El a încheiat contracte prin care și-a asumat atâtea angajamente juridice (și în unele cazuri nu le-a onorat), încît nici el nu mai știe cum s-o scoată la capăt. Toate aceste istorii ți le voi relata verbal; sînt bucuros că pleacă. Tot timpul mă tapă de bani, deși, după cum a reieșit acum, cîștiga 5—6 l.st. pe săptămînă!

Ai dreptate să spui că uneori Bernstein nu se gîndește prea mult. Dar nu este singurul. Uită-te la noile descoperiri ale lui Lafargue din articolul „Prêtres et commerçants“ („Égalité“, 20 decembrie) și, în același număr, la ultima reconstruire, nicidecum îmbunătățită, a weitlingianismului, aparținîndu-i lui Deville.

Mă bucur că în privința istoriei iobăgiei³⁶⁹) „am căzut de acord“, cum se spune în limbajul oamenilor de afaceri. În mod cert, iobăgia și aservirea nu reprezintă forme specifice medieval-feudale, ele pot fi găsite pretutindeni, sau aproape pretutindeni, unde cuceritorul îi silește pe băștinași să lucreze pămîntul pentru el — în Thessalia, de pildă, acest lucru a avut loc foarte devreme. Faptul acesta a fost de natură să ne deruteze, pe mine ca și pe alții, în privința iobăgiei medievale; eram foarte înclinați s-o explicăm pur și simplu prin cucerire, căci asta rezolva problema într-un mod cît se poate de clar. Vezi și Thierry³⁷⁰).

Și situația creștinilor în Turcia în perioada de înflorire a semifeudalismului vechi turcesc prezintă unele aspecte similare.

³⁶⁹) Vezi volumul de față, p. 132—134, 134—136. — *Nota red.*

³⁷⁰) *Augustin Thierry*. „Histoire de la conquête de l'Angleterre par les Normands, de ses causes et de ses suites jusqu'à nos jours, en Angleterre, en Écosse, en Irlande et sur le continent“. — *Nota red.*

Dar iată că a sosit Pumps la masă — este ora 5 și trebuie să mă supun acestei force majeure³⁷¹). Sper că vremea splendidă te-a pus din nou pe picioare.

Al tău,
Fred

Publicat pentru prima oară
într-o formă prescurtată
în : „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913 ; în întregime
în : Marx—Engels. Gesamtausgabe.
Dritte Abteilung, Bd. 4, 1931

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

³⁷¹) — forțe majore. — *Nota trad.*

1883

72

Engels către Marx

la Ventnor

Londra, 9 ianuarie 1883

Dragul meu Maur,

Îți anexează în grabă scrisorile : 1) de la Lafargue, 2) Bebel, 3) Hepner ; pe a 2-a și a 3-a te rog să mi le înapoiezi.

Așadar, în sfârșit, o veste despre starea lui Jenny din care se vede cum se prezintă de fapt situația. După părerea mea, lucrurile nu stau chiar atât de prost cum par ; biata fată este din cale-afară epuizată de surmenaj și de teama de tratament medical, dar odată intrată pe mîna Laurei se va pune în mod sigur pe picioare. I-am trimis imediat L[aurei] 15 l.st., ultimele 5 cu scopul ca Laura să nu fie legată de mîini și de picioare în vizitele pe care i le face lui Jenny și la cum-părăturile de care aceasta are nevoie. Pînă cînd Jenny va fi din nou în stare să-și conducă gospodăria, ar fi, totuși, mai bine ca Johnny să rămînă aici.

Cele relatate de Bebel cu privire la industria germană sînt interesante, dar cred că trebuie luate cum grano salis¹⁾. Ceea ce se dezvoltă este în special industria producătoare de obiecte de lux și, eventual, țesătoria mecanică, numai că taxele vamale la fire paralizează posibilitatea exportului de țesături. De la anexarea Alsaciei, germanii au mai multe fusuri decît le trebuie și la fel stau lucrurile cu uzinele metalurgice începînd din 1870 ; și atunci ce se poate extinde mult în marea industrie propriu-zisă ? Chiar și faptul că el se arată atât de impresionat de zahărul obținut din sfeclă denotă un punct de vedere îngust. Problema profiturilor plătite de stat iuncherilor care fabrică zahăr a și fost dezbătută în Landtag.

Hepner. Ce spui cum acest mic ovreiaș (presat, evident, de asociatul lui, Jonas) ne pune pistolul în piept din cauza

¹⁾ Textual : cu un grăunte de sare ; în sens figurat : în mod critic. — *Nota trad.*

unei prefețe la „Manifestul“²⁾? Cred că la asemenea scrisori impertinente sau nu trebuie să răspundem, sau, cel mult, să-i indicăm prefața ediției din Leipzig³⁾; dacă aceasta din urmă nu-l satisface, n-are decît să nu mai tipărească „Manifestul“.

Cînd îi vei scrie lui Sorge despre Hartmann (dacă n-ai și făcut acest lucru), ai putea să strecori cîteva rînduri despre micul Hepner.

Se închide poșta — a trebuit să merg în oraș pentru bani și așoi să-i trimit, de aceea am întîrziat.

Al tău,
F. E.

Publicat pentru prima oară
într-o formă prescurtată
în: „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913; în întregime
în: Marx—Engels. Gesamtausgabe.
Dritte Abteilung, Bd. 4, 1931

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

73

Marx către Engels

la Londra

[Ventnor] 10 ianuarie 1883

Dragă Fred,

Ai făcut foarte bine că mi-ai trimis imediat scrisoarea lui Lafargue; m-a liniștit foarte mult, mai ales că, în același timp, am primit astăzi o scrisoare chiar de la Laf[argue] și, judecînd după aceasta, se pare că lucrurile s-au schimbat în bine. Sînt întru totul de acord cu tine că *în nici un caz* Johnny

²⁾ K. Marx și F. Engels. „Manifestul Partidului Comunist“. — *Nota red.*

³⁾ K. Marx și F. Engels. „Prefață la ediția germană din 1872 a «Manifestului Partidului Comunist»“ (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 18, București, Editura politică, 1964, p. 97—98. — *Nota trad.*) — *Nota red.*

nu trebuie trimis acum înapoi. Nici vorbă nu poate fi de așa ceva pînă cînd Jenny nu se va fi restabilit complet. Ar fi de neiertat să îngreuiem și mai mult situația fetei. Chiar astăzi îi voi scrie direct lui Longuet. Ar fi bine dacă i-ai scrie și tu lui Jennychen cîteva rînduri în acest sens. Asta nu va face ca Johnny să fie pierdut pour l'armée territoriale ⁴⁾.

E ciudat cum acum orice enervare mă apucă imediat de gît, așa cum îl apuca Wolff cel roșu ⁵⁾ pe fratele lui, speculantul cu cereale ¹¹⁹. Vreau să spun că spaima pe care am simțit-o în primul moment acum cîteva zile, după primirea veștilor proaste de la Paris, mi-a provocat un acces spasmodic de tuse, în urma căruia era aproape să mă sufoc. Această cît se poate de distressing feeling ⁶⁾, biata Jennychen a avut-o, probabil, deseori cînd suferea de astmă.

În ceea ce-l privește pe „micul Hepner“, părerea mea e că trebuie să tratăm cu el „negustorește“. Să-i comunicăm că, dacă vrea, poate să reproducă prefața noastră la ediția din Leipzig ⁷⁾, menționînd că rușii au editat anul trecut o nouă traducere ⁸⁾. Dacă el consideră că *fără o nouă prefață specială din partea noastră* nu merită să retipărească „Manifestul“, atunci să procedeze așa cum i se pare mai indicat în împrejurările date. „A pune pistolul în piept“ — asta e în caracterul și în maniera „oamenilor noștri“, așadar, atunci cînd ai de-a face cu micul Hepner, trebuie să te împaci și cu aceasta, ca fiind ceva de la sine înțeles.

De la poor ⁹⁾ Meissner am primit decontul *pe anul 1881* ¹²⁰; a fost, după cum spune el, un an prost, dar asta nu are mare importanță, întrucît, potrivit propriei lui comunicări, în 1882 vînzarea exemplarelor se apropie „de sfîrșit“; cu cît s-a vîndut mai puțin în 1881, cu atît trebuia deci să se vîndă mai mult în 1882. Tăcerea mai îndelungată probabil că l-a descumpănit. În sfîrșit, vine Mahomed la el; din păcate,

⁴⁾ — pentru armata teritorială; (în sens figurat: pentru cei din Paris). — *Nota trad.*

⁵⁾ Ferdinand Wolff. — *Nota red.*

⁶⁾ — chinuitoare senzație. — *Nota trad.*

⁷⁾ K. Marx și F. Engels. „Prefață la ediția germană din 1872 a «Manifestului Partidului Comunist»“. — *Nota red.*

⁸⁾ K. Marx și F. Engels. „Prefață la a doua ediție rusă a «Manifestului Partidului Comunist»“ (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 314—315. — *Nota trad.*). — *Nota red.*

⁹⁾ — bietul. — *Nota trad.*

încă nu-i pot trimite teancul de coli de corectură ¹⁰⁾, ceea ce pe el l-ar fi încântat mai mult. De cînd am început lungul meu arest la domiciliu, întrerupt numai în mod excepțional, dar mai ales din pricina stării mele permanent proaste, sau, ca să mă exprim *estetic*, ca *germanii de sud*, în stilul lui madame Karl Blind, fostă Cohen, din pricina zilnicelor mele „*vomitări*“ (provocate de tuse), pînă acum n-am prea fost în stare să fac corectura. Sper însă că, dovedind răbdare și un pedant autocontrol, voi intra curînd din nou pe făgaș.

Maurul

Publicat pentru prima oară
într-o formă prescurtată
în : „Der Briefwechsel zwischen
F. Engels und K. Marx“, Bd. IV,
Stuttgart, 1913 ; în întregime
în : Marx—Engels. Gesamtausgabe.
Dritte Abteilung, Bd. 4, 1931

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

¹⁰⁾ Este vorba de colile de corectură la ediția a treia a volumului I al „Capitalului“. — *Nota red.*

Partea a doua

Scrisori ale lui Marx și Engels
către diverse persoane

Ianuarie 1881—martie 1883

1881

1

Marx către Charles Longuet

la Paris

[Londra], 4 ianuarie 1881

Dragă Longuet,

La mine s-au adunat atât de multe ziare vechi, încît mi-ar lua prea mult timp să caut numărul din „*Eastern Post*“ care cuprinde polemica Consiliului General (inclusiv a membrilor lui comunarzi) cu faimosul Bradlaugh¹²¹. Presupun însă că Lessner are la îndemînă „*Post*“. De altfel, asta nu are prea mare importanță pentru dumneata. Faptul că Bradlaugh i-a învinovățit pe comunarzi, că, așa cum i-ai dovedit-o atunci în „*Post*“, el a repetat cele mai josnice calomnii ale unor ziare ca „*Liberté*“ și „*Soir*“, că a atacat Adresa Consiliului General „Războiul civil din Franța“¹) etc. — nu cred că-i va dăuna prea mult în ochii burgheziei pariziene. Totuși, treaba aceasta ar putea fi menționată pe scurt, fiind caracteristică pentru omul nostru. Într-un răspuns al secretarului general al Consiliului General (secretar era *Hales*, dar ar însemna să-i facem prea multă cinste dacă i-am da numele) către Bradlaugh (publicat în „*Eastern Post*“, în *septembrie 1871*) se spunea între altele: „Nesăbuita distrugere a unor locuințe particulare (în urma bombardamentului lui Thiers) a fost opera prietenilor d-lui Bradlaugh... În timpul republicii, Rochefort a fost condamnat la deportare pe viață pentru un delict de presă. Ce s-ar întîmpla dacă și d-l Bradlaugh ar fi deportat pe viață pentru afirmațiile lui?“

Important este că Consiliul General (extrase din proce-sele-verbale ale ședințelor lui au fost publicate în „*Eastern Post*“) l-a demascat pe Bradlaugh ca favorit al lui Plon-Plon

¹) *K. Marx*. „Războiul civil din Franța. Adresa Consiliului General al Asociației Internaționale a Muncitorilor“ (vezi *K. Marx și F. Engels*. Opere, vol. 17, București, Editura politică, 1963, p. 328—385. — *Nota trad.*). — *Nota red.*

(care se afla pe atunci la Londra), cu care întreține relații dubioase la Paris. La ședința Consiliului General din 19 decembrie 1871 l-am demascat pe Bradlaugh, care, cu puțin timp înainte, a făcut o călătorie la Paris, unde s-a întâlnit cu Detroyat și cu Émile de Girardin (această informație o dețin de la un francez care publica sub un nume turcesc, Azamouth²⁾ sau ceva asemănător, și căruia o doamnă — probabil d-na Brimont — i-a relatat acest lucru, întrucît luase și ea parte la respectiva întrunire, asupra căreia voi reveni). Girardin a dat în cinstea lui o masă la care au fost invitate doamne dubioase, adică *bonapartiste*, și la care Bradlaugh s-a făcut de rîs, lăudîndu-se cu pretinsa lui influență la Londra.

Dacă Bradlaugh spune că Brimont era pe vremea cînd a cunoscut-o el o mare patriotă, putem să-i dăm întru totul crezare. Înainte de bătălia de la Sedan toți bonapartiștii erau patrioți în măsura în care doreau victoria împăratului lor³⁾. După bătălia de la Sedan ei au rămas mai departe patrioți, întrucît din punctul lor de vedere *Franța putea fi salvată numai* prin restaurarea lui Ludovic Bonaparte, chiar dacă această restaurare ar fi trebuit realizată cu ajutorul lui Bismarck.

Se înțelege de la sine că *nu* trebuie să *pomenești* numele meu. Amănunte cu privire la legătura strînsă dintre Bradlaugh și d-na Brimont poți afla de la Blanc le vieux⁴⁾.

În polemica lui cu Consiliul General, Bradlaugh a fost sprijinit de „*Soir*“ (ziarul parizian). În ședința Consiliului din 2 ianuarie 1872, Serrailier a comunicat: „El a citit în «*Le Soir*» un articol în apărarea lui Bradlaugh. Acolo se spunea că el (Bradlaugh) *a onorat* ziarul («*Le Soir*») *cu colaborarea lui*, că el este un om de nădejde al guvernului și nu are nimic comun cu intrigile demagogice“.

Cînd Gladstone a dizolvat parlamentul (cu care prilej a fost răsturnat de Disraeli), sala în care Bradlaugh își ținea conferința era împodobită cu placate uriașe, pe care scria: „Drum bun iconoclastului, salvatorul poporului!“ „Bun venit temerarului de la St. Stephens“¹²². Dar socoteala din tîrg nu se potrivește cu cea de acasă. El nu a fost ales în

²⁾ Azamat-Batuk. — *Nota red.*

³⁾ Napoleon al III-lea. — *Nota red.*

⁴⁾ — bătrînul. — *Nota trad.*

parlament, cu toate scrisorile lui deschise de milogeală (în care cerșea referințe bune) către Bright și alți șefi ai „mare-lui partid liberal“, care i-au răspuns foarte rece. Nici laudă-roșeniile lui că a luat masa cu un life-Bishop⁵⁾ (al bisericii anglicane) nu i-au fost de mai mult ajutor.

La ultimele alegeri Bradlaugh a avut mai mult succes și asta din următorul motiv: El era unul dintre cei mai gălăgioși adepți demagogi ai campaniei rusofile susținute de Gladstone împotriva lui Disraeli și de fapt unul dintre cei mai fervenți agenți ai partidului care tindea coûte que coûte⁶⁾ să ajungă din nou la cîrmă. În afară de aceasta, în iminenta bătălie electorală hotărîtoare, nici una din circumscripțiile electorale nu trebuia lăsată la voia întîmplării. Mofturile whigilor și ale partidului radical trebuiau aruncate peste bord. De data aceasta alegerea lui Bradlaugh la Northampton nu era certă, cu toate că în oraș exista un puternic contingent de cizmari care fac parte din „secta“ lui; data trecută acești cizmari au votat toți ca unul pentru el, și totuși a căzut. Mai există însă și un alt candidat liberal care avea puțini sorți de izbîndă, întrucît se alesese cu o faimă proastă de pe urma „affaires véreuses en matière de finances“⁷⁾ și a altor scandaluri de alt gen (des gifles reçus⁸⁾). Acesta era Labouchère. El e unul din cei trei proprietari ai lui „Daily News“ și, deci, asociatul aceluia gros bonnet⁹⁾ al partidului liberal, capitalistul pietist Samuel Morley. Alegerea individuală a lui Bradlaugh sau Labouchère era dificilă, dar era o treabă posibilă dacă din ei se făcea o pereche. Recomandarea publică (printr-o scrisoare apărută în presă) făcută de pietistul Samuel Morley ateului Bradlaugh îi asigura lui Bradlaugh elementele religioase din Northampton, în timp ce Bradlaugh îi asigura lui Labouchère sprijinul cizmarilor necredincioși din acel oraș. În felul acesta, amîndoi au fost aleși deputați ai orașului Northampton.

Toată ticăloșia lui Bradlaugh iese cel mai bine la iveală în manevrele cu care a reușit să-i dea la o parte, însușindu-și fondurile partidului, pe toți ceilalți propovăduitori populari ai ateismului (propovăduitorii științifici se adresează altor

⁵⁾ — episcop numit pe viață. — *Nota trad.*

⁶⁾ — cu orice preț. — *Nota trad.*

⁷⁾ — afacerilor lui financiare necurate“. — *Nota trad.*

⁸⁾ — a fost pălmuit. — *Nota trad.*

⁹⁾ — grangur. — *Nota trad.*

couches sociales ¹⁰⁾), care, asemenea d-nei Law, n-au vrut să fie séides ¹¹⁾ lui personali. El a reușit chiar ca acestora să li se interzică accesul în toate sălile de conferințe din Londra, în timp ce el și-a construit din banii partidului o sală de conferințe proprie pentru uz personal. De aceea, d-na Law și ceilalți au fost nevoiți să-și țină conferințele în provincie. Dacă asta te interesează (dar eu cred că nu merită să intri în amănunte), poți lua toate informațiile în această privință de la cei direct implicați.

Salut.

K. M.

(Verte ¹²⁾)

N-ai putea să-mi dai unele informații despre un oarecare E. Fortin, care mi-a scris mai multe scrisori, adresându-mi-se cu : „Mon cher maître“ ¹³⁾ ? Rugămintea lui este foarte „modestă“. Studiază „Capitalul“ și își propune să întocmească lunar rezumate pe care va avea amabilitatea să mi le trimită în fiecare lună. Eu n-am decît să le corectez în fiecare lună și să-i explic pasajele pe care el le-ar putea înțelege greșit. În felul acesta, încetul cu încetul, după ce mi-ar trimite ultimul rezumat lunar și eu i l-aș înapoia corectat, ar avea un manuscris pregătit pentru tipar, carc, cum spune el, ar revărsa asupra Franței torrents de lumière ¹⁴⁾.

Propunerea lui n-o pot accepta, chiar și numai din lipsă de timp, dar, în orice caz, trebuie să-i răspund la scrisoare. S-ar putea să fie foarte bine intenționat. Ar trebui însă ca, înainte de a-i scrie, să am unele date despre el. În prezent locuiește la Beauvais, 22, rue de la Porte de Paris.

Publicat pentru prima oară
în : „Voinstvuiușcii materialist“
nr. IV, 1925

Originalul în limba engleză
Tradus din limba germană

¹⁰⁾ — pături sociale. — Nota trad.

¹¹⁾ — adepții. — Nota trad.

¹²⁾ — Întoarce. — Nota trad.

¹³⁾ — „Dragă maestru“. — Nota trad.

¹⁴⁾ — torente de lumină. — Nota trad.

2

Marx către un necunoscut ¹²³

la Londra

[Londra] 31 ianuarie 1881
41, Maitland Park Road, N.W.

Stimate domn,

Vă rog să faceți să-mi parvină ziarele etc. menționate în lista anexată. Totodată, m-ați îndatora foarte mult comunicându-mi dacă nu cumva există un scurt îndreptar al Factory and Workshops' Act ¹⁵⁾.

Eu am, e drept, câteva din aceste legi, dar un membru al Camerei de deputați franceze m-a rugat să-i procur un îndreptar în care să găsească toate aceste legi adunate la un loc. Nu cumva domnul inspector de fabrici Redpath ¹²⁴ a publicat ceva în genul acesta ?

Al dv. sincer,
Karl Marx

Originalul în limba engleză
Tradus din limba germană

3

Engels către Karl Kautsky

la Viena

122, Regent's Park Road, N.W.
Londra, 1 februarie 1881

Stimate domnule Kautsky,

Am ajuns cu mare întârziere să răspund, în sfârșit, la scrisoarea dv.

Dar, cum intenționați să veniți curînd aici, o critică amă-

¹⁵⁾ — legilor care reglementează munca în fabrici. — *Nota trad.*

nunțită în scris a cărții¹⁶⁾ pe care ați avut amabilitatea să mi-o trimiteți ar însemna muncă de prisos, doar voi avea plăcerea să stau personal de vorbă cu dv. despre ea; de aceea mă voi limita numai la câteva puncte.

1. Cele spuse la p. 66 etc. sînt infirmate de faptul că între plusvaloare și profitul la capital, în afară de calculul procentual la capitalul variabil sau la cel total, mai există și alte deosebiri reale. În „Anti-Dühring“, la p. 182, sînt reproduse pasajele importante din „Capitalul“ referitoare la această problemă¹²⁵.

2. Chiar dacă socialiștii de catedră¹²⁶ ne cer insistent nouă, socialiștilor proletari, să le rezolvăm enigma — cum am putea evita o suprapopulare iminentă și, ca urmare, pericolul prăbușirii noii orînduiri sociale —, aceasta nu este pentru mine nicidecum un motiv de a le face și această plăcere. Să le spulber acestor oameni toate scrupulele și îndoielile produse de propria lor superdeșteptăciune confuză sau, de pildă, să combat toată înspăimîntătoarea vorbărie cu care Schăffle singur a umplut numeroase opuri voluminoase ar fi, cred, pur și simplu, pierdere de timp. Numai corectarea citatelor greșite din „Capitalul“, pe care acești domni le dau între ghilimele, ar face, probabil, cît un întreg volum. Mai întii să învețe să citească și să copieze și apoi să pretindă răspuns la întrebările lor.

În plus, problema aceasta nu mi se pare deloc arzătoare într-un moment cînd producția de masă americană, aflată abia la începuturile ei, și agricultura cu adevărat mare amenință de-a dreptul să ne înăbușe sub avalanșa mijloacelor de subsistență produse, în ajunul unei transformări care, printre alte consecințe, trebuie s-o aibă și pe aceea de a popula mai întii pămîntul — cele spuse de dv. în acest sens la p. 169—170 ating doar superficial problema —, transformare care chiar și în Europa va reclama cu siguranță, în mod necesar, o creștere însemnată a populației.

Calculul lui Euler valorează tot atît cît cel după care creșterul dat cu dobîndă compusă în anul I al erei noastre se dublează la fiecare 13 ani, deci acum trebuie să reprezinte cam $\frac{1 \times 2^{144}}{60}$ guldeni, adică un bulgăre de argint mai mare decît globul pămîntesc. Cînd spuneți, la p. 169, că relațiile sociale din America nu se deosebesc prea mult de cele din Europa,

¹⁶⁾ K. Kautsky, „Der Einfluss der Volksvermehrung auf den Fortschritt der Gesellschaft“. — Nota red.

afirmația aceasta este valabilă în măsura în care aveți în vedere numai orașele mari de pe coastă, sau numai formele juridice exterioare ale acestor relații. Marea masă a populației americane trăiește, în mod cert, în condiții extrem de favorabile creșterii populației. Curentul de imigrare o dovedește. Dar este nevoie de mai bine de 30 de ani pentru ca populația să se dubleze. Așa că nu e cazul să ne speriem.

Posibilitatea abstractă ca numărul oamenilor să fie atât de mare încît să reclame îngrădirea acestei creșteri există desigur. Dar dacă societatea comunistă se va vedea vreodată nevoită să reglementeze producția de oameni, așa cum va fi reglementat producția de bunuri, ea, și numai ea, va fi aceea care s-o facă fără dificultăți. Într-o asemenea societate, a obține în mod planificat un rezultat la care în Franța și în Austria inferioară s-a ajuns în mod spontan, neplanificat, nu mi se pare un lucru chiar atât de greu. În orice caz, este treaba oamenilor din societatea comunistă să stabilească dacă, cînd, cum și prin ce mijloace să realizeze acest lucru. Eu nu mă socotesc chemat să le fac propuneri și nici să le dau sfaturi în această privință. Atît de deștepți ca noi vor fi, desigur, și oamenii aceia.

De altfel, încă în 1844 scriam („Deutsch-Französische Jahrbücher“, p. 109) : „Chiar dacă Malthus ar fi avut în întregime dreptate, ar fi trebuit să se procedeze pe loc la această transformare (socialistă), deoarece numai ea, numai educația care datorită ei poate fi dată maselor, face posibilă acea limitare morală a instinctului de procreare pe care însuși Malthus o înfățișează drept cel mai eficace și cel mai lesne remediu împotriva suprapopulației“¹²⁷.

Deocamdată destul, pînă cînd voi avea prilejul să discut cu dv. celelalte puncte. Faceți foarte bine că veniți aici. Sînteți unul dintre puținii din generația mai tînără care își dau osteneala să învețe realmente ceva și vă va fi de mare folos să ieșiți din acea atmosferă necritică în care întreaga literatură istorică și economică fabricată astăzi în Germania se degradează.

Cu sincere salutări.

Al dv.,
F. Engels

4

Engels către Eduard Bernstein

la Zürich

Londra, 2 februarie 1881

Dragă domnule Bernstein,

Alăturat vă trimit o scrisoare către Kautsky¹⁷⁾ cu rugămintea de a o trimite la destinație. Nu știu dacă adresa din Viena care mi-a fost dată mai este bună.

Cele cinci numere ale lui „S[ozialdemokrat]“ apărute după Anul nou vădesc un progres considerabil. Tonul de desperare melancolică de „om înfrînt“, cumsecădenia grandilocventă care-l completa, docilitatea filistină, alternînd continuu cu frazeologia revoluționară a lui Most, în sfîrșit, veșnica bătaie de cap cu Most, toate acestea au încetat. Tonul a devenit degajat și energic, ziarul, dacă rămîne așa, nu-i va mai adormi pe cititorii din Germania, ci va servi la îmbărbătarea lor. Întrucît dv. aveți „N[eu] Rh[einische] Z[ei]t[un]g“, ați face bine dacă l-ați citi din cînd în cînd. Tocmai datorită disprețului și ironiei cu care i-am tratat pe adversari ne-am cîștigat, în cele șase luni pînă la declararea stării de asediu, aproape 6 000 de abonați și, deși în noiembrie am fost nevoiți să luăm totul de la capăt¹²⁸⁾, în mai 1849 aveam din nou același număr de abonați, ba chiar mai mulți. „Köln[ische] Z[ei]t[un]g“ a recunoscut acum că pe vremea aceea avea numai 9 000 de abonați.

Cum se pare că duceți lipsă de foiletoane, ați putea reproduce o dată poezia din nr. 44 din 1848 : „Heute morgen fuhr ich nach Düsseldorf“¹⁸⁾, de pildă, sub titlul : Un mîncător de socialiști din 1848 (foileton apărut în „Neue [Rhein]-ische [Z]ei[tun]g“ din 14 iulie 1848) și jos semnătura auto-

¹⁷⁾ Vezi volumul de față, p. 153—155. — *Nota red.*

¹⁸⁾ — „Azi-dimineață am plecat la Düsseldorf“. — *Nota trad.*

rului : Georg Weerth (mort la Havana în 1856)¹²⁹. Așadar, dați-i drumul înainte în același fel !

Al dumneavoastră,
F. E.

Articolul „Să nu furi“ și apologia execuției lui L[udovic] al XVI-lea¹³⁰ sînt foarte bune.

Publicat pentru prima oară
în „Arhiv Marksa i Enghelsa“,
vol. I, 1924

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

5

Marx către Nikolai Franțevici Danielson¹³¹

la Petersburg

Londra, 19 februarie 1881

Stimate domn,

În mare grabă vă scriu aceste cîteva rînduri ca răspuns la amabila dv. scrisoare.

După ce m-am înapoiat de la Ramsgate, m-am simțit, în general, mai bine, dar vremea mizerabilă, care se prelungește de luni de zile, m-a blagoslovit cu un guturai cronic și cu o tuse care nu mă lasă să dorm etc. Cel mai rău este însă că starea sănătății soției mele se înrăutățește pe zi ce trece, deși m-am adresat celor mai renumiți medici din Londra. În plus, mai am o mulțime de griji casnice, de care mi-e și silă să vorbesc. Pe de altă parte, am avut tot timpul, și mai am și acum, de studiat o uriașă cantitate de Blue Books¹³², care mi-au fost trimise din diferite țări, mai ales din Statele Unite, astfel încît timpul de muncă abia dacă îmi ajunge pentru îndeplinirea acestei sarcini, cu atît mai mult cu cît de cîteva ani medicii mi-au interzis categoric orice muncă de noapte. Așa se face că am rămas atît de îngrozitor de mult în urmă cu răspunsurile la scrisori. Și, apoi, în familia mea toate sînt în momentul de față întoarse pe dos, fiindcă fiica mea cea

mare, d-na Longuet, se mută cu copiii ei ¹⁹⁾ de la Londra la Paris, unde soțul ei ²⁰⁾ (în urma amnistiei; între timp a fost profesor la Colegiul regal din Londra) a fost numit redactor la „Justice“ (el a inspirat cuvîntarea semisocialistă rostită de Clemenceau la Marsilia ³¹³⁾). Vă închipuiți cît de grea este despărțirea în starea în care se află soția mea. Pentru ea, ca și pentru mine, nepoții noștri, trei băieți, erau o inepuizabilă sursă de bucurii.

Și acum să vorbim, mai întii, de manuscrisul pe care-l anexez ¹³⁴. Autorul lui — d-l Lafargue — este soțul celei de-a doua fiice ale mele ²¹⁾ și unul dintre discipolii mei direcți. Mă roagă să vă întreb dacă, prin intermediul dv., ar putea colabora la o revistă din Petersburg, „Отечественные]записки“ sau „Слово“ ²²⁾ (acestea sînt, cred, singurele la care ar putea ajunge). În caz că acest lucru este posibil, sînteți autorizat să modificați sau să omiteți tot ce nu corespunde meridianului petersburghez. În ce privește „numele“ lui, ne putem limita la inițiale. În orice caz, veți fi interesat să-i citiți manuscrisul.

Am citit cu cel mai mare interes articolul dv. ¹³⁵, „original“ în sensul cel mai bun al cuvîntului. Acesta este și motivul boicotării lui. Dacă gîndirea ți se abate de pe făgașul obișnuit, poți fi întotdeauna sigur că la început vei fi „boicotat“; asta este singura armă de apărare pe care *les rutiniers* se pricep s-o mînuiască în primul moment de derută. În Germania, eu am fost mulți ani „boicotat“, iar în Anglia mai sînt și acum, cu mica deosebire că aici, din cînd în cînd, sînt lansate împotriva mea atacuri atît de absurde și de prostesti, încît, pur și simplu aș roși dacă aș lua în mod public notă de ele. Dar continuați în același spirit! Primul lucru care trebuie făcut este, după părerea mea, să vă ocupați de creșterea uluitoare a *datoriilor moșierilor*, reprezentanții clasei superioare în agricultură, și să arătați cum „se cristalizează“ ei în retortă sub controlul „noilor stilpi ai societății“.

Sînt foarte nerăbdător să citesc polemica dv. cu „Слово“. De îndată ce mă voi mai liniști, voi studia mai amănunțit *schîța* dv. Totuși, nu mă pot abține să nu fac acum o observație. Solul este secătuit și nu primește — prin îngrășăminte artificiale, vegetale și animale — substanțele de care are ne-

¹⁹⁾ Jean, Henri și Edgar. — *Nota red.*

²⁰⁾ Charles Longuet. — *Nota red.*

²¹⁾ Laura. — *Nota red.*

²²⁾ Titlurile revistelor sînt scrise de Marx în rusește. — *Nota red.*

voie, dar el va continua totuși, în funcție de condițiile atmosferice variabile, deci de împrejurări independente de voința omului, să dea recolte foarte diferite ca volum, deși, dacă aruncăm o privire asupra unei perioade încheiate — de pildă, din 1870 pînă în 1880 —, caracterul stagnant al producției se detașează într-un mod izbitor. În asemenea împrejurări, condițiile climatice favorabile deschid calea *unui an de foamete* datorită consumului rapid și extragerii îngrășămintelor minerale existente în sol, în timp ce, *vice versa*, un *an de foamete*, și cu atît mai mult un șir de ani proști, fac ca mineralele din sol să se acumuleze din nou și, o dată cu revenirea unor condiții climatice favorabile, să-și exercite influența. Acest proces are loc, firește, pretutindeni, dar *în alte locuri* este reglementat de intervenția modificatoare a agriculturului. Acolo însă unde omul — din lipsă de mijloace — a încetat de a fi „o forță“, procesul devine *singurul factor regulador*.

Astfel, *în 1870*, în țara dv. recolta a fost excelentă, dar acesta a fost un *an de vîrf*, după care a urmat imediat unul foarte prost; anul *1871*, cu o recoltă slabă, poate fi considerat punctul de plecare al unui nou mic ciclu care în *1874* a atins un nou punct culminant; acestuia i-a urmat nemijlocit anul de foamete *1875*. Apoi a început din nou mișcarea ascendentă, care s-a încheiat cu anul *1880*, un an de foamete și mai cumplită. Făcînd bilanțul întregii perioade, reiese că, în medie, producția anuală a rămas aceeași și că rezultatele diferite obținute, dacă comparăm unii ani și ciclurile mai mici de ani, s-au datorat exclusiv factorilor naturali.

Așa cum v-am scris acum cîtva timp ²³⁾, faptul că puternica criză industrială și comercială pe care a cunoscut-o Anglia a trecut fără să culmineze printr-un crah al bursei din Londra a fost un fenomen *exceptional*, care nu poate fi pus decît pe seama banilor francezi. Acest lucru îl înțeleg și-l recunosc acum pînă și rutinierii englezi. Astfel, „Statist“ (29 ianuarie 1881) scrie: „În cursul anului trecut, pe piața financiară a domnit liniștea datorită unei *simple întîmplări*. La începutul toamnei *Banca Franței* și-a redus rezerva de aur în lingouri de la 30 000 000 l. st. la 22 000 000 l. st. ... *Nu încape îndoială că în toamna trecută numai cu mare greutate am reușit să evităm crahul*“ (!)

²³⁾ Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 34, București, Editura politică, 1982, p. 400—402. — Nota red.

Sistemul de căi ferate englez alunecă pe același plan abrupt ca și *sistemul datoriei publice european*. Principalii magnați din rîndurile directorilor diferitelor societăți de căi ferate nu numai că contractează, în măsură din ce în ce mai mare, noi împrumuturi *pentru extinderea rețelei lor de căi ferate*, adică a „teritoriului“ peste care domnesc ei ca suverani absoluți, dar și extind această rețea *pentru a avea noi pretexte de a contracta noi împrumuturi* care să le dea posibilitatea de a achita deținătorilor de obligațiuni, de acțiuni preferențiale etc. dobînzile datorate, precum și de a arunca din cînd în cînd acționarilor de rînd, de care abuzează din plin, cîte o pomană sub forma unor dividende ceva mai ridicate. Această faimoasă metodă va sfîrși într-o bună zi, în mod inevitabil, printr-o catastrofă lamentabilă.

În *Statele Unite* regii căilor ferate au devenit ținta unor atacuri nu numai din partea fermierilor și a altor „*entrepreneurs*“ industriali din *vest*, ca pînă acum, dar și din partea marii reprezentanțe comerciale — *Camera de comerț din New York*. Un rege al căilor ferate și escroc financiar, *Gould*, această caracatiță uriașă, le-a aruncat în față magnaților comerciali din *New York*: atacați acum societățile de căi ferate fiindcă le credeți foarte vulnerabile din cauza nepopularității lor de moment; dar băgați de seamă: după căile ferate va veni rîndul *celorlalte corporații* (în dialectul yankeu corporație înseamnă *societate pe acțiuni*), apoi *al tuturor formelor de capital asociat* și, în cele din urmă, *al tuturor formelor de capital în general*; în felul acesta voi neteziți calea *comunismului*, ale cărui tendințe se răspîndesc tot mai mult în rîndurile poporului. D-l *Gould* „a le flair bon“²⁴).

În *India*, guvernul britanic va avea de făcut față unor complicații serioase, dacă nu chiar unei răscoale generale. Ceea ce englezii primesc anual de la hinduși sub formă de rente, dividende la căile ferate, care nu le sînt de nici un folos hindușilor, sub formă de pensii pentru militari și funcționari civili, ceea ce storc ei din țară pentru războiul din *Afganistan* și pentru alte războaie etc. etc. — ceea ce iau fără a da nimic în schimb, făcînd complet abstracție de ceea ce își însușesc anual în interiorul *Indiei* — am în vedere deci numai valoarea mărfurilor pe care *India* trebuie să le trimită anual

²⁴) — adu-mecă bine. — Nota trad.

pe gratis în Anglia — însumează mai mult decît întregul venit al celor 60 000 000 de muncitori agricoli și industriali din India ! Este un proces de exploatare la sînge care cere răzbu-nare ! Anii de foamete se succed în goană unul după altul, iar foametea atinge proporții pe care pînă acum Europa nu și le putea imagina ! În prezent se pune la cale o conspirație serioasă la care iau parte, laolaltă, hinduși și musulmani. Guvernul britanic este informat că „se coace“ ceva, dar capetele astea seci (mă refer la domnii din guvern), idiotizate de propriul lor mod parlamentar de a discuta și a gîndi, nu vor nici măcar să se lămurească și să realizeze complet proporțiile pericoulului care-i amenință. Să înșeli pe alții și, implicit, să te înșeli singur — iată în ce constă înțelepciunea parlamentară ! Tant mieux ! ²⁵⁾

Mi-ați putea spune dacă lucrarea profesorului Lankester „Chapter on deterioration“ ¹³⁶ (am găsit-o citată în articolul dv.) este tradusă în limba rusă ? Autorul este prieten cu mine.

Luna trecută am primit aici vizita unor ruși, printre care și profesorul Sieber (stabilit acum la Zürich) și d-l Kablukov (din Moscova). Zile de-a rîndul au lucrat la British Museum.

Nici o veste de la prietenul nostru „comun“ ? ²⁶⁾

Apropo. Ultima lucrare statistică a lui Ianson ²⁷⁾ — o comparație între Rusia și Europa — a stîrnit mare senzație. Aș fi foarte bucuros s-o văd.

Cu cele mai calde urări.

Al dv. devotat,
Karl Marx

Dacă articolul lui Lafargue nu va fi „bine primit“ la Petersburg, vă rog să aveți amabilitatea să mi-l înapoiați.

Publicat pentru prima oară
în „Minușie godi“ nr. 1, 1908

Originalul în limba engleză
Tradus din limba germană

²⁵⁾ Cu atît mai bine ! — *Nota trad.*

²⁶⁾ G. A. Lopatin. — *Nota red.*

²⁷⁾ I. E. Ianson. „Sravnitelnaia statistika Rossii i zapadno-evropeiskih gosudarstv“. — *Nota red.*

6

Marx către Ferdinand Domela Nieuwenhuis

la Haga

22 februarie 1881
41, Maitland Park Road
Londra, N.W.

Mult stimate tovarășe,

Tăcerea mea îndelungată a fost provocată de faptul că, o dată cu răspunsul la scrisoarea dv. din 6 ianuarie, voiam să vă trimit și o listă cu modificările pe care ar urma să le introduceți în cazul unei a doua ediții a lucrării „Kapitaal en Arbeid“¹³⁷. Din cauza unor necazuri familiale, a unor lucrări neprevăzute și a altor impedimente nu am terminat încă lista și de aceea vă trimit deocamdată aceste rînduri, fără anexă, de teama de a nu interpreta greșit tăcerea mea prelungită. Modificările care mi s-au părut necesare privesc amănunte; principalul, esența problemei este redată.

Vă mulțumesc pentru amicala dedicație, prin care ați aruncat personal mînușa adversarilor noștri burghezi.

Autorul²⁸⁾ seriei „Mannen van beteekenis“¹³⁸, un inspector școlar, or something of that sort²⁹⁾, mi s-a adresat în scris cu rugămintea de a-i trimite material pentru o biografie a mea; pe deasupra, l-a delegat pe editorul său să se adreseze cumnatului meu, Juta, pentru ca acesta să mă convingă să dau curs rugăminții lui, întrucît, de regulă, eu resping asemenea propuneri. Acest domn — autorul lucrării „Mannen“ — mi-a scris că nu-mi împărtășește opiniile, dar le recunoaște importanța, și-și exprimă respectul etc. Același individ a avut ulterior nerușinarea să includă în broșura lui o născocire calomniatoare aparținînd faimosului spion prusian Stieber — probabil la sugestia unui socialist de catedră¹²⁶ din Bonn — ditto, să mă acuze de falsificare intenționată de citate, acest bărbat onorabil nedîndu-și nici măcar osteneala să citească în „*Volksstaat*“ polemica mea cu respectabilul

²⁸⁾ Arnold Kerdijs. — *Nota red.*

²⁹⁾ — sau ceva de felul acesta. — *Nota trad.*

Brentano¹³⁹, din care ar fi văzut că Brentano, care inițial mă invinuisse în „*Concordia*“ (ziarul fabricanților) de „falsificare formală și materială“, a încercat mai târziu să se justifice printr-o minciună că el ar fi înțeles altminteri etc. O revistă olandeză a vrut să-mi ofere coloanele ei pentru a-i da o lecție „inspectorului școlar“, dar eu nu reacționez *din principiu* la asemenea pișcături de ploșniță. Nici la Londra n-am luat vreodată în seamă asemenea lătrături literare. Dacă aș fi procedat altfel, ar fi trebuit să-mi irosesc cea mai bună parte din timp cu dezmințiri, din California pînă la Moscova. Cînd eram mai tînăr, uneori mă băteam cu furie, dar înțelepciunea, care vine cu vîrsta, ne îndeamnă să evităm o inutilă dissipation of force³⁰).

Cred că „problema“ pe care mi-o aduceți la cunoștință și care va fi discutată la Congresul de la Zürich este greșit pusă¹⁴⁰. Ceea ce trebuie făcut într-un anumit moment dat al viitorului, ceea ce trebuie făcut *nemișlocit* depinde, desigur, în întregime de condițiile istorice date, în cadrul cărora urmează să se acționeze. Această problemă se pune însă la modul *abstract*, este, de fapt, o problemă fantomă, la care singurul răspuns trebuie să fie *criticarea problemei* înseși. Nu putem rezolva o ecuație care nu conține în datele ei elemente ale soluției. De altfel, dificultățile unui guvern alcătuit subit în urma victoriei poporului nu sînt nicidecum ceva specific „socialist“. Dimpotrivă. După ce au obținut victoria, polițienii burghezi se simt numaidecît stînjeniți de „victoria“ lor, în timp ce socialistul poate, cel puțin, să acționeze nestînjinit. De un lucru puteți fi siguri: un guvern socialist nu vine la cîrma țării dacă condițiile nu sînt îndeajuns de coapte pentru măsuri imediate necesare pentru a băga burghezia în sperieți în așa grad încît să fie realizat primul desideratum: timp pentru acțiunile următoare.

Îmi veți da poate, ca exemplu Comuna din Paris, dar în afară de faptul că ea n-a fost decît revolta unui oraș, în condiții excepționale, majoritatea Comunei nu era nicidecum so[cial]³¹istă și nici nu putea fi. Dacă ar fi dat dovadă cît de cît de common sense³²), ea ar fi putut obține un compro-

³⁰) — risipă de forțe. — *Nota trad.*

³¹) Manuscrisul deteriorat. — *Nota red.*

³²) — judecată sănătoasă. — *Nota trad.*

mis, avantajos pentru întreaga masă a poporului, cu Versailles-ul — singurul lucru ce se putea realiza atunci. Ar fi fost suficient să pună mâna pe Banca Franței pentru a curma brusc lăudăroșenia versaillezilor etc. etc.

Revendicările generale ale burgheziei franceze înainte de 1789 au fost, *mutatis mutandis*³³⁾, stabilite aproape la fel ca și primele revendicări nemijlocite ale proletariatului din zilele noastre, aproape la fel în toate țările cu producție capitalistă. Dar înainte, a priori, a avut oare vreun francez din secolul al XVIII-lea fie și cea mai vagă idee despre felul în care se vor realiza revendicările burgheziei franceze? Anticiparea doctrinară și, în mod necesar, fantezistă a programului de acțiune a unei revoluții a viitorului nu face decât să o abată de la lupta imediată. Visul apropiatei pieiri a[l]umii³⁴⁾ i-a însuflețit pe primii creștini în lupta lor împotriva imperiului roman și le-a dat încredere în victorie. Înțelegerea științifică a descompunerii inevitabile a orânduirii sociale dominante, care se petrece permanent sub ochii noștri, masele ațîțate de cîrmuiri întruchipînd vechi fantome ale trecutului și, totodată, dezvoltarea pozitivă a mijloacelor de producție care înregistrează progrese uriașe — toate acestea ne garantează că în momentul izbucnirii unei adevărate revoluții proletare vor exista și condițiile (deși, desigur, în nici un caz idilice) unui *modus operandi*³⁵⁾ al ei direct și imediat.

Convingerea mea este că nu a sosit încă momentul critic pentru crearea unei noi Asociații Internaționale a Muncitorilor; de aceea consider că orice congrese muncitorești, respectiv socialiste, atîta timp cît nu privesc împrejurări nemijlocite dintr-o țară dată sau alta, nu numai că nu sînt utile, dar sînt chiar dăunătoare. Ele vor eșua inevitabil în banalități de ordin [gen]eral³⁶⁾, rumegate la nesfîrșit.

Al dumneavoastră devotat prieten,

Karl Marx

Publicat pentru prima oară în
„Pravda“ nr. 62, 14 martie 1928

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

³³⁾ — cu schimbările respective. — *Nota trad.*

³⁴⁾ Manuscrisul deteriorat. — *Nota red.*

³⁵⁾ — mod de acțiune. — *Nota trad.*

³⁶⁾ Manuscrisul deteriorat. — *Nota red.*

7

Engels către Jenny Longuet

la Paris

[Londra] 24 februarie 1881

Draga mea Jenny,

Ilustrul Regnard poate să facă apel la „simpatia“ ta față de opera lui¹⁴¹. Iacobinul acesta, care apără respectabilul protestantism englez și liberalismul vulgar englez recurgînd la *appareil*³⁷⁾ istorict al aceluiași liberalism vulgar, merită într-adevăr cea mai profundă simpatie. Să trecem acum la „faptele“ lui.

1. Masacrarea celor 30 000 de protestanți din 1641. Catolicii irlandezi sînt aici în aceeași situație ca și Comuna din Paris. Versaillesii au ucis 30 000 de comunarzi și au declarat apoi că acestea sînt ororile Comunei. Protestanții englezi au ucis în timpul lui Cromwell cel puțin 30 000 de irlandezi și, pentru a-și camufla acest act sălbatic, *au născocit* legenda după care asta s-a făcut pentru a răzbuna uciderea celor 30 000 de protestanți de către catolicii irlandezi.

Faptele se prezintă astfel :

După ce Ulsterul a fost smuls proprietarilor lui irlandezi, care în acea perioadă (1600—1610) dețineau *pămîntul* în *proprietate comună*, și a fost cedat coloniștilor militari protestanți scoțieni, în vremurile tulburi care au venit după 1640 acești coloniști nu se mai simțeau în siguranță pe proprietățile lor. Reprezentanții oficiali puritani de la Dublin ai guvernului englez au răspîndit zvonul că armata covenant-ilor scoțieni¹⁴² se pregătește să debarce în Ulster și să-i extermine pe toți irlandezii și catolicii. Sir W. Parsons, unul dintre cei doi judecători supremi ai Irlandei, a declarat că într-un an în Irlanda nu va mai rămîne nici picior de catolic. Aceste amenințări, repetate în parlamentul englez, au făcut ca la 23 octombrie 1641 irlandezii din Ulster să se răscoale. Măceluri însă n-au fost. Toate izvoarele din acea perioadă consemnează că irlandezii au avut doar în intenție un măcel general și pînă și cei doi judecători supremi protestanți au de-

37) — sistemul. — Nota trad.

clarat (proclamația din 8 februarie 1642) că „cea mai mare parte a conspirației lor, cuprinzînd aici și un măcel general, a fost *zădărnicită*“. Dar la 4 mai 1642 englezii și scoțienii au aruncat în riu femeii irlandeze goale (orașul Newry) și au ucis irlandezi (Prendergast. „Cromwellian settlement of Ireland“, 1865 ¹⁴³).

L'Irlanda la Vendée de l'Angleterre ³⁸). Irlanda era catolică, Anglia protestantă era republicană, de aceea Irlanda este Vendée a englezilor. Există totuși o mică diferență: revoluția franceză voia *să dea* pămînt poporului, pe cînd Commonwealthul englez în Irlanda voia *să ia* poporului pămîntul.

Așa cum știu foarte bine cei mai mulți dintre cunoscătorii istoriei, cu excepția lui Regnard, întreaga reformă protestantă, lăsînd la o parte disputele și controversese în legătură cu dogmele, era un amplu plan de confiscare a pămînturilor. La început a fost deposedată de pămînturi biserica. Apoi, în țările în care protestantismul era la putere, catolicii au fost declarați rebeli, iar pămîntul lor a fost confiscat.

Irlanda însă a fost un caz special. „Căci englezii — spune Prendergast — par să fi fost de părere că dumnezeu a făcut o greșeală dînd irlandezilor o țară atît de frumoasă cum este Irlanda; și sînt aproape 700 de ani de cînd ei încearcă să îndrepte această greșeală“.

Întrecaga istorie agrară a Irlandei este un șir de confiscări de pămînturi irlandeze, cu scopul de a le ceda coloniștilor englezi. Sub vraja societății celte, acești coloniști au devenit, doar după cîteva generații, mai irlandezi decît băștinașii.

Apoi a avut loc o nouă confiscare și o nouă colonizare și tot așa în infinitum.

În secolul al XVII-lea, întreaga Irlandă, cu excepția Nordului de curînd scoțianizat, era coaptă pentru o nouă confiscare, și asta în așa măsură, încît parlamentul britanic (puritan), aprobîndu-i lui Carol I o armată pentru a supune Irlanda, a hotărît că, pentru a obține banii în vederea înarmării, să se dea *drept garanție cei 2 500 000 de acri de pămînt care urmau a fi confiscați în Irlanda!* „Aventurierii“ ¹⁴⁴ care avansau banii aveau să numească și pe ofițerii acestei armate. Pămîntul urma să fie în așa fel împărțit între acești „aventurieri“, încît cîte 1 000 de acri primeau cei care în Ulster avansau 200 l. st., în Connaught — 300 l. st., în Munster — 450 l. st., în Leinster — 600 l. st. Iar dacă oamenii se

³⁸⁾ — Irlanda este Vendée a englezilor. — Nota trad. .

ridică împotriva unui plan atît de binefăcător sînt vendéeni ! Dacă Regnard va ajunge vreodată într-un convent național, va putea să urmeze exemplul Parlamentului cel lung și să lupte împotriva unei eventuale Vendée folosind aceleași mijloace.

Abrogarea legilor penale !¹⁴⁵. Dar iată că cele mai multe dintre acestea nu au fost abrogate în 1793, ci în 1778, cînd Anglia era amenințată de republica americană răsculată, iar a doua abrogare a urmat în 1793, cînd amenințarea a apărut sub forma Republicii franceze și Anglia avea nevoie de toți soldații disponibili pentru a lupta împotriva acesteia !

Subvenția pentru Maynooth acordată de Pitt !¹⁴⁶ — Această pomană a fost la scurtă vreme anulată de toryi și abia în 1845 a fost reintrodusă de sir R. Peel. Dar, nici un cuvînt despre celălalt *cadeau* que faisait à l'Irlande ce grand homme (c'est la première fois qu'il trouve grâce devant les yeux d'un Jacobin)³⁹), o altă „subvenție“ — care nu este numai „substanțială“, dar chiar cu adevărat generoasă. — despre cele trei milioane de lire sterline cu care a fost cumpărată Uniunea dintre Irlanda și Anglia¹⁴⁷. Documentele parlamentare vor arăta că numai capitolul cheltuielilor pentru cumpărarea unor circumscripții electorale scăpătate și nominale reprezenta nu mai puțin de 1 245 000 l. st. (O'Connell. „Memoir on Ireland“, adresat reginei).

Lordul Derby a înființat le système des écoles nationales⁴⁰)¹⁴⁸. Foarte adevărat, dar în ce scop a făcut-o ? Vezi cartea lui Fitzgibbon „Ireland in 1868“, lucrarea unui protestant și tory statornic, sau oficialul „Report of Commissioners on Education in Ireland“ din 1826. Irlandezii și-au asumat singuri educația copiilor lor, întrucît englezii nu se sinchiseau de ea. Într-o vreme cînd tații și mamele engleze stăruiau asupra dreptului lor de a-și trimite copiii la fabrică pentru a cîștiga bani în loc să-i îndrume la școală pentru a învăța, țărani irlandezi se luau la întrecere în ridicarea unor școli proprii. Dascălul școlii era un învățător ambulant, care petrecea cîteva luni în fiecare sat. I se dădea o colibă, i se plătea pentru fiecare copil cîte 2 penny pe săptămîină și în timpul iernii cîteva cărbuni. În zilele frumoase de vară lecțiile se țineau pe cîmp lîngă vreun tufiș, de aceea se și numeau

³⁹) — *cadeau* pe care-l făcea Irlandei acest mare om (este prima oară cînd el se bucură de simpatie în ochii unui iacobin). — *Nota trad.*

⁴⁰) — sistemul școlilor naționale. — *Nota trad.*

școlile din tufiș. Erau și școlari ambulanti, care, cu cărțile sub braț, mergeau de la o școală la alta, găsind fără nici o greutate la țărani adăpost și hrană. În 1812, în Irlanda existau 4 600 de asemenea școli în tufiș, și în „Report of the Commissioners“ din acest an se spune că o asemenea educație „face mai curînd rău decît bine“, „că o asemenea educație oamenii o primesc de fapt pentru ei, și, deși credem că este cu puțință s-o schimbăm, se pare că este cu neputință să împiedicăm răspîndirea ei: ea poate fi îmbunătățită, dar nu poate fi oprită“. Așadar, aceste școli cu adevărat naționale nu corespundeau vederilor englezilor. Pentru a le distruge au fost înființate școli aparent naționale. Ele sînt atît de puțin laice, încît cartea de citire este alcătuită din fragmente scoase din biblia catolică și cea protestantă cu consimțămîntul arhiepiscopului catolic și al celui protestant de la Dublin. Compară-i cu acești țărani irlandezi pe englezii care pînă în ziua de astăzi se văicăresc din pricina frecventării obligatorii a școlii !...

Publicat pentru prima oară
în „Siednii vek“ nr. XIX, 1961

Originalul în limba engleză
Tradus din limba germană

8

Marx către V. I. Zasulici

8 martie 1881
41, Maitland Park Road,
Londra, N. W.

Scumpă cetățeană !

O boală de nervi, care revine periodic de zece ani încoace, m-a împiedicat să răspund mai devreme la scrisoarea dv. din 16 februarie. Regret că nu vă pot da un răspuns succint destinat publicației la întrebarea pe care mi-ați făcut cinstea să mi-o adresați. Cu cîteva luni în urmă am promis Comitetului din Petersburg¹⁵⁰ o lucrare cu aceeași temă. Sper, totuși, că vor fi de ajuns cîteva rînduri pentru a vă risipi orice îndoială asupra confuziei privind așa-zisa mea teorie.

Analizînd geneza producției capitaliste, eu spun :

„La baza sistemului capitalist stă deci procesul de separare totală a producătorului de mijloacele de producție...

Baza acestui proces o constituie *exproprierea agricultorilor*. Ea este înfăptuită în mod radical deocamdată numai în Anglia... *Toate celelalte țări din Apusul Europei* merg pe aceeași cale“ („Le Capital“, édit. française, p. 315).¹⁵¹

„Inevitabilitatea istorică“ a acestui proces este deci limitată în mod *riguros la țările din Apusul Europei*. Cauzele care determină această limitare sînt indicate în următorul pasaj din capitolul al XXXII-lea :

„*Proprietatea privată* bazată pe munca individuală... este înlăturată de *proprietatea privată capitalistă*, bazată pe exploatarea muncii altuia, pe munca salariată“ (op. cit., p. 341).

În acest proces care are loc în Apus este vorba deci de *transformarea unei forme de proprietate privată într-o altă formă de proprietate privată*. Țăranii ruși însă ar trebui să *transforme proprietatea lor comună în proprietate privată*.

Analiza făcută în „Capitalul“ nu oferă deci argumente nici pro, nici contra viabilității obștii rusești, dar cercetările speciale pe care le-am făcut în această problemă, și pentru care am căutat material în izvoare originale, m-au convins că această obște este punctul de sprijin al regenerării sociale a Rusiei. Dar pentru ca obștea să poată funcționa ca atare, ar trebui mai întii să se înlătore influențele dăunătoare care o asaltează din toate părțile și apoi să i se asigure condiții normale pentru o dezvoltare liberă.

Am cinstea, scumpă cetățeană, să rămîn al dv. devotat

Karl Marx

Scris de K. Marx la 8 martie 1881

Publicat pentru prima oară

în „Arhiv Marxa i Enghelsa“,
vol. I, 1924 ; în limba română,

publicat pentru prima oară în :

K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 19,

București, 1964

Originalul în limba franceză

Tradus din limba germană

9

Engels către S.F. Kaufmann

la Londra

(Ciornă)

122, Regent's Park Road, N. W.
[Londra] 11 martie 1881

Stimate domnule Kaufmann,

Ca răspuns la prețioasele dv. rînduri din 9 crt. regret că nu vă pot împlini rugămintea cu privire la garanție. Am avut, legat de garanții, asemenea experiențe, încît mi-am propus, odată pentru totdeauna, ca mai bine să avansez eu însumi banii, în cazul că am posibilitatea s-o fac, decît să dau o garanție. Dar nu dispun de acești bani ; iar dacă i-aș avea și m-aș putea lipsi de ei, aș considera că prima mea datorie este să-i ofer partidului din Germania, căruia acum avem obligația să-i dăm orice banuț disponibil ⁴¹⁾.

În speranța că veți găsi un alt mijloc de a vă procura fondurile care vă lipsesc,

rămîn al dv. devotat ⁴²⁾

Publicat pentru prima oară
în : K. Marx și F. Engels, Opere,
vol. XXVII, ed. rusă, 1935

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

⁴¹⁾ În manuscris sînt șterse cele ce urmează : „Mai am și un alt motiv. În ultimii 10 ani am avut prea des ocazia să văd olt de repede se schimbă oamenii care alcătuiesc asociațiile muncitorilor germani de aici și, de aceea, oricînd se poate întîmpla ca, înainte de expirarea termenului garanției sale, Asociația ¹⁵² să-și schimbe cu desăvîrșire orientarea față de cea de acum, astfel încît, în ultimă instanță, eu să mă pomnesc că am garantat pentru d-l Most, ceea ce doar nu mi se poate cere”. — *Nota red.*

⁴²⁾ Scrisoarea nu este semnată. — *Nota red.*

10

Engels către Eduard Bernstein

la Zürich

Londra, 12 martie 1881

Dragă domnule Bernstein,

Vă trimit un material referitor la interzicerea adulterului¹⁵³. Dacă-l veți putea folosi, nu am, desigur, cum să știu. Este o chestiune delicată și numai dv. sînteți în măsură să apreciați dacă, abordînd-o, nu veți face mai mult rău decît bine. În orice caz, am vrut să vă arăt o cale de a trata această poruncă fără a cădea într-o moralizare filistină, și s-ar putea ca, totuși, să vă fie de folos materialul istoric pe această temă, adunat în măsura în care a fost posibil.

De altfel, în general, ziarul⁴³⁾ se prezintă destul de bine, unele numere sînt foarte bune; n-ar strica totuși ceva mai puține articole doctrinare, cum este cel despre socialismul de stat¹⁵⁴. Cum se poate ca Turgot, unul dintre primii economiști ai secolului al XVIII-lea, să fie băgat în aceeași oală cu omul deosebit de practic al mării finanțe, Necker, precursorul unor Laffitte și Péreire, și chiar cu lamentabilul Calonne, un adevărat aristocrat, omul expediențelor iresponsabile: *après mois le déluge*?⁴⁴⁾ Cum se poate ca aceștia, în special Turgot, și chiar și Necker, să fie puși alături de Bismarck, care, ca și Calonne, nu dorește decît să obțină bani cu orice preț și apoi, fără prea multe rezerve, acest Bismarck alături de Stoecker și, pe de altă parte, de Schäffle & Co., care de asemenea urmăresc fiecare cu totul alte tendințe? Dacă burghezii îi bagă pe toți aceștia în aceeași oală, asta nu-i un motiv ca și noi să procedăm într-un mod tot de necritic. Tocmai aici se află rădăcina doctrinarismului, în faptul că se dă *crezare* afirmațiilor interesante și mărginite ale adversarului și apoi, pe baza acestor afirmații, se construiește un sistem care, firește, se sprijină pe ele și se prăbușește o dată cu ele. La Bis[marck] totul se învîrtește numai în jurul banilor, iar pretextele pentru a-i obține variază în funcție de

⁴³⁾ „Der Sozialdemokrat“. — *Nota red.*

⁴⁴⁾ — după mine potopul. — *Nota trad.*

considerente pur exterioare. Dați-i o altă componentă a majorității în Reichstag și el va arunca peste bord toate planurile lui actuale și va face altele, complet opuse. De aceea, niciodată și în nici o împrejurare nu se poate deduce falimentul societății moderne din acțiunile unui specimen atît de irațional în teorie și atît de nestatornic în practică cum este Bismarck. Tot atît de puțin vom afla din istericalele teoretice ale unui dement ca Stoecker. Dar nici din trîncăneala unor „cugetători“ à la Schäffle. Acești oameni nu „cugetă“ (și cam la atît se rezumă tot ce „cugetă“ ei) la declararea falimentului societății moderne, ci, dimpotrivă, ei nu trăiesc decît ca s-o cîrpească din nou. Iată un exemplu din care vedem ce fel de cugetător este Schäffle : în „Quintessenz“, șvabul ăsta mărginit mărturisește că zece ani de-a rîndul a reflectat asupra unui punct (cel mai simplu) din „Capitalul“ pînă cînd a reușit să-l înțeleagă, și atunci a descoperit o pură ineptie ! ¹⁵⁵.

A numi „socialism“ orice amestec al statului în libera concurență — taxele vamale protecționiste, corporațiile, monopolul tutunului, etatizarea unor ramuri industriale, Seehandlung ¹⁵⁶, manufactura regală de porțelan — aceasta este o falsificare absolut interesată a burghezilor manchesterieni. Noi trebuie să *criticăm* această falsificare, și nu *să-i dăm crezare*. Dacă însă îi dăm crezare și pe această bază construim un sistem teoretic, el se va prăbuși, împreună cu premisele lui, deci cu simpla demonstrare că acest pretins socialism nu este altceva decît reacțiune feudală, pe de o parte, și un pretext de a stoarce bani, pe de alta, scopul lui indirect fiind de a transforma un număr cît mai mare de proletari în funcționari și pensionari dependenți de stat, de a organiza, pe lîngă armata disciplinată a muncitorilor și funcționarilor, o armată asemănătoare a muncitorilor. Alegeri forțate sub supravegherea unor funcționari de stat superiori în locul supraveghetorilor din fabrici — frumos socialism ! Dar aici ajungi dacă dai crezare spuselor burgheziei în care ea însăși nu crede, ci doar se prefacă că crede : că, chipurile, statul = socialism !

În general, concepția dv. în legătură cu orientarea care trebuie să i se dea ziarului coincide întru totul cu concepția mea ; mă bucură, de asemenea, că în ultimul timp nu se mai abuzează atît de *cuvîntul* revoluție ca înainte. La început,

după gravele șovăieli din 1880¹⁵⁷, era un lucru foarte bun, dar e mai bine totuși ca, avîndu-l în vedere și pe Most, să ne ferim de vorbe mari. Se pot expune idei revoluționare, fără a repeta într-una *cuvîntul* revoluție. De altfel, bietul Most și-a pierdut complet capul, nu mai știe cum s-o scoată la capăt, și acum mai vine și succesul lui Fr[itzsche] și V[iereck] în America¹⁵⁸, care-i ia apa de la moară.

Acum ziarul poate, într-adevăr, să ridice moralul și să-i îmbărbăteze pe oamenii noștri din Germania, lucru de care ei, cel puțin așa-zișii conducători, au uneori mare nevoie. Eu am primit iar niște scrisori plîngărețe, la care am răspuns cum se cuvine. La început V[iereck] era și el foarte melancolic, dar cîteva zile petrecute în aerul liber din Londra au fost suficiente pentru a-i reda elasticitatea. Ziarul trebuie să poarte acest aer liber spre Germania, și pentru aceasta trebuie, în primul rînd, ca adversarul să fie tratat cu dispreț, cu ironie. Dacă oamenii învață din nou să rîdă de Bismarck & Co., va fi o mare realizare. Să nu uităm însă că este prima oară cînd oamenilor, cel puțin marii lor majorități, li se întîmplă așa ceva și că o mulțime de agitatori și redactori au fost scuturați într-un mod foarte neplăcut din niște locuri foarte plăcute. De aceea este necesar să le ridicăm moralul și să le amintim mereu că Bismarck & Co. au rămas aceiași măgari, aceleași canalii, aceiași jalnici nenorociți neputincioși în fața mișcării istoriei ca și înainte de atentat²². Așadar, orice cuvînt de spirit despre banda asta are valoare.

În legătură cu Irlanda, numai atît : oamenii aștia sînt prea deștepți ca să nu știe că o răscoală ar însemna pieirea lor. Ea ar putea avea șanse de succes numai în cazul unui război între Anglia și America. Între timp, irlandezii l-au silit pe Gladst[one] să introducă în parlament un regulament interior de tip continental¹⁵⁹ și, prin aceasta, să submineze întregul parlamentarism englez. L-au mai silit apoi pe Gladst[one] să-și renege toate afirmațiile și să devină mai tory decît cei mai înverșunați tory. Legile excepționale¹⁶⁰ au fost votate, billul agrar¹⁶¹ va fi sau respins sau castrat de Camera lorzilor și atunci va începe dansul, adică descompunerea ascunsă a partidelor va deveni publică. De la numirea lui Gladst[one], whigii și toryi moderați, adică comunitatea marilor proprietari funciari, se unesc pe ascuns într-un mare partid al proprietarilor funciari. De îndată ce această unire se

va desăvârși, iar interesele de familie și cele personale vor fi satisfăcute, sau, de pildă, în momentul în care billul agrar va sili noul partid să intre în arena socială, guvernul și actuala majoritate se vor destrăma pe loc. Împotriva noului partid conservator se va ridica atunci noul partid burghez-radical, fără a avea însă vreun alt sprijin în afara muncitorilor și a țăranilor irlandezi. Și, pentru a împiedica declanșarea unor noi șmecherii și potlogării, se va forma de îndată un partid proletar-radical sub conducerea lui Joseph Cowen (deputat de Newcastle), un vechi cartist, pe jumătate, dacă nu pe de-a-ntregul, comunist, un om de nădejde. Irlanda va face toate acestea; Irlanda este elementul stimulator al imperiului. Vă spun toate acestea pentru informarea dv. particulară. Data viitoare vă voi scrie mai mult în această privință.

Salutări

Al dv.,
F. E.

Întrucît Kautsky, căruia vă rog să-i transmiteți salutări, va veni curînd aici, n-are rost să-i răspund pe larg. Dacă-l vedeți pe Beust, salutați-l din partea mea.

Publicat pentru prima oară
în „Arhiv Marksa i Enghelsa“,
vol. I, 1924

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

11

Engels către Johann Philipp Becker

la Geneva

122, Regent's Park Road, N. W.
Londra, 28 martie 1881

Dragă bătrîne,

Îți voi trimite bani de îndată ce îmi vei da posibilitatea s-o fac, comunicîndu-mi *noua ta adresă*, căci trebuie s-o declar la poștă, iar adresele pe care le găsesc în „Précurseur“ nu mi se par prea potrivite în acest scop, putînd crea unele

dificultăți. De îndată ce voi avea răspunsul, vei primi 100 fr. și un răspuns amănunțit

de la al tău,
F. Engels

Publicat pentru prima oară
în : F. Engels. „Vergessene Briefe
(Briefe Friedrich Engels' an
Johann Philipp Becker)“,
Berlin, 1920

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

12

Engels către August Bebel

la Leipzig

Londra, 30 martie 1881

Dragă Bebel,

Viereck (a cărui carte poștală o anexez) ține ca eu să vă informez despre mitingul de la Boston ; dar, cum se întâmplă, de regulă, în cazul operațiilor combinate, au intervenit și aici o serie întreagă de picdici : 1) Harney a întârziat cu o săptămână să scrie, 2) a uitat să anexeze reportajul pe care eu l-am primit abia ieri. Astăzi i l-am dat lui Kautsky, care se află aici, ca să-l prelucreze pentru „S[ozialdemokrat]“¹⁶².

Mitingul de la Boston a fost strălucit, cu toate că mobilizarea oamenilor s-a făcut mizerabil ; au fost 1 500 de persoane, 1/3 germani. Mai întâi a vorbit Swinton, un comunist american care ne-a vizitat vara trecută și este proprietarul unui mare ziar din N[ew] Y[ork]⁴⁵. Apoi Fritzsche și, la urmă, Wendell Phillips, un mare adversar al sclaviei, care, cu excepția lui John Brown, a făcut mai mult decât oricine altcineva pentru abolirea sclaviei și pentru ducerea la bun sfârșit a războiului, unul dintre oratorii de frunte din America și poate chiar din lume. El și-a exprimat recunoștința pe care o poartă germanilor pentru că în 1861 membrii germani ai societăților de gimnastică din toate orașele mari l-au apărat cu piepturile lor în fața golănimii americane și au ajutat Federației să

⁴⁵) „The Sun“. — Nota red.

păstreze orașul Saint Louis¹⁶³. Iată o probă de felul cum a vorbit el : „Atîta timp cit mă aflu departe de cîmpul de luptă, nu-mi permit să critic modul în care se duce războiul. Mă uit la Rusia, situată la o depărtare de 4 000 de mile, și văd ce coșmar apasă poporul. Nu-mi rămîne decît să sper că se va găsi cineva care să i-l scuture de pe umeri. Și dacă lucrul acesta nu-l poate face decît pumnalul, atunci spun bun venit pumnalului ! Se află aici măcar un singur american care să dezaprobe aceasta ? Dacă da, atunci să-l privească (arată spre portretul care atîrnă pe perete) pe Joe Warren, care a murit la Bunkers Hill“. Asta s-a întîmplat la 7 martie, iar la 13 bomba a făcut ceea ce nu putea face pumnalul¹⁶⁴.

După cum anunță „Standard“ de astăzi, guvernul englez l-a pus pe *Most* sub urmărire din pricina articolului cu privire la atentat !¹⁶⁵ Dacă ambasada rusă și Gladstone vor cu orice preț să facă din prostănacul Hans⁴⁶⁾ un mare om, n-ai ce le face. De altfel, nu este deloc cert că M[ost] va fi condamnat. Indignarea virtuoaasă afișată de marile ziare în legătură cu bomba a fost mai mult o chestie de conveniențe, de la care burghezul de aici, de teamă să nu se compromită, nu se abține niciodată. Ziarele umoristice, care reflectă mult mai fidel starca de spirit, au abordat cu totul altfel acest caz, și pînă la sfîrșitul dezbaterilor multe se mai pot schimba, astfel încît sentința unanimă de condamnare pronunțată de cei 12 jurați este încă departe de a fi sigură.

Revenind la prietenii noștri din America, cuvîntarea lui Wendell Phillips este de cea mai mare însemnătate (ea a fost prilejuită de un tînăr ziarist american, Willard Brown, care anul trecut venea adesea aici pe la Marx și care, în general, a făcut în presa americană tot ce se putea face pentru ei, inclusiv reclama necesară). Succesul a depășit, de altfel, așteptările mele și arată că și pentru germanii americani, chiar și pentru burghezi, cultul lui Bismarck a ajuns în declin. Dar, speranțele lui □⁴⁷⁾ legate de o *a doua* călătorie împreună cu L[iebknecht] cu greu se vor putea realiza ; nu prea o pornești pentru a doua oară la un interval atît de scurt. În plus, importantul eveniment de la Petersburg și urmările lui inevitabile fac inutilă o asemenea călătorie, care abia anul viitor va fi posibilă. Alex[andru] al III-lea va trebui, vrînd-nevrînd, să ia o măsură hotărîtoare care să pună lucrurile în mișcare,

⁴⁶⁾ Hans — diminutiv de la Johann (numele lui Most) ; prostănacul Hans — personaj popular din poveștile populare germane. — *Nota red.*

⁴⁷⁾ Viereck ; în limba germană Viereck înseamnă pătrat. — *Nota red.*

dar pînă atunci va mai urma o scurtă perioadă de grele pri-goane — și Elveția va trece, probabil, curînd la expulzări în masă. Între timp, bătrînul Wilhelm ⁴⁸⁾ se senilizează din ce în ce mai mult, dacă nu chiar se va curăța; Bismarck este pe zi ce trece tot mai turbat și se pare că vrea cu orice preț să joace rolul smintitului prusian Roland; partidele burgheze se fărîmițează zilnic văzînd cu ochii, iar frenezia impozitelor, care a cuprins guvernul, face restul. Chiar dacă noi toți am sta cu brațele încrucișate, evenimentele ne-ar împinge cu forța pe primul plan și ar pregăti victoria. Este o adevărată delectare să vezi cum apropierea crizei generale face să se coacă în întreaga lume situația revoluționară de mult prevăzută, cum adversarul orb lucrează pentru noi, cum legi-tatea devoltării, care grăbește crahul universal, își face apa-riția în haosul general și își croiește drum prin el.

Salutări de la M[arx] și de la al tău

F. E.

Publicat pentru prima oară în
„Arhiv Marksă i Enghelsa”,
vol. I (VI), 1932

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

13

Engels către Johann Philipp Becker

la Geneva

Londra, 4 aprilie 1881

Dragă bătrîne,

Îți scriu cu puțin înainte de închiderea poștei pentru că abia acum ți-am trimis 4 l. st. = 100 fr. 80 c., care sper că-ți vor fi plătite fără întîrziere. De adresa ta am avut nevoie întrucît *este cerută* aici la poștă, altfel nu se accepta transferul. Pe Liebkn[echt] am să-l iau la rost pentru că nu și-a ținut promisiunile, era de *datoria* lor să facă ceva pentru tine ⁴⁹⁾. De altfel este îmbucurător faptul că tovarășii noștri

⁴⁸⁾ Wilhelm I. — *Nota red.*

⁴⁹⁾ Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 34, București, Editura politică, 1982, p. 418. — *Nota red.*

și-au recăpătat curajul, o bucată de timp au fost toți cu moralul la pământ; ziarul⁵⁰⁾ se prezintă și el destul de bine. Nătărăul de Most are, hotărît, un noroc porcesc, „Freiheit“ al lui era pe ducă, cînd deodată guvernul englez i-a venit în ajutor în modul cel mai strălucit¹⁶⁵. E greu să-ți închipui o asemenea colosală prostie, dar acum îi avem la cîrmă pe liberali și aștia sînt în stare de orice tîmpenie și de orice josnicie. Ei au acționat cu atîta grabă, încît nici pînă acum nu știu în virtutea cărei legi să-l judece pe Most! Dar Bismarck avea nevoie de acest coup pentru dezbaterile din Reichstag cu privire la socialiști¹⁶⁶, și cum lui Gladstone, premierul nostru, gîndul la omorîrea mișească a lui Alexandru⁵¹⁾ nu-i dă pace, treaba asta n-a întîmpinat nici un fel de dificultate. În schimb, le va fi mai greu să întocmească un act de acuizare și încă mai greu să fabrice un juriu care să-l condamne pe M[ost]. Și așa se face că, investind foarte puțin, M[ost] devine o celebritate, chiar dacă pentru scurt timp, iar Bismarck, chiar dacă acum se mai bucură puțin, pînă la urmă se va compromite din nou.

Cele mai calde salutări de la M[arx] și de la al tău

F. Engels

Publicat pentru prima oară
în : F. Engels. „Vergessene Briefe
(Briefe Friedrich Engels' an
Johann Philipp Becker)“,
Berlin, 1920

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

14

Marx către Jenny Longuet

la Argenteuil

[Londra] 11 aprilie 1881

Draga mea Jennychen,

De cînd ați plecat voi, aici este mare plictiseală — fără tine și Johnny, și Harra!, și d-l „Ceai!“⁵²⁾. Cîteodată, cînd

⁵⁰⁾ „Der Sozialdemokrat“. — *Nota red.*

⁵¹⁾ Alexandru al II-lea. — *Nota red.*

⁵²⁾ Porecla nepotului lui Marx, Edgar. — *Nota red.*

aud glasuri de copii care seamănă cu ale copiilor noștri, alerg la fereastră, uitînd pentru moment că prichindeii sînt de cealaltă parte a Canalului !

Mă consolez la gîndul că aveți o locuință frumoasă, potrivită pentru copii ; în rest, se pare că totul este rather worse⁵³⁾ decît la Londra — în afară, totuși, de climă, al cărei efect binefăcător și asupra astmei îl vei simți cu timpul.

Pentru mama⁵⁴⁾ am chemat din nou un alt doctor, și anume pe d-rul Donkin, pe care mi l-a recomandat prof. Lankester ; he seems a bright and intelligent man⁵⁵⁾, dar pentru boala mamei cred că, într-adevăr, one man as good, and perhaps better, than another man⁵⁶⁾. Totuși, pe ea o mai distrează change of medical advisers⁵⁷⁾, și în prima perioadă — de cele mai multe ori nu prea lungă —, este plină de laude la adresa noului Esculap. Monoclul lui Longuet a apărut imediat după plecarea lui, de fapt zăcea în dormitorul vostru. Ne-am gîndit să-l trimitem cu Hirsch, dar amatorul acesta de birfeli cu greu se poate desprinde de Londra într-un moment atît de propice micilor intrigi. Numai „teribila“ afacere Most¹⁶⁵ reprezintă un inepuizabil izvor de apă proaspătă (deși nu de „o puritate cristalină“) pentru acest cerb⁵⁸⁾. Acum amenință că va pleca abia la 18 aprilie. În plus, și-a găsit un tovarăș de idei în Kautsky, împotriva căruia era doar pornit cu atîta înverșunare. Engels nu-l mai condamnă nici el prea vehement pe individul acesta de cînd s-a dovedit un mare talent la băutura. Cînd drăgălașul ăsta — mă refer la Käutchen⁵⁹⁾ — a venit întîia oară la mine, prima întrebare care mi-a venit pe buze a fost : semănați cu mama dv.⁶⁰⁾ ? — Nu semăn deloc, m-a asigurat el. Și în gîndul meu am felicitat-o pe maică-sa. Tipul este o mediocritate, cu un orizont redus, superdeștept (are numai 26 de ani), atotștiutor, sîrguincios într-un anumit sens, se ocupă mult de statistică, dar nu iese mare lucru din asta ; face parte de la natură din neamul fi-

⁵³⁾ — mai prost. — *Nota trad.*

⁵⁴⁾ Jenny Marx. — *Nota red.*

⁵⁵⁾ — pare să fie un om competent și inteligent. — *Nota trad.*

⁵⁶⁾ — toți medicii sînt la fel de buni. — *Nota trad.*

⁵⁷⁾ — schimbarea consultantților medicali. — *Nota trad.*

⁵⁸⁾ Joc de cuvinte : Hirsch = numele lui Carl Hirsch ; „Hirsch“ = „cerb“. — *Nota red.*

⁵⁹⁾ Cuvîntul „Kautz“ (diminutiv „Käutchen“) = individ, om ciudat, este consonant cu numele de familie „Kautsky“. — *Nota red.*

⁶⁰⁾ Minna Kautsky. — *Nota red.*

listinilor, de altfel, în felul lui, e un om de treabă; eu, pe cât e posibil, îl las în seama prietenului Engels.

Alaltăieri a fost aici clubul Dogberry ⁶¹⁾; ieri, în afara celor două fete Maitland — și pentru un minut Lankester și dr. Donkin — au năvălit Hyndman cu soția ⁶²⁾, amîndoi foarte amatori de taifas. Ea îmi place pentru felul spontan, neconvențional și hotărît de a gîndi și de a vorbi, dar e comic să vezi cum, mută de admirație, nu-și ia ochii de la buzele soțului, plin de el și flecar! Mama (era aproape 10 jumătate seara) era atît de obosită, încît s-a retras. Totuși a amuzat-o o byplay ⁶³⁾. Și anume, Tussy a descoperit printre Dogberries un nou copil minune — un oarecare Radford; tinărul ăsta a și ieșit barrister-at-law ⁶⁴⁾, dar disprețuiește dreptul și lucrează în același domeniu ca și Waldhorn. He looks well, cross ⁶⁵⁾ de Irving și răposatul Lassalle (nu are însă nimic comun cu maniera cinică, onctuos-înfîgăreață de marchiz evreu a acestuia), an intelligent and somewhat promising boy ⁶⁶⁾. Dolly Maitland îi face o curte teribilă — iată care-i buba, iată de ce în timpul cinei mama și Tussy își făceau mereu cu ochiul. În cele din urmă a mai venit și d-l Maitland, aproape treaz, și a început cu vecinul lui de masă, gata ori-cînd să dea învățături — d-l Hyndman —, un duel verbal în legătură cu Gladstone, în care spiritistul M[aitland] crede. I — rather annoyed by a bad throat — felt glad when the whole lot vanished. It is a strange thing that one cannot well live altogether without company, and that when you get it, you try hard to rid yourself of itself. ⁶⁷⁾

Hartmann lucrează din greu la Woolwich ca common workman ⁶⁸⁾; dificultatea de a te înțelege cu el în indiferent ce limbă crește. Emigranții ruși de la Geneva îi cer să-l dezavueze pe Rochefort ¹⁶⁷⁾, și încă în mod public. Este ceva ce el nu vrea și nu poate să facă, de altfel nici nu prea merge, fie

⁶¹⁾ Dogberry — personaj din piesa lui Shakespeare „Mult zgomot pentru nimic”. — *Nota red.*

⁶²⁾ Mathilde Hyndman. — *Nota red.*

⁶³⁾ — scenă mută. — *Nota trad.*

⁶⁴⁾ — avocat. — *Nota trad.*

⁶⁵⁾ — Arată bine, un amestec. — *Nota trad.*

⁶⁶⁾ — este un băiat inteligent și care promite ceva. — *Nota trad.*

⁶⁷⁾ — Eu mă simțeam destul de prost, mă durea gîtul și am fost bucuros cînd au dispărut cu toții. Ciudat lucru, să te lipsești cu totul de societate nu poți și, cînd o ai, cauți din răspuțeri să te descotorosești de ea. — *Nota trad.*

⁶⁸⁾ — simplu muncitor. — *Nota trad.*

și numai din pricina scrisorii adresate de Comitetul din Petersburg lui Rochefort, care conține exagerări și pe care Rochefort a publicat-o în „*Intransigent*“. În realitate, cei din Geneva s-au străduit mult timp să convingă Europa că, în fond, ei conduc mișcarea din Rusia; acum, când această *minciună*, pe care ei înșiși au răspindit-o, a fost descoperită de Bismarck & Co., devenind primejdioasă, ei afirmă contrarul și se străduiesc zadarnic să convingă întreaga lume de nevinovăția lor. De fapt, nu sînt decît niște doctrinari, anarho-socialiști confuzi și influența lor asupra „teatrului de război“ rus este egală cu zero.

Ai urmărit procesul de la Petersburg împotriva atentatorilor ¹⁶⁸? Sînt niște oameni de toată nădejdea, sans pose mélodramatique ⁶⁹), simpli, lucizi, eroici. Vorbăria și fapta sînt opuși incompatibili. Comitetul executiv din Petersburg ¹⁵⁰, care acționează atît de energic, lansează manifeste de o „moderație“ rafinată. Maniera lui este foarte departe de maniera școlărească a lui Most sau de cea a gălăgioșilor puerili, care propovăduiesc tiranicidul ca pe o „teorie“ și un „panaceu“ (acest lucru l-au făcut englezi inofensivi ca Disraeli, Savage Landor, Macaulay, Stansfeld, prietenul lui Mazzini); ei caută, dimpotrivă, să convingă Europa că modus operandi al lor este un mod de a acționa specific pentru Rusia, inevitabil din punct de vedere istoric, pe marginea căruia se cuvine tot atît de puțin să se comenteze — în favoarea sau împotriva — ca și în cazul cutremurului din Chios ¹⁶⁹.

Cu acest prilej în Camera comunelor a izbucnit un scandal de toată frumusețea. (Știi că, pentru a-i face pe plac lui Bismarck și lui Gorceakov, acești jalnici gladstoniști au atentat la libertatea presei din Anglia, în persoana nefericitului Most, atentat care are puține șanse de reușită.) Lordul Churchill, un tinerel tory impertinent din familia Marlborough, i-a interpelat pe sir Charles Dilke și pe Brassey, ambii understrappers ⁷⁰) în cabinet, în legătură cu subvenționarea ziarului „*Freiheit*“. Ei au negat categoric o asemenea treabă și Churchill a fost obligat să dea numele celui care i-a furnizat informația. Era inevitabilul M. Maltman Barry! Îți anexez aici, în legătură cu această afacere, o tăietură din „*Weekly Dispatch*“ (revista familiei Dilke, sub redacția „radicalului filozof“ Ashton Dilke, fratele marelui „Dilke“) și o declarație a lui

⁶⁹) — fără poză melodramatică. — *Nota trad.*

⁷⁰) — personaje de mîna a doua. — *Nota trad.*

Maltman Barry din „Daily News“. Este limpede că Dilke minte ; jalnică figură acest lăudăros, care se autointitulează viitor „președinte al republicii engleze“ și care, de frică să nu-și piardă postul, îi permite lui Bismarck să-i comande ce revistă să fericească sau să nu fericească cu 1 l.st. ! Dar dacă s-ar mai afla acum că, de îndată ce Hartmann a sosit la Londra, Ashton Dilke l-a invitat la dejun ? Numai că H[artmann] a refuzat, nevrînd „să se expună“.

Apropo de comtistul renegat Maxse ! Individului acesta i se face prea multă cinste în „Justice“ și prea este tratat cu mănuși glacé. Acestei ciudate clici — englezi liberali și, subspecia lor și mai rea, so called radicals ⁷¹⁾ — i se pare într-adevăr o crimă că „Justice“, fără să țină seama de tradiții și de convenții, nu-i tratează pe acești shams ⁷²⁾ și humbugs ⁷³⁾ așa cum se obișnuiește și nu întreține legenda lansată pe seama lor de presa liberală de pe continent ! Când te gîndești cu cită nerușinare se năpustește presa londoneză asupra partidelor socialiste din toate țările europene, cît de greu este ca, atunci cînd crezi că merită osteneala să ripostezi un cuvînt, să poți publica fie și numai cîteva rînduri de răspuns în această presă ; totuși este cam prea de tot să recunoști principiul potrivit căruia dacă un ziar parizian se încumetă să-l critice pe „marele“ ⁷⁴⁾ Gladstone, acest arhiipocrit și cazuist de școală veche, ziarul ar fi obligat să pună la dispoziția prozei d-lui Maxse coloane întregi, pentru ca acesta să poată înapoia cum se cuvine d-lui Gladstone avancement ⁷⁵⁾ primit de la el.

Admițînd că politica lui Gladstone (politica legilor excepționale ¹⁶⁰ și a legii cu privire la portarmă ¹⁷⁰) față de Irlanda ar fi fost atît de justă pe cît este de greșită, ar mai fi existat oare atunci un motiv să se vorbească de „générosité“ ⁷⁶⁾ și „magnanimité“ ⁷⁷⁾ acestui om ? Ca și cum asta ar hotărî relațiile dintre Anglia și Irlanda ! Ar trebui să i se dea să înțeleagă lui Maxse că asemenea fraze în spiritul lui Pecksniff ⁷⁸⁾ au drept de cetățenie la Londra, nu la Paris !

⁷¹⁾ — așa-numiții radicali. — *Nota trad.*

⁷²⁾ — escroci. — *Nota trad.*

⁷³⁾ — șarlatani. — *Nota trad.*

⁷⁴⁾ În original, ironic : „graussen“ (corect „Grossen“). — *Nota red.*

⁷⁵⁾ — avansul. — *Nota trad.*

⁷⁶⁾ — generozitatea. — *Nota trad.*

⁷⁷⁾ — „mărinimia“. — *Nota trad.*

⁷⁸⁾ Personaj din romanul lui Dickens „Martin Chuzzlewit“ (București, E.S.P.L.A., 1955. — *Nota trad.*). — *Nota red.*

Spune-i lui Longuet să citească în „*Times*“ de astăzi cuvântarea rostită de Parnell la Cork; va găsi acolo esența a ceea ce trebuie spus despre noul bill agrar al lui Gladstone ¹⁶¹; nu trebuie însă să piardă din vedere că prin rușinoasele lui măsuri preliminare (inclusiv desființarea libertății cuvântului pentru membrii Camerei comunelor ¹⁵⁹) Gl[adstone] a creat o asemenea situație, încît acum în Irlanda au loc *evictions* ⁷⁹), în proporții de masă, în timp ce bill-ul reprezintă o pură fantasmagorie, întrucît lorzii, care au obținut de la Gladstone tot ceea ce au vrut și care nu mai au de ce să se teamă de Liga agrară ¹⁷¹, vor face, fără îndoială, ca acest bill să cadă sau îl vor castra în așa fel, încît, în cele din urmă, irlandezii înșiși să voteze *impotriva* lui.

Sărută copiii de o sută de ori din partea mea; salutări lui Longuet. Scrie-mi, dear child ⁸⁰), cum o duci cu sănătatea? La revedere.

Al tău,
Old Nick

Dear Johnny, how do you like France? ⁸¹)

Publicat pentru prima oară
într-o formă prescurtată
în „Nacealo“ nr. 5, 1899;
în întregime în „Bolșevik“, nr. 5, 1931

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

15

Engels către Eduard Bernstein

la Zürich

Londra, 14 aprilie 1881

Dragă domnule Bernstein,

Multe mulțumiri pentru extras — numai că, din mai multe motive, am fi vrut să citim textul complet al respecti-

⁷⁹) — alungări de pe pământuri. — *Nota trad.*

⁸⁰) — copilă dragă. — *Nota trad.*

⁸¹) — Dragă Johnny, cum îți place Franța? — *Nota trad.* (Scris de Marx la începutul scrisorii cu litere mari de tipar. — *Nota red.*)

velor cuvîntări. K[autsky] v-a rugat, probabil, să trimiteti aici stenograma¹⁷² pentru cîteva zile. În Reichstag și în Landtag s-au spus multe lucruri care ar fi fost mai bine să nu fie spuse¹⁷³ și în privința cărora noi nu ne putem pronunța, atîta timp cît nu sîntem în totală cunoștință de cauză.

Ne-a surprins foarte neplăcut declarația dv. că vreți să plecați de la ziar⁸²). Nu vedem absolut nici un motiv pentru care s-o faceți și am fi foarte bucuroși dacă ați abandona această hotărîre. Chiar de la bun început ați redactat ziarul cu pricepere, ați adoptat tonul potrivit și, totodată, ați dat dovadă de înțelepciunea necesară. La redactarea unui ziar erudiția nu este nici pe departe atît de importantă pe cît este abilitatea de a sesiza rapid lucrurile exact din unghiul potrivit, și dv. ați făcut asta aproape întotdeauna. Este un lucru pe care Kautsky, de pildă, nu l-ar fi putut face. El are întotdeauna prea multe puncte de vedere secundare, care se pretează pentru articole mai lungi de revistă, dar la un ziar, unde trebuie să te hotărâști repede, cu asemenea metode deseori nu vezi pădurea din cauza copacilor; or, un organ de presă al partidului nu poate admite un lucru ca acesta. Alături de dv. K[autsky] ar fi foarte bun, dar mă tem că, dacă va fi singur, scrupulele lui teoretice îl vor împiedica de prea multe ori să pornească direct de pe o poziție de luptă hotărîtă, așa cum reclamă „S[ozialdemokrat]“. Nu văd cine v-ar putea înlocui în momentul de față, cînd L[jiebknacht] e închis¹⁷⁴ și nu poate veni la Zürich, ceea ce, oricum, n-ar avea sens, dacă n-ar fi neapărată nevoie, căci el poate fi de mai mult folos în Reichstag. Așa că dv., vreți-nu vreți, trebuie să rămîneți.

Dacă pînă acum noi nu am publicat în „S[ozialdemokrat]“ direct și sub semnătura noastră, puteți fi sigur că aceasta nu se datorește felului în care ați redactat dv. ziarul. Dimpotrivă. Cauza rezidă tocmai în declarațiile despre care am amintit mai sus și care au fost făcute în *Germania*. Ni s-a făgăduit, e drept, că asemenea lucruri nu se vor mai repeta, iar caracterul revoluționar al partidului va fi exprimat deschis și păstrat cu fermitate. Dar am vrea ca mai întîi să ne convingem că așa se și întîmplă; contăm atît de puțin pe revoluționarismul unor domni (mai curînd, invers), încît, tocmai de aceea, am dori foarte mult să luăm cunoștință de ste-

⁸²) „Der Sozialdemokrat“. — *Nota red.*

gramele *tuturor* cuvintărilor ținute de deputații noștri. După ce veți face uz de ele, nu vă va fi greu să le trimiteți aici pentru câteva zile; pentru restituirea lor promptă, garantez eu. Acest lucru va contribui la înlăturarea ultimelor obstacole care mai există — nu din vina noastră — între noi și partidul din Germania. *Asta rămîne între noi.*

După cît se pare, Gladstone îi pregătește lui Most o victorie. E greu de presupus că se vor găsi 12 jurați care să-l condamne în *unanimitate* pe Most, și e suficient ca unul singur să se pronunțe pentru achitare, pentru ca procesul să cadă; e drept că el ar mai putea fi judecat în fața altei Curți cu juri, dar aproape niciodată nu se procedează astfel. În plus, legea din 1861¹⁷⁵, în baza căreia a fost acuzat M[ost], n-a fost încă niciodată aplicată.

Ieșirea lui Argyll din guvern pentru motivul că bill-ul agrar¹⁷¹ irlandez acordă arendașilor o oarecare participare la proprietatea asupra pămîntului este de rău augur pentru soarta acestui bill în Camera lorzilor. Între timp, Parnell și-a început cu succes la Manchester călătoria prin *Anglia* în scopuri agitatorice. Situația mării coaliții liberale devine din ce în ce mai critică. De altfel, deși aici totul se mișcă încet, în schimb treaba se face cu atît mai temeinic.

Așadar, nu vă lăsați impresionat de primele greutăți, nu vă pierdeți curajul și continuați-vă netulburat redactarea ca și pînă acum. La nevoie, scrieți la Leipzig să vi se trimită pe cineva în ajutor; ar fi, desigur, cea mai bună cale pentru a înlătura greutățile cu care aveți de luptat. Abia cînd vă va fi sosit un om nou, veți putea vorbi de plecare.

Calde salutări

de la al dv.,
F. Engels

Publicat pentru prima oară
în „Arhiv Marksa i Enghelsa”,
vol. I, 1924

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

16

Engels către August Bebel

la Leipzig

Londra, 28 aprilie 1881

Dragă Bebel,

În legătură cu cele întrebate de tine, m-am adresat sursei mele (un agent de bursă), cerându-i sfatul cum e mai bine să procedeze persoana în cauză — să continue să plătească la Great Britain Mutual & Co. (biroul 101, Cheapside, oare nu este unul și același lucru cu Great Britain Mutual Insurance ?), sau să oprească plățile ? Iată răspunsul primit :

„Ne temem că nu există altă soluție decît să se continue plățile în măsura în care sînt reclamate“ (we fear there is no alternative but to keep on paying the calls as they are made).

Ede⁸³⁾ ne-a trimis stenogramele dezbaterilor din Reichstag în legătură cu starea de asediu și cu legea asigurării contra accidentelor¹⁷⁶. Te felicităm pentru amîndouă cuvîntările tale. Îndeosebi cea despre legea asigurării contra accidentelor ne-a plăcut. Acesta este tonul just care trebuie adoptat, elegant, de o superioritate ironică, dar bazat pe o cunoaștere reală a problemei. Critica proiectului de lege este cît se poate de bună și nu e nimic de spus în plus. Îți spun toate acestea în mod expres și în numele lui M[arx] : a fost cea mai bună cuvîntare a ta pe care am avut prilejul s-o citim, iar dezbaterile îți lasă impresia că strungarul Bebel este singurul om cultivat din tot Reichstagul.

Ceea ce ai mai putea să introduci, eventual, la a doua citire : Ne veți întreba, poate, domnilor, cum de ne permite conștiința să aprobăm *bani* acestui guvern, fie și pentru ajutorarea muncitorilor accidentați ? Domnii mei, după tot ce Landtagul prusian și dv. înșivă ați făcut pentru votarea creditelor, puterea Reichstagului în problemele financiare, posibilitatea de a obține concesiile de la guvern strîngînd baerele pungii au fost reduse la zero. Reichstagul și Landtagul și-au jertfit în întregime dreptul lor asupra bugetului, au renunțat

⁸³⁾ Eduard Bernstein. — *Nota red.*

la el fără compensații, iar cîteva biete milioane nici nu mai contează. În plus, toate creditele acelea îi favorizau pe exploatatori (taxe vamale protecționiste, cumpărarea de căl ferate cu 30% peste valoarea lor — acțiunile renane erau cotate sub 120, în urma ofertei de cumpărare a guvernului au crescut la 150 și acum la 160 !); *de data aceasta* cel puțin, banii *merg* pentru muncitori.

De altfel, prin condițiile prezentate de tine privind adoptarea proiectului de lege ai spatele complet acoperit.

Dar ce prost, rău și îngîmfat este acest prusian înapoiat și birocrat, fratele lui Puttkamer ! ¹⁷⁷

Al tău,

F. E.

M[arx] îți trimite calde salutări.
Ede scrie că deocamdată rămîne ⁸⁴⁾.

Publicat pentru prima oară
în „Arhiv Marksa i Enghelsa“,
vol. I (VI), 1932

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

17

Marx către Jenny Longuet

la Argenteuil

[Londra] 41, Maitland Park, N.W.
29 aprilie 1881

Draga mea Jenny,

Te felicit pentru fericitul eveniment ⁸⁵⁾; presupun că, cel puțin, totul este în ordine, dacă ți-ai dat osteneala să scrii chiar tu. „Femeile“ mele se așteptau ca „noul cetățean al lumii“ să sporească „cea mai bună jumătate“ a neamului omenesc; în ce mă privește, prefer ca copiii care se nasc în acest moment de cotitură a istoriei să fie de sex „bărbătesc“. Ei au înaintea lor perioada cea mai revoluționară pe care au trăit-o

⁸⁴⁾ Vezi volumul de față, p. 184. — *Nota red.*

⁸⁵⁾ Nașterea nepotului lui Marx, Marcel Longuet. — *Nota red.*

vreodată oamenii. Acum e rău să fii atât de „bătrîn“ încît să poți doar să prevezi, în loc să vezi.

„Noul venit“ și-a făcut apariția în apropierea zilei tale de naștere, a lui Johnny și a mea. Ca și noi, el preferă frumoasa lună mai. Sînt însărcinat, bineînțeles, de mama (și de Tussy, deși poate că ea va găsi timp să-ți scrie personal) să-ți transmit cele mai bune urări, eu însă n-am reușit să înțeleg niciodată la ce pot folosi „urările“, decît poate doar pentru a acoperi propria noastră neputință.

Sper că, cu timpul, vei găsi menajera de care ai nevoie și-ți vei pune la punct „gospodăria“. Am fost destul de îngrijorat la gîndul că prea multe greutăți te apasă tocmai într-un moment atât de critic.

După cum reiese din ultima ta scrisoare, Johnny se întremează. Într-adevăr, el este cel mai plăpînd dintre cei trei băieți⁸⁶⁾ pe care am cîntea să-i cunosc personal. Spune-i că ieri, în timp ce mă plimbam prin parc — Maitland Park, al nostru — s-a apropiat brusc de mine tipul acela grozav, paznicul parcului, m-a întrebat de Johnny și, la sfîrșit, mi-a comunicat importantul eveniment că „iese la pensie“ și lasă locul unei „forțe“ mai tinere. O dată cu el dispăre unul dintre stîlpii „Lordului Southampton“¹⁷⁸.

În „cercul nostru“, cum l-a botezat Beesly, noutăți puține. Pumps tot mai așteaptă „vești“ de la Buest și pînă atunci îi face ochi dulci lui „Kautsky“, care însă încă nu „s-a pronunțat“. Ea îi va fi în veci recunoscătoare lui Hirsch, care nu numai că i-a făcut o „declarație“ formală, dar, după ce a fost refuzat, și-a repetat „declarația“ înainte de a pleca la Paris. Hirsch ăsta este din ce în ce mai greu de suportat. „Părererea“ mea despre el este și ea din ce în ce mai proastă.

Ultima toană a Londrei a fost ridicarea în slăvi a lui Disraeli, ceea ce i-a dat lui John Bull satisfacția de a-și admira propria-i mărinimie. Nu este „extraordinar“ să copleșești cu laudele un mort, după ce, cu puțin înainte de a intra în pămînt, îl salutai cu mere putrede și ouă clocite? Asta va arăta, totodată, „claselor de jos“ că, chiar dacă în lupta pentru „ranguri și avuție“ „stăpînii lor de la natură“ pot să se ia de păr, moartea scoate la lumină adevărul că conducătorii „claselor guvernante“ sînt întotdeauna „oameni mari și minunați“.

⁸⁶⁾ fiii lui Jenny Longuet: Jean (Johnny), Henri și Edgar. — Nota red.

Gladstone a făcut o foarte abilă mutare de șah — pe care însă „stupide Partei“⁸⁷⁾ nu o înțelege —, într-un moment cînd, ca urmare a importului de grîne și vite din Statele Unite, proprietatea funciară în Irlanda (ca și în Anglia) se depreciază; tocmai în acest moment, el pune la dispoziția proprietarilor funciari vistieria statului, pentru ca ei să-și poată vinde pămînturile la un preț pe care ele nu-l mai au!¹⁷⁹⁾

Adevăratele dificultăți ale problemei agrare din Irlanda, care nu privesc nicidecum numai Irlanda, sînt atît de mari, încît singura cale posibilă de a le rezolva ar fi să se acorde irlandezilor autogovernarea și să-i silească, astfel, pe aceștia să-și rezolve singuri problemele. Dar John Bull este prea prost ca să înțeleagă acest lucru.

Chiar acum a venit Engels. Îți transmite calde salutări și, cum tocmai este timpul să expediez poșta, așa încît nu pot lăsa sfîrșitul scrisorii pentru mai tîrziu, trebuie s-o întrerup aici.

Salutări lui Johnny, Harry și „bunului“ lup⁸⁸⁾ (care, într-adevăr, este un băiat grozav), precum și lui papa Longuet.

Al tău,
Old Nick

Publicat pentru prima oară
în „Nacealo“, nr. 5, 1889

Originalul în limba engleză
Tradus din limba germană

18

Engels către Jenny Longuet

la Argenteuil

122, Regent's Park Road, N.W.
Londra, 31 mai 1881

Draga mea Jenny,

Multe mulțumiri pentru amabila ta scrisoare; e, într-adevăr, foarte drăguț din partea ta că, după ce ai atîtea griji, cărora trebuie să le faci față, te mai așezi să ne scrii. Dar

⁸⁷⁾ — „partidul proștilor“. — *Nota trad.*

⁸⁸⁾ Edgar Longuet. — *Nota red.*

să trec imediat la lucrul cel mai important. Am toate motivele să sper că, dacă nu intervine ceva neprevăzut, o vei avea cât de curînd pe mama la tine ; duminică, Maurul mi-a spus că medicul⁸⁹⁾ crede că ea va fi destul de în putere ca să facă această călătorie. Din cînd în cînd, starea ei se schimbă radical, uneori este toată ziua pe picioare și se poate chiar ca seara să meargă la teatru, alteori are dureri violente și cîteva zile în șir abia dacă se scoală din pat. Se pare însă că aceste crize trec fără a lăsa urme, fără a-i agrava starea în mod vizibil. Continuă însă să slăbească, și acesta pare a fi singurul simptom permanent care, dacă nu e îndepărtat, poate deveni periculos. Despre ce fel de boală e vorba, habar n-am și înclin să cred că și medicii bijbiie în întuneric, în orice caz, nu par să fie toți de aceeași părere. Cînd ți-a scris Tussy, mama tocmai avusese una din aceste crize și am impresia că a fost o mică neînțelegere în privința celor spuse de medic, și anume că *atunci* nu era, pentru moment, în situația de a putea călători. Chiar și medicul ar dori foarte mult ca ea să plece, căci speră ca schimbarea să aibă un efect bun. — Acum despre băile turcești ale Maurului. Nu trebuie să te sperii din cauza lor, le face numai din pricina piciorului înțepenit de reumatism, care-l supără la mers. Cît privește răceala lui, vremea caldă de acum o va face să dispară aproape cu totul, iar schimbarea de aer, la mare, o va lecui definitiv — asta-i părerea mea. Tocmai am fost cu el la Hampstead Heath și sper că plimbarea îi va face bine. Mama era plecată, așa că în momentul acesta nu poate să-i fie prea rău.

Mă bucur că, în ciuda tuturor *petites misères* de la vie de campagne⁹⁰⁾, îți fac, totuși, plăcere casa, grădina și clima, ceea ce, de fapt, este principalul ; cu restul, ori vei găsi cu timpul o soluție, ori te vei obișnui. Cel mai mult te invidiez, bineînțeles, pentru pivnița cu vinuri și, în general, pentru pivnițe, după care aici, la Londra, nu putem decît să oftăm zadarnic.

Ați crescut, probabil, grozav în ochii bătrînului Collet de cînd tu și Longuet l-ați determinat pe Clemenceau să adopte singurul punct de vedere „just“ cu privire la Tunisia¹⁸⁰. Îmi pot închipui perfect entuziasmul bătrînului cînd a văzut politica tipic ortodoxă propovăduită într-un mare co-

⁸⁹⁾ Donkin. — *Nota red.*

⁹⁰⁾ — micilor mizerii ale vieții de țară. — *Nota trad.*

tidian⁹¹⁾ din Paris. Închipuieti-l pe ciudatul ăsta bătrîn, care toată viața a apărat *coroana* și acum vorbește de un salvator al *republicii*.

Aici, totul e ca și pînă acum, afară doar de faptul că o avem aici pe Mrs. Pauli, care o aduce pe cea mai mare dintre fiicele ei vitrege la Manchester, unde va rămîne un timp la o veche prietenă a lui Pauli. Nu mai este chiar atît de grasă ca înainte, dar e la fel de vioaie. Duminica trecută, ca un dar ceresc, am primit puțină vinariță și cu ajutorul unei duzini de sticle de vin de Mosela am pregătit trei bowl-uri de Maitrank⁹²⁾, care au fost golite pe loc de o societate destul de numeroasă. Am fost paisprezece persoane și ne-am simțit cu toții foarte bine. Lenchen a fost și ea cu noi și azi-dimineață mi-a spus că nu i-a fost prea bine: „N-a avut niciodată în viața ei o asemenea Katzenjammer⁹³⁾“. (Te rog să nu mă trădezi!) Mrs. Pauli regretă foarte mult că de data asta nu te-a putut vedea și îți trimite salutări prietenești.

Hartmann a venit ieri cu vestea că pleacă în America; pentru el e bine, nu s-a putut deloc aclimatiza cum trebuie aici pînă cînd n-a găsit de lucru pentru scurt timp la Fabrica de cablu Siemens din Woolwich, dar acum s-a terminat și cu asta. Intenționează să se înapoieze peste cîteva luni.

Pumps o duce ca de obicei, din cînd în cînd suferă de dureri de cap; singura mea boală este surzenia, care se agravează la urechea stîngă; sper ca vara s-o vindece.

Salutări prietenești lui Longuet. Pumps îți trimite calde salutări și eu mă alătur ei.

Cu drag

Al tău,
F. Engels

Originalul în limba engleză
Tradus din limba germană

⁹¹⁾ „La Justice“. — *Nota red.*

⁹²⁾ — „pelin“. — *Nota trad.*

⁹³⁾ — „mahmureală după chef“. — *Nota trad.*

19

Marx către John Swinton

la New York

2 iunie 1881
41, Maitland Park Road
Londra, N.W.

Dragă domnule Swinton,

Nu cred că mai e nevoie să vi-l recomand pe aducătorul acestor rinduri, minunatul meu prieten, d-l Hartmann. Vă trimiț prin el fotografia mea. Este destul de proastă, dar este singura care mi-a mai rămas.

Cît privește cartea domnului Henry George ⁹⁴⁾, o consider o ultimă încercare de a salva dominația capitalistă. Desigur, nu aceasta a fost intenția autorului, dar pînă și discipolii mai vechi ai lui Ricardo — radicalii — își închipuiau că totul se poate îndrepta prin apropierea rentei funciare de către stat. De această doctrină m-am ocupat în „Misère de la philosophie“ (publicată în 1847 și îndreptată împotriva lui Proudhon) ¹⁸¹.

Soția mea vă trimite cele mai bune urări. Din nefericire, evoluția bolii ei vădește din ce în ce mai mult un caracter fatal.

Rămîn, stimate domn,

Al dv. foarte devotat,
Karl Marx

Ajuns în Statele Unite, „Viereck“ a fost atît de buimăcit, încît l-a confundat pe prietenul meu Engels cu mine și v-a transmis complimentele mele ca fiind din partea lui Engels; la fel a făcut și cu un alt prieten al meu din America, din a cărui scrisoare mi-am dat seama de acest quidproquo.

Publicat pentru prima oară
în : „A Souvenir from Jimmie
Higgins Book Shop“,
New York, 1923

Originalul în limba engleză
Tradus din limba germană

⁹⁴⁾ H. George. „Progress and Poverty“. — *Nota red.*

20

Marx către Friedrich Adolph Sorge

la Hoboken

Londra, 2 iunie 1881

Dragă Sorge,

Îți recomand călduros pe aducătorul acestei cărți poștale,
prietenul meu Hartmann.

Publicat pentru prima oară
în „The New-York Herald” nr. 16 455
din 10 septembrie 1881

Originalul în limba engleză
Tradus din limba germană

21

Engels către Friedrich Adolph Sorge

la Hoboken

Londra, 2 iunie 1881.

Dragă Sorge,

Îți prezint în persoana aducătorului pe prietenul nostru
Leo Hartmann, o personalitate din Moscova. Ar fi de prisos
să-l recomand în mod special atenției tale. Dacă în timpul
șederii lui în America îi poți fi de folos cu ceva, vei face un
serviciu cauzei generale și un gest de amabilitate față de
Marx și de mine.

Al tău devotat,
F. Engels

Publicat pentru prima oară
în „The New-York Herald”,
nr. 16 455 din 10 septembrie 1881

Originalul în limba engleză
Tradus din limba germană

22

Marx către Jenny Longuet
la Argenteuil

[Londra] 6 iunie 1881

Dragul meu Don Quichotte,

Sînt, într-adevăr, vinovat că nu ți-am răspuns mai de vreme, dar tu cunoști intențiile mele bune și slaba lor transpunere în fapte cînd e vorba de asemenea lucruri. Nu trece însă nici o zi fără să mă gîndesc la tine și la încîntătorii tăi copii ⁹⁵⁾.

În privința sănătății mele nu trebuie să-ți faci griji. Am avut un guturai zdravăn, aproape tot atît de nesfîrșit ca guturaiul cronic al răposatului Seguin; acum însă e pe cale să treacă repede.

În ce o privește pe Möhmchen ⁹⁶⁾, cred că știi că boala de care suferă este fără leac și, efectiv, puterile îi slăbesc mereu. Din fericire, durerile nu sînt atît de violente cum se întîmplă în asemenea cazuri, cea mai bună dovadă în acest sens este că ea continuă să frecventeze de cîteva ori pe săptămînă teatrele din Londra. Rezistă, într-adevăr, foarte bine, dar de o călătorie la Paris nici vorbă nu poate fi. Mi se pare o întîmplare deosebit de fericită sosirea ieri, absolut pe neașteptate, a Linei Schöler, care va rămîne aici cam vreo lună.

Johnny a primit Reineke, sau, mai bine, Renard, vulpoiul ⁹⁷⁾ pe care i l-am trimis? și are, bietul copil, pe cineva care să i-l citească?

Astăzi (zi de repaus la bancă ¹⁶³⁾) și ieri a fost o ploaică strașnică și o vreme rece, scîrboasă, una dintre glumele proaste pe care tatăl ceresc o are întotdeauna pregătită pentru turma lui de plebei din Londra. Ieri, ploaia lui a stricat demonstrația din Hyde Park a adepților lui Parnell ¹⁸⁴⁾.

Hartmann a plecat vinerea trecută la New York și sînt bucuros că acum este în afară de pericol. Ca un prost, cu

⁹⁵⁾ Jean, Henri, Edgar și Marcel. — *Nota red.*

⁹⁶⁾ Soția lui Marx, Jenny. — *Nota red.*

⁹⁷⁾ J. W. Goethe. „Reineke Fuchs” — *Nota red.*

cîteva zile înainte de plecare, *i-a cerut lui Engels mina lui Pumps*, și încă în scris, comunicîndu-i că nu crede că face prin aceasta o greșeală, cu alte cuvinte, că el (Hartmann) socoate că Pumps nu-l va respinge (pe Hartmann). Fata a flirtat, într-adevăr, puțin cu el, și asta numai pentru a-l incita pe Kaŭtsky. De la Tussy am aflat acum că și ei i-a făcut Hartmann aceeași propunere înainte de plecarea ei la Jersey. Actuala poveste este însă cu atît mai urîtă cu cît vestita Perovskaia, care și-a dat viața pentru mișcarea din Rusia, a trăit cu Hartmann într-o căsătorie „*liberă*“. Și n-a trecut mult de cînd ea a murit spînzurată¹⁸⁵. De la Perovskaia la Pumps — e prea de tot, și pe mama povestea asta a scîrbit-o, împreună cu tot sexul bărbătesc !

Articolul lui Longuet despre Irlanda este bun. Toți credeam că s-a întîmplat ceva cu el, din moment ce, de la un timp, numele lui apărea tot mai rar în „Justice“. L-ai mai văzut cumva pe ilustrul Hirsch sau ai auzit ceva despre el ? Astăzi am primit de la el două ziare din New York.

În ele am găsit o știre demnă de a fi relevantă. Se pare că un yankeu⁹⁸) ar fi inventat o mașină de havat pentru extragerea cărbunilor, care va înlocui în cea mai mare parte munca pe care o fac acum minerii, și anume „*abatajul*“ cărbunelui în filoane și în mine, acestora rămîinîndu-le doar să *spargă* cărbunii și să-i încarce în vagonete. Dacă această invenție se va impune — și avem toate motivele să presupunem că așa va fi —, ea va stîrni mare vilvă în țara yankeilor și va da lovitură serioase superiorității industriale a lui John Bull.

Möhmchen mă roagă să-ți mai spun că Lina⁹⁹) a venit aici cu ocazia căsătoriei Lisei Green, fiica unui admirator plin de succes al lui Martin Tupper.

Laura face totul pentru a o distra și a o înveseli pe mama. Helene¹⁰⁰) îți trimite salutări.

Și acum, sărută de multe, multe ori din partea mea pe Johnny, Harra și pe nobilul lup¹⁰¹). Cu „*marele necunoscut*“¹⁰²) încă nu-mi permit să fiu atît de familiar.

⁹⁸) Jeffrey. — *Nota red.*

⁹⁹) Schöler. — *Nota red.*

¹⁰⁰) Demuth. — *Nota red.*

¹⁰¹) Edgar Longuet. — *Nota red.*

¹⁰²) Nepotul lui Marx, Marcel Longuet, care s-a născut în aprilie 1881 și pe care Marx încă nu-l văzuse. — *Nota red.*

„Ce mai e cu astma ta? Tot te mai supără? Nu reușesc să-mi închipui cum de mai poți găsi o clipă să respiri cînd ai 4 copii și o servitoare doar cu numele.

Cu bine, copilă dragă.

Old Nick

Publicat pentru prima oară
în „Nacealo” nr. 5, 1899

Originalul în limba engleză
Tradus din limba germană

23

Engels către Jenny Longuet

la Argenteuil

122, Regent's Park Road, N.W.
Londra, 17 iunie 1881

Draga mea Jenny,

Mă grăbesc să răspund la scrisoarea ta din 15, pe care am primit-o abia azi-dimineață. Ultima oară cînd ți-am scris, medicul ¹⁰³⁾ *insista* ca mama să plece la Paris și ea era aceea care nu voia și susținea că nu se simte destul de în putere pentru o călătorie. După cîteva zile, medicul a găsit-o, într-adevăr, mult mai slăbită, așa că n-a mai putut-o sfătui să plece la Paris. Slăbește, într-adevăr, într-una și astăzi mi se plîngea că se simte din ce în ce mai extenuată, mai ales cînd trebuie să se îmbrace. Acum, cea mai mare parte din timp stă în pat. Cînd eram eu acolo, medicul i-a cerut să se scoale și să facă o plimbare. El i-a spus Maurului că cel mai bun lucru ar fi dacă ar pleca *amîndoi* la Eastbourne, și chiar imediat. Am încercat s-o convingem, dar ea, firește, s-a împotrivit din răspuțeri; dacă, totuși, ar fi să plece undeva, atunci ar vrea să plece la Paris etc. La toate astea, i-am răspuns că două săptămîni petrecute la Eastbourne ar pune-o, probabil, din nou pe picioare, astfel încît să poată merge la Paris etc., etc. Așa stăteau lucrurile cînd am plecat de acolo. Probabil

¹⁰³⁾ Donkin. — *Nota red.*

că într-o zi-două vei afla rezultatul de la Tussy, care spunea că vrea să-ți scrie imediat.

Oricare ar fi natura bolii, faptul că pierde mereu din greutate și se simte din ce în ce mai slăbită este un simptom foarte grav, mai ales că acest proces nu pare să stagneze. Cei mai mulți medici sînt de părere că, în sine, acesta nu este un simptom periculos atîta timp cît nu depășește un anumit punct ; că au întîlnit cazuri în care starea de slăbiciune a încetat brusc și bolnavul și-a recăpătat puterile. Eu sper că șederea la mare își va face efectul, numai de s-ar duce ea acolo !

Și Maurului îi va face bine schimbarea de aer ; el are nevoie să se mai întremeze puțin, chiar dacă noaptea nu mai tușește atît de rău și doarme mai bine.

Sosirea Linei Schöler, care stă acum la voi și care e tot atît de vioaie și de blîndă ca întotdeauna, numai ceva mai surdă, a fost un mare noroc. Prezența ei o înviorează foarte mult pe mama. Sper că va rămîne aici un timp.

Săptămîna trecută, Sam Moore și-a luat cu succes examenul de avocat.

De la Tussy am aflat că ai o nouă slujnică și că se pare că ești mulțumită de ea ; există deci perspectiva să ai mai puțină bătaie de cap cu gospodăria.

Inchei această scrisoare fiindcă vreau s-o expediez miine devreme cu poșta de dimineață și sper să-ți parvină miine seara. Scrisoarea domnișoarei Parnell o voi înapoia în cîteva zile. Salutări prietenești lui Longuet și lui Johnny.

Cu drag

Al tău,
F. Engels

Originalul în limba engleză
Tradus din limba germană

24

Marx către Friedrich Adolph Sorge

la Hoboken

[Londra] 20 iunie 1881

Dragă Sorge,

Mi-am întrerupt astăzi alte lucrări cu intenția ca, în sfârșit, să-ți [întocmesc]¹⁰⁴) o scrisoare amănunțită, dar dracu a vrut să am o vizită după alta și abia dacă mi-a rămas ceva timp să-ți expediez câteva rînduri înainte de închiderea poștei. Așadar, îți prezint totul *succint*.

Fiul tău¹⁰⁵) place aici tuturor. Cum de mai bine de șase luni tusea, răceala, durerile în gît și reumatismul nu mi-au permis să ies decît foarte rar din casă și mă țin departe de societate, about once a week¹⁰⁶) am stat de vorbă cu el cîte o oră, și constat că au fond¹⁰⁷) el și-a însușit concepțiile noastre într-o măsură mai mare decît lasă impresia. În general, este un băiat înzestrat, capabil, în plus instruit și cu un temperament agreabil. În afară de aceasta, ceea ce e cel mai important lucru, full of energy¹⁰⁸).

Ultimii vizitatori, care au plecat chiar acum, au fost Viereck cu proaspăta lui soție, născută tot Viereck¹⁰⁹). Nu l-am văzut pe domnul ăsta de cînd s-a întors din America¹⁵⁸. Acum cîteva zile mi l-a trimis pe Kautsky cu diverse fițiuci (una scrisă de Liebknecht și semnată tot de el în numele lui și al lui Bebel) să le *semnez*. În toate era vorba de diferite înțelegeri, mijlocite de Viereck, cu „New Yorker Volkszeitung“ & Co. în legătură cu moștenirea lui Lingenu¹⁸⁶. Am refuzat să-mi pun semnătura, întrucît, după cum am declarat, în această chestiune eu nu pot trata decît prin împuternicitul nostru general, Sorge. Totodată, i-am spus lui Viereck că, după părerea mea, în primul rînd ar trebui ca din restul rămas la New York din colecta americană să-ți plătească ție

¹⁰⁴) Manuscrisul greu de descifrat. — *Nota red.*

¹⁰⁵) Adolph Sorge. — *Nota red.*

¹⁰⁶) — cam o dată pe săptămînă. — *Nota trad.*

¹⁰⁷) — în esență. — *Nota trad.*

¹⁰⁸) — plin de energie. — *Nota trad.*

¹⁰⁹) Laura Viereck. — *Nota red.*

120 de dolari pentru avocatul din St. Louis. Astăzi, Viereck mi-a comunicat că a transmis imediat dispozițiile corespunzătoare la New York, răspunderea pentru acest lucru față de cei din Leipzig revenindu-mi mie. A venit în the nick of time¹¹⁰⁾, căci altminteri mâine aş fi trimis la Leipzig un *protest energetic* împotriva modus operandi¹¹¹⁾ al conducătorilor de partid din Leipzig, care pînă acum s-au comportat în această chestiune de așa manieră, de parcă *numai ei* erau în drept să hotărască.

Acum, post festum, Viereck mi-a vorbit despre cererea ta de a ți se restitui cei 80 de dolari avansați. I-am răspuns că noi, executorii testamentari, considerăm ca o datorie a noastră sacră să te despăgubim după terminarea procesului în caz că sentința nu va fi favorabilă.

Înainte de a primi exemplarul cărții lui Henry George¹¹²⁾ trimis de tine, primisem deja alte două, unul de la Swinton și celălalt de la Willard Brown, așa că i-am dat unul lui Engels și unul lui Lafargue. Astăzi va trebui să mă mulțumesc cu o formulare foarte concisă a părerii mele despre această carte. Din punct de vedere teoretic, omul este total depășit. Din natura *plusvalorii* n-a înțeles nimic și de aceea s-a lansat, după modelul englez, în speculații, care sînt chiar sub nivelul celor englezești, cu privire la părțile plusvalorii devenite independente — la corelația dintre profit, rentă, dobîndă etc. Dogma lui fundamentală este că *totul ar fi în ordine* dacă renta funciară s-ar plăti statului. (O asemenea revendicare figurează și în măsurile de tranziție incluse în „*Manifestul Comunist*“¹⁸⁷. Inițial, această părere a aparținut economiștilor burghezi; ea a fost susținută mai întîi (abstracție făcînd de o revendicare asemănătoare de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea) și de primii adepți *radicali* ai lui Ricardo, imediat după moartea acestuia. Despre toate acestea, în 1847, în lucrarea mea împotriva lui Proudhon, spuneam: „*Nous concevons que des économistes, tels que Mill*“ (bătrînul, nu fiul, John Stuart, care repetă și el asta într-o formă întrucîtva modificată), „*Cherbuliez, Hilditch et autres, ont demandé que la rente soit attribuée à l'État pour servir à l'acquittement des impôts. C'est la franche expression de la haine que le capitaliste industriel voue au propriétaire fon-*

110) — tocmai la timp. — *Nota trad.*

111) — modulul de a acționa. — *Nota trad.*

112) *H. George*. „*Progress and Poverty*“. — *Nota red.*

cier¹¹³⁾, que lui parait une inutilité, une superfétation dans l'ensemble de la production bourgeoise¹¹⁴⁾ 188.

Și noi, după cum am menționat, am inclus această apropiere a rentei funciare de către stat printre alte numeroase măsuri de *tranzitie*, care, așa cum se relevă și în „Manifestul“, sînt, și e firesc să fie, contradictorii în sine.

Dar primul care a făcut din acest deziderat al economiștilor burghezi englezi *radicali panaceul socialist*, care a declarat această măsură drept soluția antagonismelor care rezidă în actualul mod de producție a fost *Colins*, fost ofițer de husari în armata lui Napoleon, născut în Belgia, care, în ultima perioadă a lui Guizot și în prima perioadă a lui Napoleon cel mic¹⁸⁹, trăind la Paris, a fericit lumea cu niște volume groase despre această „descoperire“¹¹⁵⁾ a sa; tot el a mai făcut și o altă descoperire, și anume că, deși dumnezeu nu există, există, totuși, un suflet omenesc „*nemuritor*“ și că animalele „sînt lipsite de sensibilitate“. Căci, dacă ele ar avea sensibilitate, adică suflet, noi am fi canibali și niciodată pe Pămînt nu s-ar putea întemeia o împărăție a dreptății. „Teoria“ lui „antivroprietate funciară“, împreună cu teoria lui despre suflete etc., este proppvăduită de ani de zile, lună de lună, de către putinii adepți ce i-au mai rămas — în cea mai mare parte belgieni — în „Philosophie de l'Avenir“, care apare la Paris. Își spun „*collectivistes rationnels*“¹¹⁶⁾ și îl proslăvesc pe Henry George.

După ei, și alături de ei, Samter, bancher prusian, fost colector de loterie din Prusia orientală, un prost fără pereche, a trîntit și el, printre altele, un volum gros despre acest „socialism“¹¹⁷⁾.

Tuturor acestor „socialiști“, începînd cu Colins, le este comun faptul că, lăsînd neatînsă *munca salariată*, deci și *modul de producție capitalist*, încearcă să se autoamăgească sau să amărească lumea că, prin transformarea rentei funciare în impozit către stat, *toate neajunsurile* producției capitaliste tre-

¹¹³⁾ Subliniat de Marx în scrisoare. — *Nota red.*

¹¹⁴⁾ „Înțelegem acum de ce economiști ca Mill, Cherbuliez, Hilditch și alții au cerut ca renta să fie atribuită statului, pentru a servi la achitarea impozitelor. Iată expresia necamuflată a urii *capitalistului industrial* față de *proprietarul funciar*, care i se pare inutil, o excrescență în ansamblul producției burgheze“. — *Nota trad.*

¹¹⁵⁾ *Jean-Guillaume Colins*. „L'économie politique. Source des révolutions et des utopies prétendues socialistes“. — *Nota red.*

¹¹⁶⁾ — „*colectiviști raționali*“. — *Nota trad.*

¹¹⁷⁾ *Adolph Samter*. „Social-Lehre. Ueber die Befriedigung der Bedürfnisse in der menschlichen Gesellschaft“. — *Nota red.*

buie să dispară de la sine. Toate acestea nu sînt deci altceva decît o încercare deghizat socialistă *de a salva dominația capitaliștilor*, și, de fapt, de a o *statornici din nou*, pe o *bază și mai largă* decît cea actuală.

Acest șiretlic, care în același timp este o dobitocie, iese la iveală în mod evident și din declamațiile lui Henry George. La el, lucrul acesta este cu atît mai de neiertat cu cît ar fi trebuit să-și pună întrebarea tocmai invers: cum de a fost cu puțință ca în Statele Unite, unde în mod relativ, adică în comparație cu civilizata Europă, pămîntul a fost accesibil marilor mase a poporului și, to a certain degree¹¹⁸⁾, mai este (iarăși relativ) și astăzi, economia capitalistă și respectiva înrobire a clasei muncitoare să se dezvolte *mai repede și mai fără rușine* decît în orice altă țară?

Pe de altă parte, cartea lui George, ca și senzația stîrnită la voi își au importanța lor, pentru că reprezintă o primă încercare, chiar dacă neizbutită, de a se elibera de economia politică ortodoxă.

De altfel, H. George pare să nu știe nimic despre istoria *adversarilor americani ai rentei*¹⁹⁰, care l-au precedat și care erau mai mult practicieni decît teoreticieni. Altminteri, este un scriitor de talent (avînd talent și pentru reclame în stil yankeu), cum o dovedește, de pildă, articolul lui despre California apărut în „Atlantic“¹⁹¹. El dă dovadă și de acea respingătoare aroganță și insolență prin care se disting fără excepție toți acești născocitori de panacee.

Din păcate, boala soției mele este — asta rămîne între noi — incurabilă. Peste cîteva zile voi pleca cu ea la mare, la Eastbourne.

Salut fraternel¹¹⁹⁾.

Al tău,
K. Marx

Publicat pentru prima oară, într-o formă prescurtată, în „Die Neue Zeit“ Bd. 2, nr. 33, 1891—1892; în întregime în: „Briefe und Auszüge aus Briefen von Joh. Phil. Becker, Jos. Dietzgen, Friedrich Engels, Karl Marx u.A. an F.A. Sorge und Andere“, Stuttgart, 1906

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

¹¹⁸⁾ — într-un anumit grad. — *Nota trad.*

¹¹⁹⁾ Salutări frățești. — *Nota trad.*

25

Marx către Henry Mayers Hyndman ¹⁹²

la Londra

(Ciornă)

43, Terminus Road
Eastbourne ¹
Sussex, 2 iulie 1881

Mult stimate domn,

Starea sănătății soției mele, care pe zi ce trece se înrăutățește, reclamă permanent prezența mea alături de ea și explică și întârzierea cu care răspund la scrisoarea dv. din 5 iunie.

Mărturisesc că am fost destul de surprins aflînd că în timpul șederii dv. la Londra ați ținut în cea mai mare taină planul, întocmit la timpul său și realizat de dv., de a publica, cu unele modificări, articolul respins de „Nineteenth Century“, sub forma capitolelor al II-lea și al III-lea din „England for All“, adică *comentariile dv. la programul de constituire a federației* ¹⁹³.

În scrisoarea dv., în care nu pomeniți nimic de surpriza care mă aștepta, scrieți :

„Dacă socotiți că trebuie să menționez numele dv. referindu-mă la cartea dv. etc.“.

Această întrebare, cred eu, trebuia să mi-o puneți înainte de publicare, și nu după.

Dv. binevoiți să-mi prezentați două motive pentru care ați folosit masiv „Capitalul“, o lucrare încă netradusă în limba engleză, fără să menționați nici cartea, nici autorul ei.

Unul dintre motive este că „mulți (englezi) au oroare de socialism și de numele lui“. Oare pentru a face să scadă această oroare invocați la p. 86 „*demonul socialismului*“ ?

Cel de-al doilea și ultimul dv. motiv este că „englezilor nu le place să primească lecții de la străini“ !

N-am observat acest lucru nici în timpul „Internaționalei“, nici al cartismului. Dar să lăsăm asta. Dacă vă sperie această

oroare a englezilor, atunci de ce la p. VI din prefață le spuneți că „ideile“ etc. din capitolele al II-lea și al III-lea, oricum ar fi ele, poartă, totuși, stigmatul unui produs neindigen? Cred că englezii cu care aveți de-a face nu sînt chiar atît de tari de cap încît să nu-și dea seama că pasajele menționate nu sînt produsul condeiului unui autor englez.

Făcînd, totuși, abstracție de motivele dv., destul de ridicole, am ferma convingere că citarea „Capitalului“ și a autorului lui ar fi fost o greșeală grosolană. În programele partidelor trebuie să se evite orice ar permite să se întrevadă dependența vădită de anumiți autori sau anumite lucrări. Îmi permit să mai adaug că aceste programe nu sînt locul potrivit pentru noi descoperiri științifice, de felul celor împrumutate de dv. din „Capitalul“. Și apoi, ele sînt cu totul deplasate în comentariile la un program cu ale cărui scopuri proclamate nu au absolut nimic comun. Poate ar fi fost potrivite pentru un *exposé* al unui program de fondare a unui partid muncitoresc independent și de sine stătător.

Ați avut amabilitatea să-mi comunicați că broșura dv., „deși pe ea este indicat «prețul de half a crown ¹²⁰⁾», nu este destinată vînzării“, ci va fi „difuzată numai printre membrii Federației democratice etc.“ Sînt absolut convins că aceasta era intenția dv., dar știu că nu aceasta este și părerea editorului dv. Unul din prietenii mei ¹²¹⁾, vîzînd pe biroul meu broșura dv. a vrut să și-o procure, și-a notat titlul și editura, a comandat-o pe data de 13 iunie prin librării lui, Williams și Norgate, și pe data de 14 iunie a primit-o împreună cu nota de plată.

Și cu asta ajung la singurul punct care are însemnătate practică. În cazul cînd presa s-ar năpusti asupra broșurii dv., mă voi vedea, probabil, nevoit să iau atitudine, întrucît capitolele al II-lea și al III-lea sînt alcătuite în parte din pasaje care sînt pur și simplu traduse din „Capitalul“ fără a fi separate prin ghilimele de restul textului, traducerea fiind în bună parte inexactă, și dînd naștere chiar unor confuzii.

Vă scriu cu toată franchețea, întrucît consider că aceasta este prima condiție pentru întreținerea unor relații prietenești.

¹²⁰⁾ — o jumătate de coroană. — *Nota trad.*

¹²¹⁾ Friedrich Engels. — *Nota red.*

Calde salutări din partea d-nei Marx și a mea d-nei H[yndman].

Al. dv. devotat,
K. M.

Publicat pentru prima oară
în limba originalului în „Annali“,
an. III, Milano, 1960

Originalul în limba engleză
Tradus din limba germană

26

Engels către Norris A. Clowes

la New York

(Ciornă)

122, Regent's Park Road, N.W.
Londra, 22 iulie 1881

Norris A. Clowes esq.

Mult stimat domn,

Regret că timpul nu-mi permite să scriu expunerea care vă interesează¹²²⁾. Dar dacă, totuși, vreți să cunoașteți situația actuală a mișcării muncitorești din Marea Britanie, puteți găsi datele necesare în săptămînalul „Labour Standard“, a cărui editură își are sediul la 2, Whitefriars st. Pînă acum au apărut 12 numere din această revistă. Editorialele nesemnate sînt scrise în cea mai mare parte de mine¹⁹⁴.

Dacă doriți să intrați în legătură cu d-l Most, cel mai bine ar fi să-i scrieți editorului¹²³⁾ revistei „Freiheit“, pe adresa: 252, Tottenham Court Road, W. Londra, care vă va putea spune dacă, date fiind actualele împrejurări, se poate stabili o asemenea legătură.

¹²²⁾ În manuscris sînt tăiate următoarele: întrucît aceasta m-ar obliga să mă ocup de istoria clasei muncitoare din Anglia și de acțiunile ei începînd cel puțin din 1824, dacă nu chiar de la revoluția industrială provocată de folosirea aburului, or, pentru o asemenea treabă nu am timpul necesar. — *Nota red.*

¹²³⁾ Karl Schneidt. — *Nota red.*

Dacă veți veni la Londra, m-aș bucura să vă văd.
Rămîn al dv. devotat,

F. E.

Publicat pentru prima oară
în : K. Marx și F. Engels. Opere,
vol. XXVII, ed. rusă, 1935

Originalul în limba engleză
Tradus din limba germană

27

Engels către redacția revistei „Freiheit“

la Londra

(Ciornă)

[Londra] 22 iulie 1831

Către redacția revistei „Freiheit“

Un oarecare domn Norris A. Clowes, corespondent în Irlanda al lui „New York Star“, care mi-a fost recomandat din America ¹²⁴), îmi scrie următoarele :

„If Herr Most would like to make any statement to the «New York Star» public, I should be glad to give him the opportunity“ ¹²⁵).

La care am răspuns :

„If you wish to enter into communication with Mr. Most, you had better write to the Editor of the «Freiheit», 252 Tottenham Court Road, W. London, who will be able to tell you whether such communication will be possible under present circumstances“ ¹²⁶).

¹²⁴ de către Friedrich Theodor Cuno. — *Nota red.*

¹²⁵) — „Dacă d-l Most ar dori să facă vreo declarație cititorilor ziarului «New York Star», i-aș oferi bucuros o asemenea posibilitate.“ — *Nota trad.*

¹²⁶) — „Dacă doriți să intrați în legătură cu d-l Most, cel mai bine ar fi să scrieți editorului revistei «Freiheit», pe adresa : 252, Tottenham Court Road, W. Londra, care vă va putea spune dacă în actualele împrejurări este posibilă stabilirea acestei legături. — *Nota trad.*

Ceea ce mă și grăbesc să vă aduc la cunoștință.

Al dv. devotat,
F. E.

Publicat pentru prima oară
în : K. Marx și F. Engels. Opere,
vol. XXVII, ed. rusă, 1935

Originalul în limbile engleză
și germană
Tradus din limba germană

28

Marx către Jenny Longuet la Argenteuil

[Londra] 22 iulie 1881

Draga mea Jenny,

Medicul a fost chiar acum la mama și marți sau miercuri vom pleca. Data exactă a plecării ți-o vom comunica printr-o telegramă.

Te rog, *scrie imediat*, căci mama nu vrea să părăsească Londra pînă cînd nu-i scrii ce ai nevoie să-ți aducă de aici. Tu știi că ei îi place să facă asemenea comisioane.

Anexez 5 l. st. pentru micile cheltuieli necesare, imprumutul așternutului etc., restul îl voi achita cînd sosesc. Numai cu condiția asta primesc aranjamentul propus de tine.

Cît despre povestea pe care ți-a relatat-o Hirsch despre Lafargue, este pur și simplu o *minciună*. Lafargue, așa cum eram sigur de la început, nu a scris niciodată ceva de felul acesta corespondenților lui din Paris.

La revedere, copilă dragă. O mie de sărutări copiilor.

Old Nick

Publicat pentru prima oară
în „Nacealo“ nr. 5, 1899

Originalul în limbile engleză și germană
Tradus din limbile engleză și germană

29

Marx către Carl Hirsch

la Paris ¹²⁷⁾11, Boulevard Thiers,
Argenteuil, 6 august ¹²⁸⁾ 1881

Dragă Hirsch,

Sînt aici de aproape două săptămîni ; n-am vizitat nici Parisul, nici pe vreunul dintre cunoscuți. Starea soției mele nu mi-a permis nici una, nici alta.

Intrucît starea de slăbiciune se agravează mereu, va trebui, probabil, să plec mult mai devreme decît plănuisem inițial, și aș vrea (dacă no accident interferes) to-morrow morning ¹²⁹⁾ să vin la Paris cu Lenchen și cu Johnny. Voi trece pe la tine și, dacă timpul îți va permite, poate mă vei însoți.

Salutări lui Kaub.

Al tău,
K. MarxOriginalul în limba germană
Tradus din limba germană

30

Marx către Laura Lafargue

la Londra

[Argenteuil]² 9 august 1881

Dragă Laurachen,

Nu-ți pot scrie decît cîteva rînduri, intrucît pleacă poșta. Starea mamei este îngrijorătoare din pricina slăbiciunii, care se agravează. De aceea, voiam (pentru că, de data asta,

¹²⁷⁾ Vezi volumul de față, p. 14. — *Nota red.*¹²⁸⁾ În manuscris : iulie. — *Nota red.*¹²⁹⁾ — (nu intervine vreun accident) mîine dimineață. — *Nota trad.*

nu putem călători decît în etape scurte) ca, indiferent de condiții, să plecăm la sfîrșitul acestei săptămîni, lucru pe care i l-am comunicat bolnavei noastre. Ea însă mi-a stricat planurile, căci ieri a dat rufele la spălat. Așa că nu ne mai putem gîndi să plecăm înainte de începutul săptămîinii viitoare.

S-ar putea — totul e în funcție de starea ei — să ne oprim la Boulogne pentru *cîteva zile*. Doctorul ¹³⁰⁾ este de părere că (dacă condițiile vor fi favorabile), aerul de mare ar putea în momentul de față s-o mai întărească.

Data viitoare (dar, pentru aceasta trebuie să-mi comunici *imediat* noua voastră adresă) îți voi scrie mai amănunțit. Calde salutări lui Paul ¹³¹⁾.

Al tău,
Old Nick

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

31

Engels către George Shipton

la Londra

(Ciornă)

Bridlington Quay⁴, 10 aug. 1881

Stimate domnule Sh[ipton],

Vă înapoiez coala de corectură ¹⁰ cu modificările cerute de dv. Am impresia că primul pasaj l-ați înțeles greșit, iar a doua schimbare este pur formală. Oricum ar fi, nu înțeleg ce rost au asemenea schimbări dacă sînt cerute marți, ajung aici miercuri și sînt înapoi la Londra joi, după apariția ziarului ¹³²⁾.

¹³⁰⁾ probabil, Dourlen. — *Nota red.*

¹³¹⁾ Lafargue. — *Nota red.*

¹³²⁾ „Labour Standard”. — *Nota red.*

Dar aici mai e și altceva. Dacă articole *atit de* suave și inofensive încep să vi se pară prea tari, trebuie să presupun că la fel se va întâmpla — și încă într-o măsură mult mai mare — și cu propriile mele articole, care, în general, sînt cu mult mai vehemente. Mă văd silit să consider observațiile dv. ca un simptom și să conchid de aici că ar fi mai bine pentru amîndoi să încetez de a vă mai trimite articole de fond. Așa va fi cu mult mai bine decît să continuu pînă ce voi ajunge la acel punct inevitabil care să provoace o rup-tură între noi. De altfel, timpul nu-mi mai permite să scriu cu regularitate articole de fond și, chiar și numai pentru acest motiv, am luat o hotărîre asemănătoare, care, după cum am socotit eu, va trebui pusă în aplicare după congresul trade-unionurilor¹¹. Dar cu cît îmi voi înceta mai devreme colaborarea, cu atît poziția dv. la acest congres va fi, probabil, mai bună.

O altă problemă este următoarea : după părerea mea, înainte de a fi publicat articolul cu privire la sindicatele organizate de Max Hirsch în Germania⁹, ar fi trebuit să-mi trimiteți o copie sau corectura, întrucît eu sînt singurul dintre colaboratorii dv. care cunoaște această problemă și aș fi putut face observațiile necesare. În orice caz, îmi este cu neputință să rămîn în continuare colaboratorul unui ziar care se pre-tează, fără să mă consulte, să preamărească aceste sindicate, care pot fi comparate doar cu cele mai proaste trade-unionuri engleze și care îngăduie să fie conduse de oameni vînduți bur-gheziei sau, cel puțin, plătiți de ea.

E de prisos să adaug că urez mult succes ziarului „Labour Standard“ și, dacă doriți, vă voi trimite din cînd în cînd unele informații de pe continent.

Al dv. devotat,
F. E.

Publicat pentru prima oară
în : K. Marx și F. Engels, Opere,
vol. XXVII, ed. rusă, 1935

Originalul în limba engleză
Tradus din limba germană

32

Engels către George Shipton

la Londra

(Ciornă)

Bridlington Quay, 15 aug. 81

Stimate domnule Shipton,

Nu pot înțelege cum ați putut interpreta într-un mod atât de straniu eronat articolul d-lui K[autsky]¹⁰. La primul pasaj ați obiectat că intervenția statului i-ar irita pe „mulți militanți proeminenți ai sindicatelor“. Într-adevăr, așa este, pentru că în adîncul sufletului ei sînt adepții școlii manchesteriene¹⁹⁵; și, atîta timp cît se va ține seama de părerile lor, nici un ziar muncitoresc nu este cu puțință. Dar completarea făcută de mine la acest pasaj ar fi trebuit să vă convingă că aici este vorba numai și numai de o intervenție a statului de felul celei de multă vreme aplicate în Anglia: legile cu privire la reglementarea muncii în fabrici și nimic altceva, — lucruri împotriva cărora nici măcar „militanții proeminenți“ ai dv. nu au nimic de obiectat.

În legătură cu al doilea pasaj, d-l K[autsky] spune: o reglementare internațională a războiului de concurență este tot atât de necesară ca și reglementarea războiului deschis; cerem o convenție de la Geneva¹⁹⁶ pentru muncitorii lumii. „Convenția de la Geneva“ este un acord încheiat de diferite guverne pentru ocrotirea răniților și a spitalelor de campanie în timpul războiului. D-l K[autsky] cere deci un tratat asemănător între diferite guverne pentru ocrotirea muncitorilor nu numai dintr-un stat, ci din toate statele împotriva muncii excesive, îndeosebi a femeilor și copiilor. Cum ați putut considera aceasta un apel adresat muncitorilor din toată lumea de a organiza o conferință a delegaților la Geneva, mi-e imposibil să înțeleg¹³³).

¹³³) În manuscris sînt șterse următoarele: Dacă ați fi pătruns sensul mai profund al articolului, ați fi înțeles numaidecît că avem de-a face cu o măsură nemijlocit practică, atât de ușor de realizat încît unul dintre actualele guverne europene (guvernul elvețian) a început să se ocupe de ea; că propunerea de a egaliza timpul de muncă

Trebuie să admiteți că dovada unei interpretări atât de greșite făcute de dv. nu mă poate nicidecum încuraja să-mi schimb hotărîrea ¹³⁴⁾.

În ce privește articolul în legătură cu Hirsch ⁹, pot spune că îl cunosc pe domnul Eccarius, și încă prea bine, ca pe un trădător al cauzei noastre și îmi va fi absolut imposibil să scriu la un ziar care-i pune la dispoziție coloanele sale.

În afară de aceasta, nu observ nici un progres. „L[abour] St[andard]“ rămîne același mijloc de difuzare a celor mai diferite și mai contradictorii concepții în toate problemele politice și sociale, cum a fost — și poate că inevitabil — din primele zile ale existenței lui, dar cum n-ar mai trebui să fie în prezent, dacă în clasa muncitoare britanică ar exista un curent care să tindă la eliberarea de capitaliștii liberali. Cum un asemenea curent nu a fost semnalat pînă acum, trebuie să deduc că nici nu există. Dacă aș găsi indicii neîndoielnice ale existenței lui, aș face toate eforturile pentru a-l sprijini. Dar eu nu cred că o coloană pe săptămînă, înecată, ca să zic așa, printre alte coloane care cuprind cele mai diferite păreri prezentate în „L[abour] St[andard]“, ar putea contribui cît de cît la bunul mers al ziarului.

Așa cum v-am mai spus, am hotărît ca, după congresul trade-unionurilor ¹¹, să încetez de a mai scrie, din lipsă de timp; dacă pînă atunci voi mai scrie sau nu cîteva articole, asta nu mai are nici o importanță.

În așteptarea și în speranța unor vremuri mai bune, rămîn al dv. devotat,

F. E.

Publicat pentru prima oară
în: K. Marx și F. Engels. Opere,
vol. XXVII, ed. rusă, 1935

Originalul în limba engleză
Tradus din limba germană

În toate țările industriale prin transformarea legislației pentru reglementarea muncii în fabrici în obiectul unei convenții între state, prezință pentru muncitori un imens interes direct. Îndeosebi pentru muncitorii din Anglia, care, dacă facem abstracție de cei din Elveția, sînt cel mai bine ocrotiți împotriva muncii excesive și, de aceea, sînt expuși unei concurențe neloiale din partea muncitorilor belgieni, francezi și germani, a căror zi de muncă este mult mai lungă. — *Nota red.*

¹³⁴⁾ Vezi scrisoarea precedentă. — *Nota red.*

33

Marx către Piotr Lavrovici Lavrov

la Paris

[Argenteuil] 16 august 1881

Dragă Lavrov,

Miine trebuie să plec, așa încît nu voi avea posibilitatea să te mai văd. Dar acum, după ce mi-am făcut o dată drum la Paris, voi mai da pe aici din cînd în cînd.

En attendant au revoir.

Tout à vous¹³⁵⁾,*K. Marx*

Publicat pentru prima oară în
„Letopisi marksizma“ nr. V, 1928

Originalul în limba engleză
Tradus din limba germană

34

Engels către Eduard Bernstein

la Zürich

Bridlington Quay, Yorkshire
17 aug. 1881

Dragă domnule Bernstein,

Mă aflu de trei săptămîni aici, la mare⁴; profit de vremea proastă care a survenit pentru a vă scrie cîteva rînduri înainte de plecarea mea, luni 22. Dacă voi avea timp, îi voi scrie și lui Kautsky¹³⁶⁾; în orice caz, el va primi foarte curînd răspuns și o copie după articolul lui din „L[abour] S[tandard]“¹⁰.

Cred că ați primit la timp înapoi articolele antisemite; i le-am trimis lui K[autsky], întrucît nu mi-ați indicat o adresă

¹³⁵⁾ — Pînă atunci, la revedere. Întru totul al d-tale. — *Nota trad.*

¹³⁶⁾ Vezi volumul de față, p. 221—223. — *Nota red.*

mai exactă. Niciodată n-am citit ceva mai prostesc și mai pueril. Această mișcare nu are altă importanță decît aceea pe care, avînd în vedere lașitatea burgheziei, o are în Germania, orice mișcare inspirată de sus : o manevră electorală cu scopul de a obține o victorie a conservatorilor în alegeri. De îndată ce trec alegerile sau chiar mai devreme, dacă mișcarea depășește limitele fixate de sferile înalte (cum se întîmplă acuma în Pomerania), imediat, printr-un ordin de sus, ea plesnește ca o bășică de porc care a fost înțepată „și pierit-a fost pentru totdeauna“¹³⁷). Oricît de mare ar fi disprețul cu care sînt tratate asemenea mișcări și tot nu este de ajuns, și sînt foarte bucuroși că „S[ozialdemokrat]“ așa a și procedat. De altfel, C. H[irsch], căruia i s-a năzărit deodată să dea o raită pînă la Berlin, ceea ce a și făcut, îmi scrie de acolo : „Mișcarea antisemită este în întregime arahjată de sus, aproape comandată. Am umblat prin cele mai sărăcăcioase localuri și nimeni nu s-a legat de nasul meu ; în omnibus, în tren, nicăieri nu mi-a fost dat să aud un cuvînt împotriva evreilor. Ziarele oficioase care se ocupă în articolele lor de prigonirea evreilor au foarte puțini cititori. Germanii au o antipatie organică față de evrei, dar ura împotriva guvernului pe care am observat-o la muncitorii și la mic-burghezii și filistinii progresiști este mult mai puternică“.

Din cei 1 001 agenți secreți ai poliției din Berlin, toți erau cunoscuți și, „prin urmare, nu aflau nimic. Aceștia sînt destul de naivi ca să se așeze mereu la aceleași mese, în aceleași circiumi“¹³⁷.

Articolele dv. despre „intelectuali“ sînt foarte bune¹³⁸. Modul în care abordați mania de etatizare manifestată de Bismarck ca ceva pentru care noi nu avem de ce să milităm, dar care totuși, ca tot ce se întîmplă, este, *noïens volens*¹³⁸), în favoarea noastră, precum și considerațiile dv. despre „intelectuali“, ca despre oameni care, dacă au vreo valoare, ni se alătură de la sine, dar, dacă trebuie să-i recrutăm noi, nu pot decît să ne dăuneze, nefiind vorba decît de niște rămășițe de maia veche — toate acestea sînt absolut excelente. La fel cu multe altele, deși în privința exprimării oricine mai găsește, firește, ici-colo ceva de reparat. Îndeosebi ultimul nu-

¹³⁷) J. W. Goethe. „Pescarul“. În traducerea lui I. Săn-Georgiu, București, Editura „Adevărul“, 1935, p. 65. — *Nota red.*

¹³⁸) — vrei, nu vrei. — *Nota trad.*

măr¹³⁹) a fost iarăși foarte bun, tonul just, proaspăt, sigur de victorie, pe care după atentat²² și după promulgarea legii excepționale¹⁰⁶ conducătorii îl pierduseră, și-a făcut iar apariția și a luat locul a ceea ce Fr[ederic] Wilh[elm] al IV-lea numea „a trîmbița în pantaloni”. Pe Bradlaugh l-ați aranjat foarte bine¹⁹⁹.

Cîteva observații cu privire la unele probleme :

1. Pe Vallès²⁰⁰ nu aveți de ce să-l lăudați atîta. Nu este decît un jalnic scrib literar sau, mai exact, literat absolut fără importanță, pe care lipsa de talent i-a împins spre extremiști și care urmărea să-și facă rost de o așa-zisă orientare, pentru ca astfel să-și poată plasa lamentabilele lui producții literare. În timpul Comunei n-a făcut nimic altceva decît să lanseze vorbe mari, și dacă a acționat vreodată, a adus numai prejudicii. Nu vă lăsați induși în eroare de camaraderia pariziană (pentru care și Malon are o mare slăbiciune) în privința acestui drôle de fanfaron¹⁴⁰). Ce fel de om politic este el o dovedește scrisoarea pe care i-a trimis-o lui Grévy²⁰¹ pe vremea cînd acesta era președinte : să introducă republica socialistă etc. par ordre du mufti¹⁴¹) ; această scrisoare a întîrziat cu luni de zile amnistia.

2. Spaniolii nu sînt toți, fără excepție, anarhiști. În Madrid se află un nucleu excepțional (fosta „Noua federație din Madrid“²⁰²), apoi mai sînt foarte multe clemente bune în special la Valencia și în unele orașe industriale mici din Catalonia, și mai sînt și alții răzlețiți. Cel mai energic și cel mai clarvăzător este prietenul nostru José Mesa, care acum se află la Paris, un tip cu totul excepțional, care colaborează și menține legătura cu Guesde și cu ceilalți de acolo. Dacă doriți informații despre Spania, scrieți-i lui în limba franceză (Malon îi va putea transmite scrisoarea direct sau prin Guesde, eu n-am nici adresa lui). Referiți-vă la mine.

În general, eu sînt de părere că, dacă un tînar evoluează atît de bine în funcția pe care o are și se dovedește atît de potrivit pentru ea, el trebuie să rămînă în această funcție. Mă îndoiesc că Kegel, care, în plus, deocamdată este la închisoare, s-ar descurca tot atît de bine. Poziția lui teoretică n-o cunosc, în orice caz, nu avem nici o dovadă că capacitatea lui ar depăși necesitățile unui ziar satiric local. Englezii spun :

¹³⁹) „Der Sozialdemokrat“. — *Nota red.*

¹⁴⁰) — fanfaron caraghios. — *Nota trad.*

¹⁴¹) — printr-un ordin de sus. — *Nota trad.*

let well alone, nu îmbunătăți ceea ce e bine. Mărturisesc că eu privesc orice schimbare cu neîncredere și cu neplăcere.

Acum, despre congresul revoluționar²⁰³. Laf[argue] a pus mâna pe un italian care a fost delegat acolo și care, nu știu din ce motive, a fost trimis la plimbare. În plus, L[afargue] a întâlnit la un francez, negustor de vinuri și produse alimentare, anarhist și el, diverși tipi din banda asta. Reiese că :

1. Congresul a fost alcătuit din *douăzeci și ceva* de oameni, majoritatea *locuitori ai Londrei* cu mandate din alte localități. În plus, câțiva francezi, italieni și un spaniol. Ședințele au fost *publice*, numai că la congres n-a apărut în plus nici un om, nici un reporter, nici un cîine, nici o pisică. După ce trei-patru zile au tot așteptat, și tot zadarnic, au luat o hotărîre eroică : să declare ședințele *secrete* !

2. Prima constatare a fost dezamăgirea generală provocată de zădărnicia întregii mișcări anarhiste și de certitudinea că acești câțiva scandalagii nu au nicăieri absolut nici un fel de partizani. Fiecare era conștient de acest lucru în ce-l privea pe el și localitatea sa, dar, deși fiecare servea celorlalți cele mai colosale minciuni despre colosalul succes al mișcării în ținutul *lui*, totuși, fiecare dădea crezare minciunilor *celorlalți*. Prăbușirea iluziilor a fost atît de colosală, încît delegații nu și-au putut ascunde uluirea provocată de propria lor nimicnicie nici chiar în prezența străinilor.

3. Numai mitingul, la care bine-nțeles că au invitat reporteri, precum și interpelările stupide făcute în parlament de toryi neghiobi și de radicali și mai neghiobi au salvat intrucîtva congresul. Era de așteptat ca presa, avînd în vedere actuala molimă nihilistă, să caute să-și facă un capital din mitingul la care au asistat cel mult 700 de oameni.

Așadar, dacă „Freih[eij]t“ vorbește de delegatul nr. 63²⁰⁴ etc., înseamnă că are în vedere nr. *mandatului* eliberat de unul, doi sau trei reprezentanți, în alb sau pe numele unei persoane total necunoscute domiciliată în Londra, sau de 10—20 de reprezentanți unui delegat care a plecat la Londra. Numărul delegaților efectiv prezenți se apropia mai mult de 20 decît de 30, iar cel al persoanelor sosite într-adevăr aici din alte localități nu atingea categoric 10.

Nota bene. Toate aceste date trebuie folosite cu prudență, intrucît le dețin la *mîna a treia*. S-ar putea vorbi despre aceasta într-o formă interogativă, de pildă : așa stau, oare, lucrurile ? Domnii aceștia se cramponează întotdeauna de cîte *un* cuvînt care nu este exact. Este vechea poveste a

tuturor congreselor anarhiste. Citiți în „Pretinsele sciziuni din Internațională” informarea făcută de acești oameni asupra propriului lor congres al Federației jursiene, sau în „Alianța democrației socialiste” darea de seamă a primului lor congres după sciziune²⁰⁵. Forma pe care o ia la ei anarhia se exprimă, în primul rând, în faptul că fiecare vrea să fie ofițer și nimeni soldat. Apropo, fanaticul anarhist Adhémair Schwitzguébel (quel nom !) ¹⁴²⁾ condamnă ocuparea oricărei funcții de stat ca o trădare a cauzei, ceea ce însă nu-l împiedică să fie lieutenant dans l’armée fédérale suisse ¹⁴³⁾ !

Calde salutări și lui K[autsky], căruia îi voi scrie în prima zi ploioasă.

Al dv.,
F. Engels

Publicat pentru prima oară
în „Arhiv Marksa i Enghelsa”,
vol. I, 1924

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

35

Marx către Jenny Longuet

la Argenteuil

[Londra] 18 august 1881

Draga mea copilă iubită,

Am sosit la Londra, adică în Maitland Park, pe la ora 7. Tussychen este palidă și slabă ; de săptămîni de zile nu mănîncă aproape nimic (literalmente) ; sistemul ei nervos este într-o stare de extremă depresiune ; de aici, permanente însonnii, un tremur al mîinilor, spasme nervoase ale feței etc.

I-am telegrafiat imediat d-rului Donkin ; a apărut pe la ora 11 (ieri dimineață), a interogat-o și a consultat-o îndelung pe Tussy. El susține că n-are nimic organic, inima e sănătoasă, plămîinii sănătoși etc., numai că modul ei absurd

¹⁴²⁾ — ce nume !. — *Nota trad.*

¹⁴³⁾ — locotenent în armata federală elvețiană. — *Nota trad.*

de viață i-a dereglat complet activitatea stomacului, iar sistemul nervos este absolut supraexcitat.

A reușit s-o sperie atât de rău, încît a promis să-i urmeze recomandațiile și tu știi că, dacă se lasă convinsă și promite ceva, își ține promisiunea. Cu toate acestea, se va înzăbrăveni extrem de încet, așa că am venit tocmai la timp. Orice întîrziere ar fi fost foarte periculoasă.

Donkin intenționa — după cum mi-a spus înainte de plecarea noastră — să plece din Londra și să se ducă în insulele Hebride. Din cauza lui Tussy și fiindcă speră să mai afle ceva despre mama, acum va mai rămîne pînă la sfîrșitul săptămîinii.

Ține-mă la curent cu starea mamei, dacă a plecat de la voi etc. Cum o mai duc Longuet, Harra, tu însăși și ceilalți copii dragi.

Cum te înțelegi cu noua fată ?

Apropo. Sarah¹⁴⁴⁾ (Sarah a lui Engels), care o ajută acum pe Tussy cîteva ore pe zi și e o fată foarte de nădejde și *pricepută la toate*, i-a spus lui Tussy că ar fi fost foarte bucurată să plece cu tine, dar Pumps nu i-a spus niciodată că Lizzy te-a părăsit și că-i cauți un remplaçant¹⁴⁵⁾. I-a mai spus lui Tussy, și mi-a repetat-o și mie, că este și *acum gata să vină la tine*. Numai că nu se încumetă să călătorească singură pînă în Franța, dar asta n-are importanță. Peste cîtva timp aș putea s-o aduc chiar eu.

Și acum, la revedere, draga mea copilă. Nimic nu mi-ar fi putut face atîta plăcere cum mi-a făcut timpul petrecut cu tine și cu dragii de copii.

Complimente din partea mea acestui minunat doctor Dourlen.

O mie de sărutări copiilor.

Al tău,
Old Nick

Tussy îi trimite Lupului¹⁴⁶⁾ și întregii familii calde salutări.

Publicat pentru prima oară
în „Nacealo“ nr. 5, 1899

Originalul în limba engleză
Tradus din limba germană

¹⁴⁴⁾ Sarah Parker. — *Nota red.*

¹⁴⁵⁾ — un înlocuitor. — *Nota trad.*

¹⁴⁶⁾ Edgar Longuet. — *Nota red.*

36

Engels către August Bebel

la Leipzig

Londra, 25 aug. 1881

Dragă Bebel,

Ți-aș fi răspuns mai demult la scrisoarea ta din 13.5. Dar, după „mica“²⁰⁶ de la Leipzig, am așteptat să văd dacă nu îmi indici o altă adresă conspirativă; cum asta nu s-a întâmplat, o folosesc pe cea veche și anexez aici și o scrisoare de la Tussy M[arx] către d-na Liebknecht, a cărei adresă, de asemenea, n-o avem.

Bernstein scrie într-una că vrea să plece de la „S[ozialdemokrat]“ și propune să fie cooptat în redacție Kegel, care apoi să rămână în locul lui. După părerea mea, orice schimbare ar fi dezavantajoasă. B[ernstein] s-a descurcat atât de bine, depășind așteptările (articolele lui despre „intelectuali“¹⁹⁸, de pildă, cu excepția citorva fleacuri, au fost absolut excelente și perfect orientate), încît cu greu s-ar găsi un om mai potrivit. Kegel, cel puțin în acest domeniu, nu a fost verificat și, așa cum stau lucrurile, trebuie să se evite orice experiențe. Eu l-am rugat insistent pe B[ernstein] să rămână și cred că și voi ați face foarte bine dacă ați încerca să-l convingeți în același sens. Sub conducerea lui, ziarul va evolua continuu, și el însuși de asemenea. Are realmente tact și se sizează rapid lucrurile, tocmai contrariul lui Kautsky, care este un băiat extraordinar, dar e un pedant înăscut și-i place să despice firu-n patru, iar la el problemele complicate nu se simplifică niciodată, în schimb, cele simple se complică. Eu și noi toți îl prețuim foarte mult; articolele lui mai lungi de revistă ar putea fi uneori foarte reușite, dar împotriva propriei lui naturi, oricît ar vrea, nu poate lupta, c'est plus fort que lui¹⁴⁷). La un ziar, un doctrinar ca el este o adevărată pacoste; în ultimul număr din „S[ozialdemokrat]“, Ede¹⁴⁸) însuși a fost nevoit să adauge o completare critică la un articol al lui Kautsky. În schimb, a scris un manifest țără-

¹⁴⁷) — aceasta e mai tare decît el. — *Nota trad.*

¹⁴⁸) Eduard Bernstein. — *Nota red.*

nesc¹⁴⁹) pentru Austria în care dovedește ceva din talentul nuvelistic al mamei sale¹⁵⁰) ; lăsînd la o parte unele expresii savante, broșura e bună și își face efectul.

I-am scris lui L[iebknecht] în legătură cu cuvîntările din Landtag și mi-a răspuns că a fost o „tactică“ (dar tocmai în această „tactică“ văd eu un obstacol în calea unei colaborări deschise cu el!), curînd altfel se va discuta, chipurile, în Reichstag. Asta e drept, tu ai și făcut-o, dar ce să spunem de nefericita și extrem de superflua expresie a lui L[iebknecht] despre „onestitatea cancelarului Reichului“ ?²⁰⁷. Poate că el a *intenționat* să pună ironie în aceste cuvinte, deși din raport nu reiese, și cît a mai exploatat presa burgheză aceste cuvinte ! Nu i-am mai răspuns, oricum nu folosește la nimic. Kautsky ne anunță și el că L[iebknecht] scrie peste tot — de pildă în Austria — că M[arx] și cu mine sîntem întru totul de acord cu el și-i aprobăm „tactica“, iar oamenii îl *cred*. Dar asta nu poate merge la infinit ! „Freih[e]it“ se amuză copios și pe seama cuvîntării lui Hartmann în legătură cu legea asigurării contra accidentelor²⁰⁸, iar dacă pasajul citat este autentic, atunci și cuvîntarea asta a fost, într-adevăr, jalnică.

În Franța, candidații muncitorilor au obținut 20 000 de voturi la Paris și 40 000 în provincie²⁰⁹, și dacă, de la înființarea Partidului muncitoresc colectivist¹⁶, conducătorii n-ar fi făcut o prostie după alta, lucrurile ar fi mers și mai bine. Dar și în Franța, masele sînt mai bune decît majoritatea conducătorilor lor. În provincie, de pildă, unii candidați din Paris au pierdut mii de voturi folosind și acolo frazeologia revoluționară găunoasă (care este tot atît de nelipsită la Paris cum este zgomotul în atelier), dar acolo oamenii au luat-o în serios și au spus : cum se poate face o revoluție fără arme și fără organizație ? De altfel, în Franța, procesul dezvoltării se desfășoară în ritmul lui regulat, normal și strict necesar, într-o formă pașnică, ceea ce este cît se poate de binevenit în momentul de față, întrucît altminteri provincia n-ar fi putut fi atrasă în mod serios în mișcare.

Înțeleg foarte bine că vă ard palmele cînd vedeți cum în Germania totul evoluează atît de categoric în favoarea noastră, iar voi aveți miinile legate și nu puteți valorifica succesele care aproape că vă cad în poală. Dar asta nu strică.

¹⁴⁹) K. Kautsky. „Der Vetter aus America, eine Erzählung für Landleute erbaulich zu lesen“. — *Nota red.*

¹⁵⁰) Minna Kautsky. — *Nota red.*

În Germania (Viereck este un exemplu grăitor de om complet doborât fiindcă propaganda legală nu mai este posibilă), mulți pun prea mult preț pe propaganda legală și subapreciază adevărata forță motrice a evenimentelor istorice. Într-o asemenea situație, numai experiența poate îndrepta lucrurile. Succesele pe care nu le putem valorifica *acum* nu sînt, din această cauză, nicidecum pierdute pentru noi. Numai evenimentele pot trezi masele populare indifferente și pasive, și, dacă în condițiile actuale, starea de spirit a acestor mase trezite este încă destul de confuză, cu atît mai puternică va fi la timpul respectiv influența cuvîntului salvator, cu atît mai violent efectul asupra statului și burgheziei, cînd cele 600 000 de glasuri se vor întrei deodată, cînd nu numai Saxonia, ci și *toate* orașele mari și regiunile industriale ni se vor alătura, iar muncitorii agricoli vor ajunge într-o situație în care, pe plan spiritual, vor fi mai receptivi la influența noastră. O asemenea cucerire a maselor printr-un asalt valorează mai mult decît atragerea lor treptată cu ajutorul propagandei *legale*, de care, în condițiile actuale, în curînd vom fi din nou lipsiți. Așa cum se prezintă lucrurile, iuncherii, popii și burghezii nu ne *pot* îngădui să le smulgem terenul de sub picioare și, de aceea, cel mai bun lucru este să se îngrijească ei singuri de treaba asta. Va veni din nou vremea cînd vîntul va bate din altă parte. Pînă atunci va trebui să suportați singuri toată mizeria, să îndurați mîrșăviile guvernului și burgheziei, și asta nu-î glumă. Dar să nu uitați nici o ticăloșie făcută vouă și tuturor oamenilor noștri, clipa răzbunării va sosi și trebuie folosită cum se cuvine.

Al tău,
F. E.

Viereck este la Copenhaga, adresa : *poste restante*, C¹⁵¹).

Publicată pentru prima oară în
„Arhiv Marksa i Enghelsa“, vol. I
(VI), 1932

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

¹⁵¹) Adăugat de Engels pe marginea scrisorii. — *Nota red.*

37

Engels către Karl Kautsky

la Zürich

Londra, 27 aug. 1881

Dragă domnule Kautsky,

Într-o zi-două vei primi prin poștă : 1. „L[abour] St[andard]“ conținând articolul d-tale, care a provocat o serie întreagă de întâmplări amuzante ; 2. un număr din „Nature“ din 18 august ; 3. manuscrisul articolului d-tale, pe care ți-l înapoiez.

După ce am mai corectat puțin traducerea absolut școlărească, i-am trimis-o lui Shipton ca articol de fond. Bravul Shipton nu l-a înțeles însă cum trebuie¹⁰ și mi-a cerut explicații¹⁵²), dar a fost, ca de obicei, prea târziu. Prin cuvintele „intervenția statului“ în favoarea muncitorilor, omul ăsta a înțeles orice altceva, numai nu ceea ce exprimă ele și există de mult în Anglia in factories and workshops acts¹⁵³). Mai rău, prin cuvintele : we demand a Geneva Convention for the working classes¹⁵⁴)¹⁹⁶, el a înțeles că cereai convocarea unei conferințe a delegaților de la Geneva pentru reglementarea acestei probleme !! Ce te faci cu un dobitoc ca ăsta ? M-am folosit de acest prilej pentru a-mi pune în aplicare hotărîrea de a rupe cu „L[abour] St[andard]“, întrucît gazeta asta, în loc să se îmbunătățească, decade tot mai rău.

În „Nature“ vei găsi cuvîntarea rostită aici de John Simon la Congresul internațional de medicină, cuvîntare care constituie un adevărat act de acuzare al științei medicale împotriva burgheziei. J. Simon este medical officer to the¹⁵⁵) Privy Council (Consiliul de stat)²¹⁰, de fapt, este șeful întregii poliții medicale engleze, același pe care M[arx] l-a ci-

¹⁵²) Vezi volumul de față, p. 210—211. — Nota red.

¹⁵³) — sub forma legilor pentru reglementarea muncii în fabrici.
— Nota trad.

¹⁵⁴) — cerem o convenție de la Geneva pentru clasa muncitoare.
— Nota trad.

¹⁵⁵) — inspector medical pe lîngă. — Nota trad.

tat atât de des și atât de elogios în „Capitalul“, ultimul, poate, dintre vechii funcționari conștiincioși și devotați profesiei lor din perioada 1840—1860, pentru care interesele burgheziei au constituit în permanență principalul obstacol în împlinirea datoriei lor și care au fost nevoiți să lupte împotriva lor. De aceea, ura lui instinctivă împotriva burgheziei este pe cât de violentă pe atât de explicabilă. Și acum, lui, medicului, burghezia, condusă de popi, i se vîră în propria-i meserie cu mișcarea antiviviseționistă, numai că, în loc să predice fără vlagă și searbăd, asemeni lui Virchow, el își îndreaptă lancea împotriva adversarului și îl atacă: celor *cîteva* experiențe științifice făcute de medici asupra *animalelor*, el le opune *giganticele* experiențe comerciale făcute de burghezie asupra *maselor populare*, punînd, în felul acesta, pentru prima oară problema pe un teren just. Un extras din această cuvîntare ar constitui un excelent foileton pentru „S[ozialdemokrat]“²¹¹.

De altfel, în unanimitate, congresul a declarat că vivisecția este necesară pentru știință.

Manifestul d-tale¹⁵⁶) dovedește că ai moștenit ceva din talentul nuvelistic al mamei d-tale¹⁵⁷). Mi-a plăcut mai mult decît tot ce ai scris pînă acum. Pentru o a doua ediție ți-aș recomanda să șlefuești ceva mai mult unele expresii și turnuri de frază. Limba literară germană este prea greoaie pentru o narațiune și cuvinte culte, ca, de pildă, reacțiune, care nu spun nimic țăranului, ar trebui evitate. Lucrarea merită s-o revezi temeinic din acest punct de vedere. Este cel mai bun manifest pe care l-am citit vreodată.

Oamenii voștri din Austria, adepții lui Most, trebuie să învețe din pagube, dacă altfel nu merge. Este un proces în care se pierd multe elemente, altminteri bune; dar dacă elementele bune țin cu orice preț să se joace de-a conspirația, fără să știe pentru ce, n-ai ce le face. Din fericire, mișcarea proletară are o enormă capacitate de reproducere.

Viereck și soția lui¹⁵⁸) au avut parte de o vreme teribil de proastă în Scoția și au plecat apoi la Copenhaga, unde au

¹⁵⁶) K. Kautsky. „Der Vetter aus America, eine Erzählung für Landleute erbaulich zu lesen“. — *Nota red.*

¹⁵⁷) Minna Kautsky. — *Nota red.*

¹⁵⁸) Laura Viereck. — *Nota red.*

și ajuns. Deocamdată, rămân acolo; adresa lor este: poste restante, C.

Prietenii noștri din Franța nu par în continuare mulțumiți de numeroasele prostii pe care le tot fac de vreo 2 ani încoace din exces de zel, camaraderie, nevoia de declamație etc. „Citoyen“, după cum se pare, a fost vândut bonapartiștilor, care, chiar dacă încă nu le-au arătat alor noștri ușa, în schimb, nu le mai plătesc și îi tratează mizerabil, de parcă ar vrea să-i silească să facă grevă, pentru ca, în felul ăsta, să se descotorosească de ei. Pe deasupra, toți ai noștri s-au luat la harță între ei, așa cum se întâmplă adesea în cazuri de eșec. Unul dintre cei mai nefericiți este Brousse, un tip excelent, dar un zăpăcit de prima mină, care consideră că cea dintâi sarcină a întregii mișcări constă pur și simplu în convertirea foștilor lui prieteni anarhiști. Tot lui i se datorează nebineasă hotărâre, luată la timpul ei, de a renunța la prezentarea candidaturii²¹². În rest, cursul pașnic, regulat al dezvoltării în Franța ne este, în cele din urmă, favorabil. Numai atunci când, așa cum se întâmplă din 1871 încoace, provincia va fi atrasă în mișcare și, cum se întâmplă din ce în ce mai des, ea se va manifesta ca putere în stat, adică într-o formă legală normală, se va putea pune capăt, în interesul nostru, al tuturor, dezvoltării în salturi a Franței, care începe cu acele coups la Paris, pentru ca apoi reacțiunea provinciei s-o azvîrle cu mulți ani înapoi. Și dacă atunci va fi sosit momentul pentru Paris să acționeze, el nu va mai avea provincia împotriva lui, ci în spatele lui.

Calde salutări din partea tuturor.

Al d-tale,
F. Engels

Publicat pentru prima oară
în „Arhiv Marksa i Enghelsa“,
t. I (VI), 1932

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

Marx către Karl Kautsky ²¹³

la Zürich

[Londra] 1 octombrie 1881
În mare grabă.

Dragă domnule Kautsky,
Anexez câteva rînduri către mama d-tale ¹⁵⁹), de asemenea, rîndurile alăturate pentru fiica mea ¹⁶⁰). Dacă mi-ai fi comunicat adresa din Paris a mamei d-tale, s-ar fi economisit ceva timp.

Intenționam s-o invit pe mama d-tale să stea câteva zile la mine, cu care prilej să-i servesc și de călăuză prin Londra. Dar *boala fatală a soției mele, care, pe zi ce trece, se apropie de catastrofă*, mă împiedică să mai fac acest lucru. Sînt garde malade ¹⁶¹).

Primesc cu regularitate „Arbeiterstimme“. Mă amuză, dar nu mă surprinde, căci îmi cunosc de decenii elvețienii.

În ceea ce-l privește pe domnul McGuire, după cum reiese din scrisoarea d-tale, el se află, probabil, la Londra. Cum se face că nici unul dintre prietenii noștri de la New York nu i-au asigurat scrisori de recomandație? Întotdeauna prima facie ¹⁶²) sînt cam suspicios față de socialiștii yankei și știu, mai ales, că cei cu care este în legătură Shipton sînt very crotchety and sectarian. With all that, Mr. McGuire may be an excellent partyman ¹⁶³).

Al d-tale prieten devotat,
Karl Marx

Salutări din partea soției și a fiicei mele ¹⁶⁴).

Publicat pentru prima oară în
„Arhiv Marksa i Enghelsa“,
vol. I (VI), 1932

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

¹⁵⁹) Minna Kautsky (vezi scrisoarea următoare). — *Nota red.*

¹⁶⁰) Jenny Longuet. — *Nota red.*

¹⁶¹) — infirmier. — *Nota trad.*

¹⁶²) — la început. — *Nota trad.*

¹⁶³) — foarte suciți și înclinați spre sectarism. Dar, cu toate acestea, domnul McGuire poate fi un excelent militant al partidului. — *Nota trad.*

¹⁶⁴) Eleanor Marx. — *Nota red.*

39

Marx către Minna Kautsky

la Paris

1 octombrie 1881
41, Maitland Park Road
Londra, N. W.

Stimată doamnă,

Vă trimit alăturat câteva rinduri pentru fiica mea¹⁶⁵). Argenteuil este foarte aproape de Paris, o călătorie de vreo 20 de minute din Gara St. Lazare.

Mi-aș fi permis să vă invit să stați un timp la noi, la Londra — cred că fiul dumneavoastră v-a transmis cât de entuziasmată este întreaga mea familie de lucrările dv. —, dacă boala cumplită și, mă tem, *fatală* a soției mele n-ar fi rupt, ca să zic așa, legăturile noastre cu lumea exterioară.

Cu cele mai sincere urări de bine.

Al dv. devotat,
Karl Marx

Publicat pentru prima oară
în : „Das Jahr“, 1929

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

40

Engels către Eduard Bernstein²¹⁴

la Zürich

Londra, 25 oct. 1881

Dragă domnule Bernstein,

Vă sînt foarte recunoscător că mi-ați scris în legătură cu „Égalité“²¹⁵. În afara acestei probleme, am astfel prilejul de a vă expune poziția pe care se situează Marx și, implicit,

¹⁶⁵) Jenny Longuet. — *Nota red.*

și poziția mea față de mișcarea din Franța. Iar din acest unic exemplu veți putea deduce poziția noastră față de celelalte mișcări din afara Germaniei care simpatizează cu noi și cu care noi simpatizăm.

Eu sînt bucuros că momentan nu aveți posibilitatea să sprijiniți bănește „Égalité“. Scrisoarea lui Laf[argue] a fost din nou una din acele coups de tête¹⁶⁶⁾ la care din cînd în cînd francezii, și mai ales cei născuți la sud de linia Bordeaux — Lyon, nu pot să renunțe. Era atît de convins că este o acțiune de geniu, dar, totodată, și o gafă, încît nici soției sale¹⁶⁷⁾ (care uneori îi mai temperează pornirile de felul acesta) nu i-a vorbit despre aceasta decît post festum. Cu excepția lui Laf[argue], care este întotdeauna pentru cînd e vorba „să se înlîmple ceva“, n'importe quoi¹⁶⁸⁾, noi toți aici eram unanimi împotriva lui „Égal[ité]“ nr. 3¹⁶⁹⁾. Cu cei 5 000 de franci ai lor (dacă sînt atîția), eu îi asigurasesem că vor rezista 32 de numere. Dacă Guesde și Laf[argue] vor cu tot dinadinsul să-și cucerească la Paris faima de tueurs de journeaux¹⁷⁰⁾, nu-i putem împiedica, dar nici altceva nu vom face. Dacă, în pofida așteptărilor, ziarul va merge bine și se va îmbunătăți realmente, într-un moment dificil s-ar mai putea vedea ce este de făcut. Dar este absolut necesar ca domniiăștia să învețe, în sfîrșit, să-și consulte propriile surse de sprijin.

Adevărul e că prietenii noștri francezi, care vor să întecmieze parti ouvrier¹⁷¹⁾, toți, fără excepție, au făcut în ultimele 12—15 luni o greșală după alta. Prima a făcut-o Guesde, care, dintr-un purism absurd, l-a împiedicat pe Malon să accepte oferta unui post de redactor la rubrica muncitorească a lui „Intransigeant“, cu un salariu de 12 000 de franci. *De aici a pornit toată gilceava.* A urmat apoi prostia de neiertat cu „Émancipation“, cînd M[alon] s-a lăsat păcălit de promisiunile mincinoase ale lyonezilor (cei mai slabi muncitori din Franța), iar G[uesde] ardea de nerăbdare să aibă un cotidian a tout prix¹⁷²⁾. Apoi cearta de florile mărilor în jurul candidaturii²¹²⁾, cu care prilej este foarte posibil ca

¹⁶⁶⁾ — nesăbuițe. — *Nota trad.*

¹⁶⁷⁾ Laura Lafargue. — *Nota red.*

¹⁶⁸⁾ — indiferent ce. — *Nota trad.*

¹⁶⁹⁾ Este vorba de seria a treia din „Égalité“. — *Nota red.*

¹⁷⁰⁾ — asasini de ziare. — *Nota trad.*

¹⁷¹⁾ — partidul muncitoresc. — *Nota trad.*

¹⁷²⁾ — cu orice preț. — *Nota trad.*

G[uesde] să fi făcut greșeala formală pe care i-o imputați; mie însă îmi este clar că M[alon] *căuta* un pretext de ceartă. În sfârșit, intrarea și apoi plecarea din redacția lui „Cit[oyen] français“ a d-lui Boubeau, alias Secondigné, un aventurier cu o reputație mizerabilă — plecare pricinuită numai de neplata onorariilor, *nu de vreun motiv politic*. Mai departe, intrarea lui Guesde — într-o companie foarte pestriță — la noul „Citoyen“, iar a lui M[alon] și Brousse la lamentabilul „Proletaire“, pe care ei, Malon cel puțin, l-au înfierat întotdeauna pe ascuns ca fiind o jalnică fițuică filistină.

„Proletaire“ era ziarul celei mai mărginite clii, din care făceau parte toți muncitorii parizieni cu veleități scriitoricești. Regula era ca numai adevărații muncitori manuali să fie acceptați la consfăturile redacționale și în calitate de colaboratori. La ordinea zilei era cea mai stupidă ură, de tip Weitling, împotriva „celor culți“. Drept urmare, ziarul era absolut anost, dar cu pretenția de a fi la plus pure expression ¹⁷³⁾ a proletariatului din Paris. De aici, cu toată aparenta prietenie, o permanentă și ascunsă ură neîmpăcată, intrigi împotriva tuturor ziarelor paralele, inclusiv cele 2 „Égalité“.

Dacă Mal[on] afirmă acum că Partidul muncitoresc francez încearcă să-și facă din „Prol[étaire]“ organul său de presă, atunci ce nevoie mai este de „Égalité“, care-i face concurență? Nimeni nu știe mai bine decât Malon că: 1. primele două „Égalité“ au ființat de asemenea alături de „Prol[étaire]“ pur și simplu deoarece 2. cu „Prol[étaire]“ nu era nimic de făcut — Mal[on] îi cunoaște pe redactorii de la „Prol[étaire]“ tot atât de bine ca și Guesde și 3. cei câțiva năstări de la „Prol[étaire]“ împreună cu Mal[on] și Brousse sînt încă departe de a constitui Partidul muncitoresc francez. El știe deci că toate acestea sînt doar vorbe goale și că *el*, Malon, este cel care vrea să facă din „Prol[étaire]“ organul *lui* de presă, intrucît toate celelalte tentative ale sale au eșuat.

Dar, ceea ce-i leagă pe Mal[on] și Br[ousse] de această fițuică este invidia lor comună față de Marx. Masa socialiștilor francezi se înfioară la gîndul că națiunea care a fericit lumea cu ideile franceze și care deține monopolul ideilor, ca Parisul, centre des lumières ¹⁷⁴⁾, acum, dintr-o dată, să-și primească ideile socialiste de-a gata de la germanul Marx. Dar,

¹⁷³⁾ — cea mai pură expresie. — *Nota trad.*

¹⁷⁴⁾ — centrul luminii — *Nota trad.*

asta este situația și, în plus, Marx ne depășește în așa măsură pe noi toți prin genialitatea lui, prin scrupulozitatea lui științifică, aproape exagerată, și prin fabuloasa lui erudiție, încît dacă cineva ar încerca să facă o critică a descoperirilor lui, și-ar frige degetele. Este un lucru care va putea fi făcut numai într-o epocă mai evoluată. Așadar, dacă socialiștii francezi (adică majoritatea lor), vrînd-nevrînd, sînt nevoiți să se supună inevitabilului, nu o fac fără să bombăne puțin. Oamenii de la „Prol[étaire]“ susțin că Guesde și Laf[argue] sînt purtătorii de cuvînt ai lui Marx, ceea ce într-un limbaj mai familiar se traduce prin afirmația că ils veulent vendre les ouvriers français aux Prussiens et à Bismarck¹⁷⁵). În toate lucrările sale, d-l Malon lasă să străbată foarte limpede acest bombănit, și încă sub o formă destul de nedemnă. Malon se străduiește să descopere o altă paternitate pentru descoperirile lui Marx (Lassalle, Schäffle, ba chiar De Paepe!). Desigur, este foarte firesc să nu împărtășești părerea membrilor partidului, oricine ar fi ei, în legătură cu modul lor de acțiune într-un caz sau altul; sau să existe divergențe și să se discute asupra unui punct teoretic. Dar să-i contești în felul acesta unui om ca Marx propriile lui descoperiri, asta trădează o meschinărie de care sînt în stare, putem aproape spune, numai niște zețari, a căror înfumurare o cunoașteți, cu siguranță, și din experiența dv. În general, eu nu înțeleg cum poți să invidiezi un geniu; acesta e un lucru atît de deosebit, încît noi, cei care nu-l avem, știm dinainte că ne este inaccesibil; trebuie să fii într-adevăr foarte meschin ca să-l invidiezi. Modul camuflat în care o face M[alon] nu schimbă cu nimic lucrurile. Că, în cele din urmă, el este cel care se compromite, trădîndu-și pretutindeni lacunele în ceea ce privește cunoștințele, precum și capacitatea de critică, i-ar putea fi adus la cunoștință într-un mod foarte neplăcut pentru el dacă vreodată s-ar simți nevoia să se analizeze conținutul teribilei „Hist[oire] du Soc[ialisme]“ „depuis les temps les plus reculés (!!)”¹⁷⁶) și al altor capodopere ale sale.

Brousse este, poate, cel mai neajutorat incurcă-lume pe care l-am văzut vreodată. Din anarhism, el a renunțat la anarhie, respectiv la combaterea activității politice și la algeri, dar a păstrat, în schimb, toată frazeologia și, în special, tactica. Acum se lansează în meditații în „Prol[étaire]“, în

¹⁷⁵) — ei vor să-i vindă pe muncitorii francezi prusienilor și lui Bismarck. — *Nota red.*

¹⁷⁶) — „din cele mai vechi timpuri“. — *Nota trad.*

lungi și plicticoase articole îndreptate împotriva lui Guesde (fără să-l numească), în jurul problemei de nerezolvat a creării unei organizații care să excludă eventualitatea unei dictaturi (a lui Guesde !!). Dacă această absolută incapacitate teoretică și literară, care însă se pricepe de minune să țeară intrigi, este din nou în situația de a juca un rol, de vină sînt deopotrivă Laf[argue], Guesde și Malon.

În sfîrșit, Guesde. Sub raport teoretic, dintre parizieni, el este categoric mintea cea mai limpede și e unul dintre puținii care n-au fost deloc scandalizați de originea germană a actualului socialism. Hinc illae lacrimae¹⁷⁷). Tocmai de aceea, domnii de la „Prol[étaire]“ l-au prezentat ca pe un simplu exponent al lui Marx, iar Malon și Broussé, afișînd o mină plină de compătimire, colportează totul mai departe. Nimeni în afară de această clică, nu se gîndește la așa ceva. Rezultatul se va vedea mai jos. Că este însetat de putere, se prea poate. Fiecare dintre noi este însetat de putere, în sensul că dorește să-și impună punctul de vedere. Dar dacă Guesde a ales pentru aceasta drumul drept, iar Malon calea ocolită, asta pledează în favoarea caracterului lui Guesde și a unei mai mari experiențe a vieții dovedite de Malon, mai ales cînd este vorba de oameni ca parizienii, care nu admit să li se impună nici o voință, în schimb se lasă, încîntați, duși de nas. De altfel, despre fiecare om care valorează cît de cît am avut prilejul să aud la un moment dat că este însetat de putere și de aici am tras concluzia că respectivei persoane nu i se putea aduce o învinuire reală. Guesde are cu totul alte cursuri. În primul rînd, superstiția pariziană că trebuie să faci mare risipă de cuvîntul revoluție. Și în al doilea rînd, nerăbdarea lui fără margini. Este bolnav de nervi, crede că nu mai are mult de trăit și, de aceea, vrea cu orice preț să fie martorul unor evenimente importante. Din această cauză, precum și din pricina iritabilității lui bolnăvicioase, manifestă o sete exagerată, uneori funestă, de activitate.

Adăugați la toate acestea și incapacitatea francezilor, în-deosebi a parizienilor, de a concepe divergențele altfel decît pe plan *personal* și veți înțelege foarte bine de ce, încă de la primele și cele mai mici succese, acești domni și-au și închipuit că și-au atins scopul, au vrut să-și împartă blana ursului din pădure și au ajuns să se ia la ceartă.

¹⁷⁷) De aici aceste lacrimi (*Publius Terentius*. „Tinăra din Andros“, actul I, scena 1). — *Nota recl.*

De altfel, broșurile și articolele lui Guesde sînt cele mai bune dintre cele apărute în limba franceză și, în plus, el este unul dintre cei mai buni oratori din Paris. Noi l-am considerat întotdeauna un om sincer și de nădejde.

Acum, despre noi. Noi, adică M[arx] și cu mine, nu sîntem nici măcar în corespondență cu Guesde. I-am scris doar cu prilejuri precise, de lucru. Ce i-a scris Laf[argue] lui G[uesde] nu știm decît în linii generale. Iar din ceea ce i-a scris G[uesde] lui Laf[argue] n-am citit nici pe departe totul. Cine știe ce planuri au schimbat între ei, despre care noi nu știm absolut nimic. M[arx], ca și mine, i-a mai dat din cînd în cînd sfaturi lui G[uesde] prin intermediul lui L[afargue], dar mă îndoiesc că vreunul din ele a fost urmat.

Oricum însă, G[uesde] a venit aici cînd s-a pus problema elaborării *proiectului* de program al Partidului muncitoresc francez. Iar Marx, chiar aici, în camera mea, în prezența mea și a lui Laf[argue], i-a dictat introducerea ¹⁷⁸⁾: muncitorul este liber numai atunci cînd este proprietarul mijloacelor lui de producție, ceea ce se poate înfăptui sub formă individuală sau colectivă — forma individuală de proprietate este înlăturată de dezvoltarea economică și va fi din zi în zi tot mai mult — rămîne deci numai proprietatea colectivă etc. — o capodoperă de argumentare convingătoare, în cuvinte puține și clare pentru mase, așa cum rareori mi-a fost dat să întîlnesc, și care, în această formulare concisă, m-a uluit și pe mine. După aceea am discutat cealaltă parte a programului; am mai introdus cite ceva, am mai renunțat la cite ceva, dar cît de puțin a fost G[uesde] exponentul lui M[arx] reiese din faptul că a insistat să se introducă aiureala lui cu salariul minim și, cum de aceasta nu noi răspundem, ci francezii, pînă la urmă l-am lăsat în voia lui, deși el a recunoscut că, din punct de vedere teoretic, este o absurditate.

Brousse se afla pe atunci la Londra și ar fi participat bucuros la întîlnirea noastră. Dar G[uesde] nu prea avea timp și, nu fără temei, se aștepta din partea lui Brousse la lungi și plicticoase perorații pe teme anarhiste, pe care nici el nu le înțelege; de aceea, a insistat ca Br[ousse] să nu ia parte la această ședință. C'était son affaire ¹⁷⁹⁾. Dar Br[ousse] nu l-a

¹⁷⁸⁾ K. Marx. „Introducere la programul Partidului muncitoresc francez” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 251—252. — *Nota red.*). — *Nota trad.*

¹⁷⁹⁾ — Asta îl privea. — *Nota trad.*

iertat niciodată pentru treaba aceasta și de atunci au început mașinațiile lui împotriva lui G[uesde].

Programul acesta a fost apoi discutat și adoptat de francezi cu unele modificări, dintre care cele aparținându-i lui Malon nu pot fi în nici un caz considerate îmbunătățiri.

Apoi, eu am mai scris două articole în „Egal[ité]“ nr. II¹⁸⁰⁾ despre „Le socialisme de M. Bismarck“¹⁸¹⁾, și la atât se reduce, după cîte știu, întreaga noastră participare activă la mișcarea franceză.

Dar ce-i înfurie cel mai mult pe circotașii mărunți, care nu sînt nimic și ar vrea să fie totul, este că Marx, datorită meritelor lui teoretice și practice, și-a cîștigat o asemenea poziție, încît cei mai buni oameni ai mișcării muncitorești din diferite țări îi arată încredere deplină. În *momentele hotărîtoare*, ei îi cer sfatul și, de regulă, se conving că sfatul lui este cel mai bun. Aceasta este poziția lui în Germania, în Franța, în Rusia, ca să nu mai vorbim de țările mai mici. Așadar, nu M[arx] este cel care le impune oamenilor părerea, și cu atât mai puțin voința lui, ci oamenii vin singuri la el. Și tocmai pe aceasta se bazează influența lui M[arx], cu totul deosebită și extrem de importantă pentru întreaga mișcare. Malon ar fi vrut și el să vină aici, dar numai obținînd prin Laf[argue] o invitație specială din partea lui M[arx], pe care bineînțeles că n-a primit-o. Am fi discutat de *bonne volonté*¹⁸²⁾ cu el ca și cu oricare altul, dar să fie invitat! De ce? Pe cine am mai invitat astfel vreodată?

Aceași atitudine pe care o are față de francezi are M[arx] și, urmîndu-l, și eu față de celelalte mișcări naționale. Întreținem legături permanente cu acestea, în măsura în care merită osteneala și avem prilejul, dar orice încercare de a exercita o influență asupra oamenilor împotriva voinței lor nu ne-ar aduce decît prejudicii și ar distruge vechea încredere de pe vremea Internaționalei. Și pentru asta avem prea multă experiență în *revolutionaribus rebus*¹⁸³⁾.

Acum, încă două fapte :

1. Guesde și, împreună cu el, Laf[argue] au fost cei care i-au creat lui Malon în „Egal[ité]“ o glorie cu totul nemeri-

¹⁸⁰⁾ Este vorba de seria a doua din „Egalité“. — *Nota red.*

¹⁸¹⁾ — „Socialismul d-lui Bismarck“ (vezi *K. Marx și F. Engels*, Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 181—189. — *Nota trad.*) — *Nota red.*

¹⁸²⁾ — bucuros. — *Nota trad.*

¹⁸³⁾ — în chestiunile revoluționare. — *Nota trad.*

tată, ca să zicem așa, o legendă, și asta numai pentru că G[uesde] în calitate de scriitor era încredințat, într-o manieră pur franceză, că trebuie neapărat să aibă lângă el un *muncitor*.

2. Sint imputernicit de destinatarul acestei scrisori să vă comunic următoarele : Lissagaray, care a fost președintele mitingului la care Malon s-a ridicat împotriva lichelei de Lullier, scrie : tocmai în momentul în care trebuia să înceapă mitingul, Lullier i-a cerut lui Malon o scurtă întrevvedere. Malon pleacă și nu se întoarce, pînă cînd, în cele din urmă, *comitetul lui* se duce să-l caute (Liss[agaray] era președintele comitetului și al mitingului) și îl găsește chefuind în modul cel mai amical, gata-gata să ajungă la o înțelegere pașnică, cu același Lullier pe care îl înfierase (și pe drept) ca pe ultima dintre lichele ! Dacă Malon n-ar fi trebuit să plece la ora 9 la Zürich pentru a participa la congres¹⁴⁰, exista pericolul unei împăcări. Și un asemenea om vrea să fie activist politic !

Adresa lui Mesa este : J. Mesa, 36 Rue du Bac, Paris.

Marx nu știe nimic despre această scrisoare. De 12 zile zace la pat, bolnav de bronșită cu tot felul de complicații, dar de duminică orice primejdie a fost înlăturată, cu condiția să fie prudent. Am trecut printr-o mare spaimă. Acum lucrurile merg mai bine și miine, 27 octombrie, vom arăta, sper, lumii că sintem încă tari pe poziție. Calde salutări și lui K[autsky].

Al dv.,
F. E.

În legătură cu „Ég[alité]“, cred că cel mai bine ar fi ca un timp să nu se fondeze *nici un* ziar, pînă cînd nu se mai limpezește situația în partid. Dacă ei, totuși, se vor porni pe o asemenea treabă, nici noi, nici nimeni altcineva nu-i poate opri, numai că nu-mi închipui cum s-ar putea evita de data asta un scandal între „Ég[alité]“ și „Prol[étaire]“. N-ar fi o catastrofă mondială, dar ar putea fi o inutilă boală a copilăriei.

Ce-i cu povestea asta cu K[autsky] — sper că n-are de gînd să devină un malthusian desăvîrșit ?

41

Engels către Johann Philipp Becker

la Geneva

[Londra] 122, Regent's Park
Road, N.W.
4 nov. 1881

Dragă bătrine,

Cartea ta poștală în legătură cu congresul²¹⁶ a sosit prea târziu pentru a mai apuca să-ți scriu. De atunci, am avut aici tot felul de necazuri. Sînt cîteva luni de cînd d-na M[arx] zace în pat grav bolnavă, iar acum s-a îmbolnăvit și M[arx] de o bronșită însoțită de tot felul de complicații, cu care la vîrsta și la starea generală a sănătății lui nu e deloc de glumit. Din fericire, ce-a fost mai rău a trecut și M[arx] se află în afara oricărui pericol; totuși, cea mai mare parte a zilei este nevoit să și-o petreacă în pat, și asta îl afectează foarte mult.

Anexez un mandat de 4 l.st., adică 100 fr. și 80 c., pe care ți-i pot trimite de data asta. Sper că vor sosi la timp. M-am bucurat foarte mult aflînd că ai reușit cel puțin să începi să cîștigi, dar asta e abia un început și îmi pare foarte rău că în ultimul timp am fost și eu foarte strîmtozat și, de aceea, n-am putut să-ți vin mai devreme în ajutor.

Mă bucur întotdeauna cînd un așa-numit congres mondial se desfășoară fără scandaluri publice, ca cel de data aceasta. Întotdeauna cu asemenea ocazii se adună oameni de tot felul, dintre care unii numai cu scopul de a-și da importanță în fața publicului și tocmai din această cauză sînt în stare de orice prostie. De data asta, a mers destul de bine.

Cu prilejul alegerilor²¹⁷, oamenii noștri din Germania s-au dovedit la înălțimea așteptărilor. În 23 sau 27 de circumscripții (n-am putut să aflu exact) au reușit prin balotaj, deși de data aceasta toate celelalte partide s-au prezentat pînă la ultimul om. Și toate astea sub apăsarea legii excepționale¹⁰⁶ și a stării de asediu, fără presă, fără întruniri, fără nici un mijloc de agitație legală și cu convingerea că pentru asta va fi din nou sacrificată existența a mii de oameni din rîndurile partidului. Este ceva extraordinar și în întreaga Europă, în special aici,

în Anglia, a produs o impresie uriașă. Cîteva locuri vom obține, n-are importanță. Oricum vor fi destule pentru a spune în Reichstag cele convenite. Dar faptul că în orașele mari am cîștigat teren, în loc să-l pierdem — e strașnic, așadar, ura pentru băieții noștri din Germania !

Bătrînul tău,
F. E.

Publicat pentru prima oară
în : F. Engels, „Vergessene Briefe
(Briefe Friedrich Engels 'an
Johann Philipp Becker)“,
Berlin, 1920)

Originalul în limba germană
Tradus din limba germana

42

Engels către Eduard Bernstein ²¹⁸

la Zürich

Londra, 30 nov 1881

Dragă domnule Bernstein,

Dacă vreun eveniment din afară a contribuit ca M[arx] să se mai înzdrăvenească intrucîtva, acesta l-au constituit alegerile. Nicăieri proletariatul nu s-a purtat încă atît de strașnic. În Anglia, după marele eșec din 1848 ²¹⁹, muncitorii au căzut într-o stare de apatie, supunîndu-se, în cele din urmă, exploatării burgheze și rezumîndu-se doar la lupta izolată a trade-unionurilor pentru un salariu mai mare. În Franța, după 2 decembrie, proletariatul dispăre din scenă ²²⁰. În Germania însă, după trei ani de nemaipomenite persecuții, de neconțință oprîmăre, de totală imposibilitate a unei organizații legale sau chiar a unor consultări, băieții noștri nu numai că și-au păstrat vechea vigoare, dar au devenit și mai puternici. Mai puternici tocmai sub un aspect foarte important : centrul de greutate al mișcării s-a mutat din districtele saxone semirurale în *marile orașe industriale*.

Masa oamenilor noștri din Saxonia este alcătuită din țesători manuali, pe care războiul de țesut cu abur i-a sortit pieirii și care își mai duc zilele numai datorită unui salariu de mizerie și unor ocupații auxiliare (grădinărit, cioplitul

unor jucării din lemn etc.). Oamenii aceștia se află într-o situație economică reacționară, ei reprezintă o treaptă a producției pe cale de dispariție. Așadar, ei nu sînt nici pe departe în aceeași măsură reprezentanți firești ai socialismului revoluționar cum sînt muncitorii din marea industrie. Asta nu înseamnă că, prin natura lor, sînt reacționari (cum au ajuns, în cele din urmă, *aici*, de pildă, rămășițele țesătorilor manuali — nucleul „Conservative Working Men“¹⁸⁴)), și totuși pe ei nu se poate conta prea mult. Situația lor, de o mizerie crîncenă, face, în special, ca ei să aibă mult mai puține posibilități de împotrivire decît muncitorii de la orașe, iar datorită dispersării lor, pot fi cu mult mai ușor înrobiți politicește decît locuitorii marilor orașe. După faptele relatate în „S[ozialdemokrat]“²²¹, eroismul cu care nefericiții aceștia au rezistat în număr atît de mare stîrnește, într-adevăr, admirație.

Dar ei nu pot constitui adevăratul nucleu al unei mari mișcări naționale. În anumite condiții — de pildă, în perioada 1865—1870 —, mizeria i-a făcut mai receptivi la ideile socialiste decît locuitorii marilor orașe. Dar aceeași mizerie îi face și nesiguri. Cine e gata să se înece se agață și de un fir de pai și nu mai poate aștepta pînă cînd se desprinde de la mal corabia care vrea să-i aducă salvarea. Corabia este revoluția socialistă, firul de pai — taxele vamale protecționiste și socialismul de stat. Este semnificativ faptul că acolo, în vechile noastre districte, aproape numai conservatorii aveau șanse să ne învingă. Și, dacă Kayser a putut face atunci o asemenea prostie în problema taxelor vamale protecționiste²²², iar ceilalți n-au îndrăznit să i se opună cum se cuvine, cine alții poartă vina — după cum mi-a scris chiar Bebel — dacă nu înșiși alegătorii aceluiași K[ayser] ?

Acum, toate astea s-au schimbat. Berlin, Hamburg, Breslau¹⁸⁵), Leipzig, Dresden, Mainz, Offenbach, Barmen, Elberfeld, Solingen, Nürnberg, Frankfurt pe Main, Hanau *îngă* Chemnitz¹⁸⁶) și districtele din munții metaliferi constituie o cu totul altă bază. Nucleul mișcării a devenit clasa revoluționară prin poziția ei economică. În plus, mișcarea a cuprins în mod egal întreaga parte industrială a Germaniei; dintr-o mișcare limitată la cîteva centre locale, ea a devenit abia

¹⁸⁴) — „muncitorilor conservatori“. — *Nota trad.*

¹⁸⁵) Denumirea poloneză : Wroclaw. — *Nota red.*

¹⁸⁶) Denumirea actuală : Karl Marx-Stadt. — *Nota red.*

acum o mișcare la scara întregii națiuni. Și asta îi sperie cel mai mult pe burghezi.

În legătură cu cei aleși, să sperăm numai lucruri bune, deși din partea unora dintre ei este greu să te aștepti la așa ceva. Ar fi însă o adevărată nenorocire dacă Bebel n-ar intra nici de data aceasta²¹⁷. Numai el, cu tactul lui desăvârșit, este în stare să țină în frâu numeroasele elemente noi, înarmate, cu siguranță, cu tot felul de proiectele noi, și să le ferească de a se compromite.

Cit despre francezi, cel mai bine ar fi să-i lăsăm acum în voia lor pe domnii Malon și Brousse și să vedem de ce sînt în stare. Dar asta va fi cam greu. „Égalité“ apare zilele astea; Brousse va cleveti, ca și pîn-acum, în surdina, va ataca în „Prol[étaire]“ fără să dea nume, iar ceilalți vor fi destul de nerăbdători să cadă în cursă, să fie primii care să dea nume, și atunci li se va striga că sînt intriganți, sectariști și scizionști, dictatori în devenire. Aici nu e nimic de făcut. Oamenii ăștia pur și simplu nu sînt în stare să aștepte pînă cînd adversarii lor fac singuri boacăna — ei trebuie neapărat să le prelungească prin polemică existența. Lăsați în voia lor, în șase luni, Malon și, mai ales, Brousse s-ar lichida singuri (eventual, reciproc). Pe cînd așa, mai poate să dureze.

Congresul de la Reims²²³, care, ca aproape toate congresele de acest fel, a fost bun numai pentru a lua ochii lumii din afară, privit mai îndeaproape se dovedește a fi o esrocherie. Dintre „fedațiile“ reprezentate aici, numai cea Centrală, de Nord și de Est sînt reale; celelalte există numai pe hirtie. Federația algeriană și-a ales ca delegat pe *burghezul* Henri Maret (*deputat radical*)!! Asta arată ce fel de aliați arc Malon. Guesde a cerut ca în Comitetul național să fie reprezentate numai federațiile *realmente organizate*, dar a fost refuzat. Darea de seamă oficială apărută în „Prol[étaire]“ a fost *falsificată, lucrul acesta fiind trecut sub tăcere*. Jumătate dintre delegații la congres și dintre membrii Comitetului național nu reprezintă deci *pe nimeni*. În cel mai bun caz reprezintă muzica viitorului²²⁴. Graba cu care „Prol[étaire]“, acaparată complet de Mal[on] și Br[ousse], a fost proclamat organ oficial se explică numai prin intenția de a juca anticipat o festă lui „Égalité“, a cărui apariție era așteptată. Toate hotărîrile privind problemele de organizare au fost luate, ca de obicei, nu din motive de utilitate internă, ci din considerente de politicianism fracționist.

Caracteristic pentru marxofobia lui Malon este faptul că primăvara trecută l-a rugat pe Lafargue, care se afla atunci la Paris, să-i procure pentru noua sa ediție din „Hist[oire] du Soc[ialisme]“ o *prefață de Marx*. Bine-nțeleș, L[afargue] a ris de el și i-a spus că probabil nu-l prea cunoaște pe Marx, din moment ce-și închipuie că s-ar putea ocupa de asemenea fleacuri.

G. Howell, „candidatul muncitorilor“, care a căzut cu succes la Stafford, este, fără îndoială, cea mai mare lichea dintre ex-muncitorii de aici care se ocupă de politică. Până nu de mult a fost secretarul comitetului parlamentar al trade-unionurilor (bineînțeleș, o slujbă plătită) și pe deasupra a mai avut și lipsuri la casă, lucru care cu greu s-a mușamalizat, după care, totuși, a fost și el alungat.

Despre povestea cu polonezii²²⁵ îi voi scrie zilele astea lui K. K. von Käsburg¹⁸⁷). Până atunci, transmiteți-i calde salutări.

M[arx] este încă foarte slăbit, nu are voie să iasă din casă și să lucreze serios, dar se înzdrăvește văzînd cu ochii. Soția lui e din ce în ce mai slabă.

Calde salutări.

Al dv.,
F. E.

Publicat pentru prima oară
în: „Arhiv Marksa i Enghelsa“,
vol. I, 1924

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

43

Marx către Jenny Longuet

la Argenteuil

[Londra] 7 decembrie 1881

Draga, buna mea Jennychen,

Înțelegi, desigur, că e foarte firesc ca în aceste momente să nu-mi ardă de „scris“ și, de aceea, îți trimit doar aceste

¹⁸⁷) Poreclă dată în glumă lui K. Kautsky (Käse = brînză). —
Nota red.

cîteva rînduri. Cum, în general, încă nu-mi părăsesc camera mea de bolnav, doctorul mi-a interzis categoric să iau parte la înmormîntare. M-am supus interdicției și pentru că scumpa răposată¹⁸⁸⁾, cu o zi înainte de a muri, i-a spus infirmierei în legătură cu nerespectarea unei oarecare ceremonii: „We are no such *external* people!“¹⁸⁹⁾

Schorlemmer a venit de la Manchester din propriu-i îndemn.

Trebuie să continuu tatuările cu iod pe piept, pe spate etc., treabă care, repetată cu regularitate, produce niște arsuri destul de neplăcute și supărătoare ale pielii. Operația asta, care trebuie făcută numai pentru a preîntîmpina o recidivă în perioada de convalescență (de fapt, nu mă mai supără decît o tuse ușoară), îmi face acum un mare serviciu. Împotriva durerii sufletești există un singur antidot eficace — durerea fizică. Închipuie-ți de o parte sfîrșitul lumii, de alta — un om cu o durere acută de dinți !

Acum mă simt cum nu se poate mai fericit la gîndul că m-am încumetat, după multe șovăieli, să facem călătoria la Paris ! Nu este vorba numai de timpul pe care cea de neuitat l-a petrecut cu tine și cu copilașii¹⁹⁰⁾ — „abia“ umbrit de imaginea of a certain domestic bully et Mirabeau de la cuisine¹⁹¹⁾ —, ci și de retrăirea acestui timp în ultima perioadă a bolii ! Sînt absolut sigur că, în această perioadă, prezența ta și a copiilor n-ar fi putut-o încînta atît cît a făcut-o gîndul la voi.

Locul ei de odihnă este destul de aproape de cel al iubitelui „Charles“¹⁹²⁾.

Pentru mine este o consolare că puterile au părăsit-o la timp. Datorită poziției neobișnuit de rare a tumorii (din care cauză aceasta era mobilă, își schimba poziția), adevăratele dureri specifice, de nesuportat, au început doar în ultimele zile (și chiar și atunci au putut fi alinate prin injecțiile cu morfină, pe care medicul în mod intenționat le-a rezervat pentru momentul apropierei catastrofei, căci folosite o vreme mai în-

¹⁸⁸⁾ Jenny Marx. — *Nota red.*

¹⁸⁹⁾ — „Noi nu ținem la asemenea *formalități*“. — *Nota trad.*

¹⁹⁰⁾ Jean, Henri, Edgar și Marcel Longuet. — *Nota red.*

¹⁹¹⁾ — unui tiran al gospodăriei și Mirabeau al bucătăriei. — *Nota trad.*

¹⁹²⁾ Fiul lui Charles și Jenny Longuet. — *Nota red.*

delungată, și acestea își pierd din eficacitate). Așa cum m-a prevenit doctorul Donkin, boala a evoluat ca o sleire treptată a organismului, aidoma slăbiciunii provocate de bătrînețe. Nici chiar în *ultimele ceasuri* n-a avut de luptat cu moartea, a fost mai mult un fel de adormire lentă ; ochii îi erau mai mari, mai frumoși și mai strălucitori ca oricînd !

Apropo. Engels, care, ca întotdeauna, a fost alături de mine cu tot sufletul, și-a trimis, la cererea mea, un număr din „*Irish World*“ cuprinzînd *declarația* unui episcop irlandez *împotriva proprietății funciare* (particulare). Aceasta a fost una *dintre ultimele noutăți* pe care le-am comunicat *mamei tale*, iar ea s-a gîndit că ai putea-o publica într-un ziar francez, spre groaza *clericilor francezi*. În orice caz, asta dovedește că domnii respectivi se pricep să cînte pe toate tonurile.

(În „Justice“ din 2 decembrie 1881, un tip oarecare, pe nume B. Gendre¹⁹³), a încercat într-un articol intitulat „Le catholicisme socialiste en Allemagne“ să-și satisfacă șovinismul, drept care, urmînd exemplul lui Laveleye, a luat au sérieux¹⁹⁴) *statistica fantezistă* a prietenului nostru R. Meyer (în cartea acestuia „*Emancipationskampf des 4. Standes*“). Fapt este că, de cînd există imperiul german, așa-numiții *socialiști catolici* n-au trimis decît o *singură dată* un deputat în Reichstag și că acest unic deputat, de îndată ce-a fost ales, „a figurat“ doar ca „membru al centrului³⁶“. Pe de altă parte, în ceea ce privește *efectivul organizațiilor muncitorești catolice*, R. Meyer al nostru a fericit *Franța* cu un număr incomparabil mai mare decît Germania.)

Chiar acum am primit „Justice“ din 7 decembrie și, la rubrica „*Gazette du jour*“, găsesc un necrolog în care printre altele se spune :

„On devine que son“ (il s'agit de votre mère), „*mariage avec Karl Marx, fils d'un avocat de Trèves, ne se fit pas sans peine. Il y avait à vaincre bien des préjugés, le plus fort de tous était encore le préjugé de race. On sait que l'illustre socialiste est d'origine israélite*“.

Toute cette histoire is a *simple invention* ; there was *no préjugés à vaincre*. I suppose, I am not mistaken in crediting Mr. Ch. Longuet's inventive genius with this literary „enjoyment“. The same writer when speaking of the limi-

¹⁹³) Pseudonimul Varvarei Nikolaevna Nikitina. — *Nota red.*

¹⁹⁴) — în serios. — *Nota trad.*

tation of the working day and the factory acts, mentioned in another number of the „Justice“ — „Lassalle and Karl Marx“, the former having never printed or spoken a syllable on the matter in question. Longuet would greatly oblige me in never mentioning my name in *his* writings.

The allusion to your Maman's occasional anonymous correspondence (in fact in behalf of Irving)²²⁶. I find indiscreet. At the time she wrote to the „Gazette de Francfort“ (she never wrote to the „Journal de Francfort“ — as the „Justice“ calls it —, a simply reactionary, and philistine paper) the latter (the „Gazette“) was still on more or less friendly terms with the socialist party.

As to the „von Westphalen“, they were not of Rhenish, but of Braunschweigischer Abkunft. The father of your mother's father was the factotum of the berüchtigte Duke of Brunswick (during the „seven years' war“). As such he was also overwhelmed with favours on the part of the British government and married a near relative of the Argyll's. His papers relative to war and politics have been published by the Minister v. Westphalen²²⁷. On the other hand, „par sa mère“, your mother descends from a small Prussian functionary and was actually born at Salzwedel in the Mark. All these things need not be known, but knowing nothing of them, one ought not pretend correcting d'autres „biographies“.

And now, my dear child, send me a long description of the doings of Johnny et Co. I still regret that Henry was not left to us at the time he went on so well. He is a child who wants a whole family's attendance being singly, exclusively concentrated upon him. As it is, with so many other little ones requesting your care, he is rather an impediment.

With many kisses to you and your „little men“

Your devoted father,
K. M.

I was rather disagreeably affected by Meissner's communication, that a new third edition of the „Capital vol. I“ has become necessary. I wanted indeed to apply all my time — as soon as I should feel myself able again — exclusively to the finishing of the 2nd volume²²⁸.

Jenny Marx în ultimii ei ani de viață

Please write a few words in my name to *Reinhardt*. I could not find his address. He was an acquaintance of Mama's. ¹⁹⁵).

Publicat pentru prima oară
în „Nacealo“ nr. 5, 1899

Se tipărește după manuscris
Tradus din limbile germană
și engleză

¹⁹⁵— „Se înțelege că la căsătoria ei“ (este vorba de mama voastră) „cu Karl Marx, fiul unui avocat din Trier, a avut de întâmpinat unele dificultăți. Trebuiau biruite foarte multe prejudecăți, dintre care cea mai puternică era, desigur, prejudecata rasială. Se știe că ilustrul socialist este evreu de origine“.

Toată această poveste este pur și simplu o născocire; nu au trebuit biruite prejudecăți. Cred că nu greșesc atribuind geniului deosebit de inventiv al d-lui Ch. Longuet aceste „înflorituri“ literare. Același autor, vorbind într-un alt număr din „Justice“ despre limitarea zilei de muncă și despre legile pentru reglementarea muncii în fabrici, îi menționează pe „Lassalle și Karl Marx“, or, primul n-a tipărit și n-a pronunțat niciodată un cuvânt în problema în chestiune. Longuet m-ar îndatora foarte mult dacă n-ar mai menționa niciodată numele meu în scrierile lui.

Aluzia la corespondența anonimă ocazională a mamei tale (a făcut-o spre binele lui Irving) ²²⁸ o găsesc indiscretă. Pe vremea când ea a scris la „Frankfurter Zeitung“ (n-a scris niciodată la „Journal de Francfort“, cum îi spune „Justice“, publicație absolut reacționară și filistină), acesta („Zeitung“) era încă, mai mult sau mai puțin, în relații de prietenie cu partidul socialist.

Cît despre „von Westphalen“, erau originari nu din Renania, ci din Braunschweig. Tatăl bunicului tău pe linie maternă (Christian Heinrich Philipp von Westphalen) a fost mîna dreaptă a vestitului duce de Braunschweig (în timpul „războiului de șapte ani“). Ca atare, guvernul englez l-a copleșit cu favoruri, iar el s-a căsătorit cu o rudă apropiată a lui Argyll (Jeanie Wishart of Pittarow). Lucrările lui despre război și politică au fost publicate de ministrul von Westphalen. Pe de altă parte, „pe linie maternă“, mama voastră descinde dintr-un mic funcționar prusian (Julius Christoph Heubel) și s-a născut la Salzwedel, în Brandenburg. Nu este neapărat nevoie să cunoști toate aceste lucruri, dar, dacă nu le cunoști, nu trebuie să ai pretenția să corectezi „biografiile“ altora.

Și acum, draga mea fetiță, să-mi scrii amănunțit ce fac Johnny & Co. Regret și acum că Henry nu a fost lăsat la noi cînd îi mergea atît de bine. Copilul acesta are nevoie de îngrijirea unei familii în-tregi, care să se ocupe de el exclusiv și unitar. Pe cînd așa, cu atîția copii de care trebuie să ai grijă, el mai rău te încurcă.

Te sărut de multe ori pe tine și pe „micii tăi omuleți“.

Al tău tată devotat,
K. M.

Am fost mai curînd neplăcut afectat de vestea dată de Meissner că a devenit necesară o a treia ediție a vol. I al „Capitalului“. Aș fi

Marx către Johann Philipp Becker ²²⁹la Geneva ¹⁹⁶)

Londra, 10 decembrie 1881

Dragă prietene,

Cred că ai aflat din ziare despre moartea soției mele (și-a dat sufletul la 2 dec.). Înțelegi, desigur, că în primele zile după această ireparabilă pierdere nu eram în stare să fac corespondență. Într-adevăr, în afară de fratele ei, Edgar von Westphalen din Berlin, tu ești deocamdată *singurul* căruia îi comunic personal acest lucru ; pe ceilalți prieteni sau cunoscuți i-a informat fiica mea cea mică ¹⁹⁷).

Soția mea ți-a rămas pînă-n ultima clipă prietenă devotată și era, pe bună dreptate, indignată că partidul nu-ți ușurează lupta pentru existență ție, un luptător atît de vechi, de neclintit și de eroic, precum și credincioasei tale tovarăse de viață ¹⁹⁸).

Eu însumi sînt bolnav, dar pe cale de însănătoșire ; pleurita combinată cu bronșită a luat o formă atît de serioasă, încît un timp, respectiv cîteva zile, medicii se îndoiau că mai scap. Rămii cu bine, drag prieten. Salutări soției tale.

K. M.

(Scris de Marx pe verso-ul cărții poștale)

D-lui J. Ph. Becker, Chemin des Vollandes, Eaux Vives. Geneva (Elveția)

Publicat pentru prima oară
în : K. Marx și F. Engels. Opere,
vol. XXVII, ed. rusă, 1935

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

vrut ca, atunci cînd mă voi simți din nou în putere, să-mi consacru tot timpul pentru terminarea volumului al II-lea.

Scrie-i, te rog, cîteva cuvinte în numele meu lui *Reinhardt*. Nu-i pot găsi adresa. Era un cunoscut al mamei. — *Nota trad.*

¹⁹⁶) Scrisoarea a fost scrisă pe o carte poștală. — *Nota red.*

¹⁹⁷) Eleanor Marx. — *Nota red.*

¹⁹⁸) Elisabeth Becker. — *Nota red.*

45

Marx către Nikolai Franțevici Danielson

la Petersburg

Londra, 13 decembrie 1881

Dragă prietene,

Pe data de 2 luna aceasta, după o suferință lungă și chinuitoare, soția mea a murit. Lunile de toamnă le-am petrecut alături de bolnavă, îngrijind-o, la început într-o localitate de pe litoralul englez (Eastbourne), apoi la Argenteuil (la aproximativ 20 de minute de Paris), unde am avut marea bucurie de a fi împreună cu fiica noastră mai mare (d-na Longuet) și cu cei patru băieței ai ei ¹⁹⁹⁾ (cel mai mare are vreo cinci ani ²⁰⁰⁾), toți foarte atașați de bunicii lor.

În ce mă privește, am riscat foarte mult făcând această călătorie la Paris, dată fiind starea de slăbiciune a soției mele. Dar, încrezător în extraordinarul meu prieten, doctorul Donkin, m-am încumetat s-o fac pentru a nu o lipsi de această ultimă bucurie !

Din nefericire, întorși la Londra, am contractat și eu o bronșită, care s-a complicat prin apariția unei pleurite — în tot acest timp, sănătatea mea a lăsat mai mult sau mai puțin de dorit —, astfel încît de-a lungul a trei din ultimele șase săptămîni de viață ale soției mele n-am putut să o văd, deși ne aflam în două camere alăturate.

Nici acum nu pot să ies din casă. Era cît pe-aci să „întorc spatele acestei lumi rele“. Medicii vor să mă trimită în sudul Franței, sau, chiar, în Algeria.

Scrisorile de condoleanțe pe care le-am primit de pretutindeni au fost pentru mine o adevărată consolare, căci în toate (cu excepția uneia singure, din partea unui *rus*) se simțea o sinceră compasiune, o reală recunoaștere și prețuire a calităților cu totul neobișnuite ale iubitei mele soții.

Editorul meu german ²⁰¹⁾ mă anunță că a devenit necesară o a treia ediție a „Capitalului“. Momentul este însă

¹⁹⁹⁾ Jean, Henri, Edgar și Marcel. — *Nota red.*

²⁰⁰⁾ Jean. — *Nota red.*

²⁰¹⁾ Otto Meissner. — *Nota red.*

foarte nepotrivit. În primul rînd, trebuie să mă înzdrăvesc din nou, iar în al doilea rînd aș vrea să termin cît mai curînd volumul al II-lea ²²⁸ (chiar în cazul în care ar trebui să-l editez în străinătate). Țin să-l văd gata tocmai acum pentru a-l dedica soției mele.

În orice caz, voi conveni cu editorul meu ca pentru a treia ediție să fac cît mai puține schimbări și completări; iar pe de altă parte, el să tipărească numai 1 000 de exemplare, în loc de 3 000, cum voia la început. Aceste 1 000 de exemplare din a treia ediție odată vîndute, s-ar putea să introduc în carte acele schimbări pe care, în alte împrejurări, le-aș fi făcut acum.

Rămîn ca întotdeauna

Al dv. prieten devotat,
A. Williams ²⁰²⁾

Publicat pentru prima oară
în „Minuvsje godi“ nr. 1, 1908

Originalul în limba engleză
Tradus din limba germană

46

Marx către Friedrich Adolph Sorge

la Hoboken

[Londra] 15 dec. 1881

Dragă Sorge,

Cele povestite de fiul tău ²⁰³⁾, de aici, te-au pregătit, desigur, pentru știrea morții (la 2 decembrie) a scumpei, neuitatei mele tovarășe de viață. Eu nu eram suficient de restabilit pentru a-i putea aduce ultimul omagiu. De fapt, și acum mai sînt obligat să stau în casă, iar săptămîna viitoare voi pleca la Ventnor (Isle of Wight ²⁰⁴⁾).

Din ultima mea boală am ieșit dublu schilodit, moral prin pierderea soției mele, fizic din cauza unei îngroșări a pleurei și unei creșteri a sensibilității bronhiilor.

²⁰²⁾ Pseudonim conspirativ al lui Marx — *Nota red.*

²⁰³⁾ Adolph Sorge. — *Nota red.*

²⁰⁴⁾ — pe insula Wight. — *Nota trad.*

Din păcate, va trebui să consacru în întregime un timp manevrelor în vederea restabilirii sănătății.

A devenit necesară o nouă ediție în limba germană a „Capitalului”²²⁸. Nu mă aranjează deloc.

Henry George al vostru se demască tot mai mult ca șarlatan.

Sper că Sorge junior a ajuns cu bine ; salută-l din partea mea.

Al tău,
K. Marx

În ultimul timp, englezii au început să se ocupe mai mult de „Capitalul” etc. Astfel, în ultimul număr din *octombrie* (sau noiembrie, I am not quite sure²⁰⁵) al lui „*Contemporary*” a apărut un articol al lui *John Rae* despre socialismul german²³⁰ (absolut nesatisfăcător, plin de greșeli, dar „fair”²⁰⁶), cum mi-a spus alaltăieri unul dintre prietenii mei englezi). Dar de ce fair ? Pentru că *John Rae* nu susține că în propaganda pe care timp de patruzeci de ani am făcut-o primejdioaselor mele teorii am fost călăuzit de mobiluri „dăunătoare”. „Mărinimia fie-i lăudată !”. Acea fairness, care constă, cel puțin, în a cunoaște în suficientă măsură obiectul criticii, se pare că este ceva cu totul necunoscut scribilor filistini englezi.

Încă mai înainte, pe la începutul lui iunie, un oarecare *Hyndman* (care, în prealabil, dăduse pur și simplu buzna în propria-mi casă pentru a mă cunoaște) a scos o broșură, „*England for all*”. Broșura se vrea un expozeu al programului „*Federației democratice*”¹⁹³ — o asociație de curînd înființată din diferite societăți radicale engleze și scoțiene, semiburgeze, semiproletare²⁰⁷). Capitolele despre muncă și capital nu sînt altceva decît extrase textuale sau parafrazări din „Capitalul”, dar individul nu menționează nici cartea, nici autorul ; pentru a se pune însă la adăpost în eventualitatea unei demascări, la sfîrșitul prefetei sale spune : „Ideile și o mare parte din materialul faptic cuprinse în capitolele al II-lea și al III-lea le datorez lucrării unui mare gînditor și scriitor original etc., etc.”. Mie individul mi-a

²⁰⁵) — nu sînt absolut sigur. — *Nota trad.*

²⁰⁶) — corect, obiectiv. — *Nota trad.*

²⁰⁷) Vezi volumul de față, p. 202—203. — *Nota red.*

adresat niște scrisori de scuze stupide, de pildă că „englezilor nu le place să primească lecții de la străini“, că „numele meu este atât de detestat etc.“ Cu toate acestea, broșura lui — în măsura în care șterpelește ideile din „Capitalul“ — face o bună propagandă, deși individul este un om „slab“ și nu are nici pe departe răbdarea necesară — or, aceasta este prima condiție dacă vrei să înveți ceva — pentru a studia temeinic o problemă. Toți acești fermecători scriitori ai clasei de mijloc — atunci cînd nu sînt specialiști — ard de dorința de a face *imediat* bani, un nume sau un capital politic din orice idee nouă pe care un vînt prielnic a adus-o pînă la ei. Multe seri mi-a răpit individul ăsta, trăgîndu-mă de limbă și încercînd astfel să învețe cît mai ușor cu putință. În sfîrșit, în ultimul număr din 1 decembrie al publicației lunare „*Modern Thought*“ (îți voi trimite un exemplar) a apărut un articol : „*Leaders of Modern Thought* : Nr. XXIII — *Karl Marx*. By Ernest Belfor Bax“.

În momentul de față este primul articol englez de acest gen care se dovedește pătruns de un real entuziasm față de ideile noi și se ridică cu curaj împotriva filistinismului englez. Asta însă nu înseamnă cîtuși de puțin că datele mele biografice, așa cum le-a prezentat autorul, nu sînt în cea mai mare parte greșite etc. În expunerea principiilor mele economice și în traducerea lor (adică în citatele din „Capitalul“) sînt multe greseli și confuzii ; și totuși, apariția acestui articol, anunțată de afișe tipărite cu litere mari și lipite de zidurile West End²⁰⁸-ului londonez, a făcut mare senzație. Pentru mine, lucrul cel mai important este că am primit numărul amintit din „*Modern Thought*“ încă la 30 noiembrie, așa încît i-am putut face o bucurie iubitei mele soții în ultimele ei zile de viață. Tu știi cu cîtă pasiune se interesa ea de toate aceste lucruri.

Publicat pentru prima oară
în : „*Briefe und Auszüge aus*
Briefen von Joh. Phil. Becker,
Jos. Dietzgen, Friedrich Engels,
Karl Marx u.A. an F. A. Sorge und
Andere“, Stuttgart. 1906

Originalul în limbile engleză
și germană
Tradus din limba germană

²⁰⁸) Partea apuseană a Londrei, unde locuiesc mai ales reprezentanți ai claselor dominante. — *Nota red.*

Marx către Jenny Longuet

la Argenteuil

17 dec. 1881
41, Maitland Park Road
Londra, N.W.

• Draga mea copilă,

Chiar acum, Tussy, supported by²⁰⁹⁾ Engels, a dus per cab²¹⁰⁾ la parcel company²¹¹⁾ pachetul cu daruri de crăciun pentru micuții noștri. *Helen*²¹²⁾ mă roagă să menționez în mod special că *din partea ei* se află o hăinuță pentru Harry, una pentru Eddy²¹³⁾ și o căciuliță de lână pentru Pa²¹⁴⁾; apoi pentru același Pa „rochița bleu“ de la *Laura*; din partea mea — un sailors' suit²¹⁵⁾ pentru my dear²¹⁶⁾ Johnny. Möhmchen a ris cu atîta poftă în ultimele zile ale vieții ei, povestindu-i Laurei cum am plecat eu cu tine și cu Johnny la Paris, unde i-am ales un costum în care arăta ca un burghез gentilom²¹⁷⁾ în miniatură.

Scrisorile de condoleanțe pe care le primesc din toate colțurile lumii și de la oameni de cele mai diferite naționalități, profesioni etc. etc. conțin toate elogiile la adresa lui Möhmchen și sînt pătrunse de atîta sinceritate, de atîta profundă simpatie cum rar se întîmplă în asemenea cazuri, cînd aceste misive sînt mai mult convenționale. Îmi explic acest lucru prin faptul că la ea totul era firesc și autentic, simplu, nimic contrafăcut; de aici și impresia vie, luminoasă pe care o producea asupra oamenilor; doamna Hess scrie chiar: „în ea, natura și-a distrus propria-i capodoperă, căci în viața

²⁰⁹⁾ — ajutată de. — *Nota trad.*

²¹⁰⁾ — cu trăsura. — *Nota trad.*

²¹¹⁾ — biroul de expediție. — *Nota trad.*

²¹²⁾ Demuth. — *Nota red.*

²¹³⁾ Edgar Longuet. — *Nota red.*

²¹⁴⁾ Porecla lui Marcel Longuet. — *Nota red.*

²¹⁵⁾ — costum de marinar. — *Nota trad.*

²¹⁶⁾ — scumpul meu. — *Nota trad.*

²¹⁷⁾ Jourdain — personaj al comediei lui Molière „Borghезul gentilom“. — *Nota red.*

mea n-am mai întâlnit o femeie atât de spirituală și de afectuoasă“. Liebknecht scrie că fără ea ar fi pierit în mizeria exilului etc. etc.

Ce constituție neobișnuit de robustă a avut ea, în pofida înfățișării delicate, se vede din faptul că, spre marea mirare a medicilor, n-a făcut nici un fel de răni, deși a zăcut atât de mult în pat; în timpul ultimei mele boli, eu am făcut răni în mai multe locuri după numai două săptămîni de zăcut în pat.

Intrucît, de cînd m-am însănătoșit, vremea este foarte proastă, mă aflu încă în arest la domiciliu, dar, la indicația medicului, săptămîna viitoare voi pleca la Ventnor (pe insula Wight) și apoi, de aici, mai departe spre sud. Tussy merge cu mine.

Vei primi (îl expediez tot acum, cu aceeași poștă) un articol dedicat mie de revista lunară „Modern Thought“²¹⁸). Este pentru prima oară că critica engleză se ocupă cu atîta căldură de cauza noastră. Möhmchen a mai apucat să se bucure de acest articol. Acolo unde citatele din „textul“ german sînt prea proaste (I mean²¹⁹) prea prost done into English²²⁰), am rugat-o pe Tussy să le corecteze în cele cîteva exemplare pe care le-am reținut pentru prieteni. Greșelile din capitolul „Life“²²¹) nu au importanță.

Acum, draga mea copilă, cel mai mare serviciu pe care mi-l poți face este să-ți îngrijești sănătatea! Sper să mai trăiesc alături de tine multe zile frumoase și să-mi îndeplinesc cum se cuvine îndatoririle de bunice.

Mii de salutări ție și micușilor.

Al tău devotat,
Old Nick

Aș mai avea încă multe să-ți scriu despre Vivanti etc., dar cred că Tussy și-a rezervat asta pentru scrisoarea ei.

Publicat pentru prima oară
în „Nacealo“ nr. 5, 1899

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

²¹⁸) Vezi scrisoarea precedentă. — *Nota red.*

²¹⁹) — Vreau să spun. — *Nota trad.*

²²⁰) — traduse în limba engleză. — *Nota trad.*

²²¹) — „Viața“. — *Nota trad.*

48

Engels către Karl Kautsky

la Zürich

Londra, 18 dec. 1881

Dragă domnule Kautsky !

Am primit telegrama d-tale și a lui Bernstein astăzi după-amiază la ora 3 și 50 și sint bucuros să te pot anunța că M[arx] s-a refăcut într-atît încît să poată fi trimis — pentru început — pe coasta de sud a Angliei. Pleacă săptămîna aceasta ; de îndată ce se va mai obișnui din nou cu aerul liber și nu va mai exista primejdia unei recidive, va pleca, probabil, mai departe, în sudul Europei, unde va rămîne un timp.

Nu am putut să-ți răspund printr-o telegramă, căci ar fi trebuit să mă duc la Central Office²²²), iar la mine la masă erau, ca de obicei, Pumps, soțul ei²²³) și Sam Moore (care cu toții vă trimit calde salutări), iar mai tîrziu, după cum știi, mai vin, de regulă, și alții. Să telegrafiez mîine nu-și mai avea rostul, căci scrisoarea va ajunge, probabil, la fel de repede (\pm)²²⁴).

În legătură cu polonezii îți voi scrie zilele acestea²²⁵) ; în ultimul timp, aici a fost un adevărat talmeș-balmeș.

Așadar, „Égalité“ a apărut iarăși, nr. 1 publică articole care încep aproape toate foarte promițător și sfirșesc lamentabil²³¹. Nr. 2 nu l-am văzut încă.

Calde salutări lui Bernstein.

Al d-tale,
F. Engels

Publicat pentru prima oară
în „Arhiv Marksa i Enghelsa“,
vol. I (V), 1932

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

²²²) — Oficiul telegrafic central. — *Nota trad.*

²²³) Percy Rosher. — *Nota red.*

²²⁴) — (mai mult sau mai puțin). — *Nota trad.*

49

Engels către Ferdinand Domela Nieuwenhuis

la Haga

122, Regent's Park Road, N.W.
Londra, 29 dec. 1881

Stimate tovarășe,

Am satisfacția să vă comunic că știrea potrivit căreia Karl Marx ar fi bolnav pe moarte nu este altceva decât o minciună și o născocire. Boala lui (bronșită și pleurită) a trecut, și astăzi, la sfatul medicilor, a plecat la Ventnor (insula Wight); ei speră că clima caldă și aerul uscat de acolo vor contribui la restabilirea lui grabnică și completă. Îi voi transmite scrisoarea dv.

Cu toată stima,
F. Engels

Publicat pentru prima oară
în „Istoric — markssist”,
vol. 6 (40), 1934

Originalul în limba olandeză
Tradus din limba germană

50

Engels către Lev Nikolaevici Hartman

la Londra ²²⁵⁾*(Ciornă)*

[Londra, sfârșitul lui decembrie 1881]

Am o scrisoare din America pentru tine, dar mi s-a spus să ți-o înmînez numai personal. Poți veni s-o iei?

Al tău

Publicat pentru prima oară
în: K. Marx și F. Engels. Opere,
vol. XXVII, ed. rusă, 1935

Originalul în limba rusă
Tradus din limba rusă

²²⁵⁾ Scrisoarea a fost scrisă în limba rusă, fără semnătură.
— *Nota red.*

1882

51

Marx către Laura Lafargue

la Londra

4 ian. 1882

I, St. Boniface Gardens, Ventnor

Dragă Laurachen, '

Astăzi este prima zi însorită și suportabilă la Ventnor. Se spune că pînă la venirea noastră¹⁷ vremea a fost minunată. De atunci, gales every day¹⁾, toată noaptea e vijelie, vîntul vuieste dimineața, the sky overcast, leaden, London-like²⁾; temperatura e mult mai scăzută decît la Londra și în plus, ceea ce e cel mai supărător, plouă mult. (Aerul e, desigur, „mai curat“ decît la Londra.)

În aceste condiții era firesc ca tusea mea, în fact cartarul bronhial, mai curînd să se agraveze decît să se amelioreze. Cu toate acestea, există, totuși, un progres, întrucît o parte din noapte dorm fără să recurg la mijloace artificiale — opium etc. Starea generală însă tot nu-mi permite să lucrez. Astăzi, la about³⁾ o săptămînă de cînd sintem aici, vremea începe, pare-se, să se schimbe. Dacă se încălzește, va fi, fără îndoială, un loc de odihnă minunat pentru un convalescent ca mine.

Însoțitoarea⁴⁾ mea (asta rămîne strict între noi) aproape că nu mănîncă; o chinuie cumplit spasmele nervoase; citește și scrie toată ziua, cînd nu e ocupată cu cumpărarea alimentelor necesare sau nu face scurte plimbări; e foarte zgîrcită la vorbă și lasă indeed⁵⁾ impresia că nu stă aici cu mine decît dintr-un sentiment al datoriei, ca un martir care se jertfește.

¹⁾ — în fiecare zi suflă un vînt rece. — *Nota trad.*

²⁾ — cerul e acoperit cu nori plumburii ca la Londra. — *Nota trad.*

³⁾ — aproximativ. — *Nota trad.*

⁴⁾ Eleanor Marx. — *Nota red.*

⁵⁾ — într-adevăr. — *Nota trad.*

N-au sosit nici un fel de vești de la Jenny ⁶⁾ în legătură cu pachetul de crăciun? Lucrul acesta mă neliniștește.

Îți dai seama, draga mea copilă, că de aici, unde n-am avut parte decît de întîmplări negative, nu-ți pot povesti nimic pozitiv, poate doar marea descoperire că literatura locală este reprezentată de trei ziare, că există chiar și a school of art și science institution ⁷⁾, unde luna viitoare, seara, se va ține o mare conferință on the casts and „métiers“ of India ⁸⁾.

Astăzi am primit o scrisoare de la Reinhardt din Paris, în care, most sincere și most sympathetic ⁹⁾, vorbește despre marea noastră pierdere ¹⁰⁾. Graba cu care ziarele burgheze din Germania au anunțat mai întii moartea mea, apoi inevitabila ei apropiere m-a amuzat foarte mult și, de dragul lor, „omul care a rupt legătura cu lumea“ va trebui neapărat să-și recapete puterea de muncă.

Willard Brown i-a scris lui Tussy din New York că l-a însărcinat pe un prieten foarte apropiat din New Orleans, un om competent, să se ocupe de chestiunea casei voastre. Prietenul acesta scrie că, at first sight ¹¹⁾, în chestiunea aceasta s-au făcut mari matrapazlicuri, dar că mai întii va trebui să facă cercetări amănunțite, pentru a avea la mîină o dovadă reală

Ca o curiozitate, anexez pentru Paul ¹²⁾ un extras din articolul financiar apărut în ziarul „Times“ (din 29 dec. 1881), inserat, evident, de d-nii Say și Rothschild. (Salutări lui Paul și lui Helen ¹³⁾.)

Adio, my dear child ¹⁴⁾. Scrie-mi curînd.

Al tău,
Old Nick

Publicat pentru prima oară
în limba originalului în „Annali“,
an. I, Milano, 1958

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

⁶⁾ — Jenny Longuet. — *Nota red.*

⁷⁾ — o școală de artă și un institut de științe. — *Nota trad.*

⁸⁾ — despre caste și „meșteșuguri“ în India. — *Nota trad.*

⁹⁾ — cu toată sinceritatea și cu profundă simpatie. — *Nota trad.*

¹⁰⁾ Este vorba de moartea soției lui Marx. — *Nota red.*

¹¹⁾ — la prima vedere. — *Nota trad.*

¹²⁾ Paul Lafargue. — *Nota red.*

¹³⁾ Helene Demuth. — *Nota red.*

¹⁴⁾ — La revedere, draga mea copilă. — *Nota trad.*

Engels către Eduard Bernstein

la Zürich

Londra, 6 ian. 82

Dragă domnule Bernstein,

Vă scriu astăzi în grabă pentru a vă explica modul ciudat în care se vorbește despre „S[ozialdemokrat]“ în ultimul număr din „Égalité“. Guesde, tolerant cum e, a angajat pentru conducerea compartimentului german al ziarului pe cunoscutul dușman de moarte a tot ce ține de „Zürich“¹⁵⁾, iar acesta n-a întârziat să-și exprime nemulțumirea pentru faptul că „S[ozialdemokrat]“ continuă să ființeze, în timp ce „Laternelle“ nu. De dragul nostru și al cauzei, vă rugăm să nu dați atenție acestui lucru. Dacă treaba se repetă, îi vom pune imediat capăt. În schimb, noi ne-am bucurat că „S[ozialdemokrat]“ le-a reproșat prompt și fără ocol domnilor deputați lașitatea lor, făcând astfel să se ajungă la o hotărîre în această problemă, de la care, în lipsa lui Bebel, desigur că mulți s-ar fi eschivat bucuroși²³².

De altfel, cei de la „Égalité“ au avut mai mult noroc decît meritau de fapt. Malon și Brousse s-au compromis groaznic, prezentînd, paralel cu candidatura lui Joffrin, un program atenuat — în pofida hotărîrii Congresului de la Reims²³³ — și omițînd, pur și simplu, din punctele puse în discuție la Reims („Égalité“ nr. 4, p. 7, Paris) un punct care nu le convenea. În felul acesta, ei i-au oferit lui „Égalité“ temeiul juridic pentru a declara, ceea ce în actualele împrejurări era inevitabil din considerente tactice, că nu Guesde & Co., ci Malon & Co. sînt adevărații „autoritariști“, adepții dictaturii; și, întrucît lupta se dă acum pe față, toată simpatia noastră este, desigur, de partea lui Guesde și a prietenilor lui. În afară de aceasta, „Égalité“ este, ca întotdeauna, incomparabil mai bun decît „Prolét[aire]“ în ceea ce privește conținutul. Malon și Brousse acționează din nou ca niște autentici bakuniști; ei impută altora poftă dic-

¹⁵⁾ Carl Hirsch. — *Nota red.*

tatoriale, dar personal, sub pretextul apărării „autonomiei“, vor să domine fără a ține seama de hotăririle partidului.

M[arx] este la Ventnor, Isle of Wight, dar scrie ¹⁶⁾ că are o vreme foarte proastă, mai proastă decât avem noi aici. Să sperăm însă că vremea se va schimba curînd, în orice caz, acum primejdia unei recidive a bolii este aproape cu desăvîrșire exclusă. Graba cu care presa burgheză a difuzat știrea morții lui iminente i-a făcut foarte bine: „De-abia acum — spunea el —, în necazul cîinilor aștia blestemați, trebuie să trăiesc mult“.

Kautsky trebuie să mai aibă răbdare cîteva zile; acum îl am aici pe Schorlemmer și mă pot ocupa, cel mult, de științe naturale; în plus, am multă alergătură, care abia săptămîna viitoare se va termina. Atunci îi voi scrie despre polonezi ¹⁷⁾, dacă voi avea timp ¹⁸⁾, cum spune Sch[orlemmer], originar din Darmstadt.

Cele mai calde salutări lui și dv. de la

al dumneavoastră,
F. Engels

Publicat pentru prima oară
în „Arhiv K. Marksa i F. Enghelsa“,
vol. I, 1924

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

53

Engels către Emil Engels

la Engelskirchen

Londra, 12 ian. 1882

Dragă Emil,

După tot felul de impedimente și perturbații, printre care se numără mesele și chefurile de sărbători, am, în sfîrșit, destulă liniște ca să vă pot trimite, ție, lui Lottchen ¹⁹⁾,

¹⁶⁾ Vezi volumul de față, p. 32. — *Nota red.*

¹⁷⁾ Vezi volumul de față, p. 264—269. — *Nota red.*

¹⁸⁾ În original în dialect: „wo ja auch Zeit haben“. — *Nota red.*

¹⁹⁾ Charlotte Engels. — *Nota red.*

lui Elisabeth²⁰⁾ și logodnicului ei²¹⁾, cele mai sincere urări de fericire cu ocazia logodnei lor. În orice caz, în 1842, pe la sfârșitul toamnei, cînd am plecat la Manchester²³⁴⁾ cu Aug. Erbslöh (de atunci l-am mai văzut o dată sau de două ori la Barmen), nici prin cap nu mi-a trecut că fiul lui se va căsători cu nepoata mea. Pe atunci, e drept, nimeni nu se gîdea încă la acești doi tineri. Pe marginea acestui eveniment s-ar putea face o serie întregă de remarci potrivite și nepotrivite, peste care însă voi trece, căci oricum fiecăruia îi pot veni cu ușurință în gînd, și, în plus, tînăra pereche e prea ocupată cu prezentul și cu viitorul pentru a-și pierde vremea cu comentarii total inutile despre un trecut situat înaintea nașterii lor.

De altfel, așa cum merg lucrurile, în curînd va trebui să doresc ca logodnele și consecințele lor mai apropiate și mai îndepărtate să se petreacă în familia noastră într-un ritm ceva mai lent; dar, desigur, într-o familie atît de numeroasă și de prolifică cum este a noastră, în cei 60 de ani pe care-i purtăm în spate, cazurile acestea au crescut proporțional cu pătratul distanței de la punctul de plecare, și împotriva unei astfel de legi a naturii nu se poate face nimic.

În general, mă simt destul de bine, numai că cu urechea stîngă nu mai aud aproape deloc și în fiecare iarnă sufăr de guturai, dar m-am obișnuit de mult cu asta. Iarna blindă va face să-ți dispară urmările pneumoniei sau măcar să le atenueze; aici, astăzi este iarăși atît de cald încît nu pot merge cu paltonul, în pofida ceții dense și umede.

Calde salutări vouă tuturor, lui Lottchen și, în special, logodnicilor.

M-aș bucura să-l văd pe Emil²²⁾ aici.

Al tău,
Friedrich

Publicat pentru prima oară
în: K. Marx și F. Engels, Opere,
vol. XXVI, ed rusă, 1935

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

²⁰⁾ Elisabeth Engels. — *Nota red.*

²¹⁾ Carl Alexander Erbslöh. — *Nota red.*

²²⁾ Emil Engels, nepotul lui Engels. — *Nota red.*

54

Marx către Amalie Daniels

la Köln

12 ian. 1882
1, St. Boniface Gardens
Insula Wight

Dragă doamnă Daniels,

În ziua în care v-am scris, fiica mea²³⁾ a găsit printre hîrțile pe care le-a adus din Londra și o veche fotografie a mea. Am expediat-o numai decît la Köln în plicul pe care-l anexează aici și în care mi-a fost returnată de „poșta imperială“.

Fiți atît de bună și comunicați-mi *adresa dv. exactă*. Atunci voi trimite din nou corpus delicti.

Cu calde salutări.

Al dv. devotat,
K. Marx

Publicat pentru prima oară
în : K. Marx și F. Engels. Opere,
vol. XXVII, ed. rusă, 1935

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

55

Marx către Piotr Lavrovici Lavrov

la Paris

23 ian. 1882
41, Maitland Park Road, Londra, N.W.

Dragă prietene,

Anexează cîteva rînduri pentru ediția în limba rusă a „Manifestului Comunist“²⁴⁾; urmînd *a fi traduse* în limba

²³⁾ Eleanor Marx. — *Nota red.*

²⁴⁾ K. Marx și F. Engels. „Prefața la a doua ediție rusă a «Manifestului Partidului Comunist»“. — *Nota red.*

rusă, ele n-au mai fost stilizate așa cum s-ar fi cuvenit în cazul în care ar fi fost publicate în the German vernacular²⁵⁾.

La Londra mă aflu din nou doar de câteva zile. După pleurita și bronșita de care am suferit, am rămas cu un catar cronic al bronhiilor, de care medicul meu²⁶⁾ spera că voi scăpa plecînd la Ventnor (Isle of Wight), unde, de obicei, pînă și iarna este cald. De data aceasta însă, în cele trei săptămîni cît am stat la Ventnor, vremea a fost umedă, rece, cu nori și ceață, pe cînd la Londra în tot acest timp a fost o vreme ca de vară, care însă la înapoierea mea a dispărut.

Acum se fac planuri de a mă trimite undeva în sud, poate în Algeria. Să aleg, nu am posibilitatea, întrucît Italia nu-mi este accesibilă (la Milano a fost arestat un om fiindcă numele lui de familie semăna cu al meu); nu pot nici măcar să plec de aici cu vaporul prin Gibraltar, pentru că nu am pașaport și acolo chiar și englezii cer pașaport.

Cu toate insistențele medicilor și ale celor ce-mi sînt apropiați, n-aș fi consimțit la o treabă care implică atîta pierdere de timp, dacă această blestemată boală „englezească“ nu ar ataca și creierul. În afară de aceasta, o recidivă a bolii, chiar dacă aș depăși-o, mi-ar lua și mai mult timp. — Cu toate astea, mai întii voi mai face unele experiențe aici²⁷⁾.

Îți trimit un număr din „Modern Thought“ conținînd un articol despre mine²³⁵⁾. De prisos să-ți spun că datele biografice prezentate de autor sînt total inexacte. Fiica mea Eleanor — corespondentul d-tale —, care îți trimite salutări, s-a apucat să corecteze, în exemplarul trimis d-tale, citatele din „Capitalul“ care au fost traduse greșit în limba engleză. Dar, oricît de prost ar fi tradus d-l Bax — am auzit că este un om foarte tînăr —, el este în orice caz primul critic englez care a manifestat un interes real pentru socialismul modern. Are ceva atît de sincer în felul de a se exprima și un ton de profundă convingere, care nu se poate să nu te impresioneze. Un oarecare John Rae — cred că este docent de economie politică la o universitate engleză — a publicat acum câteva luni în „Contemporary Review“ un articol pe aceeași temă²³⁰⁾, foarte superficial (deși pretinde că a citat din multe lucrări ale mele, pe care, după cît se pare, nici nu le-a vă-

²⁵⁾ — în limba maternă germană. — *Nota trad.*

²⁶⁾ Donkin. — *Nota red.*

²⁷⁾ În manuscris, pînă aici în limba germană. Mai departe, în limba engleză. — *Nota red.*

zut vreodată), debordînd de acea pretenție de superioritate de care este pătruns adevăratul britanic și care se datorează unei mărginiri prostești cu totul specifice. Pe deasupra, el își dă toată osteneala să admită cu condescendență că, de aproape 40 de ani, eu induc în eroare clasa muncitoare pe baza unor doctrine false, dar aceasta nu din motive egoiste, ci din convingere! În general, aici oamenii încep să caute să afle cite ceva despre socialism, nihilism etc. Irlanda și Statele Unite pe de o parte, pe de alta, lupta iminentă între fermieri și proprietarii funciari, între muncitorii agricoli și fermieri, între capitalism și proprietatea funciară; unele simptome de înviore în rîndurile clasei muncitorilor din industrie — așa, de pildă, la alegerile suplimentare pentru Camera Comunelor, care au avut loc de curînd, cînd muncitorii au respins cu dispreț candidații oficiali din partea muncitorilor (îndeosebi pe renegatul Internaționalei, jalnicul Howell²³⁶) propuși de conducătorii recunoscuți ai trade-unionurilor și recomandați oficial de domnul Gladstone, „William al poporului“; crearea în mod demonstrativ la Londra a unor cluburi radicale, alcătuite mai ales din muncitori, englezi și irlandezi laolaltă, care se ridică cu hotărîre împotriva „marelui Partid Liberal“, a trade-unionismului oficial și a lui William al poporului etc., etc. — toate acestea îl fac acum pe filistinul britanic să dorască să cunoască cite ceva despre socialism. Din păcate, ziarele, magazinele, revistele etc. profită de această „cerere“ numai pentru a „oferi“ cititorilor mîzgăliturile unor penny-a-liners (deși, de fapt, sînt shilling-a-liners)²⁸) corupți, ignoranți și slugarnici.

Aici apare un „săptămînal“, „The Radical“, plin de bune intenții, cu un limbaj îndrăzneț (îndrăzneala constînd în sans-gêne²⁹), nu în forță), care încearcă să destrame țesătura de minciuni a presei britanice, dar care, cu toate acestea, nu ajunge la performanțe prea mari. Ceea ce-i lipsește ziarului sînt niște redactori pricepuți. Acum cîteva luni, oamenii aceștia mi-au scris. Pe atunci mă aflam la Eastbourne¹ cu iubita mea soție, apoi am plecat la Paris² etc., așa că pînă acum n-au reușit încă să stea de vorbă cu mine. Socot că este inutil. Cu cît le citesc mai mult ziarul, cu atît mă conving mai mult că este incorigibil.

²⁸) — Joc de cuvinte; aici: penny-a-liners (scribi), shilling-a-liners (scribi bine plătiți). — *Nota tract.*

²⁹) — lipsă de jenă. — *Nota tract.*

Fiica mea ³⁰⁾ îmi amintește că este timpul să închei această scrisoare, întrucît n-au mai rămas decît cîteva minute pînă la plecarea poștei.

Salut.

Karl Marx

Publicat pentru prima oară
în „Letopis marksizma“ nr. 5, 1928

Originalul în limbile germană
și engleză
Tradus din limba germană

56

Engels către Eduard Bernstein

la Zürich

Londra, 25 ian. 1882

Dragă domnule Bernstein,

Abia astăzi ajung să vă răspund la scrisoarea dv. din 12. M[arx] împreună cu fiica lui cea mai mică ³¹⁾ s-au înapoiat de pe insula Wight, amîndoi mult refăcuți ; M[arx] s-a înzdrăvenit într-atît, încît ieri s-a putut plimba cu mine două ore fără întrerupere. Întrucît el încă nu poate să lucreze, iar adesea vine și Lafargue la masă (id est ³²⁾ la ora 5) și se servește cîte o sticlă de bere bună, Pilsen, se alege praful de cea mai mare parte din ceasurile cu lumină de zi, iar la lumina lămpii evit să scriu, de cînd, cu 3 ani în urmă, din această pricină, ochiul stîng mi-a creat multe suferințe (conjunctivită cronică).

Cum în momentul de față mă aflu la M[arx], vă rog să-i transmiteți lui H[öchber]g, în numele lui, cele mai calde mulțumiri pentru amabila lui propunere ; probabil însă că M[arx] nu va fi în situația de a face uz de ea ; singurul lucru sigur privind călătoria lui în sud este că *nu* va pleca pe Riviera și, în general, în Italia, și asta din considerente de ordin polițist. Prima condiție pentru un convalescent este de

³⁰⁾ Eleanor Marx. — *Nota red.*

³¹⁾ Eleanor Marx. — *Nota red.*

³²⁾ — adică. — *Nota trad.*

a evita șicanele din partea poliției, or, alături de imperiul lui Bismarck, Italia ne oferă, firește, cele mai puține garanții.

Știrile despre ceea ce se întâmplă printre „conducătorii“ din Germania ne-au interesat foarte mult. Nu am ascuns niciodată că, după părcirea mea, masele din Germania sînt mult mai bune decît domnii conducători, mai ales de cînd, datorită presei și agitației, partidul a devenit pentru aceștia o vacă de muls, care le asigură untul, și cu atît mai mult de cînd Bismarck și burghezia au tăiat pe neașteptate această vacă³⁷. Pentru cei 1 000 de oameni ale căror mijloace de existență au fost, în felul acesta, dintr-o dată lovite, nenorocirea a fost nu că s-au trezit direct în situația de revoluționari; adică în exil. Altminteri, foarte mulți dintre cei care acum sînt într-o stare jalnică ar fi trecut în tabăra lui Most sau, în orice caz, ar fi găsit că „S[ozialdemokrat]“ este prea docil. Cei mai mulți dintre acești oameni au rămas în Germania și au fost nevoiți s-o facă; cei mai mulți au nimerit în locuri unde reacțiunea era destul de puternică, ajungînd niște paria din punct de vedere social, cu o existență la discreția filistinilor, fiind în cea mai mare parte înghițiți chiar de filinism. Curînd, toate speranțele lor au început să se învîrtă în jurul abrogării legii excepționale împotriva socialiștilor. Nu este de mirare deci că, sub presiunea filinismului, printre ei și-a făcut loc iluzia, în realitate absurdă, că acest lucru s-ar putea obține printr-o atitudine docilă. Germania este o țară ingrătă pentru oamenii cu voința slabă. Îngustimea și meschinăria relațiilor civile și politice, provincialismul, chiar și în orașele mari, măruntele, dar tot mai frecventele șicane în lupta cu poliția și cu birocrăția — toate acestea sleiesc, în loc să incite la împotrivire, și, astfel, în „marele cămin de copilași“³³) mulți dau ei înșiși în mîntea copiilor. Îngustimea condițiilor de viață generează îngustimea concepțiilor, astfel încît cineva care trăiește în Germania are nevoie de multă înțelepciune și multă energie ca să fie în stare să vadă dincolo de ceea ce-l înconjură, să nu scape din vedere conexiunea generală a evenimentelor din lume și să nu cadă în acea „obiectivitate“ mulțumită de sine, care nu vede mai departe de lungul nasului și tocmai de aceea

³³) Parafrazat după poezia lui H. Heine „Pentru liniștire“, din ciclul „Versurile timpului“ (vezi Heine. Versuri, E.S.P.L.A., București, 1956, p. 242. — Nota trad.). — Nota red.

reprezintă cea mai mărginită subiectivitate, chiar dacă este împărtășită de mii de asemenea subiecți.

Dar, oricît de firească ar fi apariția acestei orientări, care-și acoperă printr-o superdeșteptăciune „obiectivă“ această lipsă a ei de înțelegere și de forță de rezistență, împotriva ei, totuși, trebuie să se ducă o luptă hotărîtă. Și în această privință, masele de muncitori oferă cel mai sigur punct de sprijin. În Germania, ei sînt singurii care trăiesc în condiții ce se apropie de cele moderne : toate nefericirile lor mici și mari pornesc de la apăsarea de către *capital* și, în timp ce orice altă luptă din Germania — cea socială, ca și cea politică — este meschină și jalnică și se ocupă numai de fleacuri, care în alte țări și-au găsit de mult rezolvarea, lupta muncitorilor este singura luptă măreață, singura la nivelul epocii, singura care nu-i sleiește pe luptători, ci le dă tot mai multă energie. Așadar, în măsura în care vă veți recruta corespondenți printre muncitorii adevărați, și nu printre cei ajunși „conducători“, veți avea mai multe șanse să contracarați tînguirile conducătorilor.

De data aceasta nu s-a putut evita ca în Reichstag să intre tot felul de tipi ciudați. De aceea este cu alît mai rău că Bebel n-a fost ales²¹⁷. El e singurul care are o minte destul de limpede, destulă perspicacitate politică și energie pentru a împiedica prostiile.

N-ați putea dv. să ne trimiteți pentru o săptămînă-două, după ce le folosiți, „dările de seamă stenografiate“ ale debaterilor²³⁸, la care deputații noștri participă cu toată seriozitatea ? De restituirea lor răspund eu. Comunicatelor din ziare nu li se poate da absolut nici o crezare, lucru de care ne-am convins de mai multe ori, și pe nici un deputat, nici chiar pe Liebk[necht], nu l-am putea face să ne trimită niște cuvîntări blamabile.

31 ian[uarie]. Iar am întrerupt. Printre alții, l-am avut aici pe micul Hepner, gonind spre America ruinat : cu punga goală și cu sufletul pustiit. Este un om sub toate aspectele neînsemnat, autor al unei broșuri bineintenționate despre executarea sentințelor judecătorești, dreptul cambial, problema evreiască și reforma poștală — toate searbede, searbede, searbede ; toată vechea istețime evreiască, pe care acum 10 ani o mai avea²³⁹, s-a dus acum dracului ; era cît pe-aci să-i dau un sfat : botează-te ! Mi-a oferit însă prilejul să mă lămuresc în privința noii legislații judecătorești a imperiului. Este de-o mîrșăvie strigătoare la cer. Toate porcă-

riile din dreptul prusian se combină cu toate ticăloșiile din Codul lui Napoleon²⁴⁰ minus părțile bune ale acestuia. Pretutindeni, judecătorul are latitudinea de a decide singur, nefiind legat de nimic în afară de legea disciplinară, care în procesele politice îi dă și îi va da dreptul de „liberă apreciere“. Prin aceasta — în contextul situației generale din Germania —, judecătorul devine în mod inevitabil un funcționar al puterii executive și un executor al dispozițiilor politiei. De altfel, se povestește (anecdota îi aparține, probabil, lui Windthorst) că pe patul de moarte Leonhardt ar fi spus: acum m-am răzbunat pe prusieni, le-am făcut o procedură judecătorească care-i va duce de ripă.

Obligația ipotecară purtătoare de dobândă, care trebuie să joace rolul de bani, a lui Bürkli, este mult mai veche decât proiectele arhiconfuze ale bătrînului hegelian, polonezul Cieszkowski²⁴¹. Asemenea planuri s-au făcut încă în perioada înființării Băncii Angliei, pentru a fericii lumea cu ele. Întrucît în volumul I al „Capitalului“ nu este încă vorba, în general, despre credit (cu excepția relațiilor simple privind datoriile), acolo banii de credit *pot* fi luați în considerație cel mult în forma lor cea mai simplă (bilete de bancă etc.) și sub raportul funcției lor cea mai subordonată de bani, dar nicidecum ca bani de credit *purtători de dobândă*. B[ürkli] are deci dreptate cînd îi spune lui Schr[amm]: toate aceste pasaje din „Capitalul“ nu se potrivesc la biletele *mele* de bancă speciale; iar Schr[amm] are dreptate cînd, referindu-se la „Capitalul“, îi demonstrează lui B[ürkli] că nu are nici cea mai vagă idee de natura și funcțiile banilor²⁵. Dar, în felul acesta, nu se dezvăluie direct întreaga absurditate a proiectului special al lui Bürkli cu privire la bani; pentru aceasta, în afară de argumentul general că acești „bani“ nu pot îndeplini funcțiile esențiale ale banilor, e nevoie și de un argument special cu privire la funcțiile pe care asemenea hîrtii de valoare le-ar putea, realmente, îndeplini. Căci dacă B[ürkli] spune: ce-mi pasă mie de Marx? Eu mă orientez după Cieszk[owski] — întreaga argumentare a lui Schr[amm] împotriva lui Bürkli cade. — Este un noroc că „Sozialdemokrat“ nu s-a amestecat în toată ciorba asta. În cele din urmă, toată agitația se va stinge, probabil, de la sine.

Ideea că crizele reprezintă una dintre cele mai puternice pîrghii ale răsturnării politice poate fi găsită încă în „Manifestul Comunist“ și a fost explicată în „Revue“ der „N[eu]en] Rh[einischen] Z[eit]un]g“ pînă în 1848 inclusiv;

s-a mai arătat însă și că revenirea prosperității frînge revoluțiile și creează o bază pentru victoria reacțiunii²⁴². O analiză minuțioasă trebuie să țină seama de crizele intermediare, care în parte au un caracter mai mult local, în parte sînt de o natură mai specială; printr-o asemenea criză intermediară, redusă la o pură speculație de bursă, trecem în momentul de față; pînă în 1847, aceste crize erau verigi intermediare regulate, astfel încît în lucrarea mea „Situția clasei muncitoare“³⁴) ciclul era stabilit încă la intervale de cinci ani.

În Franța, ambele părți au făcut greșeli grosolane, dar, pînă la urmă, Malon și Brousse, în nerăbdarea lor de a împinge lucrurile spre o criză și de a exclude pe „Égalité“ (ceea ce Uniunea federativă²⁴³ nu era în drept s-o facă), au acționat într-un mod atît de flagrant nechibzuit, încît o să-i coste scump. Din partea unor intriganți atît de hîrșiți ca M[alon] și B[rousse] o asemenea prostie ar fi fost de neînțeles dacă nu le-ar fi ars pămîntul sub picioare. E clar că „Prolet[aire]“ nu mai are multe zile și, dacă se duce, atunci ei rămîn fără nici un ziar, pe cînd ceilalți cu două³⁵). De aceea, problema trebuia neapărat rezolvată cît timp mai aveau un ziar care să difuzeze hotărîrile. Josniciile, ca și purele născociri pe care ei le răspîdesc acum pe seama lui G[uesde], Laf[argue] etc., în special articolul polemic al lui Joffrin³¹, pe care însă nu el l-a întocmit, ci Br[ousse] și M[alon], — toate acestea se încadrează perfect în stilul vechii Alianțe²⁸ bakuniste și ne trezesc vechi amintiri. „S[ozialdemokrat]“ are toată dreptatea să nu se amestece deloc pînă cînd lucrurile nu se mai lămuresc; eu nu cred că va dura prea mult pînă atunci.

Voiam să-i mai scriu și lui Kautsky în legătură cu polonezii, dar astăzi trebuie să abandonez ideea. Calde salutări.

Al dv.,
F. E.

Publicat pentru prima dată
în „Arhiv Marksa i Enghelsa“
nr. 1, 1924

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

³⁴) F. Engels. „Situția clasei muncitoare din Anglia“ (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 2, București, Editura politică, 1962, ed. a II-a, p. 239—332. — Nota trad.). — Nota red.

³⁵) „Égalité“ și „Citoyen“. — Nota red.

Engels către Karl Kautsky

la Zürich

Londra, 7 febr. 1882

Dragă domnule Kautsky,

Am ajuns, în sfârșit, să răspund la scrisoarea dv. din 8 nov.

Una dintre sarcinile reale ale revoluției din 48 (și sarcinile *reale*, nu iluzorii ale unei revoluții sînt întotdeauna rezolvate ca urmare a respectivei revoluții) a constatat în restaurarea naționalităților asuprite și dezmembrate din Europa centrală, în măsura în care, în general, ele erau viabile și, în special, coapte pentru independență. Executorii testamentari ai revoluției — Bonaparte, Cavour, Bismarck — au rezolvat această sarcină pentru Italia, Ungaria, Germania, în conformitate cu condițiile de atunci. Au rămas Irlanda și Polonia. De Irlanda se poate face abstracție aici, ea afectează relațiile de pe continent numai într-un mod cu totul indirect. Polonia însă se află în mijlocul continentului și menținerea dezmembrării ei constituie tocmai legătura care-i ține mereu laolaltă pe membrii Sfintei Alianțe, și de aceea, Polonia ne interesează foarte mult.

Din punct de vedere istoric, unui popor mare îi este absolut imposibil pînă și să discute în mod serios o problemă internă atîta timp cît nu beneficiază de independența națională. Pînă în 1859, în Italia nici vorbă nu era de socialism, chiar și numărul republicanilor era mic, deși ei reprezentau elementul cel mai energic. Abia după 1861, rîndurile republicanilor au început să crească și mai tîrziu ei au dat cele mai bune elemente pe care le aveau socialiștilor. La fel s-a întîmplat și în Germania. Lassalle era pe punctul de a considera cauza pierdută, cînd, spre norocul lui, a fost îmпуșcat. Abia după ce anul 1866 a decis efectiv în favoarea unității Germaniei Mici²⁴⁴, săvîrșită de marea Prusie, partidul lassalleian, ca și așa-numitul partid eisenachean²⁴⁵ au căpătat ceva importanță și numai cu începere din 1870, cînd s-a pus definitiv capăt poftelor bonapartiste de imixtiune, cauza a luat amploare. Ce s-ar fi ales de partidul nostru dacă

la noi s-ar mai fi menținut vechiul Bundestag!²⁴⁶ La fel și în Ungaria. Abia din 1860, ea a fost antrenată în mișcarea contemporană: speculație deșăntată în păturile de sus, socialism în păturile de jos.

O mișcare internațională a proletariatului este posibilă, în general, numai în cadrul unor națiuni independente. Fira-vul internaționalism republican din anii 1830—1848 se grupa în jurul Franței, care trebuia să elibereze Europa, și a făcut în așa măsură să crească *șovinismul francez*, încît misiunea Franței de eliberatoare a lumii și, totodată, dreptul ei de prim născut, care o situează în fruntea mișcării, ne creează piedici la tot pasul (într-o formă caricaturală la blanquiști, dar într-o măsură destul de mare, de pildă, la Malon & Co.). Și în cadrul Internaționalei³⁶⁾, francezii și-au păstrat această concepție, socotind-o aproape ca de la sine înțeleasă. Numai evenimentele trebuiau să-i facă să înțeleagă — ca și pe mulți alții —, și mai trebuie și astăzi, că conlucrarea internațională este posibilă numai între *egali* și că de un primus inter pares³⁷⁾ este nevoie cel mult într-o acțiune directă. Așadar, atîta timp cît Polonia este împărțită și subjucată nu se poate dezvolta aici un partid socialist puternic în interiorul țării și nici o adevărată legătură internațională a partidelor proletare din Germania și din celelalte țări *cu alți polonezi în afara celor aflați în emigrație*. Fiecare țaran și muncitor polonez care, din starea lui de abrutizare, se trezește la luptă în numele intereselor generale se ciocnește, în primul rînd, de existența jugului național, care-i stă pretutindenî în cale, ca un prim obstacol. Înlăturarea acestuia este o condiție fundamentală a oricărei dezvoltări sănătoase și libere³⁸⁾. Pe socialiștii polonezi care n-ar pune eliberarea țării în fruntea programului lor mi-i închipui ca pe niște socialiști germani care n-ar vrea să revendice, în primul rînd, abrogarea legii împotriva socialiștilor¹⁰⁶, introducerea libertății presei, a întrunirilor și de asociere. Pentru a putea lupta trebuie, în primul rînd, să ai teren, aer, lumină și spațiu. Altminteri, totul e vorbărie goală.

³⁶⁾ Este vorba de Internaționala I. — *Nota red.*

³⁷⁾ — primul între egali. — *Nota red.*

³⁸⁾ În manuscris, toate frazele care urmează după aceste cuvinte, pînă la sfîrșitul paragrafului, au fost subliniate de Engels. — *Nota red.*

Dacă restaurarea Poloniei este posibilă *înainte* de viitoarea revoluție, asta nu are importanță. În orice caz, menirea *noastră* nu este de a-i reține pe polonezi de la eforturile în vederea cuceririi condițiilor de viață necesare pentru dezvoltarea lor, sau de a-i convinge că, din punct de vedere internațional, independența națională este un lucru cu totul secundar, ea fiind, mai degrabă, baza oricărei conlucrări internaționale. De altfel, în 1873, războiul²⁴⁷ între Germania și Rusia era pe punctul de a izbucni și deci restaurarea Poloniei *într-o formă oarecare*, germene al viitoarei adevărate Polonii, era foarte posibilă. Și, dacă domniii ruși nu vor înceta de îndată cu intrigile și ațîțările lor panslaviste în Herțegovina²⁴⁸, ei se pot pomeni cu un război pe cap din care Austria și Bismarck vor ieși mai puternici decît ei. Numai partidul rus panslavist și țarul sînt interesați ca în Herțegovina lucrurile să ia o întorsătură serioasă; banda de țilhari bosnieci prezintă tot atît de puțin interes ca și stupizii miniștri și birocrati austrieci care uneltesc acum acolo. Așadar, posibilitatea restaurării unei Polonii Mici independente nu este deloc exclusă, chiar și *fără* o răscoală, ca urmare doar a coliziunilor europene, după cum Germania Mică prusiană, scornită de burghezie, a fost creată nu pe calea revoluționară sau parlamentară, visată de ei, ci datorită unui război.

Păreră mea este deci că *două* națiuni din Europa au nu numai dreptul, dar chiar datoria de a fi naționale înainte de a deveni internaționale: cea irlandeză și cea poloneză. Ele sînt în cel mai înalt grad internaționale atunci cînd sînt cu adevărat naționale. Acest lucru, polonezii l-au înțeles în toate momentele de criză și l-au demonstrat pe toate cîmpurile de luptă revoluționară. Dacă li s-ar răpi perspectivele de restaurare a Poloniei sau dacă cineva ar încerca să-i convingă că în curînd noua Polonie le va cădea din cer, interesul lor față de revoluția europeană ar dispărea.

Noi nu avem nici un motiv special să stăm în calea polonezilor în năzuința lor neștrămutată spre independență. În primul rînd, în 1863 ei au găsit și au aplicat acea metodă de luptă pe care au preluat-o acum cu atîta succes rușii („Berlin und [St.] Petersburg“, anexa 2)²⁴⁹ și, în al doilea rînd, în timpul Comunei din Paris, ei au fost singurii comandanți de oști demni de încredere și capabili²⁵⁰.

De altfel, cine sînt cei care se opun aspirațiilor naționale ale polonezilor ? În primul rînd, burghezii europeni, în fața cărora polonezii și-au pierdut orice credit de cînd cu răscoala din 1846²⁵¹ și din pricina tendințelor lor socialiste ; în al doilea rînd, panslaviștii ruși și cei aflați sub influența lor, cum este Proudhon, care apreciază lucrurile prin prisma lui Herzen. În rîndurile rușilor, chiar printre cei mai buni, numai puțini au reușit pînă astăzi să se elibereze de tendințele și amintirile panslaviste ; pentru ei, misiunea panslavistă a Rusiei este tot atît de neîndoielnică cum este pentru francezi inițiativa revoluționară innăscută a Franței. În realitate însă, panslavismul — o înșelăciune țintind dominația lumii, sub masca unei naționalități *slave* inexistente — este cel mai înrăit dușman al nostru și al rușilor. Cînd va sosi timpul, praful se va alege de această înșelăciune, dar pînă atunci ne mai poate face mult rău. În momentul de față se pregătește un război panslavist, ca un ultim mijloc de salvare a țarismului rus și a reacțiunii ruse : dacă va izbucni, asta e o mare întrebare, dar dacă va izbucni, un lucru este cert : dezvoltarea în direcție revoluționară, atît de splendid manifestată acum în Germania, în Austria și chiar în Rusia, va fi total dezorganizată și abătută pe alte făgașuri, greu de prevăzut acum. În cel mai bun caz, aceasta ne va face să pierdem 3—10 ani, va interveni o amîinare a „noii ere“²⁵² constituționale în Germania, și poate chiar în Rusia, ne putem aștepta la o Polonie Mică sub hegemonia Germaniei, un război de revanșă împotriva Franței, noi învrăjbiri ale popoarelor și, în sfîrșit, o nouă Sfîntă Alianță. Panslavismul, deși cu un picior în groapă, sau tocmai de aceea, este astăzi, mai mult ca oricînd, dușmanul nostru de moarte. Căci Katkovii, Aksakovii, Ignatievii & Co. știu că, de îndată ce țarismul va fi răsturnat și poporul rus va intra în scenă, stăpînirea lor ia sfîrșit pentru totdeauna. Așa se explică înfocarea cu care este dorit războiul într-un moment cînd vistieria este goală și nici un bancher nu creditează guvernul rus măcar cu o centimă.

Iată de ce toți panslaviștii nutresc o ură de moarte împotriva polonezilor ; ei sînt singurii slavi *antipanslaviști*, deci trădători ai cauzei sfinte a slavismului, și trebuie incluși cu sila în marele imperiu țarist slav, a cărui viitoare capitală va fi Țarigradul, adică Constantinopolul.

M-ați putea întreba acum dacă nu nutresc nici o simpatie pentru micile popoare sau frînturi de popoare slave despicate

de cei trei cline înfipti în masa slavă : cel german, cel maghiar și cel turcesc. De fapt, simpatia mea e a dracului de mică. La strigătul ceho-slovac de ajutor :

*Bože !... Ach nikdo neni na zemi,
Kdoby Slavům (sic) spravedlivost čini! ?* ³⁹⁾,

răspunsul a venit de la Petersburg și întreaga mișcare națională cehă așteaptă ca țarul să le spravedlivost činiti ⁴⁰⁾. La fel stau lucrurile și cu ceilalți : sîrbii, bulgarii, slovenii, ruștii din Galizia (cel puțin în parte). Noi însă nu ne putem ridica în sprijinul unor asemenea țeluri. Numai atunci cînd, după prăbușirea țarismului, aspirațiile naționale ale acestor popoare pitice se vor scutura de legătura cu tendințele panslaviste de dominație mondială, numai atunci le vom putea acorda libertate de acțiune. Și sînt convins că pentru majoritatea slavilor din Austro-Ungaria șase luni de independență vor fi suficiente pentru a-i face să implore să fie primiți înapoi. Dar acestor popoare mititele nu li se va recunoaște în nici un caz dreptul pe care acum și-l atribuie singure în Serbia, Bulgaria și Rumelia orientală : acela de a împiedica construirea rețelei de căi ferate europene pînă la Constantinopol.

Și acum, în ce privește divergențele dintre polonezii din Elveția, acestea sînt ciorovăieli de emigranți ²²⁵⁾, care rareori au vreo însemnătate, și cu atît mai puțin pentru o emigrație care peste 3 ani își va sărbători jubileul de 100 de ani și la care, avînd în vedere dorința tuturor emigraților de a acționa sau măcar de a pune ceva la cale, un plan este urmat de alt plan, o nouă pretinsă teorie ia locul alteia. Că nu împărtășim concepțiile domnilor de la „Równość“ rezultă din toate cele de mai sus ; le-am și comunicat acest lucru, cu prilejul aniversării a 50 de ani de la 29 noiembrie 1830, într-o scrisoare căreia i s-a dat citire la mitingul de la Geneva ⁴¹⁾. Veți găsi această scrisoare în darea de seamă (Sprawozdanie etc., Bi-

³⁹⁾ Jan Kollár. „Slávy dcera“, capitolul III „Dunag“, p. 287. În traducere : O, doamne !... Ah, nu mai e nimeni pe pămînt să le facă slavilor dreptate ? — *Nota red.*

⁴⁰⁾ — facă dreptate. — *Nota trad.*

⁴¹⁾ K. Marx și F. Engels. „Către participanții la mitingul din Geneva convocat în amintirea celei de-a 50-a aniversări a revoluției din Polonia din 1830“ (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 253—255. — *Nota trad.*). — *Nota red.*

blijoteka „Równości“, nr. 1, Geneva, 1881), p. 30 și urm. (tipărită în limba poloneză). Domnii de la „Równości“, după cât se pare, s-au lăsat impresionați de frazele cu rezonanță radicală ale rușilor din Geneva și acum vor să demonstreze că reproșul de șovinism național nu-i atinge. Aceste rătăcirii, datorate doar unor cauze locale și vremelnice, vor trece fără repercusiuni deosebite asupra Poloniei înseși și nu merită osteneala de a le respinge în amănunt.

Cum o să se înțeleagă polonezii cu lituanienii, bielorușii și ucrainenii din vechea Polonie, precum și cu germanii în privința granițelor, nu ne interesează deocamdată.

De altfel, cât de puțin sînt contaminați muncitorii din așa-zisele țări „asuprite“ de poftele panslaviste ale profesorilor și burghezilor o dovedește extraordinara solidaritate a muncitorilor germani și cehi în Boemia.

Dar de ajuns. Calde salutări de la

Al dv.,
F. E.

Publicat pentru prima oară
în „Arhiv Marksa i Enghelsa“
vol. I (VI), 1932

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

58

Engels către Johann Philipp Becker

la Geneva

Londra, 10 febr. 1882

Dragă bătrîne,

Habar n-am avut că ai fost atît de grav bolnav, știam doar că suferi de un erizipel al feței, or, acesta trece destul de ușor. Dacă măcar mi-aș fi închipuit cum stau lucrurile, ți-aș fi trimis imediat ceva bani lichizi, deși în perioada aceea eram și eu foarte strîmtorat și ploua cu cereri din toate părțile. Dar nici acum nu este prea tîrziu, drept care ți-am trimis un mandat poștal de 4 l.st. = 100 fr. și 80 c., al cărui aviz cred că ți-a și sosit; din pricina unui viciu de formă intervenit aici, pînă astăzi n-am putut să-ți comunic acest lucru.

Între noi vorbind, aproape c-a fost un noroc că, în timpul ultimelor zile ale soției sale, Marx a fost atât de preocupat de propria lui boală, încît nu s-a putut gîndi prea mult la pierderea care îl aștepta și care a și survenit într-adevăr. Deși de mai bine de șase luni cunoșteam exact situația, evenimentul în sine a constituit, totuși, o lovitură cumplită. M[arx] a plecat ieri în sudul Franței ⁴⁰; încotro va porni de acolo se va hotărî definitiv, probabil, abia la Paris. În orice caz, nu în Italia; la începutul convalescenței trebuie evitată chiar și *eventualitatea* unor șicane din partea poliției.

Am cîntărit bine propunerea ta ²⁵³ și am ajuns la concluzia că momentul aplicării ei încă n-a sosit, dar se apropie. În primul rînd, o Internațională nouă, formal reorganizată, n-ar face decît să provoace noi persecuții în Germania, Austria, Ungaria, Italia și Spania și, pînă la urmă, ne-ar pune în fața alternativei: sau să renunțăm la Internațională, sau să facem din ea o organizație *secretă*. Această din urmă soluție ar fi o nenorocire, din pricina inevitabilei pasiuni pentru conspirații și puciuri, precum și a tot atât de inevitabilei infiltrări a mouchards ⁴²). Nici chiar în Franța nu ar fi deloc exclus să se pună din nou în aplicare legea, care n-a fost niciodată abrogată, împotriva Internaționalei ²²⁵. — În al doilea rînd, avînd în vedere actuala dispută dintre „Égalité“ și „Prolét[aire]“, pe francezii nu se poate conta, iar noi ar trebui să ne declarăm în favoarea vreuneia dintre părți, lucru care-și are, de asemenea, inconvenientele lui. În ce ne privește personal, noi ne situăm de partea lui „Égalité“, dar ne ferim să ne declarăm *acum*, în mod public, de partea lor, deoarece, cu toate avertismentele noastre exprese, au făcut greșeli tactice, una după alta. — În al treilea rînd, cu englezii, acum mai puțin ca oricînd se poate întreprinde ceva. Timp de cinci luni de zile am încercat, prin „Labour Standard“, pentru care am scris articole de fond ¹⁹⁴ — luînd drept punct de plecare vechea mișcare cartistă —, să răspundesc ideile noastre, pentru a vedea dacă nu găsesc ecou. Nici un rezultat și, cum redactorul ⁴³), un om bine intenționat, dar slab din fire, a intrat, în cele din urmă, în panică din cauza ereziei continentale pe care o publicam în ziar, am renunțat ⁴⁴).

⁴²) — spionilor. — *Nota trad.*

⁴³) George Shipton. — *Nota red.*

⁴⁴) Vezi volumul de față, p. 210—211. — *Nota red.*

Ar rămîne deci doar o Internațională care, în afară de Belgia, s-ar limita *numai la emigrație*, căci, cu excepția Genevei și a împrejurimilor ei, nici pe elvețieni nu s-ar putea conta — vide ⁴⁵⁾ „Arbeiterstimme“ și Bürkli. Or, fondarea unei simple asociații de emigranți n-ar prea merita osteneala. Cu olandezii, portughezii, danezii nu faci mare lucru, iar cu sîrbii și românii cu cît ai mai puțin de-a face, cu atît e mai bine.

Pe de altă parte însă, în fapt, Internaționala continuă să *ființeze*. Legătura între muncitorii revoluționari din toate țările, în măsura în care poate fi eficientă, există. Fiecare ziar socialist este un centru internațional; de la Geneva, Zürich, Londra, Paris, Bruxelles, Milano, firele pleacă și se întretaie în toate direcțiile și, într-adevăr, nu știi dacă în momentul de față gruparea acestor mici centre în jurul unui mare centru principal ar da mișcării o nouă forță — s-ar putea ca aceasta să nu facă decît să sporească fricțiunile. Dar tocmai de aceea, în momentul în care unirea forțelor va fi necesară, treaba se va face imediat, fără pregătiri îndelungate. Numele luptătorilor înaintați dintr-o țară sînt cunoscute în toate celelalte țări, și orice manifestare publică sprijinită de ei toți și purtînd girul lor va produce o impresie colosală — cu totul alta decît numele, în cea mai mare parte necunoscute, ale membrilor vechiului Consiliu General ⁴⁶⁾. Tocmai de aceea, o asemenea manifestare trebuie rezervată pentru momentul cînd va putea avea un efect hotărîtor, adică atunci cînd va fi provocată de evenimentele din Europa. Altminteri ea își va rata efectul în viitor și nu va fi decît o împușcătură cu un cartuș orb. Asemenea evenimente însă sînt gata să se producă în Rusia, unde avangarda revoluției va intra în luptă. După părerea noastră, trebuie să le așteptăm, după cum trebuie să așteptăm și inevitabilul recul asupra Germaniei, și acela va fi momentul unei manifestări de amploare și al înființării unei Internaționale adevărate, *oficiale*, care însă nu va mai putea fi o organizație de propagandă, ci numai o organizație în vederea acțiunii. De aceea, sîntem categoric de părere că nu trebuie să slăbim un mijloc de luptă excelent, uzîndu-l și tocîndu-l într-o perioadă relativ calmă, chiar în ajunul revoluției.

⁴⁵⁾ — vezi. — *Nota trad.*

⁴⁶⁾ Este vorba de Consiliul General al Internaționalei I. — *Nota red*

Cred că, dacă vei mai reflecta la acest lucru, vei fi de acord cu noi. Până atunci, îți dorim amîndoi completă și grabnică însănătoșire și sperăm ca în curînd să ne anunți că te-ai pus din nou pe picioare.

Mereu bătrînul tău,
F. E.

Publicat pentru prima oară
în F. Engels. „Vergessene Briefe
(Briefe Friedrich Engels' an
Johann Philipp Becker)“,
Berlin, 1920

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

59

Engels către Piotr Lavrovici Lavrov

la Londra ⁴⁷⁾

[Londra] 18 februarie 1882
122, Regent's Park Road

Dragă domnule Lavrov,

Regret teribil că nu te-am găsit astăzi după-amiază ; dar dacă, așa cum sper, vei primi această carte poștală chiar astă-seară, te-aș ruga să poștești la mine mîine, duminică, seara între orele 7 și 8. Vei întîlni aici prieteni. Ne-am bucura cu toții să te vedem.

Al d-tale,
F. Engels

[Scris de Engels pe verso-ul cărții poștale]
P. Lavrov, esquire, 13, Alfred Place, Tottenham Court
Road, W.C.

Publicat pentru prima oară
în „Letopisi marksizma“ nr. V, 1928

Originalul în limba franceză
Tradus din limba germană

⁴⁷⁾ Scrisoarea a fost scrisă pe o carte poștală. — *Nota red.*

60

Engels către Eduard Bernstein ²²⁵

la Zürich

Londra, 22 febr. 1882

Dragă domnule Bernstein,

Răspund imediat la scrisoarea dv. : 1. pentru că problema panslavismului devine din ce în ce mai arzătoare și 2. pentru că acum, după plecarea lui M[arx]⁴⁰, trebuie să mă pun din nou serios pe lucru și nu voi mai avea timp pentru explicații atât de ample.

„Stenogramele“²³⁸ le expediez astăzi. Multe mulțumiri. Majoritatea sînt cam anoste, dar sînt mulțumit măcar că nu denotă un compromis real și renunțarea la principii. Vă voi rămîne îndatorat dacă veți continua să-mi trimiteți din cînd în cînd asemenea materiale. Îndreptarea vechilor greșeli grosolane făcute în Landtagul saxon¹⁷³ m-a bucurat foarte mult. Socot că „S[ozialdemokrat]“ poate fi pe deplin satisfăcut de rezultatele acțiunii sale²³². Pentru Blos, semnarea declarației a fost, probabil, o pilulă amară²⁵⁶. Mă bucură foarte mult creșterea numărului abonamentelor la peste 4 000 și difuzarea regulată a ziarului în Germania, în pofida poliției etc. Este un succes *fără precedent* pentru un ziar german *interzis*. Ziarelor care au apărut înainte de 1848 le-a fost mult mai ușor să pătrundă în țară, fiind susținute de burghezie și de librari, dar plata abonamentelor nu s-a încasat niciodată. În acest caz însă, muncitorii *plătesc*, și asta dovedește cît sînt de disciplinați și cît de mult trăiesc și respiră prin mișcare. Eu nu mă tem deloc pentru băieții noștri din Germania de momentul cînd se va ajunge la un deznodămînt. Vor face față strășnic oricărei încercări. Și nu *ei* sînt cei care se poartă ca niște filistini, ci domniile conducători care, de la început, în loc să conducă ei masele, se lasă purtați de acestea.

Este foarte de înțeles că scrisoarea mea⁴⁸⁾ nu v-a convins, de vreme ce erați animat de sentimente de simpatie pentru „asupriții“ slavi de sud. Inițial, cunoscînd cu toții li-

⁴⁸⁾ Este vorba de scrisoarea lui Engels către Kautsky (vezi volumul de față, p. 264—269). — *Nota red.*

beralismul și radicalismul, am preluat de acolo această simpatie pentru toate naționalitățile „asuprite“ și știu bine cât timp și cât studiu au fost necesare pentru a scăpa de ea, ce-i drept, definitiv.

Vin însă cu rugămintea de a nu mi se atribui păreri pe care nu le-am exprimat niciodată. Argumentele de cancelarie ale austriecilor, cu care a operat ani de-a rindul „Allg[emeine] Ztg.“ din Augsburg, nu mă privesc. Ceea ce era valabil în ele s-a perimat, ceea ce nu s-a perimat nu este valabil. Eu n-am absolut nici un motiv să mă supăr din cauza mișcării centrifuge din Austria. Un „dig împotriva Rusiei“ nu-și are rostul din momentul în care în Rusia va izbucni revoluția, adică din momentul în care acolo va fi convocată o adunare reprezentativă oarecare. Din acea zi, Rusia va fi ocupată cu problemele ei interne, panslavismul se va prăbuși în gol și va începe dezmembrarea imperiului. Panslavismul nu este decât produsul artificial al „păturilor culte“, al orașelor și universităților, al armatei și funcționarilor ; satul habar n-are de el și chiar nobilimea de la țară e atât de strimtorată, încît blestemă orice război. Oricît de lașă și de prostească a fost politica ei, în perioada 1815—1859, Austria a *constituit*, într-adevăr, un dig împotriva Rusiei. Dar acum, în ajunul unei revoluții în Rusia, a-i oferi Austriei din nou prilejul de a juca rolul de „dig“ ar însemna să-i prelungești existența, să-i acorzi o nouă justificare istorică și să amîni inevitabila ei dezmembrare. Și, ca o adevărată ironie a istoriei, permițîndu-le slavilor să ajungă la dominație, Austria recunoaște că unica justificare a existenței ei de pînă acum a încetat să mai existe. De altfel, un război cu Rusia ar pune capăt în 24 de ore dominației slavilor în Austria.

Dv. spuneți că, de îndată ce popoarele slave (tot cu excepția polonezilor !) nu vor mai avea nici un motiv să considere Rusia drept singura lor eliberatoare, panslavismul va fi făcut șah mat. Este ușor de spus și pare plauzibil. Numai că, în primul rînd, primejdia panslavismului, în măsura în care ea există, se află nu la periferie, ci în centru, nu în Balcani, ci în cele 80 000 000 de sclavi care furnizează țarismului soldați și bani. Aici deci trebuie pusă pirghia și, de fapt, ea este pusă. Este nevoie oare de un război care s-o deplaseze din nou ?

În al doilea rînd, nu vreau să cercetez cum s-a ajuns ca micile popoare slave să vadă în țar pe singurul lor eliberator. Destul că asta e impresia lor ; aici nu putem schimba nimic

și așa va rămîne totul pînă cînd țarismul va fi răsturnat ; în cazul unui război, toate aceste interesante mici națiuni se vor situa de partea țarismului, dușmanul întregului Occident dezvoltat din punct de vedere capitalist. Atîta timp cît așa se prezintă lucrurile, eliberarea lor imediată, *nemijlocită*, nu mă interesează ; ele rămîn dușmanii noștri direcți în aceeași măsură ca și țarul, aliatul și protectorul lor.

Trebuie să luptăm împreună pentru eliberarea proletariatului din vestul Europei și acestui țel trebuie să-i subordonăm totul. Și, oricît interes ar trezi slavii din Balcani etc., dacă aspirațiile lor de eliberare vin în contradicție cu interesele proletariatului, nu-mi pasă de ei. Alsacienii sînt și ei asupriți și voi fi bucuros cînd vom scăpa din nou de ei. Dar, dacă în ajunul unei revoluții care se apropie în mod evident, ei ar vrea să provoace un război între Franța și Germania, să ațîțe din nou aceste două popoare unul împotriva celuilalt și să amîne, astfel, din nou revoluția, le-aș striga : Opriți-vă ! Puteți avea și voi atîta răbdare cît are proletariatul european. Cînd acesta se va elibera, eliberarea voastră va veni de la sine, dar pînă atunci nu vă vom permite să vă puneți de-a curmezișul drumului proletariatului luptător. La fel și cu slavii. Victoria proletariatului le va aduce în mod necesar o eliberare adevărată, și nu una aparentă și vremelnică, așa cum le-o poate da țarul. De aceea, slavii, care pînă acum nu numai că n-au făcut nimic pentru Europa și pentru dezvoltarea ei, dar sînt pentru ea o piedică, trebuie să aibă cel puțin tot atîta răbdare ca și proletarii noștri. De dragul cîtorva herțegovinezi să dezlănțui un război mondial, în care ar pieri de o mie de ori mai mulți oameni decît există în întreaga Herțegovină — nu aceasta este concepția mea cu privire la politica proletariatului.

Și cum „eliberează“ țarul ? Întrebați-i pe țărani ucraineni, pe care Ecaterina i-a eliberat de asemenea de sub „jugul polonez“ (sub pretextul religiei), numai pentru ca apoi să-i anexeze. Așadar, la ce se reduce, de fapt, toată șarlatania rusă-panslavistă ? La cucerirea Constantinopolului, și nimic altceva. Numai aceasta ar putea acționa puternic asupra tradițiilor religioase ale țaranului rus, i-ar putea insufla entuziasm pentru apărarea sfîntului Țarigrad, ar prelungi existența țarismului. Apoi, de îndată ce rușii ar ocupa Constantinopolul, adio independenței și libertății bulgarilor și sîrbilor : frățiorii (bratanki) și-ar da foarte curînd seama că pînă și sub turci o duceau cu mult mai bine. Numai o colosală nai-

vitate îi poate face pe acești bratanki să creadă că țarul se gîndește la binele lor, și nu la al său.

Dv. spuneți că o Serbie Mare ar putea fi un dig tot atît de bun împotriva Rusiei ca și Austria. Eu am mai spus că nu pun nici un preț pe toată teoria „digului“ de cînd în Rusia s-a consolidat o mișcare revoluționară. Am mai spus, de asemenea, că aștept cu satisfacție dezmembrarea Austriei. Dar să trecem acum la *calitatea* acestor mici națiuni, care, de asemenea, trebuie cîntărită cînd e vorba de simpatiile noastre.

O Serbie Mare va fi în mod cert posibilă abia după 2—4 generații și după răsturnări europene generale; acum însă, avînd în vedere nivelul de instruire al elementelor care o alcătuiesc, ca este, în mod tot atît de cert, cu neputință.

1. După religie, sîrbii se împart în trei categorii (cifrele sînt luate din „Slovanský Národopis“⁴⁹) al lui Šafařík și se referă la anul 1849): ortodocși — 2 880 000; catolici, inclusiv așa-numiții croați, care însă vorbesc tot sîrba — 2 664 000, fără croați — 1 884 000; mahomedani — 550 000. Pentru acești oameni însă, religia este mai presus de naționalitate și fiecare confesiune *vrea* să domine. Atîta timp cît nu se va înregistra un progres cultural care să facă posibilă măcar toleranța religioasă, o Serbie Mare n-ar însemna decît un război civil. Vezi „Standard“ anexat la această scrisoare.

2. În țară sînt trei centre politice: Belgrad, Muntenegru, Agram⁵⁰). Nici croații, nici muntenegrenii nu vor să se supună supremației Belgradului. Dimpotrivă, muntenegrenii și prietenii lor, micile popoare primitive din Krivošije și Herțegovina, își vor apăra „independența“ împotriva Belgradului și a oricărui alt guvern central, sîrb sau nu, tot așa cum și-au apărât-o împotriva turcilor și a austrieilor. Această independență constă în aceea că ei fac dovada urii lor împotriva asupritorilor, furînd vite și alte bunuri mobile de la propriii lor compatrioți sîrbi „asupriți“, la fel ca acum 1 000 de ani, iar cel ce atentează la acest drept al lor de a jefui atentează implicit la independența lor. Sînt destul de autoritarist pentru a considera existența acestor mici popoare primitive în centrul Europei drept un anacronism. Și chiar dacă acești oameni ar avea virtuțile muntenilor scoțieni, cîntați de Walter Scott — de altfel, și ei niște hoți de vite înrăiți —, noi n-am

⁴⁹) — „Recensămîntul slavilor“. — *Nota trad.*

⁵⁰) Denumirea croată: Zagreb. — *Nota red.*

putea condamna decât *modul* în care îi tratează societatea actuală. Dacă am fi la cîrmă, ar trebui să punem capăt și noi străvechilor tradiții de isprăvi demne de Rinaldo Rinaldini și de Schinderhannes ale acestor flăcăi. La fel ar trebui să facă și guvernul unei Serbii Mari. Așadar, și în această privință, crearea unei Serbii Mari înseamnă reluarea luptei pe care-o duc astăzi herțegovinezii, adică război civil cu toți muntenii din Muntenegru, Cattaro⁵¹), Herțegovina.

La o examinare mai atentă rezultă deci că problema Serbiei Mari nu apare nici pe departe atît de simplă și de clară, cum vor să ne-o prezinte panslaviștii și liberalii à la Rasch.

De altfel, puteți simpatiza cît doriți cu aceste mici popoare primitive, ele sînt înconjurate, ce-i drept, de un anumit nimb poetic, mai fac și astăzi niște cîntece populare în cel mai autentic stil al vechilor cîntece sirbești (și acestea sînt foarte frumoase), iar ca dovadă vă voi trimite chiar un articol din „Standard” pe această temă. Dar ele au fost și continuă să fie lacheii țarismului, iar în politică simpatiile poetice n-au ce căuta. Și dacă răscoala acestor flăcăi amenință să se transforme într-un război mondial, care să ne distrugă întreaga situație revoluționară, va trebui, fără regrete, în interesul proletariatului european, să-i sacrificăm atît pe ei, cît și dreptul lor de a fura vite.

Odată întemeiată Serbia Mare, n-ar fi altceva decât un principat sîrb mărit. Și ce a făcut ea ? Și-a creat o birocrație instruită după model austriac, alcătuită din locuitori ai Belgradului și ai altor orașe care au studiat în Apus — în special la Viena —, care n-au nici o idee despre relațiile de proprietate în obște ale țăranilor și elaborează legi după modelul austriac, de natură să afecteze puternic aceste relații, astfel încît țăranii sărăcesc în masă și sînt expropriați, pe cînd în timpul stăpînirii turcești se bucurau de o *deplină autogovernare*, se îmbogăteau și plăteau mult mai puține impozite.

Bulgarii s-au caracterizat singuri în cîntecele lor populare, culesse de curînd de un francez și publicate la Paris⁵²). În ele, focul joacă un mare rol. Arde casa, arde tînăra femeie, pentru că soțul ei, în loc s-o salveze pe ea, preferă să-și sal-

⁵¹) Denumirea sîrbă : Kotor. — *Nota red.*

⁵²) „Bălgarski narodni pesni. Chansons populaires bulgares inédites. Publiées et traduites par Auguste Dozon”, Paris, 1875. — *Nota red.*

veze iapa cea neagră. Într-un alt cîntec, o tînără femeie își salvează podoabele, lăsîndu-și însă copilul pradă flăcărilor. Dacă, în mod excepțional, este vorba de o faptă nobilă, curajoasă, cel care o săvîrșește este, de fiecare dată, *un turc*. Unde naiba s-a mai văzut un popor atît de mizerabil ?

De altfel, dacă priviți o hartă lingvistică acceptabilă a acestei regiuni (de pildă, harta din cartea mai sus amintită a lui Șafařík, sau harta Austriei și țărilor din sudul Dunării, întocmită în 1867 de Kiepert), veți vedea că chestiunea eliberării acestor slavi din Balcani nu este chiar atît de simplă și că, cu excepția ținutului sîrb, întregul teritoriu este semănat cu colonii turcești și înconjurat de o coastă grecească, ca să nu mai spunem că Salonicul este un oraș al evreilor spanioli. E drept că bravii bulgari curăță acum în mare grabă Bulgaria și Rumelia orientală de turci, ucigîndu-i, alungîndu-i și dîndu-le foc la case. Dacă turcii ar fi procedat în același fel, în loc să extindă autoguvernarea bulgarilor și să le reducă impozitele, în comparație cu cele pe care le plătesc acum, problema bulgară n-ar mai fi existat.

Cît privește războiul, am impresia că dv. îl tratați, totuși, le coeur un peu trop léger⁵³). Dacă se va ajunge la război, lui Bismarck nu-i va fi greu să creeze impresia că Rusia este agresorul : el poate aștepta, pe cînd panslaviștii ruși *nu*. Iar dacă Germania și Austria se angajează într-un război în Răsărit, numai cine nu-i cunoaște pe francezi, și îndeosebi pe parizieni, nu poate prevedea strigătele șoviniste de revanșă care vor răsuna imediat și în fața cărora majoritatea încontestabil pașnică a poporului francez va trebui să amuțească, iar în acest caz, francezii vor apărea și ei ca agresori, iar șovinismul, atîngînd proporții dominante, va reclama foarte curînd anexarea malului sîng al Rinului. Că, într-o asemenea situație, Germania va trebui să lupte pentru existența ei, ceea ce va da din nou apă la moară șovinismului patriotic din această țară, mi se pare evident. Așadar, deocamdată, toate perspectivele ne sînt potrivnice. Dar războiul odată început, deznodămîntul unei asemenea încăierări europene, prima după cea din 1813—1815, este absolut imprevizibil, și nici nu doresc să se ajungă aici. Dar treaba odată pornită, nimic nu se mai poate schimba.

Să vorbim acum despre un alt aspect al problemei. Avem, acum, în Germania o situație care grăbește, într-un ritm din

⁵³) — cu prea multă ușurință. — *Nota trad.*

ce în ce mai rapid, izbucnirea revoluției și care, în curînd, va trebui să împingă partidul nostru pe primul plan. Noi n-avem de făcut nimic pentru asta, doar să-i lăsăm pe adversarii noștri să lucreze pentru noi. În afară de aceasta, este iminentă o nouă eră²⁵², cu un nou împărat⁵⁴), cu idei liberalizatoare, extrem de nehotărît și șovăitor, parcă făcut pentru rolul lui Ludovic al XVI-lea. Ceea ce ne lipsește este doar un impuls din afară venit la timp. Un asemenea impuls îl va constitui situația din Rusia, unde izbucnirea revoluției nu mai este acum decît o problemă de luni. În Rusia, oamenii noștri aproape că au făcut țarul prizonier²⁵⁷, au dezorganizat guvernul, au zdruncinat tradițiile poporului. Chiar dacă nu se va da o nouă lovitură puternică, prăbușirea nu va întîrzia și va dura un număr de ani, la fel ca în 1789—1794 ; va avea deci destul timp ca să se poată repercuta asupra Occidentului, și îndeosebi asupra Germaniei, astfel încît mișcarea va lua amploare treptat, nu ca în 1848, cînd, încă la 20 martie, în toată Europa reacțiunea era din nou în floare. Într-un cuvînt, există o situație revoluționară formidabilă, cum n-a mai fost vreodată. Un singur lucru o poate strica : Skobelev însuși a spus la Paris că numai un război în afară poate scoate Rusia din mocirla în care se afundă²⁵⁸. Acest război trebuie să vindece toate rănile pe care tovarășii noștri, jertfindu-și viața, le-au pricinuit țarismului. Atît, și ar fi, în orice caz, suficient pentru a se pune capăt prizonieratului țarului, pentru a se îndrepta furia întregului popor împotriva social-revoluționarilor, pentru a li se răpi acestora sprijinul liberalilor, de care se bucură în prezent, și toate jertfele s-ar dovedi a fi fost zadarnice, totul ar trebui luat de la început, în condiții mai puțin favorabile ; este însă puțin probabil ca o asemenea treabă să se repete și puteți fi sigur că și în Germania ai noștri fie că și-ar alătura glasurile la strigătele patriotice, fie că și-ar atrage împotriva lor o asemenea explozie de furie, încît, comparată cu aceasta, explozia de după atentate²² ar părea o joacă de copii. În acest caz, Bismarck ar riposta la ultimele alegeri cu totul altfel decît a făcut-o la momentul respectiv cu legea excepțională împotriva socialiștilor¹⁰⁶.

Dacă însă se menține pacea, panslaviștii ruși rămîn cu buzele umflate și vor trebui curînd să abandoneze cauza.

⁵⁴) Wilhelm al II-lea. — *Nota red.*

Împăratului⁵⁵⁾ nu-i va mai rămîne altă alternativă decît să facă o ultimă încercare, și anume să se sprijine pe vechii birocrați și generali faliți, care au mai trecut printr-un naufragiu. Asta nu poate dura mai mult de cîteva luni, după care singura soluție este convocarea, într-o formă sau alta, a liberalilor, adică a Adunării Naționale, și, după cîte cunosc eu Rusia, asta înseamnă o revoluție à la 1789. Și, așa stînd lucrurile, să doresc războiul? Categorie nu, nici chiar dacă cu un asemenea prilej s-ar duce de rîpă 200 de nobile neamuri de bandiți.

Dar destul cu asta, să trecem la Bürkli. Nu i-am citit broșura⁵⁶⁾ și nici nu știu unde am pus-o, dar am să încerc s-o găesc, fie la mine, fie la M[arx]. De aceea, nu pot să spun exact ce vrea. (25 febr.)

Tocmai i-am scotocit lui M[arx] toată locuința, dar de broșură tot n-am dat. Avînd în vedere diviziunea muncii între noi doi, problemele de specialitate de acest gen intră în domeniul lui M[arx], or, din pricina bolii lui, nici nu am putut discuta cazul acesta.

Să presupunem că B[ürkli] permite fiecărui proprietar funciar din Zürich să facă o asemenea ipotecă pe avutul său și că chitanța respectivă circulă în calitate de bani. În acest caz deci, cantitatea de bani aflați în circulație este determinată de suma valorii proprietății funciare în cauză, și nu de suma, mult mai mică, suficientă pentru circulație. Așadar, acum este limpede că :

1. ori chitanțele ipotecare nu pot fi convertite în bani lichizi, și atunci ele se depreciază, potrivit legii formulate de M[arx]²⁵⁹⁾ ;

2. ori ele pot fi convertite în bani lichizi, și atunci partea excedentară destinată circulației se întoarce la bancă pentru a fi preschimbată și încetează de a mai fi bani, banca trebuind, bineînțeles, să imobilizeze capital în aceasta.

Prin urmare, surrogatul de bani care este purtător de dobîndă și, ca atare, își schimbă zilnic valoarea nu este indicat să servească drept mijloc de circulație tocmai din pricina acestei însușiri ; trebuie mai întîi să se ajungă la un acord nu numai în privința prețului mărfii, dar și în privința

⁵⁵⁾ Alexandru al III-lea. — *Nota red.*

⁵⁶⁾ Karl Bürkli. „Demokratische Bank-Reform“. — *Nota red.*

prețului acestor hîrtii. Locuitorii din Zürich ar trebui să fie niște negustori mai proști decît îi știu eu dacă, avînd posibilitatea să transforme chitanțele ipotecare în bani lichizi, nu s-ar grăbi să le depună la bancă pentru a fi preschimbate și nu ar folosi iarăși decît vechii bani, comozi, nepurtători de dobîndă. Banca cantonală și-ar investi atunci capitalul ei și tot ce-ar putea aduna din depuneri în ipotecă, și să vedem cum și-ar mai procura un nou capital de exploatare.

Dacă chitanțele ipotecare nu pot fi convertite în bani lichizi, ele încetează pur și simplu de a mai fi bani. Oamenii își vor procura atunci bani de metal sau bani siguri de hîrtie din afară — din fericire, lumea este ceva mai mare decît cantonul Zürich — și îi vor folosi pe aceștia, căci absolut nici un om nu va lua drept bani aceste prăpădite de hîrtii, care, așa cum, pe bună dreptate, spuneți dv., ar fi niște simple obligații ipotecare cu caracter local. Și, dacă guvernul va insista să le impună publicului ca bani, o să aibă ce vedea.

Asta între noi, vă rog să nu folosiți cele de mai sus în numele *meu*, pentru că, repet, n-am citit broșurica și nici n-am avut timp să răsfoiesc literatura economică clasică pe această temă; or, dacă critici asemenea lucruri numai pe baza celor ce ai tu în cap, nu poți fi sigur că nu vei primi o ripostă. Oricum, chestia asta este o absurditate.

M[arx] a sosit luni dimineața la Alger⁴⁰, unde și eu și medicii am încercat mereu să-l convingem să plece, numai că el nu se prea arată încîntat. Are acolo un cunoscut⁵⁷), judecător la tribunalul civil, deportat pe timpul lui Bonaparte, care a studiat temeinic relațiile de proprietate în comun la arabi și s-a oferit să-i dea explicații în această privință.

Calde salutări lui Kautsky.

Al dv.,
F. E.

Publicat pentru prima oară
în întregime în „Arhiv Marksa i
Enghelsa“, vol. I, 1924

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

⁵⁷) Fermé. — Nota red.

61

Engels către Piotr Lavrovici Lavrov

la Londra

122, Regent's Park Road, N.W.
[Londra] 23 februarie 1882

Dragă prietene,
„Financial Reform Almanach 1882“ indică următoarele adrese :

Dilke, W. Ashton, 1, Hyde Park Gate, S.W.

dito, Sir Ch[arles], 76, Sloane st., S.W.

Întorcându-mă de la d-ta, am găsit o scrisoare de la dr. Donkin (care în urmă cu citva timp l-a tratat pe Hartman, precum și familia Marx), care spune :

„Am primit acum câteva zile o scrisoare de la Hartman (adresa expeditorului : 14, Huntley st., Bedford Sq.), care mă întreba dacă îmi poate face o vizită. I-am răspuns imediat, propunându-i două zile la alegere, dar de atunci n-am mai avut nici o veste de la el.

În eventualitatea că scrisoarea mea s-a pierdut, vă rog pe dv. să-mi comunicați dacă știți ceva de el. În caz că-l vedeți, fiți amabil și transmiteți-i că poate veni la mine (60, Upper Berkeley st., W.) în orice dimineață între orele 11 și 12“.

Vrei să fii amabil să-i transmiți lui Hartman rîndurile de mai sus ? Cum scrisoarea lui Donkin n-a ajuns la destinație, mă tem că a indicat greșit *numărul* casei, de care nici eu nu sînt sigur, întrucît îl știu numai de la Donkin. Mă văd, astfel, în imposibilitate de a lua legătura direct cu H[artman] și, de aceea, recurg la ajutorul d-tale, cu atît mai mult cu cît, după cum mi-ai spus, locuiește foarte aproape de d-ta.

Îi scriu lui D[onkin] că sper ca în câteva zile să-i dau știri mai precise ; dacă se poate, te rog ca duminică seara să-mi comunici ceva în această privință.

Cu totul al d-tale,
F. Engels

62

Marx către Jenny Longuet

la Argenteuil⁵⁸⁾

[Alger] 23 februarie 1882

Copila mea dragă,

S-a făcut vreme frumoasă ; locuiesc într-o vilă foarte confortabilă, situată pe stînci, în afara zidurilor de fortificații ale Algerului ; singurul lucru de care am nevoie acum este liniștea ; nădăjduiesc ca în curînd să-mi fie din nou „mai bine“.

Sărutări copiilor ; salutări lui Longuet.

Al tău care te iubește din suflet,
Old Nick

(Scris de Marx pe verso-ul cărții poștale)

Madame Charles Longuet 11, Boulevard Thiers, Argenteuil près Paris (France)

Publicat pentru prima oară
în „Nacealo“ nr. 5, 1899

Originalul în limba engleză
Tradus din limba germană

63

Marx către Jenny Longuet

la Argenteuil

[Alger] 16 martie 1882

Hôtel Victoria

(Scrie aici, ca și pînă acum,
aux soins des Fermé⁵⁹⁾.)

Scumpa mea copilă,

După ce am primit *scrisoarea ta trimisă prin Fermé*, am rugat pe cineva să întrebe și la Hôtel d'Orient ; persoanei i s-a înmînat pentru mine scrisoarea ta din 24 februarie.

⁵⁸⁾ Scrisoarea a fost scrisă pe o carte poștală. — *Nota red.*

⁵⁹⁾ — prin bunăvoința lui Fermé. — *Nota trad.*

Și acum să-ți prezint un scurt raport asupra stării sănătății mele.

Cum tusea mi se agravase, flegma era tot mai abundentă și aveam insomnii etc., l-am chemat pe dr. Stephann (care-i tratează și pe alți colocatari de-ai mei) și, de la 26 februarie, când mi-a făcut prima consultație, sînt sub îngrijirea lui. Este un om foarte hotărît și sever. A găsit că partea stîngă, slăbită din cauza pleureziei, provocată de împrejurările nefavorabile care s-au adunat de cînd am plecat din Paris, nu funcționează bine. Principalul remediu îl constituie vezicatoarele (resorbția apei prin tatuarea părții stîngi a spatelui și a pieptului cu colodiu cantaridal), care asupra mea au un efect bun, și un alt medicament, un „calmant“ împotriva tusei; în sfîrșit, un preparat cu arsenic (insipid, ca apa) după fiecare masă. *În măsura în care vremea o permîte*, pot să-mi continuu modestele mele plimbări de dimineață.

Din păcate (dacă vremea ar fi bună, tusea puternică ar trece [cu siguranță]⁶⁰) de la sine), la 6 martie am început să expectorez sînge, dar, după ce pe 8 și 9 martie am avut [hemoptizii]⁶⁰ violente, care au continuat într-o formă mai ușoară pînă pe 12, pe 13 *a dispărut orice urmă de hemoragie*. Așadar, povestea asta neplăcută a durat o săptămînă; dr. Stephann a luat măsuri energice: mi-a interzis orice mișcare (bineînțeles, și plimbările), de asemenea, mi-a interzis aproape cu desăvîrșire să vorbesc, mi-a prescris băi fierbinți la picioare etc. și, pe lîngă acestea, medicamente cu efect puternic. În tot acest timp am continuat tratamentul cu vezicatoare, tonice împotriva tusei etc., și, într-adevăr, tusea s-a ameliorat mult. Vremea s-a mai schimbat și ea, deși nu este altogether comme il faut⁶¹). Aici, în vila mea de pe colină (Hotelul Victoria) — în fața mea și lîngă mine se întinde golful mării, pe malurile căruia se înalță vile dispuse în amfiteatru — [este un aer minunat]⁶⁰, chiar și fără să te plimbi pe mica galerie din fața camerei mele și a celor învecinate, sau pe veranda care servește de intrare la etajul întii. Doctorul⁶²) îmi va putea prescrie din nou plimbări numai după ce-mi va mai examina corpus delicti⁶³). De notat

⁶⁰) În manuscris, greu de descifrat. — *Nota red.*

⁶¹) — chiar așa cum trebuie. — *Nota trad.*

⁶²) Stephann. — *Nota red.*

⁶³) — textual: dovada materială; aici în sensul: partea bolnavă a trupului. — *Nota trad.*

că, în ultimul timp, nu numai că mi-a revenit pofta de mincare, dar, în sfârșit, mi-am *recăpătat și somnul*. (De la 16 februarie, în fact since the night in the Hôtel ⁶⁴⁾ la Paris, în somnia a continuat fără întrerupere pînă în momentul arătat.)

Take now all in all, the upshot is, as I too reported to London ⁶⁵⁾, that in this foolish, ill-calculated expedition, I am now just arrived again at that standard of health when I possessed it on leaving Maitland Park. I must, however, say that many visitors here too passed, and are passing still through the same trial. Since 10 years Alger had not such a failure of the winter season. Myself had had some doubts; there was the experience of the Isle of Wight ¹⁷ and other corners, but Engels and Donkin fired each other mutually into African furor, neither one nor the other getting any special information, considering that in regard to temperature this year was extraordinary. I had now and again by innuendo given to understand to begin at least by Mentone (or Nizza) as Lawrow had received from Russian friends very favourable news, but all this was ruled down by my sanguine good old Fred ⁶⁶⁾ who, I repeat it, I say it amongst you and myself, may easily kill some one out of love.

I must tell you that in this Villa-Hôtel, the two ladies, its managers, did everything in my service, no care nor attention neglecting. And as to the operations relating to the vésicatoires, a young Pharmacien, Mr. Casthelaz (with his mother he is here as a patient ever since December) is so kind as to tatoo me, then open băsicuțele cu apă, then put linen on the somewhat rough skin etc. He does all such things in the most genteel way, and offers these voluntary services in the most delicate manner ⁶⁷⁾.

⁶⁴⁾ — de fapt, din noaptea petrecută la hotel. — *Nota trad.*

⁶⁵⁾ Vezi volumul de față, p. 46—49. — *Nota red.*

⁶⁶⁾ Friedrich Engels. — *Nota red.*

⁶⁷⁾ În general, așa cum am raportat și la Londra, rezultă că, din pricina acestei stupide și nechibzuite călătorii, sănătatea mea se află acum în același stadiu în care era cînd am plecat din Maitland Park. Trebuie să spun, totuși, că mulți dintre cei veniți aici au trecut, și mai trec încă, prin aceleași încercări. De zece ani Algeria n-a mai avut un sezon de iarnă atît de nenorocit. În ce mă privește, aveam unele îndoieli; mă gîndeam la experiența cu insula Wight și cu alte locuri, dar Engels și Donkin își întrețineau reciproc entuziasmul pentru Africa; nici unul, nici celălalt însă n-au reușit să obțină informații precise, ținînd seama de faptul că anul acesta este o vreme ieșită din comun. Am lăsat tot timpul să se înțeleagă, prin aluzii

Pentru mine, nici n-ar fi putut exista ceva mai minunat decât orașul Alger, primăvara și vara, îndeosebi împrejurimile lui, și m-aș fi simțit ca în „O mie și una de nopți“ dacă aș fi fost sănătos și dacă toți cei care-mi sînt dragi (mai ales nepoții ⁶⁸) ar fi cu mine. Sînt încîntat de fiecare dată cînd primesc de la tine vești despre scumpii noștri micuți. Tussy mi-a scris și ea că este mereu cu gîndul la copilași și că abia așteaptă să fie din nou lîngă ei. Nu cred însă că voi putea părăsi aceste locuri mai devreme de o lună, întrucît mai întîi trebuie să-mi termin cura, făcută temeinic sub supravegherea d-rului Stephann, și abia după aceea voi începe efectiv adevărata cură de aer (bineînțeles, dacă all then as to weather altogether settled ⁶⁹).

Din „Justice“ (polemica cu „Citoyen“) nu am citit nimic și, în general, n-am văzut nici un ziar parizian, cu excepția lui „Égalité“. M-am bucurat foarte mult aflînd din scrisoarea ta că Tussy a evitat cu tact catastrofa ²⁶². Cînd va apărea „Bataille“ al lui Lissagaray, să-mi trimiți, bine-nțeles, primele numere; I do not believe in a great result, mais qui vivra verra ⁷⁰).

Bunul Fermé, în primele zile cînd am venit (încă la Hôtel d'Orient), m-a chinuit, adică m-a silit s-alerg *prin oraș și de la un munte la altul* și absolut mi-a împuiat capul. All this I put at once and end to this, making him understood

repetate, că ar fi mai bine să încep călătoria cu Mentone (sau Nisa), căci Lavrov primise de la prietenii lui ruși vești foarte bune, dar bunul și impulsivul meu prieten, bătrînul Fred — care, repet, să rămînă între noi, poate cu ușurință să omoare pe cineva cu dragostea — nici n-a vrut să audă de așa ceva.

Trebuie să spun că cele două doamne, patroanele acestei vile-hotel, fac totul pentru mine, mă înconjură cu o deosebită grijă și atenție. Cît despre operația cu vezicatoare, un tînăr farmacist, d-l Casthelaz (care se află aici împreună cu mama sa de la începutul lui decembrie, ca pacient), este atît de amabil, încît mă „tatuează“, apoi îmi sparge bășicuțele pline cu apă, după care îmi aplică un pansament pe pielea destul de sensibilă. Toate astea le face cu foarte multă grijă și-și oferă voluntar serviciile în modul cel mai delicat.

— *Nota trad.*

⁶⁸) Jean, Henri, Edgar și Marcel Longuet. — *Nota red.*

⁶⁹) — pînă atunci vremea se va stabili complet. — *Nota trad.*

⁷⁰) — nu mă aștept la mare lucru, dar vom trăi și vom vedea.

— *Nota trad.*

that I was an invalid ⁷¹⁾. Dar el îmi voia binele ; acum știe că liniștea, singurătatea și tăcerea constituie datoria mea cetățenească.

Sărută-i pe toți puștii. Salutări lui Longuet.
Ție, multe sărutări, scumpa mea copilă.

Al tău,
Old Nick

Publicat pentru prima oară
în „Nacealo” nr. 5, 1889

Originalul în limbile germană
și engleză
Tradus din limbile germană
și engleză

64

Marx către Paul Lafargue ⁷²⁾

la Paris

[Alger] luni, 20 martie [1882]

Dragul meu Paul,

Amabila d-tale scrisoare din 16 martie mi-a fost înmînată astăzi (20), a făcut deci evident mult mai puțin pe drum decît fac, de regulă, scrisorile de la Londra.

În primul rînd, bravul meu gascon, „ce înseamnă Mustafa de sus ?“ Mustafa este un nume propriu, cum e John. Cînd ieși din Alger pe rue d'Isly, vezi în față un drum lung. Pe o parte a lui, la poalele stîncilor, se înalță vile maure, înconjurate de grădini (una dintre aceste vile este Hotelul Victoria) ; pe cealaltă parte, de-a lungul drumului, se înșiră case, care coboară în terase. Toate acestea împreună se numesc „Mustafa de sus“. Mustafa de jos se întinde în prelungirea lui Mustafa de sus, pînă la marc. Cele două Mustafa formează o comună (Mustafa), al cărei primar (numele acestui om nu

⁷¹⁾ Am pus capăt la toate astea dîndu-i să înțeleagă că sînt invalid. — *Nota tral.*

⁷²⁾ Originalul acestei scrisori nu s-a păstrat. Respectiva scrisoare a fost tradusă după textul în limba rusă apărut în „Naccalo“ nr. 5, 1899. — *Nota ved.*

este nici arab, nici francez, ci german) le face din cînd în cînd locuitorilor ei diferite comunicări prin afișe oficiale. Înțelegi, prin urmare, că aici domnește un regim foarte blînd. În Mustafa de sus se construiesc fără întrerupere case noi, cele vechi se dărîmă etc., dar, deși muncitorii care lucrează aici sînt oameni sănătoși, de prin partea locului, chiar după primele trei zile de lucru se îmbolnăvesc de malarie. De aceea, o parte din retribuția lor constă din doza zilnică de chinină, pe care le-o furnizează antreprenorii. Același obicei se observă și în diferite regiuni din America de Sud.

Dragul meu augur, ești bine informat (așa scrii) : „Înghițiți, probabil, toate ziarele franceze care se vînd la Alger“ ; în realitate, nu citesc nici măcar puținele ziare pe care le primesc din Paris ceilalți oaspeți din „Hôtel Victoria“ ; toată lectura mea politică se limitează la comunicatele telegrafice din „Petit Colon“ (un mic ziar algerian de felul lui „Petit-Journal“, „Petite République Française“ etc., care apar la Paris). Asta e tot.

Jenny mi-a scris că-mi trimite articolele lui Longuet, despre care vorbești și d-ta, dar deocamdată nu le-am primit. Singurul ziar pe care-l primesc din Londra este „Égalité“, dar acesta nu poate fi numit un ziar.

Ciudat mai ești, St. Paul ! De unde ai luat-o sau cine ți-a spus că trebuie „să-mi ung pielea cu iod“ ? Mă vei întrerupe și vei spune că asta e doar un fleac, dar el ilustrează metoda d-tale privind „faptele materiale“. Ex ungue leonem ! ⁷³⁾ În realitate, în locul „ungerii cu iod a pielii“, de care vorbești d-ta, trebuie să las să mi se picteze spatele cu collodiu cantaridal, pentru resorbția apei. Prima dată cînd mi-am văzut partea stîngă (pieptul și spatele) prelucrată în felul acesta, mi-a amintit de un cîmp cu pepeni verzi în miniatură. De la 16 martie, cînd i-am scris lui Engels, nici pe spate, nici pe piept (acum a venit și rîndul acestuia să fie pictat) nu mai există nici un locșor uscat pe care ar putea fi aplicat acest tratament și înainte de 22 nu va putea fi reluat.

D-ta spui : „Anexez aici o invitație care te va face să rîzi“. Regular ⁷⁴⁾. Dar cum să rîd dacă invitația „anexată“ se

⁷³⁾ După ghcară cunoști leul. — *Nota trad.*

⁷⁴⁾ Foarte posibil. — *Nota trad.*

mai găsește încă în mîinile d-tale? Cînd se va ivi prilejul, îi voi aminti d-lui Fermé de fostul lui tovarăș proudhonist Lafargue. Deocamdată, atîta timp cît doctorul ⁷⁵⁾ nu-mi permite să ies din casă, nu îngădui nimănui să-mi facă vizite lungi sau să mă provoace la discuții interminabile.

Plouă ca și pînă acum; vremea este foarte capricioasă, se schimbă de la oră la oră, trecînd prin toate fazele sau sărînd de la o extremă la alta. Cu toate acestea, se observă tendința spre o îmbunătățire treptată, dar trebuie să așteptăm. Și cînd te gîndești că, de cînd am plecat eu din Marsilia și pînă astăzi, atît la Nisa, cît și la Mentone a fost, fără întrerupere, o vreme minunată. Dar soarele acesta african și aerul făcător de minuni de aici au fost o idee fixă de care nu eu sînt răspunzător!

Sîmbăta trecută am îngropat în Mustafa de sus pe unul dintre colocatarii noștri de la „Victoria“, pe nume Armand Magnadère, un om încă destul de tînăr, trimis aici de medicii din Paris; era angajatul unei bănci din Paris, patronii continuau să-i plătească salariul la Alger. Pentru a respecta dorința mamei lui, aceștia au cerut telegrafic trimiterea cadavrului la Paris — totul pe cheltuiala lor. O asemenea generozitate se întîlnește rareori tocmai la cei care manevrează „banii altora“.

Încetul cu încetul, îmi recapăt somnul; cinc n-a suferit de insomnie nu poate simți starea aceea binefăcătoare pe care o ai cînd scapi, în sfîrșit, de groaza nopților fără somn!

Calde salutări dragei mele Cacadou ⁷⁶⁾ și tuturor celorlalți.

Al d-tale,
K. Marx

Publicat pentru prima oară
în „Naccalo“ nr. 5, 1899

Originalul în limba franceză
Tradus din limba rusă

⁷⁵⁾ Stephann. — *Nota red.*

⁷⁶⁾ Poreclă glumeață dată Laurei Lafargue după numele unui personaj dintr-un vechi roman — un croitor la modă. — *Nota red.*

65

Marx către Jenny Longuet

la Argenteuil

[Alger] luni, 27 martie 82

Draga mea copilă,

Astăzi (27 martie) am primit scrisoarea ta. Știi cât mă bucur ori de câte ori am vești de la voi. În rapoartele pe care ți le-am trimis nu ți-am ascuns nimic din ceea ce a fost cel mai rău, astfel încît poți fi pe deplin incredințată că-ți spun *purul adevăr* anunțindu-te că, de cînd ți-am scris ultima scrisoare ⁷⁷⁾, starea sănătății mele se ameliorează continuu. Nu mai am insomnii (și asta era lucrul cel mai rău), mi-a revenit pofta de mîncare, au dispărut accesele acelea violente de tuse, tușesc, într-adevăr, foarte puțin. Bineînțeles, din pricina efectului lor puternic, *vezicatoarele* nu pot fi aplicate decît o dată pe săptămînă ; procesul de vindecare a pleurei în partea stîngă (țesutul plămînului, în general, nu a fost atacat) va mai cere deci un timp. Vremea e, bineînțeles, cum nu se poate mai instabilă, cu variații bruște, furtuni, caniculă, frig și ploaie, iar intervalele realmente bune sînt foarte rare ; vremea *potrivită anotimpului*, în permanență caldă și „uscată“, rămîne un simplu deziderat. Dacă ieri, de pildă, am crezut într-o schimbare definitivă — a fost o zi frumoasă, am făcut o plimbare —, astăzi, cerul este cenușiu (cu o nuanțe noirâtre ⁷⁸⁾), plouă cu găleata și urlă vîntul. Oamenii de aici s-au săturat pînă peste cap, căci nu mai e nevoie să repet : o asemenea vreme din decembrie (inclusiv) este cu totul neobișnuită pentru Alger. Normal ar fi fost să ne informăm înainte de a porni într-o asemenea *chasse aux oies sauvages* ⁷⁹⁾.

Entre nous ⁸⁰⁾ : Deși pe insula Wight ¹⁷ vremea a fost nefavorabilă, starea sănătății mele s-a ameliorat într-atît încît, cînd m-am întors la Londra, i-am uimit pe toți. Liniște

⁷⁷⁾ Vezi volumul de față, p. 283—287. — *Nota red.*

⁷⁸⁾ — nuanță negricioasă. — *Nota trad.*

⁷⁹⁾ — vînătoare de giște sălbatice ; aici : călătorie aventuroasă. — *Nota trad.*

⁸⁰⁾ *Între noi fie spus.* — *Nota trad.*

însă am avut atunci, la Ventnor ; în schimb, la Londra, agitația lui Engels (Lafargue, medic nepriceput, era de părere că n-am nevoie decît de „plimbări“, aer curat etc.) pur și simplu m-a făcut să-mi pierd echilibrul : simțeam că nu mai pot suporta ; așa se explică nerăbdarea mea de a părăsi Londra în orice condiții ! Sînt oameni care pot omori pe cineva din cea mai sinceră și mai adevărată dragoste ; și, în asemenea cazuri, nimic nu poate fi mai primejdios pentru un convalescent !

Așa cum ți-am mai scris ⁸¹⁾, draga mea copilă, am avut norocul să întîlnesc aici oameni binevoitori, prietenoși și modești (francezi din Elveția și francezi propriu-zisi ; în vila-hotel în care locuiesc nu există nici un german și nici un englez). D-l Maurice Casthelaz mă ajută voluntar, sub îndrumarea d-rului Stephann ; Nym ⁸²⁾ însăși n-ar fi putut fi mai grijulie și mai atentă. Așadar, nu-ți face griji inutile, copila mea, crezîndu-mă lipsit de ajutor. Am aici destule ajutoare, bărbați și femei ; și, pe de altă parte, mă bucur de privilegiul de a fi „pacient“, de a putea tace, de a mă retrage etc. ori de cîte ori prefer să fiu singur și să nu țin seama de cei din jur.

În general, am neglijat complet presa cotidiană franceză, engleză etc. ; nu citesc decît știrile telegrafice. Ceea ce aș dori, de pildă, ar fi articolele lui Longuet despre grevă (Lafargue mi-a scris foarte elogios despre aceste articole). În legătură cu sottise ⁸³⁾ săvîrșită de Massard nu știu decît ceea ce mi-ai scris tu.

Scrie-i lui Hirsch să-mi trimită articolul lui publicat în revista d-nei Adam ²⁶³. Aș dori ca, într-o bună zi, covorul fermecat să mi-l aducă aici pe Johnny ; cum s-ar mai minuna micuțul meu drag de maurii, arabii, berberii, turcii, negrii, într-un cuvînt, de acest turn Babel și de costumele (care în cea mai mare parte sînt pline de poezie) din această lume orientală, amestecată cu francezii „civilizați“ etc. și cu plicticoșii britanici. Sărută-i pe dulcele meu Harry, pe nobilul Lup și pe marele Pa ⁸⁴⁾ !

⁸¹⁾ Vezi volumul de față, p. 285—286. — *Nota red.*

⁸²⁾ Helene Demuth. — *Nota red.*

⁸³⁾ — prostia. — *Nota trad.*

⁸⁴⁾ Marcel Longuet. — *Nota red.*

Și acum, la revedere, iubita mea copilă ; salutări lui Longuet.

Al vostru,
Old Nick

Despre lucru, deocamdată nici vorbă nu poate fi ; nici măcar de corectura noii ediții a „Capitalului“⁸⁵⁾.

Publicat pentru prima oară
în „Naccalo“ nr. 5, 1899

Originalul în limba engleză
Tradus din limba germană

66

Engels către Henry Mayers Hyndman

la Londra

[Londra, în jurul datei de
31 martie 1882]

Stimate domn,

Vă mulțumesc pentru broșura pe care mi-ați trimis-o²⁶¹.
Mă bucur foarte mult că ilustrul bătrîn Tom Spence a fost
din nou scos la lumină.

Mă voi considera fericit să vă cunosc personal, de îndată
ce veți clarifica relațiile dv. cu prietenul meu Marx, pe care,
după cum văd, acum îl găsiți demn de a fi citat de dv.

Al dv. devotat,
F. E.

Publicat pentru prima oară
în : K. Marx și F. Engels. Opere,
vol. XXVII, ed. rusă, 1935

Originalul în limba engleză
Tradus din limba germană

⁸⁵⁾ Este vorba de ediția a treia germană a volumului întâi al „Capitalului“ lui K. Marx. — *Nota red.*

67

Marx către Jenny Longuet

la Argenteuil

[Alger] 6 aprilie 82

Dulcea mea copilă,

Chiar acum, judecătorul Fermé mi-a adus scrisoarea ta din 31 martie ; scrisorile tale mă bucură întotdeauna cum nu se poate mai mult, dar cînd mai găsești tu timp să scrii, iubita mea copilă ? Mă gîndesc adesea cu îngrijorare la mica ta gospodărie, care trebuie s-o scoată la capăt conținîd numai pe serviciile acelei ciudate arătări, Emilie, cînd numai cei patru băiețași ar putea umple tot timpul de muncă al unei servitoare destoinice.

Acum cîteva zile, Fermé mi-a predat și exemplarele promise din „Justice“ (în care apar și elucubrațiile lui Hirsch publicate de revista ⁸⁶⁾ d-nei Adam ²⁶³⁾). Articolele lui Longuet despre greve sînt foarte bune. În *treacăt fie zis*, într-un loc el spune că Lassalle a descoperit *numai cuvintele* (și nu legea însăși, care a fost formulată de Ricardo, Turgot etc. ²⁶⁵⁾). În realitate însă, el — Lassalle — a preluat o *expresie*, bine cunoscută germanilor „cultivați“, aparținîndu-i lui Goethe, care, la rîndul lui, a schimbat „eternele legi imuabile“ ale lui Sofocle ⁸⁷⁾ în „eterne legi de granit“ ⁸⁸⁾.

Fermé a trebuit să stea în „chambre“ ⁸⁹⁾ la mine, în fața mea, fără să vorbească, citind ceva, pînă cînd am terminat o scrisoare către Tussy (în aceeași zi primisem o scrisoare de la ea, precum și una de la Engels), pentru a o trimite cu comisionarul în oraș.

Astăzi îl aștept pe d-rul Stephann. Dacă vine, voi putea să-ți comunic rezultatul consultației chiar în scrisoarea asta,

⁸⁶⁾ „La Nouvelle Revue“. — *Nota red.*

⁸⁷⁾ „Antigona“, în vol. „Tragicii greci“, București, E.S.P.L.A., 1958, p. 451.

⁸⁸⁾ Goethc. „Dumnezeiesc“, (Poezii, București, Editura Tincretului, 1957, p. 112. — *Nota trad.*) În manuscris, aceste cuvinte au fost scrise în limba germană. — *Nota red.*

⁸⁹⁾ — „cameră“. — *Nota trad.*

pe care o voi expedia mâine dimineată. Între timp, starea sănătății mele se îmbunătățește întrucîtva, chiar dacă într-un ritm prea lent pentru cineva care arde de nerăbdare să fie din nou activ și să termine cu această *stupid métier*⁹⁰⁾ de invalid. Toată tărăgănarea se datorează numai acestei imposibile clime de la Alger. Este ceva cu totul anormal, cum Fermé nu-și amintește să mai fi văzut vreodată în cei 12 ani de cînd se află aici. Vremea continuă să rămînă instabilă, schimbătoare, capricioasă — *vreme de aprilie*, cu treceri bruște de la soare la ploaie, de la arșiță la răcoare și un frig aspru, de la cer senin la unul posomorît, aproape negru, de la aer uscat la unul îmbibat cu vapori de apă; într-un cuvînt, vremea nu este nicidecum „stabilă” și nu poate fi nicidecum luată drept obișnuita vreme „normală, de primăvară algeriană”. Cu toate acestea, cînd vîntul nu bate prea tare și cînd nu plouă, orele diminețelor de aprilie sînt plăcute, așa că astăzi, ieri și alaltăieri mi-am putut face plimbările de dimineată; așa se face că trei zile la rînd am beneficiat de cîte o plimbare de o oră-două în timpul dimineții.

Iată-mă întrerupt de o zarvă care răzbate din mica grădină dispusă în terase (o grădină plină de flori roșii⁹¹⁾), formînd aleea ce duce spre *veranda* noastră (în spatele ei este primul *etaj* al vilei), camera mea (situată împreună cu alte cinci), la *etajul* al doilea, dînd într-o mică galerie de deasupra verandei: ambele au vedere spre mare și din toate părțile priveliștea este minunată. Așadar, zarva m-a făcut să ies în galerie; cum ar mai fi rîs micuțul Johnny din toată inima, plin de voieșie, dac-ar fi fost lingă mine și ar fi văzut jos, în grădină, un negru, într-adevăr negru ca smoala, dansînd și cîntînd la o mică vioară, lovind în niște lungi castaniete de metal, contorsionîndu-și trupul în zvîrcoliri ciudate și schimonosîndu-și fața într-un rinjet vesel, cu toată gura. În general, toți acești negri algerieni au fost înainte sclavi ai turcilor, arabilor etc., dar sub regimul francez au devenit oameni liberi.

În spatele lui, al negrului de care ți-am pomenit, se vede silueta altui om, care, cu o ținută foarte demnă și zîmbind

⁹⁰⁾ — meserie stupidă. — *Nota trad.*

⁹¹⁾ În manuscris, aceste cuvinte au fost scrise în limba germană. — *Nota red.*

aproape condescendent, privește reprezentarea dată de negru. Este un *maure* ⁹²⁾ (în engleză Moor, în germană Mohr); în trecut fie spus, în Algeria, maurilor li se spune *arabi*, din care o mică minoritate, care și-au părăsit pustiul și comunitățile lor, locuiesc în orașe alături de europeni. Sînt mai înalți decît media francezilor, au obrazul oval, nas aristocratic și ochi strălucitori, părul și barba negre, iar culoarea pielii lor are o *échelle* ⁹³⁾, trecînd de la aproape alb la un bronz întunecat. Îmbrăcămintea lor — chiar cînd este jerpelită — este elegantă și atrăgătoare, *culotte* ⁹⁴⁾ (sau o mantie, mai curînd o togă din lînă albă, fină) sau o capot à *capuchon* ⁹⁵⁾; pentru a-și acoperi capul (pe vreme proastă sau pe arșiță mare, *capuchon* servește aceluiași scop) folosesc un turban sau o bucată de muselină albă, pe care și-o înfășoară în jurul capului; în general, merg cu picioarele goale, desculți și numai rareori poartă pantoufles ⁹⁶⁾ din safian galben sau roșu.

Chiar și cel mai sărac maur îl întrece pe cel mai mare actor european în „art de se draper“ dans son capot ⁹⁷⁾ și prin ținuta firească, elegantă și plină de demnitate, indiferent dacă merge sau stă. (Cînd cîlăresc pe asinii sau pe măgarii lor, sau, în mod excepțional, pe cai, ei nu *incalcă* animalul, așa cum fac europenii, ci își lasă amîndouă picioarele să atîrne într-o singură parte, oferind o imagine de totală nepăsare.)

Așadar, maurul de care îți spuneam — stînd în spatele negrului în grădina noastră — a început să ofere spre vînzare „portocale“ și „cocoși“ (inclusiv găini), un amestec ciudat de asemenea articole căutate. Între acest maur, care-și păstra chiar și acum poza maiestuoasă, și negrul, care dansa și rînjea, pășea țăntos o pasăre — un *păun* foarte plin de el (este al unuia dintre pensionarii vilci noastre) cu un minunat gît albastru și cu o coadă lungă, bogat împodobită. Ce n-aș fi dat să aud rîsul lui Johnny al meu la vederea acestui trio!

Acum este ora 4 după-amiază (o parte din după-amiază mi-am petrecut-o, bineînțeles, cu Fermé, care mi-a aduș scri-

⁹²⁾ Maur. — Nota trad.

⁹³⁾ — gamă de nuanțe. — Nota trad.

⁹⁴⁾ — pantalon pînă la genunchi. — Nota trad.

⁹⁵⁾ — pelerină cu glugă. — Nota trad.

⁹⁶⁾ — papuci. — Nota trad.

⁹⁷⁾ — „arta de a se drapa“ în pelerina sa. — Nota trad.

soarea de la tine, după care s-a înapoiat la Alger). Plouă cu găleata, iar scăderea bruscă a temperaturii este cît se poate de neplăcută. Cele mai calde salutări d-rului Dourlen !

7 aprilie 82.

Toată noaptea a turnat ; astăzi dimineată, cerul este acoperit, dar nu plouă ; e un aer plăcut, dar suprasaturat cu vapori de apă. M-am plimbat timp de un ceas (de la 9 la 10 dimineata), temîndu-mă să nu mă prindă ploaia, dar pînă acum n-a plouat. Întrucît d-rul Stephann n-a venit aici nici ieri, nici alaltăieri, astăzi dimineată i-am scris ; în orice caz însă, aceste rînduri nu mai pot aștepta rezultatul consultației medicale, deoarece trebuie să le expediez chiar astăzi. Doctorul Stephann nu va veni înainte de ora 5 după-amiază. Vezi, e un semn bun că doctorul a început să mă mai neglijeze puțin — înseamnă că nu mai este atît de îngrijorat, încît să respecte cu strictețe scurtele intervaluri dintre vizite.

Cît de fericit voi fi cînd mă voi putea întoarce la nepoții mei și la extraordinara lor mamă ! Nu intenționez cîtuși de puțin să-mi prelungesc șederea aici mai mult decît va considera doctorul că este absolut necesar.

Multe sărutări de la al tău,
Old Nick

Tăietura alăturată este dintr-un ziar germano-american pe care mi l-a trimis Engels. E o critică amuzantă a noii „Teutsche Bedientenpoesie“⁹⁸⁾. Sper că Longuet va încerca s-o înțeleagă.

Draga mea copilă, închiseseam deja scrisoarea, dar a trebuit s-o deschid din nou. D-rul Stephann a venit ceva mai devreme decît îl așteptam. După o nouă consultație a ajuns la concluzia — și sînt foarte bucuroși să-ți pot comunica acest lucru — că între timp partea stîngă s-a vindecat aproape tot atît ca și cea dreaptă²⁶⁶⁾.

Publicat pentru prima oară
în „Nacealo“ nr. 5, 1899

Originalul în limba engleză
Tradus din limba germană

⁹⁸⁾ „Poezia servilă germană“. — Nota trad.

68

Engels către Piotr Lavrovici Lavrov

la Londra

[Londra] 122, Regent's Park Road
10 aprilie 1882

Dragul meu Lavrov,

Îți înapoiez, cu mulțumiri, șpaltul de corectură²⁶⁷. Aș fi făcut-o mai de mult dacă n-aș fi sperat să te văd ieri seară și să-ți spun „Христос Воскрес ли он?”⁹⁹).

Ai vrea să fii atât de bun și să-mi dai pentru câteva zile textul german al prefeței? „Sozialdemokrat” ne-a cerut să i-o trimitem și, cum lucrarea a apărut în „Народная Воля” (sîntem mîndri de a ne număra printre colaboratorii acestui ziar), nu mai poate exista nici un impediment.

Al d-tale devotat,
F. Engels

Concepția noastră a fost, după părerea mea, foarte bine redată.

Publicat pentru prima oară în
„Letopisi marksizma” nr. V, 1928

Originalul în limba franceză
Tradus din limba germană

69

Engels către Berthold Sparr

la Londra

Ciornă

[Londra] 12/4/82

Stimate domn,

Nu vă cunosc nici pe dv., nici pe d-l K. Schmidt la care vă referiți. Dacă îl aveți cumva în vedere pe d-l K. Schneidt,

⁹⁹) — „A înviat Hristos?”. — Nota trad.

anarhistul, acesta vă poate introduce la clubul de pe Rose Street²⁶⁸ și poate obține să vi se acorde un ajutor. După modul în care oamenii de la „Freiheit“ s-au năpustit asupra Partidului social-democrat din Germania²⁶⁹, nu prea mă simt tentat să dau o mână de ajutor adeptilor acestei orientări. De altfel, nici nu știu cărei orientări îi aparțineți dv.; apoi, se știe că pe Tottenham Street 49 se află Clubul german²⁷⁰, care are legături cu marele partid din Germania, și mi se pare incredibil ca amîndouă aceste cluburi să lase să moară de foame pe un tovarăș de partid emigrant. — Avînd în vedere marile nevoi în care se zbat membrii marelui partid social-democrat, ca urmare a persecuțiilor polițienești din Germania, mijloacele de care dispun eu nu-mi permit să ajut și pe adeptii altor orientări rivale. Dacă însă asociația de pe Tottenham Street este de acord să facă ceva pentru dv., sînt dispus să contribui și eu cu partea mea.

Cu tot respectul,
[F. Engels]

Publicat pentru prima oară
în : K. Marx și F. Engels. Opere,
vol. XXVII, ed. rusă, 1935

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

70

Engels către Friedrich Adolph Sorge

la Hoboken¹⁰⁰⁾

[Londra, 13 aprilie 1882]

Dragă S[orge],

Cu poșta de astăzi ți-am trimis numerele apărute din „Egalité“. Îți voi trimite în continuare. Marx se află la Alger, a făcut o recidivă a pleuritei, de care acum s-a vindecat aproape complet. Iarna viitoare va trebui însă să fie foarte

¹⁰⁰⁾ Scrisoarea a fost scrisă pe o carte poștală. — *Nota red.*

prudent. Sper să primesc curînd o scrisoare de la tine. Ce face fiul tău ? ¹⁰¹⁾.

Calde salutări de la al tău,

F. E.

[Scris de Engels pe verso-ul cărții poștale]

F. A. Sorge, Esquire, Hoboken, N. Y., U. S. America

Publicat pentru prima oară,
într-o formă prescurtată,
în : „Briefe und Auszüge
aus Briefen von Joh. Phil. Becker,
Jos. Dietzgen, Friedrich Engels,
Karl Marx u.A., an F. A. Sorge
und Andere“, Stuttgart, 1906,
și, în întregime, în :
K. Marx și F. Engels. Opere, vol. XXVII,
ed. rusă, 1935

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

71

Marx către Laura Lafargue

la Londra

[Alger] joi, 13 aprilie 82

Iubita mea Cadadou,

Îmi fac reproșuri că nu ți-am mai scris, asta însă nu pentru că aş avea ceva deosebit să-ți comunic de aici. Mă gîndesc des la tine și mi te amintesc la Eastbourne ²⁷¹, lângă patul în care a zăcut bolnavă Jenny ¹⁰²⁾ a mea, la fidelele tale vizite zilnice, care-i făceau atîta bucurie morocănosului Old Nick. Dar ia aminte, draga mea copilă : toată săptămîna trecută și săptămîna asta familia Fermé s-a aflat în vacanță de paște. Casa lui este pe strada Michelet (așa se numește o parte din calea Mustafa de sus), la poalele colinei pe care se înalță Hotelul Victoria. Pînă aici, Fermé nu are de făcut decît doi pași, deși e nevoit să „se cațere“, căci nu există nici o potecă care să ducă sus. Într-adevăr, în tot

¹⁰¹⁾ Adolph Sorge. — *Nota red.*

¹⁰²⁾ Jenny Marx. — *Nota red.*

acest timp m-a vizitat atât de des, încît cele mai bune intenții ale mele de a-mi face corespondența după-amiezele au căzut baltă. În general însă, d-l Fermé nu este deloc un oaspete dezagreabil și nu e nici lipsit de umor. Cînd a venit la mine, după ce-i dădusem să citească niște numere din „Citoyen“ și „Égalité“, a rîs o grămadă de „terorismul viitorului“ al lui Guesde, care va continua pînă cînd, cu ajutorul cernelei de tipar, va fi anticipando ghilotinat ultimul burghez-asupritor. Lui Fermé, Algerul nu-i place; nici lui, nici familiei lui, clima nu le prieste (malaria este un oaspete frecvent în casa lor etc.), deși toți membrii acestei familii sînt „des indigènes“, à commencer par Madame l'épouse¹⁰³⁾. Mai grav este însă că salariul de judecător abia ajunge pentru un trai foarte modest. În capitala unei colonii, viața este întotdeauna foarte scumpă. Un lucru îl recunoaște și el: nicăieri, în nici un alt oraș care este, totodată, și reședință a unor autorități centrale, nu există asemenea *laissez faire, laissez passer*¹⁰⁴⁾: poliția redusă la *minimum strict necesar*, o nemaipomenită sans gêne¹⁰⁵⁾ afișată public — toate acestea se explică prin influența elementului maur. Într-adevăr, populația musulmană nu recunoaște nici un fel de subordonare: ei nu sînt nici „supuși“, nici „administrați“, nu recunosc nici o autoritate în afara în politicis; iată ce nu înțeleg deloc europenii. Poliția este puțin numeroasă la Alger și, în plus, e alcătuită în cea mai mare parte din indigeni. Or, avînd în vedere existența unui conglomerat de elemente naționale și firea lipsită de scrupule, adeseori ciocnirile sînt inevitabile, prilej cu care *catalanii* își confirmă vechea lor faimă: în cordoanele albe sau roșii, pe care le poartă nu ca francezii, pe sub haină, ci ca maurii etc., incinse peste pelerină, adeseori sînt înfipte ca niște „ace de siguranță“ *pumnale lungi*, pe care acești copii ai Cataloniei „le mînuiesc“ fără multă vorbă împotriva italienilor, francezilor etc., ca și a băștinașilor. De altfel, acum cîteva zile, în provincia Oran a fost prinsă o bandă de falsificatori de bani; șeful lor era un fost ofițer spaniol; agenția lor europeană se află, pare-se, în capitala Cataloniei — Barcelona! O parte din bandă n-a fost arestată — a șters-o în Spania. Noutatea asta, ca și altele de același fel, am aflat-o de la Fermé. Acesta a primit două oferte avantajoase din partea guvernului francez: în

¹⁰³⁾ — „indigeni“, începînd cu doamna soție. — *Nota trad.*

¹⁰⁴⁾ — libertate de acțiune. — *Nota trad.*

¹⁰⁵⁾ — lipsă de jenă. — *Nota trad.*

primul rînd, în Noua Caledonie — unde îi revine, totodată, sarcina de a introduce o nouă legislație —, cu un salariu de 10 000 de franci (și gratuit călătoria pînă acolo împreună cu familia, iar la sosire, locuință gratuită de la stat), sau, *în al doilea rînd*, la *Tunis*, unde, de asemenea, i s-a propus un post în magistratură mai înalt decît cel ocupat aici și condiții mult mai avantajoase. I s-a dat un termen pentru a lua o hotărîre ; va accepta, desigur, una dintre aceste două propuneri.

Trecerea de la d-l Fermé la *vreme* este firească, întrucît el e foarte generos cu sudalmele la adresa acesteia. Din luna paștelui (inclusiv) n-am pierdut nici o plimbare de dimineață, deși doar ieri (pe data de 12) și astăzi am fost scutiți de capriciile vremii de aprilie. *Ieri*, bien que nous subissions le léger siroco et, par conséquent, quelques coups de vent, ce fut le maximum du beau temps : à 9 heures le matin (le 12) la température à l'ombre fut de 19,5°, et celle au soleil, de 35°¹⁰⁶). Cu toată plimbarea de dimineață (pe 12 aprilie), după-amiază am vizitat Algerul pentru a vedea cuirasatul rus „Petru cel Mare“, sosit în port de cîteva zile.

Biroul meteorologic oficial anunță puternice mișcări atmosferice pentru zilele de 15—16 aprilie (cînd se așteaptă o orage¹⁰⁷), și, de asemenea, pentru 19, 21, 25, 27, 29, 30 aprilie ; cu toate acestea, în general, în restul lunii aprilie vremea va fi bună ; în același timp însă există teama ca, o *dată cu luna mai*, pentru a compensa lipsa unei *adevărate primăveri algeriene* (instalată abia de ieri), să înceapă brusc insuportabilele călduri de vară. However that may be¹⁰⁸, nu sînt dispus să servesc drept corpus vile¹⁰⁹ al unei stații meteorologice experimentale. Avînd în vedere caracterul cu totul anormal al ultimelor patru luni și jumătate, nici dracu nu știe what Algeria may have in store¹¹⁰). Un mare număr de oameni înțelepți (printre care ilustrul „Ranc“) au părăsit alaltăieri coasta africană. Eu mai rămîn numai pînă cînd d-rul Stephann va declara că partea stîngă este refăcută,

¹⁰⁶) — deși am avut parte de un sirocco slab și deci de cîteva rafale de vînt, vremea a fost deosebit de frumoasă ; la ora 9 dimineața (pe data de 12), temperatura la umbră era de 19,5°, iar la soare de 35°. — *Nota trad.*

¹⁰⁷) — furtună. — *Nota trad.*

¹⁰⁸) — Oricum. — *Nota trad.*

¹⁰⁹) Textual : obiect fără valoare ; aici : obiect de experiențe. — *Nota trad.*

¹¹⁰) — ce ne mai poate pregăti Algerul. — *Nota trad.*

cu excepția cicatricei rămase de pe urma pleuritei, pe care, bineînțeles, doctissimis¹¹¹⁾ dr. Donkin și dr. Hume o cunosc. Lucrul cel mai sîcîitor aici este veșnica revenire a tusei, chiar dacă în limite moderate ; cu toate acestea, adeseori mă plictisește.

O *întrerupere cît se poate de plăcută* : Koocks at the door ; Entrez !¹¹²⁾ Madame Rosalie (one of the serving spirits¹¹³⁾) îmi aduce de la tine, draga mea Cacadou, și de la brave Gascon¹¹⁴⁾ o scrisoare lungă, a cărei hîrtie, ca și plicul poartă ștampila oficială : „*L'Union Nationale*“²⁷²⁾. De data aceasta se pare că lucrurile au mers bine. Ce n'est pas une de ces entreprises patronnées par Mr. Ch. Hirsch !¹¹⁵⁾. Pe de altă parte, mai degrabă sînt mult mai afectat de plecarea lui Cacadou a mea. Sper să nu fie chiar atît de apropiată. De altfel, am o anumită compensație prin faptul că prezența mătușei Cacadou este o mare binefacere pentru Jennychen și copiii ei ; și, apoi, nu trebuie să stai tot timpul anului la Londra ; Parisul este atît de aproape. — Apropo. *Lafargue a trimis* la Petersburg continuarea articolului ?²⁷³⁾ (Nu știi ce s-a întîmplat cu prima parte trimisă.) Este foarte important să nu piardă un punct ca Petersburgul ; însemnătatea lui va crește pe zi ce trece ! De asemenea, și funcția de corespondent la Petersburg !

A *doua întrerupere* : Este 1 o'clock p.m.¹¹⁶⁾ și am promis ca, împreună cu d-na Casthelaz, son fils¹¹⁷⁾ și o altă colocatară a noastră, d-na Claude (din Neufchâtel), să vizităm „*Jardin du Hamma*“ ou „*Jardin d'Essai*“¹¹⁸⁾. Trebuie să ne înapoiem before dinner (6 o'clock p.m.¹¹⁹⁾), după care mai tîrziu every effort at writing never as yet dared upon by me¹²⁰⁾. Așadar, pînă miine, gata. Numai ca o contribuție

¹¹¹⁾ — prea-învățații. — *Nota trad.*

¹¹²⁾ — o bătaie în ușă ; intrați. — *Nota trad.*

¹¹³⁾ — unul dintre spiritele care au grijă de noi. — *Nota trad.*

¹¹⁴⁾ — bravul gascon. (*Nota trad.*) (Paul Lafargue). — *Nota red.*

¹¹⁵⁾ Nu este una din acele inițiative patronate de d-l. Ch. Hirsch. — *Nota trad.*

¹¹⁶⁾ — ora 1 la amiază. — *Nota trad.*

¹¹⁷⁾ — fiul ei. — *Nota trad.*

¹¹⁸⁾ „Grădina lui Hamma“ sau „Grădina experimentală“. — *Nota trad.*

¹¹⁹⁾ — înainte de cină (ora 6 seara). — *Nota trad.*

¹²⁰⁾ — nu m-am încumetat niciodată să fac efortul de a scrie. — *Nota trad.*

to the useful knowledge of Cacadou I allow myself to remark, that on that very Hamma took place the landing of 24 000 soldiers under the commandment of Charles V²⁷⁴, emperor, (or Carlos I, according to the Spaniards) on 23 October 1541; 8 days later he had to ship the beaux restes de son armée détruite sur les vaisseaux échappées à la tempête du 26, et ralliés à grand'peine par Doria, à Matifou. Ce dernier lieu où finit la baie d'Alger c.à.d. — le cap Matifou — opposite, on the east, to Algiers, is to be espied, par des bonnes lunettes, by myself from Hôtel Victorias gallery.

Vendredi, 14 aprilie

I commence this letter *at the moment* when I have a few lines to be added to the foregoing, that is to say at about 1 o'clock p.m. The day ended yesterday as fine as that of the 12th. Both *the evenings* 12 and 13 (about 8 hours p.m.) were warm — quite exceptional this — but cool (relatively) at the same time, hence really delightful. This morning the warmth a little more „heavy“, and just since two hours the wind blows violently, probably the „orage“ predicted yesterday from 14—15.

Yesterday at 1 o'clock p.m. we went down to Inferior Mustapha whence the tram brought us to *Jardin Hamma* or *Jardin d'Essai*, the which used for „*Promenade Publique*“ with occasional military music, as „*pépinière*“ for the production and diffusion of the indigenous vegetables, at last for the purpose of *scientific botanical experiments* and as a garden of „*acclimatation*“. This all encloses a very large ground, part of which is mountainous, the other belonging to the plain. In order to see more minutely, you would want at least a whole day, and beside being somebody with you a *connaisseur*, f.i. like M. Fermés friend and old Fourieriste, M. Durando, professor of botanics, who is the leader of a section of the „Club Alpin Français“ on its regular Sunday excursions. (I very much regretted that my bodily circumstances and the Dr. Stephanns strict prohibition till now did not yet allow me to share in these excursions, having 3 times invited thereto.)

Well, before entering the „*Jardin d'Essai*“ we took coffee, of course in the free air, a Mauresque „*café*“. The Maure prepared it excellently, we were on a bank. On a rough table, in inclined positions, their legs crossed, half

a dozen Maure visitors [...] ¹²¹⁾ were delighted in their small „cafétières“, (everyone gets one of his own) and together playing at cards (a conquest this on them of civilisation). Most striking this spectacle : Some these Maures were dressed pretentiously, even richly, others in, for once I dare call it *blouses*, sometime of white woollen appearance, now in rags and tatters — but in the eyes of a true Musulman such accidents, good or bad luck, do not distinguish Mahomets children. *Absolute equality in their social intercourse*, not affected ; on the contrary, only when demoralized, they become aware of it ; as to the hatred against Christians and the hope of an ultimate victory over these infidels, their politicians justly consider this same feeling and practice of absolute equality (not of wealth or position but of personality) a guarantee of keeping up the one, of not giving up the latter. (Totuși, without a revolutionary movement se duce totul dracului.)

In regard to the plain part of the *Jardin d'Essai* I remark only : It is cut by *three great longitudinal „allées“* of a wonderful beauty ; opposite to the principal entry is the *“allée“ of the platenes* ; then the *„allée des palmiers“* ended by an oasis of immense 72 „palmiers“, limited by the railway and the sea, at last the „allée“ of the magnolia and a sort of figues (ficus roxburghi). These three great „allées“ are themselves cut by many others crossing them, such as the long *„allée des bambous“* astonishing, the *„allée“* of „palmiers à chanvre“, the „dragoniers“, the „eucalyptus“ (bluegum of Tasmania) etc. (the latter are of an extraordinary quick vegetation).

Of course, these sorts of allées ¹²²⁾ nu pot exista în grădinile botanice din Europa.

¹²¹⁾ În manuscris, un cuvânt indescifrabil. — *Nota red.*

¹²²⁾ — la cunoștințele lui Cacadou îmi permit să adaug că în această „Hamma“ a avut loc la 23 octombrie 1541 debarcarea a 24 000 de soldați sub comanda împăratului Carol al V-lea ²⁷⁴ (sau Carlos I, cum îl numesc spaniolii) ; după o săptămână, el a fost nevoit să-și imbarce strălucitele rămășițe ale armatei sale zdrobite pe vasele care scăpaseră din furtuna de pe 26 și pe care, cu mare greutate, le-a adunat Doria la Matifou. Acest loc, capătul golfului Algerului, respectiv capul Matifou, este situat în fața Algerului, spre est și, cu un binoclu bun, îl pot vedea din galeria Hotelului Victoria.

Vineri, 14 aprilie

Incep această scrisoare în momentul în care scrisorii precedente i-aș mai putea adăuga câteva rânduri, adică pe la ora 1 p.m. Ziua

Pe un mare teren circular, împrejmuit cu platani, după-masă a cîntat muzica militară; subofiterul, dirijorul orchestrei, era într-o uniformă franceză obișnuită; în schimb, muzicanții (soldați de rînd) erau în șalvari roșii largi (croială orientală), cu ghețe înalte de postav alb șnuruite pînă la șalvari, pe cap cu fes roșu.

Dintre arborii grădinii nu amintesc (deși și ei mi-au delectat nasul) de portocali, lămii, nici de migdali, măslini etc.; nu pomenesc nici de cactuși și aloe, care (ca și măslinii și migdalii sălbatici) cresc sălbatic în tufișurile de lîngă reședința noastră.

de ieri s-a încheiat tot atît de minunat ca și cea din 12. Amîndouă *serile*, din 12 și din 13, au fost (pe la ora 8) calde — ceea ce este absolut extraordinar —, dar (relativ) răcoroase totodată, deci cu adevărat minunate. Azi-dimineață, căldura a fost ceva mai „apăsătoare”, iar de vreo două ore suflă un vînt puternic, probabil că se va porni furtuna prevăzută ieri pentru zilele de 14—15. — Ieri la ora 1 p.m. am coborît spre Mustafa de jos, de unde tramvaiul ne-a dus la „Grădina Hamma” sau „Grădina experimentală”, care servește drept „promenadă pentru public”, uneori cu muzică militară, drept „pepinieră” pentru producerea și răspîndirea soiurilor de legume locale, în sfîrșit, pentru *experiențe cu caracter științific-botanic* și ca *grădină botanică*. Toate acestea se întind pe o suprafață foarte mare, parte muntoasă, parte șes. Ca să vezi totul în amănunțime ar fi fost nevoie de cel puțin o zi întreagă și, în afară de aceasta, ar fi trebuit să fii condus de un *cunoscător*, ca, de pildă, prietenul d-lui Fermé, bătrînul fourierist d-l Durando, profesor de botanică, conducătorul secției „Clubului alpin francez”, în excursiile organizate cu regularitate duminica de club. (Am regretat foarte mult că starea sănătății mele și interdicția riguroasă dată de d-rul Stephann m-au împiedicat să iau parte la aceste excursii, la care am fost în trei rînduri invitat.) — Ei, și înainte de a intra în „Grădina experimentală”, am luat o cafea — desigur, la aer curat —, o „café” maură. Maurul a făcut o cafea excelentă, iar noi am băut-o stînd pe cîte un scăunel. În jurul unei mese grosolane, vreo șase clienți mauri [...], stînd aplecați, cu picioarele încrucișate, se delectau cu micile lor „cafetiere” (fiecare își avea propria lui cafetieră) și jucau cărți (o victorie cîștigată de civilizație asupra lor). Spectacolul merita toată atenția: unii dintre ei erau îmbrăcați pretențios, ba chiar cu haine scumpe, alții în niște, de data asta îndrăznesc să numesc, *bluze*, ceva care cîndva a avut un aspect de lîină albă, dar acum era numai cirpe și zdrențe; în ochii unui adevărat musulman însă, asemenea accidente, cum sînt succesul sau insuccesul în viață, nu creează diferențe între fiii lui Mahomed. Nimic nu afectează *egalitatea absolută în relațiile lor sociale*, dimpotrivă, abia cînd sînt demoralizați devin conștienți de acestea; cît despre ura împotriva creștinilor și speranța lor într-o victorie definitivă asupra acestor necredincioși, politicienii lor privesc, pe bună dreptate, acest sentiment al egalității absolute și

Oricit de mult m-a încântat grădina, nu pot să nu observ partea neplăcută a acestei excursii, ca și a altora de acest tip, și anume inevitabilul *praf de calcar*; cu toate că după-amiază, când m-am întors acasă, ca și în timpul nopții, m-am simțit bine, totuși, m-a cam supărat tusea din pricina prafului iritant.

Pe d-rul Stephann îl aștept chiar și astăzi, dar nu pot să amin expedierea acestor rinduri; așadar, despre vizita lui îi voi raporta mai târziu lui Fred¹²³).

În încheiere, cum avea obiceiul să spună șvabul Mayer: să ne situăm puțin pe un punct de vedere istoric mai înalt¹²⁴). Arabii nomazi din zilele noastre (care, trebuie s-o spunem, în multe privințe au decăzut foarte mult, dar și-au păstrat și multe calități remarcabile în lupta lor pentru existență) își amintesc că, înainte, ei au dat lumii mari filozofi, învățați etc. și că, de aceea, europenii își bat joc de ei, din cauza ignoranței lor de acum. De aici și următoarea scurtă istorioară arabă, caracteristică și cu tîlc:

Pe un fluviu vijelios, un luntraș ținea priponită o mică luntre. Un filozof se urcă în luntre și îi ceru luntrașului să-l ducă pe celălalt mal al fluviului. Avu loc următorul dialog:

Filozoful: Luntrașule, cunoști istoria?

Luntrașul: Nu!

Filozoful: Atunci ai pierdut jumătate din viață!

Și din nou: Filozoful: Ai studiat matematica?

Luntrașul: Nu!

Filozoful: Atunci ai pierdut mai mult de jumătate din viață.

confirmarea lui în practică (nu sub aspectul bogăției sau al poziției sociale, ci al individului) drept o garanție că ura va fi întreținută, iar speranța nu va fi pierdută. (Totuși, fără o mișcare revoluționară se duce totul dracului.) — În legătură cu partea de cîmpie a „Grădinii experimentale”, voi nota doar ca este tăiată de trei mari „alei” longitudinale de o uluitoare frunuscică; în fața intrării principale se află „aleea” platanilor, apoi „aleea palmierilor”, al cărei capăt ajunge într-o oază de 72 de „palmieri” uriași, mărginindu-se cu calea ferată și cu marea; în sfîrșit, „aleea” magnoliilor și a unui soi de smochin (ficus roxburghii). Aceste trei mari „alei” sînt traversate, la rîndul lor, de multe altele, cu care se întretaie, cum sînt lungă și fascinantă „aleea bambușilor”, alcea „palmierilor fibroși”, a „arborilor dracena”; a „eucaliptilor” (arbore albastru de cauciuc din Tasmania) etc. (aceștia din urmă cresc extraordinar de repede). — Desigur, asemenea alci. — *Nota trad.*

¹²³) Friedrich Engels. — *Nota red.*

¹²⁴) În manuscris, partea din frază care urmează după două puncte este în dialect: „setze wir uns a bissel auf ä hähère historische Standpunkt”. — *Nota red.*

Nici nu termină bine filozoful de spus asta, că vîntul răsturnă barca și amîndoi, filozof și luntraș, se văzură aruncați în apă ; și deodată un strigăt :

Luntrașul : Știi să înoți ?

Filozoful : Nu !

Luntrașul : Atunci ți-ai pierdut toată viața.

Este o istorioară care îți va inspira ceva simpatie pentru arabi.

Multe sărutări și salutări.

Old Nick

(Best compliments to all)¹²⁵).

Originalul în limbile germană,
engleză și franceză
Tradus din limbile germană,
engleză și franceză

72

Engels către Eduard Bernstein

la Zürich

Londra, 17 aprilie 1882

Dragă domnule Bernstein,

De îndată ce am aflat de la Lavrov că prefața¹²⁶) a apărut în „Narod[naia] Volea“, l-am rugat¹²⁷) să-mi dea o copie a originalului, dar originalul se afla la Paris, în biroul lui ; intenționa însă să scrie acolo. Apoi am căutat zadarnic ciorna la Marx. În cele din urmă, i-am cerut lui L[avrov] un șpalt cu traducerea rusă, pentru ca, în cel mai rău caz, să o retraduc în limba germană ; mă temeam, și așa a și fost, să nu fie făcută de vreun rus ales la întîmplare²⁶⁷. Abia acum mi-a trimis L[avrov] copia originalului, pe care o anexez aici. De altfel, eu sînt vinovat de cele întîmplate. Mă gîn-

¹²⁵) — (Cele mai calde urări tuturor). — *Nota trad.*

¹²⁶) K. Marx și F. Engels. „Prefață la a doua ediție rusă a «Manifestului Partidului Comunist»“. — *Nota red.*

¹²⁷) Vezi volumul de față, p. 297. — *Nota red.*

disem să vă trimit o carte poștală, dar îi aveam la mine în vizită pe Schorlemmer și pe Adolf Beust, și, cum am petrecut multă vreme în societatea d-nei Lafargue (soțul ei ¹²⁸) se află la Paris) și a lui Tussy Marx, am uitat de cartea poștală. Dar, pentru a vă convinge că bunăvoință am avut, vă trimit manuscrisul mai târziu.

Vă felicit pentru atitudinea luată împotriva tîrîturii de Geiser ²⁷⁵.

Privatim : M[arx] este de la 21 februarie la Alger, a răcit pe drum și a ajuns acolo cu o recidivă a pleuritei, a nimerit o vreme absolut mizerabilă, dar acum este aproape complet restabilit. Cît va mai rămîne acolo, nu se știe. Cu vremea a avut categoric ghinion.

Calde salutări de la al dv.,

F. Engels

Publicat pentru prima oară
în „Arhiv Marksa i Enghelsa“,
vol. I, 1924

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

73

Engels către Eduard Bernstein

la Zürich

Londra, 21 aprilie 1882

Dragă domnule Bernstein,

Vă trimit un extras din „Kölner Zeitung“ referitor la „baronul Hirsch“ ²⁷⁶. Este semnificativ faptul că ziarele *burgheze* găsesc necesar să înfiereze un asemenea șarlatan. Întregul articol ar merita să fie reprodus ; dacă ați avea spațiu, ar ieși un foileton strălucit, cu atît mai mult cu cît provine din „K[ölnische] Z[eitung]“. Dacă nu-l veți reproduce integral, vă rog să mi-l înapoiati după ce-l folosiți. De asemenea, cînd veți avea ocazia, vă rog să-mi înapoiati și manuscrisul prefeței ¹²⁹).

¹²⁸) Paul Lafargue. — *Nota red.*

¹²⁹) K. Marx și F. Engels. „Prefață la a doua ediție rusă a „Manifestului Partidului Comunist.“ (vezi volumul de față, p. 307—308. — *Nota red.*)

O explicație necesară: Mahmud *Nedim* Pașa ca și Mahmud Damat Pașa (cumnatul sultanului¹³⁰), este principalul agent plătit al rușilor la Constantinopol. După ce rușul Poleakov, care căuta și el să obțină concesiuni ale căilor ferate în Turcia, a văzut că nu le poate dobîndi (deoarece rușii nu puteau *simultan* să pregătească războiul împotriva Turciei și să-i tragă pe sfoară pe turci), rușii nu mai urmăreau, firește, altceva decît să-i creeze austriacului Hirsch, singurul lor concurent și, în plus, *protejatul* Austriei, condiții de așa natură, încît Hirsch și, împreună cu el, Austria să se facă urii în Turcia, iar turcii să nu se aleagă, totuși, cu o rețea de căi ferate unică. De altfel, orice slăbire financiară a Turciei avantaja Rusia, relativ vorbind. Așadar, Nedim și-a aranjat afacerea lui, Hirsch i-a plătit pentru ca acesta să-i vîndă *lui* Turcia, iar Rusia l-a mai plătit și ea pentru ca el să vîndă, în general, Turcia. Diplomația rusă face afaceri în stil mare, nu cunoaște invidiile meschine ale dughengiului mărunț față de concurenții săi, și, de aceea, dacă nu are altă soluție, poate acorda unui adversar cum ar fi Austria un avantaj aparent sau vremelnic, pe care apoi îl va folosi în propriul ei interes.

Calde salutări dv. și lui Kautsky.

Al dv.,
F. E.

Publicat pentru prima oară
în „Arhiv Marksa i Enghelsa”,
vol. I, 1924

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

74

Marx către Jenny Longuet

la Argenteuil

[Alger] 28 aprilie 82

Draga mea copilă,

Numai două rînduri: sînt de părere că doar șederea la mare îi poate ajuta bietului Harry. Va trebui — *dacă este*

¹³⁰) Abdul Hamid al II-lea. — Nota red.

posibil — să-l trimiți în Normandia atît pe el, cît și pe frații lui, fără a mai pierde nici o clipă. E o copilărie să-ți închipui c-aș putea să mă întorc în Anglia fără să te văd mai întii pe tine și pe nepoții mei, indiferent dac-ați fi în Normandia, la Paris sau în altă parte.

În ce privește sănătatea mea, continuă să se îmbunătățească, altminteri d-rul Stephann nu mi-ar fi permis să părăsesc „Africa“. Cred că două săplămini vor fi suficiente ca etapă de „tranzitie“ pe Riviera.

Cele mai calde urări, copilă dragă.

Old Nick

Publicat pentru prima oară
în „Nacealo“ nr. 5, 1899

Originalul în limba engleză
Tradus din limba germană

75

Engels către Eduard Bernstein

la Zürich

Londra, 3 mai 1882

Dragă domnule Bernstein,

N-ați putea să-mi mai trimiteți cîteva copii sau cîteva exemplare din numărul respectiv al ziarului în care a apărut articolul despre creștinismul primitiv¹³¹⁾? Mie mi-ar prinde foarte bine și ar fi și în interesul propagandei; le-aș trimite unor oameni care altminteri nu văd „S[ozialdemokrat]“. 3—4 exemplare sînt suficiente.

Anexez o notă¹³²⁾ interesantă ca dovadă a ritmului colosal în care are loc concentrarea capitalurilor în America. United States Bonds sînt obligații ale împrumuturilor de stat ale Statelor Unite. N.Y.C. și H.R. Stock sînt acțiuni ale so-

¹³¹⁾ F. Engels. „Bruno Bauer și creștinismul „primitiv“; (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 316—325. — *Nota trad.*). — *Nota red.*

¹³²⁾ F. Engels: „Despre concentrarea capitalului în Statele Unite“ (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 326—328. — *Nota trad.*). — *Nota red.*

cietăților de căi ferate N[ew]-Y[ork]-C[entral] și H[udson]-R[iver]; real estate = proprietate funciară.

Valoarea unui dolar este ceva mai mare de 4 mărci, ca să rotunjim = 4 mărci = 5 franci.

Sînt foarte bucuros cînd văd că pretutindeni oamenii sprijină „S[ozialdemokrat]“ împotriva scîncetelor unor papă-lapte.

Scrisoarea lui Darwin, extrem de amabilă, era, bineînțeles, adresată lui Marx²⁷⁷. Vă previn însă în privința unui articol al lui Lafargue, apărut în „Citoyen“ din 28 aprilie, despre „La sélection darwinienne et les classes régnautes“: el a descoperit acolo, spre sfîrșit, un nou amfiox care te face să te prăpădești de rîs. L[afargue] e la Paris, i-am scris chiar acum și mi-am bătut cumplit joc de amfioxus Lafargii al lui.

Calde salutări.

Al dv.,
F. E.

Să nu vă lăsați induși în eroare de Asociația¹⁵² de aici în privința Federației democratice¹⁵³. Deocamdată, aceasta nu prezintă nici o importanță. În fruntea ei se află un candidat parlamentar ambițios pe nume Hyndman, fost conservator; reușește să convoace un miting mare numai dacă apelează la irlandezi, în scopuri specific irlandeze, lui revenindu-i un rol de mîna a treia, altminteri irlandezilor nici nu le-ar păsa de el.

Gladstone s-a compromis groaznic; întreaga lui politică irlandeză a eșuat, iar pe Forster și pe lordul guvernator al Irlandei, Cowper Temple (fiul vitreg al lui Palmerston), a fost nevoit să-i abandoneze, spunînd pater, peccavi¹⁵³): membrii irlandezi ai parlamentului¹⁵⁴ au fost puși în libertate, legile excepționale n-au fost prelungite, arenzile neplătite ale țăranilor au fost parte anulate, parte preluate de stat contra unor rate de amortizare convenabile²⁷⁸. Pe de altă parte, toryi au ajuns acum atît de departe, încît vor să salveze ce se mai poate salva: înainte ca pămîntul să fie *luat* de țărani, aceștia să achite arenzile, după modelul prusian, cu ajutorul statului, pentru ca proprietarii pămînturilor să se aleagă, totuși, cu *ceva*! Realmente irlandezii îl fac pe

¹⁵³) — tată, am păcătuit. — *Nota trad.*

¹⁵⁴) Parnell, Davitt, Dillon, O'Kelly. — *Nota red.*

molaticul John Bull să se miște mai repede. Iată consecința împușcăturilor ²⁷⁹ !

Publicat pentru prima oară
în „Arhiv Marksa i Enghelsa“,
vol. I, 1924

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

76

Marx către Laura Lafargue

la Londra

6 mai 1882
Hôtel de Russie, Monte Carlo

Draga mea Cacadou,

Sînt abia cîteva ore de cînd am sosit aici, la Monte Carlo ⁴⁵. Mă îndoiesc chiar că voi avea suficient timp să-i scriu lui Engels scrisoarea pe care i-am și anunțat-o (în orice caz, o va primi doar cu o zi întîrziere).

Deocamdată am de rezolvat diverse treburi mărunte. Trimit alăturat o fotografie pentru tine și una pentru Fred ¹³⁵); nici o artă nu-l poate face pe om să arate mai rău.

Old Nick

Originalul în limba engleză
Tradus din limba germană

77

Marx către Jenny Longuet

la Argenteuil

Monte Carlo, 8 mai 82
Hôtel de Russie, Monte Carlo

Dragă Jennychen,

Monte Carlo, de unde îți trimit aceste rînduri, este una dintre cele trei localități (situate una lângă alta) a căror treime

¹³⁵) Friedrich Engels. — *Nota red.*

formează statul „Monaco“ (acestea sînt : Monaco, Condamine și Monte Carlo). Poziția este minunată, clima mai bună decît la Nisa și chiar decît la Mentone.

Bineînțeles, am fost de o consecvență comică, importînd în aceste locuri *primele două zile ploioase* (din ianuarie încoace) ; s-ar părea că ploaia n-a așteptat decît să vin eu de la Alger. Dar, altminteri, am găsit o vreme minunată.

Așa cum știi din ultima mea scrisoare, am scăpat de pleurită ; catarul bronhial nu poate dispărea decît cu timpul. De altfel, în curînd aerul va fi *pretutîndeni* uscat și cald (oamenii se tem, dimpotrivă, de lipsă de apă) ; acțiunea soarelui va fi deosebit de intensă, întrucît este presărat cu pete mari. Într-un cuvînt, în curînd, *pretutîndeni* vremea îmi e prielnică.

Cum încă nu e stabilit cît timp rămîn aici, aș vrea să fiu anunțat imediat de la Paris *unde* vă pot găsi ; cel mai bine ar fi să mi se *telegrafieze* aici, căci o telegramă de 3—4 cuvinte mă poate informa suficient.

Multe sărutări copiilor.

Al tău,
Old Mohr

Publicat pentru prima oară
în „Nacealo“ nr. 5, 1899

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

78

Engels către Eduard Bernstein

la Zürich

Londra, 10 mai ¹³⁶⁾ 1882

Dragă domnule Bernstein,

Profit de o perturbare a programului de după-amiază pentru a vă scrie. În ceea ce privește fecioara Maria-Isis, acesta

¹³⁶⁾ În manuscris, data — 10 martie — este în mod evident greșită, întrucît, în această scrisoare, Engels răspunde unor întrebări puse de Eduard Bernstein într-o scrisoare din 4 mai 1882. Cu contribuția prof. dr. Helmut Hirsch de la Institutul internațional de istorie socială din Amsterdam, s-a stabilit că data reală a scrisorii este : 10 mai 1882. — *Nota red.*

este un anunț de care nu mă pot ocupa, chiar și pentru faptul că nu am suficient spațiu²⁶⁰. Cultul Mariei, ca și cultul tuturor sfinților, aparține unei perioade mult mai târzii decât cea cercetată de mine (o perioadă în care, în persoana sfinților, calculele popilor au redat țăranimii politeiste numeroșii ei zei ocrotitori) și, în sfârșit, această deducție ar mai trebui *dovedită* istoricește; or, pentru asta e nevoie de un studiu special. La fel și în privința nimbului și a clarului de lună. De altfel, la Roma, în timpul imperiului, cultul lui Isis constituia o parte din religia de stat.

Bimetalsmul. Principalul este ca noi — îndeosebi după înfiorătoarele laudăroșenii ale multor „conducători“ cu privire la superioritatea partidului nostru față de burghezie în problemele economice, superioritate pentru care acești domni nu au absolut nici o vină — să evităm dezvăluirea punctelor vulnerabile în domeniul economic, așa cum fac fără nici o jenă aceiași domni, crezând că în felul acesta ar putea linguși o anumită categorie de muncitori, ar putea obține o victorie în alegeri sau vreun alt avantaj. Pentru că în Saxonia se extrage argint, se consideră admisibilă escrocheria cu sistemul dublului etalon! Pentru a câștiga câțiva alegători, partidul nostru să se compromită pe viață într-un domeniu care ar *trebui* să constituie punctul lui de rezistență!

Darăștia sînt domnii noștri literați. Întocmai ca cei burghezi, ei cred că au privilegiul de a nu studia nimic și de a emite păreri în orice problemă. Ei ne-au încropit o literatură care cu greu și-ar găsi egalul în ceea ce privește ignoranța economică, utopismul proaspăt plămădit și aroganța; interzicînd-o, Bismarck ne-a făcut un mare serviciu.

În ceea ce privește sistemul dublului etalon, în momentul de față nu este atît vorba despre dublul etalon în general, cît despre dublul etalon în special, cînd raportul dintre aur și argint este $15\frac{1}{2}:1$. Aici deci trebuie făcută deosebirea.

Sistemul dublului etalon devine din zi în zi tot mai puțin posibil, deoarece raportul de valoare dintre aur și argint, care înainte cel puțin era aproape constant și se schimba doar foarte încet, este expus acum unor puternice oscilații zilnice, și anume în primul rînd în direcția scăderii valorii argintului, ca urmare a colosalei lui producții, în special în America de Nord. Secătuirea zăcămintelor de aur este o născocire a magnaților argintului. Dar, oricare ar fi cauza

schimbării valorii argintului, faptul rămîne și aceasta trebuie să avem noi în primul rînd în vedere. În timp ce argintul își pierde din zi în zi tot mai mult capacitatea de a servi drept măsură a valorii, aurul și-o menține.

Raportul de valoare dintre cele două metale este acum $17\frac{1}{2}$: 1. Posesorii de argint vor însă să impună din nou lumii vechiul raport, de $15\frac{1}{2}$: 1, și acest lucru este tot atît de imposibil pe cît este să menții pe lungă durată și pretutindeni prețul firelor și al pînzei lucrate la mașină la prețul firelor și al pînzei lucrate manual. Baterea monedei nu determină valoarea monedei; ea garantează celui care o primește doar cantitatea și conținutul, dar nu poate niciodată să transfere asupra a $15\frac{1}{2}$ uncii de argint valoarea a $17\frac{1}{2}$ pfunzi.

Toate acestea au fost expuse în „*Capitalul*“, capitolul despre bani (capitolul al III-lea, p. 72—120)²⁶¹, atît de limpede și exhaustiv, încît n-a mai rămas nimic de adăugat. Ca material în legătură cu problema fluctuațiilor mai recente vezi Soetbeer: „*Edelmetall — Produktion und Werthverhältnis etc.*“ (Gotha, Perthes 1879.) S[oe]tbeer] este o autoritate în materie și părintele reformei monetare din Germania; el a preconizat „marca“ de 13 taler încă înainte de 1840.

Așadar, dacă s-ar bate monede de argint pentru care $15\frac{1}{2}$ uncii de argint ar echivala cu 1 uncie de aur, ele s-ar scurge înapoi în vistieria statului, întrucît toată lumea ar căuta să se descotorosească de ele. Această experiență au făcut-o Statele Unite cu dolarul lor de argint bătut la vechiul conținut al argintului, dar care valorează doar 90 de cenți și la fel Bismarck, cînd a vrut să repună forțat în circulație talerii de argint ce fuseseră înlocuiți cu aur.

Domnul președinte al băncii, Dechend, își închipuie că, recurgînd la sistemul dublului etalon, va putea achita datoriile Germaniei în străinătate în argint depreciat în loc de aur cu valoare deplină, evitînd, astfel, orice criză de aur, ceea ce ar fi foarte comod pentru Banca Reichului, cu condiția să se și realizeze. De aici nu rezultă însă decît că d-l D[echend] dovedește singur că este complet inapț pentru

funcția de președinte al băncii și că locul lui ar fi mai degrabă într-o bancă de elev decît la Banca națională germană.

Juncherul prusian ar fi și el, desigur, fericit dacă și-ar putea achita datoriile ipotecare, contractate în argint la cursul de $15 \frac{1}{2} : 1$, precum și dobînzile aferente la cursul actual de $17 \frac{1}{2} : 1$. Și, cum această operație s-ar desfășura în țară, o asemenea înșelare a creditorilor de către debitori ar fi, fără îndoială, realizabilă dacă nobilimea ar găsi oameni care să-i împrumute argint la $17 \frac{1}{2} : 1$ pentru care să plătească la $15 \frac{1}{2} : 1$. Căci propriile ei fonduri nu-i permit să-și achite datoriile. Ea ar trebui să împrumute argint tot la $15 \frac{1}{2}$ și astfel totul ar rămîne ca înainte.

În ceea ce privește producția de argint a Germaniei, obținerea acestuia din minereu *german* are din an în an o pondere tot mai mică în comparație cu obținerea lui (în Renania) din minereu *sud-american*. În 1876, producția totală de argint a Germaniei a fost de aproximativ 280 000 de uncii, din care 58 000 de uncii proveneau din minereu sud-american, iar de atunci această cotă a crescut și mai mult.

Este cît se poate de limpede că reducerea argintului la rolul de monedă divizionară îi va scădea și mai mult valoarea; folosirea argintului în alte scopuri este neînsemnată în comparație cu folosirea lui în calitate de bani și faptul că demonetizarea va arunca pe piață o cantitate mai mare de argint nu va face ca valoarea lui să crească mai repede.

Că Anglia ar putea introduce vreodată sistemul dublului etalon, la așa ceva nici nu ne putem gîndi. Nici o țară care are etalonul aur nu poate introduce *acum*, pe durată mai lungă, dublul etalon. Dublul etalon *general* este, în orice caz, în general imposibil. Chiar dacă toți oamenii ar cădea de acord ca argintul să fie cotate astăzi din nou $15 \frac{1}{2} : 1$, n-ar putea influența în nici un fel faptul că el nu valorează decît $17 \frac{1}{2} : 1$, și împotriva acestui lucru nu se poate face nimic. La fel de bine s-ar putea lua hotărîrea ca 2×2 să facă 5.

Bamberger ne-a făcut mari servicii în primii noștri ani de exil, era un om foarte de treabă și plin de solitudine, secretar al lui Karl von Braunschweig. După aceea, nu l-am mai văzut.

Calde salutări.

Al dv.,
F. E.

Publicat pentru prima oară
în „Arhiv Marksa i Enghelsa“,
vol. I, 1924

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

79

Engels către August Bebel ²⁸⁰

la Leipzig

Londra, 16 mai 1882

Dragă Bebel,

Mă pregătesc de mult să-ți scriu, mai ales că nu știu dacă M[arx] ți-a răspuns la ultima scrisoare. El mi-a promis-o în mai multe rînduri, dar tu știi cum se întîmplă cînd omul este bolnav. Prin urmare, astăzi ajung, în sfîrșit, s-o fac.

M[arx] a plecat mai întîi în insula Wight ¹³⁷, dar acolo a dat peste o vreme rece și umedă. Apoi, prin Paris, a plecat la Alger. Pe drum a răcit din nou, iar la Alger a găsit iarăși frig, umezeală și, mai tîrziu, variații bruște de temperatură. Răceala s-a transformat din nou în pleurită (pleurezie), nu atît de gravă cum a fost prima de aici, dar de durată. Acum, Marx este complet restabilit și a scăpat de căldurile africane, care în cele din urmă au venit, fugind la Monte Carlo, cazinoul prințului de Monaco ¹³⁷). De acolo, de îndată ce vara se va instala cu adevărat, va pleca împreună cu d-na Longuet și copiii pe coasta normandă și nu cred că se va întoarce înainte de începutul lui iulie. Acum nu se mai pune problema decît să scape definitiv de o tuse veche și, probabil, va reuși. La Alger s-a fotografiat și arată din nou destul de bine.

E o mare nenorocire că în alegeri, care, în general, s-au desfășurat într-un mod atît de strălucit, tocmai tu ai fost învins ²¹⁷. Avînd în vedere numeroasele elemente noi și, în

¹³⁷) Carol al III-lea. — Nota red.

parte, nesigure care au fost alese, tu erai de două ori necesar. Se pare că chiar de la început s-au făcut unele greșeli supărătoare, dar acum lucrurile au început să meargă parcă mai bine. De aceea, cu atât mai mult m-a bucurat (și pe M[arx] nu mai puțin) atitudinea curajoasă a lui „S[ozialdemokrat]“, care nu s-a sfiit să se ridice cu hotărâre împotriva tînguirilor și lașității lui Breuel & Co., chiar dacă aceștia aveau de partea lor deputați ca Blos și Geiser²⁸¹. Și la noi s-au făcut tatonări; Viereck mi-a trimis o scrisoare plină de lamentări în legătură cu gazeta, la care am răspuns comunicîndu-i, cu toată prietenia, dar cît se poate de categoric, care-mi sînt intențiile; de atunci n-am mai auzit nimic de el. Hepner a fost și el pe aici în trecere, „cu inima bolnavă, cu punga goală“¹³⁸), și s-a văicărit îngrozitor; a scris o broșurică¹³⁹) jalnică, din care mi-am dat seama cît de mult a decăzut moralicește. Ceea ce-i supără cel mai rău este că „S[ozialdemokrat]“ nu ține seama de legile existente în Germania și că, din pricina conținutului gazetei, judecătorii germani îi acuză de lezmajestate, înaltă trădare etc. pe cei care o difuzează. Dar, atât din ziar, cît și din relatările despre procesele oamenilor noștri, reiese clar că porcii de judecători găsesc întotdeauna un pretext pentru a-i condamna, indiferent ce ar scrie ziarul. Să scoți o gazetă în care judecătorii să nu aibă de ce să se lege — iată o artă care n-a fost încă descoperită. În plus, domnii ăștia uită că, dacă am avea un organ de presă atât de nevolnic cum îl doresc ei, oamenii noștri ne-ar părăsi cu duiumul și ar trece în tabăra lui Most. De altfel, îl voi sfătui, totuși, pe Bernstein¹⁴⁰) — pe care noi, ce-i drept, l-am sprijinit din punct de vedere moral cît s-a putut, să-și mai tempereze puțin tonul de indignare virtuoaasă, recurgînd la ironie și sarcasm, căci tonul acesta devine plictisitor, sau trebuie dus pînă la extrem și atunci devine ridicol.

Alaltăieri a fost pe la mine Singer, de la care am aflat că adresa conspirativă este încă bună, lucru de care, fiindcă n-am mai folosit-o de mult, nu eram prea sigur. Pe Singer altceva îl frămîntă. Face parte din categoria celor care în orice etatizare văd o măsură pe jumătate socialistă, sau măcar o măsură pregătitoare și, de aceea, visează în secret la taxe vamale protecționiste, monopolul tutunului, etatizarea căilor ferate etc. Toate acestea sînt gogoși, moștenire a luptei uni-

¹³⁸) Goethe. „Der Schatzgräber“ (parafrazat). — *Nota red.*

¹³⁹) Vezi volumul de față, p. 261. — *Nota red.*

¹⁴⁰) Vezi volumul de față, p. 336—337. — *Nota red.*

laterale exagerate împotriva manchesterianismului¹⁴⁵, luptă care-și găsește uneori adepți, mai ales în rîndurile elementelor burgheze și cu studii care ni se alătură, pentru că îi avantajează în disputele din mediul lor burghez și „cultivat“¹⁴¹). După cum spunea Singer, voi ați dezbătut nu de mult problema aceasta la Berlin, și, din fericire, majoritatea a fost contra lui. Asemenea considerente mărunte nu trebuie să ne compromită nici din punct de vedere politic, nici din punct de vedere economic. Am încercat să-i explic. 1. Taxele vamale protecționiste sînt, după părerea noastră, total neindicat la noi în Germania (în America, în schimb, nu), întrucît industria noastră s-a dezvoltat în condițiile comerțului liber și poate exporta. Or, această capacitate de a exporta reclamă categoric concurența semifabricatelor din străinătate pe piața internă; că o industrie siderurgică care produce de patru ori mai mult decît cere piața internă, aplică taxele vamale protecționiste numai împotriva *pieței interne* și, dimpotrivă, după cum o dovedesc faptele, în străinătate vinde la prețuri derizorii; 2. că monopolul tutunului constituie o etatizare atît de neînsemnată, încît nu se poate folosi nici măcar drept exemplu într-o dezbateră, că, de altfel, puțin îmi pasă dacă Bismarck o realizează sau nu, deoarece și într-un caz și în celălalt, în ultimă instanță, nu poate fi decît în folosul nostru; 3. că etatizarea căilor ferate îi avantajează numai pe acționari, care-și vînd acțiunile peste valoare, nu însă și pe noi, care cu cele cîteva companii mari o vom scoate la capăt tot atît de repede ca și cu statul dacă va fi în miinile noastre; că societățile pe acțiuni au și dovedit cît de inutil este burghezul ca atare, întrucît întreaga conducere este efectuată de funcționari salariați, iar în această privință, etatizarea nu aduce nici o dovadă în plus. Singer și-a vîrit însă prea adînc în cap etatizarea asta și a fost de acord cu mine numai asupra faptului că, din punct de vedere politic, poziția voastră rezervată a fost singura justă.

Se închide poșta. Calde salutări ție și lui Liebknecht.

Al tău,
F. E.

Publicat pentru prima oară
în întregime în
„Archiv Marksa i Enghelsa“,
vol. I (VI), 1952

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

¹⁴⁵) În original, ironic, în dialect: „jebildeten“ (pentru „gebildet“). — *Nota red.*

Marx către fiica sa Eleanor

la Londra ¹⁴²⁾21 mai 82, Hôtel de Russie
Monte Carlo (Monaco)

Draga mea copilă,

Cum datoriile mele față de tine sînt cele mai vechi, intenționam, de fapt, ca astăzi (duminică) să-ți scriu o scrisoare lungă, dar l'homme propose, mais le thermomètre dispose. Il y a aujourd'hui un jour parfaitement beau, mais *exceptionnel*; donc je veux l'exploiter en air libre, au lieu „d'écrire“, et de ne pas écrire le soir. C'est convenu avec mes conseillers de santé ¹⁴³⁾. — Înainte de a mă despărți de amicul Fermé, i-am spus: De îndată ce voi debarca pe coasta de sud a Franței, vremea se va schimba. Și, într-adevăr — un asemenea om „fatal“ sînt eu și chiar mă mindresc cu această calitate a mea —, în parte profetia mi s-a și împlinit. De la *începutul lui ianuarie*, Riviera s-a bucurat de o vreme de vară, mai arzătoare ca oricînd, numai unii, care au întotdeauna cite ceva de criticat, se plîngeau că plouă prea puțin. La 4 mai, cînd am sosit la Marsilia, a început să plouă; și plouă așa uneori toată ziua, de cele mai multe ori însă cite o jumătate de zi, și mai întotdeauna în timpul nopții; o scădere generală a temperaturii; [din cînd în cînd] ¹⁴⁴⁾ vînt rece; vremea e mereu capricioasă, schimbătoare; atmosfera — chiar dacă nu prea des — este extrem de saturată cu vapori de apă. Cu toate acestea, *vremea este relativ frumoasă și caldă*, nu însă atît de uscată și de stabilă cum ar fi nevoie acum pentru plămîinii mei. Numai că nici în Italia, nici în altă parte, vremea nu este mai bună în momentul de față; Cannes, Monte Carlo și Mentone sînt toate trei cele mai sănătoase localități, cu

¹⁴²⁾ Scrisoarea a fost scrisă pe o carte poștală. — *Nota red.*

¹⁴³⁾ — omul propune și termometrul dispune. Astăzi e o zi de o frumusețe desăvîrșită, dar este o *excepție*; de aceea vreau s-o exploatez în aer liber, în loc „să scriu“, iar seara nu scriu, după cum am convenit cu consilierii mei medicali. — *Nota trad.*

¹⁴⁴⁾ În manuscris, greu de descifrat. — *Nota red.*

temperatură mai constantă și, *in medie*, mai caldă decît Nisa, Roma și Neapole.

Al tău,
Old Nick

[Scris de Marx pe verso-ul cărții poștale]

Miss Marx, 41, Maitland Park Road, Maitland
Park, London (N.W.), Angletterre

Publicat pentru prima oară
în „Voinstvuiușcii materialist”
nr. IV, 1925

Originalul în limbile engleză
și franceză
Tradus din limbile franceză
și germană

81

Marx către Jenny Longuet

la Argenteuil ¹⁴⁵⁾

Hôtel de Russie, Monte Carlo,
26 mai 82

Draga mea copilă,

Sînt întotdeauna fericit cînd primesc o veste de la tine, deși, în același timp, regret că Old Nick al tău îți răpește ore de somn.

Sănătatea mea se ameliorează o dată cu vremea. S-ar putea ca la începutul lui iunie să plec la Cannes și să rămîn acolo vreo săptămînă. Totul depinde de sfatul medicului și de cum va debuta vara în iunie.

Ziarul ¹⁴⁶⁾ lui L[afargue] (mă refer la cel al *omului din Cuba*) a făcut greșeli mari, mai mult din neștiință și din dorința copilărească „de a merge cît mai departe cu putință”.

În ceea ce privește „Bataille”, pînă acum n-am găsit în el nimic strălucit. E drept că nu mă pot pronunța decît în privința primelor patru numere, dar îmi voi face timp să-l citesc !

¹⁴⁵⁾ Scrisoarea a fost scrisă pe o carte poștală. — *Nota red.*

¹⁴⁶⁾ Este vorba de ziarul „L'Egalité”. — *Nota red.*

Sînt cu inima alături de tine și de copii. Mi-e dor de ei. Dar, după o serie întregă de experiențe „medicale“ cum nu se poate mai neplăcute, nu mă voi pripi. Oricum, sper ca în curînd să fiu împreună cu voi.

Al tău,
Old Nick

[*Scris de Marx pe verso-ul cărții poștale*]

Madame Charles Longuet, 11, Boulevard Thiers, Argenteuil,
près Paris

Publicat pentru prima oară
în „Nacealo“ nr. 5, 1899

Originalul în limba engleză
Tradus din limba germană

82

Marx către fiica sa Eleanor

la Londra

Hôtel de Russie, Monte Carlo,
28 mai 82

Dragă Tussychen,

Scrisoarea lui Bebel nu se afla nici în scrisoarea lui Engels, nici în cea pe care am primit-o ieri seara de la tine. Probabil că din nebagare de seamă a rămas la Londra. At all events, I wash my hands of it¹⁴⁷⁾.

Astăzi sînt 24 de grade la umbră ; într-adevăr, de la data cînd ți-am scris cartea poștală¹⁴⁸⁾ au și început căldurile de vară (deși cerul încă nu este absolut senin, cum o cer cunosătorii acestor locuri). În aceste condiții, „buna intenție“ de a trimite amănunțitul raport plănuit rămîne din nou nerealizată ; dar nu e o pierdere prea mare.

Despre călătoria pe mare de la Alger îți voi relata doar că a avut loc în condiții atmosferice neprielnice ; îndeosebi în noaptea de 4 spre 5 mai a fost o furtună puternică ; cabina

¹⁴⁷⁾ — În orice caz, mă spăl pe mîini în privința ei. — *Nota trad.*

¹⁴⁸⁾ Vezi volumul de față, p. 320—321. — *Nota red.*

mea (pe care, în plus, am fost nevoit s-o împart cu un filistin din Lyon, un negustor) se transformase într-o grotă în care vîntul sufla din toate părțile. Am ajuns la Marsilia în zori (pe 5 mai), pe o ploaie rece, torențială. Vaporul nu a putut acosta direct; pasagerii și bagajele au trebuit să fie transportați cu bărcile și, ca o plăcere în plus — înainte de a se permite plecarea mai departe spre Nisa —, s-au petrecut cîteva ore în frig și în curent în Douane-purgatorio¹⁴⁹). Aceste „momente“ de răceală détraquaient plus ou moins de nouveau ma machine¹⁵⁰) și m-au aruncat din nou la Monte Carlo entre les mains d'un Esculape¹⁵¹); căci pentru simplul tratament „bronhial“ n-aș fi avut nevoie de el, ar fi fost suficient să urmez prescripțiile d-rului Stephann. Sper că peste cîteva zile (poate marțea viitoare, la 30 mai) d-rul Kunemann îmi va da voie să plec. În orice caz însă, înainte de începutul lui iunie nu voi scăpa din acest cuib de tîlhari. Dacă va mai trebui să rămîn sau nu, asta va decide d-rul Kunemann. Sensibilitatea persoanelor care suferă de afecțiuni ale căilor respiratorii crește într-o climă în mod normal favorabilă (deci ele sînt cu atît mai mult expuse la recidive). Așa, de exemplu, în nord, doar în vis te poți pomeni cu o pleurezie, bronșită etc. provocată de un curent neașteptat, pe cînd la Alger, filistinul francez trebuie [să fie] întotdeauna cu ochii în patru. O oarecare Madame Fleury, care acum se află la Hôtel de Russie, a fost trimisă din Paris la Cannes din pricina unei bronșite; în martie și aprilie s-a vindecat complet și a început să curetiere munții etc. plină de voie bună. Vîrînd să-și consolideze efectul curei și să se și distreze, ea a plecat din Cannes la Monte Carlo; în timpul acestei foarte scurte călătorii, de numai două ceasuri, a răcit în gara din Antibes și acum se simte mai rău decît înainte, la Paris. Se spune că 9 din 10 vizitatori care nu vin aici numai de plăcere sau pentru jocul de ruletă sînt victimele unei „rechute“¹⁵²).

Preamărînd omul care-și „leapădă“ vechea piele de șarpe¹⁵³), Goethe nu se gîndea, probabil, la un proces de întinerire cu „fausses peaux“¹⁵⁴), produse artificial.

¹⁴⁹) — purgatoriul vămii. — *Nota trad.*

¹⁵⁰) — mi-au defectat din nou, mai mult sau mai puțin, mecanismul. — *Nota trad.*

¹⁵¹) — în mîinile unui esculap. — *Nota trad.*

¹⁵²) — recidive. — *Nota trad.*

¹⁵³) Goethe. „Die zahmen Xenien“, cap. V, versul 86 (parafrazat). — *Nota red.*

¹⁵⁴) — „piei false“. — *Nota trad.*

Altă dată, cînd soarele nu va fi „torid“ ca astăzi, va trebui să-ți povestesc cîte ceva despre acest principat Gerolstein {nu lipsește nici muzica lui Offenbach, nici Mademoiselle Schneider²⁶² și nici carabinieri spilkuiți și lustruiți (nu sînt nici măcar 100)}. Natura aici este magnifică și, în plus, pusă în valoare cu artă, mă refer la grădinile care au apărut ca prin farmec pe stînci sterpe și care adesea coboară pe povîrnișuri abrupte pînă la marea de un albastru încîntător, aidoma teraselor grădinilor suspendate ale Babilonului. Dar baza economică a principatului Monaco-Gerolstein este cazinoul; dacă s-ar închide miine, tot Monaco-Gerolstein s-ar duce de rîgă! Nu-mi place să intru în sala de joc; închipuie-ți că la table d'hôte¹⁵⁵, în cafés¹⁵⁶) etc. nu se vorbește și nu se șoptește decît aproape numai despre tables de roulette et de trente et quarante¹⁵⁷). Uneori se și cîștigă, de pildă, o tînără doamnă rusoaică (soția unui agent diplomatic rus) (una dintre clientele lui Hôtel de Russie) a cîștigat 100 fr. și, în schimb, a pierdut 6 000 fr.; altă dată, unuia nu i-au mai rămas bani de drum pentru a se întoarce acasă; alții pierd în întregime marile averi ale unor familii; numai foarte puțini — vreau să spun puțini jucători și, dintre aceștia, aproape numai cei bogați — pleacă de acolo cu o mică pradă. Despre pricepere, calcul etc., nici nu poate fi vorba aici; numai pe baza unui vag calcul al probabilităților se poate miza pe grația „întîmplării“, dar și atunci te poți hazarda doar dacă ai buzunarele doldora. Îmi dau însă seama că tocmai asta atrage le beau sexe¹⁵⁸): les mondaines¹⁵⁹), ca și demi-mondaines¹⁶⁰), school-girls¹⁶¹) sau burghezele, all push on¹⁶²) într-acolo, lucru pe care-l văd toți cei din jur. Cred că nu numai Monaco-Gerolstein s-ar da la fund o dată cu dispariția cazinoului, dar fără cazinoul din Monte Carlo, nici Nisa n-ar mai rămîne în timpul iernii centrul fashionable¹⁶³) al lumii distinse, ca și al aventurierilor. Și, cu toate acestea, ce joacă de copii este cazinoul în comparație cu bursa!

¹⁵⁵) — masă servită la pensiuni. — *Nota trad.*

¹⁵⁶) — cafenele. — *Nota trad.*

¹⁵⁷) — mesele de ruletă și de jocuri de noroc. — *Nota trad.*

¹⁵⁸) — sexul frumos. — *Nota trad.*

¹⁵⁹) — mondenele. — *Nota trad.*

¹⁶⁰) — demi-mondenele. — *Nota trad.*

¹⁶¹) — fetele de școală. — *Nota trad.*

¹⁶²) — toate dau buzna. — *Nota trad.*

¹⁶³) — elegant. — *Nota trad.*

(Ar trebui să schimb tocul și penița asta : e, într-adevăr, o artă să scrii cu ele ! — exclamația asta mi-a scăpat involuntar.)

În dreapta cazinoului (care adăpostește jocurile), în imediata apropiere se află Café de Paris, iar alături un chioșc, pe care în fiecare zi se lăfăie o placardă, nu tipărită, ci scrisă de mână, purtind inițialele autorului ; contra 600 fr. poți obține de la el, negru pe alb, secretul științei de a câștiga cu 1 000 fr. un milion la tables de roulette et de trente-et-quarante. Cei care cad în această capcană pentru proști nu sînt nicidecum cazuri izolate. Într-adevăr, numeroși jucători și jucătoare cred că există o știință a acestui joc de pur hazard ; domni și doamne stau în picioare în fața localului Café de Paris sau pe băncile din minunata grădină, care ține de cazinou și, aplecați deasupra unor tabele (tipărite), tot mîzgălesc și calculează sau își explică serios unul altuia „ce sistem“ preferă, dacă face să joci „serii“ etc. etc. Ai impresia că ai nimerit într-o casă de nebuni. Și, în timpul acesta, Grimaldi ¹⁶⁴) al Monaco-ului și principatul Gerolstein al lui, precum și arendașul cazinoului prosperă și sînt, after all ¹⁶⁵), mai „interesant“, în sens offenbachian, decît cei pe care-i jecmănesc.

În caz că-mi schimb reședința, *îți telegrafiez*. În orice caz, la întoarcere — mai întii trec prin Paris — voi fi foarte „prudent“ în timpul călătoriei și voi face mai multe întrepreri.

Calde salutări tuturor.

Old Nick

Publicat pentru prima oară
în limba originalului în „Annali“,
an. I, Milano, 1958

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

¹⁶⁴) — Carol al III-lea. — *Nota red.*

¹⁶⁵) — la urma-urmelor. — *Nota trad.*

83

Marx către Jenny Longuet

la Argenteuil¹⁶⁶⁾

Cannes, 4 iunie 82

Draga mea copilă,

Voi sosi *într-una din primele zile ale săptămînii care începe la 6 iunie*. Nu pot spune încă nimic precis ; depinde de împrejurări, care acum nu pot fi prevăzute cu precizie. De aceea, *mi-ai face o mare plăcere* dacă nu te-ai frămînta în legătură cu ziua și ora exactă a sosirii mele. Pînă acum, am observat de fiecare dată că *nimic nu-mi face mai rău decît cînd mă așteaptă cineva în gară*. Să nu spui nimănui (ci-inclus le Gascon, le Russe et le Hirsch¹⁶⁷⁾ că mă aștepți în cursul respectivei săptămîni. Am nevoie de liniște absolută *în mijlocul familiei tale, la nr. 11, Boulevard Thiers*.

Al tău,
O[ld] N[ick]

Prin „liniște“ înțeleg „viață de familie“, „zarva cpiilor“, această „lume microscopică“, care este mult mai interesantă decît cea „macroscopică“.

[Scris de Marx pe verso-ul cărții poștale]

Madame Charles Longuet, 11, Boulevard Thiers, Argenteuil, près Paris.

Publicat pentru prima oară
în „Nacealo“ nr. 5, 1899

Originalul în limba engleză
Tradus din limba germană

¹⁶⁶⁾ Scrisoarea a fost scrisă pe o carte poștală. — *Nota red.*

¹⁶⁷⁾ — inclusiv gosconului [Paul Lafargue], rusului [P.S. Lavrov] și lui Hirsch [Carl Hirsch]. — *Nota trad.*

84

Marx către Laura Lafargue

la Londra ¹⁶⁸⁾17 iunie 82,
11, Boulevard Thiers,
Argenteuil*Private and confidential* ¹⁶⁹⁾

Buna mea copilă,

M-am înțeles mai înainte cu Engels — și i-am comunicat verbal lui Paul ¹⁷⁰⁾ — ca, de îndată ce voi putea pleca în Elveția (propabil, în a doua jumătate a lunii iulie), *tu să mă însoțești*. Într-adevăr, alone ¹⁷¹⁾ nu cred c-aș mai risca să plec într-o asemenea călătorie. După cum vezi, este plus ou moins votre devoir d'accompagner le vieux de la montagne ¹⁷²⁾.

Pe de altă parte, întrucît trebuie să mai rămîn aici cel puțin trei săptămîni din pricina tratamentului cu sulf la Enghien, sper ca în acest răstimp Helen ¹⁷³⁾ și Tussy să vină aici într-o short trip ¹⁷⁴⁾. I have written to Helen and Tussy in that sense ¹⁷⁵⁾.

Lafargue a fost invitat de Jennychen pentru mîine.
La revedere.

*Old Nick**[Scris de Marx pe verso-ul cîrții poștale]*

Madame Paul Lafargue, 37, Tremlett Grove, Junction Road,
London, N., Angleterre

Publicat pentru prima oară
în limba originalului în „Annali“,
an. I, Milano, 1958

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

¹⁶⁸⁾ Scrisoarea a fost scrisă pe o carte poștală. — *Nota red.*

¹⁶⁹⁾ — *Personal și confidențial*. — *Nota trad.*

¹⁷⁰⁾ Lafargue. — *Nota red.*

¹⁷¹⁾ — singur. — *Nota trad.*

¹⁷²⁾ — mai mult sau mai puțin datoria ta să-l însoțești pe bătrînul din munți. — *Nota trad.*

¹⁷³⁾ Demuth. — *Nota red.*

¹⁷⁴⁾ — scurtă excursie. — *Nota trad.*

¹⁷⁵⁾ Le-am scris lui Helen și lui Tussy în acest sens. — *Nota trad.*

85

Engels către Friedrich Adolph Sorge

la Hoboken

Londra, 20 iunie 1882

Dragă Sorge,

Mă voi ocupa de treburile tale zilele astea. Pentru „Égal[ité]“ îi voi plăti lui Lafargue, care se află la Paris, și-i voi cere o chitanță, chiar dacă nu oficială. În ce privește „Labour St[andard]“, nu pierzi nimic dacă te abonezi abia de la 1 iulie ; ziarul devine tot mai lamentabil.

Marx a fost vreo două luni la Alger, unde, după cum cred că ți-am mai scris, a făcut o recidivă a pleureziei ; după ce s-a vindecat, a plecat la Monte Carlo, în Monaco, unde a făcut o alta, dar într-o formă mai ușoară. A plecat, apoi, pentru vreo trei săptămîni la Paris și acum se află la fiica lui, d-na Longuet, la Argenteuil, lingă Paris, de unde în fiecare zi se duce la Enghien ca să-și trateze, la izvoarele de sulf de acolo, catarul bronhial și tusea. Starea generală a sănătății lui este foarte bună. Cît privește viitoarele lui movements ¹⁷⁶⁾, ele depind întru totul de doctori.

Traducerea în limba engleză a „Manifestului“ ¹⁷⁷⁾ care ne-a fost trimisă este absolut nepublicabilă fără o prelucrare radicală. Dar îți dai seama că, în actualele împrejurări, nici nu ne putem gândi la așa ceva.

Despre Leo ¹⁷⁸⁾ nu mai știu nimic de luni de zile. Este un tip foarte ciudat, care trebuie lăsat în voia lui. Nici măcar adresa nu i-o am. Apropo, de cîtva timp primesc unele comunicări pentru Leo de la dr. Lilienthal din New York, pe care le pot transmite numai via Paris. Cine este acest Lilienthal ?

Goana lassalleenilor, odată ajunși în America, după poziții de conducere era inevitabilă. Oameni care își închipuie că au în traistă singura Evanghelie adevărată nu puteau veni cu pretenții mai mici în fața americanilor, care încă mai lincezesc

¹⁷⁶⁾ — deplasări. — *Nota trad.*

¹⁷⁷⁾ K. Marx și F. Engels. „Manifestul Partidului Comunist“. — *Nota red.*

¹⁷⁸⁾ L. N. Hartman. — *Nota red.*

în obscurantism. Mai trebuie spus că, după ce în Germania a început să le fugă din ce în ce mai tare pământul de sub picioare, ei s-au văzut nevoiți să-și cîștige în America un nou teren. În schimb, din fericire, am scăpat noi, cei din Germania, de ei ; în America, unde totul se dezvoltă într-un ritm de zece ori mai rapid, vor fi curînd învinși.

Sper că, dacă te mai cruți, o s-o duci mai bine cu vederea. Am trecut și eu o dată prin așa ceva și știu cît de neplăcut este.

În Germania, lucrurile merg, în general, admirabil. E adevărat că domnii publiciști ai partidului au încercat să provoace o cotitură reacționară, burgheză, docilă și cultivată, dar au eșuat cu brio ; infamiile pe care le au de înfruntat muncitorii socialiști de pretutindeni i-au făcut mult mai revoluționari decît în urmă cu trei ani. Amănunte în legătură cu toate acestea ai citit, desigur, în „Sozialdemokrat”¹⁷⁹. Dintre conducători, Bebel este cel care și în problema aceasta a adoptat atitudinea cea mai bună. Liebk[necht] a fost destul de șovăielnic, nu numai pentru că el însuși a primit cu brațele deschise și cu ochii închiși pe oricare om „cult”¹⁷⁹) cu vederi cît de cît social-democrate, dar și fiindcă ginerele lui, blegul ăla gras de Bruno Geiser, este unul dintre cei mai mari tînguitori²⁶³. Oamenii acești ar vrea ca, cerșind blînd și suav, slugarnic și docil, să obțină cu orice preț abrogarea legii excepționale împotriva socialiștilor¹⁰⁶, care le retează fără mcnajamente cîștigurile de pe urma publicisticii. De îndată ce legea va fi abrogată (nici măcar burghezii nu mai contează pe prelungirea ei de către actualul Reichstag sau de către oricare altul, întrucît s-a dovedit total ineficientă), sciziunea va deveni, probabil, publică, iar toți acești Viereck, Hôchberg, Geiser, Blos & Co. vor forma o aripă de dreapta separată, cu care, de la caz la caz, se va putea trata pînă cînd, în cele din urmă, ea se va da definitiv la fund. Noi ne-am expus această părere¹⁸⁰) imediat după promulgarea legii excepționale împotriva socialiștilor, cînd Hôchberg și Schramm au lansat în „Jahrbuch”¹⁸¹) o apreciere cum nu se poate mai josnică, în

¹⁷⁹⁾ În original, ironic în dialect : „Jebildet“ (pentru „gebildet“). — *Nota trad.*

¹⁸⁰⁾ K. Marx și F. Engels. „Scrisoare circulară către Bebel, Liebknecht, Brake și alții“ (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 162—180. — *Nota trad.*). — *Nota red.*

¹⁸¹⁾ „Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik“. — *Nota red.*

acele condiții, la adresa activității trecute a partidului, căruia i-au cerut o comportare mai aleasă, mai decentă, mai elegantă ¹⁸⁴.

Salutări lui Adolph ¹⁸²); nu primim nici o veste de la el. Calde salutări.

Al tău,
F. Engels

Spune-i lui Adolph că Pumps a născut o fetiță ¹⁸³).

Publicat pentru prima oară,
într-o formă prescurtată,
în : „Briefe und Auszüge
aus Briefen von Joh. Phil. Becker,
Jos. Dietzgen, Friedrich Engels,
Karl Marx u.A. an F. A. Sorge
und Andere“, Stuttgart, 1906,
și, în întregime, în :
K. Marx și F. Engels. Opere,
vol. XXVII, ed. rusă, 1935

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

86

Engels către August Bebel

la Leipzig

Londra, 21 iunie 1882

Dragă Bebel,

La scrisoarea ta trebuie să răspund din memorie, căci i-am dat-o lui Tussy s-o trimită lui M[arx] ¹⁸⁴) și de atunci n-am mai văzut-o.

M[arx] se află de vreo trei săptămîni la fiica lui ¹⁸⁵), la Argenteuil, lângă Paris; se pare că arată splendid, e bronzat ca un adevărat „maur“ (știi că asta e porecla lui) și foarte bine dispus; doar tusea bronhială îl mai supără. Ca să scape de ea a fost nevoit, în cele din urmă, să-i facă pe plac lui

¹⁸²) Sorge. — *Nota red.*

¹⁸³) Lilian. — *Nota red.*

¹⁸⁴) Vezi volumul de față, p. 322. — *Nota red.*

¹⁸⁵) Jenny Longuet. — *Nota red.*

Vogt și să devină membru al bandei pucioasei ²⁸⁵. Asta înseamnă că urmează un tratament cu sulf la Enghien, o localitate învecinată. Care-i vor fi viitoarele itinerare, medicii vor stabili.

În ce privește faptul că într-o zi se va ajunge la o ciocnire cu elementele de orientare burgheză din partid și la o sciziune între aripa de dreapta și cea de stînga, de mult nu mai îmi fac nici un fel de iluzii; de altfel, încă în circulara scrisă de mîină ¹⁸⁶) în legătură cu articolul din „Jahrbuch“ am spus de-a dreptul că ar fi de dorit să se întîmple așa ²⁸⁴. Faptul că și tu ai ajuns la aceeași concluzie nu poate decît să ne bucure. În ultima mea scrisoare ¹⁸⁷) nu m-am referit în mod special la acest punct, pentru că nu cred că e vreo grabă cu sciziunea. Dacă domnii aceștia s-ar hotărî de bună voie să formeze o aripă de dreapta separată, în scurtă vreme totul ar fi în ordine. Dar e greu de presupus că vor face acest lucru; ei știu că n-ar fi decît o armată de ofițeri fără soldați, cum a fost „coloana lui Robert Blum“, care ni s-a alăturat în campania din 1849 ²⁸⁶ și nu voia „să lupte“ decît „sub comanda viteazului Willich“. Cînd am întreat atunci din cîți luptători este alcătuită eroica lor coloană, iată ce-am aflat — îți închipui ce amuzament a fost: un colonel, unsprezece ofițeri, un gornist și doi soldați de rînd. Colonelul își dădea toată osteneala să apară ca un Schinderhannes dîrz, dar avea un cal pe care habar n-avea să-l călărească. — Acești domni vor să fie toți conducători, dar se pot da drept conducători numai dacă rămîn în partidul nostru, drept care ei vor evita să provoace o ruptură. Pe de altă parte, ei știu că, atîta timp cît rămîne în vigoare legea excepțională împotriva socialiștilor ¹⁰⁶, avem și noi motivele noastre să evităm producerea unor sciziuni în cadrul partidului, pe care nu le putem face obiectul unor discuții publice. Va trebui deci să suportăm tînguierile și lamentările scrise și verbale ale acestor oameni pînă cînd vom avea din nou posibilitatea să explicăm chiar la noi în țară și în fața muncitorilor diferendele — de ordin principial, ca și de ordin tactic —, afară numai dacă nu vor merge prea departe și nu ne vor sili să ajungem mai devreme la sciziune. Între timp, într-un fel sau altul, legea excepțională împotriva socialiștilor se apropie de obștescul ei sfîrșit și, de îndată ce va fi abrogată, va trebui, după părerea mea, să spunem pe șleau

¹⁸⁶) K. Marx și F. Engels. „Scrisoare către Bebel, Liebknicht, Bracke și alții“. — Nota red.

¹⁸⁷) Vezi volumul de față. p. 317—319. — Nota red.

cum stau lucrurile ; atunci atitudinea acestor domni ne va arăta ea însăși ce e de făcut în continuare.

În caz că vor forma o aripă de dreapta separată, putem conveni cu ei, de la caz la caz, în măsura posibilului, să lășăm o acțiune comună, să încheiem chiar un bloc cu ei etc. Deși este greu de presupus că va fi nevoie de acest lucru, ruptura însăși va da la iveală totala lor neputință. Ei n-au nici priză în mase, n-au talente, nici cunoștințe, ci doar pretenții, acestea însă; în schimb, sînt fără margini. De altfel, asta se va vedea. În orice caz, în felul acesta, lucrurile se vor clarifica și vom scăpa de niște elemente cu care nu avem nimic comun.

N-avem nici un motiv să ne temem că nu vom mai avea candidați prezentabili în Reichstag. Este o pură speculație. Dacă un muncitor va confunda în Reichstag pe „mie“ cu „pe mine“, n-avem decît să întrebăm : cît timp este de cînd Hohenzollernii fac deosebire între „mie“ și „pe mine“, ca să nu mai vorbim de feldmareșali ? Fr[ederic] Wilh[elm] al III-lea și adorata Luise făceau mai multe greșeli la folosirea pronumelor „mie“ și „pe mine“ chiar decît A. Kapell. Și dacă Bismarck nu se jenează să numească în al său consiliu al economiei naționale muncitori — care, dacă vorbesc negramatical, în schimb votează gramatical —, să ne jenăm noi ? Eu știu că sînt unii cărora asta li se pare groaznic. Nouă — cîtuși de puțin. În plus, s-ar pune astfel capăt și practicii total absurde a deputaților noștri de a lua cuvîntul toți, unul după altul, ca să procedeze, chipurile, „democratic“ ; or, nu este așa. Cum poate avea un partid atîția oratori parlamentari buni și ce se va întîmpla cînd în Reichstag vor fi 200 din ai noștri ?

Un lucru este însă sigur : dacă se va ajunge la o dispută cu acești domni și aripa de singa a partidului va da cărțile pe față, noi vom merge, indiferent de condiții, alături de voi, și asta în mod activ, cu viziera ridicată. Faptul că abia acum am început să colaborez sub numele meu la „S[ozialdemokrat]“²⁸⁷ se explică numai prin influența pe care acești domni au exercitat-o multă vreme asupra ziarului și prin lipsa îndelungată a garanțiilor că nu o vor dobîndi din nou.

La Paris, după cum știi, în rîndurile partidului muncitoresc domnește dezbinarea. La ultimul congres al Centrului din Franța, grupul „Prolétaire“ (Malon, Brousse etc.) a obținut fără dificultate excluderea grupului „Égalité“ (cei mai buni dintre ai noștri — Guesde, Deville, Lafargue etc.). „S[ozialdemokrat]“ a condamnat, pe bună dreptate, acest pro-

cedeu, iar „Égalité“ a publicat traducerea pasajului respectiv ²⁸⁸. La aceasta, „Prolétaire“ a răspuns : orientarea lui a fost explicată conducerii partidului german și, de atunci, între ei domnește o deplină înțelegere. Știi ceva despre toate astea ? Domnii de la „Prolétaire“ mint cu nerușinare, dar, pe de altă parte, îmi vin în minte numeroase exemple în care „Volksst[aat]“ din Leipzig și „Vorw[ärts]“ au publicat cele mai colosale prostii în legătură cu francezii și cu problemele din Franța. Tu poți să-mi spui cum stau lucrurile în realitate ? Eu am să încerc să-ți trimit tăietura din „Prol[étaire]“. Malon, Brousse & Co. găsesc munca de candidat al muncitorilor prea plicticoasă, drept care s-au asociat cu câțiva burghezi și publiciști radicali și-i invită și pe ceilalți de aceeași teapă să adere la această alianță, închipuindu-și că în felul acesta vor fi aleși mai repede. Metodele lor de luptă împotriva lui „Égalité“ seamănă perfect cu vechile procedee mirșave ale bakuștilor.

Al tău,
F. E.

Publicat pentru prima oară
în „Arhiv Marksa i Enghelsa“,
vol. I (VI), 1932

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

87

Engels către Eduard Bernstein ²⁸⁹

la Zürich

[Londra, 26 iunie 1882]

... În mișcarea din Irlanda există două curente. Primul, cel inițial, este cel *agrar*. Din brigandismul sprijinit de țărani și organizat atât de șefii clanurilor expropriate de englezi, cât și de marii proprietari funciari catoloci (în secolul al XVII-lea, acești briganzi se numeau *toryi* și de la ei li se trage, în linie directă, numele toryilor de astăzi), acest curent s-a transformat cu timpul într-o împotrivire a țăranilor, organizată pe localități și provincii și apărută în mod spontan, împotriva landlorzilor englezi cotropitori. Denumirile — Ribbonmen (Oamenii

cu panglică), Whiteboys (Băieții albi), Captain Rock (Căpitanul Stîncă), Captain Moonlight (Căpitanul Clar de Lună)²⁹⁰ etc. — s-au schimbat, dar forma împotrivrării : împușcarea nu numai a odioșilor landlorzi și a agenților lor (perceptori în slujba landlorzilor¹⁸⁸), dar și a țăranilor care alungau cu forța alți țărani pentru a le ocupa fermele, boicotul, scrisorile de amenințare, atacurile nocturne cu amenințări etc. — toate acestea sînt tot atît de vechi ca și actuala proprietate funciară engleză în Irlanda, așadar, cel mai tîrziu de la sfîrșitul secolului al XVII-lea. Această formă de împotrivrare nu poate fi lichidată, împotriva ei nu se poate apela la forță, ea nu va dispărea decît o dată cu cauzele care au determinat-o. Dar, prin natura ei, ea are un caracter *local, sporadic* și nu va putea deveni niciodată o formă generală de luptă *politică*.

La scurtă vreme de la înființarea Uniunii (1800)¹⁴⁷ a început opoziția *național-liberală* a *burgheziei de la orașe*, care, ca în orice stat agrar cu orașele pe cale de dispariție (de exemplu, Danemarca), își găsește în *avocați* conducătorii ei firești. La rîndul lor, acești conducători au nevoie de țărani ; de aceea, ei s-au văzut siliți să caute lozinci care să-i atragă pe țărani. Astfel, *O'Connell* a găsit o asemenea lozincă mai întîi în *emanciparea catolicilor*²⁹¹, iar apoi în *desființarea Uniunii*. În ultimul timp, josnicia proprietarilor funciari a silit acest curent să pornească pe alt drum. În timp ce, în domeniul *social, Liga agrară*¹⁷¹ urmărește scopuri mai revoluționare (și realizabile în Irlanda) — totala înlăturare a landlorzilor care au acaparat pămînturile, sub aspect *politic*, ea se prezintă destul de inofensiv și nu revendică decît *home-rule*, adică un parlament local irlandez, care să ființeze alături de parlamentul general al imperiului și să-i fie subordonat acestuia. Acest lucru poate fi și el realizat în mod cert pe cale constituțională. Speriați, proprietarii funciari au și început să strige (toryi li s-au alăturat și ei), cerînd lichidarea cît mai grabnică a datoriei pentru pămînt ale țăranilor, ca să salveze ceea ce mai e de salvat. Pe de altă parte, *Gladstone* declară că lărgirea autoguvernării Irlandei este absolut admisibilă.

După războiul civil din America, alături de aceste două curente s-a ridicat *fenianismul*²⁹². Sutele de mii de soldați și ofițeri irlandezi participanți la război se înrolaseră cu gîndul ascuns de a pregăti o armată pentru eliberarea Irlandei.

¹⁸⁸) În acest paragraf, traducerile și explicațiile puse între paranteze au fost date, se pare, de redacția lui „Sozialdemokrat”. — *Nota red.*

Neînțelegerile apărute între America și Anglia după război au constituit pentru fenieni principala pîrghie. Dacă s-ar fi ajuns la război, în cîteva luni Irlanda ar fi devenit un membru al Statelor Unite sau, măcar, o republică sub protecția lor. Suma pe care Anglia s-a arătat foarte dispusă s-o recunoască și s-o plătească în cazul Alabama, potrivit sentinței Curții de arbitraj de la Geneva²⁹³, a fost *prețul plătit pentru intervenția americană în Irlanda*.

Din acest moment, pericolul principal a fost înlăturat. Poliția era de ajuns pentru răfuiala cu fenienii. Trădarea, inevitabilă în orice conspirație, a fost și ea exploatată, și, totuși, cei care au trădat au fost numai *conducătorii*, care ulterior au devenit pur și simplu spioni și martori falși. Conducătorii fugiți în America se ocupau acolo cu revoluția emigrației și cei mai mulți au decăzut de tot, ca, de pildă, O'Donovan Rossa. Pentru cel care a văzut aici emigrația europeană din 1849/52, toate astea sînt lucruri cunoscute, numai că, desigur, exacerbate la scara americană.

Acum, într-adevăr, mulți fenieni s-au înapoiat și au refăcut vechea organizație armată. Ei formează un element important al mișcării și îi silesc pe liberali să acționeze mai hotărît. În rest însă nu realizează nimic altceva decît să-l bage în sperietți pe John Bull. E drept că, la periferia imperiului său, acesta devine în mod vizibil din ce în ce mai slab, dar aproape de casă mai este încă în stare să înăbușe cu ușurință orice răscoală a irlandezilor. În primul rînd, în Irlanda se află un număr de 14 000 de „constabulary“ — jandarmerie, înarmată cu puști și baionete și avînd instrucție militară. Apoi, trupe de linie cu un efectiv de circa 30 000 de ostași, care pot fi întărite fără dificultate cu trupe de linie și miliție engleză cu același efectiv. În plus, flota. În reprimarea răscoalelor, John Bull este de o brutalitate inegalabilă. *Fără un război sau pericol de război din afară, o răscoală irlandeză n-ar avea nici cea mai mică perspectivă*; și, în această privință, *numai două puteri pot constitui o primejdie: Franța și, în și mai mare măsură, Statele Unite*. Franța însă iese din discuție. În America, partidele cochetează cu forța electorală reprezentată de irlandezi, promit multe, dar nu-și onorează promisiunile. Nici nu se gîndesc ca de dragul Irlandei să se lase antrenate într-un război. Ba chiar sînt interesate ca în Irlanda să se mențină condiții de natură să determine intensificarea emigrației irlandeze în America. Și este lesne de înțeles că o țară care peste 20 de ani va fi cea mai populată, cea mai bogată și cea mai

puternică din lume n-are prea mult chef să se lanseze într-o aventură care ar putea și ar trebui să-i stînjenească gigantica dezvoltare internă. Peste 20 de ani ea va sta de vorbă de pe cu totul alte poziții.

Dacă s-ar ivi primejdia unui război cu America, Anglia le-ar da bucurosi irlandezilor tot ce cer, numai deplina independență nu, care, avînd în vedere poziția geografică, nu este nicidecum de dorit.

De aceea, irlandezilor nu le rămîne decît calea constituțională de cucerire treptată a pozițiilor, una după alta, fondul secret de conspirație armată a fenienilor putînd, totuși, să rămînă un element foarte eficient. Numai că acești fenieni se afundă ei înșiși tot mai mult într-un fel de bakunism; asasinarea lui Burke și Cavendish⁴⁷ nu putea avea alt scop decît de a face cu neputință un compromis între Liga agrară și Gladstone. Date fiind însă condițiile actuale, acest compromis a fost pentru Irlanda deznodămîntul cel mai fericit. Pentru neplata arenzilor, landlorzii îi alungă pe arendași cu zecile de mii din gospodăriile lor, lucru ce se petrece sub protecție militară. Stăvilirea acestei depopulări sistematice a Irlandei (cei izgoniți ori mor de foame, ori sînt nevoiți să plece în America) este primul imperativ al momentului. Gladstone este gata să introducă bill-ul în virtutea căruia plățile restante vor fi achitate așa cum s-a făcut în Austria, în 1848, răscumpărarea servituților feudale: o treime o plătește țăranul, o treime statul, o treime o pierde landlordul. Aceasta este chiar propunerea Ligii agrare. Așadar, „fapta eroică“ din parcul Phönix este, dacă nu pur și simplu o prostie, atunci o „propagandă par le fait“¹⁹³⁾ pur bakunistă, fanfaroană, lipsită de scop. Dacă n-a avut aceleași urmări ca prostiile de același fel săvîrșite de Hödel și Nobiling²², aceasta e pentru că, totuși, Irlanda nu se află chiar în Prusia. Să-i lăsăm deci pe bakuniști și pe mostianiști să pună asemenea isprăvi puerile pe același plan cu asasinarea lui Alexandru al II-lea și să amenințe cu o „revoluție irlandeză“ care nu se mai arată.

Un lucru mai trebuie menționat atunci cînd e vorba de Irlanda: să nu lăudăm niciodată un irlandez — politician — și să nu ne solidarizăm cu el pînă cînd n-a murit. Singele celt și obișnuința de a-i jecmăni pe țărani (or, în Irlanda, din asta trăiesc toate stările „culte“, dar mai ales avocații) fac ca oamenii politici irlandezi să fie foarte înclinați spre corupție.

¹⁹³⁾ — „propagandă prin fapte“. — *Nota trad.*

O'Connell s-a lăsat plătit de țărani cu 30 000 l.st. anual pentru agitația pe care o făcea. În legătură cu uniunea, pentru care Anglia a dat o mită de 1 000 000 l.st., unuia dintre cei corupți i s-a reproșat : V-ați vîndut patria. Răspunsul a fost : Într-adevăr, și am fost al naibii de fericit că am avut o patrie de vînzare ¹⁹⁰⁾.

Infamiile săvîrșite de guvernele, poliția și judecătorii din Germania față de oamenii noștri iau treptat un asemenea caracter, încît expresiile cele mai dure folosite în aprecierea lor par palide. Dar, întrucît numai cu expresii tari limbajul nu devine neapărat mai viguros, iar repetarea aceluiași expresii, cum ar fi nemernicii etc., face ca efectul lor să slăbească, așa încît trebuie să se recurgă mereu la expresii „mai tari“ și, în felul acesta, să se coboare la un stil Most-Schneidt ²⁹⁴, ar fi de dorit să se apeleze la alt mijloc care, fără cuvinte tari, să asigure o forță de expresie. Un asemenea mijloc există : el constă în folosirea cu precădere a ironiei, zeflemelei și sarcasmului, care și asupra adversarului au un efect mai usturător decît cele mai grosolane cuvinte de indignare. Cred că ar fi bine ca și „S[ozialdemokrat]“ să folosească vechiul ton predominant *ironic* ori de cîte ori este posibil, așa cum s-a și făcut în ultimul număr. Și atunci, dacă uneori se mai lovește și cu măciuca, efectul va fi cu atît mai puternic. În această privință, și Bebel este întru totul de părerea mea. De altfel, acum și corespondenții dv. se străduiesc destul să înregistreze cît mai riguros tot ce se petrece.

În legătură cu publicarea în „Égalité“ a traducerii pasajului din „S[ozialdemokrat]“ în care este vorba de excluderea adeptilor grupului „Égalité“ de la congresul Centrului, „Pro-lét[aire]“ inserează un articol fățarnic cu privire la un échange de lettres courtoises entre le *Comité extérieur* du parti ouvrier socialiste all[eman]d et le *Comité national* ²⁹⁵ français ¹⁹¹⁾. Mi-ați putea spune ceva în legătură cu aceasta ? Eu nu știam nimic de existența unui Comitet pentru relații externe ; să fie oare vorba de faimosul *Birou pentru relații* ?

„Bataille“ e gata să-și dea ultima suflare — c'est une défaite, et méritée ¹⁹²⁾. Liss[agaray] s-a dovedit complet incapabil ca ziarist ; el și colegii lui, Malon și Brousse, fac

¹⁹⁰⁾ Aici se încheie textul publicat în „Sozialdemokrat“. — *Nota red.*

¹⁹¹⁾ — schimb de scrisori amabile între *Comitetul pentru relații externe* al partidului muncitoresc socialist din Germania și *Comitetul național francez*. — *Nota trad.*

¹⁹²⁾ — e o înfringere, și una meritată. — *Nota trad.*

apel la germanofobia șovinistă a parizienilor în lupta împotriva lui Guesde ș.a. : marxistes, nébulosités allemandes¹⁹³) etc. Toate acestea nu l-au împiedicat însă pe Liss[agaray] să-i mărturisească proprietarului¹⁹⁴) lui „Citoyen“ dorința lui de a intra în colectivul de redacție ! Bineînțeles, redacția a respins pe loc oferta (asta rămîne între noi).

Marx este la Argenteuil, la fiica lui¹⁹⁵), se ascunde de cei din Paris și urmează un tratament pentru bronșita cronică și tusea lui la izvoarele sulfuroase de la Enghien ; altminteri se simte iar bine și e vioi, dar trebuie să fie încă foarte prudent.

V-a predat Adolf Beust „*Geheime Geschichte des Berliner Hofes*“ de Mirabeau, pe care i-am dat-o pentru dv. ? Cartea este foarte utilă pentru „S[ozialdemokrat]“.

Al dv.,
F. E.

Publicat pentru prima oară,
într-o formă prescurtată,
în „Der Sozialdemokrat“
nr. 29 din 13 iulie 1882 ;
în întregime, în
„Arhiv Marksa i Enghelsa“,
vol. I, 1924

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

88

Engels către Eduard Bernstein

la Zürich

Londra, 15 iulie 1882

Dragă domnule Bernstein,

Vă răspund pe loc la ultima dv. scrisoare, altminteri, întrucît duminica poșta nu funcționează, ar interveni o amîinare de 3 zile.

¹⁹³) — marxiști, obscurități germane. — *Nota trad.*

¹⁹⁴) Blommestein. — *Nota red.*

¹⁹⁵) Jenny Longuet. — *Nota red.*

Despre mehringiadă⁵⁹ mi-a povestit aici un cunoscut ; l-am recunoscut numai decît pe autor și denunțator. De atunci de cînd, în prezența dv. și a lui Bebel, planurile lui cu privire la „S[ozialdemokrat]“ au eșuat definitiv, Hirsch este stăpînit de o furie ridicolă împotriva „celor de la Zürich“. De multe ori, în modul cel mai ritos, i-am dat să înțeleagă că nu-l vom sprijini în această direcție, că acționează în întregime pe propria lui răspundere, dar asta n-a avut alt rezultat decît că pe noi ne-a scutit de lamentările lui. De altfel, de mult este (suportat) din nou la Paris, iar duminica trecută, 8 iulie, s-a înșurat cu o oarecare d-șoară Lina Haschert.

În ceea ce privește conținutul problemei în sine, nu avem nici un motiv să ne amestecăm. Mehring a răspîndit atîtea minciuni despre noi, încît, dacă am dezminți numai una, ar însemna că, indirect, pe toate celelalte le recunoaștem ca adevăruri. Ani de zile n-am dat nici o atenție acestor trîncăneli mincinoase, în afară de cazul în care eram nevoit să ripostăm. Întrucît oamenii noștri dispun de „Volks-Ztg.“ ar fi suficient un simplu amănunt, în sensul că la atît și atît iunie în „S[ozialdemokrat]“ a apărut sub semnătura mea²⁹⁶ un articol scris de mine. Acesta este cel mai bun răspuns. De altfel, și dv. ați putea, așa cum ați și intenționat, să vă referiți la acest lucru în „S[ozialdemokrat]“ și să adăugați că M[arx] și cu mine întotdeauna ne punem, în prealabil, de acord în privința oricărei acțiuni publice. Sînt foarte bucuros că articolul meu a apărut tocmai acum în „S[ozialdemokrat]“, asta dă peste cap toate aceste prostii.

Pe de altă parte însă, cred că faceți bine scoțîndu-l pe H[ö]chberg din joc. Ceea ce vrea el este tocmai să apară ca simplă persoană particulară și, de aceea, se poate apăra și singur, dacă consideră necesar. Nu știu dacă i-ar servi la ceva să aducem din nou pe tapet vechea poveste cu articolul din „Jahrbuch“²⁸⁴ ; în cazul cînd, în acest context, în *cadru*l partidului s-ar ivi unele îndoieli în privința poziției noastre, s-ar putea să ne vedem nevoiți să revenim asupra acestei probleme, lucru pe care eu, cel puțin, îl consider cu totul de prisos.

Intrucît la Argenteuil M[arx] trăiește complet retras și-și ascunde cît poate prezența acolo, pe H[irsch] nu l-a văzut deloc, cel puțin așa știu eu, și nici nu ține cu orice preț să-l vadă. M[arx] are nevoie de liniște și, de aceea, n-am să-l tulbur cu toată această poveste atîta timp cît nu este absolut necesar, adică atîta timp cît H[irsch] nu va mai unelti ceva.

Kautsky mi-a scris o scrisoare, ba chiar două scrisori lungi despre tot felul de probleme, dar, așa cum v-am mai scris ¹⁹⁶), nu mai am timp pentru o corespondență atât de amplă și, ca să mă pot lansa și să pot răspunde pe teme atât de diverse, ar trebui să fac studii speciale. Iată singura cauză a tăcerii mele.

Nu cunosc absolut nici o lucrare bună despre cartism. Dacă aș reuși să-l determin pe vechiul nostru prieten Harney din Boston (fost redactor al lui „Northern Star“) să scrie o istorie a cartismului, el ar fi omul potrivit.

Calde salutări.

Al dv.,
F. Engels

În ce mă privește, eu nu port absolut nici un fel de corespondență cu H[irsch], așa că nu am priiejul să-i spun părerea mea despre această poveste. Dacă se va ivi ocazia, o voi folosi, fără îndoială.

Publicat pentru prima oară
în „Arhiv Marksa i Enghelsa“,
vol. I, 1924

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

89

Engels către Adolf Hepner

la New York

(Ciornă)

Londra, 25 iulie 1882

Dragă domnule Hepner,

Am întârziat cu răspunsul din pricina bolii și a repetatelor schimbări de reședință ale lui Marx. Abia în ultimul timp am putut corespunde cu el în legătură cu unele probleme de lucru. Părerea noastră ¹⁹⁷) cu privire la cele proiectate de dv. este următoarea :

¹⁹⁶) Vezi volumul de față, p. 273. — *Nota red.*

¹⁹⁷) Vezi volumul de față, p. 77. — *Nota red.*

Întrucît, din punct de vedere juridic, dv. aveți tot dreptul de a reproduce toate lucrările care apar în Europa, cel mai bine ar fi — credem noi — dacă ați face uz direct de acest drept, fără a mai întreba pe nimeni. Dacă vreți să reeditați „Manifestul Comunist“, nu putem avea nimic de obiectat și nici nu ne va trece prin cap să protestăm împotriva acestui lucru, atîta timp cît schimbări și omisiuni, care sînt inadmisibile într-un document istoric, sau unele note nepotrivite nu ne vor sili s-o facem. O prefață nu vă putem da, chiar și pentru faptul că în prezent nu sîntem împreună, și, mai mult, pentru că prin aceasta ne-am angaja într-o anumită solidaritate cu o acțiune pe care, chiar dacă am vrea, nu avem posibilitatea s-o urmărim și s-o controlăm. Rămîne, așadar, cu totul la latitudinea dv. să tipăriți oricare dintre lucrările noastre, fără a ne da însă vreodată temei să reclamăm tovărășia în care ne apar lucrările.

Același lucru este valabil și pentru lucrarea mea „Situația clasei muncitoare“¹⁹⁸). Dacă o veți tipări așa cum este, nu pot obiecta nimic. Dar dacă v-aș da o încuviințare specială, aș fi obligat să fac completări și note care să aducă cartea în actualitate, or, aceasta ar însemna o muncă de șase luni de zile. În plus, ar trebui să mi se dea garanții că acțiunea începută va fi și dusă la bun sfîrșit.

Sper să vă fi convins că este în interesul dv. să acționați pe cont propriu. Bineînțeles că, dacă nu vom fi nevoiți s-o facem, nu vom pune nici o piedică în calea acestei acțiuni, ba chiar dimpotrivă.

Cît despre un nou rezumat din „Capitalul“, M[arx] a avut atîtea experiențe neplăcute cu asemenea editări, încît nici nu trebuie să-i mai pomenim de așa ceva, mai ales acum. Dar, în ediția a doua a unui rezumat aparținîndu-i lui *Most*²⁹⁷, M[arx] a îndreptat (asta rămîne între noi !) greșelile cele mai grosolane și a făcut unele completări, așa încît acest rezumat se recomandă prin unele calități, pentru care ar putea fi retipărit.

În rest, n-aș ști ce să vă mai propun pentru retipărire. Literatura din Leipzig constă mai ales din considerații despre socialismul viitorului și teze doctorale ale unor candidați parlamentari. Lucrările franceze ale lui Jules Guesde sînt, în cea mai mare parte, bune, dar sînt prea mult axate pe rela-

¹⁹⁸) F. Engels. „Situația clasei muncitoare din Anglia“. — Nota red..

țiile din Franța. „Jos cu soc[ial democrații !]“ a lui Bracke probabil că nu merge acolo. Discursurile rostite în parlament de Bebel sînt tot ce a apărut mai bun pe linia noastră în Germania, dar abordează, firește, problemele la ordinea zilei. Lucrările lui Lassalle abundă în greșeli economice, și întregul lui punct de vedere a fost de mult depășit. Broșura lui Bracke „Lassalle'scher Vorschlag“ face o critică destul de bună, dar nu exhaustivă.

De altfel, dv. trebuie să alegeți. Urîndu-vă mult succes în acțiunea pe care-o întreprindeți, rămîn,

Al dv.,
F. E.

Publicat pentru prima oară
în „Arhiv Marksa i Enghelsa“
vol. I (VI), 1932

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

90

Engels către Piotr Lavrovici Lavrov

la Paris¹⁹⁹⁾

[Londra, 31 iulie 1882]

Dragul meu L[avrov],

Am vrut de mult să-ți mulțumesc pentru ediția rusă a „Manifestului“²⁹⁸ pe care mi-ai trimis-o, dar nu puteam să-ți scriu fără să-ți dau vești despre M[arx], or, mi s-a interzis categoric să comunic cuiva din Paris, indiferent de cine ar fi fost vorba, că Marx se află la Argenteuil. Din păcate, interdicția medicilor, care i-au recomandat să vorbească cît mai puțin cu puțință, îl silește să se mai ascundă.

K[ovalevski] a trecut pe la mine cînd nu eram acasă. N-a fost văzut decît de d-șoara M[arx]²⁰⁰⁾ și n-a lăsat nici o adresă. Probabil că a plecat la cîteva zile după sosire, dar n-am idee încotro s-a dus. Se pare că intenționa să se întoarcă în patrie.

¹⁹⁹⁾ Scrisoarea a fost scrisă pe o carte poștală. — *Nota red.*

²⁰⁰⁾ Eleanor Marx. — *Nota red.*

D-șoara M[arx] este la Argenteuil ; dacă te adresezi lui Longuet, s-ar putea să afli mai mult.

Cu totul al d-tale,
F. E.

[Scris de Engels pe verso-ul cărții poștale]

Mr. P. Lavrov, 328, rue St. Jacques, Paris, France

Publicat pentru prima oară
în K. Marx și F. Engels. Opere,
vol. XXVII, ed. rusă, 1935

Originalul în limba franceză
Tradus din limba germană

91

Engels către Johann Philipp Becker

la Geneva

Londra, 9 aug. 1882.

Dragă bătrîne,

Ieri mi-a fost imposibil să-ți trimit mandatul prin poștă. Astăzi însă l-am expediat imediat și ți se vor plăti acolo 5 l.st., care, potrivit cursului, echivalează cu 126 fr. Am fost foarte bucuros primind scrisoarea ta și aflînd cum o mai duci. Și eu aș fi dat orice ca tu, M[arx] și cu mine să ne întîlnim din nou, toți trei, dar nu cred ca anul acesta să fie cu putință ; pe M[arx] s-ar putea să-l vezi vara asta, dar depinde de locul unde îl vor trimite medicii. Trebuie să amîn cu cîteva zile continuarea acestei scrisori, căci se apropie ora închiderii poștei și mai trebuie să-i scriu pe larg lui Bernst[ein] despre diverse probleme.

Pînă atunci, ține-te bine, fii sănătos și primește un cald salut de la bătrînul tău,

F. Engels

Publicat pentru prima oară
în : F. Engels. „Vergessene Briefe
(Briefe Friedrich Engels' an
Johann Philipp Becker)“,
Berlin, 1920

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

Engels către Eduard Bernstein ²⁹⁹

la Zürich

Londra, 9 aug. 1882

Dragă domnule Bernstein,

Astăzi nu voi face decît cîteva observații în mare grabă, fiindcă zilele acestea plec la mare și sînt ocupat pînă peste cap.

1. Și eu mă gîndesc de mai multă vreme la o ediție germană a lucrării „Socialisme utopique et socialisme scientifique“, mai ales de cînd am văzut că această cărticică a produs o adevărată revoluție în capetele multora dintre francezii cei mai buni ³⁰⁰. Mă bucur că, în această privință, părerile noastre coincid. Numai că textul german, fiind mai concis, este mult mai dificil decît cel francez, în care s-au strecurat și unele neglijențe. Încercarea de a da lucrării un caracter mai popular, fără însă a dăuna conținutului, așa încît să fie o broșură utilă pentru scopurile generale ale propagandei, este o treabă grea, dar, odată ajuns la mare, voi face tot ce-mi stă în putință. Cînd puteți începe tipărirea și cît va dura? Se înțelege de la sine că va trebui să mi se trimită o corectură (în dublu exemplar, cum fac francezii, sistem care are multe avantaje).

2. Dv. v-ați închipuit, firește, că, dată fiind vechea noastră prietenie, Liebkn[echt] are tot dreptul să vă ceară scrisoarea mea ²⁰¹) și că dv. sînteți dator să i-o puneți la dispoziție. Nu găsesc aici nimic de acuzat. N-aveți cum să știți că 4 5 din numeroasele diferende pe care le-am avut cu L[iebknecht] au la bază asemenea acte arbitrare ale lui — publicarea abuzivă a unor scrisori particulare, inserarea unor note stupide sau care pur și simplu contrazic sensul pasajului respectiv la articolele mele etc. Și de data aceasta a folosit scrisoarea mea într-un mod de-a dreptul inadmisibil. Scrisoarea a fost scrisă în directă legătură cu articolul dv. ²⁸⁹, pe cînd L[iebknecht] o consideră un fel de expunere făcută de „mine“ asupra întregii probleme irlandeze. Este o atitudine extrem de ușuratică, mai ales cînd împotriva scrisorii mele sînt invocate cuvîntările lui Davitt, care, atunci cînd am conceput scrisoarea,

²⁰¹⁾ Vezi volumul de față, p. 333—338. — Nota red.

incă nici nu fuseseră rostite și care nici nu au vreo legătură cu scrisoarea, fiindcă D[avitt], cu proprietatea lui funciară de stat, este deocamdată doar un *simptom*. L[iebknecht] procedează în felul acesta ușuratic ori de câte ori vrea să-și arate „superioritatea“. Mă rog, dacă asta îi face plăcere, n-are decît, dar să nu abuzeze de scrisorile mele, căci astfel *el* mă silește să vă rog ca pe viitor (fac efortul de a mă exprima cît mai corect și mai diplomatic) de lui donner — tout au plus — lecture de mes lettres sans cependant lui abandonner l'original ni lui en laisser copie ²⁰²).

3. I-am comunicat lui Marx atît cît era necesar în legătură cu Hirsch-Mehringiada ⁵⁹, într-o formă cît mai umoristică, dar mă tem că, dacă se va vedea cu M[arx], Carlchen ²⁰³) nu va petrece niște momente prea plăcute.

4. Am impresia că în problema egipteană luați prea mult apărarea așa-numitului Partid național ³⁰¹. Despre Arabi nu știm prea multe, dar putem paria 10 contra 1 că este un pașă obișnuit, care nu vrea să lase financiarilor plăcerea perceperii impozitelor, pentru că, după bunul obicei oriental, preferă să le bage el în buzunarul propriu. Este aceeași veșnică poveste a statelor agrare. Din Irlanda pînă în Rusia, din Asia Mică pînă-n Egipt, țăranul dintr-un stat agrar există numai pentru a fi exploatat. Așa a fost din vremurile imperiilor asirian și persan. Satrapul, alias pașă, este principala formă orientală a exploatării, așa cum negustorul și juristul constituie forma modernă, occidentală. Nerecunoașterea datoriilor Kedivului ³⁰² e un lucru foarte bun, dar întrebarea este — dar apoi? Noi, socialiștii din Europa occidentală, nu trebuie să ne lăsăm duși cu aceeași ușurință ca felahii ³⁰³ egipteni sau ca toți romanicii. Cjudat. Toți revoluționarii țărilor romanice se plîng că au făcut întotdeauna revoluție în folosul altora — e foarte simplu : s-au lăsat întotdeauna orbiți de cuvîntul „revoluție“. Și totuși, nici nu izbucnește bine o încăierare undeva, că întreaga lume romanică revoluționară frcamată de entu ia-m, fără nici un fel de spirit critic. După părerea mea, putem foarte bine să fim de partea felahilor asupriți fără a împărtăși iluziile lor de moment (căci un popor de țărani trebuie să fie secole de-a rîndul tras pe sfoară înainte de a se deștepta prin propria lui experiență) și putem protesta împotriva brutalității englezilor fără ca din această cauză să ne

²⁰²) — să-i dați — cel mult — să citească scrisorile mele, fără să-i lăsați originalul sau o copie. — *Nota trad.*

²⁰³) Carl Hirsch. — *Nota red.*

solidarizăm cu actualii lor adversari militari. În toate problemele de politică internațională, ziarele sentimental-politice de partid ale francezilor și italienilor trebuie consultate cu maximum de circumspecție, iar noi, germanii, sintem datori să ne dovedim, și în acest domeniu, cu ajutorul criticii, superioritatea teoretică, în cazul în care o mai avem.

Dar acum, de ajuns cu critica! Din păcate, astăzi nu mai am cînd să vă trimit material pentru foileton³⁰⁴. Țin neapărat să-i dovedesc prin fapte bunului Carlchen ce colosale infantilisme i-a turnat el lui Mehring în privința relațiilor mele cu „S[ozialdemokrat]“. Veți primi însă curînd materialul, și atunci, dacă veți dori, veți putea să vă referiți la mine direct, într-o notă, bineînțeles fără să pomeniți de Carlchen, care acum și așa a nimerit-o prost.

Și acum, cele mai calde salutări. De pe litoral, dacă voi avea cea mai mică posibilitate, vă voi trimite o scrisoare pentru ce brave²⁰⁴) Kautsky, a cărui adresă, dacă o mai am, probabil că este prea veche. Ultima era la o cuconiță cu nume francez — sper că era, într-adevăr, o adresă *conspirativă*.

Al dv.,
F. E.

Publicat pentru prima oară
în „Arhiv Marksa i Enghelsa“,
vol. I, 1924

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

93

Engels către Friedrich Adolph Sorge³⁰⁵

la Hoboken

Londra, 10 aug. 82

Dragă Sorge,

Alăturat îți trimit chitanța abonamentului la „Égalité“, ceva mai bun nu ți-am putut obține de la acești grozavi oameni de afaceri. De cînd Laura Lafargue este la Paris, noi aici nu mai vedem ziarul și nu mai știm nimic despre el. Suma plătită a fost de 14 șilingi.

²⁰⁴) — acest brav. — Nota trad.

„Labour Stand[ard]“, pe intervalul 1 iulie—5 august, va fi expedit astăzi în două pachete. Ar fi o prostie să te abonezi în mod special la el. Îți voi trimite pur și simplu exemplarul meu, în loc să-l arunc la coș.

M[arx] este tot la Argenteuil; face o cură de sulf la Enghien pentru bronșita lui cronică. Mai trebuie să se ferească serios de o recidivă a pleuritei. Restul îl știu medicii sau poate nici ei.

În mare grabă.

Al tău,
F. E.

Publicat pentru prima oară,
în întregime, în : K. Marx și F. Engels.
Opere, vol. XXVII, ed. rusă, 1935

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

94

Engels către Emil Engels jun.

la Engelskirchen

10, Columbia Terrace
Great Yarmouth, 20 aug. 82

Dragă Emil,

Sîntem aici de 10 zile⁶¹ — Schorlemmer, Pumps, mi-
cuța²⁰⁵) și eu. Dulcea trîndăvie de la mare este de vină dacă
abia astăzi ajung să-ți răspund.

În primul rînd, te-am recomandat direct lui Sam Moore
și l-am rugat să-ți trimită adresa biroului lui din oraș (printre
avocați, aceste birouri se numesc chambers), căci eu n-o am
la mine, iar în timpul zilei Moore nu poate fi găsit decît
acolo. În el vei descoperi englezul model, care întrunește toate
calitățile și nu manifestă nici unul dintre defectele națiunii
sale. Bineînțeles, este și social-democrat, vorbește și germana,
chiar dacă nu fluent. Te va ajuta bucuros cu tot ce îi va sta
în putință și-ți va putea fi mai de folos decît mine. Dacă au
trecut 13 ani de cînd te-ai retras din afaceri și 12 de cînd ai

²⁰⁵) Fiica lui Pumps, Lilian. — *Nota red.*

părăsit Manchesterul³⁰⁶, nu te mai bucuri de prea multă influență asupra unor oameni al căror principiu de bază este : o mină spală pe alta. Cum Moore nu s-a retras decît de trei-patru ani și trăiește mai departe în mijlocul lor, el poate mai degrabă să aranjeze ceva. Eu, de pildă, nici măcar nu mai știu dacă oamenii cu care am avut legături mai trăiesc, dacă și-au păstrat vechile firme sau dacă n-au lichidat totul. Dacă te-aș introduce la Ermen & Roby, n-ai avea nimic de cîștigat, ci, mai degrabă, de pierdut, căci oamenii ăștia n-o să-ți arate, totuși, fabrica lor și, în final, i-ar avertiza la bursă și pe ceilalți patroni de țesătorii și fabricanți în privința ta.

În fabrici de fire de tricotat și ată de cusut nu vei putea să intri, căci, după cîte știu eu, în afară de E[rm]en & R[oby] nu există nici una la Manchester. Filaturi există de tot felul, numai că acolo nu vezi decît vechile mașini de tors, pentru că fabricanții vînd firele în formă brută. Care e cea mai bună metodă de a pătrunde în fabrici, asta depinde de la caz la caz, în general însă eu am fost întotdeauna de părere că cel mai sigur este ca oamenilor cărora le-ai fost recomandat să le spui deschis cine ești. Încercările făcute de mulți filatori germani de a pătrunde prin viclesuguri n-au avut aproape niciodată alt rezultat decît că au fost descoperiți și denunțați celorlalți la bursă, după care nu li s-a mai arătat nimic. Concurența se face aici la scară mult mai mare decît în Germania, și micile șiretlicuri, folosite acolo frecvent, aici nu duc la nimic.

La începutul lui octombrie se va întoarce și Schorlemmer, care te poate și el ajuta. Foarte necesară ți-ar fi, în primul rînd, o recomandare de la E[rm]en & E[ngels] către o mare casă de reprezentanțe germană, care te-ar recomanda mai departe și care ți-ar putea spune și în ce cazuri izolate este oportun să nu mărturisești cine ești.

Dar destul pentru astăzi. Se pune masa. În rest, o ducem foarte bine aici ; vremea frumoasă, berea de Pilsen, aerul și băile de mare mi-au alungat cu desăvîrșire criza de gastrită pe care am avut-o luni, în ziua plecării tale. Pumps și Schorl[en]mer îți trimit calde salutări.

Al tău,
F. Engels

95

Engels către Jenny Longuet

la Argenteuil

10, Columbia Terrace
Great Yarmouth, aug. 27, 82

Draga mea Jenny,

Multe mulțumiri pentru scrisoarea ta. Mi-ar fi fost de ajuns și o carte poștală. Sînt bucuros că ai deschis scrisoarea mea către Maur și te-ai îngrijit de cele ce cuprinde²⁰⁶⁾.

Am primit o scrisoare din Lausanne²⁰⁷⁾ și o telegramă din Vevey⁶⁹ cu noua lor²⁰⁸⁾ adresă, Hôtel du Léman, unde se pare că vor să se stabilească. În privința sănătății Maurului, am fost realmente bucuros să aflu de la tine un raport lucid și obiectiv. Laurei, care nu l-a văzut decît cîteva ore, i-a făcut o impresie exagerat de bună, pe cînd Tussy, care l-a văzut la Argenteuil, a fost dezamăgită, părăindu-i-se că progresele n-au fost prea mari. Eu sînt întru totul de părerea ta că avem motive să fim mulțumiți de progresul realizat, ținînd seama de vremea foarte proastă, care l-a urmărit cu îndărătnicie, și de cele trei pleurite, dintre care două atît de serioase. Nici un moment n-am crezut că va fi în stare să petreacă iarna viitoare în Anglia și, înainte de plecarea lui la Alger, am mărturisit aceste gînduri Helenei²⁰⁹⁾ și altor oameni discreți. Așa că pentru mine asta nu este o surpriză ; sînt dezamăgit doar pentru că mă îndoiesc că va fi în stare ca înainte de venirea iernii să treacă pe aici pentru cîteva săptămîni. În orice caz, mă bucur că medicii sînt toți de aceeași părere în această problemă, ceea ce-l va face să se supună mai ușor. Dacă va mai sta un timp la Enghien sau la Cauterets, ca să scape de ultimul rest de bronșită, după care ar urma o cură de aer sus în Alpi sau în Pirinei, se va pune din nou complet pe picioare și-și va recăpăta capacitatea de muncă. Dar, cum spui și tu, toate astea pot fi date peste cap

²⁰⁶⁾ Vezi volumul de față, p. 91—92. — *Nota red.*

²⁰⁷⁾ Vezi volumul de față, p. 90. — *Nota red.*

²⁰⁸⁾ — a lui Marx și a Laurci Lafargue. — *Nota red.*

²⁰⁹⁾ Helene Demuth. — *Nota red.*

de o recidivă, care însă acum, mai ales după experiența pe care a acumulat-o, este puțin probabilă.

Draga mea Jenny, știi cit de mult ai avut de suferit și mai ai și acum. Gîndurile mele te-au însoțit adeseori și-mi părea rău că nu găsesc o posibilitate de a te ajuta. Tu și Maurul erați subiectul aproape permanent al discuțiilor de-mai fiecare zi cu Nim²¹⁰), cînd dimineața mă duceam să-mi beau berea de Pilsen. Dar mai știu că viteaza mea Jenny nu va pierde curajul și, după ce vei trece cu bine prin viitoarea încercare²¹¹), sper și mă aștept să-ți poți aranja în așa fel gospodăria, încît să-ți asiguri puțină liniște și odihnă.

Nici nu-ți poți închipui cît s-a schimbat Pumps de cînd este aici. Nu se ocupă decît de baby²¹²) al ei ; toalete, distracții, excursii — de toate pare să fi uitat. O îngrijește bine pe micuță, cu multă voie bună și răbdare. E drept că este, într-adevăr, un copil foarte bun, care rîde aproape într-una, chiar și acum, cînd îi ies doi dinți. Să sperăm că mama și copilul vor continua în același fel.

Schorlemmer, care-ți trimite salutările lui prietenești, pleacă mîine în Germania, iar eu îl voi însoți pînă la Londra, unde voi rămîne o zi-două, cu treburi. Aici mai stăm vreo două săptămîni, dacă nu ne va alunga vremea, care de marțea trecută este extrem de nestatornică. Bietului Percy²¹³), care a venit miercurea trecută, îi este hărăzit, pare-se, un concediu în umezeală — proastă perspectivă pentru un reumatic. În ce mă privește, aerul și băile de mare mă fortifică strașnic și sper că iarna asta voi putea lucra cum trebuie.

Calde salutări din partea noastră a tuturor lui Longuet, ție și copiilor și toată afecțiunea

de la al tău sincer,
F. Engels

Originalul în limba engleză.
Tradus din limba germană

²¹⁰) Helene Demuth. — *Nota red.*

²¹¹) — nașterea unui copil. — *Nota red.*

²¹²) — fiica ei, Lilian. — *Nota red.*

²¹³) Percy Rosher. — *Nota red.*

96

Engels către Karl Kautsky ³⁰⁷

la Viena

Londra, 12 sept. 82

Dragă domnule Kautsky,

Trebuie, într-adevăr, să mă ierți că te-am lăsat atît de mult să aștepti răspunsul meu. Am fost de atîtea ori împiedicat în fel și chip să mă apuc de lucru, încît, ca să o pot face în sfîrșit, a trebuit să rezolv la repezeală toate problemele secundare și să amîn toată corespondența care nu era absolut presantă. Și, întrucît cu problema colonială ³⁰⁸ a d-tale mi-ai dat o temă care nu-i atît de ușor de rezolvat, și scrisoarea d-tale a avut aceeași soartă; totodată, am uitat de bunul Walter.

Dacă Walter și dr. Braun vor veni aici, mă voi bucura să-i văd și voi face cu plăcere pentru ei tot ce depinde de mine. Restul se va aranja. Dar ce vrea, de fapt, W[alter] să studieze aici? Căci tocmai asta trebuie clarificat în primul rînd. Socialismul ca atare? Pentru asta nu e nevoie să vină aici, o poate face oriunde în afara Austriei și Germaniei; în plus, aici ar epuiza rapid sursele, respectiv literatura care merită să fie citită. Economia politică? Istoria? În acest domeniu, la British Museum ar cunoaște embarras de richesses ²¹⁴), așa încît un om fără experiență riscă să se piardă în mulțimea materialelor. Științele naturii? Pentru asta e nevoie de prelegeri, care aici costă enorm. Eu cred că, înainte de a trimite omul aici, ar trebui stabilit cu el un plan precis referitor la studiile lui — cel puțin în linii mari — și, dacă respectivul plan îmi va fi comunicat, voi putea mai ușor să apreciez dacă este mai bine să-l pună în aplicare aici sau în altă parte. În plus, în cazul cînd n-are măcar *unele* noțiuni de limbă engleză, se va descurca foarte greu aici. Ar fi mai bine, cred, dacă mai întîi ar studia vreo șase luni franceza și engleza, pentru ca, înainte de a pleca în străinătate, să poată citi în aceste două limbi măcar atît cît are nevoie. În afară de aceasta, dacă vrea ca studiile să-i fie încununat de succes,

²¹⁴) — dificultatea de a alege din prea multe. — Nota trad.

trebuie să aibă și anumite cunoștințe elementare de istorie, geografie și, pe cât se poate, de matematică și științele naturii. Eu n-am de unde să știu cum se prezintă la capitolele acestea, dar dacă șchiopătează, cel mai bine ar fi, cu siguranță, să fie trimis mai întâi la Viena, pentru ca, sub îndrumarea prietenilor, să-și însușească în primul rînd aceste discipline și, mai ales, să învețe înainte de toate *cum* se poate studia ceva temeinic atunci cînd trebuie s-o faci de unul singur. Altminteri, aici, la Londra, banii ar fi, în cea mai mare parte, azvirlîți de pomană. Asta e părerea mea în această situație ; s-ar putea ca spusele mele să fie complet deplasate, dar eu nu știu absolut nimic despre nivelul de cunoștințe al tînărului, drept care am socotit necesar să atrag atenția asupra cîtorva aspecte. Dacă-mi vei mai comunica unele amănunte în această privință, nu va trebui să aștepți prea mult răspunsul. După cum știi, eu sînt întotdeauna de părere că tinerii stăruitori trebuie să fie trimiși în străinătate pentru a-și lărgi orizontul și a se debarasa de prejudecățile locale, care nu pot fi evitate în patrie.

În general, pe M[arx] nu trebuie să contezi prea mult în legătură cu W[alter]. E puțin probabil să se întoarcă înainte de luna mai și chiar și atunci va fi nevoit să se cruțe foarte mult, pentru a-și putea termina lucrările. De fapt, și acum îi este strict interzis să vorbească mult, în plus, seara trebuie să aibă liniște, pentru că altminteri îl așteaptă o noapte proastă. În timpul zilei, bineînțeles, preferă să lucreze. Cînd ai de luptat cu o bronșită cronică veche de ani de zile și cu o pleurită gravă, care s-a repetat în trei rînduri, și cînd trebuie să te străduiești nu numai să înlături urmările, dar și să nu recidivezi, și toate acestea la 65 de ani, numai asta îți dă destul de lucru.

Mă întrebi ce părere au muncitorii englezi despre politica colonială ? Ei bine, absolut aceeași ca despre politică în general : au aceeași părere ca și burghezii. Aici nu există un partid muncitoresc, există doar unul conservator și unul liberal-radical, iar muncitorii profită cu inima ușoară, împreună cu aceste partide, de monopolul colonial al Angliei și de monopolul ei pe piața mondială. După părerea mea, coloniile propriu-zise, adică țările ocupate de o populație europeană — Canada, Colonia Capului, Australia —, toate vor deveni independente ; în schimb, țările aflate sub stăpînire străină, dar locuite de indigeni — India, Algeria, posesiunile olandeze, portugheze și spaniole — vor trebui să fie deocamdată

preluate de proletariat și cât mai curînd posibil să li se acorde independența. Cum anume se va desfășura acest proces, e greu de spus. India va face, poate, o revoluție, e chiar foarte probabil, și, cum proletariatul care se eliberează nu poate purta războaie coloniale, lucrurile trebuie lăsate să-și urmeze cursul, împrejurare în care însă nu vor putea fi evitate, desigur, tot felul de distrugerii. Asemenea lucruri sînt însă inerente oricărei revoluții. Toate acestea s-ar putea petrece și în alte părți, de pildă în Algeria și în Egipt, ceea ce *pentru noi* ar fi, fără îndoială, cel mai bun lucru. Vom avea destul de lucru la noi acasă. De îndată ce Europa și America de Nord vor fi reorganizate, ele vor constitui o forță atît de colosală și un asemenea exemplu, încît țările semicivilizate se vor încadra de la sine pe făgașul nostru; le vor împinge înseși nevoile economice. Fazele sociale și politice pe care vor trebui să le parcurgă atunci aceste țări înainte de a ajunge și ele la o organizare socialistă — iată un subiect care nu cred că ne-ar putea inspira astăzi decît ipoteze absolut inutile. Un singur lucru este cert: proletariatul victorios nu poate fericii cu sila nici un popor străin, fără ca prin aceasta să-și submineze propria lui victorie. Ceea ce nu exclude, desigur, războaiele de apărare de diferite tipuri.

Povestea din Egipt⁵⁷ a fost pusă la cale de diplomația rusă. Gladstone trebuie să ia Egiptul (ceea ce e încă departe să realizeze, iar dacă va reuși, nu se știe pentru cîtă vreme) pentru ca Rusia să ia Armenia; jocul acesta ar însemna, după Gladstone, eliberarea unei țări creștine de sub jugul mahomedan. Tot restul, în problema aceasta, nu reprezintă decît aparență, vorbe goale, pretexte. Dacă proiectul acesta va reuși, asta se va vedea curînd.

Cu cele mai sincere salutări.

Al d-tale,
F. E.

D-rul Sax mi-a trimis chiar acum cartea lui despre Turingia²¹⁵); te rog, fii bun și mulțumește-i în numele meu; de îndată ce-o voi citi, îi voi răspunde.

Adresa mea conspirativă: Mrs. P. W. Rosher, 122, Regent's Park Road, fără plic interior. E vorba de Pumps;

²¹⁵) E. Sax „Die Hausindustrie in Thüringen“. — Nota red.

apropo, are o fetiță²¹⁶⁾. Ea nu mai locuiește, ce-i drept, la mine, dar asta nu schimbă cu nimic lucrurile.

Publicat pentru prima oară
în „Arhiv Marhsa i Enghelsa“,
vol. I (VI) 1932

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

97

Engels către Eduard Bernstein

la Zürich

Londra, 13 sept. 1882

Dragă domnule Bernstein,

Nu s-a ales nimic de lucrul în stațiunea Yarmouth — într-o singură cameră, cinci oameni, dintre care un copil²¹⁷⁾ de 4 luni al nepoatei mele²¹⁸⁾ —, nu era nimic de făcut și orice activitate s-a metamorfozat în bună dispoziție și consumarea excelentei beri de Pilsen. De mâine însă mă apuc de lucru și nu mă mai intrerup pînă nu termin broșura²¹⁹⁾.

Propunerea dv. cu privire la o prefață despre socialismul lui Bismarck este perfect justificată și în parte, corespunde propriilor mele dorințe. Dar porcăria asta nu poate fi lichidată într-o prefață, care s-ar lungi prea mult. În plus, îmi lipsește materialul referitor la asigurările în caz de accidente etc., respectiv proiectele de lege, și fără asta nu merge.

Tema aceasta mi se învîrte de mult prin cap și-mi dau foarte bine seama că ar trebui să scriu ceva despre ea. De aceea am de gînd să scriu (pentru „Soz[ial]dem[okrat]“) o serie de articole (dintre care fiecare constituie un tot) despre pseudo-socialismul care bîntuie acum în Germania; ulterior, întreaga serie ar putea fi editată sub formă de broșură³⁰⁹⁾.

²¹⁶⁾ Lilian Rosher. — *Nota red.*

²¹⁷⁾ Lilian Rosher. — *Nota red.*

²¹⁸⁾ Mary Ellen Rosher. — *Nota red.*

²¹⁹⁾ F. Engels. „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință“ (ediția germană) (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 191—235. — *Nota trad.*). — *Nota red.*

Prima parte : socialismul lui Bismarck — 1. Taxele vamale protecționiste, 2. Etatizarea căilor ferate, 3. Monopolul tutunului, 4. Asigurările muncitorilor. Dar pentru aceasta ar trebui să am :

ad. 2. un buletin al cursurilor, în care să fie indicat cursul căilor ferate etatizate în ultima vreme (Berg. Märk., Berlin-Görlitz, Berlin-Stettin, Märkisch-Posen), cu puțin timp înainte de etatizare, și, dacă se poate, prețurile plătite de stat pentru aceste linii

ad. 4. proiectul de lege al lui Bismarck în forma în care a fost prezentat Reichstagului.

Dacă mi le puteți procura, voi avea suficient material.

La aceasta aş mai adăuga încă o parte, unde aş critica o serie de idei confuze, încetățenite datorită lui Lassalle și pe care, când și când, le mai repetă și oamenii noștri — de pildă „legea de aramă a salariului“²⁶⁵, „venitul integral provenit din muncă pentru muncitor“³¹⁰ (și nu pentru muncitori) etc. Mai mult decât în prima parte, aici este absolut necesar să se facă, în sfârșit, ordine, și dacă asta îi supără pe unii dintre „conducătorii“ adepți ai lui Lassalle, pe care, din nefericire, i-am primit în rîndurile noastre³¹¹, cu atât mai bine. Pentru mine, această a doua parte este, de fapt, cea mai importantă.

Nu știu însă dacă nu se vor găsi unii cărora să nu le prea convină o critică atât de temeinică făcută sfîntului Ferdinand²¹⁹). Se va considera, poate, că apariția unui asemenea articol în organul partidului ar însemna o provocare la sciziune în partid și o încălcare a acordului încheiat, la timpul său, cu lassalleenii. În acest caz s-ar putea ca, după ce voi termina de scris, să public totul în broșură, fără apariția prealabilă a textului în „S[ozialdemokrat]“.

Așadar : sau apare *totul* în „S[ozialdemokrat]“ și apoi în broșură,

sau apare de la început în broșură,
sau rămîne, în general, nescris.

Voilà mon cas²²⁰). Și acum alegeți ceea ce doriți și sfătuți-vă, la nevoie, și cu ceilalți. Dar, o dată lucrurile hotărîte, ele trebuie să fie și îndeplinite. Eu nu mă mai pot expune a doua oară neplăcerilor pe care le-am avut cu „Dühring“, cînd a protestat Most³¹².

²¹⁹) Lassalle. — *Nota red.*

²²⁰) — Iată cum stau lucrurile. — *Nota trad.*

De altfel, povestea lui Bismarck, și tot ce este în legătură cu ea, a fost foarte bine tratată în cele două articole din „S[ozialdemokrat]“ consacrate unei eventuale abrogări a legii excepționale împotriva socialiștilor ³¹³. Presupun că autorul lor e Bebel; dacă nu, partidul se poate felicita că mai are încă un om care știe să pătrundă atât de uimitor în esența lucrurilor, lăsînd de o parte toate considerentele de ordin secundar, și care, totodată, se exprimă atât de simplu și de clar. Articolele sînt excelente.

Cele spuse de dv. întru justificarea slăbiciunii unor persoane din Germania le-am repetat și eu de multe ori. Dar este vorba tot de acea veche lipsă de caracter și de insuficienta fermitate a germanului, precum și de nevoia lui de a arăta nu muncitorilor, ci filistinilor că este un om de treabă, respectabil, și nu primejdiosul antropofag, drept care trece. E vorba de aceiași oameni care-și închipuie că puțințica lor cultură este absolut necesară pentru ca muncitorii să nu se auto-elibereze, ci să fie salvați de ei; eliberarea clasei muncitoare este cu puțință, după părerea lor, numai cu ajutorul mic-burghezului „cult“ ²²¹); cum ar putea bieții, neajutorații, „inculții“ muncitori să înfăptuiască singuri acest lucru!

Lui Kautsky i-am scris ieri ²²²). Afirmă că a găsit acolo cîțiva doctori în filozofie foarte buni. Dacă sînt *într-adevăr* buni, sînt cît se poate de bineveniți.

Adolf Beust vă poate cînta melodia la „Vicarul din Bray“ ³¹⁴.

Calde salutări.

Al dv.
F. E.

Publicat pentru prima oară
în „Arhiv Marksa i Enghelsa“,
vol. I, 1924

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

²²¹) În original, ironic, în dialect: „jebildet“ (în loc de: „gebildet“); „unjebildet“ (în loc de „ungebildet“). — *Nota red.*

²²²) Vezi volumul de față, p. 351—354. — *Nota red.*

98

Engels către Laura Lafargue

la Vevey

Londra, 20 sept. 1882

Draga mea Laura,

Sper că Marx a primit micul meu răvaș din 18²²³). Astăzi, deși întâmpin unele dificultăți, va trebui să respect promisiunea pe care ți-am făcut-o. Am lucrat toată ziua pînă la 6, apoi am luat masa ; acum este ora 9 fix și deci încă nu mi-am făcut complet siesta ; în plus, Percy²²⁴) stă la mine în cameră, dar, din fericire, este cufundat în citirea lui „Joseph Andrews“²²⁵).

Mă întrebi dacă cunosc Vevey ? Doar am fost încartiruit acolo, în septembrie 1849⁶⁸, vreo două săptămîni și cunosc tot țărmul elvețian al lacului, de la Villeneuve la Geneva, Dent du Midi și Mont Blanc și toate celelalte. Dacă nu mă înșel, noi, ofițerii, am fost încartiruiți în hotelul vostru de pe chei. În scuarul de sub copaci, în fața lacului, obișnuia Willich să-și antreneze cei doi cai ai lui.

Îmi pare rău că nu puteți parcurge măcar în parte ruta pe care v-am schițat-o eu²²⁶). Alpii Bernezi întrec în multe privințe lacul Geneva. Dar, dacă Maurul va dori să facă în octombrie o călătorie în Anglia, în curînd va trebui să părăsiți Alpii. Sper că încercarea de a veni înapoi nu va prezenta nici un risc pentru el. Altminteri, ar fi un act nechibzuit. Dar medicii vor fi cei care vor hotărî în această chestiune, precum și în privința locului unde să plecăm iarna. Dacă, totuși, ține să vină, să nu amîne prea mult. Aici, vremea a fost frumoasă, dar destul de rece, mai ales noaptea și dimineața. Ieri a plouat toată ziua, astăzi e uscat, dar cerul e mai tot timpul mohorit. De altfel, statisticile Maurului privitoare la barometru²²⁷) coincid perfect cu experiențele făcute de noi în timpul

²²³) Vezi volumul de față, p. 102. — *Nota red.*

²²⁴) Percy Rosher. — *Nota red.*

²²⁵) Romanul lui Henry Fielding „The adventures of Joseph Andrews“. — *Nota red.*

²²⁶) Vezi volumul de față, p. 97. — *Nota red.*

²²⁷) Vezi volumul de față, p. 100. — *Nota red.*

cît am stat la Yarmouth, numai că noi am avut o vreme foarte ploioasă, în timp ce barometrul urca la maximum, iar Tussy se tot ruga fierbinte ca stupidul barometru să coboare din nou !

Cît despre vinul a cărui spumă formează o stea, această proprietate o are numai *Cortailod* — celelalte vinuri de Neufchâtel n-o au, după cîte știu eu, și nici nu sînt atît de bune.

Mă întreb cine o fi scornit zvonul ăsta prostesc în legătură cu Bebel²²⁸). Pînă vinerea trecută (ziua în care ziarele pariziene anunțau vestea), „Kölnische Zeitung“ nu știa nimic, sau, cel puțin, n-a pomenit nimic despre asta. Se pare că este o născocire gazetărească lansată de Mehring și pusă în circulație la Paris de Hirsch. Poate că sînt pe o pistă falsă, dar nu m-ar mira deloc să fie așa. Cine altul ar fi putut publica atît de rapid în „Bataille“ și „Citoyen“ un necrolog în care (cel puțin în „Bat[aille]“) este citată o **veche** cuvîntare a lui Bebel, conținînd opțiunea exclusivă a acestuia pentru mijloace legale ? Am trecut cu toții printr-o spaimă cumplită. Vineri seara, doi membri ai asociației muncitorești din Tottenham Street²⁷⁰ au venit și m-au întrebat care este adevărul. Atunci am auzit prima oară despre treaba aceasta. În aceeași seară, Tussy a primit „Bataille“ cu articolul pomenit mai sus ; tăcerea lui „Justice“ putea fi explicată prin absența lui Longuet. Să vînez în cafenele ziarele germane era inutil ; sîmbătă, numerele care ar fi putut conține ceva despre aceasta nu se mai aflau pe mese. În sfîrșit, sîmbătă seara, Tussy (nu eu) a primit „Sozialdemokrat“, în care nu se pomenea nimic despre asta, ci se anunța că B[ebel] este din nou în stare să iasă din casă. Pierderea lui Bebel ar fi fost ireparabilă. Unde mai poți găsi în Germania, sau în altă parte, un asemenea cap ? Cine din tînăra generație vădește o asemenea claritate teoretică, un tact atît de abil, o hotărîre atît de calmă ? Dar totul nu a fost decît o născocire și nici nu-ți pot descrie ușurarea pe care am simțit-o cînd orice urmă de îndoială a fost risipită.

Sînt foarte bucuros că Jenny a trecut cu bine criza și că evenimentul a însemnat împlinirea unei vechi dorințe a tuturor²²⁹). Am impresia că a fost foarte greu. Cu siguranță că Dourlen s-a îngrijit de cineva care să vadă de ea ; la 41, Mait-

²²⁸) Este vorba de știrea falsă apărută în presă despre moartea lui Bebel. — *Nota red.*

²²⁹) Este vorba de nașterea lui Jenny, fiica lui Jenny Longuet. — *Nota red.*

land Park, nimeni ²³⁰⁾ nu se îndoiește de asta și, în acest caz, absența „autorului“ ²³¹⁾ a fost de-a dreptul o binefacere.

Micuța Pumphia ²³²⁾ are vărsat de vînt și este foarte agitată ; acum a început-o și ea cu plînsul. Toată povestea va trece în cîteva zile și n-ar afecta-o atît de mult dacă nu i-ar fi apărut pe limbă două pustule care, împreună cu cei doi dințișori pe cale să-i iasă, îi mai dau mari dureri în gură. Încolo, totul e în ordine.

Calde salutări ție și Maurului din partea tuturor, precum și de la al tău devotat,

F. Engels

Bernstein scrie că „Vicarul din Bray“ ²³³⁾ a stîrnit mare senzație.

De cînd s-a întors și *pină simbăta trecută*, Tussy i-a scris lui Jenny de *trei ori* !

Publicat pentru prima oară
în limba originalului în :
F. Engels, P. et L. Lafargue.
„Correspondance“, vol. I,
Paris, 1956

Originalul în limba engleză
Tradus din limba engleză

Engels către Eduard Bernstein ³¹⁵

la Zürich

Londra, 22 sept. 1882

Dragă domnule Bernstein,

Alăturat vă trimit prefața ²³⁴⁾, capitolele I și II ²³⁵⁾. Capitolul al III-lea este, de asemenea, gata, ca și o notă de

²³⁰⁾ Se referă la Eleanor Marx și Helene Demuth. — *Nota red.*

²³¹⁾ Charles Longuet. — *Nota red.*

²³²⁾ — fiica lui Pumps, Lilian Rosher. — *Nota red.*

²³³⁾ F. Engels. „Vicarul din Bray“. — *Nota red.*

²³⁴⁾ F. Engels. „Prefață la prima ediție germană a «Dezvoltării socialismului de la utopie la știință» (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 332—334. — *Nota trad.*) — *Nota red.*

²³⁵⁾ Este vorba de capitole din prima ediție germană a lucrării lui F. Engels „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință“. — *Nota red.*

încheiere, de aproximativ 7 pagini, despre vechea proprietate în obște asupra pământului („Marca“) ²³⁶) în Germania. Mai vreau însă s-o revăd încă o dată temeinic și o mai rețin puțin.

Cu reclama de la începutul cărții nu pot fi de acord. Întrucît Lafargue a scos ediția franceză, iar Malon i-a trimis ceva absolut nesatisfăcător de acest gen, Marx a scris împreună cu L[afargue] această introducere ³¹⁶, care acolo poate că mergea. Ediția germană, scoasă de mine, nu se pretează însă în nici un caz la așa ceva. Cînd M[arx] va fi din nou aici, s-ar putea să scriu poate pentru voi o broșurică despre socialismul german din 1840 pînă în 1852 ³¹⁷. Odată și odată tot trebuie s-o fac. Numai că M[arx] are mai mult de jumătate din material și Dumnezeu știe pe unde zace.

În legătură cu legea cu privire la asigurările în caz de accidente, am nevoie, firește, de *ambele* proiecte, precum și de toate noile proiecte cu caracter social, prezentate Reichstagului în toamnă.

Revendicarea condamnării absolute a impozitelor indirecte, noi am lansat-o încă în 1849 și 1850 ³¹⁸, de aici s-a și inspirat Lass[alle]. Am reținut tot ce ați mai arătat în legătură cu Lass[alle]. În unele privințe s-ar putea aduce unele obiecții, dar nu despre aceasta este vorba. *Persoana* lui Lass[alle] nu intră în discuție, voi fi însă obligat să pun capăt iluziilor că în domeniul economic (ca și în oricare alt domeniu) L[assalle] a fost un gînditor original ²³⁷).

Mă bucur că articolele sînt scrise de Vollmar ²³⁸), ceea ce dovedește că a făcut mari progrese. Sînt întru totul de acord cu cele spuse de dv. referitor la legea excepțională împotriva socialiștilor ¹⁰⁶. Legea ne poate fi de folos numai dacă va fi purement et simplement ²³⁹) abrogată. Și acest lucru se va întîmpla numai dacă în dugheana politică din Germania va pătrunde, într-un fel sau altul, un suflu proaspăt, dacă vor surveni evenimente care să acționeze nemijlocit în direcția revoluției — o nouă eră ²⁵², o constituție în Rusia, sau ceva

²³⁶) F. Engels. „Marca“. — *Nota red.*

²³⁷) Vezi volumul de față, p. 354—356. — *Nota red.*

²³⁸) Vezi volumul de față, p. 355. — *Nota red.*

²³⁹) — pur și simplu. — *Nota trad.*

de felul ăsta. În cazul acesta, vom câștiga, fără îndoială, majoritatea pretutindeni unde acum avem o puternică minoritate și vom cuceri, în afară de Saxonia, toate orașele mari.

Reclamațiile dv. împotriva francezilor sînt eternele reclamații pe care toți le fac. Francezii acționează sub impulsul momentului și sub influența diferitelor persoane. „Cit[oyen]“ nu-l citesc, „Ég[alité]“ sosește foarte neregulat, nici nu știu dacă mai trăiește, așa că nu pot nicidecum să apreciez ce-au mai făcut oamenii aceștia în ultimul timp. Un lucru este însă sigur : cu Brousse nu se poate trăi în pace. El este și rămîne un anarhist cras, care n-a admis decît participarea la alegeri ; totodată, excluzîndu-i pe ceilalți din Fédération du Centre ³¹⁹, el și Malon au ascuțit la maximum lupta, în care Br[ousse] aplică o tactică absolut bakunistă : calomnii, minciuni și toate infamiile posibile. Tactica celorlalți este, poate, din cînd în cînd, prostească și puerilă, poate că nu-și atinge scopul, poate că nouă, celor din străinătate, ne ia orice posibilitate de a le veni în ajutor (ceea ce noi aici am și refuzat categoric), dar principalul rămîne faptul că o colaborare cu Br[ousse] este cu neputință. El nu-și găsește liniștea pînă cînd mica lui clique ²⁴⁰), uzînd de metodele „Alianței“ ²⁸, nu are în mînă toată mișcarea. De altfel, întregul „partid muncitoresc“ al ambelor fracțiuni laolaltă constituie doar o parte infimă a masei muncitorilor din Paris, care continuă să urmeze oameni ca Clemenceau, împotriva căruia Guesde a pornit o polemică cu un caracter prea personal, dusă, în general, nu în termenii cei mai potriviți. Or, Cl[emenceau] este foarte capabil de o evoluție și, în anumite condiții, poate merge mult mai departe decît acum, mai ales dacă va înțelege că este vorba de *lupta de clasă* ; bineînțeles, el va înțelege acest lucru numai dacă *va fi nevoieit*. Guesde și-a băgat în cap că la république athénienne ²⁴¹) a lui Gambetta este mai puțin periculoasă pentru socialiști decît la république spartiate ²⁴²) a lui Clemenceau și vrea să împiedice instaurarea acesteia, ca și cum noi, sau orice alt partid din lume, am putea împiedica vreo țară să parcurgă treptele istoricește necesare ale dezvoltării ei ; el nu se gîndește că în Franța ar fi mai greu să se ajungă de la o republică à la Gambetta la socialism fără să se treacă prin-

²⁴⁰) — clică. — *Nota trad.*

²⁴¹) — republica ateniană. — *Nota trad.*

²⁴²) — republica spartană. — *Nota trad.*

tr-o republică à la Clemenceau. Iar fără înțelegerea interdependenței istorice necesare și, implicit, a cursului probabil al evoluției evenimentelor, nici o politică de partid nu poate fi dusă cu succes. În ce mă privește, eu consider capitolul acesta încheiat și-i las pe oameniiăștia să facă ce vor. Nici belgienii nu vor realiza mare lucru cu avertismentele lor.

Nepoata și fiica adoptivă a lui J[ohn] St[uart] Mill, care a trimis bani pentru fondul electoral, se numește *Helen Taylor*, deci nu este una și aceeași persoană cu *Ellen M. T[aylor]* și, chiar dacă amîndouă prenumele înseamnă Elena, între ele trebuie să se facă o deosebire riguroasă.

Despre Garcia²⁴³) nu știu absolut nimic. Din cînd în cînd vine pe la mine cîte ceva de la Club³²⁰, așa încît cu prima ocazie mă voi interesa.

Apropo. Cine a lansat în „Citoyen“ și „Bataille“ știrea despre moartea lui Bebel? Noi, cei de aici, ca și Marx la Vevey⁶⁹, unde s-a aflat timp de trei săptămîni, ne-am speriat cumplit și n-am avut nici o posibilitate să verificăm vestea pînă luni seara, cînd am găsit în „Justice“ telegrama de dezmințire dată de Liebk[necht], căci ceea ce a comunicat și ceea ce nu a comunicat „Soz[ial]dem[okrat]“ nu ne putea da o certitudine absolută, întrucît gazeta apăruse încă de joi. — M[arx] se află acum pe drumul de întoarcere spre Argenteuil, poate că rămîne și cîteva zile la Geneva; se simte mai bine, dar vara aceasta proastă i-a redus la jumătate succesul tratamentului.

Vă rog să-mi scrieți cîteva rînduri pentru a-mi confirma primirea manuscrisului, precum și să-mi trimiteti manuscrisul *împreună* cu colile de corectură, bineînțeles, sub banderolă. Cît timp mai pot reține restul²⁴⁴) fără să stînjenesc tipărirea?

Calde salutări.

Al dv.,
F. E.

Publicat pentru prima oară,
în întregime, în
„Arhiv Marksa i Enghelsa“,
vol. I, 1924

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

²⁴³) Vezi volumul de față, p. 374—375. — *Nota red.*

²⁴⁴) Vezi volumul de față, p. 360—361. — *Nota red.*

100

Engels către August Bebel

la Leipzig

Londra, 23 sept. 1882

Dragă Bebel,

Am tras, din pricina ta, o spaimă strașnică. Acum o săptămână, vineri 15 crt.²⁴⁵), la ora 10 seara au venit la mine doi oameni de la Asociație¹⁵², care m-au întrebat dacă este adevărat ceea ce s-a comunicat în două numere din „Citoyen“ (cu un necrolog), și anume că ai fi murit. Le-am explicat că este foarte puțin probabil, dar nu le-am putut spune nimic precis. Cum la mine se afla un tip plictisitor care nu voia să plece, deși eu nu mai scoteam o vorbă, abia după ora 11 am putut să alerg la Tussy Marx; nu se culcase încă. Avea „Bataille“ — tot cu un necrolog, fără nici o indicație cu privire la sursa informației, care însă era prezentată ca neîndoielnică. Așadar, consternare generală. Cea mai mare nenorocire care se putea întâmpla partidului german părea, cel puțin, foarte verosimilă. Ziarele engleze n-au publicat nimic, ceea ce în entuziasmul provocat de Egipt³²¹ era cât se poate de explicabil. După toate, sîmbătă n-am primit nici numărul meu din „Soz[ial]dem[okrat]“, nu știu ce s-o fi întîmplat; din fericire, duminică dimineața am descoperit că Tussy îl primise pe al ei și că, judecînd după conținutul ziarului, știrea aceasta apărea ca absolut neverosimilă. Să caut prin cafenele ziare germane era din capul locului lipsit de sens, întrucît acestea sînt zilnic schimbate. Așa se face că am rămas în cea mai chinuitoare incertitudine, pînă cînd, în sfîrșit, luni seara a sosit „Justice“ cu o dezmințire oficială.

Cu Marx s-a întîmplat același lucru. El era la Vevey, pe malul lacului Geneva, și a citit povestea asta în reacționarul „Journal de Genève“, care, bineînțeles, o prezenta ca absolut certă. Mi-a scris în aceeași zi²⁴⁶), uluit la culme.

²⁴⁵) În original greșit — „16 crt.“. — *Nota red.*

²⁴⁶) Vezi volumul de față, p. 100. — *Nota red.*

Scrisoarea lui a sosit tocmai în acea luni seara, așa că, încă cu poșta de dimineață, i-am putut transmite îmbucurătoarea veste ²⁴⁷⁾ că totul a fost o născocire.

Nu, bătrine, n-ai dreptul să dai atât de devreme ortul popii. Ești cu 20 de ani mai tânăr decât mine și, după ce vom mai da împreună câteva bătălii îndrăcite, ai datoria să mai rămii în focul luptei chiar și atunci când chipul meu va fi încremenit într-o ultimă grimasă. Și, cum cei despre care se zvoneste că au murit trăiesc cel mai mult, ție, ca și lui Marx ³²²⁾, îți este, desigur, hărăzită acum o viață foarte lungă.

Dar cine dracu o fi răspîndit zvonul acesta stupid? Nu cumva în spatele lui se ascunde mincinosul Mehring ⁵⁹⁾?

Ai primit ultima mea scrisoare, de acum vreo 2—3 luni? Aceea în care îți răspundeam în legătură cu elementele docile din partid ²⁴⁸⁾?

Între timp cred că ai văzut cum în repetate rînduri dorința ta ca eu să colaborez fățiș la „S[ozialdemokrat]“ se împlinește. Nu mai departe decât ieri i-am trimis lui Bernst[ein], temeinic revizuite și popularizate, primele două din cele trei capitole din „Anti-Düring“ care urmează să apară în limba germană ²⁴⁹⁾ după modelul ediției franceze ³⁰⁰⁾. Restul este gata, dar mai rămîne la mine, atîta timp cît nu stînjenește tipărirea, ca să mai pot revedea o dată temeinic această parte, care este cea mai grea. Ca anexă urmează o notă amplă despre proprietatea în obște asupra pămîntului în vechea Germanie ²⁵⁰⁾. Dacă intri la pîrnaie, te-aș sfătui să-ți procuri de la vreo bibliotecă :

G.L.v. Maurer, „Einleitung in die Geschichte der Marken-, Hof-, Dorf-und Städteverfassung in Deutschland“

și a aceluiași: „Geschichte der Markenverfassung in Deutschland“.

Este foarte necesar ca cineva din Germania în stare să citească asemenea lucruri fără idei preconcepute și fără prejudecăți „culte“ să se informeze cît de cît în această problemă. Lucrările de mai sus sînt esențiale și cunoașterea lor ți-ar oferi o bază extrem de solidă în toate dezbaterile privind proprietatea funciară și problema agrară.

²⁴⁷⁾ Vezi volumul de față, p. 102. — *Nota red.*

²⁴⁸⁾ Vezi volumul de față, p. 330—333. *Nota red.*

²⁴⁹⁾ F. Engels. „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință“. — *Nota red.*

²⁵⁰⁾ F. Engels. „Marca“. — *Nota red.*

Judecînd după unele articole scrise de el în „S[ozialdemokrat]“ (despre o eventuală abrogare a legii excepționale împotriva socialiștilor)³¹³, se pare că Vollmar a făcut mari progrese. M-aș bucura dacă lucrul acesta s-ar confirma și în alte privințe, căci avem o nevoie cumplită de oameni capabili.

Marx își revine încet după cele trei pleurite. Vechea lui tuse de natură bronhică, foarte supărătoare, care-l împiedica să doarmă, și-a tratat-o pe cînd se afla la Argenteuil, la izvoarele de sulf din apropiere, de la Enghien, numai că, din pricina vremii proaste și a stării lui generale, succesul, în alte împrejurări aproape sigur, n-a fost complet. Apoi a plecat pentru trei săptămîni cu doamna Lafargue la Vevey, pe care alaltăieri urma să-l părăsească, pornind mai întii spre Geneva, după care la Paris și, dacă vremea va fi acceptabilă, în octombrie să vină pentru cîteva săptămîni aici. Iarna nu trebuie în nici un caz s-o petreacă la Londra ; dacă va pleca în sudul Angliei sau în altă parte, asta o vor hotărî medicii. Văd însă din scrisorile lui că, deși handicapat de vara aceasta proastă, se reface statornic.

Unde vă aflați, de fapt, acum oameni buni ? „Mica“²⁰⁶ a făcut, pare-se, din voi toți — așa cum a făcut boala din M[arx] — adevărați olandezi zburători.

Transmite-i calde salutări lui Liebknecht, dacă-l vezi.

Toată povestea cu Egiptul a fost o răzbunare a evreilor (Rothschild, Erlanger etc.) pentru vechea izgonire din Egipt în timpul faraonilor³²³.

Al tău,
F. E.

Publicat pentru prima oară,
într-o formă prescurtată,
în „Vorwärts“ nr. 44
din 22 februarie 1910
și, în întregime, în
„Archiv Marksa i Enghelsa“,
vol. I (VI), 1932

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

101

Marx către Laura Lafargue

la Paris

[Londra] 9 octombrie 1882
41, Maitland Park Road, N. W.

Dragă Cacadou,

Vremea aici nu e rea, adică am câteva ore destul de bune, cu soare strălucitor; în rest, cerul e înnorat și, din când în când, cerne ploaia; în general, nu-i frig și numai dimineața și seara se instalează cunoscuta ceață.

Sîmbătă a sosit la Londra Schorlemmer, dar numai pentru a ne revedea între prieteni. Astă seară însă trebuie să plece din nou la Manchester, întrucît miine urmează să „să-vîrșească“ acolo o conferință. Îți trimite calde salutări.

Engels este foarte supărat că de luni de zile nu i s-a mai trimis „Égalité“; nici exemplarul meu ditto nu mi se mai expediază la Londra. Cît este abonamentul la „Citoyen“, inclusiv taxele de expediere la Londra? Am uitat de asta cînd am plecat de la Paris; îți voi face un money-order²⁵¹⁾ de îndată ce-mi scrii.

Ieri am fost la cină la Engels; Pumps cu baby²⁵²⁾ și Percy²⁵³⁾ erau, of course²⁵⁴⁾, și ei. Micuța este foarte vioaie și are o conversație în orice caz incomparabil mai animată decît mama ei.

Ieri seara m-a vizitat Donkin, dar consultația medicală mi-o va face abia în cursul acestei săptămîni; găsește că arăt mai bine. După părerea lui, locul cel mai bun pentru a-mi petrece fog time²⁵⁵⁾, care în Anglia se apropie, este insula Wight.

Johnny este voios și, în general, „happy“²⁵⁶⁾, deși este emoționant cît de des pomenește de maman a lui și de Harry. Sub îndrumarea lui Tussy, s-a obișnuit din nou să se spele în fiecare dimineață „cu apă rece“ din cap pînă-n picioare. Starea

²⁵¹⁾ — mandat poștal. — *Nota trad.*

²⁵²⁾ — copilul. — *Nota trad.*

²⁵³⁾ Rosher. — *Nota red.*

²⁵⁴⁾ — desigur. — *Nota trad.*

²⁵⁵⁾ — anotimpul cețos. — *Nota trad.*

²⁵⁶⁾ — fericit. — *Nota trad.*

sănătății lui nu lasă cu nimic de dorit. Faptul că se culcă în fiecare seară devreme (la ora 8) îi priește de asemenea. A ajuns cu învățătura la „literale mari“, ditto și descifrarea cifrelor romane de pe cadranele ceasurilor.

Aștept cu neliniște să-mi dai vești despre starea lui Jenny, atît în ce o privește pe ea personal, cît și gospodăria. Family Longuet ²⁵⁷⁾ s-a întors ?

Marele agitator St. Paulus ^{25b)} tronează, bineînțeles, din nou în micul turn din Boulevard de Port-Royal. Scrie-mi despre aventurile lui, dar, în primul rînd, despre tine, despre cum o duci și cum stau lucrurile.

Tusea mă mai supără, mai mult ca un *memento* ²⁵⁹⁾ că trebuia să scap definitiv de ea pentru a deveni din nou altogether ²⁶⁰⁾ apt de muncă.

Lenchen și Johnny îți trimit salutări.

Cu bine, scumpul și devotatul meu tovarăș de drum Cacadou.

Old Nick

Publicat pentru prima oară,
în limba originalului,
în „Annali“, an. I, Milano, 1958

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

102

Engels către Eduard Bernstein ³²⁴

la Zürich

Londra, 20 oct. 1882

Dragă domnule Bernstein,

Intenționez de mult să vă scriu despre treburile din Franța, dar abia acum ajung s-o fac. Și e bine, căci pot omorî două muște dintr-o lovitură.

1. *St.-Étienne*. — Cu toate sfaturile bine intenționate ale belgienilor, inevitabilul s-a produs, elementele ireconciliabile

²⁵⁷⁾ Charles Longuet și fiii : Henri, Edgar și Marcel. — *Nota red.*

²⁵⁸⁾ Paul Lafargue. — *Nota red.*

²⁵⁹⁾ — avertisment. — *Nota trad.*

²⁶⁰⁾ — pe deplin. — *Nota trad.*

s-au despărțit ⁷⁵. Și asta e bine. La început, cînd s-a înființat parti ouvrier ²⁶¹), se impunea să fie admise toate elementele care acceptau programul : dacă unii îl acceptau cu rezerve ascunse, asta avea să se vadă mai tîrziu. Noi, aici, nu ne-am înșelat niciodată în privința lui Malon și Brousse. Amîndoi s-au format la școala de intrigi a lui Bakunin ; Malon a fost chiar complice la înființarea „Alianței“ ²⁸ secrete a lui Bakunin (unul dintre cei 17 fondatori). Dar, enfin ²⁶²), trebuia să li se acorde șansa să arate dacă o dată cu teoria au renunțat și la practica bakunistă. Mersul lucrurilor a arătat că ei au acceptat programul (și l-au falsificat, Malon strecurînd în el o serie de înrăutățiri) cu rezerva ascunsă de a-l submina. Ceea ce a fost început la Reims și la Paris ³²⁵ a fost dus pînă la capăt la St.-Étienne. Caracterul de clasă proletar al programului s-a pierdut. Fundamentarea comunistă din 1880 ³²⁶ a fost înlocuită prin cea a Statutului Internaționalei din 1866, căreia a trebuit să i se dea o formulare atît de generală tocmai pentru faptul că proudhoniștii francezi erau foarte înapoiți, dar nu puteau fi excluși. Revendicările pozitive ale programului sînt anulate, întrucît orice localitate este liberă să-și elaboreze un program special în vederea unui scop special, și asta ori de cîte ori dorește s-o facă. Pretinsul partid de la St.-Étienne nu numai că nu este un partid muncitoresc, dar nu este, în general, un partid pentru că, de fapt, nu are nici un program : este, cel mult, un partid Malon-Brousse. Cea mai gravă imputare pe care cei doi au putut-o aduce vechiului program a fost că numărul celor pe care i-a respins este mai mare decît al celor pe care i-a atras. Acum, acest lucru a fost reparat : proudhoniștii, ca și radicalii ³²⁷, nu mai au nici un motiv să rămînă în afara partidului și, dacă ar fi după Malon & Co., „terciul revoluționar“, de care se plînge Vollmar ³²⁸, ar deveni expresia oficială a proletariatului francez.

În toate țările romanice (poate că și în altele) a domnit întotdeauna o practică foarte îngăduitoare în privința mandatelor la congres. Multe dintre ele nu puteau suporta lumina zilei. Atîta timp cît nu s-au făcut exagerări și cît n-a fost vorba decît de lucruri secundare, n-a fost mare nenorocire. Numai că bakuniștii au transformat mai întîi treaba aceasta într-o regulă (pentru început în Jura), au trecut apoi la falsi-

⁶¹) — partidul muncitoresc. — *Nota trad.*

⁶²) — în sfîrșit. — *Nota trad.*

ficarea sistematică a mandatelor și au încercat, astfel, să pună mîna pe putere. Același lucru îl vedem acum la St.-Étienne. Pregătirile în vederea congresului vădesc, în general, vechea tactică bakunistă, potrivit căreia orice mijloc este bun — minciuna, calomnia, intervențiile secrete. Este singurul domeniu în care Brousse este maestru. Oamenii uită că ceea ce în secții mici și în regiuni mici, cum este Jura, poate avea succes, într-un adevărat partid muncitoresc dintr-o țară mare trebuie în mod necesar să-i ducă la pieire pe cei ce se ocupă cu asemenea lucruri și cu asemenea șiretlicuri. Victoria aparentă de la St.-Étienne nu va dura mult și în curînd se va sfîrși definitiv și cu Malon și Brousse.

După cît se pare, *fiecare* partid muncitoresc dintr-o țară mare se poate dezvolta numai în lupta internă, în deplină concordanță cu legile dialectice ale dezvoltării, în general Partidul german a devenit ceea ce este astăzi în lupta dintre eisenachieni și lassalleeni²⁴⁵, în care bătăile aveau rolul principal. Unirea a devenit posibilă abia atunci cînd banda de derbedei, formată cu bună știință de Lassalle pentru a o folosi drept unealtă, era sleită de atîta activitate, și chiar și atunci noi am procedat prea pripit³¹¹. În Franța, oamenii care, deși au abandonat teoria bakunistă, continuă să apeleze la mijloacele de luptă bakuniste și, în același timp, vor să sacrifice în scopurile lor speciale caracterul de clasă al mișcării trebuie mai întii să se uzeze ei înșiși pentru a face posibilă o unire. În aceste condiții, a propovădui unirea ar fi o curată prostie. Predicile morale nu ajută împotriva bolilor copilăriei, care, așa cum stau azi lucrurile, sînt inevitabile.

De altfel, și celor din Roanne le-ar prinde foarte bine o critică permanentă și aspră. Prea des îi apucă frazeologia revoluționară și o sterilă sete de acțiune.

2. „Citoyen“ — „Bataille“. Încă în vară, cînd treburile lui „Bataille“ mergeau prost, banii fuseseră risipiți pe reclamă etc., capitaliștii se retrăseseră, iar Liss[agaray] rupsesse cu Malon-Brousse, Liss[agaray] i-a propus lui Guesde fuzionarea celor două ziare; ei amîndoi urmau să fie redactori șefi și fiecare avea dreptul să dea afară trei dintre redactorii *celui-lalt* ziar. În felul acesta se gîndea Liss[agaray] să-l înlătore pe Lafargue, pe care-l urăște. Redactorii lui „Citoyen“ au respins în unanimitate propunerea. „Bataille“ decădea. Atunci, Liss[agaray] a aranjat fuziunea cu proprietarul lui „Citoyen“ (un.

financiar olandez ²⁶³), în spatele redactorilor acestuia, sperînd ca prin această lovitură de stat să-i facă să se supună. Dar s-a întîmplat contrariul: redactorii lui „Citoyen“ n-au întreprins editarea ziarului nici măcar o zi și l-au dat în judecată pe proprietar pentru încălcarea contractului. În felul acesta, ei au dejucaț acel coup ²⁶⁴) pus la cale de Liss[agaray]), care s-a compromis lamentabil, ceea ce recunoaște el însuși, recurgînd la ultimul mijloc care i-a mai rămas și provocîndu-l pe „le lâche ²⁶⁵) Lafargue“, cum îl numește el în „Bat[aille]“, la duel, un duel pe care, sperăm, acesta în nici un caz nu-l va accepta. — Că, prin această ispravă bonapartistă, Liss[agaray] s-a compromis iremediabil, este absolut cert. Într-un moment cînd partidul are mai mult decît oricînd nevoie de ziarul lui în lupta împotriva celor de la St.-Étienne, a-î pune existența în joc pentru a-ți salva propriul tău ziar muribund, a-i schimba cu orice preț caracterul (dacă lovitura reușește), și toate acestea realizate printr-o alianță cu proprietarul burghez, împotriva reprezentanților partidului, redactorii — iată ceva ce nu poate fi îngăduit.

Dacă materialul anexat este prea dur, atenuați-l ³²⁹. Cum merge cu tipărirea broșurii ²⁶⁶)? Marx se află aici (dar e secret!) și sperăm că va putea petrece iarna pe coasta Angliei.

Al dv.,
F. E.

Această scrisoarea va pleca la ora 5 seara, 20 octombrie, așa că mîine seară sau duminică ²⁶⁷) dimineață trebuie să ajungă în mîinile dv.

Publicat pentru prima oară
în „Arhiv Marksa i Enghelsa“,
vol. I, 1924

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

²⁶³) Blommestein. — *Nota red.*

²⁶⁴) — lovitură. — *Nota trad.*

²⁶⁵) — lașul. — *Nota trad.*

²⁶⁶) F. Engels. „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință“ (ediția germană). — *Nota red.*

²⁶⁷) În original greșit: sîmbătă. — *Nota red.*

103

Engels către Laura Lafargue

la Paris

Londra, 21 oct. 1882

Draga mea Laura,

Alaltăieri am primit de la Paul ²⁶⁸⁾ primele două numere ale transplantului „*Citoyen*“ ³³⁰. Tocmai am aflat din „*Justice*“ ce „lovitură à la Jarnac“ ³³¹ a încercat să dea nobilul *Pros-père* ²⁶⁹⁾ lui Parti ouvrier ²⁷⁰⁾; din cele două „*Citoyen*“ pomenite mai sus am văzut că le coup avait manqué ²⁷¹⁾, iar din atacul stupid publicat în „*Citoyen et Bataille*“ împotriva lui „le lâche P. L[afargue]“ ne-am dat seama că Prospère le savait parfaitement ²⁷²⁾ și a fost nevoit să-și dea jos masca și să se arate așa cum este în realitate, un spadasin de tipul lui Cassagnac ³³². Bineînțeles că Paul nu este atît de prost încît să cadă în această cursă.

De două zile n-am mai primit nici „Cit[oyen]“, nici „Cit[oyen] et Bat[aille]“, iar astăzi n-a venit nici „La Justice“. De aceea, plutim în cea mai deplină necunoaștere. Oare din lipsă de bani și-a încetat apariția „Cit[oyen]“ după două numere, sau numai au génie éminent organisateur des français ²⁷³⁾ trebuie să-i mulțumim pentru faptul că nu l-am primit? Tu știi că, într-o criză cum este aceasta, nouă trebuie să ni se furnizeze cu regularitate informații, pe care, altminteri, aici nu le putem obține. Ieri i-am scris lui Bernstein ²⁷⁴⁾ o scrisoare lungă atît despre Malon-Brousse, cît și despre această ultimă poveste; la Paris, în fiecare zi se poate întîmpla ceva important, pe care B[ernstein] l-ar putea da publicității imediat, și în forma cuvenită. Dar cum pot face acest lucru fără a avea material? Oare prietenilor noștri din

²⁶⁸⁾ Lafargue. — *Nota red.*

²⁶⁹⁾ Lissagaray. — *Nota red.*

²⁷⁰⁾ — partidul muncitoresc. — *Nota trad.*

²⁷¹⁾ — lovitura a dat greș. — *Nota trad.*

²⁷²⁾ — o știa prea bine. — *Nota trad.*

²⁷³⁾ — geniului eminent organizatoric al francezilor. — *Nota trad.*

²⁷⁴⁾ Vezi volumul de față, p. 367—370. — *Nota red.*

Paris le este într-adevăr cu neputință să rezolve această problemă, extrem de importantă pentru propriul lor interes ?

De la Maur am aflat astăzi că i-ai scris și că Jenny se simte mai bine. În general, Maurul se simte foarte bine. Donkin, care l-a consultat, a fost chiar uluit de ameliorarea vizibilă constatată (cu excepția inevitabilelor urme ale celor două pleurite) și este de părere că Marx va putea petrece iarna pe coasta sudică a Angliei. Va trebui să plece curînd ; astăzi avem o zi mizerabilă, umedă — dar caldă —, și cînd la alții timpul e frumos, la noi se instalează ceața.

Aș vrea, dac-ai putea, să vii odată într-o duminică seara să vezi cum s-a schimbat totul. Maurul, firește, nu poate ieși seara, așa că la mine nu-i nimeni în afară de Pumps și ai ei ²⁷⁵⁾ și, uneori, Helen ²⁷⁶⁾. „Crimm“ ²⁷⁷⁾ a dispărut cu desăvîrșire. Zilele acestea a venit din nou marele Loria. În seara aceea, întîmplător, la mine se afla Jollymeyer ²⁷⁸⁾ și, cu toți eram cam cu chef, bietul Loria a trebuit să înghită unele tachinări ; a întreat-o pe Helen dacă *și ea a studiat economia politică* și ne-a povestit că la Berlin a gustat vin de Mosela, dar că avea gust de *apă cu zahăr*. Îți poți închipui ce hohote de rîs au urmat. Îmi dau seama că bietului pedant nu i-a prea tihnit societatea noastră „sarcastică“. Închipuie-ți că nu voia să creadă că tu și Tussy sînteți surori și a făcut ochi mari cînd a auzit cine este tatăl tău.

Astăzi a venit la Maur — în timp ce eram și eu acolo — signor Alessandro Oldrini, dar a fost respins cu fermitate, care m-a umplut de bucurie. Dacă Maurul l-ar fi primit, Dumnezeu știe cîți Zanardelli ar mai fi urmat.

Familia lui Pumps o duce foarte bine, de vreo două săptămîni s-au mutat în noua lor casă, care nu este încă complet mobilată, din lipsă de *bani lichizi*. Baby ²⁷⁹⁾ a avut un abces pe piept, dar e pe cale să se vindece. Charley ²⁸⁰⁾ și d-șoara Bevan s-au căsătorit în urmă cu trei săptămîni ; nu i-am mai văzut de la fericitul eveniment.

²⁷⁵⁾ Familia Rosher : Mary Ellen, Percy și Lilian. — *Nota red.*

²⁷⁶⁾ Demuth. — *Nota red.*

²⁷⁷⁾ Pentru această aluzie (cuvîntul, greu de descifrat, ar fi putut fi și „crimon“) nu s-a găsit nici o explicație. — *Nota red.*

²⁷⁸⁾ Poreclă a lui Schorlemmer ; de la cuvîntul englez „jolly“ = „vesel“, „cu chef“ și cuvîntul german „Meier“ = „fermier“. — *Nota red.*

²⁷⁹⁾ Lilian Rosher. — *Nota red.*

²⁸⁰⁾ probabil Charles Roesgen. — *Nota red.*

Se apropie ora închiderii poștei și, cum vreau să primești această scrisoare mâine dimineață, trebuie să închei. Calde salutări lui Paul și — dacă îi vezi — lui Guesde și Mesa.

Cu afecțiune al tău,
F. E.

Originalul în limba engleză
Tradus din limba germană

104

Engels către Eduard Bernstein

la Zürich

Londra, 27 oct. 1882

Dragă domnule Bernstein,

Vă comunic în grabă finalul poveștilor de la Paris²⁸¹), căci nu-mi închipui că parizienii noștri vă trimit materialele — chiar și noi, cei de aici, cu greu le smulgem de la oamenii ăștia.

Așadar, „Citoyen“ a continuat să apară în vechea redacție, în timp ce Liss[agaray], ajutat de doi anarhiști, Mals și Crié, redacta „Le Citoyen et la Bataille“. Vineri seara, „Cit[oyen] et Bat[aillage]“ a încercat să obțină confiscarea (de către poliție) a lui „Cit[oyen]“ din cauza unui foileton al Vandei Krilova, asupra căruia proprietarul vechiului „Cit[oyen]“, Blommestein, financiar olandez și, în prezent, asociatul lui Liss[agaray], revendica drepturi de proprietate. Fiind prevenite la timp, foiletonul a fost scos, iar comisarul de poliție venit pentru confiscare a fost nevoit să se retragă cu coada între picioare. Duminică, redacția lui „Citoyen et Bataille“ declara că, dacă încercările de confiscare a lui „Citoyen“ se vor repeta, ea va demisiona en masse²⁸²) (3 oameni). În aceeași seară,

²⁸¹) Vezi volumul de față, p. 369—370. — *Nota red.*

²⁸²) — în masă. — *Nota trad.*

duminică, „Citoyen des deux mondes“, cum se intitula, la sugestia juriștilor, a fost confiscat, tot în urma cererii lui Blommestein, pentru folosirea nelegală a respectivei denumiri. Luni, adică marți dimineața, a apărut din nou sub titlul „Citoyen international“ și a cerut redacției lui „Cit[oyen] et Bat[aille]“ să-și respecte cuvîntul și să demisioneze. Aceasta însă nici n-a vrut să audă de așa ceva. Mals și Crié au afirmat, în particular, că în orice caz ei vor demisiona, dar n-o fac; Crié este arestat pentru o pretinsă participare la evenimentele de la Montceau-les-Mines³³³ și intră la închisoare.

Între timp, întrucît redacția lui „Cit[oyen]“, dacă nu-și schimbă denumirea, avea să se teamă zilnic să nu fie confiscată, de 4 zile și-a intitulat ziarul „L'Égalité“, săptămînalul „Égalité“ urmînd să apară paralel. De unde au banii, nu știu, de trei săptămîni n-avem nici o veste de la oamenii ăștia. Astăzi, nici „Égalité“ n-a venit. Dar la génie éminentement organisateur²⁸³) al francezilor se manifestă la prietenii noștri, în special, în organizarea celei mai colosale dezordini, așa că de aici nu se poate trage nici o concluzie.

Încercarea de a lichida „Cit[oyen]“ cu ajutorul judecătorilor și al poliției îi smulge lui Liss[agaray] ultima frunză de viță cu care se acoperea. El este o combinație rar înfîlțită de prostie și josnicie.

Marx vă roagă să-i trimiteți un exemplar din legea elvețiană pentru reglementarea muncii în fabrici⁸⁴. Ne-ați îndatorat foarte mult dacă ne-ați putea spune în ce an, aproximativ, a fost adoptată legea pentru reglementarea muncii în fabrici actualmente în vigoare în Germania și dacă este o lege specială sau o parte din Regulamentul pentru meșteșuguri al Reichului⁸⁴, pentru a putea s-o procurăm. M[arx] are nevoie de această lege pentru ediția a 3-a a volumului I²⁸⁴) și promite să vă trimită în schimb, cu vreun prilej oarecare, material pentru „S[ozialdemokrat]“. Peste cîteva zile va pleca pe insula Wight, unde, dacă totul este în ordine, va rămîne peste iarnă (5—6 ore de drum de aici).

Mister Garcia al dv. este unul dintre acei democrați mărunți care se învîrtesc pe aici prin Londra și se vîră în toate asociațiile³³⁴. Cel mai proaspăt conducător al lor, sau Haupt-

²⁸³) — geniul eminent organizatoric. — *Nota trad.*

²⁸⁴) — al „Capitalului“. — *Nota red.*

chef³³⁵, cum spunea Stieber, este un barrister²⁸⁵), Hyndman, un democrat ambițios și vehement, candidat parlamentar, căzut la ultimele alegeri. În spatele tuturor acestor oameni nu se află nimeni, ei se sprijină unul pe altul. Sînt împărțiți în tot felul de secte și într-o gloată nesectară general-democratică. Principalul este să-și dea importanță în fața lumii. Așa se explică toată această înșirare de celebrități anonime în corespondențele lui Garcia. Cei mai mulți dau dovadă de bune intenții cu nemiluita, dar și de buna intenție de a juca un rol. De aceea, v-aș sfătui să fiți *foarte prudenți* cu scrisorile omului acesta; în ultimă instanță, principalul lui scop este să prezinte drept partid important o clică mărunță care, de douăzeci de ani încoace, sub diferite nume și sub diferite forme, a rămas aceeași nulitate. Dar eu nu cred că rațiunea de a fi a lui „S[ozialdemokrat]“ este de a asigura acestor impotenți zeloși o faimă continentală. Alăturat vă trimit un bilet din partea uneia dintre măruntele asociații al cărei secretar este Garcia și la care nu de mult am fost invitat să țin o conferință; bineînțeles, am refuzat.

Ard de nerăbdare să primesc materialele despre Bismarck. Dacă M[arx] pleacă acum, mă pun serios pe lucru, iar dacă mă voi apuca de o lucrare mai mare, care de mult trebuia să fie gata²⁸⁶), *nu mă voi elibera* prea curînd și vă previn că, în acest caz, veți avea de așteptat. Dacă aș fi avut aici materialele, m-aș fi putut apuca imediat de lucru și aș fi terminat *mai întîi* treaba asta. Bebel mi-a promis-o, dar n-a trimis nimic, iar dacă acum intră la răcoare, unde Liebk[necht] se află deja de mai înainte³³⁶, ceilalți cu atît mai mult nu-mi vor mai trimite ceva!

Cele alăturate sînt pentru Kautsky. Calde salutări.

Al dv.,
F. E.

Publicat pentru prima oară
în „Arhiv Marksa i Enghelsa“,
vol. I, 1924

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

²⁸⁵) — avocat. — *Nota trad.*

²⁸⁶) Engels se referă, probabil, la „Dialectica naturii“, comp. volumul de față, p. 122—124. — *Nota red.*

105

Engels către August Bebel ³³⁷

la Leipzig

Londra, 28 oct. 1882

Dragă Bebel,

În sfârșit, ajung să-ți scriu — de circa 3 săptămîni M[arx] se află din nou aici, poimîine pleacă pe insula Wight, și așa se face că n-am avut timp de nimic.

Dintre articolele lui V[ollmar], în special primul ³¹³ mi-a plăcut foarte mult, datorită replicii meritate la adresa domnilor tînguitori din „aripa de dreapta“, care se agită pentru a obține abrogarea legii excepționale împotriva socialiștilor ¹⁰⁶, chiar în condiții care, pentru partid ar fi mai dezavantajoase decît însăși legea împotriva socialiștilor, în ideea ca, astfel, să se ajungă din nou la înființarea unor ziare à la „Gerichtszeitung“ și, totodată, la vechile oale cu carne din Egipt ³³⁸ ale publicisticii. Acestor domni — și numai împotriva lor erau îndreptate articolele — ar fi fost, după părerea mea, foarte indicat să li se arate că abrogarea *de bună voie* a legii împotriva socialiștilor poate foarte bine să fie făcută în condiții care înrăutățesc situația *partidului*; trebuia să se sublinieze că cerșind și umilindu-ne avera cele mai puține șanse de a scăpa de legea excepțională împotriva socialiștilor.

De altfel, și pentru mine, această problemă este o problemă academică. Cred că legea va fi măturată de evenimentele care vor aduce după ele revoluția și care nu pot întîrzia prea mult.

Cel de-al doilea articol l-am citit destul de în fugă, în timp ce vreo 2—3 persoane vorbeau într-una. Altminteri, după felul cum își reprezintă revoluția, aș fi recunoscut influența franceză și, implicit, pe V[ollmar] al nostru. Tu ai sesizat foarte bine ³³⁹ acest aspect. Este, în sfârșit, realizarea visată a frazei despre „o singură masă reacționară“ ³⁴⁰. Toate partidele oficiale strînse într-un singur nod: noi — *aici*, socialiștii în-colonați — *acolo*; o mare bătălie decisivă, victorie pe toată linia dintr-o singură lovitură. În realitate, lucrurile nu se petrec atît de simplu. În realitate, dimpotrivă, revoluția începe, așa cum remarci și tu, prin aceea că marea majoritate a poporului, precum și a partidelor oficiale se unesc *împotriva*

guvernului, izolat ca urmare a acestui fapt, și îl răstoarnă; și numai după ce partidele oficiale care au putut să mai reziste se distrug luptându-se între ele, unele cu altele și unul după celălalt, abia atunci intervine marea separare a lui V[ollmar] și, o dată cu ea, șansa dominației noastre. Dacă am vrea, ca V[ollmar], să începem imediat revoluția cu *ultimul ei act*, ne-ar merge cumplit de rău.

Pasajului final referitor la noua tactică nu i-am dat atunci prea multă atenție — în orice caz, dacă iei în mână Codul penal, îți dai seama că pasajul acesta conține multe lucruri care te pot băga la zdup. Totuși, n-are ce să strice dacă, ici-colo, cite unul exagerează în bine, când și în cealaltă direcție se păcătuiește destul. Dacă eu am trecut prea ușor peste acest pasaj, în schimb, am impresia că tu l-ai luat prea în serios și, din felul în care jubila Viereck în „Süd-d[eu]tsche Post“, îți poți da seama cum încearcă aripa de dreapta să exploateze răspunsul tău³⁴¹. Eu nu cred că, sub influența articolelor lui Vollmar, oamenii noștri din Germania și-au însușit așa, pur și simplu, dintr-o dată, felul lui de a vorbi. Numai dezideratul formulat de Vollmar: „Noi ne organizăm în *secret*“, trebuie să fie neapărat respins.

Ard de nerăbdare să primesc materialul referitor la Bismarck²⁸⁷), dar acum, când amîndoi²⁸⁸) stați la răcoare³³⁶, va trebui să mai aștept. Dacă însă mă voi adînci într-o altă lucrare mai mare, care de asemenea așteaptă de mult²⁸⁹), nu mă voi mai putea întrerupe și Bismarck va fi cel care va trebui să aștepte²⁹⁰).

În Franța, sciziunea așteptată mai de mult s-a produs⁷⁵. Colaborarea inițială a lui Guesde și Lafargue cu Malon și Brousse nu putea fi evitată, desigur, la înființarea partidului, dar Marx și cu mine nu ne-am făcut niciodată iluzii asupra faptului că aceasta va putea fi de durată. Problema litigioasă este pur principială: lupta trebuie dusă ca o *luptă de clasă* a proletariatului împotriva burgheziei, sau se admite ca, în stil oportunist (sau, cum se numește în traducere socialistă: posibilist), să se renunțe la caracterul de clasă al mișcării și la program în toate cazurile când, procedînd astfel, se pot cîștiga mai multe voturi și mai mulți „adepti“? Malon și Brousse s-au pronunțat pentru cea de-a doua alternativă; prin

²⁸⁷) Vezi volumul de față, p. 355. — *Nota red.*

²⁸⁸) Bebel și Liebknecht. — *Nota red.*

²⁸⁹) Engels se referă, probabil, la „Dialectica naturii“. — *Nota red.*

²⁹⁰) Vezi volumul de față, p. 354—356. — *Nota red.*

aceasta, ei au sacrificat caracterul proletar, de clasă, al mișcării și au făcut inevitabilă ruptura. Cu atât mai bine. Dezvoltarea proletariatului este însoțită pretutindeni de lupte interne, iar Franța, unde acum, pentru prima oară, se formează un partid muncitoresc, nu face excepție. Noi, în Germania, am depășit prima fază a acestei lupte interne (cu lassall[enii]) și acum ne așteaptă așteptările. Unitatea este un lucru bun atâta timp cât există, dar sînt și lucruri mai presus de unitate. Și cînd o viață întregă ai luptat, ca M[arx] și ca mine, mai mult împotriva pretenșilor socialiști decît împotriva oricui altcuiva (căci burghezia am luat-o numai ca clasă și aproape niciodată nu ne-am lăsat antrenați în ciocniri individuale cu burghezi), nu poți să fii prea mîhnit că inevitabila luptă a izbucnit.

Sper că scrisoarea îți va parveni înainte ca tu să intri la răcoare. Marx și Tussy îți trimit calde salutări. M[arx] este aproape vindecat și, dacă pleurita nu va recidiva, în toamna viitoare va fi zdravăn cum n-a mai fost de ani de zile. Dacă în „Käfigturm“²⁹¹), cum i se spune la Berna, îl vei întîlni pe Liebkn[echt], salută-l din partea noastră, a tuturor.

Al tău,
F. E.

Publicat pentru prima oară
în „Arhiv Marksa i Enghelsa“,
vol. I (VI), 1932

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

106

Engels către Paul Lafargue

la Paris

Londra, 30 octombrie 1882

Dragul meu Lafargue,
Trimiteti, vă rog, ediția cotidiană a lui „Égalité“ în mod regulat la

Redacția lui „Sozialdemokrat“,
Zürich, Elveția.

²⁹¹) — „turn colivie“ (inchisoare). — Nota trad.

Vi se va trimite în schimb „S[ozialdemokrat]“. Este, ce-i drept, un schimb inegal — un cotidian contra unui săptămînal —, dar cei cîştigaţi veţi fi, totuşi, voi. Problema care se pune este ca redacţia lui „S[ozialdemokrat]“ să fie ținută la curent cu cele ce se întîmplă la Paris, iar voi înţelegeţi că pentru o redacţie proletară este ± ²⁹²⁾ imposibil să se aboneze la toate ziarele care apar şi dispar la Paris.

Pînă acum, Vollmar era pentru „S[ozialdemokrat]“ principala sursă de informaţii din Paris. El este deputat în Reichstagul german, fost ofiţer, paralizat în urma unei răni. Este prieten cu Malon, deci vă puteţi imagina cum l-a montat acesta împotriva partidului vostru. El nu numai că s-a priceput să exploateze numeroasele greşeli, pe care n-aţi întîrziat să i le oferiţi pe tavă (de pildă, stupidul articol al lui Léon Picard despre germanii din Paris, apărut în septembrie trecut ³⁴²⁾, dar, după cum îi este obiceiul, i-a înşirat şi o sumedenie de minciuni grosolane.

Altminteri, Vollmar este un băiat bun; în Germania a editat o broşură cu un caracter atît de pronunţat imposibilist ³¹³⁾, încît nu mai poate rămîne posibilist în Franţa. Ar trebui să se caute o ocazie de a intra în vorbă cu el şi de a-i arăta şi reversul medaliei. Eu n-am adresa lui din Paris, dar nu e greu de găsit.

Public la Zürich o ediţie germană a lucrării „Le soc[ialisme] ut[opique] et le soc[ialisme] scient[ifique]“ cu multe completări ³⁴³⁾. De îndată ce-o voi primi, îţi voi trimite cîteva exemplare. Toată povestea va fi cam de două ori mai lungă decît traducerea voastră ³⁰⁰⁾. Nu există vreo posibilitate să se scoată o nouă ediţie franceză, pe baza celei germane?

Repet, pentru voi este extrem de important să furnizaţi informaţii lui „S[ozialdemokrat]“. Bernstein are cele mai bune intenţii, dar de aici nu-l putem ţine la curent cu lucruri care adesea nici nouă nu ne sînt aduse la cunoştinţă. Ar trebui să găsiţi un prilej de a-i scrie şi a-i cere unele date etc. Acestea sînt mijloacele *inofensive* cu ajutorul cărora Malon ştie să-şi cîştige simpatia oamenilor şi pe care voi continuaţi să le desconsideraţi. E bine să vă amintiţi din cînd în cînd că Parisul nu mai este capitala lumii (care, în general, nu mai are nici o capitală), şi cu atît mai puţin că reprezintă întreaga lume.

Calde salutări Laurei.

²⁹²⁾ — mai mult sau mai puţin. — Nota trad.

Ieri, Marx a luat prinzul la mine, seara am mâncat cu toții la el, apoi am mai stat împreună pînă la ora unu și am băut rom ; astăzi a plecat la Ventnor.

Cu totul al d-tale,
F. E.

Publicat pentru prima oară
în limba originalului în : F. Engels,
P. et L. Lafargue. „Correspondance“,
t. I, Paris, 1956

Originalul în limba franceză
Tradus din limba franceză

107

Engels către Eduard Bernstein ³⁴⁴

la Zürich

Londra, 2/3 nov. 82

Dragă domnule Bernstein,

Nici acum n-am primit corectura ²⁹³) (*a sosit chiar acum, pe 3/11*). În schimb, am primit de la Bebel proiectul de lege cu privire la asigurarea contra accidentelor și pentru cazuri de boală din 1882, dar nu proiectul inițial ¹⁷⁶, care reprezintă socialismul lui Bismarck *în formă pură*, nealterat de votările în Reichstag. Acesta, eventual împreună cu celălalt, referitor la *banca* pentru asigurarea contra accidentelor, mi-ar fi de mare folos ; fără ele nu pot face nimic ³⁴⁵.

Multe mulțumiri pentru Marquis Posener ²⁹⁴). În legătură cu celelalte căi ferate, n-am nevoie de toate amănuntele. Este suficient *cursul de la începutul sau de la jumătatea anului 1879* (înainte de a se fi aflat ceva despre etatizare) ; diferența dintre cursul de atunci și cel de astăzi dovedește ea singură felul în care statul a cumpărat burghezia.

Lassalle era în multe privințe un bun jurist și a studiat suficient dreptul de succesiune roman pentru ca prin cunoștințele lui să impună juriștilor. (Acesta era expresia lui fa-

²⁹³) F. Engels. „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință“. — *Nota red.*

²⁹⁴) Porecla pe care o avea la bursă Märkisch-Posener Eisenbahngesellschaft. — *Nota red.*

vorită ; cînd a văzut la British Museum piatra de la Rosette ³⁴⁶, i-a spus lui Marx : Ce crezi, merită să mă ocup de asta șase luni ca să impun egiptologilor ?) În Germania ajunge ca cineva să dezvolte un anumit punct după o anumită teorie, iar astăzi juriștii au uitat că teoria dezvoltată de L[assalle] este preluată *textual din filozofia dreptului și filozofia istoriei a lui Hegel* și că, aplicată la dreptul de succesiune roman, mai este și greșită ; acest drept nu decurge din „*voință*“, ca la Hegel, ci din istoria romanului *gens*, comunitatea familială a ginții, despre care majoritatea juriștilor nu știu prea multe. De altfel, eu n-am spus decît că voi fi nevoit să distrug legenda despre Lassalle ca *gînditor original* ²⁹⁵), și acest lucru este absolut necesar.

Nu știu nimic de scrisoarea lui Laf[argue] ²⁹⁶) care a apărut în „*Prolétaire*“, voi scrie la Paris să-mi fie trimisă, dar de acolo e greu de obținut ceva. Dacă mai aveți ziarul, vă rog să mi-l trimiteți, vi-l voi restitui. De altfel, Malon ar trebui să ia seama : Laf[argue] are de la el o grămadă de scrisori compromițătoare.

Absurdul articol al lui Picard a fost, bineînțeles, *dezațuat în „Cit[oyen]“* ³⁴², Marx însuși a văzut asta. De altfel, omul care v-a trimis articolul cu pasajele subliniate cu albastru nu știe franțuzește ; *el subliniază ca declarație șovină din partea lui „Citoyen“ un pasaj pe care Picard îl pune în gura exploiteurs bourgeois... ligue des patriotes... dont Gambetta et la tête* ²⁹⁷) ! Il subliniez cu roșu. Picard se complăce în situația de oponent al lui Guesde și și-a strecurat articolul ca să-i joace acestuia o festă ; dacă acolo ar fi existat o redacție ca lumea, stupizenia aceasta n-ar fi apărut.

Trec acum la comportarea „oricum, numai corectă nu a red[actorilor] lui «Cit[oyen]» în affaire Godard“ ¹⁰². Întîmplător cunoaștem exact această poveste, întrucît atît persoanele implicate, cît și altele neimplicate i-au relatat-o adeseori lui Marx la Paris. În urma unui incident petrecut la o adunare, Godard se duce la redacția lui „Cit[oyen]“, unde este primit cît se poate de prietenos de Guesde, care și acum mai nutrește o anumită *duioșie personală* pentru ex-frații lui anarhiști. În mijlocul unei discuții pașnice, fără nici un motiv, Godard îi arde lui Guesde o lovitură puternică în obraz. Sar și ceilalți.

²⁹⁵) Vezi volumul de față, p. 360. — *Nota red.*

²⁹⁶) Vezi volumul de față, p. 107—108. — *Nota red.*

²⁹⁷) — exploatatorilor burghezi... ligii patrioților... a căror căpetenie este Gambetta. — *Nota trad.*

Godard, cu lașitatea specifică anarhiștilor, se retrage într-un colț; doar n-o să maltrateze un prizonier! Și naivii aceia de la „Citoyen“, în loc să-i tragă o mamă de bătaie, se sfătuiesc între ei și hotărăsc: Qu'en effet il fallait de lâcher parce qu'il — était prisonnier!!²⁹⁸). Godard, rămas, din păcate, nebătut, profită de ocazie și o șterge. În seara următoare însă, când se știa bine că cei mai mulți dintre redactori lipseau, vreo duzină de anarhiști înarmați (cu bîte etc.) se năpustiră în redacție, cerînd, sub tot felul de amenințări, satisfacție. Massard însă s-a ținut tare, iar ei au fost nevoiți să se retragă fără să fi obținut nimic. Imediat, cele întîmplate au fost aduse la cunoștința lui fédération du centre²⁴³, care a trimis cîteva seri de-a rîndul muncitori pentru a face de gardă la redacție, iar domnii anarhiști nu s-au mai arătat.

Și acum vă rog și eu să-mi comunicați în ce a constat comportarea „oricum, numai corectă nu“ etc.

Din tot conținutul scrisorii dv. trebuie să conchid că nu primiți cu regularitate „Citoyen“ și, de aceea, a trebuit să vă mulțumiți, în afară de „Égal[ité]“ și „Prolét[aire]“, cu știrile primite de la tovarăși din Paris care, la rîndul lor, s-au servit ca sursă de informații numai de Malon & Co. și, după cum se pare, au vădit față de aceștia o credulitate exagerată. După părerea mea însă, organul partidului nu trebuie în nici un caz să se lase influențat în aprecierea făcută mișcării muncitorești dintr-o altă țară în special de către tovarăși care se află într-o capitală străină și a căror componență se schimbă într-una. Asociațiile germane din străinătate constituie, categoric, cea mai proastă sursă de informații despre mișcarea din străinătate; ele sînt rareori în măsură să-și facă o imagine asupra ansamblului, de cele mai multe ori au doar un cerc restrîns de legături speciale, din care cauză nu pot fi la curent cu mersul și evoluția mișcării care-i înconjură, și, în sfîrșit, ele își închipuie și astăzi că sînt mai importante decît masele din Germania. Cum am mai fi putut aprecia liber mișcarea sau lipsa unei mișcări în Anglia dacă am fi ținut cît de cît seama de majoritatea schimbătoare, a asociației¹⁵² de aici? Și asociațiile germane din New York nu au și ele o atitudine tot atît de necritică față de mișcarea muncitorească americană? Fiecare asociație cere, în primul rînd, să i se recunoască importanța și, de aceea, dacă nu are o conducere

²⁹⁸) Că, de fapt, ar trebui să-i dea drumul, fiindcă era prizonier. —
Nota trad.

foarte energică și înțeleaptă, nu este greu să cadă în plasa unor străini versați în toate tertipurile.

Afirmațiile dv. repetate cu privire la discreditarea „marxismului“ în Franța se bazează pe aceleași surse, adică pe *cei care-i țin isonul lui Malon*. E drept că așa-numitul „marxism“ din Franța este un produs absolut propriu, astfel încît Marx i-a spus odată lui Laf[argue]: ce qu'il y a de certain c'est que moi, je ne suis pas marxiste²⁹⁹). Dar faptul că „Cit[oyen]“ apărea în vara trecută în 25 000 de exemplare și beneficia de o asemenea poziție încît Lissagaray și-a riscat reputația pentru a pune mîna pe el³⁰⁰) pare să contrazică, totuși, întrucitva faimoasa discreditare. Mai mult contrazice însă faptul că discreditarea nu i-a împiedicat pe aceiași oameni să dispună de un asemenea credit încît, alungați fiind de la „Citoyen“, au reușit să înființeze, *în aceeași zi*, un nou mare cotidian³⁰¹, pe care două săptămîni întregi l-au menținut aproape exclusiv cu sprijinul *muncitorilor și micilor burghezi* (ouvriers et petits industriels, scrie Laf[argue]), în pofida șicanelor făcute de fostul proprietar³⁰¹) al vechiului „Cit[oyen]“, și să găsească un capitalist cu care mîine urmează să trateze definitiv — oui ou non — în privința ziarului³⁰²). Cînd faptele sînt atît de elocvente, Malon ar trebui, de bună seamă, să-și păstreze „discreditarea“ pentru sine. Iar „creditul“ d-lui Malon este atît de mare, încît, atunci cînd i-a cerut lui Rochefort să-i mărească onorariul pentru articolele lui din „Intransig[ea]nt“, acesta i-a răspuns: je vous paierai plus si vous écrivez moins³⁰³). Să încerce și Malon să înființeze așa, fără un ban în buzunar, un cotidian la Paris pentru a arăta de ce credit se bucură!

Dar destul despre asta. L-am rugat pe Laf[argue]³⁰⁴) să trimită „Égalité“, pe bază de schimb, la redacția lui „S[ozialdemokrat]“ și el mi-a scris astăzi că așa va face, iar dv. veți avea amabilitatea să trimiteți apoi „S[ozialdemokrat]“ la redacția lui „Ég[alité]“. Dacă „Ég[alité]“ nu va sosi cu regularitate, vor fi suficiente cîteva rînduri pe o carte poștală adresată lui P. Laf[argue], 66, Boulevard de Port-Royal, Paris.

²⁹⁹) — ceea ce este sigur e că eu nu sînt marxist. — *Nota trad.*

³⁰⁰) Vezi volumul de față, p. 368—369, 373—374. — *Nota red.*

³⁰¹) Blommestein. — *Nota red.*

³⁰²) „Égalité“. — *Nota red.*

³⁰³) — vă voi plăti mai mult dacă veți scrie mai puțin. — *Nota trad.*

³⁰⁴) Vezi volumul de față, p. 379. — *Nota trad.*

În ceea ce privește articolele lui Vollmar³¹³, în special primul, cu tăișul îndreptat direct împotriva celor ce cer în gura mare abrogarea cu orice preț a legii excepționale împotriva socialiștilor¹⁰⁶, a fost foarte bun și convingător. Pe al doilea l-am citit destul de superficial, fiind pe picior de plecare și cu 3—4 persoane prin preajmă, care trâncăneau într-una. Altminteri nu aș fi trecut cu atîta ușurință, cum am făcut-o, peste faptul că, în final, el cere partidului să adopte un ton exagerat de violent. În această privință, Bebel are dreptate³³⁹, dar cred că îl ia cam prea în serios. Adevărata parte slabă a celui de-al doilea articol (pe care am observat-o, dar nu i-am dat importanță) este imaginea puerilă despre viitoarea revoluție, care va trebui să *înceapă* prin împărțirea întregii lumi în două armate: „hie Welf, hie Waibling“³⁴⁷, noi aici, toată „singura masă reacționară“³⁴⁰ dincolo. Asta ar însemna ca revoluția să înceapă cu *actul al cincilea*, nu cu primul, în care masa tuturor partidelor de opoziție se ridică laolaltă împotriva guvernului și greșelilor lui și, în felul acesta, îl învinge, după care diferitele partide din rîndurile învingătorilor se rod unul pe altul, părăsesc scena, fapt care, în cele din urmă, silește masa poporului să treacă în întregime de partea noastră, și atunci se poate desfășura faimoasa luptă hotărîtoare a lui Vollmar. Acest punct era însă aici secundar, principalul era să se demonstreze că, dacă ar fi după domni din „aripa de dreapta“, noi am putea, desigur, să scăpăm de legea excepțională împotriva socialiștilor în condiții care pentru partid sînt mai rele decît însăși legea excepțională împotriva socialiștilor, dar care respectivilor domni le-ar fi permis să editeze din nou ziare ca „Gerichts-Zeitung“ din Hamburg etc. și să le prezinte drept organe ale partidului. În această privință sînt întru totul de acord cu Vollmar și în acest sens i-am scris și lui Bebel³⁰⁵).

Ieri am trimis pe numele dv. (137, alte Landstrasse, Riesbach) un mandat poștal de 12 shil. = 15 fr. 10 cent., costul abonamentului pentru M[arx] și pentru mine. Vă rog să mă înștiințați cînd este următorul termen de plată.

Vă felicit pentru intrarea în cea de-a 7-a mie³⁰⁶).

Al dv.,
F. E.

³⁰⁵) Vezi volumul de față, p. 376—378. — *Nota red.*

³⁰⁶) Este vorba de tirajul ziarului „Sozialdemokrat“. — *Nota red.*

După schimbarea făcută de dv. în prefață³⁰⁷⁾, orice menționare a Conferinței de la Wyden³⁴⁸⁾ este superfluă, drept care o scot. Vă rog să-mi trimiteți două exemplare ale colilor de corectură³⁰⁸⁾. Corecturile vor fi expediate azi sau mâine.

Publicat pentru prima oară
în : „Archiv Marksa i Enghelsa“,
vol. I, 1924

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

108

Engels către Eduard Bernstein

la Zürich

Londra, 4 nov. 1882

Dragă domnule Bernstein,

„Prin prezenta am onoarea a vă aduce la cunoștință că v-am expediat o scrisoare cu poșta de ieri și a vă confirma primirea stimatei dv. din 1 crt., la care mă grăbesc să răspund“. După cum vedeți, încă n-am uitat de tot vechiul stil comercial. Vă răspund atât de repede pentru a vă scuti de multă osteneală inutilă. Este foarte amabil din partea dv. că scofociți pretutindeni pentru a ne trimite toate aceste cărți, dar „în momentul de față realmente nu putem face uz de ele“. Și iată de ce : în ediția a treia³⁰⁹⁾, M[arx] nu vrea decât să corecteze și să completeze datele referitoare la actuala situație a legislației cu privire la reglementarea muncii în fabrici, iar pentru aceasta are nevoie de *textul original exact al legilor, și de nimic altceva*. În acest scop, lucrurile secundare, cum sînt protecția muncii, răspunderea etc., nu prezintă nici o importanță. Cît despre ceea ce-mi mai trebuie mie pentru Bismarck³⁴⁵⁾, v-am scris ieri : cursurile acțiunilor celor șase linii de căi ferate care au fost etatizate în ultima vreme, la începutul sau la mijlocul anului 1879, și proiectele de lege ale lui B[ismarck] cu privire la asigurarea contra accidente-

³⁰⁷⁾ F. Engels. Prefață la prima ediție germană a „Dezvoltării socialismului de la utopie la știință“. — *Nota red.*

³⁰⁸⁾ F. Engels. „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință“ (ediția germană). — *Nota red.*

³⁰⁹⁾ Este vorba de ediția a treia în limba germană a „Capitalului“ lui K. Marx. — *Nota red.*

lor etc. în *prima* redactare. Dacă voi avea nevoie de recenta ediție a lui Saling, care urma să apară între timp³¹⁰) (ați fost foarte amabil atrăgându-mi atenția asupra ei), mi-o voi putea procura aici în 4—5 zile.

Informațiile dv. cu privire la Garcia sînt foarte binevenite, căci nu se știe unde mai poate fi găsit omul acesta. Cele spuse de el în legătură cu agitația stîrnită de anumiți lideri ai trade-unionurilor în favoarea construirii unui tunel pe sub Canalul Minecii sînt foarte adevărate. Este vorba de aceiași oameni care s-au lăsat întotdeauna cu ușurință corupți de către burghezii radicali (printre care Morley) și cărora, de data aceasta, li s-a adăugat G. Shipton, redactorul lui „Labour Standard“. Faptul că societatea pentru construirea tunelului îi plătește este în afara oricărei îndoieli, din pur entuziasm nu s-ar fi apucat ei să facă cheltuieli de deplasare etc. Povestea în sine este, desigur, absolut inofensivă, dar Shipton a dat acum de gustul banilor burgheziei și, ținînd seama de nesfîrșita lui slăbiciune de caracter și de pofta de popularitate, s-ar putea ca el să nu se oprească aici. Fecioria s-a dus și ceilalți „representative working men“³¹¹), încărunțiți în rele, îl vor tîri, desigur, curînd după ei.

Că sinteți bombardați de la Paris cu scrisori pro Malon și contra Guesde, nu mă îndoiesc. Dar corespondentul pe care-l citați se recomandă singur drept incompetent în această problemă atunci cînd afirmă că scrie sub impresia momentanei prigoane împotriva germanilor și cînd vă reproșează că vă faceți datoria de redactor al unui organ de partid, respectiv că priviți problema „din perspectiva unei păsări în zbor“, în mod critic și metodic, și nu vă lăsați influențat, așa cum face el, de episoade trecătoare, de importanță locală. Iar dacă după două luni de zile omul acesta tot se mai învîrtește în jurul celui nefericit articol³¹²) și, pornind de la acest singur caz, își formează o părere despre o importantă fracțiune a muncitorilor, organul partidului trebuie să fie la fel de mărginit? Dacă la Paris sînt o sumedenie de muncitori nesocialiști și semisocialiști care-și varsă șovinismul împotriva germanilor detestați de ei, ce vină are „Citoyen“? În orice caz, nu mai mare decît vina pe care o poartă socialiștii germani din Paris pentru faptul că la Paris, la Londra, la New York și în toate celelalte orașe mari din America sînt mulți muncitori germani

³¹⁰) „Saling's Börsen-Jahrbuch für 1883—1884“. — *Nota red.*

³¹¹) — „reprezentanți ai muncitorilor“. — *Nota trad.*

³¹²) Vezi volumul de față, p. 381—382. — *Nota red.*

nesocialiști care, atunci cînd problemele ajung să se pună tranșant, acceptă salarii mai mici, pentru ca astfel să scadă salariul muncitorilor autohtoni (iar în America, chiar și al irlandezilor !), din care cauză muncitorii germani au en masse o proastă reputație, nu întru totul nemeritată. Și, la urma-urmelor, dacă articolul i-a căzut atît de greu la stomac, de ce *nu-l combate*? Articolul a fost dezavuat, e drept, într-o formă destul de blîndă, dar Marx mi-a spus că, potrivit concepției ziariștilor parizieni, această formă era absolut satisfăcătoare, fiind cea în care în mod obișnuit orice ziar de acolo dezavuează un redactor al lui cînd face o boacănă, atîta timp cît asupra ziarului nu se exercită o *presiune*. Iar o asemenea presiune se putea exercita, și chiar foarte simplu. Dacă s-ar fi scris o scrisoare de protest și dacă o persoană sau o delegație ar fi prezentat-o la biroul ziarului ³¹³⁾, redacția ar fi fost silită să ia lucrurile în serios. Dacă redactorul de serviciu (putea fi chiar Picard) ar fi făcut obstrucții, ar fi fost suficientă amenințarea: în cazul cînd scrisoarea nu apare miine în „Cit[oyen]“, chiar astăzi va fi trimisă la Zürich, la „S[ozialdemokrat]“. Dacă corespondentul dv. nu știe destul de bine franțuzește, îl avea acolo pe Vollmar; dacă Vollmar lipsea, Hirsch și-ar fi asumat cu plăcere această treabă. Procedînd astfel, oamenii aceștia și-ar fi cîștigat respectul, i-ar fi dat lui „Cit[oyen]“ o lecție folositoare, iar eu m-aș fi bucurat foarte mult. Dar să suportați totul cu o răbdare de oaie pentru ca apoi să te lamentezi — iată ceva specific german, care le-a adus germanilor un binemeritat dispreț. Dacă *noi* le-am fi permis francezilor și englezilor asemenea lucruri, dacă oamenii noștri din Germania ar fi fost atît de lipsiți de șira spinării, unde am fi ajuns? Înainte de a pretinde ca organul de partid să se facă ecoul părerii lor despre mișcarea din Franța, socialiștii germani de la Paris trebuie să dovedească, în primul rînd, că sînt, în general, capabili de o critică deschisă și imparțială și, în al doilea rînd, că sînt în stare să *țină singuri piept* francezilor. Dar nimic din toate acestea nu s-a întîmplat.

În ceea ce privește inoportunitatea unui cotidian apărut la Paris, nu pot fi de aceeași părere cu dv. La *Paris*, un săptămînal are audiență numai la un cerc restrîns; pentru a influența masele, e nevoie de un cotidian. Și noi am fost împotriva unui cotidian atunci cînd nu existau nici un fel de șanse de a avea unul și cînd s-a făcut puerila mutare a lui

³¹³⁾ „Cito:en“. — Nota red.

„Emancipation“ la Lyon ²¹². Acum, situația s-a schimbat. La Paris, „Cit[oyen]“ și-a cîștigat un nume, pentru el și pentru redactorii lui, ziarele burgheze de toate orientările au fost nevoite să angajeze polemici cu el și au fost reduse la tăcere, iar dacă noi am pierde acum cotidianul, asta ar însemna o înfringere categorică. Dacă ziarul nu poate fi un ziar ideal, desăvîrșit, dacă redactarea lui așa-zis democratică se reduce acesca în realitate la lipsa oricărei redactări, așa cum s-a întîmplat cu articolul lui Picard, nu-i nici o nenorocire. Laf[argue] mi-a trimis nu demult vreo 20 de numere în care se vorbește despre sciziune ⁷⁵ și nu găsesc deloc că ziarul ar fi chiar atît de prost, cu excepția acelor puncte pentru care a fost de mult criticat și care ar rămîne la fel într-un săptămînal. Oricine cunoaște situația presei la Paris va spune din capul locului că o publicație care să apară de două ori pe săptămînă este de neconceput, că ea *s-ar naște moartă*. Ori un săptămînal, ori un cotidian. Or, în prezent, ex-redacția lui „Cit[oyen]“ are, în orice caz, foarte multe șanse de a edita un cotidian, după cum o dovedește transformarea rapidă a lui „Citoyen“ în cotidianul „Égalité“, care chiar de pe acum se difuzează la Paris în mai bine de 5 000 de exemplare.

Să trecem la mitingul lui Clemenceau. Și acesta, ca și alte evenimente din Paris, nu poate fi cu nici un chip apreciat la scară germană. Cînd Gambetta n-a reușit să ia cuvîntul în circumscripția lui electorală ¹², întreaga presă radicală și socialistă a jubilat. Același lucru s-a întîmplat acum cu Clemenceau ³⁴⁹. Cl[emenceau] este un om calm, chibzuit, gata să meargă mai departe dacă i se pare necesar, să devină chiar și comunist dacă cineva reușește să-l *convîngă*: *convainquez-moi donc !* ³¹⁴) Iar muncitorii din circumscripția lui electorală folosesc un mijloc de convingere foarte eficient, arătîndu-i că locul lui de deputat e în pericol. Poate că aceasta va impulsiona ritmul cam lent în care studiază el socialismul.

Dar cine au fost cei care au făcut acest lucru ? Oare numai Guesde & Co. ? Nu, președinte era Joffrin, prietenul lui Malon și viitorul contracandidat al lui Cl[emenceau] în Montmartre ! Așadar, ca întotdeauna cînd se duce o luptă împotriva burgheziei, oamenii noștri s-au purtat atît de corect, încît au votat pentru președintele lui Malon și au mers alături de oamenii lui Malon. Dacă atitudinea muncitorilor me-

³¹⁴) — deci, convingeți-mă ! — Nota trael.

rită să fie blamată, atunci oamenii lui Malon trebuie blamați într-o măsură mult mai mare decât cei ai lui Guesde.

În fraza din „Cit[oyen]“ se spune numai că această tactică împotriva lui Cl[emenceau] trebuie aplicată și pe viitor; de vreme ce o dată a avut succes, de ce n-ar avea și de acum încolo? Aș vrea să văd dacă la adunări „Prolét[aire]“ ar fi în stare să-i plătească lui „Égalité“ cu aceeași monedă. Pînă acum n-am văzut nimic care să mă îndreptățească s-o cred. Dar, chiar dacă momentan ar fi cazul, asta n-ar însemna nimic și e greu de presupus că ar dura mult timp.

Și acum, repede, înainte de închiderea poștei — altminteri scrisoarea aceasta va pleca abia luni dimineată —, câteva cuvinte despre campania în vederea modificării programului, inițiată de dv. Eu o consider cît se poate de inoportună. Programul este prost, dar nimcni nu mai vorbește de aceasta. O modificare a programului trebuie făcută în așa fel, încît să nu se mai poată obiecta nimic. Prin urmare, atîta timp cît nu putem alege în mod deschis delegații, atîta timp cît orice mandat poate fi contestat, este preferabil, dacă nu se impune cu necesitate, să nu ne atingem de program. O modificare a programului ar oferi celor din aripa de dreapta un pretext de a se da drept adevărații adepți, care cred nemărginit în vechiul și verificatul program etc. Gîndiți-vă deci bine înainte de a arunca mărul discordiei într-un partid care are mîinile și picioarele legate.

Cel mai mare pericol al oricărei emigrații politice constă în nevoia ei de a activa; trebuie doar să se întîmple ceva; trebuie doar să se facă ceva! Și astfel se săvîrșesc lucruri de a căror însemnătate nu-ți dai seama și despre care, mai tîrziu, te convingi că ar fi fost mai bine să nu le fi făcut. Nu cumva și dv. și Vollmar suferiți puțin de nevoia de a activa? În cazul acesta, luați seama la voi înșivă!

Calde salutări.

Al dv.,
F. E.

Marx se află la Ventnor, pe insula Wight⁷⁷; se simte bine.

Engels către Friedrich Adolph Sorge

la Hoboken

Londra, 9 nov. 1882

Dragă Sorge,

Am plătit „Labour Standard“ pînă la 3 decembrie, 4 și-lingi și 5 pence, și l-am înștiințat pe Shipton ca pe viitor să-mi trimită mie toate notele de plată. Așa că, dacă vrei să renunți la abonament, te rog să mă anunți din timp.

Marx a stat aici trei săptămîni, s-a refăcut complet, acum n-are nevoie decît de aer bun și să se menajeze. Celelalte afecțiuni, mai mici, au fost într-atît ameliorate, încît vara viitoare în mod sigur le va lichida. Principalul este să treacă iarna asta fără o recidivă a pleuritei, din care cauză a și plecat la Ventnor, pe insula Wight ⁷⁷, de unde chiar acum am primit cîteva rînduri ³¹⁵). Acolo, dacă împrejurările o vor permite, se va apuca energic de ediția a treia ³¹⁶) și să sperăm că treaba aceasta nu-i va lua prea mult timp. În general, era foarte viov și bine dispus și, dacă pînă la toamnă totul va merge bine, va fi mai robust decît a fost în toți acești ultimi ani.

Mulțumesc pentru informațiile în legătură cu Lilienthal. Acum îl cunosc pe omul acesta atît de bine, de parcă am fi fost colegi de școală.

Mă bucur să aud că lui Adolph ³¹⁷) al tău îi merge bine ; să sperăm că în curînd va găsi o line ³¹⁸) care să-i ofere șansa dorită pentru a răzbate în scurt timp. Am primit scrisorile lui, dar, așa cum s-a întîmplat, din păcate, cu multe altele, au rămas fără răspuns.

Hepner este, într-adevăr, un ghinionist, iar atacurile lui, de pildă cel împotriva lui Schewitsch, prea se învîrtesc în jurul unor fleacuri. Cine să se mai entuziasmeze atîta pentru „cultura germană“ ! Mai întîi ar trebui cunoscută cultura

³¹⁵) Vezi volumul de față, p. 108—111. — *Nota red.*

³¹⁶) Este vorba de ediția a treia germană a volumului întîi al „Capitalului“ lui K. Marx. — *Nota red.*

³¹⁷) Adolph Sorge junior. — *Nota red.*

³¹⁸) — funcție. — *Nota trad.*

americană. Dar asta este ceva specific german. Vine unul dintr-un orașel german de provincie și imediat vrea să dea lecții Americii. În America va fi însă „break in“³¹⁹) și, cum are talent și nici spiritul nu-i lipsește, s-ar putea să fie foarte util.

16 nov. Vezi și tu cum merge aici. De o săptămână am întrerupt scrisoarea și abia astăzi am reușit s-o continui și, să sperăm, s-o și închei.

Lafargue este din primăvară la Paris, soția lui³²⁰) l-a urmat și ea în vară, o lună de zile a stat cu Marx la Vevey⁶⁹. Inițial, Marx a fost la Alger⁴⁰, apoi la Monte Carlo (Monaco)⁴⁵ și în ambele localități a făcut câte o recidivă a pleuritei. A plecat apoi la Argenteuil⁵⁴, la familia Longuet, unde a făcut băi de sulf în apropiere, la Enghien, pentru bronșita lui cronică. De acolo s-a stabilit la Vevey și, în sfârșit, aici.

Știi că Lafargue (ajutat masiv de mine, căci n-a vrut cu nici un chip să învețe nemțește de la soția lui) a editat în franceză, sub titlul „Socialisme utopique et soc[ialisme] scientifique“, trei capitole din „Anti-Dühring“ al meu (introducerea și primele două capitole din secțiunea a III-a, „Socialismul“). Cartea a avut în Franța un succes colosal. Cei mai mulți sînt prea leneși pentru a citi cărți groase cum este „Capitalul“ și, de aceea, o broșurică subțire are un efect mult mai rapid. Acum voi scoate lucrarea asta — cu completări explicative — în limba germană³⁰⁰. Manuscrisul se află deja la Zürich și prima coală a și fost tipărită. De îndată ce va apărea, ți-o voi trimite. Deocamdată îl aveți, doar, pe d-rul Stiebeling ca luminător al maselor pentru America în utraque lingua³²¹). Omul este bineintenționat, dar nu are un cap teoretic și, în plus, este destul de confuz.

„Égalité“ apare acum zilnic și săptămînal. Dacă ediția cotidiană (în locul lui „Citoyen“, de unde ai noștri au fost dați afară printr-o coup de finance³²²)) va rezista, asta depinde de succesul tratativelor cu un financiar. Reacția lui „S[ozialdemokrat]“ la sciziunea dintre ai noștri și Malon este mult prea lipsită de vlagă, dar vicleanul ticălos Malon (unul dintre cei 17 fondatori ai secretei „Alliance“²⁸ a lui Bakunin), care știe să-și facă viața lină, s-a priceput atît de bine să-i cîștige

³¹⁹) — „potolit“. — *Nota trad.*

³²⁰) Laura Lafargue. — *Nota red.*

³²¹) literal: în ambele limbi (adică în greacă și latină); aici: în engleză și în germană. — *Nota red.*

³²²) Vezi volumul de față, p. 368—369, 373—374. — *Nota red.*

pe germanii din Paris de partea sa, iar ai noștri au săvârșit prostii atât de colosale, încît cei din Paris fac presiuni uriașe asupra Zürich-ului. În plus, Liebknecht, care, plecînd de aici s-a oprit în drumul spre casă la Paris, a uneltit și el cu Malon. Dacă Laf[argue] și Guesde nu fac prostii din cale-afară de mari, eu o scot la capăt eu „S[ozialdemokrat]“.

Al tău,
F. E.

Salutări lui Adolph

Publicat pentru prima oară
într-o formă prescurtată
în : „Briefe und Auszüge aus Briefen
von Joh. Phil. Becker, Jos. Dietzgen,
Friedrich Engels, Karl Marx u.A.
an F. A. Sorge und Andere“,
Stuttgart, 1906 ; în întregime
în : K. Marx și F. Engels. Opere,
vol. XXVII, ed. rusă, 1935

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

110

Marx către fiica sa Eleanor

la Londra

[Ventnor] 10 noiembrie ³²³⁾ 1882
1, St. Boniface Gardens, 1882

My dear Tussychen,

On the whole, I cannot at all complain of Ventnor. The weather was unsettled, tempestuous, alternately rainy, dry, sunny, chilly, etc., but with all that very seldom foggy, a good deal of pure air, and, except a few days, generally always a few hours fit for longer promenades. Yesterday and today the air rather cold, but from 11 to 2 o'clock on the sea shore (where children are playing, and reminding me of poor Harry) and on our Undercliff walk, and up to the

³²³⁾ În original greșit : „februarie“. — *Nota red.*

railway station, and even to the down, no want of sunshine ! ³²⁴⁾)

Nu trebuie să uiți, dragă copilă, că, atunci cînd am venit aici, nu eram nicidecum all right ^{324a)}). Dimpotrivă : o tuse spasmodică aproape continuă, expectorație abundentă, în ultimele două săptămîni nopți tot mai proaste, nici o clipă nu m-am simțit bine. Toate acestea nu se puteau schimba într-o zi, dar schimbarea care trebuie să urmeze va fi în bine.

Au fond ³²⁵⁾, pentru mine a fost bine că din pricina nevralgiei am fost nevoit să apelez la dr. Williamson înainte de a primi (astăzi) din Londra prescription ³²⁶⁾ de la dr. Donkin. Nevralgia a apărut atît de aproape de vechiul focar al iterated pleurisy ³²⁷⁾ a mea, încît dr. W[illiamson], ciocănindu-mă și ascultîndu-mă, mi-a putut spune că all was still right ³²⁸⁾ de la ultima consultație făcută de Donkin. Tusea a mai cedat, dar la vizita lui de astăzi (a doua), dr. Williamson m-a convins să mai iau un medicament care, după cum spune el, va scurta perioada de tranziție pînă la stadiul cînd voi aștepta însănătoșirea deplină numai de la aer curat și de la multă hoinăreală afară.

Cu toate acestea, încă nu m-am apucat cu adevărat de lucru, ci mă mai ocup cu una și cu alta, ca un fel de activitate pregătitoare.

N-ai cumva „Complaint of Piers the Ploughman“ al lui William Langland ? Dacă nu, n-ai putea s-o împrumuți pentru mine de la Furnivall sau, cum nu este scumpă, să vezi dacă aș putea s-o cumpăr de la publicațiile Early etc. ³²⁹⁾.

³²⁴⁾ — Draga mea Tussychen, în general nu mă pot nicidecum plînge de Ventnor. Vremea a fost instabilă, furtunoasă, cînd ploioasă, cînd uscată, cînd însorită, cînd rece etc., dar, cu toate acestea, foarte rar ceață, aer curat din abundență și, cu excepția cîtorva zile, de regulă, am avut cîteva ore pe zi bune pentru plimbări mai lungi. Ieri și astăzi, acru a fost destul de rece, dar între 11 și 2, pe țărmul mării (unde se joacă copiii, amintindu-mi de bietul Harry), pe drumul nostru spre Undercliff și în sus spre gară, ba chiar pînă la dune, soarele n-a lipsit. — *Nota trad.*

^{324a)} — perfect sănătos. — *Nota trad.*

³²⁵⁾ — În fond. — *Nota trad.*

³²⁶⁾ — rețeta. — *Nota trad.*

³²⁷⁾ — repetatei pleurezii. — *Nota trad.*

³²⁸⁾ — totul era în regulă. — *Nota trad.*

³²⁹⁾ Este vorba de Early English Text Society fondată în 1864 de Frederich James Furnivall. — *Nota red.*

Apoi, te-aș ruga să te uiți dacă printre „Égalité“ (pe stil vechi) nu găsești (mă refer la săptăminalul „Égalité“ care apărea înainte) — pe masa mea de lângă pat — un articol, mai degrabă un raport despre proslăvirea *de către unii economiști oficiali din Paris* a muncii ieftine a chinezilor pentru Europa ³⁵⁹. Nu știi dacă aceeași problemă nu este tratată într-unul din numerele fostei „Revue“ a lui Malon ³⁶⁰ (numărul respectiv este în spatele sofalei, pe un raft din bibliotecă). Dacă este așa, ai putea să mi-l trimiți pe acesta în cazul când nu dai de „Égalité“.

Ce face Johnny al meu? Nu mai tușește? Salută-l pe ci și pe Lenchen. Tu cum o duci cu sănătatea?

Trebuie, în sfârșit, să-i scriu sărmanei Jennychen. Mi-e foarte greu, mă tem că nu va putea suporta această năpastă. Salut.

Old Nick

Publicat pentru prima oară în
limba originalului în „Annali“,
an. I, Milano, 1958

Originalul în limbile germană
și engleză
Tradus din limbile germană
și engleză

111

Engels către Karl Kautsky

la Viena

Londra, 15 nov 1882

Dragă domnule Kautsky,

Astăzi la amiază, la ora 3, am primit telegrama d-tale, la care am răspuns imediat telegrafic: „Imposibil“. N-aveam la îndemână adresa d-tale, dar m-am gândit că, fiind vorba de „răspuns plătit“, biroul de expediție va ști unde să trimită răspunsul, drept care am telegrafiat pur și simplu pe adresa: „Kautsky, Viena“. Și chiar acum, la 9,30 seara, primesc biletul pe care-l trimit alăturat. Mi-e imposibil să găsesc scri-

³⁶⁰) „La Revue socialiste“. — Nota red.

soarea cu adresa, singurul lucru pe care-l pot face este să-ți scriu imediat ca să nu pierd poșta de dimineață.

Dacă nu vreau să-mi mai irosesc iarăși forțele, așa cum am făcut ani de-a rândul, va trebui să-mi restrâng activitatea ziaristică într-un cadru foarte îngust — să mă limitez la „S[ozialdemokrat]“ —, și chiar și acolo să nu scriu decât atunci când se ivește o necesitate de ordin practic sau când trebuie să dovedesc — așa cum a fost cazul de curînd, ripostînd la aberațiile lui Mehring⁵⁹ — că între „S[ozialdemokrat]“ și noi, cei de aici, nu există nici o adversitate. Întreaga corespondență de partid cu o mulțime de țări, care, din pricina bolii și a absenței lui M[arx], îmi revine în exclusivitate mie, mă împovărează oricum destul de mult. De aceea, dacă mai vreau ca acum, la bătrînețe, să-mi termin lucrările cele mai importante³⁵¹, îmi este absolut imposibil să colaborez la revista d-tale³³¹), căreia, de altfel, îi doresc mult succes.

În special articolul despre Darwin este, în momentul de față, de neconceput. I-am scris lui B[ernstein] că îl va primi atunci când, pe parcursul lucrărilor mele, voi ajunge la această temă, dar asta mai poate dura luni de zile, lucru pentru care are și el o parte de vină, întrucît mi-a încurajat lucrări în cu totul alte domenii, pe care și eu le-am considerat mai necesare³³²). Așadar, înainte de a duce toate acestea la bun sfîrșit și a mă întoarce din nou la științele naturii, ajungînd, mai departe, la zoologie, nici vorbă nu poate fi de așa ceva. Să scutur din mîneacă locuri comune despre D[arwin] nu ți-ar servi nici d-tale, nici mie. Timpul fiind înaintat, nu mai pot decât să-ți mulțumesc pentru diversele comunicări interesante despre situația de acolo și să-ți prezint în încheiere sincerele mele urări de fericire cu ocazia logodnei d-tale³³³).

Al d-tale devotat,
F. E.

Publicat pentru prima oară
în „Arhiv Marksa i Enghelsa“,
vol. I (VI), 1932

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

³³¹) „Die Neue Zeit“. — *Nota red.*

³³²) Vezi volumul de față, p. 354—356. — *Nota red.*

³³³) cu Louise Strasser. — *Nota red.*

112

Engels către Eduard Bernstein
la Zürich

Londra, 28 nov 1882

Dragă domnule Bernstein,

În primul rînd, multe mulțumiri pentru datele referitoare la căile ferate etatizate. Sînt absolut suficiente³⁵². De la Bebel am primit proiectele de lege din 1882 cu privire la asigurarea în caz de accidente și de boală, dar am nevoie și de proiectele de lege respective din 1881¹⁷⁶, în forma inițială, în care Bismarck dă frîu liber pornirii înaripate a sufletului lui fremătînd de simpatie pentru cei săraci ; în cea de-a doua formulare, voturile deputaților burghezi i-au retezat zdravăn aripile și Bismarck nu mai apare în toată splendoarea lui.

Înainte, M[arx] primea „Arbeiterstimme“, dar probabil că nu și-a mai prelungit abonamentul, așa că ziarul nu mai vine.

Articolul lui Vollmar⁹³, cu excepția cîtorva puncte secundare, îl reprezintă perfect pe Malon la mîna a doua³⁵³. Istoria mișcării muncitorești franceze începînd din 1871 a fost aici *complet falsificată*, și nu ar trebui lăsată așa. De pildă, în al doilea articol i se reproșează lui Guesde că nu a aderat la cele cîteva clici mărunte (din care ulterior a apărut „Prol[étaire]“, sau la purii cooperatori, împotriva cărora el tocmai ducea lupta) ! Ca și cum cei de la viitorul „Prol[étaire]“ ar fi primit, în general, un „nemuncitor“ ! Dar principalul fals este cel relevat just de Deville în „Égalité“ din 19 nov. („Il y a cinq ans“, istoria lui „Égalité“): lupta la congrese pentru programul „colectivist“ și *victoria acestui program la Congresul de la Marsilia din 1879*⁹⁶. Iată ceva despre care Vollmar nu pomenește nici un cuvînt. Nu pot crede că V[ollmar] a comis cu bună știință o asemenea falsificare, dar aproape tot atît de greu este de explicat cum de nu știe el nimic despre toate acestea și toate cunoștințele lui despre istoria mișcării muncitorești franceze se limitează la ceea ce a găsit de cuviință să-i împărtășească Malon.

Omitînd Congresul de la Marsilia, se trece sub tăcere și importantul fapt că de trei ani Partidul muncitoresc francez a acceptat programul colectivist³⁰ și că abaterea lui Malon de la acest program constituie un *categoric pas înapoi*. Întrucît

este necesar ca oamenii noștri din Germania să cunoască istoria mișcării din Franța nu așa cum ar fi urmat ea să se desfășoare pentru a conveni actualelor dorințe ale lui Malon, ci așa cum s-a desfășurat ea în realitate, această greșeală trebuie neapărat îndreptată. După părerea mea, cel mai simplu ar fi să se pornească de la articolul pomenit mai sus al lui Deville, tocmai pentru că are un caracter cu desăvârșire nepolemic. Dacă nu-l mai aveți, înștiințați-mă printr-o carte poștală și vi-l trimit imediat.

Malon ar trebui să ia seama. Dacă noi ne vom apuca să relatăm ale sale faits et gestes³³⁴⁾ tot atît de amănunțit, nu mai că mai corect decît descrie el, prin intermediul lui Vollmar, activitatea lui Guesde, n-o să-i meargă prea bine. Noi mai avem și acum toate documentele în care, la 18 martie 71, el renega *insurecția*, iar la mișcare n-a aderat decît post festum, cînd lucrurile mergeau mai bine decît se așteptase el.

În ceea ce privește forțele celor două fracțiuni, l-am rugat pe Laf[argue] să mă informeze³³⁵⁾. Roannezii au la Paris 15 grupări, cu ajutorul cărora „*Egalité*“ a rezistat o lună întregă, ceea ce se spune mult despre calitatea acestor oameni. În provincie, după cum spune Laf[argue], sînt foarte tari. *Fédération du Nord*³³⁵⁾ este, în fond, de partea lor, ea nu vrea prendre part aux querelles des Parisiens³³⁵⁾, dar e credincioasă vechiului program colectivist, pe care l-a tipărit pe prima pagină a lui „*Forțat*“ al ei. Roannezii vor ține următorul lor congres la Roubaix, unde se vor întruni toți delegații din Nord, și întrețin permanent legături foarte strînse cu *Fédération du Nord*. Celălalt ziar muncitoresc din provincie, „*L'Exploité de Nantes*“, a publicat, de asemenea, pe prima pagină vechiul program împreună cu *Considérants*³³⁶⁾, reproduce articole din „*Égalité*“, iar Deville este colaboratorul lui. Așadar, *singurele două* organe muncitorești din provincie sînt de partea lor. „*En province*“³³⁷⁾, cu excepția Nordului, „partout où il y a un groupement ouvrier, à Reims, Epinay, Lyon, dans tout le bassin houillier de l'Allier, à Bordeaux, Angoulême, Rochefort, nous battons les Possibilistes, qui n'ont de force qu'en Bretagne et à Marseille — et encore“³³⁸⁾.

³³⁴⁾ — fapte și isprăvi. — *Nota trad.*

³³⁵⁾ — să ia parte la certurile parizienilor. — *Nota trad.*

³³⁶⁾ — expunerea de motive. — *Nota trad.*

³³⁷⁾ — „În provincie“. — *Nota trad.*

³³⁸⁾ — „pretutindeni unde există o grupare muncitorească, la Reims, la Epinay, la Lyon, în tot bazinul carbonifer de la Allier, la Bor-

Faptul că Malon atrage un mare public cu lunga ciorbă pentru săraci a acelor Considérants ale sale fără program nu e deloc de mirare. Când înființezi un partid fără program, în care oricine poate acționa, asta nu mai este partid. Vechii sectanți, față de care Malon-Vollnar vădesc atîta gingășie, și-au arătat ani de-a rîndul neputința și cel mai bine ar fi să fie lăsați să moară în pace. Chambres Syndicales³³⁹⁾? — da, dacă fiecare asociație grevistă luptă, asemenea trade-unionurilor engleze, numai pentru un salariu ridicat și pentru reducerea zilei de muncă, dar, în rest, nici nu se sinchisește de mișcare — dacă pe toți aceștia îi incluzi în partidul muncitoresc, în realitate se formează un partid în vederea *menținerii* muncii salariate și nu a desființării ei. Or, după cum îmi spune M[arx]³⁴⁰⁾, majoritatea acestor Chambres Syndicales de la Paris sînt și mai incolore chiar decît trade-unionurile engleze. Să renunți la orice program al partidului pentru a face pe plac unor asemenea oameni, nu aceasta este calea de a-i împinge înainte. Și s-a mai pomenit vreodată un partid fără program, un partid ale cărui spălăcite Considérants (alcătuite întru totul în spiritul comunistului Miquel, care crede și el că comunismul va fi posibil peste 500 de ani³⁵⁶⁾) ajung la concluzia că fiecare grup își poate confecționa propriul lui program particular!

Dar ce folos trage Malon de pe urma acestor Chambres Syndicales? Ele nu plătesc cotizații, nu trimit delegați în Consiliul federal, au aderat nominal la Union fédérative²⁴³⁾ înainte de sciziune și tot nominal au rămas și acum; ele sînt, cum spune L[afargue], „complètement platoniques“³⁴¹⁾. Există doar pentru figurație. Cum stau lucrurile cu celelalte grupuri ale lui M[alon] reiese din cele spuse de Laf[argue]: „Dans le XVIIe arrondissement nos amis ont organisé, après le congrès, un groupe qui immédiatement s'est trouvé composé de 29 membres. Pour nous faire pièce, les possibilistes ont subdivisé leur groupe qui, à ce que l'on me dit, ne se composait que d'une 20e de membres, en cinq sousgroupes réunis par un comité fédéral du quartier. Le tour est joli, mais ne trompe que les indifférents et ceux qui sont éloignés“³⁴²⁾³⁵⁷⁾. Exact la fel pro-

deaux, Angoulême, Rochefort, îi batem pe posibilisti, care nu sînt tari decît în Bretania și la Marsilia — și nici măcar acolo“. — *Nota trad.*

³³⁹⁾ — Camerele sindicale. — *Nota trad.*

³⁴⁰⁾ Vezi volumul de față, p. 124—125. — *Nota red.*

³⁴¹⁾ — „cu desăvîrșire platonice“. — *Nota trad.*

³⁴²⁾ — „În arondismentul XVII, prietenii noștri au organizat după congres un grup în care au intrat numai decît 29 de membri. Pen-

cedau și bakuniștii. După cum spune L[afargue], posibilistii sînt cu adevărat puternici numai în Montmartre, unde sînt și bine organizați.

Să fii momentan în minoritate — quoad ³⁴³⁾ organizație — cu un program just este totuși mai bine decît să ai un număr mare, dar aproape numai nominal, de așa-zisi adepți, dar fără program. Noi am fost toată viața în minoritate și ne-am simțit foarte bine. Și efectivul redus (dacă e într-adevăr așa, lucru de care sînt departe de a fi convins, posibilistii nu s-au încumetat să vină la conférence contradictoire ³⁴⁴⁾ convocată de roannezi în legătură cu cele două congrese ³⁵⁸⁾, efectivul redus al organizației din Paris poate fi de două și de trei ori compensat prin influența presei.

Cum au putut corespondenții dv. din Paris să vadă în cei din St.-Étienne „adevăratul partid muncitoresc“, pentru mine este de neînțeles. În primul rînd, acești oameni nu constituie un partid, și mai puțin decît orice un partid *muncitoresc*, tot atît de puțin cum constituie și muncitorii de aici un asemenea partid. Dar ei sînt germenii a ceea ce oamenii de aici au dus la ultima dezvoltare: *coada partidului radical burghez*. Singurul lucru care-i ieagă este radicalismul burghez, căci program muncitoresc nu are nici unul. Iar conducătorii muncitorilor care se pretează să furnizeze radicalilor o asemenea turmă de muncitori alegători săvîrșesc, după părerea mea, *de-a dreptul o trădare*.

M-am interesat din amuzament și în legătură cu observațiile dv. referitoare la Godard ³⁵⁹⁾. Acest Godard, „qui se dit anarchiste comme son maître Maret, écrit dans un journal opportuniste de Toulouse“ ³⁴⁵⁾. A-i refuza unui asemenea om publicarea unei așa-zise dezmințiri este, potrivit normelor oricărui presei, nu numai ale celei din Paris, ceva absolut normal.

În schimb, prietenii noștri au făcut iar o tîmpenie colosală, atrăgîndu-și, prin lăudăroșenia lor rrevoluționară, urmări în justiție înainte ca existența ziarului ³⁴⁶⁾ să fi fost asi-

tru a ne face o figură, posibilistii și-au subdivizat grupul, care, după cum mi s-a spus, nu se compunea decît din vreo 20 de membri, în cinci subgrupuri, unite printr-un comitet federal de cartier. Figura nu-i rea, dar nu-i înșală decît pe indiferenți și pe cei care sînt departe“. — *Nota trad.*

³⁴³⁾ — ca. — *Nota trad.*

³⁴⁴⁾ — adunarea de discuție. — *Nota trad.*

³⁴⁵⁾ — „care-și spune anarhist, ca și maestrul lui, Maret, scrie la un ziar oportunist din Toulouse“. — *Nota trad.*

³⁴⁶⁾ „Égalité“. — *Nota red.*

gurată. Guesde, după cum știți, este arestat și Laf[argue] îl va urma cu siguranță. Dacă amîndoi stau la răcoare, sînt în-lăturați nu numai cei mai activi scriitori, dar și cei mai activi promotori. Deville este leneș. Massard în funcția lui de secrétaire de la rédaction³⁴⁷⁾ este destul de bun, dar nu cred că sînt ei oamenii care să poată menține ziarul în condiții dificile. De ceilalți trei nici nu mai vorbesc. Brissac și Bouis, vechi comunarzi, sînt mai degrabă un balast, iar Picard este un ziarist de rînd.

În rest, să nu vă lăsați convinși că G[uesde] și L[afargue] voiau „neapărat să supună directivei lor“ toate organizațiile. Acesta este veșnicul refren al oricărei tactici bakuniste, la care și în Franța se recurge întotdeauna cînd nu există alte argumente.

Modul cum este tratată străinătatea în „Ég[alité]“! Da, dar dacă ați ști ce debandadă este în această redacție și care e nivelul de cunoaștere a limbii germane! Dacă Laf[argue] rămîne în libertate, mai bine scrieți-i lui direct — el, cel puțin, va face tot ceea ce trebuie. Altceva nu pot să vă recomand.

Dacă vreți să folosiți rezumatul broșurii³⁴⁸⁾, n-am nimic împotriva. Nota de încheiere³⁴⁹⁾ o veți primi curînd. Povestea cu Schmidt este strașnică³⁵⁰⁾. Pollaky are de mai multă vreme un birou de poliție particular la Londra. În cartea de adrese figurează la Inquiry Officer (în total, sînt în număr de 18) Pollaky, Ignatius Paul, 13 Paddington Green, W. (foarte aproape de mine), Correspondent to „Foreign Police Gazette“.

Să sperăm că urările mele de noroc cu prilejul atingerii celei de-a 7-a mii³⁵⁰⁾ nu sosesc din nou prea tîrziu. Iar eu împlinesc astăzi 62 de ani.

Calde salutări.

Al dv.,
F. E.

Publicat pentru prima oară
în „Arhiv Marksa i Enghelsa“,
vol. I, 1924

Originalul în limbile franceză
și germană
Tradus din limbile franceză
și germană

³⁴⁷⁾ — secretar de redacție. — *Nota trad.*

³⁴⁸⁾ F. Engels. „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință“.
— *Nota red.*

³⁴⁹⁾ F. Engels. „Marca“. — *Nota red.*

³⁵⁰⁾ E vorba de tirajul lui „Sozialdemokrat“. — *Nota red.*

113

Engels către Laura Lafargue

la Paris

Londra, 14 dec. 1882

Draga mea Laura,

Scrisoarea ta am primit-o ieri-seară la nouă și jumătate, prea târziu ca să-ți mai trimit cu poșta de azi-dimineață câteva rînduri, întrucît scrisorile pentru străinătate predate aici după ora nouă nu sînt expediate pînă în seara următoare.

Nu aveam nici un ban în casă și i-am dat lui Percy³⁵¹⁾ un cec ca să-l încaseze astăzi în oraș. Dar el se întoarce în cel mai bun caz la ora șase, prea târziu pentru a-ți trimite o bancnotă cu poșta de 5,30. De îndată însă ce voi avea banii, îți voi trimite și ție, ca să te ajut să faci față în primele zile. Fără îndoială că și cu Paul³⁵²⁾ se va întîmpla la fel cum s-a întîmplat cu Guesde și Bazin și, dacă nu astăzi, mîine cel mai târziu va fi din nou liber, după ce se va termina ridicolul interogatoriu în fața severului Piquand⁹⁴. I-am transmis Maurului atît scrisoarea lui Paul, cît și a ta, iar astăzi-dimineață i-am povestit totul lui Nim³⁵³⁾.

Mai târziu îți voi scrie mai mult, cînd îți voi putea trimite o consolare mai substanțială.

Cu afecțiune al tău,
F. Engels

Publicat pentru prima oară în
limba originalului în : F. Engels,
P. et L. Lafargue. „Correspondance“,
vol. I, Paris, 1956

Originalul în limba engleză
Tradus din limba engleză

³⁵¹⁾ Percy Rosher. — *Nota red.*

³⁵²⁾ Lafargue. — *Nota red.*

³⁵³⁾ Helene Demuth. — *Nota red.*

114

Marx către Laura Lafargue

la Paris

14 decembrie 82
1, St. Boniface Gardens
Ventnor — Isle of Wight

Dragă Cacadou,

Am primit la timp *toate* scrisorile tale și, totuși, eu — mare păcătos mai sînt ! — nu scriu decît acum, cînd am aflat din scrisoarea pe care tocmai am primit-o de la General³⁵⁴) că Paul a fost arestat. Generalul mi-a trimis scrisoarea lui Paul împreună cu a ta, așa că sînt *au fait*³⁵⁵). Paul va fi cu siguranță în cîteva zile iarăși liber.

De ce nu ți-am scris mai de mult ? Fiindcă nu aveam nimic deosebit de îmbucurător să-ți comunic, în afară de ceea ce știai din corespondența cu Generalul, că personal *nu* mă simt rău și numai de vreo două săptămîni sînt consemnat la domiciliu în urma unui *tracheal catarrh*³⁵⁶), fără să fi făcut vreo recidivă a pleuritei sau a bronșitei. Aceasta este, așadar, foarte încurajator, considering that most of my *contemporaries*, I mean fellows of the same age, just now kick the bucket³⁵⁷) într-un număr reconfortant. Sînt pe lume destui măgari tineri, la ce bun să-i mai ții în viață pe cei bătrîni.

În *ultimul timp*, Paul a scris *cele mai bune lucrări ale lui*³⁵⁸), cu umor și cutezanță, cu profunzime și vivacitate, pe cînd *înainte* mă enerva — pe ici, pe colo — o anumită frazeologie ultrarevoluționară, căci o consideram întotdeauna „vorbărie goală“, și oamenii noștri ar face mai bine să lase această specialitate în seama așa-zisilor anarhiști, care sînt de fapt sprijinatorii actualei ordini și nu aduc nicidecum dezordine — ei sînt pur și simplu tîmpiți din naștere, ce n'est pas leur faute, le chaos³⁵⁹). În prezent, ei au venit în ajutorul lui „affaires

³⁵⁴) Engels (vezi volumul de față, p. 132). — *Nota red.*

³⁵⁵) — *la curent.* — *Nota trad.*

³⁵⁶) — *catar al traheei.* — *Nota trad.*

³⁵⁷) — ținînd seama că cei mai mulți dintre *contemporanii* mei, vreau să spun cei de aceeași vîrstă cu mine, tocmai au pus mîinile pe piept. — *Nota trad.*

³⁵⁸) Vezi volumul de față, p. 124—125, 405. — *Nota red.*

³⁵⁹) — haosul nu este vina lor. — *Nota trad.*

véreuses cabinet“³⁶¹ în calitate de „péril social“³⁶⁰). Ceea ce-i mai rău în ei este că, și în cazul cînd ar exista un „judecător de instrucție“ total nepărtinitor, el ar fi nevoit să declare deschis că sînt absolut „neprimejdioși“! Totul li s-ar putea ierta acestor anarhiști dacă n-ar fi din cale-afară de „nevinovați“. Asta însă nu înseamnă în nici un caz că sînt „sfinți“. Datorăm o reușită vorbă de duh unui papă³⁶¹) căruia Henric al VII-lea (adversarul victorios al lui Richard al III-lea) i-a cerut să-l treacă pe Henric al VI-lea în rîndul sfinților; papa i-a răspuns că a fi „innocens“³⁶²) (alias „idiot“) încă nu e suficient pentru a fi considerat „sanctus“³⁶³)³⁶².

Aici, copila mea, vei găsi în orice caz o vreme mai bună decît în majoritatea celorlalte locuri, inclusiv din Franța și Italia. Trăiesc aici ca un pustnic, nu mă întilnesc cu nimeni, save³⁶⁴) doctorul Williamson, ale cărui vizite costă such per minute³⁶⁵), nu vin cu nimeni în contact.

Așadar, copilă, de îndată ce ale tale devoirs³⁶⁶) vor permite (căci gallant fight with the powers³⁶⁷) dusă de Paul that be make the man sympathetic, to use this, a French penny-a-liner's phrase³⁶⁸)), *vino la mine și stai aici cu mine!*

Some recent Russian publications³⁶³) printed in Holy Russia, not abroad, show the great run of my theories in that country. Nowhere my success is to me more delightful; it gives me the satisfaction that I damage a power, which, besides England, is the true bulwark of the old society.

Jours³⁶⁹)

Nick

Publicat pentru prima oară în limba originalului în „Annali“, an. I, Milano, 1958

Originalul în limbile germană și engleză
Tradus din limbile germană și engleză

³⁶⁰) — pericol social. — Nota trad.

³⁶¹) Julius al II-lea. — Nota red.

³⁶²) — „nevinovat“. — Nota trad.

³⁶³) — „sfînt“. — Nota trad.

³⁶⁴) — în afară de. — Nota trad.

³⁶⁵) — atît pentru fiecare minut. — Nota trad.

³⁶⁶) — obligații. — Nota trad.

³⁶⁷) — cavaleriasa luptă cu autoritățile. — Nota trad.

³⁶⁸) — îl face simpatic pe acest om, ca să folosesc expresia unui scrib francez. — Nota trad.

³⁶⁹) — Cîteva publicații rusești apărute recent, editate în sfînta Rusie, nu în străinătate, dovedesc marele răsunset al teoriilor mele în

115

Engels către Laura Lafargue

la Paris

Londra, 15 dec. 1882

Draga mea Laura,

Percy³⁷⁰⁾ a venit abia ieri-seară după ora 7 cu cele necesare, așa că pînă astăzi n-am putut face nimic ; anexez deci acum un bilet de cinci lire al Băncii Angliei, al cărui număr mi l-am notat, și-mi asum riscul de a-l trimite *întreg*.

Sînt sigur că acum ai vești despre soarta lui Paul³⁷¹⁾, cel puțin în momentul de față⁹⁴. Nu mă îndoiesc că acum este din nou liber, dacă nu cumva s-a și înapoiat la Paris. Mă tem însă ca judecătorii bonapartiști și ceilalți conservatori de la Montluçon să nu-i condamne³⁷²⁾ la cîteva luni de viață retrasă. Guvernul intenționează, evident, să creeze o serie de precedente în provincie înainte de a se încumeta să treacă la represalii la Paris. Așa se face că procuratura din Montluçon și-a asumat această sarcină, care, odată începută, va trebui dusă de judecători la sfîrșitul dorit, chiar și numai pentru a salva reputația magistraturii. Și, cum acest caz va ajunge cu siguranță la police correctionnelle³⁷³⁾, nu ne putem îndoii cîtuși de puțin de ce s-ar fi întimplat dacă ar fi fost judecat la curtea cu juri.

Un scurt răstimp petrecut în închisoare n-ar fi, în sine, ceva chiar atît de cumplit ; după părerea mea, lui Paul mai degrabă i-ar prinde bine decît i-ar strica. Numai că, probabil, ei vor trebui să-și execute pedeapsa într-un moment cînd amîndoi, Paul și Guesde, sînt extrem de necesari pentru „*Egalité*“. Iar în ultimul timp, ziarul s-a îmbunătățit într-adevăr foarte mult. Nu știu dacă asta este influența directă a vieții la Paris, ca și a activității ziaristice, dar în orice caz, în ultimul timp, articolele lui Paul sînt mult mai bune, de cînd

această țară. Nicăieri succesul nu m-a bucurat mai mult ; simt o satisfacție să subminez o putere care, alături de Anglia, reprezintă un bastion al vechii societăți. Al tău. — *Nota trad.*

³⁷⁰⁾ Percy Rosher. — *Nota red.*

³⁷¹⁾ Lafargue. — *Nota red.*

³⁷²⁾ Pe Guesde și Lafargue. — *Nota red.*

³⁷³⁾ — poliția corecțională. — *Nota trad.*

a renunțat la dogmatismul de oracol științific și a adoptat la ligne spirituelle ³⁷⁴). Articolul despre candidatura lui Bon-toux ³⁶⁴ a fost încântător ; mie însă mi s-a părut că — pe ici, pe colo — descopăr minuța unei femei. La fel și cel despre *behexte Ministerium* ³⁷⁵) ¹⁰⁴ (am uitat titlul francez), care și Maurului i-a plăcut în mod deosebit ³⁷⁶). Dacă Paul și G[uesde] se află acum la închisoare, dispăre sufletul ziarului. Deville este doar din cînd în cînd spiritual și amuzant, în general, are o minte limpede, dar greoaie și doctrinară ; Massard este opusul a ceea ce se numește un bun creștin, căci la el carnea este plină de bune intenții, iar duhul (esprit) slab. Iar după informațiile pe care le am, trebuie să deduc că tocmai de P[aul] și G[uesde], tocmai de ei amîndoi este cel mai mult nevoie într-un moment cînd ziarul cunoaște o situație financiară critică. De aceea este foarte regretabil că tocmai în asemenea momente fanfaronada încărcată cu dinamită și dorința de a face concurență atitudinii rrevoluționare a anarhiștilor i-au adus în această situație nenorocită.

Sper, totuși, că la aceste petites misères ³⁷⁷) tu privești în jos du haut de votre troisième ³⁷⁸) cu același calm cu care cele quarante siècle ³⁷⁹) priveau du haut de leurs pyramides ³⁸⁰), la generalul Bonaparte, la armata franceză și la Bonaparte însuși.

Cum îi merge lui Jenny ³⁸¹) ? Se simte mai bine ? În Maitland Park ³⁸²) nu aflu prea multe despre ea ; de fapt, nici ele ³⁸³) nu știu mai mult.

Cu toată afecțiunea al tău,

F. E.

Originalul în limba engleză
Tradus din limba germană

³⁷⁴) — genul spiritual. — *Nota trad.*

³⁷⁵) — ministerul vrăjit. — *Nota trad.*

³⁷⁶) Vezi volumul de față, p. 124. — *Nota red.*

³⁷⁷) — mici mizerii. — *Nota trad.*

³⁷⁸) — de la înălțimea etajului trei al vostru. — *Nota trad.*

³⁷⁹) — patruzeci de secole. — *Nota trad.*

³⁸⁰) — de la înălțimea piramidelor lor. — *Nota trad.*

³⁸¹) Jenny Longuet. — *Nota red.*

³⁸²) Stradă din Londra unde locuia familia lui Marx. — *Nota red.*

³⁸³) Eleanor Marx și Helene Demuth. — *Nota red.*

116

Engels către Johann Philipp Becker

la Geneva

Londra, 16 dec. 1882

Dragă bătrîne,

Așteptam de mult să-mi intre niște bani ca să-ți trimit iar o hîrtie de cinci; ieri, în sfîrșit, i-am primit și îndată după aceea, seara, a sosit și cartea ta poștală. Așa că am luat imediat un mandat poștal pentru cele 5 lire = fr. 126 și sper că vei primi banii fără întîrziere.

M-am bucurat foarte mult aflînd că ai ieșit din porcăria aceea cantonală și comunală, este o curată pierdere de timp și nu te alegi cu nimic din asta, în afară de bîrfeli și supărări inutile. În treacăt fie spus, măgarul de Solari îmi trimite în continuare cîte două exemplare din „Précurseur“; halal ordine la biroul lor de expediție.

Anarhiștii se sinucid în fiecare an și tot în fiecare an renasc din nou din cenușă, și așa va fi pînă cînd nu se va porni o prigoană serioasă împotriva anarhismului. Este singura sectă socialistă care poate fi realmente distrusă prin persecuții. Căci veșnica înviere a anarhismului are la bază faptul că întotdeauna se găsesc vanitoși care, recurgînd la metode ieftine, vor să joace un rol. Or, pentru așa ceva, anarhismul se potrivește ca o mînușă. Dar, cînd e vorba să înfrunte un pericol, ia-i de unde nu-s! De aceea, actualele persecuții împotriva anarhiștilor din Franța vor lovi în această bandă numai în cazul în care nu sînt o simplă formă și o păcăleală polițienească. Dar cei care vor fi în orice caz jertfiți vor fi bieții mineri din Montceau³³³. De altfel, m-am obișnuit într-atît cu paiatele anarhiste, încît mi se pare foarte firesc ca, pe lîngă mișcarea adevărată, să se învîrtească și această caricatură de bilci. Ei sînt periculoși numai în țări ca Austria și Spania, dar chiar și acolo numai temporar. Iar Jura, cu meșteșugul ceasornicării răspîndit în căsuțele sale răzlețe, pare să fie un ținut predestinat pentru această stupizenie, și aici loviturile tale vor fi foarte folositoare.

M[arx] a primit permisiunea medicilor de a petrece iarna pe coasta de sud a Angliei și de vreo 6 săptămîni se află pe

insula Wight. Pînă acum a rezolvat două dintre principalele lui boli : n-au mai apărut urme nici de pleurezie, nici de bronșită. Se înțelege de la sinc că, pe o vreme atît de păcătoasă cum am avut aici (abia am scăpat de o ceață care a durat o săptămînă), un convalescent nu poate evita tot felul de răceli ușoare și, evident, dată fiind starea sănătății lui M[arx], ele se prelungesc și sînt neplăcute. Dar, dacă lucrurile s-ar opri aici, încă n-ar fi nimic. S-ar putea ca în vara viitoare să fie din nou trimis în Elveția și, în cazul acesta, vă veți vedea cu siguranță.

Adresa d-nei Lafargue este : 66, Boulevard de Port-Royal, Paris. Soțul ei a fost nu de mult arestat, dar acum se află din nou în libertate. Era vorba de niște cuvîntări ținute în provincie, iar cînd judecătorul de instrucție³⁸⁴⁾ din Montluçon i-a convocat pe el și pe Guesde, amîndoi, în loc să-i dea ascultare, și-au bătut amarnic joc de el în „Égalité“. A urmat, după cum era și firesc, un mandat de arestare, dar, deși Laf[argue] era în fiecare zi la redacție și se ascundea atît de puțin încît își anunța chiar cuvîntările la adunările unde lua cuvîntul, formidabila poliție pariziană a avut nevoie de trei săptămîni ca să-l găsească. După primul interogatoriu la Montluçon, așa cum se întîmplase și cu Guesde, a fost imediat pus în libertate. Probabil că se vor algece, totuși, cu cîteva luni.

Știi că Partidul muncitoresc din Franța s-a scindat⁷⁵. Malon și Brousse nu mai au răbdare să se vadă cît mai repede depluțați și de aceea trebuie să-și adune în mare grabă turma de alegători. Așadar, au făcut un partid *fără program* (textual, căci după o lungă serie de „Considérants“³⁸⁵⁾ urmează încheierea : fiecare localitate să-și facă propriul ei program), în care oricine e binevenit și, în acest scop, înainte de congres au fost primiți în partid oameni care au acceptat vechiul program numai cu condiția de a-l răsturna la congres. Guesde și Lafargue etc. au fost învinși prin majoritate de voturi, iar cei care au rămas credincioși programului au plecat la Roanne. Oamenii noștri nu sînt tacticieni și au făcut multe boacăn ireparabile, dar ei luptă pentru a se impune și „posibiliștii“ nu vor da multă vreme tonul. În cotidianul „Egalité“ ai noștri au o pîrghie puternică și, apoi, pe ei îi interesează nu-

³⁴⁾ E. Piquand. — *Nota red.*

³⁸⁾ — „expunere de motive“. — *Nota trad.*

mai cauza, și nu același lucru s-ar putea spune despre intriganții Malon și Brousse.

Ei, bătrîne, să fii sănătos, să te ții tare, declinul nu va veni chiar atît de repede, tu știi că toți sîntem pe drumul ăsta !

Al tău,
F. E.

Publicat pentru prima oară
în F. Engels. „Vergessene Briefe
(Briefe Friedrich Engels' an Johann
Philipp Becker)”, Berlin, 1920

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

117

Engels către Eduard Bernstein

la Zürich

Londra, 16 dec. 1882

Dragă domnule Bernstein,

Schorlemmer se plînge că nu mai primește de mult „S[ozialdemokrat]“ ; abonamentul lui a expirat și încă de acum o lună el mi-a trimis cecul alăturat (de care eu uitasem) cu rugămintea de a-i prelungi abonamentul *pe un an*, „iar restul să fie folosit pentru nevoile partidului“.

„Marca“ a trebuit să fie rescrisă integral de 3 ori ; pentru asta a fost nevoie să citesc iarăși din scoarță în scoarță vreo cinci-șase din cele 10 volume groase ale lui Maurer¹¹³ și, în plus, să le compar cu alte izvoare. Acum i l-am trimis lui M[arx], care a buchisit aceste probleme mult mai mult și mai temeinic decît mine³⁶⁵ ; luni sper să-l am înapoi.

Malon se moque³⁸⁶) de Vollmar. Altminteri, cu siguranță ar fi îndreptat boacăna acestuia — că atacîndu-i pe „alliansiști“, „Égalité“ are în vedere „Alliance“²⁸ a lui Bakunin. Nîcidecum ! Posibiliștii sînt numiți astfel întrucît nu mai pot fi deosebiți acum de membrii Alianței socialiste³⁶⁶, înființată în urmă cu vreo patru ani de Jourde, fost delegat cu finanțele

³⁸⁶) — își bate joc. — Nota trad.

în timpul Comunei, cu colaborarea altor proudhoniști actuali și foști (ca, de pildă, Longuet) și care formează rezerva socialistă a lui „Justice”. Cu siguranță că ați văzut pomenită acolo această Alliance cu prilejul alegerilor. La ultimele alegeri generale pentru Camera deputaților, Alliance a prezentat candidați și a avut aproape tot atâtea voturi — cel puțin în unele arondismente — ca și partidul muncitoresc. Dacă Vollmar, deși a stat un an și jumătate la Paris, nu a știut acest lucru, înseamnă că Malon i l-a ascuns în mod intenționat, cum a făcut cu multe altele. Așa se întâmplă când te alături fără discernămint unei bande.

Vollmar devine amuzant când îl laudă pe Malon pentru că este un membru de partid disciplinat și îi învinuiește pe ceilalți de încălcarea disciplinei⁹³. Cine deci încalcă disciplina? Cel care ține sus vechiul steag, sau cel care recrutează adepți cu scopul direct de a trăda acest vechi steag și de a-l înlocui cu unul nou? De unde ar fi avut Malon majoritatea la St.-Étienne⁷⁵ dacă n-ar fi recrutat în prealabil oameni care de la început au avut intenția să răstoarne vechiul program și tocmai în acest scop au și fost recrutați?

Cearta dintre Malon și Clovis Hugues al lui pentru Louis Blanc e strașnică. Și asta se numește un partid!

După cum vedeți, Fédération du Nord³⁵⁵ s-a pronunțat fățiș pentru Roanne.

Laf[argue] a publicat în ultimele numere din „Ég[alité]” niște articole încântătoare, ca, de exemplu, despre candidatura lui Bontoux³⁶⁴. Tonul spiritual i se potrivește mult mai bine decât cel de oracol doctrinar.

Vreți deci să aveți amabilitatea de a vă îngriji ca Schor[lemmer] să primească numerele care-i lipsesc?

Al dv. sincer,
F. E.

118

Engels către August Bebel

la Leipzig

Londra, 22 dec. 82

Dragă Bebel,

Sper că poimîine îți vor da drumul pentru 24 de ore ³⁶⁷, așa ca vei intra fără greutate în posesiunea acestor rînduri.

Pasajul din ultima mea scrisoare ³⁸⁷) care ție ți s-a părut mistic n-are alt sens decît că, după părerea mea, legea excepțională va fi abrogată ori în urma unor evenimente cu caracter revoluționar (de pildă, o nouă lovitură dată guvernului sau convocarea unei adunări naționale în Rusia, fapt care s-ar răsfrînge imediat și asupra Germaniei), ori a unor evenimente care ar împinge și ele mișcarea înainte și ar pregăti revoluția (schimbare de tron la Berlin, moartea sau retragerea lui Bismarck), și una și alta ducînd aproape inevitabil la inaugurarea „noii ere“ ²⁵².

Criza din America, la fel ca și criza de aici ³⁸⁸) și ca dificultățile industriei germane, care n-au fost pretutindeni lichidate, nu mi se pare o criză adevărată, ci doar o consecință a supraproducției din perioada crizei precedente. Crahul din Germania s-a produs data trecută înainte de termen, ca urmare a febrei speculațiilor cu miliardele; aici și în America s-a produs la termenul normal, în 1877. Dar forțele de producție nu s-au dezvoltat încă niciodată, în nici o altă perioadă de prosperitate, ca în perioada 1871—1877; din această cauză, ca și în 1837—1842, au apărut greutățile cronice din principalele ramuri ale industriei și aici și în Germania, îndeosebi la bumbac și la fier; piețele încă nu pot înghiți tot ce se produce. Întrucît industria americană continuă deocamdată să lucreze în special pentru piața internă, ocrotită prin taxe vamale, creșterea rapidă a producției ar putea face ușor să izbucnească acolo o criză intermediară locală, care nu va duce însă, în ultimă instanță, decît la reducerea perioadei în cursul căreia America va deveni capabilă să exporte și să apară pe piața mondială ca cel mai primejdios concurent al Angliei. De

³⁶⁷) Vezi volumul de față, p. 376. — *Nota red.*

³⁸⁸) — din Anglia. — *Nota red.*

aceea, eu nu cred — și de aceeași părere este și M[arx]³⁸⁹⁾ — că adevărata criză va veni cu mult înainte de expirarea termenului obișnuit, normal.

Un război european l-aș considera o nenorocire ; de data aceasta, lucrurile ar lua un caracter extrem de grav, pretutindeni războiul ar ațîța șovinismul pentru mulți ani de aici înainte, căci fiecare popor ar lupta pentru existența lui. Toată truda revoluționarilor ruși, care se află în pragul victoriei, s-ar dovedi inutilă, ar fi nimicită ; partidul nostru din Germania ar fi pe moment înecat sub valul de șovinism, s-ar ajunge la sciziune și același lucru s-ar petrece și în Franța. Singurul lucru bun care ar putea fi realizat cu această ocazie ar fi restaurarea unei Polonii Mici, dar aici s-ar putea ajunge și ca rezultat al unei revoluții, și încă de la sine ; o constituție rusă consecință a unui război nefericit ar avea cu totul altă însemnătate, mai curînd conservatoare, decît o constituție smulsă prin revoluție. Un asemenea război, după părerea mea, ar amîna revoluția cu 10 ani, după care, e drept, ea ar fi cu atît mai temeinică. De altfel, un război se profila din nou la orizont ; prin alianța încheiată cu Austria, Bismarck a făcut aceeași demonstrație ca și în 1867, cu alianțele sud-germane în timpul istoriei cu Luxemburgul³⁶⁸. Dar să așteptăm, poate că în primăvară se întîmplă ceva.

Informațiile tale cu privire la situația industriei germane ne-au interesat foarte mult, în special confirmarea categorică a dezmembrării cartelului producătorilor de fier. Povestea asta nu putea să dureze mult, cu atît mai puțin la industriașii germani, care nu pot trăi fără o cît de mică escrocherie.

Pînă acum nu am văzut aici lucrările lui Meyer³⁶⁹, așa că în privința asta ne-ai spus o noutate. Faptul că M[arx] ar urma să figureze în compania cardinalilor acestuia era de așteptat, lui Meyer i-a făcut întotdeauna o plăcere cu totul deosebită să poată trece de la cardinalul Manning direct la Marx și niciodată n-a scăpat ocazia să vorbească despre aceasta.

În „Soziale Briefe“³⁹⁰⁾, Rodbertus era cît pe-ce să dea de urma plusvalorii, dar n-a mers mai departe. Altminteri s-ar fi zis cu toate visurile și strădaniile lui de a veni în ajutorul iuncherului împovărat de datorii, or, acest lucru bunul Rod-

³⁸⁹⁾ Vezi volumul de față, p. 127. — *Nota red.*

³⁹⁰⁾ J. K. Rodbertus, „Soziale Briefe an von Kirchmann“. — *Nota red.*

bertus nu putea să-l dorească. Dar, așa cum spui și tu, el prezintă cu mult mai multă importanță decît masa economiștilor vulgari germani, inclusiv socialiștii de catedră¹²⁶, care trăiesc numai din ceea ce cade de la masa noastră.

Povestea cu peșitul lui Carlchen³⁹¹) a fost și ea o nou-tate pentru noi. La nuntă, după cum mi-au relatat martori oculari, se pare că a fost o atmosferă foarte tristă, atît de tristă, încît cineva care a asistat la cununia civilă a exclamat : c'est l'enterrement de A !³⁹²).

Ieri am trimis la Zürich ultima parte a manuscrisului broșurii, și anume anexa despre marcă, și o scurtă istorie a țărănimii germane în general³⁴³. Maurer scrie foarte prost și este teribil de confuz, așa încît la prima citire cu greu îi pătrunzi sensul. De îndată ce primesc colile de corectură, îți trimit toată lucrarea, căci ea cuprinde nu numai extrase din Maurer, ci și o critică indirectă a opiniilor lui, precum și multe lucruri noi. Este primul rod al unui studiu de ani de zile asupra istoriei Germaniei și sînt foarte bucuros că-l pot prezenta mai întîi muncitorilor, și nu unor pedanți și „erudiți“³⁹³).

Acum trebuie să închei, altfel nu mai pot trimite scrisoarea recomandat cu poșta de seară. Se pare că prusienii n-au ajuns pînă acolo încît să deschidă³⁹⁴) scrisorile recomandate, pînă acum toate au sosit intacte ; o experiență îndelungată m-a învățat să observ bine lucrurile astea.

Pe soția ta³⁹⁵) o rog să primească felicitarea de crăciun alăturată și cele mai bune urări din parte-mi.

Al tău,
F. E.

Publicat pentru prima oară
într-o formă prescurtată,
în : A. Bebel. „Aus meinem Leben“,
partea a III-a, Stuttgart,
1914 ; în întregime
în : „Arhiv Marksa i Enghelsa“,
vol. I (VI), 1932

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

³⁹¹) Carl Hirsch. — *Nota red.*

³⁹²) — este o înmormîntare de clasa I. — *Nota trad.*

³⁹³) În original, ironic, în dialect : „gebildeten“. — *Nota red.*

³⁹⁴) În original, joc de cuvinte intraductibil : „bestiebern“ — cuvînt format de la Stieber, numele șefului poliției politice prusiene —, apropiat ca rezonanță de „durchstöbern“ — a scormoni. — *Nota red.*

³⁹⁵) Julie Bebel. — *Nota red.*

119

Marx către fiica sa Eleanor

la Londra ³⁹⁶⁾

[Ventnor, 23 decembrie 1882]

Dragă copilă,

Din scrisoarea Laurei (pe care mi-a trimis-o astăzi Engels pentru a lua notă de ea ³⁹⁷⁾) constat că Jennychen a făcut din nou inflamația aia păcătoasă. Dacă o neglijează, mă tem de tot ce poate fi mai rău. Va trebui să ne gândim (și de aceea, înainte s-o pornești spre mine, vorbește cu Lenchen) dacă n-ar fi cazul să i-l luăm lui Jennychen cel puțin pe Harry, chiar dacă, la nevoie, ar veni aici la mine. Cum să găsească Jennychen timp să-și trateze boala with all these babies together ³⁹⁸⁾! Și, pe de altă parte, cât de neglijat (din punct de vedere sanitar) ar fi Johnny al nostru dacă nu-i cedează altul locul!

Harry îi îngreiază extrem de mult situația, și așa destul de dificilă, a bieteii Jennychen.

Adu-mi numai „Physiologie“, cea a lui Rank (sau Ranke, habar н-ам)! În afară de aceasta, mizerabila cărțuție a lui Freeman („History of Europe“), căci îmi ține loc de tabel cronologic; e în dormitorul meu, pe rafturile cu ziare etc.

(Scris de Marx pe verso-ul cărții poștale)

Miss Marx, 41, Maitland Park Road. Maitland Park. London. N.W.

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

³⁹⁶⁾ Scrisoarea a fost scrisă pe o carte poștală. — Nota red.

³⁹⁷⁾ Vezi volumul de față, p. 140—142. — Nota red.

³⁹⁸⁾ — cu toți acești copii mici. — Nota trad.

1883

120

Marx către fiica sa Eleanor

la Londra

8 ian. 83

1, St. Boniface Gardens, Ventnor

Dragă Tussychen,

Sîmbătă am primit cîteva rînduri de la d-rul Williamson împreună cu o scrisoare din partea d-rului F. Bayshawe către Williamson datată : 4 ian. 83, 5 Warrior Square, St. Leonards on Sea, în care, printre altele, spune :

„We had a week of almost continuous rain or moist air, which gave place on the 2nd to *dry weather*, of varying direction. Since that we have had sunshine each afternoon, tho' not much of it. I will endeavour to send you some further statistics to-morrow. I believe we may say generally that the climate of Hastings is dryer than much of the South Coast, tho' this may be at the expense of some warmth etc.“¹⁾

Aici, sîmbătă (6 ian.) a fost vreme frumoasă în timpul prînzului ; ieri, de asemenea, vremea a fost uscată, dar mai rece ; soare mai mult găsești întotdeauna pe esplanadă. Ieri și alaltăieri am făcut plimbări, astăzi ziua promite să rămîna frumoasă. În general, dacă nu stai chiar în bătaia soarelui, este răcoare. Sînt însă, în orice caz, speranțe că treptat temperatura va mai crește.

Oricum, voi putea pleca la Hastings dacă îmi voi vedea speranțele înșelate ; și apoi, la un moment dat, schimbarea locului devine utilă în sine și pentru sine. Ceea ce știm acum este că o mutare de la Ventnor la Hastings ar avea some

¹⁾ — „Am avut o săptămînă de ploi aproape neîntrerupte ori de umezeală, care de pe data de 2 s-a schimbat, dimpotrivă, în *vreme uscată*. De atunci avem în fiecare după-amiază soare, deși nu ține prea mult. Mîine voi încerca să vă trimit, în continuare, alte date statistice. Cred că putem spune că, în general, la Hastings clima este mai uscată decît în cea mai mare parte a coastei de sud, deși, poate, pe seama căldurii etc.“ — *Nota trad.*

sense²⁾, nu însă și în punctele mai apropiate de Ventnor de pe coasta de sud și situate aproape în aceleași condiții ca Isle of Wight.

Decamdată, mai lupt din greu cu acumularea de mucus ; simbătă dimineața, când m-am sculat din pat, am avut even³⁾ un acces puternic de tuse și câteva secunde n-am putut respira. Cauza trebuie să fie de natură nervoasă : teama pentru Jennychen ! Despre asta nu-i nevoie să spun mai mult. Aș pleca *numaidecît* la Argenteuil, dar prezența unui musafir bolnav n-ar fi, probabil, decît o povară în plus pentru copilă aceasta ! Căci nimeni nu-mi poate garanta că o călătorie nu would have punished me with a relapse⁴⁾, de care pînă acum, din fericire, am scăpat. Îmi este însă foarte greu să nu mă pot duce la propriul meu copil.

Cu calde salutări,
Old Nick

Publicat pentru prima oară în
limba originalului în „Annali”,
an. I, Milano, 1958

Originalul în limbile germană
și engleză
Tradus din limbile germană
și engleză

121

Marx către fiica sa Eleanor

la Londra

[Ventnor] 9 ian. 1883

Draga, buna mea copilă,

Ce frumos din partea ta să-mi scrii atît de des și atît de amănunțit ; dar n-aș vrea to encroach on the very little „free“ time you have to dispose of⁵⁾. Am primit scrisoarea ta după ce-o expediasem pe a mea⁶⁾, la înapoierea dintr-o plim-

²⁾ — un oarecare sens. — *Nota trad.*

³⁾ — chiar. — *Nota trad.*

⁴⁾ — ar avea ca urmare pedeapsa unei recidive. — *Nota trad.*

⁵⁾ — să-ți răpesc din foarte puținul timp „liber“ de care dispui.
— *Nota trad.*

⁶⁾ Vezi volumul de față, p. 414—415. — *Nota red.*

bare pe malul mării. De la Paris n-am mai primit nici o veste.

Astăzi eram iar pe punctul de a pleca „în drumetie“ — despite the noise of the wind ⁷⁾ —, cînd a venit doctorul ⁸⁾ meu; mi-a spus să stau în casă fiindcă afară e foarte frig. M-a examinat din nou. Toate vechi, cu alte cuvinte, catarul s-a *cronicizat* (ceea ce explică și răgușeala mea permanentă), dar, privind dintr-un punct de vedere „mai înalt“, situația s-a îmbunătățit, întrucît punctele îngrijorătoare n-au fost atinse. Tusea asta aproape permanentă, foarte supărătoare, a devenit însă de nesuportat din pricina zilnicelor vomissements ⁹⁾. Asta face ca adeseori să-mi fie cu neputință să lucrez, dar doctorul crede — mai crede încă, and that is something ¹⁰⁾! — că mă va putea scăpa de acest chin (printr-un leac pe care mi l-a prescris chair acum). Qui vivra, verra ¹¹⁾.

Apropo. Somewhere ¹²⁾ în dormitorul meu sau în masa mea de lucru, într-un portofel sau în vreo little box ¹³⁾, mai sînt cîteva fotografii de-ale mele de la Alger. If you could find them, you might send me two photogramms. One of them I have promised to forward to Madame Williamson ¹⁴⁾.

Domnul Meissner mi-a trimis ieri calculul făcut de el pe anul 1881 ¹²⁰⁾; venitul este foarte mic, așadar, în 1882 va trebui neapărat să fie mai mare, căci el îmi scrie, totodată, că vînzarea exemplarelor din „Capitalul“ se apropie de sfîrșit. Bineînțeles, așteaptă cu nerăbdare colile de corectură ¹⁵⁾. În plus, multă vreme omul ăsta n-a avut nici o veste de la mine. Acum, în sfîrșit, va primi un răspuns amănunțit.

Cowens speech *quoad Egypt* ¹⁶⁾ este pe aceeași linie cu politica engleză a lui Hyndman — muzica viitorului ³⁷⁰⁾. Acești burghezi care suspină (și, în această privință, Cowen este și el burghez), acești bieți burghezi britanici care, tot

⁷⁾ — în ciuda urletului vîntului. — *Nota trad.*

⁸⁾ James M. Williamson. — *Nota red.*

⁹⁾ — vomitări. — *Nota trad.*

¹⁰⁾ — și asta e ceva. — *Nota trad.*

¹¹⁾ — Cine va trăi va vedea — *Nota trad.*

¹²⁾ — Undeva. — *Nota trad.*

¹³⁾ — cutiuță. — *Nota trad.*

¹⁴⁾ — Dacă le găsești, mi-ai putea trimite două fotografii. Una dintre ele am promis-o d-nei Williamson. — *Nota trad.*

¹⁵⁾ Este vorba de ediția a treia germană a volumului I al „Capitalului“ lui K. Marx. — *Nota red.*

¹⁶⁾ — Cuvîntarea lui Cowen referitoare la Egipt. — *Nota trad.*

Jenny Longuet, născ. Marx

suspînînd, își asumă din ce în ce mai multe „responsabilities“¹⁷⁾ în slujba misiunii lor istorice i se împotrivesc zadarnic. Dar pînă și Cowen zîmbește pe sub mustață în fața priveliștii pline de vrajă a tuturor punctelor de agresiune întărite, care se întind de la Oceanul Atlantic pînă la cel Indian, și into the bargain^{1b)} a unui „imperiu african-britanic“ de la Deltă pînă la Colonia Capului. Foarte frumoasă priveliște. În realitate, cucerirea Egiptului este o nerușinată „cucerire“ ipocrit-creștină — o cucerire în plină pace! Pînă și Cowen — și el este, fără îndoială, cel mai bun dintre parlamentarii englezi — admiră în sinea lui această „faptă eroică“ : „the dazzle of our military parade“. Poor¹⁹⁾ Cowen ! Este un adevărat „burghez“ (în acest sens) britanic ; crede că a făcut o „afacere“ strașnică și, pe deasupra, foarte avantajoasă ; el nici măcar nu vede că „old grand man“²⁰⁾ englez este doar o unealtă în mîna altor șmecheri, neenglezi, în măsura în care în acest eveniment este amestecată „politica“, însă „responsability“ pentru „home“ interest²¹⁾ și-a luat-o foarte calm Goschen & Co.

Uneori, Cowen se lasă atît de mult stăpînit de prejudecăți, încît îl consideră pe lordul Dufferin indeed an overwhelming diplomatic genius²²⁾. Dar dă-i dracului de britanici !

Kiss my grandson for me

Farewell²³⁾,
Old Nick

Publicat pentru prima oară în limba originalului în „Annali“, an I, Milano, 1958

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

17) — „responsabilități“. — *Nota trad.*

18) — pe deasupra. — *Nota trad.*

19) — „strălucirea paradei noastre militare“. Sărmanul. — *Nota trad.*

20) — „bătrînul mare om“ (William Ewart Gladstone). — *Nota trad.*

21) — interesele „politicii interne“. — *Nota trad.*

22) — într-adevăr un coplesitor geniu diplomatic. — *Nota trad.*

23) Sărută-l pe nepotul meu (Jean Longuet) din parte-mi. Rămîi cu bine. — *Nota trad.*

122

Marx către fiica sa Eleanor

la Londra

[Ventnor] 10 ian. 1883

Dragă copilă,

Scrisoarea lui Lafargue pe care o anexez (te rog să fii bună să mi-o trimiți, mai târziu, înapoi) m-a liniștit foarte mult în privința lui Jennychen, deși poate că Lafargue numai ca să mă menajeze pe mine prezintă lucrurile prea optimist ; totuși, se pare că pericolul direct a trecut.

Fermecătoare sînt știrile despre Wolf, Pa²⁴⁾ (care acum este idolater of²⁵⁾ Wolf) etc.

În actualul status (și în privința aceasta și Engels este de acord cu mine), momentul este cît se poate de nepotrivit pentru expedierea lui Johnny la Argenteuil. El *nu va putea pleca înapoi* pînă cînd Jenny nu va fi din nou în stare să-și vadă de gospodărie. Trebuie să avem în vedere numai principalul, și nu considerente de ordin secundar, or, tocmai acestea erau cît pe-aci s-o omoare pe Jenny. Cîteva luni mai mult sau mai puțin — asta nu are importanță, lăsînd la o parte faptul că bietul băiat s-ar prăvăli chiar de la început într-o prăpastie de dezordine.

Sper, Tussychen, că îi vei scrie imediat lui Jennychen în acest sens. Lui Longuet îi voi trimite chiar astăzi cîteva rînduri despre aceasta la „Justice“.

Comunică-i lui Johnnichen veștile despre frații lui ; of course²⁶⁾, îi vei împărtăși și lui Lenchen ceea ce e mai important din scrisoarea lui L[afargue].

Ieri a fost o vreme groaznică ; nici azi nu se arată deloc „superbă“ ; e umed. Totuși, cred că astăzi „constitucional“²⁷⁾ a mea...²⁸⁾

Publicat pentru prima oară în
limba originalului în „Annali“,
an. I, Milano, 1958

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

²⁴⁾ Porecle date fiilor lui Jenny Longuet — Edgar și Marcel Longuet. — *Nota red.*

²⁵⁾ — adoratorului — *Nota trad.*

²⁶⁾ — bineînțeles. — *Nota trad.*

²⁷⁾ — aici : „plimbarea“. — *Nota trad.*

²⁸⁾ — Sfîrșitul scrisorii lipsește. — *Nota red.*

123

Engels către Eduard Bernstein

la Zürich

Londra, 18 ian. 1883

Dragă domnule Bernstein,
 Întii au fost zile de sărbătoare, apoi zile de doliu²⁹⁾ — mereu piedici. Vă dați seama că acum nu-mi aparține aproape nici un moment de când Marx, înapoiat de la Ventnor, este consemnat la domiciliu din pricina unei bronșite, care, din fericire, pînă acum este într-o formă ușoară; nu are voie să vorbească prea mult și eu trebuie să mă ocup de toate problemele de familie. (Vă rog numai ca în ziar³⁰⁾ să nu pomeniți nimic din toate acestea. M[arx] s-ar înfuria dacă ar vedea ce remarci indiscrete și, în parte, inexacte face astăzi bunul Viereck în „S[üddeutsche] Post“.)

În sfîrșit, dispun de aproximativ o oră pentru dv. În ce-l privește pe Gumbel, care s-a întors aici, el se aseamănă cu Gumpelino al lui Heine³¹⁾ prin interesul față de hîrtii. În general, este un strașnic exemplar de socialist german în străinătate, întrucît el, evident, a fost la Paris. Cum acestor oameni li s-a cret o teorie pentru care, de altfel, nu poartă nici o vină și pe care adesea abia o înțeleg în linii elementare sau nici nu-și dau măcar osteneala s-o înțeleagă — fiecare provincial dintre ei se consideră mai presus de orice străin. El vine din Heilbronn, sau cum i-o fi spunînd colțului acela de provincie, la Londra sau la Paris și este indignat că acolo nu este recunoscut punctul de vedere al provincialului. În loc să-și lărgească orizontul și să mai învețe cîte ceva, el devine cu bună știință mai mărginit decît înainte, căci, în felul acesta, deosebirea dintre el și răii și proștii străini, așadar imaginara lui superioritate, iese mai pregnant în evidență. Acest gen de oameni domină acum în asociațiile germane din străinătate și, dacă aveți acum de suferit de pe urma lor, amintiți-vă cine a încercat, după promulgarea legii excepțio-

²⁹⁾ A murit Jenny Longuet. — *Nota red.*

³⁰⁾ „Socialdemokrat“. — *Nota trad.*

³¹⁾ H. Heine. „Impresii de călătorie“, în Opere alese, vol. I, București, Editura Univers, 1970. — *Nota trad.*

nale împotriva socialiștilor¹⁰⁶, să acorde acestor asociații, pe calea centralizării etc., o nemeritată importanță? Dacă atunci i-ați fi cunoscut pe acești oameni atât de bine cum îi cunoașteți acum, cred că nu v-ați mai fi dat atita osteneală.

„Partidul miinilor curate“ — ce înseamnă? Nu cumva miinile curate ale lui Hasselmann sau Fritzsche și ale multor altora, despre care ar avea ce povesti oricare dintre cei ce au fost expulzați sau au venit singuri aici?

Grozav este Gumpelino cînd aduce vorba despre hîrțiile lui. Cînd un asemenea provincial cavaler al virtuții se ridică atât de fariseic împotriva unor practici care sînt destul de neplăcute, dar al căror folos real pentru partid este infinit mai mare decît eventualul prejudiciu adus acestuia, înseamnă că aici cu siguranță se ascunde ceva. Muncitorii n-au hîrtii. Lor puțin le pasă de o rubrică a bursei. Așadar, micul burghez, care vrea și el să cîștige ceva de pe urma hîrțiilor — iată cine cere o rubrică, bine intenționată, corectă, morală, a bursei în organul lui de partid. În primul rînd, nu este misiunea unui ziar socialist să dea indicații cum pot fi exploatați mai bine muncitorii — căci venitul de pe urma hîrțiilor se obține tot pe seama muncii neplătite. Dacă, așadar, în al doilea rînd, Gumpelino cere, totuși, acest lucru din partea presei socialiste, aceasta nu pledează nici în favoarea socialismului lui, și cu atât mai puțin în favoarea geniului lui comercial. Și eu am hîrtii, pe care din cînd în cînd le cumpăr și le vînd. Dar nu sînt atât de naiv ca la efectuarea operațiilor mele să cer sfatul presei *socialiste*. Cine procedează astfel și se arde, o pățește pe bună dreptate. Abraham Gumpelino, botează-te!

Ne-au bucurat foarte mult răspunsurile date de Gril-berger și „S[ozialdemokrat]“ la fățărnicia lui Puttkamer. Așa se și cuvine. Nu să te sucești și să te învîrtești sub loviturile adversarului, nu să te tîngui, să scîncești și să bîgui scuze cum mai fac mulți: că, vedeți dv., noi n-am fost atât de rău intenționați. La fiecare lovitură a adversarului trebuie să ripostezi cu două, trei lovituri. Aceasta a fost întotdeauna tactica noastră și pînă acum, cred eu, i-am venit de hac aproape fiecărui adversar. „De altfel geniul soldaților noștri constă în atac; și aceasta este foarte bine“, spune bătrînul Fritz³²⁾ în instrucțiunile către generalii lui³⁷², și la fel procedează și muncitorii noștri din Germania. Dar, cînd de pildă

¹²⁾ Frederic Wilhelm al II-lea. — *Nota red.*

Kayser ³³⁾, în timpul dezbaterilor cu privire la legile excepționale — dacă scurtul raport al lui ³⁴⁾ este adevărat —, dă înapoi și se văicărește că noi am fi revoluționari numai în sens pickwickian ³⁷³⁾, ce trebuie făcut atunci? Ceea ce trebuia să se spună era că întregul Reichstag și Bundesrat ³⁷⁴⁾ existau numai datorită unei revoluții; că bătrînul Wilhelm, cînd a înghițit trei coroane și un oraș liber ³⁷⁵⁾, era, de asemenea, revoluționar; că întreaga legitimitate, tot acel așa-numit fundament juridic, nu este altceva decît produsul a nenumărate revoluții, dar al unor revoluții săvîrșite împotriva voinței poporului, îndreptate împotriva poporului. O, această blestemată lipsă de fermitate în gîndire și în voință a germanilor, adusă cu atîta osteneală în partid o dată cu „jebildeten“ ³⁵⁾, cînd ne vom descotorosi odată de ea!

Se închide poșta. La unele puncte din scrisoarea dv., pe care, poate, le-am omis, voi răspunde cu prima ocazie. Mulțumesc pentru fotografie. Cînd îmi trimiteți corectura ³⁶⁾?

Salutări.

Al dv.,
F. E.

Publicat pentru prima oară
în „Arhiv Marksa i Enghelsa“,
vol. I, 1924

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

124

Engels către Eduard Bernstein

la Zürich

Londra, 8 febr. 83

Dragă domnule Bernstein,

1. Sper că ați primit ultima parte a manuscrisului („Marca“ ³⁴³⁾), expediat recomandat de aici la 20 decembrie. Dar

³³⁾ Max Kayser. — *Nota red.*

³⁴⁾ Louis Viereck (în limba germană, „Viereck“ = „pătrat“). — *Nota red.*

³⁵⁾ În original, ironic, în dialect = „cultii“. — *Nota red.*

³⁶⁾ Este vorba de colile de corectură ale ediției germane a lucrării lui F. Engels „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință“. — *Nota red.*

tărăgănarea tipăririi te scoate din sărite. Dacă va continua așa, va trebui să retipărești coperta interioară și să puneți pe ea 1884. Când va apărea, în sfârșit, coala următoare ³⁷⁾ ?

2. N-am primit *nici* primul proiect de lege cu privire la asigurarea contra accidentelor, *nici* cuvîntarea rostită de Bebel pe această temă. De altfel, un atac special împotriva socialismului lui Bismarck mi se pare acum tardiv. Fițuica lui Viereck ³⁸⁾ a pierdut orice simpatie ; Singer, care în trecut făcuse dovada unei pasiuni atît de puternice pentru etatizare, în ultimul timp pare să se fi scuturat complet de ea și se vădește de-a dreptul revoluționar, cît despre molii din Reichstag, Bloss, Geiser și Co., aceștia și-au pierdut, pare-se, dacă nu dorința, în orice caz curajul. Și atunci de ce să tragem cu tunul în țînțari ? Cred că trebuie să lăsăm socialismul lui Bism[arck] să se îngroape singur. Mai rămîne atunci numai critica proastelor rămășițe lassalleene. Dar dacă tipărirea broșurii merge într-un ritm atît de lent, probabil că și acest atac va fi perimat înainte să apară broșura.

3. În privința lui Malon vă înșelați. Omul nu este atît de prost, sau, mai exact, atît de inabil cum vrea să pară. C'est un faux bonhomme ³⁹⁾, care a învățat de la bakuniști cum să dea ghionți pe tăcute și tot el să treacă drept cel înghiontit. Într-o zi vă veți convinge că am avut dreptate.

4. Impozitul pe tranzacțiile de bursă. Aici, în Anglia, există de mult, sub forma unui simplu timbru fiscal obișnuit aplicat pe actul de transfer — $1/2\%$ din suma plătită și 5 șilingi taxă de înregistrare (acțiuni au porteur ⁴⁰⁾) sînt aici puține și nu sînt impuse). Singurul rezultat al acestui impozit este că jocul de bursă *propriu-zis* se face prin operații financiare privind diferențele, fără să aibă loc un transfer real. Afec-tează deci numai „plasamentele de capital solide“. Și nici nu se poate face în așa fel încît speculanții de bursă să nu se poată eschiva de la el.

Eu sînt împotriva acestui impozit : 1. fiindcă noi, în general, cerem numai impozite *directe* și le respingem pe *toate* cele indirecte, pentru ca poporul să știe și să simtă ce plă-tește și în ce fel trebuie atacat capitalul, 2. fiindcă noi nu putem vota în folosul *acestui* guvern nici un bănuț.

³⁷⁾ Este vorba de ediția germană a lucrării lui F. Engels „Dez-voltarea socialismului de la utopie la știință“. — *Nota red.*

³⁸⁾ „Süddeutsche Post“. — *Nota red.*

³⁹⁾ Este un fals om de treabă. — *Nota trad.*

⁴⁰⁾ — la purtător. — *Nota trad.*

Dv. caracterizați, pe bună dreptate, drept mic-burgheze vociferările împotriva bursei. Bursa nu schimbă decît repartizarea plusvalorii care a și fost furată muncitorilor, și felul cum se face această repartizare, ca atare, deocamdată le poate fi indiferent muncitorilor. Dar bursa modifică repartizarea în direcția centralizării, accelerează într-un ritm uriaș concentrarea capitalurilor și, prin aceasta, este la fel de revoluționară ca și mașina cu abur.

Absolut mic-burgheze sînt și impozitele în scopuri morale, poate impozitele pe bere și pe rachiu ar mai putea fi justificate. Dar ceea ce se susține aici este pur și simplu ridicol și de-a dreptul reacționar. Dacă bursa nu ar fi creat colosalele averi din America, cum ar fi fost posibilă realizarea unei mari industrii și a unei mișcări sociale într-un stat agrar?

Ar fi foarte bine dacă v-ați ocupa de această problemă. Dar cu chibzuială. Să nu ne expunem unor atacuri din partea clicii lui Stoecker.

5. Ediția a treia a „Capitalului”²²⁸. Probabil că va mai întîrzia un timp, fiindcă M[arx] este încă bolnav. Șederea la Ventnor, unde a plouat, întruna, nu i-a priit. La aceasta s-a adăugat și pierderea fiicei sale⁴¹). De trei săptămîni se află din nou aici și e atît de răgușit, încît nu poate vorbi decît foarte puțin și, în aceste condiții, nu i se poate cere prea mult (numai să nu pomeniți nimic despre aceasta în ziar⁴²)!).

6. Pentru cartea lui Rodbertus-Meyer⁴³) vă vom fi foarte recunoscători. Omul acesta a fost cîndva foarte aproape să descopere plusvaloarea, dar l-a împiedicat moșia lui din Pomerania.

Multe mulțumiri pentru fotografie.

Kautsky mi-a trimis broșura lui despre cerealele din America⁴⁴). Strașnică ironie: acum trei ani susținea că trebuie îngrădită creșterea populației, altminteri oamenii nu vor avea ce minca, acum afirmă că populația nu este destul de numeroasă nici măcar pentru a consuma produsele americane!³⁷⁶ Așa se întîmplă cînd studiezi așa-zisele „probleme” una după alta, fără legătură între ele. În felul acesta de-

⁴¹) Jenny Longuet. — *Nota red.*

⁴²) „Der Sozialdemokrat”. — *Nota red.*

⁴³) J. K. Rodbertus-Jagetzow. „Briefe und Socialpolitische Aufsätze”. Cartea a apărut sub redacția și cu o prefață de R. Meyer. — *Nota red.*

⁴⁴) K. Kautsky. „Die überseeische Lebensmittel-Konkurrenz”. — *Nota red.*

vii, firește, victima acelei dialectici care, în pofida lui Dühring, „este, în mod obiectiv, proprie lucrurilor înseși“³⁷⁷.

Mă bucur să aflu că în familia Hohenzollern există iarăși un pederast de profesie. Altminteri tabloul n-ar fi fost complet. E drept că prințul Carol, ca și Fr[ederic] W[ilhelm] al II-lea, „se ocupa“ și el cu articolul ăsta, dar și cu femeile. Și, fiindcă veni vorba : v-a dat Adolf Beust „Histoire secrète de la cour de Berlin“ de Mirabeau, pe care v-am trimis-o prin el ? Dacă nu, să i-o cereți. Cartea conține materiale prețioase referitoare la Fr[ederic] W[ilhelm] al II-lea. Paginile cu pasajele cele mai importante au colțurile îndoite.

Calde salutări.

Al dv.,
F. E.

Publicat pentru prima oară
în „Arhiv Marksa i Enghelsa“,
vol. 1, 1924

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

125

Engels către Eduard Bernstein

la Zürich

Londra, 10 febr. 83

Dragă domnule Bernstein,

Confirmându-vă, cu respect, expedierea scrisorii mele de ieri⁴⁵), anexez o scrisoare către K[autsky]⁴⁶), a cărui veche adresă nu mai poate fi, probabil, folosită.

Revenind la impozitul pe tranzacțiile de bursă, țin să arăt că nu trebuie nicidecum să negăm „imoralitatea“ și șarlatania bursei ; putem chiar s-o zgrăvim în termeni cit mai drastici, ca pe o culme a cîștigului capitalist, în care proprietatea se transformă de-a dreptul în furt ; dar atunci trebuie să conchidem că nu este în nici un caz în interesul proletariatului să distrugă această adevărată culme a economiei actuale, ci, dimpotrivă, el trebuie s-o lase să se dezvolte abso-

⁴⁵) Vezi scrisoarea precedentă. — *Nota red.*

⁴⁶) Vezi scrisoarea următoare. — *Nota red.*

lut liber, astfel încît pînă și omul cel mai prost să înțeleagă unde duce actuala economie. Indignarea morală o lăsăm în seama acelora care sînt destul de lacomi de cîștig pentru a juca la bursă fără a fi măcar speculanți de bursă și care, așa cum merită, sînt jecmăniți. Iar cînd bursa și „lumea de afaceri solidă“ se vor încălțera și cînd iuncherul, încercînd și el să facă speculă tot cu hîrtii și fiind, inevitabil, despuiat fără milă, va deveni al treilea în lupta reciprocă dintre cele trei părți principale ale clasei exploatatoare, atunci noi vom deveni partea a patra : aceea care rîde.

Vă rog și pe dv. să-mi trimiteți adresa exactă, indicîndu-mi strada și numărul. Altfel nu vă voi putea expedia bani și va trebui s-o fac, printre altele, pentru 6 exemplare din broșura despre Schmidt ⁴⁷⁾, pe care Schorl[emmer] și cu mine vrem s-o trimitem în Germania și pe care vă rog să mi-o procurați.

Acum însă trebuie să închei.

Al dv.,
F. E.

Publicat pentru prima oară
în „Arhiv Marksa i Enghelsa“,
vol. I, 1924

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

126

Engels către Karl Kautsky

la Viena

Londra, 10 febr. 1883

Dragă domnule Kaustky,

Ajung, în sfîrșit, să-ți răspund și să-ți mulțumesc pentru diversele materiale trimise. Nu-ți închipui cîte piedici de tot felul m-au împiedicat nu numai să lucrez, dar și să-mi pun la punct corespondența cea mai urgentă. De cînd s-a îmbolnă-

⁴⁷⁾ „Die deutsche Geheimpolizei im Kampfe mit der Sozialdemokratie“. — *Nota red.*

vit Marx, toată povara cade numai asupra mea și pe deasupra numărul solicitărilor etc. s-a dublat. În plus, seara nu prea pot scrie, căci îmi obosesc ochii și am insomnii. Așadar, nu-mi rămân pentru scris decât cele câteva ore cu lumină de zi, iar iarna aici zilele sînt foarte scurte și apoi, cu distanțele astea mari, un singur drum în oraș îmi strică toată ziua de lucru. Și cită alergătură am mai avut în ultimul timp!

Dar destul. „Die Neue Zeit“ nu l-am văzut încă. Astăzi însă îi scriu lui Dietz. Pentru a trimite costul abonamentului prin mandat poștal, trebuie să știu *strada și numărul*, așa este regula aici.

Lucrarea d-tale despre producția de produse alimentare în America⁴⁸⁾ este foarte oportună. Domnul Meyer va fi, probabil, foarte mîndru că ai folosit în asemenea măsură comunicările lui³⁷⁸. Mai e la Viena? Îl mai vezi uneori?

Dar ce ironie a istoriei mondiale! Acum 3--4 ani, în calitate de neonato⁴⁹⁾ malthusianist, d-ta predica necesitatea de îngrădire pe cale artificială a creșterii populației, altminteri urmînd ca în curînd noi toți să nu mai avem ce mînca. Și acum demonstrezi că nu există suficientă populație pentru a consuma, pe lîngă ceea ce produce Europa însăși, și excedentul de produse alimentare al Americii. Dezleagă-mi, conte Öerindur, taina aceasta a naturii!⁵⁰⁾ Așadar, nu coșul cu pîine va fi atîrnat mai sus, ci faimosul burete. Ceea ce nu împiedică deloc folosirea cu succes în familiile burgheze a acestui mijloc sau a altuia, pentru a echilibra raportul dintre numărul copiilor și venituri și pentru a nu ruina sănătatea femeii prin nașteri prea frecvente. Eu rămîn însă la părerea că aceasta este o chestiune particulară între bărbat și femeie și, poate, și medicul casei (eu însumi am recomandat în asemenea cazuri ceea ce numești d-ta „metoda Raciborski“⁴⁾ și că proletarii noștri și de acum înainte, ca și pînă acum, își vor cinsti numele prin mulți proles⁵¹⁾.

Nu vei fi, desigur, surprins aflînd că, în legătură cu articolul d-tale despre heterism³⁷⁹⁾, eu continuu să mă situez pe vechiul punct de vedere, potrivit căruia starea de comunitate a femeilor (și a bărbaților pentru femei) constituie punc-

⁴⁸⁾ K. Kautsky. „Die überseeische Lebensmittel-Konkurrenz“. — *Nota red.*

⁴⁹⁾ — proaspăt. — *Nota trad.*

⁵⁰⁾ A. Müllner. „Vina“, actul II, scena a 5-a. — *Nota red.*

⁵¹⁾ — urmași. — *Nota trad.*

tul de plecare al relațiilor sexuale în cadrul tribului. În schimb, motivarea psihologică, bazată pe gelozie, strecoară aici concepții mai târzii și este dezmințită prin sute de fapte (despre care vom vorbi mai jos). În acest domeniu, Darwin este tot atît de puțin o autoritate ca și în economia politică, de unde și-a importat malthusianismul. Despre maimuță nu știm, în această privință, aproape nimic, pentru că observațiile făcute în menajerie nu dovedesc nimic, iar asupra cîrdului de maimuțe sălbatice cu greu se pot face observații, iar pretensele observații făcute nu pot fi nici exacte, nici definitive, nici, cu atît mai puțin, considerate ca generale. Gorila și urangutanul ies oricum din discuție, căci ele nu trăiesc în cîrd. Triburile primitive cu monogamie liberă, la care te referi, le consider degenerare, lucru dovedit de Bancroft⁵²⁾ prin exemplul locuitorilor peninsulei California. Nu barbaria dovedește starea primitivă, ci gradul de conservare a vechilor legături de sînge ale tribului. Aceste legături trebuie deci stabilite în fiecare caz în parte înainte de a trage o concluzie din diferitele fenomene care se manifestă la un trib sau altul. Astfel, de pildă, la locuitorii peninsulei California, aceste legături au slăbit în mare măsură, fără ca o altă organizare să le ia locul; acesta este un indiciu sigur al degenerării. Dar și ei sînt o dovadă *împotriva d-tale*. Și la ei, periodic, femeile recad în starea de comunitate. Acesta și este principalul punct, pe care însă d-ta nici nu-l pomeniști. Cu aceeași certitudine cu care acolo unde, în condițiile reglementării pășunilor, pămîntul revine în mod periodic în stăpînire comună, se poate trage concluzia unei anterioare și depline stăpîniri în comun a pămîntului, cu aceeași certitudine se poate conchide, după părerea mea, că a existat o stare primitivă de comunitate a femeilor pretutindeni unde în mod periodic — real sau simbolic — femeile recad în stare de comunitate. Și acest fenomen se petrece nu numai la locuitorii d-tale din peninsula California, ci — real sau simbolic — și la alte multe triburi de indieni și, în afară de ei, la fenicienii, la babilonienii, la hinduși, la slavi, la celți — există deci din cele mai vechi timpuri, fiind larg răspîndit și răsturnînd toată argumentația psihologică bazată pe gelozie. Sînt curios să văd cum vei birui mai departe acest impediment, căci de ocolit nu-l vei putea ocoli.

⁵²⁾ H. H. Bancroft. „The native races of the pacific states of North America“. — *Nota red.*

Chiar acum a venit Pumps cu soțul și copilul⁵³⁾, așa încît s-a terminat cu scrisul. Așa se întîmplă mereu.

Cu o caldă salutare.

Al d-tale,
F. E.

Publicat pentru prima oară
în „Arhiv Marksa i Enghelsa“,
vol. I (VI), 1932

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

127

Engels către Laura Lafargue

la Paris

Londra, 16 febr. 83

Draga mea Laura,

Încep această scrisoare la ora 4 după-amiază, fără să știu cînd o voi putea termina ; în ultimul timp sint în permanență întrerupt, nu am nici o oră liniștită, cu excepția nopților, dar noaptea nu îndrăznesc să scriu prea mult, căci îmi obosesc ochii.

„Salas y Gomez“⁵⁴⁾ al tău este întru totul o capodoperă. Aceași limbă aspră ca și în original, o asprime care ne place la un vin roșu bun cînd e nou, o asprime sănătoasă⁵⁵⁾, care face ca terținele lui Chamisso să se apropie, mai mult decît la oricare alt poet, de terținele lui Dante. Am confruntat totul cu originalul, rînd cu rînd, și am fost uluit de fidelitatea cu care a fost redat textul. Aș dori, totuși, să încerci să modifice unele pasaje pentru ca traducerea să fie perfectă. Sfirșitul, cum spui chiar tu, vădește grabă, și efectiv așa și este. Să trecem acum la amănunte.

Introducerea. Terțina 3. Thus towered it⁵⁶⁾ — ea nu putea să „tower“, pentru că nu putea fi descoperită decît din

⁵³⁾ Percy Rosher și fiica lor, Lilian. — *Nota red.*

⁵⁴⁾ A. Chamisso. „Salas y Gomez“. — *Nota red.*

⁵⁵⁾ În manuscris, în limba germană : gesunde Herbigkeit. — *Nota red.*

⁵⁶⁾ — Astfel se înălța ea. — *Nota trad.*

vîrful catargului. — *From the Ruric*⁵⁷⁾: nu se poate, căci Chamisso însuși se afla la bordul lui Ruric.

Terțina 5 se cere, cred, modificată. Den Versuch zu *wagen*⁵⁸⁾ se referă pur și simplu la cutezanța de a conduce barca cu mîină sigură pe valurile care se izbesc de recifurile de corali ce înconjură toate insulele situate la această latitudine.

Terțina 7, versul 3 este mai scurt cu o silabă, *our*⁵⁹⁾ nu poate fi folosit ca un cuvînt alcătuit din două silabe.

Terțina 15. Traducerea: *albeit... that might* obliterate⁶⁰⁾ dă naștere la o interpretare greșită. În original se spune limpede că scrisul a fost șters chiar de pașii omului.

Terțina 11⁶¹⁾, *this cold rock*⁶²⁾ nu merge în nici un caz, din moment ce spune că stîncă îi frige picioarele prin tălpile ghetelor.

Tăblița întâi. Terțina 1. „Ich sah bereits im Geiste“⁶³⁾ nu poate fi omis la început. Conform traducerii, cititorul ar înțelege că omul *stăpînea* deja în întregime toate acele comori închipuite și abia la sfîrșit — terțina 9⁶⁴⁾ — se arată⁶⁵⁾, dar nu destul de limpede, din cauza omisiunii de la început, că totul nu era decît o închipuire de vis. Profilul curajosului navigator, pornit în căutare de bogății, constituie baza întregului poem, și de aceea el trebuie să se contureze clar de la începutul povestirii.

Terțina 4, versul 1 : and for myself too were content and gain⁶⁶⁾ nu se înțelege dacă nu consultîți originalul.

Terțina 9, versul 3 : the *cabins*⁶⁷⁾ face versul mai lung cu o silabă și nu reprezintă corespondentul cuvîntului. În limbajul navigatorilor, der *untre Raum*⁶⁸⁾ se numește *hold*, în plus este un cuvînt monosilabic.

57) — *De pe Ruric*. — *Nota trad.*

58) — *Să te încumeți* la încercarea. — *Nota trad.*

59) — al nostru. — *Nota trad.*

60) — *deși ... acesta ar putea* fi șters. — *Nota trad.*

61) În manuscris, greșit : 31. — *Nota red.*

62) — această stîncă *rece*. — *Nota trad.*

63) — „Vedeam deja în minte“. — *Nota trad.*

64) În manuscris, greșit : Terțina 8. — *Nota red.*

65) La Chamisso : Da schreckte mich ein Stoss aus meinem Traum... (deodată o izbitură mă trezi din vis... — *Nota trad.*). — *Nota red.*

66) — și de asemenea pentru mine însemna mulțumire și cîștig. La Chamisso : „Und selber hatt' ich Ruhe mir gewonnen“ = Și insumi eu mi-am cîștigat liniștea. — *Nota trad.*

67) — *cabinele*. — *Nota trad.*

68) — *cala*. — *Nota trad.*

Tăblița a doua. Aici nu se poate găsi nici un cusur, cu excepția unei scăpări din condei. Terțiina 16, versul 1 : For they (have) sighted me ⁶⁹⁾ ; *have* a fost omis.

Tăblița a treia. Terțiina 7. Eu prefer expresia „worse far“ ⁷⁰⁾, dar oare filistinilor le va place ? Iar tu ai putea deveni într-atît de filistină încît să spui „worse by far“ ⁷¹⁾ ?

Terțiina 15—20 : propriile tale variante dovedesc că nu ești pe deplin mulțumită de munca ta. Sînt absolut convins că o nouă încercare ar fi încununată de succes. În schimb, sfîrșitul este foarte bun.

Ca de obicei, începutul, cînd încă nu ți-ai intrat în mină ⁷²⁾, și sfîrșitul, cînd te-ai cam săturat, sînt părțile slabe, dar cred că, după ce vei lăsa un timp lucrarea deoparte, te vei putea apuca din nou cu forțe proaspete și o vei face așa cum, fără îndoială, poți tu s-o faci.

Maurul vrea și el să citească traducerea, dar nu acum. În ultimul timp a avut niște nopți foarte proaste, cu insomnii, care i-au răpit tot apetitul spiritual, așa că în loc de romane a început să citească cataloagele editurilor. Noaptea de alaltăieri a fost, totuși, bună și ieri era cu totul alt om ; încă un simptom îmbucurător : picioarele, care, pînă acum, seara îi erau reci ca gheața și nu puteau fi încălzite decît cu băi fierbinți de muștar, în ultimele două nopți au fost calde și nu a mai fost nevoie de băi. Congestia cronică a laringelui și a bronhiilor se vindecă încetul cu încetul, dar mai are încă dureri cînd înghite, iar vocea îi este foarte răgușită. Voi continua scrisoarea diseară, după ce îi voi fi făcut o vizită. Ieri a avut poftă de mîncare. Nim ⁷³⁾ se întrece pe sine în născocirea unor noi feluri de mîncare potrivite pentru boala lui.

17 febr. Ieri, cînd m-am întors din Maitland Park ⁷⁴⁾, era ora 1 noaptea, așa că n-am mai putut termina această scrisoare. Maurul se prezenta aproape ca de obicei, numai că a lăsat la o parte cataloagele și s-a întors la Frédéric Soulié, oricum, un semn bun. Ce spui că bea în fiecare zi o *garafă de un litru de lapte*, el care nu putea să sufere laptele, nici măcar să-l vadă pe masă ! În orice caz, îi priește. În afară

⁶⁹⁾ — căci ei m-(au) zărit. — *Nota trad.*

⁷⁰⁾ — „mai rău cu mult“. — *Nota trad.*

⁷¹⁾ — „cu mult mai rău“. — *Nota trad.*

⁷²⁾ În manuscris, în germană : recht im Zug. — *Nota red.*

⁷³⁾ Helene Demuth. — *Nota red.*

⁷⁴⁾ Stradă din Londra unde locuia familia Marx. — *Nota red.*

de rom, cînd și cînd (mai ales în lapte), bea cam o sticlă de coniac la patru zile.

Lucrul cel mai rău este că, fiind un caz atît de complicat, dacă se dă atenție lucrurilor celor mai urgente — organele respiratorii — și din cînd în cînd trebuie să i se administreze un somnifer, se neglijează celelalte lucruri, de pildă starea stomacului lui, care, după cum știi, nu este unul dintre cele mai bune organe digestive. Cu toate acestea, apetitul lui este satisfăcător și noi facem tot ce ne stă în putință să-i oferim în special o hrană care, într-un volum mic, să conțină o cantitate mare de substanțe nutritive.

Cred că prietenii noștri s-au cam pripit cu noul „Égalité“. Ce se va întîmpla cu ziarul dacă, la Moulins, Paul ⁷⁵⁾ și Guesde vor fi „condamnați“, ceea ce, la urma-urmelor, nu este absolut exclus? ⁹⁴⁾ Articolul inaugural al lui Guesde ³⁸⁰⁾ nu este nici pe departe ceea ce ar fi trebuit să fie. Cele spuse de el despre judecătoria aleși prin vot general pot fi aplicate întru totul și în cazul votului general în ansamblu, și la republică, și la orice instituție politică. Dacă Messieurs les français ⁷⁶⁾ nu știu cum să folosească acest drept de vot general, tant pis pour eux ⁷⁷⁾. Dați oamenilor noștri din Germania dreptul de a-și alege judecătoria și ei vor câștiga în alegerile din toate orașele mari, iar din Berlin vor face un loc prea fierbinte pentru bătrînul Wilhelm ⁷⁸⁾ și pentru Bismarck, în caz că aceștia nu vor recurge la un coup d'état ⁷⁹⁾. Dar să spun *alb* pentru că adversarul spune *negru*, asta înseamnă pur și simplu subir la loi de son adversaire, et une politique de bébés ⁸⁰⁾. Mă tem că vechea fanfaronadă anarhistă a lui Guesde va ieși foarte curînd din nou la iveală, ceea ce îl va duce într-un impas. Les deux embêtés ⁸¹⁾ ai lui Paul sint copioși. Aici este el în elementul lui ⁸²⁾.

Originalul în limba engleză
Tradus din limba germană

⁷⁵⁾ Paul Lafargue. — *Nota red.*

⁷⁶⁾ Domnii Francezi. — *Nota trad.*

⁷⁷⁾ — cu atît mai rău pentru ei. — *Nota trad.*

⁷⁸⁾ Wilhelm I. — *Nota red.*

⁷⁹⁾ — lovitură de stat. — *Nota trad.*

⁸⁰⁾ — să te supui legii adversarului și o politică de copii mici. — *Nota trad.*

⁸¹⁾ Cei doi plictisiți. — *Nota trad.*

⁸²⁾ Sfîrșitul scrisorii lipsește. — *Nota red.*

128

Engels către Eduard Bernstein

la Zürich

Londra, 27 febr. 1883

Dragă domnule Bernstein,

Am avut nu de mult un mic diferend cu Viereck, care m-a silit să rup cu el. Întrucît este posibil ca el să vină la Zürich la congres⁸³ și să pomenească cu această ocazie în convorbiri *particulare* despre respectiva chestiune, țin să nu circule numai versiunea *lui*. De aceea, vă autorizez pe dv. să citiți scrisoarea de față oricărei persoane puse la curent de V[iereck] în legătură cu diferendul nostru, și în orice caz lui Bebel și lui Liebknecht.

Încă înainte de crăciun, V[iereck], sau, mai exact, soția lui⁸³) mi-a trimis cartea de vizită a unui oarecare inginer Deinhardt din München, conținînd trei întrebări cu caracter fizico-chimico-industrial, și m-a rugat ca, în măsura posibilului, să dau relații. Am trimis cartea de vizită la Manchester lui Schorlemmer, iar acesta, din întrebările puse, și-a dat seama că e vorba de un inventator insistent și asiduu și, lingă răspunsurile extrem de laconice, a adăugat și un „molto“. Iată cum s-a întors cartea de vizită la V[iereck]:

„1. În fabricile de hîrtie din Anglia este folosit ozonul, alături de clor și de clorat de calciu, pentru înălbirea zdrențelor? — *Nu!*

2. În comparație cu alte decolorante folosite în industrie, ozonul prezintă avantaje considerabile sub raport tehnic sau financiar? — *Nu!*

3. Obținerea și folosirea ozonului în întreprinderile industriale ar avea de întîmpinat greutăți mai mari? — *Da!*

C. Deinhardt, inginer (tipărit pe cartea de vizită).

Motto: Apage inventor!⁸⁴)“.

În această formă a fost înapoiată cartea de vizită. Dacă V[iereck] nu voia să-i arate lui Deinhardt al lui acest motto, nu avea decît să copieze întrebările și răspunsurile pe o

⁸³) Laura Viereck. — *Nota red.*

⁸⁴) — Inventatorul, șterge-o! — *Nota trad.*

foaie de hîrtie sau pe o carte poștală și lucrurile s-ar fi oprit aici.

Dar iată că primesc „Südd[eu]tsche] Post“ nr. 7 (din 17 ian.) (pe care V[iereck] mi-l trimitea în schimbul lui „Labour Standard“) și la rubrica Poșta redacției citesc următoarele :

„Domnului inginer Deinhardt, loco. Autorul «Revoluției electrotehnice» ne scrie că, *în pofida declarațiilor contrare ale d-lui prof. Schorlemmer* din Manchester, el continuă să susțină că *ozonul se obține cu ajutorul dinamului etc.*“

Ce să însemne asta? Cum a ajuns această comunicare absolut particulară în ziar, în loc să nimerescă într-o cutie de scrisori obișnuită? Și cum a îndrăznit V[iereck] să folosească public în ziarul lui o comunicare particulară pe care Sch[orlemmer], din pură amabilitate față de V[iereck] i-a făcut-o lui D[einhardt] — un tip, după cum spune chiar V[iereck], cu foarte mult tupeu? Sau V[iereck] n-a știut ce face, sau a făcut-o răzbunîndu-se pentru „motto“.

Și apoi, în cele trei întrebări și în răspunsuri nu este cîtuși de puțin vorba de obținerea ozonului cu ajutorul dinamului; despre dinam nici nu se pomenește. Așadar, V[iereck], lăsînd indirect să se înțeleagă că Sch[orlemmer] neagă că în general ozonul se obține cu ajutorul dinamului, săvîrșește pur și simplu un *fals* și-i atribuie lui Sch[orlemmer] afirmații pe care acesta nu le-a făcut niciodată. Dar unui chimist de renume mai mult decît europeană nu-i poate fi, desigur, indiferent dacă în probleme de fizică și chimie se pretinde că ar fi spus lucruri pe care nu le-a spus niciodată, și asta în mod public, în orașul universitar München, unde sînt fizicieni și chimiști care ar putea citi acest lucru.

De aceea, așa cum eram, la naiba, dator s-o fac, i-am expedit ziarul lui Sch[orlemmer], care mi-a trimis următoarea scrisoare pentru V[iereck]: „Cînd cineva“ (citez din memorie), „fără încuviințare, publică o comunicare particulară, aceasta este o necuviință. Cînd însă comunicarea mai e și denaturată, aceasta este o incorectitudine“. Drept care, Sch[orlemmer] cere ca, pentru lămurirea cazului, cartea de vizită să fie publicată în întregime, cu întrebările, răspunsurile și motto-ul.

Urmarea a fost o lungă scrisoare a lui V[iereck] către mine: Deinhardt l-a bombardat cu trei scrisori în legătură cu ozonul (Apage inventor nu era deci deloc deplasat!). Prin

scrisoarea mea însă, trimisă împreună cu cea de mai sus a lui Sch[orlemmer], i-am pus *pistolul în piept* (nu este adevărat, poate arăta scrisoarea; nu i-am cerut decât să-i dea satisfacție completă lui Sch[orlemmer] într-o formă politicoasă). Și mai afectat a fost însă de scrisoarea lui Sch[orlemmer] și de pretențiile sale exagerate. Motto-ul nu-l poate publica (nici nu i s-a pretins, desigur, în mod serios), iar restul numai dacă Sch[orlemmer] își retrage cuvintele jignitoare din scrisoarea sa. Deocamdată, el nu vede care e greșeala lui, iar la pretențiile prezentate de noi „într-o formă de-a dreptul incalificabilă“ e nevoit să răspundă printr-un refuz. „Nici nu știam că domnul profesor Schorlemmer citește «Südd[eu]tsche] Post» și nu puteam să-mi închipui în nici un caz că-i veți trimite ad hoc acest număr?! Căci posibilitatea ca dv. să fiți denunțatorul meu o consider exclusă și m-ar bucura foarte mult dacă m-ați ajuta să fac pașii necesari pentru a-l liniști pe foarte iritatul profesor“ ... Cititorii lui ar fi în proporție de 11/12 tovarăși de partid..., să nu i se ceară „ceea ce un om de onoare nu poate face“ etc.

Prin urmare: se abuzează, după propria lui mărturisire, de numele lui Sch[orlemmer] și se denaturează afirmațiile lui în speranța că acesta n-o să afle. Și dacă eu îl pun la curent — eu, pe care numai el m-a amestecat în povestea asta —, atunci sînt „denunțatorul“ lui V[iereck]. Nu Sch[orlemmer] este cel lezat, ci V[iereck], deși Sch[orlemmer] a calificat încă prea blînd modul de a proceda al lui V[iereck]. Falsificarea afirmațiilor lui Sch[orlemmer] este trecută sub tăcere.

Răspunsurile noastre însă, V[iereck] le poate citi oricui. I-am trimis o declarație, adresată nu lui, ci redacției, deci destinată publicării, în care cerem ca tot acolo să fie publicate întrebările și răspunsurile. Ce-a făcut V[iereck]? Mai întîi se scuză politicos la Poșta redacției: „regretăm nespuse această supărătoare neînțelegere“ și vom căuta s-o înlăturăm. — Și apoi? — În nr. 17 din 9 febr.: „*În legătură cu revoluția electrotehnică.* Domnul profesor Sch[orlemmer] din Manchester, la unele întrebări ce i-au fost puse, dă următoarele răspunsuri, pe care le publicăm aici pentru lămurirea unei (!) neînțelegeri (!)“ (urmează întrebările și răspunsurile).

Clarificarea „neînțelegerii“ se reduce la o totală camuflare a problemei; satisfacția acordată lui Sch[orlemmer] la o încercare de a-l lua în rîs și la un nou abuz comis cu numele lui. De atunci am început să trimit înapoi „S[ü]ddeutsche] P[ost]“ nedesfăcut. Și iar a sosit o carte poștală de la V[ier-

eck], care întreabă prin ce și-a meritat acest *jignitor* (totul este *jignitor*!) mod de a-i trimite înapoi etc. La care i-am răspuns tot printr-o carte poștală, pe care poate să v-o citească el însuși dacă pofteste. „Cu un asemenea porc trebuie rupte orice legături“, mi-a scris Seh[orlemmer]. Și așa am făcut.

Al dv.,
F. Engels

Publicat pentru prima oară în :
„Die Briefe von Friedrich Engels
an Eduard Bernstein“,
Berlin, 1925

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

129

Engels către Eduard Bernstein

la Zürich

Londra, 2 martie 83

Dragă domnule Bernstein,

Am primit ieri-seară scrisoarea dv. „Égalité“ s-a dus iar de ripă și, în legătură cu aceasta, v-aș ruga să publicați în „S[ozialdemokrat]“ următoarele fapte (din biletul anexat⁸⁵). Sper că, în cele din urmă, oamenii aceștia se vor deștepta și nu se vor mai apuca să scoată un cotidian bazându-se pe asemenea contracte. O reclamație n-ar duce la nimic, ar costa bani și orice tribunal francez ar fi încântat să respingă o reclamație a socialiștilor și să-i lase să piardă procesul, iar ziarul tot mort ar rămîne.

Printre altele, Guesde și Laf[argue] au fost trimiși în judecată în baza articolului 91 din Code pénal³⁸² : complot și instigare la război civil — pedeapsa cu moartea. Ce farsă!

Bine măcar că cel puțin acum nu se mai pot declara în mod public solidari cu anarhiștii, pentru că ei stau *la răcoare* — copiii ăștia care se joacă cu focul și, cînd sînt bătuți la fund, iau aerul celor mai nevinovați puști din lume. Și iată că nu demult unui smintit din Bruxelles i-a explodat bomba

⁸⁵) Anexa la scrisoare nu s-a păstrat. — *Nota red.*

în buzunarul pantalonilor ! Cu timpul, dinamita ajunge pur și simplu ridicolă.

Acum un alt tablou. Din cauza unei mîrșăvii pe care Viereck și-a permis-o în „S[üddeutsche] P[ost]“ față de Schorlemmer, am rupt-o cu el. Amănuntele sînt expuse în scrisoarea pe care i-am trimis-o lui Sch[orlemmer]⁸⁶⁾ și pe care el, dacă va fi de acord, v-o va expedia mîine direct din Manchester (anexez această scrisoare, care mi-a fost returnată fiindcă am uitat s-o semnez)⁸⁷⁾. Nu mai trebuie să vă spun că, dacă atunci V[iereck] și Fritzsche nu ar fi venit în calitate de reprezentanți oficiali ai partidului¹⁵⁸⁾, i-am fi primit foarte rece. Pe cînd așa și cum Marx, fiind bolnav, avea o scuză, a trebuit să fac eu întrucîtva oficiile de gazdă. În plus, a mai intervenit și o oarecare intimitate între actuala soție a lui V[iereck]⁸⁶⁾ și nepoata mea⁸⁹⁾ (amîndouă erau pe atunci logodite în secret) etc. etc. I-am spus cu acest prilej foarte limpede părerea mea despre înclinația lui spre democrația vulgară. Pe scurt, m-am ocupat de el, dar acum povestea s-a sfîrșit.

Nici un văcsuitor de ghetе n-ar fi admis să fie tratat așa cum a fost tratat Sch[orlemmer] de V[iereck]. Or, după Marx, Sch[orlemmer] este, incontestabil, omul cel mai renumit din întregul partid socialist european. Cînd l-am cunoscut eu, în urmă cu 20 de ani, el era deja comunist. Pe atunci, un biet asistent particular al profesorilor englezi, astăzi este membru al Societății Regale (Academia de Științe de aici) și cea mai mare autoritate din lume în specialitatea sa — chimia hidrocarburilor simple (parafinele și derivatele lor). Valorosul „Curs de chimie“, scos împreună cu Roscoe⁹⁰⁾, dar scris aproape în exclusivitate de el (lucru cunoscut de toți chimiștii), este considerat acum cel mai bun în Anglia și în Germania. Și această poziție și-a cucerit-o în străinătate, avînd de luptat cu oameni care l-au exploatat cît timp le-a mers, numai datorită lucrărilor sale cu adevărat științifice, fără a face niciodată vreo concesie șarlataniei. În plus, el nu se sfieste nicăieri să se manifeste ca socialist, cînd ia masa cu docenții citește cu voce tare glume din „S[ozialdemokrat]“ etc., dar cere, pe bună dreptate, să nu fie expus, într-o formă sau alta,

⁸⁶⁾ Vezi scrisoarea precedentă. — *Nota red.*

⁸⁷⁾ Cuvintele din paranteză au fost scrise de Engels la sfîrșitul paginii scrisorii. — *Nota red.*

⁸⁸⁾ Laura Viereck. — *Nota red.*

⁸⁹⁾ Mary Ellen Rosher (Pumps). — *Nota red.*

⁹⁰⁾ H. E. Roscoe und C. Schorlemmer. „Ausführliches Lehrbuch der Chemie“. — *Nota red.*

în public fără voia lui, așa cum a făcut-o V[iereck]. Acum — pe mâine ; e aproape miezul nopții și mi-am încălcat regula de a nu scrie seara.

28 febr. Trebuie să-mi faceți plăcerea și să nu mă mai blagosloviți mereu în ziare ⁹¹⁾ cu „tovarășul“. În primul rînd, urîsc toate titlurile și, din moment ce în întreaga presă germană, aceea de care merită să ținem seama, oamenilor li se spune simplu, pe nume, fără titlu, cînd nu sînt criticați, ar trebui și noi să procedăm la fel, în afară de cazurile cînd prin denumirea de „tovarăș“ vrem *într-adevăr să-i comunicăm* cititorului că persoana respectivă face parte din partid. Ceea ce la tribună sau în dezbateri orale este indicat și uzual, cînd este tipărit poate apărea absolut nepotrivit. De altfel, aici nici nu sîntem „tovarăși“ în sensul îngust al cuvîntului. E greu de spus dacă aparținem partidului german în mai mare măsură decît celui francez, american sau rus și putem tot atît de puțin să ne considerăm angajați prin programul german, ca și prin programul minim ³⁰. Noi acordăm o anumită importanță situației noastre deosebite de reprezentanți ai socialismului *internațional*. Ea ne interzice însă, totodată, să facem parte dintr-un partid național anume, cel puțin pînă nu ne vom întoarce în Germania și nu vom participa direct la lupta de acolo. Acum n-ar avea nici un rost.

Ceea ce spuneți dv. despre partea de vină a lui L[iebknecht] în atragerea elementelor filistine este de multă vreme și părerea noastră. Pe lîngă numeroasele lui calități remarcabile, L[iebknecht] are păcatul că vrea cu orice preț să atragă în partid elemente „culte“ și pentru el, ca fost profesor, nu poate fi nenorocire mai mare ca atunci cînd un muncitor care vorbește în Reichstag confundă *mie* cu *pe mine*. Un om ca Viereck n-ar fi trebuit să fie niciodată propus drept candidat, el ne-ar fi compromis în Reichstag mai rușinos decît folosirea de o sută de ori în mod greșit a lui „*mie*“, lucru de care, de altfel, și Hohenzollernii și feldmareșalii se fac uneori vinovați. Dacă cei „culți“ și, în general, noii veniți proveniți din rîndurile burgheziei nu se situează *întru totul* pe punctul de vedere proletar, ei sînt o adevărată pacoste. Dacă însă și-au însușit realmente acest punct de vedere, atunci sînt cît se poate de utili și de bineveniți. Și, apoi, L[iebknecht] se mai distinge prin ceva : de dragul unui succes de moment, e gata să sacrifice, fără a sta pe gînduri, succese viitoare mai impor-

⁹¹⁾ „Sozialdemokrat“. — *Nota red.*

tante. Un exemplu în acest sens este trimiterea cât se poate de riscantă a lui V[iereck] și Fr[itzsche] în America. Deocamdată, totul a mers destul de bine, dar putem noi ști dacă mai tirziu Fr[itzsche] nu ne va compromite în America ? Și atunci se va spune : iată reprezentantul social-democrației germane în America, trimis în mod oficial ! Și cât de prudenți trebuie să fim la propunerea candidaturii unor oameni de teapa asta, s-a văzut din cazul Oppenheimer³⁸³.

Iarăși trebuie să întrerup !

1 martie. Noi am dus dintotdeauna o luptă necruțătoare împotriva spiritului filistin și mic-burghez în cadrul partidului, căci acest spirit, care s-a format în timpul Războiului de treizeci de ani¹¹⁶, a cuprins *toate* clasele din Germania ca o boală ereditară germană, fiind frate bun cu slugărnicia și smerenia de supus credincios, devenind o țară ereditară a tuturor germanilor. El este cel care ne-a făcut peste hotare ridicoli și demni de dispreț. El este cauza principală a moliciunii și lipsei de caracter de la noi. Domnește pe tron tot atât de des ca și în cocioaba cizmarului. Numai de când în Germania s-a format un proletariat *modern*, numai de atunci s-a dezvoltat aici o clasă aproape total necontaminată de această molimă ereditară germană, o clasă care a vădit un orizont larg, energie, umor și dirzenie în luptă. Și noi să nu luptăm împotriva oricărei încercări de a inocula pe cale artificială acestei clase sănătoase, singura sănătoasă în Germania, vechea otravă ereditară a mărginirii și a moliciunii filistine ? Dar, în primele momente de groază după atentate²² și după promulgarea legii excepționale împotriva socialiștilor¹⁰⁶, în rîndurile conducătorilor a pătruns teama, dovedind că ei au trăit prea mult printre filistini și s-au aflat sub presiunea opiniei filistinilor. Atunci partidul trebuia, dacă nu chiar să devină filistin, cel puțin să pară filistin. Toate acestea sînt, din fericire, depășite, dar elementele filistine, atrase în partid cu puțin timp înainte de promulgarea legii excepționale împotriva socialiștilor și printre care domină cele cu studii, și mai ales cele cu studii neterminate, continuă să se afle în rîndurile noastre și trebuie să fie supravegheate cu strictețe. Ne bucură că dați o mîna de ajutor în această privință dv., care, acolo la „S[ozialdemokrat]“, aveți poziția cea mai importantă.

Dar lăsați odată în pace nenorocitul acela de articol din „Jahrbuch“²⁸⁴. El îi dezvinovățește pe oamenii de bursă. Dar se poate foarte bine să fii tu însuși om de bursă și în același timp socialist și, de aceea, să urăști și să disprețuiești *clasa oa-*

menilor de bursă. Parcă mie-mi va trece vreodată prin gând să mă dezvinovățesc pentru că am fost cîndva asociat la o fabrică? Nu i-ar fi prea moale celui care ar vrea să-mi re-proșeze acest lucru. Și apoi, dacă aș fi sigur că mîine aș putea cîștiga un milion la bursă și să pun astfel la dispoziția partidului din Europa și America fonduri importante, m-aș duce imediat să joc la bursă.

Aveți perfectă dreptate în privința rîvnei de a cuceri laude din partea adversarului. Ne-a fost adeseori rușine și ne-am înfuriat cînd am văzut cu cită satisfacție consemna „Volksstaat“ și „Vorwärts“ cel mai mic vînt de recunoaștere a noastră tras de vreun socialist de catedră¹²⁶. Cu teza: noi trebuie să smulgem în toate domeniile o recunoaștere din partea burgheziei și-a început Miquel trădarea³⁵⁶. Și Rudolph Meyer poate să ne măgulească cît pofteste³⁶⁹ — el va fi cel mult recunoscut pentru lucrarea lui, cu adevărat merituosă, „Politische Gründer“⁹²). Cu el n-am discutat, firește, niciodată probleme serioase, am vorbit aproape numai despre Bismarck și altele de acest fel. Meyer este însă, cel puțin, un tip corect care știe să-și arate colții și domnilor nobili și nu este un carierist ca toți socialiștii de catedră, care înfloresc acum și în Italia — o mostră, Achille Loria, a fost de curînd aici, dar, după ce mi-a făcut două vizite, s-a lămurit.

Zarva stîrnită de V[iereck] în jurul revoluției electrotehnice, din care nu înțelege absolut nimic, nu este decît o reclamă pentru broșura editată de el. Dar ea este, într-adevăr, o mare revoluție. Mașina cu abur ne-a învățat să transformăm căldura în mișcare mecanică, dar folosirea electricității ne deschide calea pentru a transforma *toate* formele de energie — căldura, mișcarea mecanică, electricitatea, magnetismul, lumina — una într-alta și din nou a le transforma și a le folosi în industrie. Cercul se închide. Și ultima descoperire a lui Deprez, că curentul electric de înaltă tensiune, cu o pierdere relativ mică de putere, poate fi transmis printr-un simplu fir de telegraf la distanțe nevisate pînă acum și folosit în punctul final — problemă aflată abia în germene — eliberează definitiv industria de aproape orice îngrădiri determinate de condițiile locale, face posibilă și folosirea celei mai îndepărtate surse de energie a apelor și, dacă la început va fi numai în folosul orașelor, pînă la urmă va deveni pîrghia cea mai puternică pentru înlăturarea contradicției dintre oraș și sat.

⁹²) R. Meyer. „Politische Gründer und die Corruption in Deutschland“. — *Nota red.*

Este însă evident că, datorită acestui lucru, forțele de producție vor crește atât de mult, încât vor depăși cu o viteză crescândă capacitatea de administrare a burgheziei. Mărginitul V[iereck] nu vede aici decât un nou argument în favoarea mult iubitei lui etatizări. Ceea ce nu poate face burghezia, să facă Bismarck.

De povestea cu Schumacher îmi pare rău. Să sperăm că nu este decât ceva temporar, căci era un tip vii, hotărât. Dar, cum spuneți și dv. : blestemata atmosferă din Reichul german ! ⁹³⁾.

La congres ³⁸¹ nu intenționez să vin din foarte multe motive. Așa cum se prezintă în momentul de față situația pe continent, prefer să rămân aici.

Kautsky mi-a trimis al doilea articol al lui despre căsătorie ³⁷⁹, în care din nou vrea să strecoare comunitatea femeilor ca o fază secundară. Dar asta nu merge. Eu îi voi mai scrie în legătură cu aceasta ⁹⁴⁾ și vă voi trimite dv. scrisoarea. K[autsky] are ghinionul că în mîna lui problemele complicate nu se simplifică, ci cele simple se complică. Și apoi, cînd scrii atât de mult, nu poți să dai nimic ca lumea. Ar trebui ca pentru bani să scrie lucrări populare, lăsîndu-și astfel timp pentru a trata teme științifice în mod gîndit și exhaustiv, căci numai așa poate să iasă ceva.

Articolul cu pederastia, care ne-a făcut grozav să rîdem, l-am și trimis mai departe, la Manchester, unde se va bucura de mare succes.

Marx nu este nici acum apt de muncă, nu iese din cameră (a venit aici imediat după moartea fiicei sale ⁹⁵⁾) și citește romane franțuzești. Boala lui pare să fie foarte complicată. Îmi pun mari speranțe în anotimpul mai favorabil care se apropie.

Al. dv.,
F. Engels

⁹³⁾ În scrisoarea lui din 24 februarie 1883, Bernstein îi comunica lui Engels că, după cum este informat, Georg Schumacher face agitație la Solingen în favoarea lui „Süddeutsche Post“ și-i sfătuiește pe muncitori să citească acest ziar, și nu „Sozialdemokrat“. În răspunsul din 7 martie 1883 la scrisoarea de față, Bernstein îl anunța pe Engels că cele spuse în privința lui Schumacher nu corespond adevărului. — *Nota red.*

⁹⁴⁾ Vezi volumul de față, p. 441—443. — *Nota red.*

⁹⁵⁾ Jenny Longuet. — *Nota red.*

Nu publicați nimic în ziar⁹⁶⁾ despre starea sănătății lui M[arx]. V[iereck] a denaturat fără rușine în „S[üddeutsche] P[ost]“ veștile pe care le dădeam din cînd în cînd soției lui⁹⁷⁾ (el personal nu mi-a scris aproape niciodată!), dar am reușit, firește, să-i ascund lui M[arx] toate acestea, căci altfel m-ar fi luat de păr. Nici în acest caz V[iereck] n-a avut încuviința-rea mea.

Publicat pentru prima oară
în „Archiv Marksas i Enghelsa“,
vol. I, 1924

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

130

Engels către Karl Kautsky

la Viena

Londra, 2 martie 83

Dragă domnule Kautsky,

Am primit al doilea articol al d-tale despre căsătorie³⁷⁹ și, intrucît conține răspunsul la critica făcută de mine la primul articol⁹⁶⁾, îți scriu imediat, căci tocmai dispun de o oră liberă, pe care mîine nu știu dacă o voi mai avea.

În primul rînd, consider absolut inadmisibil ca, după ce negi starea de comunitate a femeilor ca ceva primitiv, să vrei s-o introduci din nou ca fază secundară. Acolo unde există o comunitate — a pămîntului, a femeilor sau a orice altceva —, ea este în mod necesar primitivă, preluată din lumea animală. Toată dezvoltarea ulterioară constă în *dispariția* treptată a acestei comunități primitive; niciodată și nicăieri nu găsim un exemplu de proprietate care inițial să fi fost individuală și în faza secundară să fi devenit comună. Această teză o consider într-atît de inatacabilă și de general valabilă, încît chiar dacă mi-ai prezenta excepții, oricît de grăitoare ar fi ele la prima vedere, eu n-aș vedea în ele un argument împo-

⁹⁶⁾ „Sozialdemokrat“. — *Nota red.*

⁹⁷⁾ Laura Viereck. — *Nota red.*

⁹⁸⁾ Vezi volumul de față, p. 426—427. — *Nota red.*

triva acestei teze, ci doar o problemă care încă n-a fost rezolvată.

Și apoi, nu se cade ca în primul articol să prezinți gelozia ca fiind hotărâtoare și în al doilea s-o lași cu totul la o parte. În primul articol, monogamia liberă rezultă, în esență, din gelozie — celelalte motive, după cum am spus, nu prezintă aproape nici o importanță pentru mine. Dar dacă gelozia poate învinge comunitatea sexuală naturală — și, indirect, d-ta o admiti, *totuși*, pe aceasta din urmă : „în cadrul tribului domnea *deplina libertate sexuală*“ —, dacă deci gelozia poate îngrădi această libertate naturală între granițele unei monogamii temporare, cu atât mai ușor va putea ea birui obstacole mai mici. Proprietatea în comun a tribului asupra prizonierelor de război constituie însă un obstacol mult mai mic. Femeia rămîne femeie indiferent dacă e liberă sau sclavă ; dar gelozia bărbatului va asigura, atunci cînd e vorba de slave, mult mai ușor posesiunea individuală decît în cazul femeilor libere, care au *dreptul* la adulter ! De îndată însă ce intră în joc căsătoria cu prizonierele de război, gelozia bărbaților dispăre brusc ; comunitatea, care în faza primitivă li se părea atît de respingătoare, devine admisibilă și atrăgătoare chiar și după introducerea monogamiei sau a poligamiei ; chiar la popoarele semite, care cunosc haremul, bărbații nu au nimic împotriva ca, în temple sau în altă parte, femeile lor să se dea în anumite perioade oricui se nimereste. Nu, dragul meu, nu trebuie s-o iei chiar așa ușor. Ești dator să rămii pe poziție chiar și atunci cînd nu ți-e prea la îndemînă. Dacă gelozia a împiedicat comunitatea sexuală *primară*, atunci cu comunitatea sexuală s-a sfîrșit o dată pentru totdeauna, pînă departe, în societatea capitalistă. Ori al doilea articol al d-tale îl răstoarnă pe primul, ori invers.

În treacăt fie zis, contest faptul că libertatea femeii, în prima fază, a contribuit la apariția monogamiei, căci de o presiune nu putea fi vorba. Argumentul că la baza comunității sexuale se află presiunea este greșit în sine, e o denaturare modernă, care pornește de la premisa unei stricte comunități a femeilor pentru *bărbați* și de la *bunul plac al acestora*. O asemenea premisă este cu desăvîrșire străină de starea primitivă. Comunitatea sexuală era liberă pentru *ambele* sexe. Dacă d-ta combați concepția greșită, aceasta nu înseamnă că sînt combătute și faptele reale care stau la baza acestei denaturări.

Mai departe : reducînd orice comunitate sexuală și urmele ei la răpirea femeilor străine, d-ta atribui acestei forme de

căsătorie, ca formă dominantă, o extindere colosală. Dar nu aduci în sprijinul acestei afirmații nici cea mai mică dovadă.

Ceea ce urmează se pierde într-un ocean de ipoteze, dintre care unele, [pentru anumite perioade și anumite]⁹⁹⁾ regiuni, sînt, fără îndoială, juste. Dar la d-ta generalizările au viteza unui tren rapid. Numai că problemele acestea nu pot fi, totuși, rezolvate atît de rapid. Și chiar dacă clanul celt, gens¹⁰⁰⁾ romană și Geschlecht² germană sînt toate, ce-i drept, subdiviziuni ale tribului, între ele există, totuși, deosebiri esențiale și proveniența lor este cu siguranță diferită. Tot atît de diferite sînt și formele de clanuri la popoarele necelte.

Sînt convins că, dacă vei continua aceste studii sau dacă după un timp le vei relua, vei ajunge la cu totul alte rezultate și poate vei regreta că, într-un domeniu atît de dificil, te-ai pripit atît de tare. D-ta ai studiat foarte mult în acest domeniu, dar ai tras mult prea repede concluziile și ai pus prea mult preț pe părerile așa-zişilor antropologi, care au cît toții, aș spune, un fel de strabism de socialiști de catedră. Dacă combați proslăvirea și mistificarea de către Bachofen¹⁰¹⁾ a comunității sexuale, ea continuă, totuși, să rămînă un fapt.

Acum se pune masa ; așadar, fără supărare, rămîn

bătrînul d-tale,
F. Engels

Publicat pentru prima oară
în „Arhiv Marksa i Enghelsa“,
vol. I (VI), 1932

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

131

Engels către August Bebel

la Leipzig

Londra, 7 martie 1883

Dragă Bebel,

Sînt nevoit să-ți răspund astăzi din memorie, căci scrișoarea ta este încă la Marx, iar eu vreau să te felicit chiar acum pentru punerea ta în libertate, care va avea loc poimîine.

⁹⁹⁾ Manuscrisul deteriorat. — *Nota red.*

¹⁰⁰⁾ — ginta. — *Nota trad.*

¹⁰¹⁾ J. J. Bachofen. „Das Mutterrecht“. — *Nota red.*

Progresele rapide înregistrate de industrie în Germania, despre care îmi scrii, mă bucură extraordinar de mult. Reedităm acum, sub toate aspectele, un al doilea imperiu bonapartist : bursa mobilizează toate capitalurile care stau inactice, în întregime sau pe jumătate, atrăgându-le și concentrându-le rapid în câteva mâini ; aceste capitaluri, care devin astfel disponibile pentru industrie, creează un avânt industrial (care nu trebuie nicidecum identificat cu o înviorare a afacerilor) și lucrurile, odată puse în mișcare, evoluează din ce în ce mai rapid. Numai două lucruri deosebesc era lui Bismarck de era lui Bonaparte al III-lea : prima a înflorit datorită liberului-schimb relativ, pe cînd cealaltă avansează în pofida taxelor vamale protecționiste, care, în special în Germania, sînt total neindicate. Și, în al doilea rînd, era lui Bismarck lasă cu mult mai mulți oameni fără ocupație. Aceasta se datorează, în parte, faptului că la noi creșterea populației este mult mai mare decît în Franța familiilor cu doi copii, în parte, faptului că Bonaparte a provocat cu construcțiile lui din Paris o cerere artificială de forță de muncă, în timp ce la noi, după epoca miliardelor ⁷, situația aceasta s-a sfîrșit rapid ; în parte însă, trebuie să existe și alte cauze, care mie nu-mi sînt clare. În orice caz, Germania mic-burgheză începe, în sfîrșit, să devină o țară modernă, ceea ce este absolut necesar dacă vrem să obținem succese rapide.

Cine citește ziarele burgheze germane și discursurile parlamentare are impresia că trăiește în Anglia lui Henric al VII-lea și al VIII-lea ; aceleași jeluiri împotriva vagabondajului, aceleași strigăte despre necesitatea de a stîrpi cu forța vagabondajul, despre cachot ¹⁰²⁾ și bătaie. Aceasta este cea mai bună dovadă a rapidității cu care au loc separarea producătorului de mijloacele lui de producție, înlăturarea micii producții de către mașină și perfecționarea mașinii. Dar cît de ridicoli și de vrednici de dispreț sînt acești burghezi, care prin predici morale și pedepse vor să înlătore consecințele inevitabile ale propriei lor activități. Ce păcat că nu ești în Reichstag ²¹⁷, ar fi fost o temă cum nu se poate mai potrivită pentru tine.

Exemplul vostru — depunerea în liniște a jurămîntului în Landtagul saxon ³⁸⁴ — a găsit imitatori. Italienii au declarat în unanimitate că jurămîntul nu trebuie să constituie un obstacol și Costa a jurat fără să mîriie ⁸⁰. Și ăștia sînt

¹⁰²⁾ — închisoare. — *Nota trad.*

oamenii care-și spun „anarhiști“, deși participă la alegeri și acceptă să fie aleși !

La Zürich, broșura mea ¹⁰³⁾ a fost târăgănată în mod scandalos, dar se pare că acum s-a terminat cu tipărirea ; nu știu dacă în provincialul Zürich legatul unei broșuri durează atât de mult, în orice caz, eu aștept încă exemplarele, din care pînă acum n-am primit nici unul. Nota despre „Marcă“ ¹⁰⁴⁾ îți va explica multe lucruri la Maurer ; omul acesta scrie nemaipomenit de neglijent și, totuși, lucrările lui sînt admirabile. Am citit cartea de vreo 5—6 ori și săptămîna viitoare o voi citi-o din nou, după ce voi mai parcurge o dată toate celelalte scrieri ale lui, pentru a face legătura ¹¹³.

Ne-a bucurat foarte mult felul în care a fost pus la punct religiosul moral Puttkamer, mai întîi de către Grillenberger chiar în Reichstag, apoi de cîteva ori în „S[ozialdemokrat].“ ³⁷¹ De-aci înainte va fi mai circumspect.

Hepnerchen a retipărit la New York „Unsere Ziele“ ³⁸⁵, chipurile cu corectări și cu un mic portret care ar vrea să te reprezinte pe tine, dar reprezintă un veritabil yankeu. Cum eu n-am decît prima ediție, nu pot să-mi dau seama dacă și ce a stricat el prin îmbunătățiri. Dacă n-ai ediția lui, pot să ți-o trimit ; trebuie să vezi și tu cum arăți în viziunea americană.

Acum trebuie să închei, căci mă duc la M[arx], a cărui sănătate continuă să nu fie în ordine. Dacă am fi cu două luni mai tîrziu, vremea și aerul și-ar face efectul, dar acum la noi suflă vîntul dinspre nord-est, e aproape un uragan cu viscol și, în condițiile astea, vindecă dacă poți o bronșită cronică !

Salutări lui Liebknecht.

Al tău,
F. E.

Publicat pentru prima oară într-o formă prescurtată în : A. Bebel. „Aus meinem Leben“, Teil III, Stuttgart, 1914 ; în întregime în : „Archiv Marksa i Enghelsa“, vol. I (VI), 1932

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

¹⁰³⁾ F. Engels. „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință“.
— Nota red.

¹⁰⁴⁾ F. Engels. „Marca“. — Nota red.

132

Engels către Laura Lafargue

la Paris

Londra, 10 martie 83

Draga mea Laura,

Neprimind astăzi-dimineață nici o scrisoare de la Paul ¹⁰⁵⁾, presupun că pe o asemenea vreme friguroasă, cu zăpadă și vînt dinspre est, nu vei fi prea grăbită să vii la Londra. În orice caz, dacă te hotărăști să vii, totul este pregătit pentru tine.

Donkin l-a văzut ieri-seară pe Maur și sînt bucuroși să-ți pot spune că a avut de raportat lucruri mult mai bune despre starea sănătății lui decît acum două săptămîni. Spunea că Maurul nu este în nici un caz mai rău, ci poate chiar mai bine decît atunci ; și dacă reușim să-l facem să treacă de următoarele două luni, sînt multe șanse de a-l pune din nou pe picioare. Firește, slăbește într-una, fiindcă nu prea poate înghiți, dar noi *trebuie* să-l silim să mănînce și să bea. Iată ce mi-a scris ieri-seară Tussy într-o carte poștală și ce mi-a spus Nim ¹⁰⁶⁾ astăzi. Diseară o voi vedea pe Tussy și, dacă voi mai afla ceva amănunte, îți voi scrie de îndată din nou. După părerea lui Donkin, abcesul pulmonar evoluează favorabil. Transpirația din timpul nopții a încetat în ultimele patru (sau cinci) nopți, dar în locul ei a apărut o oarecare stare febrilă peste zi, care, desigur, de asemenea, îl slăbește.

Marx mi-a dat să-i păstrez „Prolétaire“ și răspunsul comitetului lui Guesde, precum și numerele „vil“ ¹⁰⁷⁾ din „C[itoyen] and Bat[aille]“. Exemplarul trimis de Paul poate fi deci folosit împreună cu celelalte pentru Zürich ¹⁰⁸⁾. Așadar, de data aceasta avem, din fericire, posibilitatea să urmărim latura practică a problemei, dar, așa cum se prezintă sănătatea Maurului, nu putem conta întotdeauna pe acest lucru, din moment ce el deține în exclusivitate materialele.

¹⁰⁵⁾ Paul Lafargue. — *Nota red.*

¹⁰⁶⁾ Helene Demuth. — *Nota red.*

¹⁰⁷⁾ — „mirșave“. — *Nota trad.*

¹⁰⁸⁾ pentru „Sozialdemokrat“. — *Nota red.*

Acești ex-bakuniști, Malon și Brousse, sînt niște indivizi scîrboși și mîrșavi. Oriunde în altă parte în afară de Paris o asemenea falsificare nerușinată ar fi fost suficientă pentru a-i reduce pentru totdeauna la tăcere. Dar, avînd în vedere uriașa influență pe care *la phrase*¹⁰⁹⁾ o are asupra parizienilor, cine știe cîte mii de voturi va întruni „ouvrier manuel“¹¹⁰⁾ ? Enfin, espérons le mieux¹¹¹⁾.

Calde salutări lui Paul.

Cu sinceră afecțiune al tău,
F. Engels

Publicat pentru prima oară
în limba originalului
în : F. Engels, P. et. L. Lafargue.
„Correspondance“, vol. I,
Paris, 1956

Originalul în limba engleză
Tradus din limba engleză

133

Engels către Charles Longuet

la Argenteuil

(Telegramă)

Londra, 14 martie [1883]

Marx a încetat din viață pe neașteptate astăzi la ora 3 după-amiază ; urmează scrisoare.

Engels, Londra

Originalul în limba engleză
Tradus din limba germană

109) — fraza. — *Nota trad.*

110) „muncitorul manual“ [Jean-Baptiste Dumay]. — *Nota red.*

111) — În sfîrșit, să sperăm că va fi bine. — *Nota trad.*

134

Engels către Friedrich Adolph Sorge³⁸⁶

la Hoboken

(Telegramă)

Londra, 14 martie 1883

Marx a murit astăzi.

Engels, Londra

Publicat pentru prima oară
 în „New Yorker Volkszeitung“
 nr. 64 din 15 martie 1883

Originalul în limba engleză
 Tradus din limba germană

135

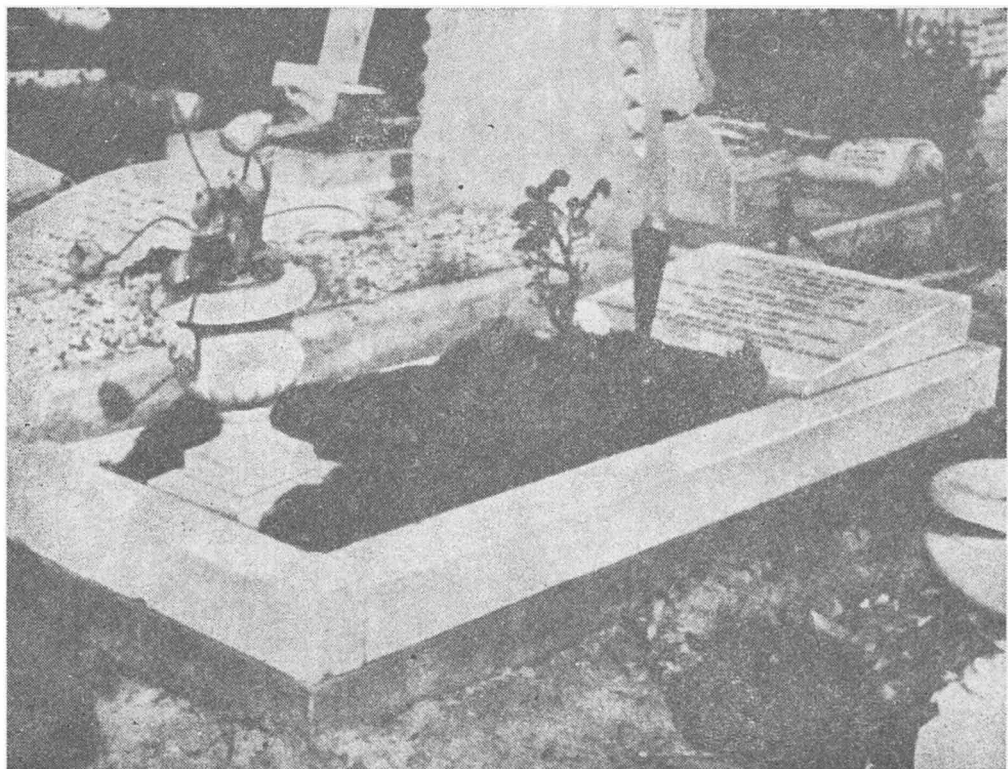
Engels către Eduard Bernstein

la Zürich

Londra, 14 martie 83

Dragă Bernstein,

Ați primit, probabil, telegrama mea. Sfirșitul a survenit cu o repeziciune cumplită. După ce existau cele mai bune perspective, dintr-o dată, azi-dimineață, puterile i-au scăzut și pur și simplu a adormit. În două minute, creierul acesta genial a încetat să gândească, și tocmai într-un moment când medicii ne dădeau cele mai mari speranțe. Ce a însemnat pentru noi acest om din punct de vedere teoretic și, în toate momentele hotărâtoare, și practic poate înțelege numai cel care a fost tot timpul împreună cu el. Vastul său orizont va dispărea de pe scenă o dată cu el, pentru mulți ani de acum înainte. Sînt lucruri care pe noi, ceilalți, ne depășesc. Mișcarea își va urma drumul ei, dar îi va lipsi acea îndrumare calmă, venită la timp și chibzuită, care a ferit-o pînă acum de lungi rătăcirii pe căi greșite.

Mormîntul lui Karl Marx din cimitirul Highgate din Londra
(înainte de construirea monumentului din 1956)

Restul altă dată. Acum e miezul nopții și toată după-
amiaza și seara am avut de scris scrisori și de alergat pentru
tot felul de treburi.

Al. dv.,
F. E.

Publicat pentru prima oară
în „Der Wahre Jacob“ nr. 565 (6)
din 17 ianuarie 1908

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

136

Engels către Wilhelm Liebknecht
la Leipzig

Londra, 14 martie 83

Dragă Liebknecht,

Din telegrama pe care am trimis-o d-nei B[ebel] — sin-
gura adresă pe care o am — ai aflat, desigur, ce pierdere cum-
plită a suferit partidul socialist revoluționar din Europa. Abia
vinerea trecută, medicul ¹¹²⁾ — unul dintre cei mai buni din
Londra — ne spunea că există toate șansele de a se însănătoși
din nou, de îndată ce prin hrană își va recăpăta puterile. Și
chiar de atunci a început să mănince din nou cu mai multă
poftă. Pentru ca astăzi la prânz, după ora două, să-i gădesc pe
toți din casă plângînd : se simțea foarte slăbit ; Lenchen m-a
chemat să urc la el, spunîndu-mi că dormitează, și cînd am
intrat — nu erau nici două minute de cînd părăsise ea ca-
mera — l-am găsit dormind, dar somnul de veci. Cea mai
luminată minte din cea de-a doua jumătate a secolului nostru
a încetat să mai gîndească. În privința cauzei nemijlocite a
morții lui nu-mi permit să mă pronunț fără consultul medi-
cilor și, de altfel, toată boala lui era atît de complicată, încît
chiar și medicilor le-ar trebui pagini întregi pentru a o descrie
amănunțit. Dar, la urma-urmelor, aceasta nici nu mai are im-
portanță. În ultimele șase săptămîni am trecut prin destule

¹¹²⁾ Donkin. — *Nota red.*

spaime, și singurul lucru pe care-l pot spune este că, după părerea mea, în primul rînd moartea soției lui și, într-o perioadă foarte critică, cea a lui Jenny ¹¹³⁾ au contribuit la grăbirea crizei finale.

Deși l-am văzut astă-seară întins în patul lui, purtînd pe chip neclintirea morții, nu pot nicidecum să cred că acest creier genial a încetat să îmbogățească prin gîndirea lui viguroasă mișcarea proletară de pe ambele emisfere. Tot ce sîntem fi datorăm lui și ceea ce reprezintă mișcarea actuală este tot rodul activității lui teoretice și practice ; fără el am mai bijbii și acum în bezna confuziei.

Al tău,
F. Engels

Publicat pentru prima oară
în Liebknecht, W. „Karl Marx zum
Gedächtnis“, Nürnberg, 1896

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

137

Engels către Johann Philipp Becker

la Geneva

Londra, 15 martie 83

Bătrîne prieten,

Fii bucuros că l-ai mai văzut pe Marx în toamna trecută ³⁸⁷. De acum nu-l vei mai vedea niciodată. Ieri la prînz, la ora 2 și 45, după ce rămăsese singur cel mult două minute, l-am găsit în fotoliu, adormit liniștit pentru vecie. Cea mai impunătoare minte a partidului nostru a încetat să gîndească, cea mai puternică inimă pe care am cunoscut-o vreodată a încetat să bată. S-a produs, probabil, o hemoragie internă.

Așadar, noi doi am rămas cam ultimii din vechea gardă dinainte de 48. Ei bine, rămînem pe poziții. Gloanțele șuieră, prietenii cad, dar noi doi nu vedem lucrul acesta pentru prima oară. Și dacă glonțul îl va nimeri pe unul dintre noi, fie și

¹¹³⁾ Jenny Longuet. — *Nota red.*

aşa, numai să-l nimerească cum trebuie, ca să nu se zvîrcolească prea mult.

Bătrînul tău tovarăş de luptă,
F. Engels

Publicat pentru prima oară
în F. Engels. „Vergessene Briefe
(Briefe Friedrich Engels an
Johann Philipp Becker“),
Berlin, 1920

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

138

Engels către Friedrich Adolph Sorge ³⁸⁸

la Hoboken

Londra, 15 martie 83,
ora 11 și 45 seara

Dragă Sorge,

Telegrama ta a sosit astă-seară. Sincere mulțumiri !

Mi-a fost cu neputință să-ți comunic cu regularitate care este starea sănătății lui M[arx], căci veșnic interveneau schimbări. Și acum, pe scurt, esențialul.

Cu puțin timp înainte de moartea soției sale, în octombrie 81, Marx a făcut o pleurezie. Restabilit, în febr. 82 a fost trimis la Alger, dar pe drum, din pricina vremii reci și umede, s-a îmbolnăvit, așa încît a ajuns acolo cu o nouă pleurezie. Vremea a continuat să fie mizerabilă; de-abia refăcut, din cauza apropiatei canicule din timpul verii, a fost trimis la Monte Carlo (Monaco). Din nou a ajuns cu o pleurezie, într-o formă mai ușoară. Din nou vreme mizerabilă. În sfîrșit, vindecat, pleacă la Argenteuil, în apropiere de Paris, la fiica lui, d-na Longuet. Aici și-a tratat bronșita lui cronică, făcînd o cură la izvoarele de sulf de la Enghien, situat în vecinătate. Și aici, vremea a fost abominabilă, dar, cu toate acestea, tratamentul a avut efect. A stat apoi șase săptămîni la Vevey, de unde în septembrie s-a întors aici aparent sănătos. I s-a îngăduit să-și petreacă iarna pe coasta de sud a Angliei. De altfel, și el era atît de sătul de viața asta nomadă inactivă, încît un

nou exil în sudul Europei i-ar fi dăunat, probabil, moralicește tot atît de mult pe cît i-ar fi ajutat fizicește. O dată cu cețurile londoneze a fost trimis pe insula Wight. Acolo a plouat fără încetare ; din nou a răcit. De Anul nou, Schorlemmer și cu mine voiam să-i facem o vizită, cînd au sosit deodată vești care reclamau plecarea neîntîrziată a lui Tussy la el. Și, imediat după aceea, moartea lui Jenny ¹¹⁴⁾ ; s-a întors aici cu o nouă bronșită. După toate cele petrecute și la vîrsta lui, era ceva primejdios. Au mai intervenit o mulțime de complicații, în special un abces pulmonar și o neînchipuit de rapidă epuizare fizică. Cu toate acestea, în general, boala evolua favorabil și, nu mai departe decît vinerea trecută, medicul en chef ¹¹⁵⁾ care-l îngrijea ¹¹⁶⁾, unul dintre cei mai buni medici tineri din Londra, recomandat în mod special de Ray Lankester, ne-a dat cele mai mari speranțe. Dar, dacă privești o singură dată țesutul plămînilor la microscop, îți dai seama cît de mare este primejdia de a se sparge pereții unui vas de sînge atunci cînd există o supurație la plămîni. De aceea, de șase săptămîni încoace, în fiecare dimineață cînd dădeam colțul priveam cu o teamă cumplită dacă nu cumva sînt lăsate storurile la ferestre. Ieri la prînz, la ora 2 și 30, ora cea mai indicată pentru vizită în timpul zilei, i-am găsit pe cei din casă înlăcrimați : sfîrșitul părea aproape. Am început să întreb, să caut să aflu care este cauza, să încerc să consolcz. Am aflat că a avut o mică hemoragie, după care a urmat însă o prăbușire bruscă. Buna noastră bătrînă Lenchen, care l-a îngrijit așa cum nici o mamă nu-și îngrijește copilul, s-a dus sus, apoi a coborît și mi-a spus că e pe jumătate adormit și pot urca la el. Cînd am intrat, adormise, dar pentru a nu se mai trezi. Pulsul și respirația se opriseră. În răstimpul celor două minute s-a stins, liniștit și fără dureri.

Toate evenimentele care survin în virtutea unei necesități naturale, oricît de cumplite ar fi, poartă în ele o consolare. Așa și aici. Poate că iscusința doctorilor i-ar mai fi asigurat încă vreo cîțiva ani de existență vegetativă, de viață ca o ființă neajutorată, care nu moare dintr-o dată, ci treptat, spre triumful artei medicilor. Dar Marx al nostru n-ar fi putut suporta niciodată așa ceva. Să trăiască avînd în fața lui nume-

¹¹⁴⁾ Jenny Longuet. — *Nota red.*

¹¹⁵⁾ — principal. — *Nota trad.*

¹¹⁶⁾ Donkin. — *Nota red.*

roasele lucrări neterminate și trecînd prin chinurile lui Tantal din pricina dorinței de a le termina și neputinței de a o face ar fi fost de o mie de ori mai dureros pentru el decît moartea blindă de care a avut parte. „Moartea nu este o nenorocire pentru cel care moare, ci pentru cei care rămîn“¹¹⁷⁾ — sînt cuvintele lui Epicur, pe care îi plăcea să le repete. Și să-l vezi pe acest om, genial, tumultuos, vegetînd prăbușit ca o ruină, spre marea slavă a medicinei și spre batjocura filistinilor, pe care, atunci cînd era în deplinătatea forțelor lui, i-a făcut de atîtea ori una cu pămîntul — nu, e de o mie de ori mai bine așa, e de o mie de ori mai bine să-l depunem poi-miine în mormîntul unde se odihnește soția lui.

După toate cele îndurate și pe care nici medicii nu le știu așa cum le știu eu, aceasta era, după părerea mea, singura rezolvare.

Fie și așa. Omenirea a devenit mai scurtă cu un cap, cu cel mai de seamă cap pe care l-a avut în zilele noastre. Mișcarea proletariatului își urmează calea, dar nu mai există acel punct central spre care se îndreptau firesc francezii, rușii, americani, germani și alții în momentele hotărîtoare pentru a primi de fiecare dată un sfat limpede și de necontestat, pe care numai un geniu înarmat cu cunoașterea deplină a problemelor îl putea da. Celebritățile locale și talentele mărunte, dacă nu chiar șarlatanii, au acum mîină liberă. Victoria finală rămîne certă, dar ocolurile, rătăcirile temporare și locale — oricum inevitabile — se vor înmulți acum mult mai mult. Ei bine, va trebui să ne croim drum cu coatele, pentru ce sîntem doar aici? Aceasta va face să nu ne pierdem nici-decum curajul.

Al tău,
F. Engels

Publicat pentru prima oară în
Intregime în : „Briefe und Auszüge
aus Briefen von Joh. Phil. Becker,
Jos. Dietzgen, Friedrich Engels,
Karl Marx u. A. an F. A. Sorge
und Andere“, Stuttgart, 1906

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

¹¹⁷⁾ „Scrisoarea lui Epicur către Menoiceus“ (parafrazat). —
Nota red.

139

Engels către Friedrich Lessner

la Londra

Londra, 15 martie 1883

Dragă Lessner,

Ieri, în jurul orei trei, bătrînul nostru Marx a adormit, ușor și liniștit, pentru totdeauna. Cauza nemijlocită a morții a fost, probabil, o hemoragie internă.

Înmormîntarea va avea loc sîmbătă la ora 12 și Tussy te roagă să nu lipsești.

În mare grabă.

Al tău,
F. Engels

Publicat pentru prima oară
în „Deutsche Worte“, Jg. XVIII,
nr. 5, Viena, 1898

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

140

Engels către redacția lui „New Yorker

Volkszeitung“³⁸⁶

(Telegramă)

(Londra, 16 martie 1883)

Marx a murit la ora 3 după-amiază miercuri, 14 crt., la Argentineuil, Franța¹¹⁸). De mai multe săptămîni, Marx suferea de o bronșită, la care s-a adăugat un abces pulmonar, și, în

¹¹⁸) Informația greșită cu privire la moartea lui Marx în Franța a fost inclusă în textul telegramei de către redacția lui „New Yorker Volkszeitung“. — *Nota red.*

cele din urmă, o hemoragie internă i-a pus capăt vieții. Moartea i-a fost ușoară, fără dureri.

Friedrich Engels

Publicat pentru prima oară
în „New Yorker Volkszeitung“
nr. 66 din 17 martie 1883

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

141

Engels către Piotr Lavrovici Lavrov

la Paris

Londra, 24 martie 1883

Dragă Lavrov,

Am primit din Moscova o telegramă lungă, în care eram rugat ca, în numele studenților de la Academia de agronomie Petrovski³⁸⁹, să depun o coroană pe mormîntul lui Marx; neavînd adresa mea, ei au telegrafiat redacției lui „Daily News“. Acum mă roagă să le comunic prețul coroanei și adresa mea. Dar la semnătură nu figurează nici un nume, ci: studenții Academiei de agronomie Petrovski din Moscova.

Cui să răspund? Poate poți d-ta să-mi dai un sfat. Cum telegrama a sosit după înmormîntare, iar mormîntul a fost astăzi din nou deschis pentru a-l îngropa pe băiețașul lui Longuet¹¹⁹), care a murit marțea trecută, abia săptămîna viitoare aş putea depune coroana. Aș vrea însă să le comunic acestor băieți de treabă că am primit telegrama lor și am îndeplinit sarcina pe care mi-au încredințat-o.

În mare grabă.

F. Engels

Publicat pentru prima oară
în K. Marx și F. Engels. Opere,
vol. XXVII, ed. rusă, 1935

Originalul în limba franceză
Tradus din limba germană

¹¹⁹) Henri Longuet. — *Nota red.*

142

Engels către Laura Lafargue

la Paris

Londra, 25 martie 1883

Draga mea Laura,

Anexez o scrisoare de la Meyer, care a fost trimisă în Maitland Park¹²⁰). Tussy a deschis-o fără să se uite la adresă, dar când a văzut de la cine este, i-a dat-o imediat lui Nim¹²¹), care mi-a înmînat-o mie.

Astăzi, Nim a găsit printre manuscrisele Maurului un pachet voluminos conținînd cea mai mare parte din volumul al doilea al „Capitalului“²²⁸, dacă nu tot volumul — peste 500 de pagini în folio. Întrucît încă nu știm în ce stadiu se află pregătirea manuscrisului pentru tipar, nici ce mai putem găsi, e mai bine ca pentru moment să nu destăinuim presei aceste vești bune.

Pumps îl așteaptă pe nr. 2 în fiecare zi și în fiecare noapte, dacă n-o fi venit chiar astăzi pe lume — de vineri nu mai am nici o veste de la ea. Nr. 1¹²²) a împlinit astăzi un an. Jollymeyer îți trimite salutări. Din partea noastră, a amîndurora, calde salutări lui Paul¹²³). Spune-i că în ultimul număr din „Sozialdemokrat“ a apărut numai știrea despre înmormîntare¹²⁴) — în esență, aceeași pe care a publicat-o „Justice“¹²⁵).

Presă engleză și cea germană au fost inexact și prost informate, dar în general decente. Nici chiar Malon n-a fost atît de rău.

¹²⁰) Adresa din Londra a familiei Marx. — *Nota red.*

¹²¹) Helene Demuth. — *Nota red.*

¹²²) Fiica lui Pumps, Lilian. — *Nota red.*

¹²³) Lafargue. — *Nota red.*

¹²⁴) F. Engels. „Funeraliile lui Karl Marx“ (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 362—366. — *Nota trad.*). — *Nota red.*

¹²⁵) F. Engels. „Ciorna discursului rostit la mormîntul lui Karl Marx“ (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 360—361. — *Nota trad.*). — *Nota red.*

Ultimele știri : Pumps și Percy¹²⁶⁾ intră chiar acum pe ușă ! Așadar, cele 12 luni complete au trecut cu bine.

Cu drag al tău,
F. Engels

Publicat pentru prima oară
în limba originalului
în : F. Engels, P. et. L. Lafargue.
„Correspondance“, vol. I,
Paris, 1956

Originalul în limba engleză
Tradus din limba engleză

143

Engels către Friedrich Theodor Cuno

la New York

Londra, 29 martie 83

Dragă Cuno,

Scrisoarea ta a stîrnit aici hohote de ris¹²⁷⁾. Oricine l-a cunoscut pe Marx în mijlocul familiei lui și în cercuri intime știe că acolo nu i s-a spus niciodată Marx și nici măcar Karl, ci numai Maurul, așa cum fiecare dintre noi își avea porecla lui, iar atunci cînd încetam să folosim porecelele, înceta și cea mai strînsă intimitate. Maurul era porecla lui încă din universitate ; și la „Neue Rh[einische] Zeit[un]g“ i s-a spus întotdeauna Maurul. Dacă i-aș fi spus altfel, ar fi crezut că s-a întîmplat ceva ce trebuia lămurit.

Al tău,
F. Engels

Publicat pentru prima oară
în „Die Gesellschaft“, Jg. 11,
nr. 11, Berlin, 1925

Originalul în limba germană
Tradus din limba germană

¹²⁶⁾ Percy Rosher. — *Nota red.*

¹²⁷⁾ În scrisoarea lui din 16 martie 1883, Theodor Cuno îl ruga pe Engels să-i confirme dacă, în cercul familiei, lui Marx i se spunea „Maurul“. El ar fi vrut să menționeze acest lucru într-un necrolog, dar Adolf Hepner a afirmat că lui Marx nu i s-a spus niciodată astfel și că, în general, o asemenea informație ar „dăuna“ partidului. — *Nota red.*

Adnotări
și
indici

Adnotări

- 1 De la sfârșitul lui iunie și pînă la aproximativ 20 iulie 1881 Marx s-a aflat la odihnă la Eastbourne împreună cu soția sa care era bolnavă. — 9, 14, 202, 258.
- 2 De la 26 iulie pînă la 16 august 1881 Marx și soția sa au stat la Argenteuil (în apropiere de Paris), la fiica lor Jenny Longuet. — 10, 207, 258.
- 3 La 26 iulie 1881 guvernul francez a emis un decret prin care alegerile pentru Camera deputaților erau fixate înainte de termen, la 21 august. — 12, 20.
- 4 Între 28 iulie și 22 august 1881 Engels s-a aflat la odihnă la Bridlington Quay (Yorkshire). — 12, 208, 212.
- 5 Este vorba despre cărțile :
Skaldin. „V zaholustii i v stolice“. S. Petersburg, 1870.
G. L. Maurer. „Geschichte der Fronhöfe, der Bauernhöfe und der Hofverfassung in Deutschland“. Bd. I—IV, Erlangen, 1862—1863. Primele două volume au apărut în 1862. În legătură cu lucrările lui Maurer vezi și adnotarea 113. — 12.
- 6 Este vorba despre lucrarea în două volume a lui M. Nordau „Aus dem wahren Milliardenlande. Pariser Studien und Bilder“; prima ediție a apărut la Leipzig în 1878, a doua tot la Leipzig în 1881, dar sub alt titlu: „Paris. Studien und Bilder aus dem wahren Milliardenlande“. Acestei cărți îi urmează o alta: „Paris unter der dritten Republik. Neue Bilder aus dem wahren Milliardenlande“, ediția întâi și ediția a doua au apărut la Leipzig în 1880 și 1881.
Cartea lui Nordau era îndreptată împotriva seriei de lucrări ale lui V. Tissot care cunoscuseră mai multe ediții: „Voyage au pays des milliard“ — ediția întâi a apărut la Paris în 1875; „Les Prussiens en Allemagne. Suite du Voyage au pays des milliards“ — ediția întâi a apărut tot la Paris, în 1876; „Voyage au pays annexés. Suite et fin du Voyage au pays des milliards“ — ediția întâi a apărut tot la Paris în 1876. — 16.
- 7 Este vorba despre cele cinci miliarde de franci pe care Franța, înfrîntă în războiul franco-prusian din 1870—1871, trebuia să

- le plătească Germaniei conform tratatului de pace, drept contribuție de război. — 16, 444.
- 8 Engels se referă, evident, la nota cu privire la ediția a doua a cărții lui Nordau, apărută în „Kölnische Zeitung“ nr. 189, din 10 iulie 1881. — 18.
- 9 Este vorba despre articolul lui J. Eccarius „A German opinion of English trade-unionism“ publicat fără semnătură în „The Labour Standard“ nr. 14 din 6 august 1881. În articolul lui Eccarius erau elogiaste sindicatele reformiste din Germania, înființate în 1868 de M. Hirsch și F. Duncker (așa numitele sindicate hirschdunckeriste). — 21, 23, 211.
- 10 Este vorba despre articolul lui K. Kautsky „International labour law“. Articolul a fost publicat fără semnătură în „The Labour Standard“ nr. 15 din 13 august 1881. — 22, 203 210, 212, 221.
- 11 Al paisprezecelea congres anual al trade-unionurilor britanice s-a ținut la Londra la 12—17 septembrie 1881. — 23, 209, 211.
- 12 La 16 august 1881 Léon Gambetta urma să vorbească la Charonne (suburbie a Parisului) la o adunare a alegătorilor din circumscripția sa, dar participanții la adunare nu i-au dat cuvântul. — 25, 388.
- 13 Vezi Georg Wilhelm Friedrich Hegel. „Wissenschaft der Logik“. Erster Theil. Erste Abtheilung. Zweiter Abschnitt. Zweites Kapitel. C. Die quantitative Unendlichkeit. c. Die Unendlichkeit des Quantums. Anmerkung 2: der Zweck des Differentialkalküls aus seiner Anwendung abgeleitet. — 27.
- 14 În 1880 la New York medicul american Henry S. Tanner a stabilit un record original: nu a mâncat nimic timp de mai bine de o lună (de la 28 iunie pînă la 7 august) în chip de experiență. — 29.
- 15 La 12 august 1881 la o mare întrunire electorală ținută în cartierul parizian Belleville, Gambetta și-a prezentat programul pe care l-a caracterizat el însuși ca „oportunist“. Era o dovadă a faptului că republicanii moderați burghezi renunșaseră definitiv la programul lor anterior de reforme democratice prezentat de Gambetta în 1869 la Belleville.
- Despre adunarea din 16 august, vezi adnotarea 12.
- Vorbind despre „nerușinatele procedee de tip italian“ ale lui Gambetta, Marx face aluzie la originea italiană a acestuia (tatăl lui era originar din Genova). — 29.
- 16 *Colectiviști* — astfel erau denumiți în mișcarea socialistă franceză din ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea, adepții marxismului care militau pentru socializarea mijloacelor de producție și pentru participarea activă a clasei muncitoare la lupta politică. În fruntea lor se aflau J. Guesde și P. Lafargue (de aici și denumirea, mai răspîndită, de guesdiști care li se dădea marxiștilor francezi). Din momentul înființării în 1879, a Partidului muncitoresc, în rîndurile lui s-a desfășurat o aprigă luptă de idei,

- care în 1882 a dus la scindarea partidului (Vezi adnotarea 75). — 30.
- 17 Marx s-a aflat la tratament la Ventnor pe insula Wight (sudul Angliei) de la 29 decembrie 1881 pînă la 16 ianuarie 1882 împreună cu fiica sa mai mică, Eleanor Marx. — 32, 45, 251, 285, 290, 317.
- 18 Este vorba despre convocarea de către Asociația liberală din Birmingham, la 3 ianuarie 1882 a adunării anuale tradiționale a alegătorilor din Birmingham. Luînd cuvîntul, John Bright, liderul radicalilor burghezi (deputatul orașului Birmingham în parlament) și Chamberlain, membru al consiliului municipal și membru în parlament, au aprobat întru totul politica guvernului liberal al lui Gladstone față de Irlanda. Între altele ei au justificat măsurile luate de acest guvern, menite să asigure aplicarea așa-numitului Land Act pentru Irlanda din 1881.
- Căutînd să-i abată pe țărani irlandezi de la lupta revoluționară, la 22 august 1881 guvernul liberal al lui Gladstone a aprobat în parlament *Land Act-ul pentru Irlanda* care limita întrucîtva samavolnicia landlorzilor englezi față de țărani fermieri. Potrivit Land Act-ului din 1881 landlordul nu avea dreptul să-l alunge pe fermier de pe pămînt dacă acesta plătea la timp arenda; mărirea arende era fixată pe timp de 15 ani. Deși Land Act-ul dădea landlorzilor posibilitatea de a-și vinde avantajos pămînturile către stat, iar arenda fixată era extrem de mare, proprietarii funciari englezi se opuneau acestei legi căutînd să-și mențină dominația nelimitată în Irlanda. — 32.
- 19 Mitingul de la Dublin al landlorzilor englezi, la care se referă Marx, a avut loc la 3 ianuarie 1882 sub președinția ducelui Abercorn. Pretextul oficial pentru convocarea lui l-a constituit discutarea activității funcționarilor însărcinați cu aplicarea măsurilor ce decurgeau din Land Act-ul din 1881 pentru Irlanda. Invocînd insuficienta competență și experiență a acestor funcționari precum și lipsa unor hotărîri parlamentare referitoare la limitele atribuțiilor lor, landlorzii au declarat că acești funcționari nu au fost obiectivi în hotărîrile lor privind reducerea rentei ce urma să fie primită de landlord. Landlorzii cereau guvernului să le analizeze fără întîrziere reclamațiile și să promulge o lege privind compensarea pagubelor pe care ei le-ar suferi în cazul cînd guvernul sancționează reducerea rentei. Adevăratul substrat al acțiunilor landlorzilor englezi consta în politica de sabotare a Land Act-ului. — 33.
- 20 În legătură cu ampla mișcare de masă desfășurată în Irlanda în 1880 în favoarea unor reforme agrare, parlamentul englez a adoptat în martie 1881 o lege prin care se introducea în țară starea excepțională: au fost suspendate garanțiile constituționale, s-a declarat starea de asediu, s-au adus trupe pentru strămutarea fermierilor care refuzau să plătească arenda. — 33.
- 21 Este vorba despre rescriptul semnat la 4 ianuarie 1882 de Wilhelm I și de Bismarck. În rescript Wilhelm cerea ca de la această dată toate actele guvernului să fie considerate ca voința consti-

tuțională a regelui însuși. Invocînd articolul 49 din constituția prusiană, care acorda regelui Prusiei dreptul de a conduce personal politica guvernului, Wilhelm a recomandat miniștrilor și funcționarilor săi să curme orice „îndoieli” privind acest „drept constituțional” al regelui Prusiei. — 34.

- 22 Este vorba despre atentatul la viața lui Wilhelm I, săvîrșit de anarhistul german Karl Eduard Nobiling, la 2 iunie 1878. Nobiling a tras asupra lui Wilhelm cu o armă de vînătoare încărcată cu alică. Atentatul săvîrșit de Nobiling și un atentat anterior, săvîrșit de calfa M. Hödel la 11 mai 1878, i-au servit lui Bismarck drept pretext pentru a intensifica persecuțiile împotriva social-democraților și pentru a cere Reichstagului adoptarea legii excepționale împotriva socialiștilor. — 34, 173, 214, 279, 336, 438.
- 23 *Demagogi* — astfel erau numiți, începînd din 1810 de către cercurile reacționare din Germania participanții la mișcarea opoziționistă din rîndurile intelectualității germane și ale societăților studențești de gimnastică, care în perioada de după războaiele împotriva Franței napoleoniene s-au ridicat împotriva rînduieilor reacționare din statele germane, organizînd manifestări politice în cadrul cărora cereau unificarea Germaniei. Autoritățile reacționare i-au supus pe „demagogi” persecuțiilor. — 34.
- 24 Conte N. P. Ignatiev, ministru de interne, a convocat de două ori în 1881 (în iunie și în septembrie) pe „experții” zemstvelor pentru a participa la discutarea unor probleme practice ale politicii interne — strămutări, alimentație etc. În legătură cu aceasta 12 adunări ale zemstvelor au făcut demersuri pentru ca reprezentanții zemstvelor să fie invitați să participe la activitatea legislativă nu ocazional, și nu din însărcinarea guvernului, ci sistematic și din inițiativa zemstvelor. — 35.
- 25 Articolul lui K. Schramm „Karl Bürkli und Karl Marx” a fost publicat în nr. 52 și 53 ale ziarului „Arbeiterstimme” din 24 și 31 decembrie 1881.
- În ceea ce privește inițiatorii sistemului de credit din perioada fondării Băncii Angliei, vezi *K. Marx și F. Engels. Opere*, vol. 25, partea a II-a, București, Editura politică, 1973, p. 146. — 37, 262.
- 26 Aluzie ironică la fuga lui Wilhelm I în Anglia, în zilele revoluției din martie 1848 din Germania (pînă în 1861, ca moștenitor al tronului Prusiei, Wilhelm purta titlul de „prinț al Prusiei”) și la faptul că el cocheta cu problema constituțională. În Anglia Wilhelm a avut strînse legături cu liderii partidului liberal — Russell, Palmerston ș.a. și a urmărit evenimentele de la Frankfurt pe Main în legătură cu elaborarea unei constituții a imperiului german. — 30.
- 27 Marx se referă la intervențiile făcute în ședințele Reichstagului german în noiembrie-decembrie 1881 de istoricul și filologul german Theodor Mommsen, de istoricul și publicistul austriac Eugen Richter și de profesorul și deputatul progresist german Albert Hänel. Cuvîntările acestor oratori abundau în asigurări de credință și devotament față de regele Prusiei; ele au fost publicate

în „Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstages. V. Legislaturperiode. I. Session 1881/82/Bd. 1/. Von der Eröffnungssitzung am 17. November 1881 bis zur Schlussitzung am 30. Januar 1882“. Berlin, 1882, S. 21—32, 84—87, 405—406. — 38.

- 28 Este vorba de *Alianța democrației socialiste* — organizație înființată de M. Bakunin în 1868. Membrii Alianței au proclamat drept program al lor ateismul, egalizarea claselor și desființarea statului. Ei negau necesitatea luptei politice a clasei muncitoare. Programul anarhist mic-burghez al Alianței a găsit sprijin în regiunile slab dezvoltate din punct de vedere industrial din Italia, Elveția și alte câteva țări. În 1869, Alianța s-a adresat Consiliului General cu cererea de a fi primită în Internațională. Consiliul General a fost de acord cu primirea în Internațională a secțiilor Alianței, cu condiția ca aceasta să se dizolve ca organizație de sine stătătoare. În realitate însă, intrând în Internațională, membrii Alianței și-au păstrat organizația lor secretă în cadrul Asociației Internaționale a Muncitorilor și, în frunte cu Bakunin, au luptat împotriva Consiliului General. Lupta Alianței împotriva Internaționalei s-a intensificat după înfrângerea Comunei din Paris, când Bakunin și adepții lui s-au ridicat deosebit de vehement împotriva ideii dictaturii proletarietului și a întăririi partidului politic independent al clasei muncitoare, întemeiat pe principiile centralismului democratic. Congresul de la Haga din septembrie 1872 al Internaționalei I a adoptat cu o majoritate covârșitoare de voturi, hotărârea de excludere a conducătorilor alianței — Bakunin și Guillaume din Internațională. — 39, 263, 361, 391, 408.
- 29 *Comitetul național* al Partidului muncitoresc francez, despre care este vorba aici, a fost creat din inițiativa liderilor aripii de dreapta a partidului, Malon și Brousse, la jumătatea lunii octombrie 1881 în ajunul congresului de la Reims al partidului (vezi adnotarea 223) și a fost confirmat de către acest congres. Prin crearea Comitetului național liderii aripii de dreapta urmăreau îndepărtarea conducătorilor părții marxiste a partidului — Guesde și Lafargue de la conducerea partidului. În acest scop Comitetul național a fost organizat pe baza reprezentării egale (cite 5 reprezentanți) din partea tuturor celor 6 federații, în care era împărțit, din punct de vedere organizatoric, în acea perioadă, Partidul muncitoresc francez: Federația Centrului, Federația de Est, Federația de Nord, Federația de Sud, Federația de Vest, și Federația Algeriană. Întrucât pe atunci nu existau efectiv decât primele 3 federații — din care două se aflau sub influența grupului oportunist al lui Malon și Brousse —, iar celelalte trei existau numai pe hîrtie, „reprezentanții“ lor (care au intrat în Comitetul național prin diferite manevre reprobabile ale conducerii de dreapta) nu aveau împuterniciri legale. Astfel, cu excepția a 5 colectivști — guesdiști, reprezentanți ai Federației de Nord, ceilalți 25 de membri ai Comitetului național erau adepți ai lui Malon și Brousse, datorită cărui fapt conducerea partidului se afla în mâinile elementelor de dreapta. În ianuarie 1882 cei cinci reprezentanți guesdiști au ieșit din Comitetul național ca urmare a hotărârii cu privire la excluderea guesdiștilor din Federația Centrului (vezi adnotarea 243). — 39.

- 30 Este vorba despre programul marxist (cunoscut în Franța sub numele de programul colectivist) al Partidului muncitoresc francez. După ce în 1879, la congresul socialist de la Marsilia, a fost înființat Partidul muncitoresc francez, un grup de socialiști francezi, în frunte cu Jules Guesde, au hotărât să se adreseze (prin intermediul lui P. Lafargue) lui Marx și Engels cu rugămintea de a-i ajuta să elaboreze un proiect de program electoral al Partidului muncitoresc. În mai 1880 Guesde a venit la Londra, unde, împreună cu Marx, Engels și Lafargue, a elaborat programul Partidului muncitoresc francez. Programul era compus dintr-o parte teoretică și una practică. Introducerea teoretică a programului a fost formulată de Marx; Marx și Engels au participat și la elaborarea părții practice a programului (vezi volumul de față, p. 230). Programul a fost publicat la 30 iunie 1880 în „L'Égalité”, la 10 iulie 1880 în „Le Prolétaire” și la 20 iulie 1880 în „La Revue socialiste”. În 1880 a fost adoptat ca „program-minim” la congresul de la Havre al Partidului muncitoresc francez. Vezi versiunea în limba română a programului în K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 251—252 și p. 592—593. După sciziunea care s-a produs în septembrie 1882 la congresul de la Saint Étienne programul a fost respins de oportuniști (posibiliști), care au adoptat un nou program, reformist, dar a fost menținut de către congresul marxiștilor de la Roanne.
- Polemica lui Guesde cu adepții lui Malon și Brousse, la care face aluzie Engels, s-a dus în legătură cu lupta oportuniștilor francezi împotriva programului marxist. Guesde s-a ridicat deosebit de vehement împotriva lui Jules Joffrin, membru în Comitetul național, care a încercat să revizuiască programul. La sfârșitul anului 1881 fiind propus de către grupa de partid a circumscripției electorale nr. 18 din Paris candidat în alegerile municipale, în proiectul programului său electoral pe care l-a expus într-o cuvântare ținută în cartierul Montmartre, Joffrin a ignorat total partea teoretică a programului elaborată de Marx și a înlocuit prin formulări confuze o serie de puncte importante din punct de vedere principal din partea practică a programului (punctele referitoare la ziua de muncă de opt ore, la proprietatea colectivă etc.). La 8 ianuarie 1882, grupul lui Malon și Brousse profitând de faptul că reprezintă majoritatea în Comitetul național, a impus adoptarea unei hotărâri prin care Comitetul aprobă, chipurile la recomandarea partidului, programul electoral oportunista propus de Joffrin. — 30, 396, 437.
- 31 Este vorba de scrisoarea adresată de Joffrin lui Guesde, redactor la „Égalité”, și publicată în „Prolétaire” nr. 171 din 7 ianuarie 1882. Susținând în această scrisoare programul electoral prezentat de el în alegerile din circumscripția Montmartre din Paris, Joffrin afirma că nu el a încălcat disciplina de partid, ci Guesde, întrucât el a acționat chipurile cu aprobarea Comitetului național, pe când Guesde s-a ridicat împotriva hotărârii acestuia. — 39, 263.
- 32 Este vorba, pare-se, de nota „Russland”, publicată în „Kölnische Zeitung”, din 25 iulie 1881. În notă era dezmințită părerea unor ziare europene că generalul M. D. Skobelev, care în vara anului 1881 a făcut o vizită la Paris, ar fi avut din partea guvernului rus

misiunea de a pregăti terenul în vederea unei alianțe franco-ruse, de a începe tratative în scopul încheierii unui tratat cu privire la refuzarea dreptului de azil emigranților politici etc. „Kölnische Zeitung“ afirma că vizita lui Skobelev la Paris a avut un caracter particular. — 39.

- 33 Cu privire la articolul lui Joffrin, vezi adnotarea 31.

Circulara de la Sonvilier a fost adoptată de către Federația jurasiană bakunistă, la congresul de la Sonvilier din 12 noiembrie 1871. Circulara era îndreptată împotriva hotărârilor Conferinței de la Londra a Internaționalei I (1871) și conținea atacuri calomnioase la adresa activității Consiliului General. Ea a lansat revendicarea convocării imediate a unui congres general în vederea revizuirii Statutului Internaționalei pe baza dogmelor anarhiste. Drept răspuns la circulara de la Sonvilier Consiliul General a lansat circulara elaborată de Marx și Engels „Pretinsele sciziuni din Internațională“ în care activitatea scizionistă a bakuniștilor era definitiv demascată (vezi *K. Marx și F. Engels. Opere*, vol. 18, București, Editura politică, 1963, p. 3—50). — 39.

- 34 Ca urmare a dezvoltării mișcării țărănești în deceniile al 7-lea și al 8-lea ale secolului al XIX-lea, dezvoltare determinată de situația extrem de grea a țăranilor, guvernul țarist a fost nevoit să accepte o reducere neînsemnată a plăților de răscumpărare. La 28 decembrie 1881 a fost emisă o lege conform căreia plățile de răscumpărare erau reduse pentru țăranii velikoruși cu 1 rublă pentru fiecare lot și pentru țăranii ucraineni cu 16% din cuantumul existent al plăților de răscumpărare. — 39.

- 35 Este vorba de dezbaterile care au avut loc în sesiunea din 1881—1882 a Reichstagului german în legătură cu abrogarea legii din 4 mai 1874 cu privire la limitarea competenței consistoriului (tribunalul ecleziastic). La ședința din 12 ianuarie 1882, din 355 de deputați 233 au votat pentru abrogarea legii, 115 împotriva și 7 s-au abținut de la vot.

Legea menționată a fost adoptată de Reichstagul german în perioada așa-numitului „Kulturkampf“ — sistem de măsuri luate de guvernul lui Bismarck în deceniul al 8-lea al secolului al XIX-lea sub steagul luptei pentru o cultură laică și îndreptate împotriva bisericii catolice, care sprijinea tendințele separatiste și antiprusiene din Germania.

Vorbind despre „drumul la Canossa“ Engels face o aluzie ironică la concesii serioase pe care Bismarck le-a făcut cercurilor clericale și papei Leon al XIII-lea la sfârșitul deceniului al 8-lea — începutul deceniului al 9-lea. Bismarck, care la începutul conflictului cu biserica catolică a declarat în Reichstag în mai 1872: „Noi nu vom merge la Canossa“ și s-a certat cu papa Pius al IX-lea, la sfârșitul deceniului al 8-lea, având nevoie de sprijinul partidului catolic al centrului în vederea luptei, în primul rând, împotriva mișcării muncitorești și a influenței crescînde a partidului social-democrat din Germania, a abrogat aproape toate legile anticatolice promulgate în timpul conflictului; de asemenea, el i-a silit pe toți principalii partizani ai politicii anticatolice să-și dea demisia și s-a împăcat cu noul papă, Leon al XIII-lea. Concesiile făcute

de Bismarck cercurilor clericale și papei Leon al XIII-lea echi-valau cu recunoașterea ineficienței „Kulturkampf“-ului.

Expresia „a merge la Canossa“ își are originea în umilitorul pelerinaj făcut în 1077 la castelul Canossa (nordul Italiei) de împăratul german Henric al IV-lea pentru a-l implora pe papa Grigore al VII-lea să revină asupra excomunicării sale. — 40.

- 36 *Ultramontanii* — reprezentanții curentului ultrareacționar din cadrul catolicismului, care se ridica împotriva independenței bisericilor naționale și apăra dreptul papei de la Roma de a se amesteca în treburile interne ale oricărui stat. Creșterea influenței ultramontanismului în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și-a găsit expresia în crearea de partide catolice în unele state din Europa, în adoptarea, în 1870, de către Conciliul Vaticanului a dogmei „infaibilității“ papei etc.

Aici, prin ultramontani, Engels înțelege așa-numitul *partid al centrului* — partidul politic al catolicilor germani, care a luat ființă în 1870—1871 în urma unirii fracțiunii catolice a Landtagului prusian cu cea a Reichstagului german (locul ocupat de deputații acestor fracțiuni se afla în centrul respectivelor săli de sedințe). Partidul centrului se situa, de regulă, pe poziții de mijloc, manevrând între partidele care sprijineau guvernul și fracțiunile opoziționiste de stînga din Reichstag. El grupa sub steagul catolicismului pături cu situație socială diferită — clerul catolic, moșierimea și burghezia, anumite părți ale țărănimii, în special din statele mici și mijlocii din vestul și sud-vestul Germaniei și sprijinea tendințele lor separatiste și antiprusiene. Centrul se afla în opoziție față de guvernul lui Bismarck, dar în același timp vota toate măsurile sale îndreptate împotriva mișcării muncitorești și socialiste. O caracterizare amănunțită a partidului centrului a fost făcută de Engels în lucrarea sa „Rolul violenței în istorie“ (vezi *K. Marx* și *F. Engels*. Opere, vol. 21, București, Editura politică, 1965, p. 459—460), precum și în articolul „Și acum?“ (vezi *K. Marx* și *F. Engels*. Opere, vol. 22, București, Editura politică, 1965, p. 8—9).

Particulariștii — reprezentanții curentului de opoziție față de guvernul prusian, curent apărut după crearea Imperiului german în rîndurile claselor dominante din statele mici și mijlocii din sud-vestul Germaniei. Considerîndu-se lezați prin unificarea Germaniei sub hegemonia Prusiei, înaltul cler catolic, moșierii și burghezia din aceste state germane acționau ca exponenți ai separatismului, își exprimau nemulțumirea față de politica de prusificare a Germaniei dusă de Bismarck, cereau independența față de puterea centrală, inviolabilitatea drepturilor și privilegiilor locale particulare etc. În Reichstagul german particulariștii din statele Germaniei de sud, a căror populație era cu precădere romano-catolică, susțineau partidul centrului.

Polonezii, danezii și alsacienii alcătuiau în Reichstagul german fracțiuni deosebite, care susțineau și ele partidul catolic al centrului. Prezența lor în Reichstag se explica prin existența în Imperiul german a unor minorități naționale nemulțumite de alipirea silită a unor teritorii la Germania și de germanizarea lor forțată. Această politică a fost aplicată fără milă de către Bismarck în provinciile poloneze alipite la Germania în 1814—1815 și în Alsacia

și Lorena, care au revenit Germaniei în urma războiului franco-prusian din 1870—1871. Deputații danezi din Reichstag erau reprezentanții fostelor provincii daneze Schleswig și Holstein, care au fost alipite în 1867 la Prusia și au intrat apoi în componența Imperiului german în 1871. Polonezii și alsacienii formau cele mai puternice fracțiuni naționale. În afara tendințelor separatiste, comune tuturor fracțiunilor, pe polonezi și pe alsacieni îi unea (ca reprezentanți ai religiei catolice) și lupta împotriva politicii anticlericale a lui Bismarck în perioada „Kulturkampf“-ului (vezi adnotarea 35).

Progresiștii — reprezentanții partidului progresist burghez prusian, înființat în iunie 1861. Acest partid preconiza unificarea Germaniei sub supremația Prusiei, convocarea unui parlament pe întreaga Germanie și formarea unui guvern liberal puternic, răspunzător față de Camera deputaților. În 1866 aripa de dreapta s-a despărțit de partidul progresist și a format partidul național-liberal, care a capitulat în fața guvernului Bismarck. Spre deosebire de național-liberali, chiar și după unificarea Germaniei în 1871 progresiștii au continuat să-și spună partid de opoziție, deși această opoziție rămânea pur declarativă. De teama clasei muncitoare și din ură față de mișcarea socialistă, partidul progresist a acceptat dominația iuncherimii prusiene în condițiile unei Germanii semiabsolutiste. Șovăielile în politica partidului progresist reflectau instabilitatea burgheziei comerciale, a micilor industriași și, în parte, a meseriașilor pe care se sprijinea. În 1884 progresiștii s-au unit cu aripa de stînga desprinsă din partidul național-liberal și au format Partidul liberal german. — 40.

37 Marx se referă la discursul rostit de Bismarck la ședința din 9 ianuarie 1882 a Reichstagului, în care a fost nevoit să recunoască că masele muncitorești au privit cu foarte multă neîncredere încercările guvernului de a le îmbunătăți situația. Cuvîntarea lui Bismarck a fost publicată în „Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstages. V. Legislaturperiode. I. Session 1881/1882. /Bd. 1/. Von der Eröffnungssitzung am 17. November 1881 bis zur Schlussitzung am 30. Januar 1882“. Berlin, 1882, p. 486. — 41.

38 Este vorba de scrisoarea lui Leo Frankel din 18 decembrie 1881 și de cea a lui Walery Wróblewski din 7 decembrie 1881 adresate lui Marx cu prilejul morții soției sale, Jenny Marx.

În acea perioadă Frankel se afla în așa-numita „închisoare de stat“ din Vác (Austro-Ungaria), unde a fost întemnițat în iunie 1881 sub învinuirea de violare a legii presei.

Vorbind despre „partidul polonez“ din Geneva al lui Wróblewski, Marx se referă la grupul emigranților marxiști polonezi cu care Wróblewski a întreținut legături strînse la sfîrșitul deceniului al 8-lea, în timpul cît a stat la Geneva. — 41.

39 Este vorba de scrisoarea lui Joffrin către redacția lui „Prolétaire“ (vezi adnotarea 31). — 41.

40 La începutul lui februarie 1882, la sfatul medicilor Marx a plecat pentru tratament la Alger, unde a stat de la 20 februarie pînă la 2 mai 1882. În drum spre Alger, el s-a oprit la fiica lui cea

- mai mare, Jenny Longuet, la Argenteuil (suburbie a Parisului), unde a stat între 9 și 16 februarie. — 42, 45, 270, 273, 281, 391.
- 41 În legătură cu relațiile lui Marx cu Hyndman vezi scrisoarea lui Marx către Hyndman din 2 iulie 1881 (volumul de față, p. 202—204). — 58.
- 42 Aluzie ironică la manifestările de fidelitate și devotament ale poezilor germani reacționari, Friedrich Bodenstedt, și Friedrich Theodor Vischer, hegelian, autor al unei lucrări de estetică în patru volume. Atunci când îi compară cu Horațiu și Vergiliu, Marx are în vedere faptul că acești poeți ai Romei antice au scris ode și poeme închinat împăratului August (Caius Iulius Caesar Octavianus Augustus). — 58.
- 43 Este vorba, pare-se, de una din vizitele făcute de Marx unchiului său Lion Philips, la Zalt-Bommel (Olanda). Marx a vizitat acest oraș la sfârșitul lui august — începutul lui septembrie 1862, la 21 decembrie 1863 — 19 februarie 1864 și la 19 martie — 8 aprilie 1865. — 61.
44. Aluzie la exercițiile poetice ale regelui bavarez Ludovic I, ale cărui poezii, ulterior date cu desăvârșire uitării, erau un model de poezie bombastică și lipsită de conținut. — 63.
- 45 Părăsind, la sfatul medicului, Algerul la 2 mai 1882, Marx a plecat la Monte-Carlo, trecând prin Marsilia și prin Nisa. La Monte-Carlo a rămas aproape o lună, până la 3 iunie. — 64, 312, 391.
- 46 Marx face aluzie la timpul petrecut de Engels pe coasta Mării Mediterane, la Genua. Călătorind din Elveția spre Anglia, la 5—6 octombrie 1849 Engels s-a oprit la Genua, fiind nevoit să treacă prin Italia, întrucât guvernul francez i-a refuzat dreptul de a trece prin teritoriul francez. — 65.
- 47 Secretarul general, nou numit, pentru problemele Irlandei, lordul Cavendish, și locțiitorul său, Thomas Henry Burke, au fost asinați la 6 mai 1882 în Phoenix Park din Dublin de membri ai organizației mic-burgheze teroriste „Neînfrânții” din care făceau parte foști fenieni. Marx și Engels nu aprobau tactica teroristă anarhistă a epigonilor fenianismului (în legătură cu aceasta vezi scrisoarea lui Engels din volumul de față, p. 336). După părerea lor, aceste acte anarhiste nu influențau schimbarea politicii coloniale a Angliei față de Irlanda, ci doar aduceau jertfe inutile din rindurile revoluționarilor irlandezi și dezorganizau mișcarea de eliberare națională.
- La sfârșitul deceniului al 6-lea al secolului al XIX-lea printre emigranții irlandezi din America, iar ulterior chiar în Irlanda, a luat naștere o organizație secretă a fenienilor — Frăția revoluționară (sau republicană) irlandeză, care lupta pentru independența Irlandei și crearea unei republici irlandeze. Prin compoziția lor socială fenienii, care reprezentau interesele țărănimii irlandeze, aparțineau mai ales micii burghezii de la orașe și intelectualității democratice. Din cauza tacticii lor complotiste și a greșelilor lor sectariste și burgheze-naționaliste, fenienii erau rupți de păturile largi ale poporului irlandez și nu-și legau activitatea

- de mișcarea general-democratică care se desfășura în Anglia. În a doua jumătate a deceniului al 7-lea, activitatea organizației a încetat cu timpul, după ce răscoala armată a fenienilor, din februarie-martie 1867, pregătită vreme îndelungată, a fost înfrântă. Marx și Engels, deși au subliniat în repetate rânduri laturile slabe ale mișcării fenienilor, au dat totuși o înaltă apreciere caracterului ei revoluționar și au căutat să o orienteze pe calea acțiunilor de masă și a acțiunilor comune cu clasa muncitoare engleză. — 65, 336.
- 48 *Procesiunea de la Echternach* (denumirea exactă : procesiunea săl-tăreață) — procesiune anuală organizată în evul mediu de sărbătorearea rusaliilor în orașul Echternach din Luxemburg. Participanții la procesiune nu mergeau cu pași obișnuiți, ci executau mișcări complicate înainte și înapoi. — 67.
- 49 În piesele dramaturgului și criticului german A. Müllner rolul hotărîtor îl avea fatalitatea, destinul hărăzit, chipurile, în mod ineluctabil omului. Inevitabilele atribute romantice ale așa-numitelor „tragedii ale destinului“ erau zilele nefericite, prezicerile fusteste, armele fatale etc.; fabulația lor avea de obicei un sfîrșit tragic. — 68.
- 50 Pe drumul de la Monte Carlo la Argenteuil, Marx s-a oprit pentru trei zile la Cannes între 3 și 5 iunie 1882. — 71.
- 51 Garibaldi a murit la 2 iunie 1882 de catar bronhial. — 73.
- 52 Aluzie glumeață la unele versete din Vechiul testament în care se spune că șarpele cu țărîină se va hrăni (Biblia, Vechiul testament, Facerea, înția carte a lui Moise, cap. 3, versetul 14 și Cartea profetului Isaia, cap. 65, versetul 25), precum și la cartea lui Darwin „The formation of vegetable mould, through the action of worms...“ Ld., 1881. Potrivit concluziilor lui Darwin, viermii pămîntului, scormonind pămîntul și făcîndu-l să treacă prin intestinul lor, au o contribuție esențială la formarea humusului. — 73.
- 53 Aluzie ironică la lucrarea lui A. Knigge „Ueber den Umgang mit Menschen“. Hannover, 1804, în care autorul stabilește normele de comportare ale omului în relațiile cu ceilalți oameni. Lucrarea lui Knigge abundă în considerații superficiale și banalități. — 73.
- 54 Între 6 iunie și 22 august Marx a locuit la fiica sa Jenny Longuet la Argenteuil. — 74, 391.
- 55 Este vorba de scrisoarea adresată lui Engels de social-democratul german A. Hepner, emigrat în S.U.A. În scrisoarea sa din 3 mai 1882, Hepner cerea permisiunea de a tipări în S.U.A. lucrări ale lui Marx și Engels (vezi răspunsul lui Engels către Hepner, în numele său și al lui Marx, în volumul de față, p. 340—342). — 77.
- 56 *Engadin* — stațiune montană din Elveția (cantonul Graubünden) cu izvoare curative, renumită prin clima ei deosebit de bună. — 82.
- 57 Este vorba de evenimentele cu care s-a încheiat lupta de eliberare națională dusă de poporul egiptean, în 1879—1882, împotriva je-

fuirii coloniale a țării de către capitaliștii englezi și francezi, care instituiseră controlul financiar asupra Egiptului. Mișcarea a fost provocată de introducerea în 1878 în guvernul egiptean (în calitate de miniștri) a reprezentanților Angliei și Franței, ca state creditoare. Lupta de eliberare națională a fost condusă de reprezentanți ai intelectualității burgheze și ai ofițerimii progresiste, în frunte cu colonelul Arabi-pașa, sub lozinca „Egiptul pentru egipteni”. În urma răscoalei garnizoanei din Cairo, Khedivul (guvernatorul) Egiptului s-a văzut nevoit să introducă o constituție în septembrie 1881; în decembrie parlamentul egiptean și-a deschis lucrările, în care rolul conducător l-a avut „Partidul național”, înființat în același an. Acest partid reprezenta blocul moșierilor liberali și negustorilor, nemulțumiți de puterea capitalului străin, cu ofițerii și intelectualii animați de sentimente patriotice și se baza pe sprijinul țăranilor și al micii burghezii. „Partidul național” își propunea ca țel independența Egiptului și instaurarea unui regim constituțional în țară. În februarie 1882 în Egipt a luat ființă un guvern național (Arabi ocupa postul de ministru de război), care a început să concedieze funcționarii străini din slujbele ocupate în Egipt și să proiecteze reforme democratice. Dar, în vara anului 1882, provocând un conflict cu Egiptul, Anglia a pornit împotriva lui acțiuni militare care, cu toată curajoasa împotrivire a armatelor egiptene (conduse de Arabi) și a maselor populare, s-au încheiat cu victoria agresorilor englezi. După ce, în septembrie 1882, au pus stăpânire pe Cairo, ocupanții englezi au trecut la reprimarea cu cruzime a participanților la mișcarea de eliberare națională. Egiptul a devenit o colonie engleză.

Mitingurile publice de protest împotriva agresiunii săvârșite de Anglia în Egipt și a bombardării Alexandriei, despre care vorbește Marx aici, au fost organizate de Federația centrului, formată din partizanii lui Guesde, la Paris (vezi adnotarea 243) la sfârșitul lui iulie 1882, cu participarea membrilor redacției lui „Le Citoyen” Henri Brissac, Jules Guesde și Paul Lafargue. În rezoluția guesdiștilor cu privire la Egipt erau felicități Arabi-pașa și „Partidul național”, care s-au arătat demni de marea sarcină pe care și-au asumat-o. — 83, 96, 97, 353.

- 58 Marx se referă la convenția celor patru puteri — Anglia, Rusia, Austria și Prusia — încheiată la 15 iulie 1840 la Londra. Convenția urmărea adoptarea de către aceste state a unor măsuri de sprijinire militară a sultanului turc în vederea soluționării crizei egiptene din 1839—1841, declanșată de concurența dintre state, indeosebi dintre Anglia și Franța, pentru hegemonia în Egipt și în Orientul Apropiat. Creșterea mișcării naționale egiptene la începutul deceniului al 9-lea a determinat o înțelegere temporară între Anglia și Franța, care, inițial intenționau să dea un caracter general european proiectatei intervenții împotriva Egiptului. Numai că în iulie 1882, în ajunul conflictului cu Egiptul provocat de Anglia părerile oamenilor politici din Franța erau împărțite: pentru intervenție se pronunțau fostul prim-ministru Gambetta și Freycinet care a venit în locul lui în ianuarie 1882 (propunerea acestuia cu privire la acțiuni comune cu Anglia, cel puțin în zona canalului de Suez a fost respinsă la 29 iulie în Camera deputaților și a atras după sine demisia cabinetului lui). Liderul radicalilor,

Clemenceau, partizan al unei politici revanșarde față de Germania, se pronunța împotriva intervenției, demonstrînd că aceasta n-ar face decît să agraveze contradicțiile anglo-franceze în avantajul Germaniei. — 83.

- 59 Este vorba de articolul lui Mehring, inspirat de Carl Hirsch și apărut în cotidianul burghez „Weser-Zeitung” din 2 iulie 1882. Mehring, care pe atunci se îndepărtase din nou de partidul muncitoresc, după ce, la sfîrșitul deceniului al 7-lea, se apropiase de social-democrație, a scris despre starea proastă a sănătății lui Marx și și-a exprimat părerea că e puțin probabil ca Marx să termine „Capitalul” (în legătură cu atitudinea lui Marx și Engels față de aceste atacuri ale lui Mehring, vezi volumul de față, p. 339). Mehring afirma că, după promulgarea legii excepționale împotriva socialiștilor, Marx nu ar mai fi avut de-a face cu social-democrația germană; de asemenea, că Marx și Engels nu ar mai fi avut nici o legătură cu „Sozialdemokrat”, pe care Mehring îl numea organul de presă al bancherului Karl Höchberg. Engels a recomandat redacției lui „Sozialdemokrat” să răspundă la articolul lui Mehring printr-o comunicare privind colaborarea lui Engels la ziar (vezi volumul de față, p. 339). Redacția lui „Sozialdemokrat” a folosit indicațiile lui Engels într-o notă vehementă împotriva lui Mehring, publicată sub titlul „In eigener Sache” în nr. 31, din 27 iulie 1882, al ziarului. — 84, 339, 345, 364, 395.
- 60 Nota pe care o citează Marx aici a apărut în ziarul „Le Temps” din 6 august 1882. — 87.
- 61 Engels a fost la odihnă în localitatea Great Yarmouth, pe coasta răsăriteană a Angliei, între 11 august și 8 septembrie 1882. — 87, 347.
- 62 La 2 august 1882 P. Brousse, S. Deynaud, V. Marouck și L. Mouttet, împreună cu secretarul de redacție Labusquière, au părăsit redacția ziarului „La Bataille”. Motivul formal al rupturii lor cu redactorul ziarului, Lissagaray, a fost declarația lui Labusquière că părăsește postul de secretar responsabil de redacție din pricină că Lissagaray i-ar îngredi inițiativa, i-ar controla acțiunile, precum și articolele publicate în paginile ziarului de membrii menționați mai sus ai redacției, prieteni ai lui Labusquière. — 89.
- 63 În drum spre Vevey (Elveția), Marx împreună cu fiica sa, Laura Lafargue, s-a oprit la Lausanne, unde a stat din 23 pînă în 27 august 1882. — 90.
- 64 Marx se referă la șederea sa la Argenteuil de la 26 iulie la 16 august 1881 și de la 9 la 16 februarie 1882. — 90.
- 65 La 2 august 1882, socialistul belgian César De Paepe, pe atunci colaborator la revista „L'Europe”, fiind gelos pe soția sa, a încercat să-l împuște, rănindu-l doar grav, pe Arthur Duverger, secretarul de redacție al acestei reviste, cu care, timp de doi

- ani, a fost bun prieten. La procesul care a avut loc la 3 noiembrie, De Paepe a fost achitat. — 92.
- 66 Cu privire la campania din Egipt, vezi adnotarea 57. — 93.
- 67 Este vorba de cuvîntarea rostită de Carl Wilhelm Siemens, președintele Asociației britanice pentru sprijinirea dezvoltării științei, la 23 august 1882, la al 52-lea congres al asociației, care a avut loc la Southampton. Această cuvîntare a fost publicată în nr. 669 al revistei „Nature” din 24 august 1882.
- Asociația britanică pentru sprijinirea dezvoltării științei* a fost înființată în 1831 și există și astăzi în Anglia; materialele adunărilor ei anuale sînt publicate sub formă de dări de seamă. — 94, 123.
- 68 Engels a stat în Elveția (la Geneva, Lausanne, Neuchâtel și Berna) din a doua jumătate a lui octombrie 1848 pînă la mijlocul lui ianuarie 1849 și de la 12 iulie pînă la începutul lui octombrie 1849; în acest an el a vizitat Vevey (cantonul Vaud) unde a stat de la 24 iulie pînă pe la 20 august. — 95, 357.
- 69 Marx, împreună cu fiica sa Laura Lafargue, a stat la Vevey în Elveția (cantonul Vaud) de la 27 august pînă la 25 septembrie 1882. — 95, 349, 362, 391.
- 70 Este vorba de manifestările solemne care au avut loc la Roma și în întreaga Italie la 11 iunie 1882, pentru cinstirea memoriei lui Giuseppe Garibaldi, mort la 2 iunie 1882. — 96.
- 71 Cunoscutul naturalist și om politic german Rudolf Virchow, care inițial fusese adept al darvinismului, după Comuna din Paris, din 1871 a devenit un dușman inveterat al socialismului și a atacat cu vehemență darvinismul. Așa, de pildă, în 1877, a cerut să se interzică predarea în școli a darvinismului, afirmînd că acesta este strîns legat de mișcarea socialistă și, de aceea, este primejdios pentru orînduirea socială existentă. — 96.
- 72 Este vorba de congresul internațional care a avut loc la Berlin între 13 iunie și 13 iulie 1878, sub președinția lui Bismarck, cu scopul revizuirii oficiale a tratatului de pace preliminar, încheiat între Rusia și Turcia la 3 martie (18 februarie) 1878 la San Stefano (lîngă Constantinopol) la sfîrșitul războiului ruso-românoturc din 1877—1878. Acest tratat a marcat o consolidare a influenței Rusiei în Balcani și a provocat protestul vehement al Angliei și Austro-Ungariei, sprijinite neoficial de Germania. La congres au luat parte reprezentanții Rusiei, Germaniei, Austro-Ungariei, Franței, Marii Britanii, Italiei și Turciei. Lucrările acestui congres s-au soldat cu încheierea tratatului de la Berlin, prin care clauzele tratatului de la San Stefano au fost radical modificate în detrimentul Rusiei și al popoarelor din Peninsula Balcanică. Teritoriul Bulgariei autonome, prevăzut de tratatul de la San Stefano a fost redus la ceva mai puțin de jumătate; din ținuturile bulgare de la sud de Balcani a fost creată o provincie

autonomă „Rumelia orientală”, — care rămânea sub stăpînirea sultanului; teritoriul Muntenegrului a fost considerabil micșorat. Tratatul de la Berlin a confirmat unele prevederi ale tratatului de la San Stefano, și anume: Rusia lua din nou în stăpînire partea de sud a Basarabiei în schimbul Dobrogei care a fost inclusă în România, se confirma independența României proclamată la 9 mai 1877 și recunoscută prin tratatul de la San Stefano și se consfințea în același timp ocuparea Bosniei și Herțegovinei de către Austro-Ungaria. În ajunul congresului, Anglia a ocupat Ciprul. Ea a jucat un rol foarte important în amenințările diplomatice și militare, sub presiunea cărora guvernul rus a fost nevoit să admită revizuirea tratatului de la San Stefano de către un congres internațional. — 98.

73 *Kabili* — grup de triburi berbere din Algeria, care locuiesc în munții Djurdjura, în ținuturile muntoase din provincia Constantine și pe platoul Aurès. — 100.

74 Înapoiindu-se din Elveția la Londra, Marx a stat de la 28 septembrie și pînă în primele zile din octombrie la fiica sa Jenny Longuet la Argenteuil; în acest răstimp el a fost de cîteva ori la Paris. — 103.

75 Este vorba de ședințele celor două congrese care au avut loc concomitent, în toamna anului 1882, cel al socialiștilor francezi — congresul posibilistilor la Saint-Etienne și congresul guesdiștilor (marxiștilor) la Roanne.

La congresul ordinar al Partidului muncitoresc francez convocat la Saint-Etienne la 25 septembrie 1882, la care adepții aripii de dreapta a partidului (posibiliștii) și-au asigurat majoritatea, prin tot felul de mașinațiuni, s-a produs o sciziune. Deputații din partea grupurilor marxiste (guesdiștii) au părăsit congresul și, la 26 septembrie, s-au întrunit la Roanne, unde s-au constituit ca al șaselea congres al Partidului muncitoresc francez. Rămăși la congresul de la Saint-Etienne, possibiliștii au lichidat în formă și în fond programul unic al partidului, elaborat cu participarea lui Marx și adoptat în noiembrie 1880 la congresul de la Le Havre și au lăsat diferitelor circumscripții dreptul de a-și elabora programe electorale proprii. Expunerea generală de motive aprobată de congresul de la Saint-Etienne a fost în mod fundamental modificată; după cum spunea Engels, „caracterul de clasă proletar al programului s-a pierdut” (vezi volumul de față, p. 368.). Congresul a exclus din partid pe conducătorii și activiștii de seamă ai părții marxiste a partidului — Guesde, Lafargue, Massard, Deville, Fréjac și Bazin — și a stabilit o nouă denumire a partidului — Partidul muncitoresc al socialiștilor revoluționari, cum s-a numit de aici înainte partidul posibilistilor.

Congresul marxist de la Roanne, care a avut loc la 26 septembrie—1 octombrie 1882, a confirmat fidelitatea sa față de programul marxist, aprobat în 1880, declarîndu-l program unic și obligatoriu pentru toate federațiile și grupurile partidului, a constatat trădarea principiilor partidului de către Comitetul național, i-a retras acestuia împuternicirile și i-a exclus pe membrii

- săi din rindurile partidului. După sciziune, Partidul muncitoresc francez (după congresul de la Roanne și-a păstrat această denumire) a ieșit învingător în lupta sa pentru un program marxist-revoluționar. Deși partidul a scăzut numeric, el s-a întărit din punct de vedere organizatoric. El se sprijinea pe muncitorii din marile centre industriale ale țării și pe unele grupe ale proletariatului din Paris, mai ales din marile uzine. Posibiliștii erau urmași de muncitorii Parisului meșteșugăresc, care se aflau încă sub influența ideilor mic-burgheze, precum și de grupurile (de cooperatori, sindicaliști, proudhoniști etc.) din sud (Marsilia) și din vest (Bretania). — 105, 368, 377, 388, 407, 409.
- 76 Marx dă aici în limba engleză începutul parafrizat al unei zicale, foarte populară în perioada de început a evului mediu în țările europene: „The devil was sick, the devil a saint would be: the devil grew well, the devil a saint was he” („Cînd dracul cra bolnav, dracul voia să fie un sfînt: cînd dracul s-a făcut sănătos, a fost al dracului de sfînt”); în mai multe variante ale acestei zicale în locul cuvîntului „a saint” („un sfînt”) este cuvîntul „a monk” („un călugăr”). — 106.
- 77 Marx a stat în sudul Angliei la Ventnor (insula Wight) de la 30 octombrie 1882 pînă la 12 ianuarie 1883. — 106, 389, 390.
- 78 Participanții la răscoala din 1881 din Cuba (pe atunci colonie spaniolă) generalul Maceo și doi ofițeri, camarazi ai acestuia, arestați de guvernul spaniol, au evadat în august 1882 din închisoarea din Cadix și au cerut azil politic pe teritoriul englez, în fortăreața Gibraltar. Ei au ajuns în fortăreață la 20 august, dar au fost arestați imediat și predați poliției spaniole. Săvîrșind această evidentă trădare, autoritățile engleze au încălcat acordul anglo-spaniol în vigoare în acea vreme, potrivit căruia autoritățile engleze aveau dreptul să nu predea guvernului spaniol emigranții politici. Acțiunile ilegale ale poliției și magistraților din Gibraltar, care au dat ordin ca Maceo și prietenii lui să fie extrădați, au fost date în vileag în ședințele Camerei comunelor din 31 octombrie și 7 noiembrie. La aceste ședințe unii membri ai guvernului liberal al lui Gladstone (Ashley, Dilke și alții), justificînd atitudinea autorităților din Gibraltar, au făcut tot posibilul pentru a scoate din cauză guvernul de la Londra, negînd participarea lui la această faptă rușinoasă. — 106, 112.
- 79 Este vorba, pare-se, de ieșirea redactorilor Brissac și Bouis din redacția lui „Égalité” și de oscilațiile politice ale lui Picard, unul dintre redactorii de la „Égalité” și „Citoyen”. — 107.
- 80 La alegerile generale care au avut loc în Italia în octombrie 1882, socialistul italian Andrea Costa a fost ales în parlament din partea orașelor Imola și Ravenna (în regiunea Emilia Romagna), fiind primul deputat socialist din Italia.
- Alegerile pentru parlamentul norvegian (Storting), la care republicanii au obținut o victorie impresionantă, au avut loc între 19 și 23 octombrie 1882. — 107, 444.

- 81 Este vorba de tratativele duse de redacția lui „Égalité” cu Banca populară din Paris în legătură cu finanțarea editării cotidianului „Égalité”, seria a 4-a (a apărut din octombrie pînă la 28 decembrie 1882). — 107, 112.
- 82 Termenul de „atentatori” a căpătat o largă circulație în cercurile conservatoare din Europa în deceniile al 8-lea și al 9-lea ale secolului al XIX-lea, fiind folosit cînd era vorba de revoluționari-teroriști și de persoane care pregăteau și păstrau substanțe explozive. Reproducînd în nr. 19 din 11 noiembrie 1882 o telegramă din „The Standard” din 6 noiembrie, cotidianul „Égalité” seria a 4-a se referea la tratativele cu privire la faptul că, cu puțin timp înainte, în Franța, „atentatorii” (emigranți politici ruși) fuseseră supuși unor represiuni politice. — 107.
- 83 Este vorba, pare-se, de expunerea, apărută în „Proletaire”, cu privire la darea de seamă a Comitetului național la congresul de la Saint-Etienne (vezi adnotarea 75). Darea de seamă era aproape în întregime îndreptată împotriva lui Guesde, Lafargue și a altor militanți de seamă ai părții revoluționare a Partidului muncitoresc francez și conținea o selecție tendențioasă de extrase din unele scrisori ale lui Lafargue către Malon. — 107.
- 84 Este vorba de prima lege elvețiană cu privire la reglementarea muncii în fabrici, adoptată de guvernul Elveției la 23 martie 1877 și intrată în vigoare de la 1 martie 1878, sub denumirea „Bundesgesetz betreffend die Arbeit in den Fabriken” și de „Gewerbeordnung, die deutsche, in ihrer durch das Innungsgesetz erlangten neuesten Gestalt mit den Einführungsgezetzen für Württemberg, Baden, Bayern und Elsass-Lothringen, den Abänderungen und Ergänzungen der Novellen und dem Gesetz über die eingeschriebenen Hilfskassen vom 7. April 1876, nebst den Ausführungsverordnungen des Bundesrathes”, promulgată în 1882. De aceste izvoare Marx avea nevoie pentru ediția a treia în limba germană a volumului I al „Capitalului”. — 108, 113, 374.
- 85 La expoziția electrotehnică de la München din 1882, fizicianul francez Marcel Deprez a făcut o demonstrație cu prima linie experimentală de transmitere a electricității realizată de el între Miesbach și München. — 108.
- 86 Marcel Deprez și-a publicat articolele cu privire la cercetările sale în domeniul electricității îndeosebi în revista „La Lumière Electrique” din 1881 și 1882. Lucrările lui consacrate transmiterii energiei electrice la distanță — „Transmiterea energiei electrice la mare distanță” și „Despre distribuția curentului electric” au fost publicate în nr. 15 și 16 ale revistei „Electricité” din 1881. — 109.
- 87 Marx se referă la știrea senzațională, care a făcut înconjurul presei engleze, cu privire la participarea directorului general al Departamentului datoriei publice engleze, Rivers Wilson și a lordului Sherbrooke în calitate de împuterniciți și giranți ai companiei de căi ferate pe acțiuni din Texas, „Galveston and Eagle”. În urma interpelării unor membri ai parlamentului la ședința Camerei co-

- munelor din 6 noiembrie 1882 cu privire la incompatibilitatea participării unor înalți funcționari englezi, care au funcții de stat de răspundere în domeniul finanțelor, în calitate de giranți ai unor întreprinderi de speculă, Rivers Wilson și Sherbrooke au renunțat la imputernicirile de giranți. — 109, 116.
- 88 Este vorba de extrădarea de către autoritățile engleze din Gibraltar a unor participanți la răscoala din Cuba (vezi adnotarea 78). — 109.
- 89 Marx face aluzie aici la discutarea evenimentelor din Egipt (vezi adnotarea 57) în ședințele Camerei comunelor din 6 și 7 noiembrie 1882. — 109.
- 90 Articolul lui H. Oldenburg „Die Grundlage des wissenschaftlichen Sozialismus“ a fost publicat în „Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik“. Hrsg. von dr. L. Richter. Jahrg. I. Zweite Hälfte. Zürich, 1880, S. 1 — 13. — 109.
- 91 Manifestul Consiliului național (creat, în opoziție cu Comitetul național al posibilistilor, prin hotărârea Congresului de la Roanne al partidului, pe baza grupurilor de partid din Lyon cu sediul în orașul Lyon) a fost publicat în nr. 47, seria a 3-a a săptămânalului „L'Egalité“ din 5 noiembrie 1882, cu titlul „Parti ouvrier. Conseil national“. — 112.
- 92 Engels se referă la dezbaterile care au avut loc în Camera comunelor în legătură cu evenimentele din Egipt (vezi adnotarea 57) la 6, 7 și 9 noiembrie 1882. — 112.
- 93 Este vorba de primul din cele trei articole scrise de social-democratul german, emigrantul Georg Vollmar, și apărute în nr. 46, 47 și 49 ale publicației „Sozialdemokrat“ din 9, 16 și 30 noiembrie 1882, sub titlul „Zur Spaltung der französischen Arbeiterpartei“, și sub semnătura V. — 113, 118, 396, 409.
- 94 Este vorba de acționarea în judecată a lui Guesde, Lafargue și a altor militanți de seamă ai Partidului muncitoresc francez pentru cuvântările rostite de ei la Lyon, Roanne, Montluçon, Bézenet, Saint-Chamond și în alte orașe, după congresul de la Roanne (vezi adnotarea 75). Guesde și Bazin au fost citați în fața judecătorului de instrucție Edouard Piquand de la judecătoria în primă instanță a orașului Montluçon la 14 noiembrie, iar Lafargue la 21 noiembrie, sub învinuirea de instigare la război civil, asasinat, jafuri și incendieri; dar acuzații au refuzat în mod public să se prezinte în fața instanței. La 12 decembrie Lafargue, care se afla la Paris, de la 7 octombrie, a fost arestat de poliția din Paris. La sfârșitul lunii aprilie 1883, prin sentința curții cu juri din orașul Moulin, Lafargue, Guesde și Dormoy au fost condamnați la șase luni închisoare și la plata unei amenzi. Guesde și Lafargue și-au ispășit pedeapsa în închisoarea Sainte-Pélagie din Paris, începând de la 21 mai 1883. — 117, 401, 404, 431.
- 95 Studiul matematic al lui Samuel Moore, amintit aici, consta din câteva pagini de observații făcute de el asupra metodei, elaborată

de Marx în mod independent, de fundamentare a calculului diferențial (în legătură cu aceasta vezi și scrisoarea lui Engels către Marx din 18 august 1881, volumul de față, p. 26—28). Marx a răspuns la observațiile lui Moore în scrisoarea sa către Engels din 22 noiembrie 1882 (vezi volumul de față, p. 119—120). Marx și-a început studiul în domeniul matematicii încă în deceniul al 7-lea ; de atunci, ani de-a rândul a studiat intens și sistematic algebra, a făcut cercetări în domeniul analizei matematice, a studiat și a conspectat tratate ale unor matematicieni de seamă, realizând un mare număr de însemnări în caiete speciale, iar în perioada cuprinsă între 1878 și 1882 a scris un studiu istoric al calculului diferențial. — 117, 118.

96 *Congresul de la Marsilia* — al treilea congres socialist al muncitorilor francezi și primul congres al Partidului muncitoresc francez s-a ținut la Marsilia între 20 și 31 octombrie 1879. În lupta ascutită care a izbucnit la congres între marxști (colectiviști) și elementele mic-burghize anarhiste și proudhoniste din mișcarea muncitorească franceză, marxștii, în frunte cu Jules Guesde, au ieșit învingători. Congresul a adoptat o serie de hotărâri de principiu : cu privire la naționalizarea industriei și a proprietății funciare, cu privire la luarea puterii politice de către muncitori, cu privire la crearea Partidului muncitoresc francez (denumit oficial „Federația partidelor muncitorești socialiste din Franța”, dar, de fapt, pur și simplu, Partidul Muncitoresc). Congresul a adoptat, de asemenea, statutul partidului și a trasat sarcina de a se elabora programul partidului. Marx scria că „prima organizație a unui partid cu adevărat muncitoresc în Franța datează de la Congresul de la Marsilia” (vezi volumul de față, p. 119). — 118, 119, 123, 396.

97 Este vorba de scrisoarea deschisă trimisă de Lafargue judecătorului de instrucție din orașul Montluçon, Edouard Piquand și publicată în nr. 26 al lui „Egalité”, seria a 4-a, din 18 noiembrie 1882, ca răspuns la citația emisă de acesta la 15 noiembrie prin care i se aducea la cunoștință să se prezinte la 21 noiembrie în fața tribunalului. În scrisoarea amintită, Lafargue îl ironiza cu sarcasm pe Piquand și anunța refuzul de a se prezenta în fața justiției (vezi și adnotarea 94). — 118.

98 Marx se referă la partidul posibilistilor constituit la congresul de la Saint-Etienne din 1882, în fruntea căruia se aflau Malon și Brousse (vezi adnotarea 75). — 119.

99 Este vorba de recenzia lui Sheldon Amos la broșura lui J. Seymour Keay, „Spoiling the Egyptians” reeditată în 1882 la Londra și publicată în „The Contemporary Review”, vol. XLII, octombrie 1882, sub titlul „Spoiling the Egyptians”; revised version”. Keay i-a răspuns lui Amos prin articolul „Spoiling the Egyptians”. A rejoinder”, publicat în „Contemporary Review”, vol. XLII, noiembrie 1882. — 120.

100 Engels citează un fragment din capitolele 11—28 ale lucrării lui Plutarh „Viața lui Marius” din culegerea „Die Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit in deutscher Bearbeitung”. Bd. I, Hälfte I. Berlin, 1847, S. 61. — 121.

- 101 Mai jos Engels citează lucrarea lui Cezar „De bello Gallico“, cartea a IV-a, cap. 1. — 121.
- 102 În legătură cu forța comparativă a celor două partide formate în urma scindării Partidului muncitoresc francez la congresul de la Saint-Étienne, vezi scrisoarea lui Engels către Bernstein din 28 noiembrie 1882 (volumul de față, p. 396—400), în care Engels a folosit datele luate din scrisoarea lui Lafargue din 24 noiembrie 1882.
- Amintind de „istoria Maret-Godard“, Engels are în vedere cele două incidente petrecute între publicistul anarhist Godard și un grup de adepți ai lui Guesde. La una dintre adunările care s-au ținut la Batignolles (Zona Parisului), Godard a luat apărarea deputatului radical, anarhistul Henry Maret, învinuit de guesdiști că s-a lăsat corupt de o societate franceză de gaz. Neputînd dezminți acuzația, care le fusese confirmată guesdiștilor de anarhistul Crie, membru al redacției ziarului „Bataille“, Godard l-a provocat pe acesta din urmă la duel. Totodată, Godard a încercat să provoace o încăierare cu guesdiștii — membri ai redacției ziarului „Citoyen“. În scrisoarea lui Bernstein către Engels, care nu s-a păstrat, acesta dezaprobă, pare-se, poziția guesdiștilor în povestea cu Godard. — 123, 381.
- 103 Engels se referă aici, evident, la manuscrisul său „Dialectica naturii“, în special la capitolul acestui manuscris „Măsura mișcării. Lucrul mecanic“.
- „Dialectica naturii“, una din lucrările fundamentale ale lui Engels (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 20, București, Editura politică, 1964, p. 325—607, este rodul studiilor făcute de Engels în domeniul științelor naturii, de-a lungul mai multor ani. Materialele referitoare la această lucrare au fost scrise în perioada 1873—1886. În acest timp Engels a studiat o vastă literatură cu privire la cele mai importante probleme ale științelor naturii și a scris 10 articole și capitole mai mult sau mai puțin definite și peste 170 de note și fragmente. După moartea lui Marx, Engels consacrandu-se în întregime pregătirii pentru tipar a volumului al II-lea și al III-lea ale „Capitalului“ și conducerii mișcării muncitorești internaționale, s-a văzut nevoit să-și întrerupă lucrul la „Dialectica naturii“, care a rămas neterminată. În timpul vieții lui Engels, materialele referitoare la această lucrare nu au fost publicate (amănunte cu privire la istoricul scrierii și publicării acestei lucrări, vezi în K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 20, București, Editura politică, 1964, p. 732—838). — 123, 124.
- 104 Articolul lui Lafargue „Le Ministère enchanté“ a fost publicat în nr. 32 al lui „Égalité“, seria a 4-a din 24 noiembrie 1882; în acest articol el critica vehement activitatea fostului ministru al finanțelor Léon Say. — 124, 405.
- 105 În 1882, Marx a locuit la fiica sa Jenny Longuet la Argenteuil de la 6 iunie pînă la 20 august și de la 28 septembrie pînă în primele zile ale lui octombrie. — 125.
- 106 Engels se referă aici la scrisoarea pe care i-a scris-o Bebel la 14 noiembrie 1882 din închisoarea de la Leipzig, ca răspuns la

scrisoarea pe care Engels i-o trimisese acestuia la 28 octombrie 1882 (vezi volumul de față, p. 376—378). —

Legea excepțională împotriva socialiștilor a fost introdusă de către guvernul lui Bismarck cu sprijinul majorității Reichstagului la 21 octombrie 1878 în vederea luptei împotriva mișcării socialiste și muncitorești. În virtutea acestei legi Partidul social-democrat din Germania era declarat în afara legii; au fost interzise toate organizațiile partidului, organizațiile muncitorești de masă, presa socialistă și muncitorească, a fost confiscată literatura socialistă, iar social-democrații au fost supuși represiunilor. Dar partidul social-democrat a izbutit, cu sprijinul activ al lui Marx și Engels, să învingă elementele oportuniste, ca și tendințele „ultrastângiste” din rîndurile sale, să îmbine în timpul cît a fost în vigoare legea excepțională, în mod just munca ilegală cu folosirea posibilităților legale ale luptei, să întărească și să lărgească considerabil influența sa asupra maselor. Sub presiunea mișcării muncitorești de masă, legea excepțională a fost abrogată la 1 octombrie 1890. Engels face o apreciere asupra acestei legi în articolul său „Bismarck și partidul muncitoresc german” (*K. Marx și F. Engels. Opere*, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 297—300). — 125, 127, 131, 214, 233, 265, 279, 329, 331, 360, 376, 384, 410, 420, 438.

- 107 Cartea „Vom Entstehen und Untergange der Polnischen Konstitution vom 3-ten May 1791” a apărut anonimă la Leipzig; autorii ei erau J. Potocki, H. Kollataj și F. K. Dmochowski. — 136.
- 108 *Palatul de cristal* — clădire construită din metal și sticlă pentru prima expoziție universală industrial-comercială de la Londra din 1851. — 136.
- 109 Polemica în legătură cu teoria valorii formulată de Marx a fost deschisă în nr. 13 al ziarului „La Plebe” din 8 octombrie 1882. prin articolul lui P. Candelari „La critica dell'economia radicale moderna”. Candelari a mai publicat în acest ziar o serie de articole cu caracter polemic; printre acestea, în „Plebe” nr. 14 din 15 octombrie 1882, a apărut articolul său „De Laveleye e Rodbertus”, care conținea părerile lui Laveleye despre teoria valorii formulată de Marx.
- Articole ale lui Candelari au fost publicate și în nr. 15, 16, 17 și 18 din „Plebe” din 22, 29 octombrie și 5, 12 noiembrie 1882. În nr. 17 a fost inserată și scrisoarea adresată de Carlo Cafiero redacției ziarului, sub titlul „Polemica”. — 127.
- 110 Este vorba de delegația trade-unionurilor engleze, condusă de George Shipton, redactorul ziarului trade-unionist „Labour Standard”, care a vizitat Franța la sfîrșitul anului 1882. Delegația a întreprins această călătorie care a fost plătită de societatea pe acțiuni pentru construirea unui tunel pe sub Canalul Mînceii, cu scopul de a face agitație în favoarea construirii tunelului.
- Vizita acestei delegații la Paris a pus bazele unei strînse alianțe — caracteristică pentru politica „externă” a partidului posibilist francez — între posibilisti și trade-unionismul liberal. — 128, 131.

- 111 Este vorba, pare-se, de numărul din „Prolétaire“ în care a fost publicat raportul Comitetului național la congresul de la Saint-Etienne (vezi adnotarea 83). — 129.
- 112 Tlinghiții (sau koloșii) — grup de triburi indiene din sud-estul Alaskăi, care alcătuiesc familia lingvistică koloșă.
Fosta Americă rusească numește Engels posesiunile Rusiei în America de Nord (Alaska) pe care, potrivit tratatului din 30 martie 1867, guvernul țarist le-a vîndut S.U.A. pentru suma de 7 200 000 de dolari (11 milioane de ruble la cursul de atunci).
 Engels se referă aici în glumă la amănunțitul „Conspect al cărții lui Lewis H. Morgan, „Ancient society“, făcut de K. Marx în 1880—1881; istoricul progresist american Morgan și-a bazat studiul său cu privire la relațiile din societatea primitivă pe cercetarea uniunilor de ginți ale indienilor nord-americani, inclusiv ale irochezilor. Conspectul, care conține multe observații critice ale lui Marx, precum și unele teze proprii ale sale, a fost publicat în „Arhiv Marksa i Enghelsa“, vol. IX, 1941, p. 1—102. — 130.
- 113 Unite printr-o temă comună, lucrările lui G. L. Maurer reprezintă un studiu al structurilor agrare, orășenești și de stat din Germania medievală. Aceste lucrări sînt: „Einleitung zur Geschichte der Mark-, Hof-, Dorf- und Stadt-Verfassung und der öffentlichen Gewalt“. München, 1854; „Geschichte der Markenverfassung in Deutschland“. Erlangen, 1856; „Geschichte der Fronhöfe, der Bauernhöfe und der Hofverfassung in Deutschland“. Bd. I—IV, Erlangen, 1862—1863; „Geschichte der Dorfverfassung in Deutschland“. Bd. I—II Erlangen, 1865—1866; „Geschichte der Städteverfassung in Deutschland“. Bd. I—IV, Erlangen, 1869—1871. — 130, 133, 408, 445.
- 114 Engels are în vedere lucrul lui la „Dialectica naturii“ (vezi adnotarea 103). — 131.
- 115 Aceste rînduri adresate lui Marx sînt adăugate de Engels la scrisoarea pe care i-o trimisese Laura Lafargue la 12 decembrie 1882. Laura îl anunța că Paul Lafargue fusese chiar atunci arestat de poliția din Paris. Potrivit instrucțiunilor autorităților polițienești, Lafargue urma să fie trimis în orașul Montluçon pentru pronunțarea sentinței judecătorești. — 132.
- 116 *Războiul de treizeci de ani* (1618—1648) — primul război cu caracter general european; a izbucnit ca urmare a ascuțirii contradicțiilor dintre diferitele grupări de state europene și a luat forma unei lupte între protestanți și catolici. Războiul a început în Cehia printr-o răscoală împotriva jugului monarhiei habsburgice și a ofensivei reacțiunii catolice. Statele europene care au intrat apoi în acest război au format două tabere. Papa, Habsburgii spanioli și austrieci și prinții catolici din Germania, s-au unit sub steagul catolicismului și au pornit lupta împotriva țărilor protestante: Cehia, Danemarca, Suedia, Republica olandeză și o serie de state germane care adoptaseră Reforma. Țările protestante erau sprijinite de regii Franței, rivali ai Habsburgilor. Germania a devenit arena principală a acestei lupte, obiectul jafului și al pretențiilor

- anexioniste ale participanților la război. Războiul s-a încheiat în 1648 prin pacea Westfalică, care a consfințit fărâmițarea politică a Germaniei. — 135, 438.
- 117 „*Sachsenspiegel*“ — cod german din Evul mediu, care prezenta dreptul cutumiar local (saxon). — 135.
- 118 Este vorba de articolul lui S. A. Podolinski „Il socialismo e l'unità delle forze fisiche“ care a fost publicat pentru prima oară în 1881 în revista „*La Plebe*“. Anno XIV, Nuova serie, nr. 3—4, p. 13—16 și 5—15 și apoi reprodus în revista germană „*Die Neue Zeit*“. Jg. 1, 1883, SS, 413—424 și 449—457 sub titlul „*Menschliche Arbeit und Einheit der Kraft*“. — 137.
- 119 Marx se referă, evident, la evenimentele din 1847. În nr. 25 al lui „*Deutsche-Brüsseler Zeitung*“, ziar legat de emigrația democratică germană, a apărut la 28 martie 1847 un articol despre specula cu cereale, scris, pare-se, de un membru al Ligii comuniștilor, Ferdinand Wolff, al cărui frate era speculant de cereale. Ulterior Ferdinand Wolff i-a scris lui Engels că, revoltat de activitatea fratelui său, s-a certat cu acesta. — 145.
- 120 Este vorba de vânzarea exemplarelor ediției a doua germane a volumului I al „*Capitalului*“ lui Marx, apărut în 1872 la Hamburg în editura lui O. Meissner. — 145, 416.
- 121 Polemica dintre Consiliul General și radicalul burghez Ch. Bradlaugh a izbucnit în legătură cu faptul că acesta din urmă, într-o conferință ținută la Londra la 11 decembrie 1871, precum și într-o scrisoare adresată ziarului „*The Eastern Post*“, care a publicat-o în numărul din 16 decembrie și în scrisorile publicate în ianuarie 1872 în săptămânalul, editat chiar de el, „*The National Reformer*“, a făcut afirmații calomnioase la adresa lui Marx. La ședința din 19 decembrie 1871 a Consiliului General Marx a subliniat legătura strinsă dintre atacurile lui Bradlaugh și campania de persecuții împotriva Internaționalei declanșată de cercurile guvernante și de presa burgheză, și care luase mari proporții, în-deosebi după apariția, în iunie 1871, a adresei „*Războiul civil din Franța*“. Marx l-a demascat pe Bradlaugh într-o serie de declarații, publicate în „*Eastern Post*“ (vezi *K. Marx și F. Engels. Opere*, vol. 17, București, Editura politică, 1963, p. 503, 511, 512—513). — 149.
- 122 Bradlaugh, care aderase la opoziție și publica în presă sub pseudonimul „*iconoclastul*“, spera ca în 1874 să fie ales în Camera comunelor (din 1547 ședințele Camerei comunelor se țineau în biserica St. Stephen din palatul Westminster). — 150.
- 123 Această scrisoare a fost trimisă, probabil, de Marx librarului londonez, Georges Rivers. — 153.
- 124 Este vorba, pare-se, de cartea: A. Redgrave. „*The Factory and workshop act, 1878, with introduction, copious notes, and an elaborate index*“. Second edition. London, 1879. Marx a folosit ra-

poartele lui Redgrave cu privire la munca în fabrici pentru lucrul la volumul I al „Capitalului”. — 153.

- 125 Engels se referă la prima ediție separată în limba germană a lucrării „Anti-Dühring”, apărută la Leipzig în 1878 (vezi *K. Marx* și *F. Engels*. Opere, vol. 20, București, Editura politică, 1964, p. 205—206). — 154.
- 126 *Socialiștii de catedră* — reprezentanții unuia dintre curentele ideologice burgheze din ultimele trei decenii ale secolului trecut, în majoritate, profesori la universitățile germane; socialiștii de catedră propovăduiau de la catedrele universitare reformismul burghez, prezentându-l drept socialism. Reprezentanții socialismului de catedră (A. Wagner, G. Schmoller, L. Brentano, W. Sombart și alții) susțineau că statul este o instituție situată deasupra claselor, că e capabil să împace clasele dușmane și să introducă treptat „socialismul”, fără a atinge interesele capitaliștilor. Programul socialismului de catedră se rezuma la organizarea asigurării muncitorilor pentru caz de boală sau de accidente de muncă, la aplicarea unor măsuri în domeniul legislației pentru reglementarea muncii în fabrici etc. și avea ca scop abaterea muncitorilor de la lupta de clasă. — 154, 162, 412, 439.
- 127 Engels citează lucrarea sa „Schiță a unei critici a economiei politice” (vezi *K. Marx* și *F. Engels*. Opere, vol. 1, București, Editura politică, 1960, p. 544). — 155.
- 128 Este vorba de introducerea stării de asediu de către autoritățile prusiene la Köln, la 26 septembrie 1848, în urma căreia „Neue Rheinische Zeitung” a fost suspendat pînă la 12 octombrie 1848. — 156.
- 129 Această poezie a lui G. Weerth a fost publicată în ziarul „Sozialdemokrat” din 11 august 1881. Titlul „Ein Sozialistenfresser aus dem Jahre 1848” a fost dat prin analogie cu cunoscutul pamflet al lui L. Börne „Menzel der Franzosenfresser”, Paris, 1837. — 157.
- 130 „Să nu furi” este primul dintre cele două articole intitulate „Die zehn Gebote” („Cele zece porunci”), publicat în ziarul „Sozialdemokrat” nr. 5 din 30 ianuarie 1881. Cel de-al doilea articol a apărut în „Sozialdemokrat” la 13 februarie și se referă la poruncile a noua și a zecea. Așa cum reiese din observațiile la primul articol, urma ca o serie de articole „să explice mai pe larg, cu exemple luate din viață, cele zece porunci”, demascînd astfel morala orînduirii capitaliste.
- Este vorba de articolul lui Eduard Bernstein „Ein Gedenktag”, care a apărut sub pseudonimul Leo în „Sozialdemokrat” nr. 4 din 23 ianuarie 1881. — 157.
- 131 Pe plicul acestei scrisori adresa este scrisă de Eleanor Marx în limba franceză: N. Danielson, Esq., Societatea de credit reciproc, lingă Podul Kazan, casa Lesnikov, *Sankt-Petersburg*, Rusia”. — 157.
- 132 Este vorba de publicațiile conținînd materialele oficiale ale diferitelor guverne pe care Marx le numește, prin analogie cu publicațiile parlamentului englez, Cărțile albastre (Blue Books).

Blue Books — denumirea generică dată publicațiilor care cuprind materiale ale parlamentului englez și documente diplomatice ale Ministerului de externe. Blue Books, a căror denumire vine de la coperta lor albastră, au început să fie editate în Anglia începând din secolul al XVII-lea și constituie principalul izvor oficial cu privire la istoria economică și diplomatică a acestei țări. — 157.

- 133 Este vorba de discursul rostit de Clemenceau la 29 octombrie 1880 la Marsilia, în care expunea programul unor reforme democratice și sociale, ca: înlocuirea impozitelor indirecte printr-un impozit progresiv asupra veniturilor și asupra succesiunii; desființarea cărților de muncă; participarea muncitorilor la reglementarea rînduicilor interne din fabrici; conducerea clasei muncitoare de către muncitori; interzicerea muncii copiilor sub o anumită vîrstă, reducerea zilei de muncă etc. Unele puncte din acest program au fost preluate de Clemenceau din programul Partidului muncitoresc francez (vezi *K. Marx și F. Engels*, Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 592—593).

Cuvîntarea lui Clemenceau reflecta încercările radicalilor burgezi de a acumula capital politic cochetînd cu muncitorii. — 158.

- 134 Marx se referă la manuscrisul articolului lui P. Lafargue „Dvijenje pozemelnoi sobstvennosti vo Franții”. Articolul, tradus în limba rusă, a apărut în revista lunară „Ustoi” nr. 3—4 și 6 din 1882. — 158.

- 135 Este vorba de lucrarea lui Danielson „Ocerki našego poreformennogo obscestvennogo hoziaistva) publicată sub pseudonimul Nikolai-on în revista „Slovo” (octombrie 1880).

Menționînd mai departe că ar dori să cunoască polemica lui Danielson cu „Slovo”, Marx se referea la promisiunea revistei „Slovo” de a reveni asupra temei acestui articol în unul din următoarele numere... ale revistei” („Slovo”, octombrie 1880, p. 142, nota redacției la articolul lui Danielson). În următoarele numere nu s-a mai amintit însă nimic despre articolul lui Danielson. — 158.

- 136 Cartea lui E. R. Lankester „Degeneration”. A chapter in darwinism”. Londra 1880, a apărut în traducere rusă la Petersburg în 1883. — 161.

- 137 Este vorba de lucrarea lui F. D. Nieuwenhuis „Karl Marx”. Kapital en Arbeid”. Haga, 1881, care reprezintă o scurtă expunere populară în limba olandeză a volumului I al „Capitalului” lui Marx. Ediția a doua a lucrării lui Nieuwenhuis a apărut în 1889. — 162.

- 138 „*Mannen van beteekenis in onze dagen*” — serie de cărți apărute în 1870—1882 la Haarlem. În volumul al zecelea al seriei, editat de N. C. Balsem, a fost publicată biografia lui Marx, scrisă de A. Kerdiik. — 162.

- 139 Polemica lui Marx cu Brentano a fost provocată de apariția în revista „Concordia” nr. 10 din 7 martie 1872 a unui articol calomnios scris de economistul burghez german L. Brentano. Recurgînd

- la anonim, Brentano încerca să-l discrediteze pe Marx ca om de știință în care scop l-a învinuit de incorectitudine științifică și de falsificare a materialelor folosite. După publicarea răspunsului lui Marx în ziarul „Volksstaat” din 1 iunie 1872 (vezi *K. Marx și F. Engels*, Opere, vol. 18, București, Editura politică, 1964, p. 90—94), „Concordia” nr. 27 din 4 iulie a publicat un al doilea articol anonim al lui Brentano, la care Marx a răspuns din nou în „Volksstaat” nr. 63 din 7 august 1872 (vezi op. cit., p. 110—118). După moartea lui Marx, campania de calomnii inițiată de Brentano a fost continuată de economistul burghez englez Taylor, pe care Engels l-a demascat în iunie 1890, în prefața la ediția a patra germană a volumului I al „Capitalului”, iar în 1891 în broșura „Brentano contra Marx”. (vezi *K. Marx și F. Engels*, Opere, Vol. 22, București, Editura politică, 1965, p. 93—179). Engels a inclus în această broșură la capitolul „Documente”, cele două scrisori trimise de Marx redacției ziarului „Volksstaat”. — 163.
- 140 În scrisoarea din 6 ianuarie 1881, F. D. Nieuwenhuis îi comunica lui Marx că social-democrații olandezi intenționează să dezbată la congresul socialist internațional, care urma să aibă loc la Zürich, problema măsurilor legislative pe care socialiștii trebuie să le adopte cu precădere în domeniile politic și economic în cazul venirii lor la putere, pentru a asigura triumful socialismului. Neprimind aprobarea consiliului cantonal din Zürich, congresul s-a ținut la Chur.
- Convocat din inițiativa socialiștilor belgieni, congresul socialist internațional a avut loc la Chur (Elveția) între 2 și 12 octombrie 1881. La congres au participat delegați din partea partidelor socialiste din 12 țări. Pe ordinea de zi a congresului a fost înscrisă problema creării unei noi Internaționale, în privința căreia rezoluția a fost însă negativă, întrucât perioada formării partidelor socialiste naționale încă nu se încheiase. Congresul a adoptat hotărârea ca viitorul congres internațional să se țină la Paris. — 163, 232.
- 141 Faptul că publicistul și istoricul mic-burghez francez A. Regnard s-a adresat, în legătură cu articolele sale privind istoria Irlandei (articolele lui Regnard nu s-au găsit), fiicei lui Marx, Jenny Longuet, se explică prin aceea că ea devenise cunoscută în urma publicării în ziarul francez „La Marseillaise”, a unor articole în care demasca politica dusă de colonialiștii englezi în Irlanda (vezi *K. Marx și F. Engels*, Opere, vol. 16, București, Editura politică, 1963, p. 629—656). Sfirșitul scrisorii de față nu s-a păstrat. — 165.
- 142 *Covenanții scoțieni* — partizanii Covenanțului, pact religios înființat în 1638 în Scoția, după răscoala victorioasă din 1637 îndreptată împotriva guvernării absolutiste a lui Carol I. Sub steagul apărării religiei presbiteriene (calviniste) partizanii Covenanțului au dus lupta pentru autonomia națională a Scoției, împotriva încercărilor de a introduce în țară rînduielele absolutiste. Războiul covenanților scoțieni împotriva lui Carol I a grăbit începutul revoluției burgheze din Anglia. — 165.
- 143 J. U. Pendergast. — „The Cromwellian settlement of Ireland”. Londra, 1865, p. 7. — 166.

- 144 „Aventurierii” („Adventurers”) — poreclă dată în secolele XVI—XVII reprezentanților burgheziei comerciale și financiare engleze, participanților la companiile coloniale și comerciale, speculanților, bancherilor care subvenționau întreprinderile coloniale și de alt fel riscante, dar promițătoare de câștiguri mari. Numele a fost dat după compania comercială engleză „Merchant-Adventurers”. — 166.
- 145 *Codul penal* (Penal Code sau Penal Laws) — legi promulgate de coloniștii englezi la sfârșitul secolului al XVII-lea și îndeosebi în prima jumătate a secolului al XVIII-lea pentru Irlanda sub pretextul luptei împotriva comploturilor catolice și a dușmanilor religiei anglicane. Aceste legi lipseau de fapt pe irlandezii băștinași, în majoritatea lor catolici, de orice drepturi cetățenești și politice. Limitând dreptul irlandezilor catolici de succesiune, de dobândire și de înstrăinare a proprietății și introducând pe scară largă în practică confiscarea averii pentru cele mai mici contra-venții, aceste legi erau un instrument de expropriere a proprietarilor irlandezi, care mai dețineau încă pământ. Codul penal stabilea condiții grele de arendare pentru țăranii catolici, contribuind la împilarea lor de către landlorzii englezi și intermediarii agricoli. Acest cod urmărea, de asemenea, desființarea tradițiilor naționale irlandeze: interzicea școlile naționale irlandeze, prevedea pedepse aspre pentru învățători, pentru preoții catolici irlandezi etc. Abia la sfârșitul secolului al XVIII-lea, ca urmare a avântului mișcării de eliberare națională din Irlanda, au fost abrogate o mare parte din legile represive. — 167.
- 146 Este vorba de subvenționarea colegiului catolic irlandez, înființat în 1795 în orașul Maynooth, de către guvernul Pitt cu scopul de a atrage de partea sa clerul catolic și vîrfurile burgheziei irlandeze; colegiul a constituit unul dintre mijloacele de a provoca o sciziune în rîndurile mișcării de eliberare națională a Irlandei. — 167.
- 147 Este vorba de Uniunea anglo-irlandeză care a intrat în vigoare la 1 ianuarie 1801 și care a răpit Irlandei ultimele urme de autonomie parlamentară (parlamentul irlandez a fost desființat; deputaților irlandezi li se ceda un anumit număr de locuri în parlamentul englez, unde erau în permanență în minoritate). Uniunea a consolidat bazele dominației coloniale a Angliei în Irlanda. — 167, 334.
- 148 Este vorba de sistemul școlar introdus în Irlanda în 1831 de către secretarul general pentru Irlanda, din acea vreme, Stanley (lordul Derby). În Irlanda s-au înființat școli unice pentru catolici și protestanți, cu predarea separată a disciplinelor religioase respective. — 167.
- 149 Scrisoarea lui Marx către Vera Zasulici datată 8 martie 1881 reprezintă răspunsul la o scrisoare a acesteia din urmă datată 16 februarie 1881. În numele tovarășilor ei, care ulterior au făcut parte din grupul „Eliberarea muncii”, Zasulici s-a adresat lui Marx cu rugămintea de a-și expune punctul de vedere în legătură cu perspectivele dezvoltării istorice a Rusiei și în special în legătură cu soarta obștii țărănești în Rusia.

Pregătind răspunsul la această scrisoare, Marx a întocmit patru ciorne, care în totalitatea lor reprezintă o sinteză generalizatoare, extrem de bogată în conținut, asupra obștii țărănești din Rusia și asupra formei colective a producției agricole. Ciornele scrisorii către Zasulici (cu excepția ultimei ciorne, a patra, care coincide aproape în întregime cu scrisoarea), precum și scrisoarea propriuzisă au fost publicate în *K. Marx și F. Engels. Opere*, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 256—257, 416—437 — 168.

- 150 Este vorba de Comitetul executiv al organizației „Narodnaia voleana”. „Narodnaia voleana” — organizație secretă a narodnicilor teroriști înființată în august 1879 în urma sciziunii organizației narodnicilor revoluționari „Zemlea i voleana”. — 168, 181.
- 151 În legătură cu acest pasaj și cele ce urmează, vezi *K. Marx și F. Engels. Opere*, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 720, 721, 722 și 765. Deosebirile dintre aceste citate și textul din volumul 23 se explică prin faptul că Marx citează volumul I al „Capitolului” după ediția franceză din 1875, iar volumul 23 din Opere este tradus după ediția a 4-a germană din 1890. — 168, 181.
- 152 Este vorba de Asociația culturală comunistă a muncitorilor germani de la Londra, care a fost înființată în februarie 1840 de K. Schapper, J. Moll și alți militanți ai Ligii celor drepte. După organizarea Ligii comunistilor, rolul conducător în Asociație le-a revenit comunităților locale ale Ligii comunistilor. În anii 1847 și 1849—1850, Marx și Engels au participat intens la activitatea Asociației. La 17 septembrie 1850, Marx, Engels și o serie de adepți ai lor au părăsit Asociația din cauză că în lupta din cadrul Comitetului Central al Ligii comunistilor condusă de Marx și Engels și minoritatea sectaristă — aventuristă (fracțiunea Willich-Schapper) Asociația s-a situat în cea mai mare parte de partea minorității. Spre sfârșitul deceniului al 6-lea Marx și Engels au luat din nou parte la activitatea Asociației culturale. Asociația a continuat să funcționeze pînă în 1918, cînd a fost interzisă de guvernul englez. — 170, 311, 363, 382.
- 153 Engels i-a trimis lui Eduard Bernstein material pentru tratarea poruncii a șasea („Să nu fii desfrinat”) în seria de articole „Die zehn Gebote”. În scrisoarea din 6 februarie 1881 Bernstein îi împărtășise lui Engels rezervele sale în legătură cu această problematică și rugase să i se trimsă material. — 171.
- 154 Este vorba de articolul lui K. Kautsky „Der Staatssozialismus und die Sozialdemokratie”, publicat sub pseudonimul Symmachos în „Der Sozialdemokrat” nr. 10 din 6 martie 1881. — 171.
- 155 Mai departe, Engels critică concepțiile expuse de Schäffle în cartea apărută anonim la Gotha în 1875, „Die Quintessenz des Sozialismus”. — 172.
- 156 *Seehandlung* — societate de comerț și de credit, fondată în 1772 în Prusia; această societate care se bucura de o serie de privilegii importante acordate de stat, aproba guvernului credite mari, în-

deplinind, de fapt, rolul de bancher și de misit al statului. În 1904 a fost în mod oficial transformată în bancă de stat a Prusiei. — 172.

- 157 Aluzie la șovăielile din rindurile conducătorilor Partidului social-democrat din Germania în probleme de tactică, după promulgarea legii excepționale împotriva socialiștilor (vezi adnotarea 106). Aceste șovăieli și-au găsit reflectarea, în special, în cuvîntarea rostită de Liebknecht în Reichstag, la 17 martie 1879, în legătură cu introducerea așa-numitei „mici stări de asediu“ la Berlin și în împrejurimi, și în cea rostită în Landtagul saxon, la 17 februarie 1880, cu prilejul alegerilor în prima circumscriptie electorală a orașului Chemnitz. În cuvîntarea rostită în Reichstag la 17 martie 1879, Liebknecht a declarat că partidul social-democrat ca partid al reformelor, în sensul strict al cuvîntului va respecta legea excepțională împotriva socialiștilor și a respins ca pe o „absurditate“ revoluția violentă. În discursul ținut în Landtag, la 17 februarie 1880, el a spus că, întrucît partidul social-democrat din Germania participă la alegerile pentru organele legislative, el nu este un partid al revoluției. — 173.
- 158 Din însărcinarea Partidului muncitoresc socialist din Germania și conform hotărîrii Congresului de la Wyden, care a avut loc între 20 și 23 august 1880 F. Fritsche și L. Viereck au făcut o călătorie în Statele Unite ale Americii în februarie—mai 1881. Călătoria a fost întreprinsă în scopuri agitatorice și pentru organizarea unei colecte de bani destinate nevoilor partidului. Deși mitingurile organizate de ei în S.U.A. au avut un mare succes și deși în folosul partidului s-au strîns 1 300 de mărci, Engels considera că, prin această călătorie „ei au coborît poziția partidului la un nivel vulgar-democratic și virtuos-filistin“, ceea ce nu poate fi compensat prin „nici o sumă de bani americani“ și a apreciat călătoria lor în America drept o greșală (vezi Marx-Engels Werke, Band 36, Dietz Verlag — Berlin, 1967. S. 86—88). — 173, 198, 436.
- 159 Este vorba, pare-se, de rezoluția adoptată la propunerea lui Gladstone, de Camera comunelor la 3 februarie 1881, prin care se introduceau noi norme de procedură în parlamentul englez. În legătură cu tactica obstrucției folosită de opoziția irlandeză în Camera comunelor, care făcea cu neputință votarea în parlament a bill-ului cu privire la introducerea legilor excepționale în Irlanda (vezi adnotarea 160), Gladstone a propus o rezoluție cu privire la dreptul speakerului de a întrerupe cuvîntarea oratorului în orice moment și de a-l evacua din sala de ședințe. — 173, 183.
- 160 *Legile excepționale* (coercion bills) au fost adoptate de parlamentul englez de cîteva ori în decursul secolului al XIX-lea, în scopul înăbușirii mișcării revoluționare și de eliberare națională din Irlanda; printre altele, la începutul anului 1881, în Camera comunelor au fost adoptate două bill-uri cu privire la introducerea legilor excepționale în Irlanda. În virtutea acestor legi, pe teritoriul Irlandei era introdusă starea de asediu, iar autorităților engleze li se acordau împuterniciri extraordinare. — 173, 182.

- 161 *Bill-ul agrar din 1881* a fost discutat în parlament încă de la sfârșitul anului 1880, dar abia la 22 august 1881 a devenit lege (vezi adnotarea 18). — 173, 183, 185.
- 162 Nota cu privire la mitingul care a avut loc la Boston la 7 martie 1881, a fost publicată în nr. 13 și 16 din 27 martie și 17 aprilie 1881 ale ziarului „Sozialdemokrat”. — 173.
- 163 Reprezentanții ai emigrației democratice germane, printre care unii membri ai societăților de gimnastică germane, au luat parte activă la războiul civil din S.U.A. din 1861—1865 de partea Uniunii nord-americane. Un exemplu în acest sens îl constituie cazul petrecut lângă orașul St. Louis în 1861, când un mare număr de emigranți germani care locuiau prin apropiere, s-au alăturat armatei celor din Nord și au înfruntat trupele guvernatorului Jackson care voia să predea orașul St. Louis proprietarilor de sclavi sudiști.
- Societățile de gimnastică germane* au existat în diferite orașe ale Statelor Unite ale Americii și reprezentau una dintre formele de organizare ale emigrației germane democratice și muncitorești după înfrângerea revoluției din 1848—1849 din Germania. La 5 octombrie 1850, la congresul de la Philadelphia, aceste societăți s-au unit și au format Societatea socialistă de gimnastică; la începutul existenței sale aceasta a întreținut legături cu mișcarea muncitorească germană din America. — 176.
- 164 Este vorba de asasinarea, la 1 (13) martie 1881, a țarului Alexandru al II-lea, potrivit sentinței Comitetului Executiv al organizației „Narodnaia Volea”. În legătură cu „Narodnaia Volea”, vezi adnotarea 150. — 176.
- 165 Este vorba de articolul prilejuit lui Most de asasinarea lui Alexandru al II-lea și apărut sub titlul „Endlich!” în publicația „Freiheit” nr. 12 din 19 martie 1881. La 30 martie Most a fost arestat la Londra, iar la 4 mai a fost deferit justiției; în iunie a fost condamnat la un an și jumătate muncă silnică pentru delictul de a fi apărut o crimă politică într-o publicație care apare într-o limbă străină. — 176, 178, 179.
- 166 Este vorba de discutarea la 30 și 31 martie 1881 în Reichstagul german a raportului prezentat de senatul din Hamburg și de guvernul prusian, cu privire la introducerea „micii stări de asediu” la Berlin și la Hamburg-Altona în octombrie 1880.
- „Starea de asediu” sau „mica stare de asediu” desemnau măsurile prevăzute în paragraful 28 al legii excepționale împotriva socialiștilor (vezi adnotarea 106). Prin aceste măsuri guvernele statelor Confederației au introdus în diferite districte și localități starea de asediu pe termen de un an. În timpul stării de asediu întrunirile se puteau ține numai cu autorizația poliției, difuzarea tipăriturilor în locuri publice era interzisă, persoanele considerate suspecte din punct de vedere politic erau expulzate din localitatea respectivă, dreptul de a poseda, de a purta, de a importa și de a vinde arme era suspendat sau îngrădit. — 178.
- 167 Ziaristul, scriitorul și politicianul francez A. Rochefort, care după înfrângerea Comunei fusese exilat din Franța, în 1874 se afla la Ge-

- neva unde a stabilit legături cu emigranții politici ruși. Comitetul executiv al organizației „Narodnaia Volea” i-a trimis lui Rochefort o scrisoare în care-l ruga să-l ajute pe L. N. Hartman, reprezentant al Comitetului, în organizarea propagandei împotriva guvernului țarist. Dar, la 26 martie 1881, în „Freiheit” a apărut știrea că, la o întrunire publică, emigranții politici ruși din Geneva au declarat că tăgăduiesc orice relații cu Rochefort și că nu i-au furnizat niciodată informații. — 180.
- 168 Este vorba de procesul narodovoliștilor (vezi adnotarea 150), A. I. Jeleabov, S. L. Perovskaia, N. I. Risakov, T. M. Mihailov, N. I. Kibalciți și G. M. Ghelfman, care participaseră la asasinarea țarului Alexandru al II-lea la 1 (13) martie 1881. Procesul a avut loc între 26—29 martie (7—10 aprilie) 1881. La 29 martie 1881 s-a dat sentința, prin care toți participanții la atentat, cu excepția acuzatei Ghelfman, au fost condamnați la moarte prin spânzurare. La 3 (15) aprilie 1881 sentința a fost executată. G. M. Ghelfman care, fiind însărcinată a beneficiat de o amânare, a fost condamnată la muncă silnică pe viață și a murit la 2 februarie 1882. — 181.
- 169 *Cutremurul de pământ* din insula Chios a avut loc la 3—11 aprilie 1881. În acest cutremur au pierit peste 3 000 de oameni, iar mai bine de 1 000 au fost răniți; orașul Chios și satele din împrejurimi au fost aproape în întregime distruse. — 181.
- 170 *Legea cu privire la port-armă* (Arms Act) considera că oricine purta arma fără autorizație viola liniștea publică și era pasibil de pedeapsă. La 18 martie 1881 această lege a fost adoptată de parlamentul englez pentru Irlanda, iar la 6 aprilie a fost emis un decret prin care se cerea tuturor persoanelor care nu posedau o autorizație specială să predea armele pînă la data de 15 aprilie la circumscripțiile de poliție cele mai apropiate și în care erau enumerate comitatele și orașele unde, începînd de la 7 aprilie, vînzarea liberă a armelor era interzisă. — 182.
- 171 *Liga agrară națională irlandeză* (Land League) — organizație de masă, înființată în 1879 de democratul mic-burghez Michael Devitt. Liga agrară care reunea păturile largi ale țărănimii irlandeze și ale sărăcimii de la orașe și se bucura de sprijinul elementelor progresiste ale burgheziei irlandeze, reflecta în revendicările ei agrare protestul spontan al maselor populare irlandeze împotriva jugului landlorzilor și a asupririi naționale. Dar, o parte din liderii Ligii agrare (Parnell etc.) se situau pe o poziție inconsecventă, șovăielnică, căutau să reducă activitatea Ligii agrare numai la lupta pentru home-rule, adică pentru autoadministrarea limitată a Irlandei în cadrul Imperiului britanic, nu acționau în vederea lichidării landlordismului englez, lichidare asupra căreia insistau democrații revoluționari. În 1881 Liga agrară a fost interzisă de către guvernul englez, dar în fapt și-a continuat activitatea pînă la sfîrșitul deceniului al 9-lea. — 183, 334.
- 172 Engels se referă la darea de seamă stenografiată a dezbaterilor din Reichstag în care erau inserate discursurile lui Auer și Bebel

în legătură cu „mica stare de asediu” de la Berlin și Hamburg și discursul lui Bebel în legătură cu proiectul de lege cu privire la asigurarea muncitorilor în caz de accidente (vezi adnotările 166 și 176). — 184.

173 Engels se referă probabil la cuvîntarea lui W. Liebknecht (vezi adnotarea 157). — 184, 273.

174 La mijlocul lunii noiembrie 1880 W. Liebknecht a fost condamnat la șase luni detenție, în închisoarea din Leipzig, pentru cuvîntarea rostită la adunarea de la Chemnitz. — 184.

175 Este vorba, evident, de „Offences against the Person Act” adoptată de parlamentul englez în 1861 (în legătură cu condamnarea lui Most, vezi adnotarea 165). — 185.

176 În legătură cu „starea de asediu”, vezi adnotarea 166.

Engels se referă aici la cuvîntarea lui Bebel în legătură cu introducerea „micii stări de asediu” la Berlin și Hamburg-Altona în octombrie 1880 și la cea în legătură cu proiectul de lege cu privire la asigurarea muncitorilor în caz de accidente, rostite de el la 31 martie și 4 aprilie 1881. Vezi „Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags”. 4. Legislaturperiode. IV. Session 1881. Bd. I, Berlin, 1881, S. 652—661 U. S. 744—756. Cuvîntările lui Bebel au fost publicate și în „Sozialdemokrat” nr. 16—22 din 17 aprilie — 29 mai 1881.

Proiectul de lege cu privire la asigurarea în caz de accidente constituie o parte din așa-numita „legislație muncitorească” preconizată de Bismarck. Proiectul prevedea crearea unei bănci imperiale speciale în vederea asigurării muncitorilor în caz de accidente. Taxele de asigurare erau plătite în proporție de două treimi de patroni și o treime de muncitori, în afară de muncitorii al căror venit anual nu depășea 750 de mărci (pentru ei plătea vistieria imperiului). Dacă accidentatul își pierdea capacitatea de muncă, asigurarea intra în vigoare abia în a 5-a săptămîină, iar pînă atunci cheltuielile erau suportate de societățile de asigurări. Bebel a supus proiectul de lege unei critici amănunțite și vehemente, cerînd ca taxele de asigurare a muncitorilor în caz de accidente să fie suportate în întregime de patroni. Proiectul de lege a fost adoptat de Reichstag abia la 6 iulie 1884. — 186, 380, 396.

177 Aluzie la cuvîntarea rostită în Reichstag, la 30 martie 1881, de R. Puttkamer care a încercat să-i acuze pe social-democrați de pregătirea unor acte teroriste și care, în sprijinul acuzațiilor sale, s-a referit la articolul lui Most (vezi adnotarea 165) în care era repetat de cîteva ori apelativul „fraților”. — 187.

178 În apropiere de Maitland Park în casa cu nr. 41 de pe Maitland-Road, locuia Marx și familia lui. Maitland-Road se întretăia cu Southampton-Road pe care, pare-se, se afla o cîrciumă cu firma „Lord Southampton”. — 188.

179 Este vorba de una dintre prevederile Land-Bill-ului pentru Irlanda, devenit lege la 22 august 1881 (vezi adnotarea 18). — 189.

- 180 Liderul radicalilor, G. Clemenceau, a criticat guvernul condus de J. Ferry, în legătură cu expediția militară întreprinsă de Franța în Tunisia în martie 1881. Clemenceau a învinuit guvernul că cheltuiește inutil fonduri pentru aventuri militare care nu făceau decît să slăbească Franța. În motivarea criticii sale el aducea și argumentul că cucerirea prin forță a unor popoare „necivilizate” afectează prestigiul moral al națiunii franceze. — 190.
- 181 Vezi *K. Marx și F. Engels*. Opere, vol. 4, București, Editura politică, 1958, p. 169. — 192.
- 182 Această scrisoare, precum și scrisoarea următoare a lui Engels către Sorge, au fost reproduse de „The New-York Herald” în textul interviului acordat de Sorge corespondentului ziarului. Redacția lui „New-York Herald” i-a solicitat lui Sorge un interviu în legătură cu sosirea la New-York, venind de la Londra, în iunie 1881, a revoluționarului-narodovolist L. N. Hartman. Hartman participase la pregătirile în vederea aruncării în aer în noiembrie 1879 a trenului în care se afla țarul și, după eșecul atentatului, pentru a scăpa de urmărirea poliției emigrase în Franța, unde a fost arestat la insistențele guvernului rus care cerea extrădarea lui. Sub presiunea protestelor opiniei publice democratice, după publicarea la 27 februarie 1880 a scrisorii deschise adresate de V. Hugo guvernului francez, cu cererea ca Hartman să nu fie extrădat, acesta a fost expulzat din Franța și s-a stabilit în Anglia. Aici s-a pus din nou problema ca Hartman să fie extrădat Rusiei, după care la 3 iunie 1881, Hartman a emigrat în Statele Unite. Ziarele din New-York, în special „New-York Herald” au publicat știrea sosirii lui Hartman. Ziarele din Petersburg și-au exprimat îndoiala în privința veridicității știrii despre plecarea lui Hartman din Anglia în America și atunci, la 10 septembrie 1881 „New-York Herald” a publicat un interviu luat lui Sorge de corespondentul său și scrisoarea de recomandație dată de Marx lui Hartman, și scrisă pe cartea sa de vizită, precum și scrisoarea lui Engels tradusă din limba germană. Cartea de vizită a lui Marx pe care se afla recomandarea i-a fost înapoiată de către Sorge lui Hartman. — 193.
- 183 *Zi de repaus la bancă* (bank holiday) — zi liberă pentru funcționarii băncilor și altor întreprinderi engleze. Se acorda de 6 ori pe an, de regulă, luna. — 194.
- 184 Este vorba de mitingul ținut la 5 iunie 1881 în Hyde-Park, în semn de protest împotriva adoptării legilor excepționale pentru Irlanda (vezi adnotarea 160). La miting a fost adoptată o rezoluție prin care guvernul englez era făcut răspunzător pentru situația grea a poporului irlandez, se cerea încetarea alungării și mutării de pe pământurile lor a fermierilor care nu plățiseră arenda, eliberarea militanților arestați ai Ligii agrare (vezi adnotarea 171) și demisia lui Forster, ministrul pentru problemele Irlandei, care promova o politică de reprimare necruțătoare a mișcării de eliberare națională a Irlandei. La miting, Parnell a rostit un discurs amplu, în care înfieră activitatea desfășurată de Forster în Irlanda. — 194.

- 185 În realitate, S. Perovskaia s-a mutat împreună cu Hartman, dându-se drept soție a lui, în casa de la care au pornit săpăturile pe sub linia ferată Moscova-Kursk, avînd drept scop aruncarea în aer a trenului în care călătorea țarul. În legătură cu executarea Sofiei Perovskaia, vezi adnotarea 168. — 195.
- 186 La 18 martie 1876, Ferdinand Lingenu, socialist german emigrant în S.U.A., a lăsat moștenire aproape 7000 de dolari — jumătate din averea lui — Partidului muncitoresc socialist din Germania. Ca executori testamentari el i-a numit pe A. Bebel, J. Ph. Becker, W. Bracke, A. Geib, W. Liebknecht și K. Marx. După moartea lui Lingenu, care a survenit la 4 august 1877, la St. Louis, executorii lui testamentari au făcut demersuri pentru ca această sumă să fie pusă la dispoziția partidului. Dar, prin diferite presiuni diplomatice, Bismarck a reușit în cele din urmă să împiedice transmiterea moștenirii lui Lingenu în mâinile partidului social-democrat. — 198.
- 187 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 4, București, Editura politică, 1958, p. 487. — 199.
- 188 Marx citează lucrarea sa „Mizeria filozofiei. Răspuns la «Filozofia mizeriei», a d-lui Proudhon“ (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 4, București, Editura politică, 1958, p. 169). — 200.
- 189 *Napoleon cel mic* — poreclă dată lui Ludovic Bonaparte de către Victor Hugo într-un discurs rostit în 1851 la o ședință a Adunării legislative franceze; această poreclă a căpătat o largă circulație după apariția, în 1852, a pamfletului lui V. Hugo „Napoleon le Petit“. — 200.
- 190 *Adversarii rentei* (anti-renters) erau denumiți arendașii terenurilor din statul New York, în deceniile al 4-lea și al 5-lea ale secolului trecut, care refuzau să plătească marilor proprietari funciari arenda și cereau ca fermele să le fie vîndute lor. Arendașii s-au împotrivit cu arma în mînă perceptorilor care au recurs la forță pentru strîngerea arenzilor. Cele mai puternice tulburări ale arendașilor au avut loc între 1836 și 1845. Lupta arendașilor împotriva proprietarilor funciari s-a încheiat printr-un compromis: începînd din 1846 marii proprietari funciari au început treptat să-și vîndă terenurile arendașilor. — 201.
- 191 Marx se referă, probabil, la articolul lui Henry George „The Kearney agitation in California“, publicat în revista „The Popular Science Monthly“ din august 1880. S-au păstrat extrasele făcute de Marx din acest articol. — 201.
- 192 Este vorba de *Federația democrată* — uniune a diferitelor asociații radicale cu caracter semiburghez, semiproletar din Marea Britanie, creată la 8 iunie 1881, sub conducerea lui H. M. Hyndman. Programul Federației avea un caracter burghezo-democrat și cuprindea 9 puncte: drept de vot pentru toți cetățenii majori, parlament ales pe trei ani, circumscripții electorale egale, desființarea camerei lorzilor ca organ legislativ, independența Irlandei în domeniul legislativ, naționalizarea pămînturilor etc.

La Conferința de constituire a Federației democrate, participanților le-a fost distribuită broșura lui Hyndman „England for all” ; în două capitole ale broșurii (cap. II — „Munca” și cap. III — „Capitalul”) Hyndman expunea, ca teze programatice ale Federației, pasaje întregi din volumul I al „Capitalului”, în multe cazuri denaturându-le, fără să menționeze nici numele autorului, nici lucrarea.

Federația democrată a ființat trei ani : din 1884 s-a transformat în Federația social-democrată. — 202.

- 193 *Cartism* — mișcare politică a muncitorilor englezi în deceniile al 4-lea și al 5-lea ale secolului al XIX-lea, care milita pentru realizarea Cartei poporului (people's charter) vizînd democratizarea ordinii de stat a Angliei. — 202, 245, 311.
- 194 Engels a colaborat la „Labour Standard”, organ al trade-unionurilor engleze editat la Londra în perioada mai-august 1881. Redactorul gazetei era G. Shipton. Articolele lui Engels au fost publicate fără semnătură, apărînd regulat, aproape în fiecare săptămînă, ca editoriale (vezi *K. Marx și F. Engels. Opere*, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 262—308). În total Engels a scris 11 articole. Ultimul lui articol „Clase sociale necesare și clase sociale de prisos” a apărut în „Labour Standard” din 6 august 1881, după care el și-a încetat colaborarea la gazetă, ca urmare a intensificării influenței elementelor oportuniste în cadrul redacției. — 204, 270.
- 195 Engels se referă la școala manchesteriană — curent în gîndirea economică, care exprima interesele burgheziei industriale. Adepții acestui curent, liber-schimbistii, militau pentru libertatea comerțului și pentru neamestecul statului în viața economică. Centrul de agitație al liber-schimbistilor era Manchesterul, unde în fruntea mișcării se aflau doi fabricanți de textile — Cobden și Bright. În deceniile al 5-lea și al 6-lea ale secolului al XIX-lea, liber-schimbistii au format o grupare politică aparte, care ulterior a intrat în partidul liberal din Anglia. — 210, 319.
- 196 *Convenția de la Geneva* a Crucii Roșii din 1864 — acord internațional încheiat la Geneva la conferința a 16 state europene. Conform Convenției părțile beligerante trebuiau să acorde îngrijire bolnavilor și răniților și drept de „neutralitate” personalului medical care îngrijea răniții. — 210, 221.
- 197 Engels citează din scrisoarea primită de la Hirsch la 11 august 1881. — 213.
- 198 Engels se referă la două articole ale lui E. Bernstein intitulate „Es fehlt uns an Intelligenzen” și publicate sub pseudonimul Leo în „Sozialdemokrat” nr. 31 și 33 din 28 iulie și 11 august 1881. — 213, 218.
- 199 Engels se referă la nr. 33 din 11 august 1881 al lui „Sozialdemokrat”. Corespondența despre Bradlaugh, inserată la rubrica „Sozialpolitische Rundschau” începe cu cuvintele : „Der schwörlustige Atheist Bradlaugh...” (Ateistul Bradlaugh gata oricînd să jure“...).
- 214.

- 200 Este vorba de părerea redacției ziarului „Sozialdemokrat“ despre J. Vallès ca „un membru curajos și valoros al Comunei“ (vezi „Sozialdemokrat“ nr. 33 din 11 august 1881). Redacția avea în vedere scrisoarea publicată de Vallès, în care acesta refuza să candideze pentru Camera deputaților (candidatura fusese propusă de două circumscripții electorale din Paris) pe motivul că preferă să intre în Camera deputaților nu pe ușă, ci pe umerii poporului răsculat. Scrisoarea lui Vallès a apărut în „Le Citoyen de Paris“ din 5 august 1881. — 214.
- 201 Scrisoarea deschisă a lui Jules Vallès către Jules Grévy, președintele Republicii franceze, a fost publicată la începutul lui februarie 1879 în ziarul „La Révolution Française“. — 214.
- 202 *Noua federație din Madrid* a fost înființată la 8 iulie 1872 de către membrii redacției ziarului „La Emancipation“, excluși din Federația din Madrid de către majoritatea anarhistă, deoarece ziarul demascase activitatea Alianței secrete din Spania. Paul Lafargue a participat activ la organizarea și activitatea Noii federații din Madrid. Noua federație din Madrid a dus o luptă hotărâtă împotriva extinderii influenței anarhiste în Spania, a propagat ideile socialismului științific și a luptat pentru crearea unui partid proletar independent în Spania. Engels a colaborat la organul ei de presă „Emancipation“. — 214.
- 203 Este vorba de Congresul internațional al anarhiștilor, care a avut loc la Londra la 14—19 iulie 1881. Datele de mai jos, referitoare la congres și comunicate de Engels lui Bernstein în această scrisoare, au fost reproduse aproape fără nici o schimbare în nr. 35 al ziarului „Sozialdemokrat“ din 25 august 1881, la rubrica „Sozialpolitische Rundschau“. — 215.
- 204 Jucându-se de-a conspirația, delegații la congresul anarhist nu figurau la ședințele acestuia sub numele lor, ci sub o cifră (vezi datele de seamă cu privire la congres, publicate în „Freiheit“ nr. 31, 32 și 33 din 30 iulie, 6 și 13 august 1881). — 215.
- 205 În legătură cu aceasta vezi lucrările lui K. Marx și F. Engels „Pre-tinsele sciziuni din Internațională“ și „Alianța democrației socialiste și Asociația Internațională a Muncitorilor“ (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 18, București, Editura politică, 1964, p. 41—46, 392). — 216.
- 206 În iunie 1881 a fost introdusă la Leipzig „mica stare de asediu“ (vezi adnotarea 166), în urma căreia un mare număr de socialiști activi, inclusiv Bebel și Liebknecht, au fost expulzați din oraș. La 2 iulie 1881 Bebel și Liebknecht au părăsit orașul Leipzig; Bebel s-a stabilit la Dresden, iar Liebknecht la Borsdorf, lângă Leipzig. — 218, 365.
- 207 Engels se referă, pare-se, la următorul pasaj din cuvîntarea rostită de Liebknecht în Reichstag la 31 mai 1881, în legătură cu proiectul de lege cu privire la asigurarea muncitorilor în caz de accidente (vezi și adnotarea 176): „Procesul istoric al dezvoltării

- este infinit mai puternic decât cel mai puternic suveran. Prințul Bismarck însuși a trecut prin niște transformări surprinzătoare, el a recunoscut aconstit... „că, o vreme, s-a tîrît în coada liberalismului, apoi, în coada mișcării protecționiste și acum în coada socialismului”. Vezi „Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags”. 4. Legislaturperiode. IV. Session 1881. Bd. II, Berlin, 1881, S. 1455. — 219.
- 208 Este vorba de cuvîntarea rostită de G. W. Hartman în Reichstag la 15 iunie 1881, în legătură cu proiectul de lege cu privire la asigurarea muncitorilor în caz de accidente, despre care „Freiheit” (nr. 26 din 25 iunie 1881) scria: „Hartman s-a tîrît în genunchi în fața lui Bismarck și a Reichstagului cu prilejul discutării proiectului de lege”. Referindu-se la „Frankfurter Zeitung”, „Freiheit” citează extrase din cuvîntarea lui Hartman, unele extrase necorespunzînd cu textul cuvîntării publicate în stenograma oficială (vezi „Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags”. 4. Legislaturperiode. IV. Session 1881. Bd. II, Berlin, 1881, S. 1757—1759). Judecînd după stenogramă, Hartman a declarat că „social-democrația... salută cu bucurie proiectul de lege, prezentat de cancelarul Reichului” și că „principiul de bază” al social-democrației este „tendința umanistă” și „simțămîntul moral de ajutorare a nevoiașilor”. — 219.
- 209 Este vorba de alegerile pentru camera deputaților din Franța, care au avut loc la 21 august 1881 și la care s-au prezentat pentru prima oară candidați din partea Partidului muncitoresc francez. — 219.
- 210 *Privy Council* (Consiliul privat) — organ special pe lângă regele Angliei, alcătuit din miniștri și alți demnitari, precum și din reprezentanți ai înaltului cler. A luat ființă în secolul al XIII-lea. Vreme îndelungată a avut dreptul de a emite legi în numele regelui și peste capul parlamentului. În secolele al XVIII-lea și al XIX-lea rolul Consiliului privat a scăzut considerabil. Îi rămîne numai dreptul de a primi și a analiza cererile de apel în procesele coloniale, clericale și administrative. În componența Consiliului privat au intrat o serie de comitete, în special comitete de cercetare în domeniul științei, industriei, medicinei și agriculturii. În prezent Consiliul privat nu participă practic la conducerea statului. — 221.
- 211 Cel de-al șaptelea congres internațional de medicină a avut loc la Londra între 3 și 9 august 1881. La congres a fost dezbătută problema vivisecției — operații efectuate pe organismul viu al animalelor. În legătură cu campania declanșată în presa burgheză împotriva vivisecției sub lozincă protecției animalelor, congresul s-a pronunțat pentru practicarea vivisecției. Discursul cel mai vehement a fost rostit de John Simon, care a demască caracterul fățarnic al campaniei. El a arătat, de pildă, că, în timp ce experiențele făcute de profesorul Thiersch pe șoareci, pentru a găsi remediul împotriva holerei asiatice, au costat în general doar viața cîtorva șoareci, în timpul epidemiilor de holeră din 1848—1849 și din 1853—1854, compania pe acțiuni, nevrînd să renunțe la ciști-

- guri, a continuat să aprovizioneze populația din partea de sud a Londrei cu apă infectată, ceea ce a provocat moartea citorva mii de oameni (vezi revista „Nature“, vol. XXIV, nr. 616, p. 370—375). Respectînd indicațiile lui Engels, „Sozialdemokrat s-a ridicat în articolul de fond (din nr. 39, 22 septembrie 1881) intitulat „Die Vivisektion des Proletariats“, în apărarea vivisecției. — 222.
- 212 Este vorba de participarea Partidului muncitoresc francez la alegerile pentru organele legislative din Franța. În august 1880 Malon, Guesde și Brousse au început să editeze la Lyon ziarul „l'Emancipation“ și, la propunerea lui Brousse, au semnat un angajament prin care refuzau să participe la alegeri. Dar, în noiembrie 1880, „Emancipation“ a încetat să mai apară și angajamentul redacției și-a pierdut valabilitatea. Guesde și-a pus candidatura în alegerile din 21 august 1881, pentru camera deputaților, din partea orașului Roubaix, ceea ce a provocat declanșarea unor acțiuni înverșunate împotriva lui din partea lui Malon și Brousse. — 223, 226, 388.
- 213 Această scrisoare a fost scrisă de Marx ca răspuns la scrisoarea lui Kautsky din 28 septembrie 1881, în care acesta îl ruga pe Marx să-l facă cunoștință mamei sale, Minna Kautsky, care în toamna anului 1881 se afla la Paris, cu Jenny Longuet, fiica lui Marx, care locuia la Argenteuil, în apropiere de Paris. — 224.
- 214 Fragmente din această scrisoare a lui Engels au fost publicate pentru prima oară în revista „Le Mouvement Socialiste“, Paris, t. IV, nr. 45 din 1 noiembrie 1900 în articolul lui E. Bernstein, „Scrisori nepublicate ale lui Friedrich Engels cu privire la politica socială“. — 225.
- 215 În scrisoarea din 14 octombrie 1881, pe care a expediat-o la 20 octombrie, Eduard Bernstein îl informa pe Engels că, la începutul lui octombrie, a fost rugat de Paul Lafargue să procure de la prietenii săi fonduri pentru o nouă editare a lui „Égalité“. El îi cerea sfatul lui Engels în legătură cu atitudinea pe care urma s-o adopte, întrucît nu era în măsură să aprecieze exact evoluția mișcării muncitorești franceze. — 225.
- 216 Este vorba de comunicarea făcută de Johann Philipp Becker lui Engels, în cartea poștală din 13 octombrie 1881, cu privire la Congresul de la Chur (vezi adnotarea 140), la ale cărui lucrări Becker participase în calitate de reprezentant al muncitorilor germani din Elveția. — 233.
- 217 Engels se referă la alegerile din 27 octombrie 1881 pentru Reichstagul german, la care social-democrații au obținut 312 000 de voturi și 12 locuri de deputat (Wilhelm Blos, Johann Heinrich Wilhelm Dietz, Karl Frohme, Bruno Geiser, Karl Grillenberger, Wilhelm Hasenclever, Max Kayer, Julius Kracker, Wilhelm Liebknecht, Moritz Rittinghausen, Karl Wilhelm Stolle și Georg Heinrich von Vollmar), Bebel nu a fost ales în nici una din cele trei circumscripții electorale unde își pusese candidatura (Dresden, Leipzig, Berlin IV), n-a fost ales nici în al doilea tur de scrutin care a avut loc la 15 decembrie în circumscripția Mainz. — 233, 236, 261, 317, 444.

- 218 Fragmente din această scrisoare a lui Engels au fost publicate pentru prima oară în revista „Sächsisches Volksblatt” nr. 117 din 3 octombrie 1895. — 234.
- 219 Este vorba de evenimentele de la 10 aprilie 1848 de la Londra, cînd cartiștii convocaseră o demonstrație de masă care urma să se îndrepte spre clădirea parlamentului pentru a prezenta cea de-a treia petiție cu privire la adoptarea Cartei poporului. Demonstrația a fost interzisă de guvern, care pentru a o împiedica concentrase la Londra trupe și forțe polițienești. Conducătorii cartiștilor, dintre care mulți au început să șovăie, au hotărît să renunțe la demonstrație și au îndemnat masele de demonstranți să se împrăștie. Eșecul demonstrației a fost folosit de forțele reacțiunii pentru a porni la ofensivă împotriva muncitorilor și pentru declanșarea represaliilor împotriva cartiștilor. — 234.
- 220 Este vorba de lovitura de stat a lui Ludovic Bonaparte în Franța, la 2 decembrie 1851. — 234.
- 221 Engels se referă la știrea publicată în ziarul „Sozialdemokrat” nr. 47 din 17 noiembrie 1881, sub titlul „Warum sind wir in Glauchau (Sachsen) unterlegen?”. — 235.
- 222 Este vorba de cuvîntarea rostită la 17 mai 1879 de deputatul social-democrat Kayser, cu acordul întregii fracțiuni social-democrate din Reichstag, pentru sprijinirea proiectului guvernamental cu privire la taxele vamale protecționiste. Marx și Engels au condamnat aspru faptul că această propunere, care servea interesele marilor industriași și proprietari funciari a fost susținută de Kayser, și au criticat totodată poziția greșită pe care s-au situat unii conducători ai social-democrației germane față de Kayser (vezi *K. Marx și F. Engels*, Opere, vol. 34, București, Editura politică, 1982, p. 345—348). — 235.
- 223 Congresul de la Reims al Partidului muncitoresc francez a avut loc între 30 octombrie și 6 noiembrie 1881. La Congres au participat 44 de delegați, în majoritatea lor covârșitoare adepți ai grupului oportunist al lui Malon și Brousse. Congresul a confirmat Comitetul național al Partidului muncitoresc francez, creat din inițiativa lui Malon și Brousse la mijlocul lunii octombrie 1881 (vezi adnotarea 29).
- La Congresul de la Reims, Malon și Brousse au obținut adoptarea unei hotărîri contradictorii cu privire la „programul minim” (vezi adnotarea 30). Congresul a recunoscut că acest program nu corespunde „întru totul năzuințelor oamenilor muncii” și că, în realitate, era anulat prin faptul că fiecare dintre comitetele socialiste ale circumscripțiilor electorale avea dreptul de a-și elabora un program propriu. Pe de altă parte însă congresul a hotărît ca acest program să rămînă în vigoare pînă cînd va fi adoptat unul nou. Această hotărîre era îndreptată împotriva grupurilor marxiste, unite în jurul ziarului „Égalité”, condus de Jules Guesde. Prin lupta împotriva programului marxist, liderii aripii oportuniste sperau să-i silească pe guesdiști să pornească ei primii ofensiva împotriva lor, pentru ca apoi să-i învinuiască pe guesdiști de scizionism și, sub această acuzație, să-i excludă din partid. — 236.

- 224 Expresia „muzica viitorului” se datorează publicării în 1850 a cărții lui Richard Wagner, „Opera artistică a viitorului”; adversarii concepțiilor lui Wagner în domeniul creației muzicale dădeau acestei expresii un sens ironic. — 236.
- 225 La Congresul socialist internațional de la Chur (vezi adnotarea 140) au ieșit la iveală divergențe serioase între diferitele grupuri socialiste poloneze. Comunicându-i acest lucru lui Engels, în scrisoarea din 8 noiembrie 1881, Kautsky îi cerea părerea în legătură cu poziția pe care trebuie să se situeze ziarul „Sozialdemokrat” în această problemă. Răspunsul lui Engels este cuprins în scrisoarea către K. Kautsky din 7 februarie 1882 (vezi volumul de față, p. 264—269). — 237, 249, 268.
- 226 Jenny Marx a scris un articol consacrat actorului englez Irving în urma campaniei dezlănțuite împotriva acestuia de presa engleză. Articolul a fost publicat în „Frankfurter Zeitung” în 1875. — 240.
- 227 Lucrarea lui Christian Heinrich Philipp Edler von Westphalen „Geschichte der Feldzüge des Herzogs Ferdinand von Braunschweig — Lüneburg” a fost editată în 1859 în două volume, iar în 1871—1872, în șase volume. — 240.
- 228 Ediția a treia germană a volumului I al „Capitalului” a apărut după moartea lui Marx (1883) în redactarea lui Engels Marx numește aici volumul al doilea al „Capitalului” acea parte a lucrării sale care, ulterior, a alcătuit volumele al doilea și al treilea ale „Capitalului”. — 240, 244, 245, 423, 456.
- 229 Un fragment din această scrisoare a fost publicat pentru prima oară în revista „Die Neue Zeit”, Jg. 6, nr. 11, 1888. — 242.
- 230 Articolul lui John Rae „The Socialism of Karl Marx and the Young Hegelians” a fost publicat în „The Contemporary Review”, vol. XL. Oct. 1881, p. 585—607. — 245, 257.
- 231 După Congresul de la Reims al Partidului muncitoresc francez (vezi adnotarea 223), care nu a rezolvat problema programului partidului, Guesde a continuat să ducă lupta pentru confirmarea definitivă a programului la congresul următor. El a luat toate măsurile pentru reluarea apariției lui „Égalité”, al cărui prim număr a apărut la 11 decembrie 1881 (seria a 3-a). În acest număr au fost inserate următoarele articole: un articol programatic al lui Guesde, un articol al lui Lafargue cu privire la succesele înregistrate de social-democrația germană la ultimele alegeri pentru Reichstag, un articol al lui Guesde despre Congresul de la Reims, cuvântarea rostită de Engels la mormîntul lui Jenny Marx etc. — 249.
- 232 Cu prilejul dezbaterii în Reichstag, în decembrie 1881, a problemei respectării legii împotriva socialiștilor, în discursurile lor deputații W. Blos și V. Hasenclever s-au desolidarizat, în problemele de fond, de organul central al partidului social-democrat

- din Germania, ziarul „Sozialdemokrat“. În articolul de fond publicat în nr. 51, din 15 decembrie 1881, redacția lui „Sozialdemokrat“ protesta vehement împotriva acestei atitudini. Referindu-se direct la Blos și Hasenclever, ziarul scria că deputații social-democrați în Reichstag „nu trebuie să plîngă, să se jeluască, ci să înfierceze și să demaște... să nu ducă tratative, ci să protesteze“. Protestul a fost sprijinit de majoritatea partidului din afara Reichstagului și de fracțiunea social-democrată din Reichstag. La ședința specială (la care a asistat și Bebel, deși nu era deputat în Reichstag) membrii fracțiunii au adoptat în unanimitate o declarație prin care aprobau întru totul orientarea generală a ziarului „Sozialdemokrat“, ca organ al partidului. — 253, 273.
- 233 Cu privire la *Congresul de la Reims*, vezi adnotarea 223. — 253.
- 234 În a doua jumătate a lunii noiembrie 1842, Engels a venit pentru prima oară în Anglia pentru a se specializa în probleme de comerț la filatura de fire de bumbac din Manchester, care aparținez firmei „Ermen și Engels“. În această primă călătorie, Engels a rămas în Anglia pînă la 26 august 1844. — 255.
- 235 Este vorba de articolul lui Ernest Belfort Bax „Leaders of Modern Thought. XXIII. — Karl Marx“, care a fost publicat în „Modern Thought“ din 1 decembrie 1881. — 257.
- 236 Marx face aluzie la articolul calomniator „Istoria Asociației Internaționale“, scris de fostul membru al Consiliului General al Internaționalei, reformistul George Howell. Articolul, apărut în iulie 1878 în revista „The Nineteenth Century“, conținea afirmații mincinoase cu privire la istoria Internaționalei I și la rolul pe care l-a avut Marx în cadrul ei. În luna august a aceluiași an, Marx a publicat în paginile revistei „The Secular Chronicle, And Record of Freethought Progress“ nr. 3, articolul „Istoria Asociației Internaționale a Muncitorilor scrisă de d-l George Howell“ (vezi *K. Marx și F. Engels. Opere*, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 153—159).
- În 1881 Howell s-a prezentat în alegerile pentru Camera comunelor, în calitate de candidat din partea orașului Stafford, dar nu a fost ales. — 258.
- 237 Aluzie la legea împotriva socialiștilor (vezi adnotarea 106). — 260.
- 238 „Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstages. V. Legislaturperiode. I. Session 1881/1882 [Bd. I]. Von der Eröffnungssitzung am 17. November 1881 bis zur Schlussitzung am 30. Januar 1882“, Berlin, 1882. — 261, 273.
- 239 Engels se referă, probabil, la broșura lui A. Hepner „Meine 3½-jährige Leipziger Polizeicampagne“. Braunschweig, 1874. — 261.
- 240 Prin *Codul lui Napoleon*, Engels înțelege aici în sens larg întregul sistem al dreptului burghez, reprezentat prin cele cinci coduri (civil, de procedură civilă, comercial, penal și de procedură penală), adoptate în timpul lui Napoleon, între anii 1804 și 1810.

- Aceste coduri au fost introduse în regiunile din vestul și sud-vestul Germaniei, cucerite de Franța napoleoniană, și au continuat să fie în vigoare în Provincia renană și după alipirea acesteia la Prusia, în 1815. — 262.
241. Aluzie la polemica dintre K. Bürkli și K. Schramm (vezi adnotarea 25), precum și la cartea lui A. Cieszkowski „Du crédit et de la circulation”, Paris, 1839. — 262.
242. Aceste concepții au fost expuse în lucrările lui Marx și Engels „Manifestul Partidului Comunist” (vezi Marx-Engels, Manifestul Partidului Comunist, ed. a IX-a, București, Editura politică, 1969, p. 42—43), „A treia cronică internațională. Din mai până în octombrie” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 7, București, Editura politică, 1960, p. 457—504) și lucrarea lui Marx „Luptele de clasă în Franța” (op. cit., p. 9—113). — 263.
243. *Uniunea federativă* (denumirea completă: Union fédérative du Centre — Uniunea federativă a centrului) — una dintre cele 6 uniuni federative din care se compunea Partidul muncitoresc francez. Uniunea federativă a centrului s-a format în aprilie 1880 și reprezenta uniunea organizațiilor de partid din Paris; în componența ei intrau 80 de sindicate și grupuri. Conducerea Uniunii se afla în mâinile liderilor aripii de dreapta, oportuniste, a partidului — posibiliștii: Brousse, Malon, Joffrin etc. (care făceau parte din redacția ziarului „Prolétaire”). La adunările Uniunii federative ale Centrului din 17 și 24 ianuarie 1882, redacția ziarului „Égalité” și toate grupurile partidului solidare cu guesdiștii au fost excluse din Uniunea federativă a centrului. Pentru această propunere au votat, formal, numai 28 de grupe, adică ceva mai mult de 1/3 din totalul grupurilor care alcătuiau Uniunea federativă (la adunările amintite, din cele 80 de grupe ale Uniunii au participat doar 48). După excluderea lor din Uniunea federativă a centrului, guesdiștii și-au fondat federația lor revoluționară, pe care au denumit-o Fédération du Centre (Federația centrului). — 263, 382, 398.
244. Este vorba de războiul austro-prusian din 1866, în urma căruia în 1867 a fost creată Confederația Germaniei de nord — stat federal german aflat sub hegemonia Prusiei, în locul Confederației germane care se dezmembrează. Confederația Germaniei de nord cuprindea 19 state germane și 3 orașe libere care, formal, erau considerate autonome. Constituția Confederației Germaniei de nord consfințea dominația de fapt a Prusiei în cadrul acesteia. Regele Prusiei a fost proclamat președinte al confederației și comandantul suprem al forțelor armate ale Confederației; lui i-a fost încredințată și conducerea politicii externe. În 1870 s-au alipit la Confederație statele germane din sud — Bavaria, Baden, Württemberg și Hessen-Darmstadt. Crearea Confederației Germaniei de nord a reprezentat un pas înainte pe calea realizării unității naționale a Germaniei; în ianuarie 1871, Confederația și-a încetat existența în urma constituirii Imperiului german.
- Germania Mică* — planul de unificare a Germaniei sub hegemonia Prusiei, fără Austria. — 264.

245 Prin partidul lassaleean Engels are în vedere *Uniunea generală a muncitorilor germani* — prima organizație generală a muncitorilor germani, întemeiată la 23 mai 1863 la congresul asociațiilor muncitorești de la Leipzig. Chiar de la înființarea sa, Uniunea s-a aflat sub puternica influență a lui Lassalle, care a participat nemijlocit la crearea ei și a fost primul ei președinte. Uniunea își limita țelurile la lupta pentru votul universal și activitate parlamentară pașnică. Respingînd lupta economică de zi cu zi a clasei muncitoare, Uniunea se pronunța pentru crearea unor asociații de producție subvenționate de stat, pe care le considera principalul mijloc de rezolvare a contradicțiilor sociale. Situîndu-se pe o poziție naționalistă în problemele de politică externă, Uniunea aproba politica reacționară a guvernului prusian și unificarea Germaniei de sus pe calea războaielor dinastice. O dată cu formarea Asociației Internaționale a Muncitorilor, Uniunea generală a muncitorilor germani, sub influența lassalleenilor, a devenit o frînă în crearea unui partid cu adevărat muncitoresc în Germania. Lupta consecventă dusă de Marx și Engels împotriva activității oportuniste a conducerii lassalleene a Uniunii a determinat, la începutul deceniului al 8-lea, retragerea muncitorilor germani înaintați din Uniune.

La congresul general al social-democraților din Germania, Austria și Elveția, care a avut loc la Eisenach la 7—9 august 1869, a fost întemeiat partidul revoluționar independent al proletariatului german, sub denumirea de Partidul muncitoresc social-democrat (cunoscut ulterior ca partidul eisenachienilor sau *partidul eisenachian*). Deși, în programul partidului se făcea simțită influența lassalleanismului, în general el era construit pe principii marxiste. La congresul de la Eisenach s-a pus „temelia solidă a unui partid muncitoresc cu adevărat social-democrat” (V. I. Lenin. Opere complete, vol. 23, București, Editura politică, 1964, p. 389). — 264, 369.

246 *Bundestag* — organul central al Confederației germane, creat în 1815 la congresul de la Viena. Bundestagul era alcătuit din reprezentanții statelor germane și își avea reședința la Frankfurt pe Main, sub președinția reprezentantului Austriei. Fără a avea funcții de guvern central, acest organ juca un rol contrarevoluționar, intervenind în treburile interne ale statelor germane numai pentru a înăbuși mișcarea revoluționară care lua naștere în aceste state. Bundestagul și-a încetat existența o dată cu Confederația germană, în timpul războiului austro-prusian din 1866. — 265.

247 În 1873—1874 guvernul Bismarck a făcut tentative serioase pentru a provoca un război cu Franța. În acest conflict, guvernul rus s-a situat categoric de partea Franței. Datorită presiunii exercitate asupra guvernului Germaniei de către Rusia, Austria și Anglia, tentativele lui Bismarck au eșuat. — 266.

248 În ianuarie 1882, în Bosnia și Herțegovina, care, prin hotărîrea Congresului de la Berlin (vezi adnotarea 72) au fost ocupate de Austria în 1878, a izbucnit o răscoală provocată de adoptarea de către guvernul austro-ungar în 1881 a legii cu privire la introducerea serviciului militar obligatoriu pe teritoriul ținuturilor ocupate. Mișcarea a cunoscut cea mai mare amploare în prima jumătate a lunii februarie 1882. — 266.

- 249 Este vorba de răscoala de eliberare națională din 1863—1864 izbucnită în ianuarie 1863 pe teritoriile poloneze care aparțineau Rusiei țariste. Răscoala a fost înăbușită de guvernul țarist.
- Răscoala* din Polonia din 1863—1864 a constituit o etapă importantă în lupta de eliberare națională a poporului polonez și a avut o mare importanță internațională. Ea s-a bucurat de caldă simpatie și sprijinul democrației revoluționare ruse și europene. Solidaritatea muncitorilor europeni cu mișcarea de eliberare națională din Polonia a jucat un rol important în crearea premisei pentru înființarea Asociației Internaționale a Muncitorilor (Internaționala I).
- Cartea anonimă, menționată aici de Engels, „Berlin und St. Petersburg. Preussische Beiträge zur Geschichte der Russisch-Deutschen Beziehungen“. Leipzig, 1880, a fost scrisă de publicistul burghez german Eckardt. Anexa a 2-a, la care se referă Engels aici, este consacrată răscoalei poloneze din 1863—1864. — 266.
- 250 Printre numeroșii emigranți revoluționari polonezi care, în zilele Comunei din Paris, au luptat vitejește, umăr la umăr cu proletariatul parizian, Wróblewski și Dembowski — în calitate de comandanți de oști talentați, îndrăzneți și devotați, au fost cei mai cunoscuți. Wróblewski, numit general, a comandat una dintre cele trei armate ale Comunei. Generalul Dembowski, care la început a comandat apărarea unui sector important al frontului, apoi Armata I a Comunei, la începutul lui mai 1871 a fost numit comandant suprem al tuturor forțelor armate ale acesteia. — 266.
- 251 În februarie 1846, în ținuturile poloneze se pregătea o răscoală în scopul eliberării naționale a Poloniei. Principalii inițiatori ai răscoalei au fost democrații revoluționari polonezi (E. Dembowski și alții). Dar, în urma trădării din partea elementelor șleahviste și arestării conducătorilor mișcării de către poliția prusiană, răscoala generală a fost zădărnicită și au avut loc numai acțiuni revoluționare răzlețe. Numai la Cracovia, supusă din 1815 controlului comun al Austriei, Rusiei și Prusiei, răscoala au reputat, la 22 februarie, o victorie și au instituit un guvern național, care a lansat un manifest de desființare a servituților feudale.
- În programul formulat în zilele răscoalei de la Cracovia de către Dembowski, care era exponentul intereselor țărănimii și ale păturilor de jos de la orașe, s-au reflectat și revendicările democrat-revoluționare și socialist-utopiste (înzestrarea cu pământ a celor fără pământ, proiecte de îmbunătățire radicală a situației clasei muncitoare prin înființarea unor ateliere naționale sau „sociale“). Răscoala de la Cracovia a fost înăbușită la începutul lunii martie 1846. În noiembrie 1846 Austria, Prusia și Rusia au semnat un acord prin care Cracovia a fost anexată la Imperiul austriac. — 267.
- 252 Vorbind despre „noua eră“ constituțională, care va fi instaurată în viitor în Germania, Engels face o aluzie la „orientarea liberală“ proclamată de prințul Wilhelm al Prusiei (din 1861 rege al Prusiei) la înscăunarea sa ca prinț regent în octombrie 1858. În 1858 prințul regent a demis guvernul Manteuffel și i-a chemat la putere pe liberalii moderați. În presa burgheză, această orientare a fost intitulată în mod răsunător „era nouă“. În realitate,

- politica lui Wilhelm urmărea exclusiv întărirea pozițiilor monarhiei și iuncherimii prusiene; amăgiți în speranțele lor, burghezii au refuzat să aprobe proiectul de reformă militară prezentat de guvern. În fapt, „era nouă” pregătea dictatura militară fățișă a iuncherimii, instaurată o dată cu venirea la putere a lui Bismarck, în septembrie 1862, punându-se astfel capăt „noii ere”. — 267, 279, 360, 410.
- 253 În scrisoarea către Engels din 1 februarie 1882, Johann Philipp Becker propunea înființarea unei noi organizații internaționale a muncitorilor, după tipul primei Internaționale. — 270.
- 254 Este vorba despre legea adoptată de Adunarea națională franceză la 14 martie 1872; potrivit acestei legi, propusă de ministrul de justiție Dufaure și elaborată de o comisie specială a Adunării naționale franceze, apartenența la Internațională se pedepsea cu închisoare. — 270.
- 255 Fragmente din această scrisoare a lui Engels au fost publicate pentru prima oară în revista „Mouvement Socialiste”, Paris, t. IV, nr. 45 din 1 noiembrie 1900, în articolul lui E. Bernstein „Scrisori nepublicate ale lui Friedrich Engels cu privire la politica socială”. — 273.
- 256 Engels se referă la hotărârea fracțiunii social-democrate din Reichstag (anunțată de redacția lui „Sozialdemokrat” la 1 ianuarie 1882), adoptată în legătură cu cuvântările rostite de deputații social-democrați Blos și Hasenclever (vezi adnotarea 232). — 273.
- 257 Este vorba de situația care se crease după asasinarea țarului Alexandru al II-lea, la 1 martie 1881, de către narodovoliști, când Alexandru al III-lea nu mai părăsea localitatea Gatchina de teamă unor eventuale noi acte teroriste ale Comitetului executiv secret al organizației „Narodnaia Volea”. — 279.
- 258 În timpul vizitei făcute în Franța în iarna anului 1882, la 17 februarie, generalul Skobelev a avut o întâlnire la Paris cu studenții sârbi, la care a ținut o cuvântare despre necesitatea eliberării popoarelor slave din Europa. În această cuvântare, ca și în cuvântările sale ulterioare, care au produs multă vîlvă și neliniște în Europa, Skobelev s-a ridicat foarte categoric împotriva Germaniei, prezicînd inevitabilitatea unui război cu această țară și a militat pentru o apropiere între Rusia și Franța. — 279.
- 259 Vezi *K. Marx și F. Engels. Opere*, vol. 23, București, Editura politică, 1966, capitolul trei „Banii sau circulația mărfurilor”. — 280.
- 260 Este vorba, evident, despre schimbul de opinii dintre Engels și Bernstein în legătură cu lucrarea lui Engels „Bruno Bauer și creștinismul primitiv” (vezi *K. Marx și F. Engels. Opere*, vol. 19, București, Editura politică, p. 316—325). —
- 261 Vezi *K. Marx și F. Engels. Opere*, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 109—159.

- 262 În scrisoarea din 24 februarie 1882 Jenny Longuet îi comunica lui Marx că Eleanor Marx a rupt logodna cu Prosper Lissagaray. — 286.
- 263 Este vorba de articolul lui K. Hirsch „Le Socialisme en Allemagne” publicat în vol. 15 al revistei „La Nouvelle Revue” din martie-aprilie 1882 și semnat „Un socialiste allemand”. — 291, 293.
- 164 Engels se referă la broșura : „The Nationalization of the Land in 1775 and 1882. Being a Lecture delivered at Newcastle-on-Tyne, by Thomas Spence, 1775. Reprinted and edited, with notes and introduction, by H. M. Hyndman, 1882”. Londra. Manchester, 1882. — 292.
- 265 Este vorba de „*legea de aramă a salariului*” formulată de Lassalle în broșura sa : „Offnes Antwortschreiben an das Central-Comité zur Berufung eines Allgemeinen Deutschen Arbeitercongresses zu Leipzig”. Zürich, 1863, p. 15—16.
În legătură cu critica făcută de Marx și Engels legii formulate de Lassalle, vezi K. Marx și F. Engels, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 25—27.
- Vorbind aici de afirmațiile făcute de economiștii burghezi Ricardo și Turgot referitor la legea cu privire la salariul minim, Marx are în vedere lucrările : Ricardo, D. „On the principles of political economy, and taxation”. Third edition, London, 1821, p. 73—499 și Turgot. „Réflexions sur la formation et la distribution des richesses (1766)”. In : Oeuvres de Turgot. Nouvelle édition par E. Daire, Tome premier. Paris, 1844, p. 10. Vezi critica concepțiilor lui Ricardo și Turgot în această problemă, în special, în lucrarea lui Marx „Teorii asupra plusvalorii”, București, Editura politică, partea I, 1959, p. 17—22 și partea a II-a, București, Editura politică, 1960, p. 340—361). — 293, 355.
- 266 În manuscris ultimul paragraf al scrisorii lipsește ; el s-a păstrat în revista „Nacealo” nr. 5 din 1899. — 296.
- 267 Este vorba de corectura prefeței lui Marx și Engels la a doua ediție în limba rusă a „Manifestului Partidului Comunist” ; inițiativa pregătirii acestei ediții îi aparține lui G. V. Plehanov. Acesta s-a adresat lui P. Lavrov, care se afla în relații de prietenie cu Marx și Engels pentru a-i ruga să scrie prefața. Prefața a fost scrisă de Marx și Engels la 21 ianuarie 1882 ; la 23 ianuarie ei au trimis lui Lavrov textul. Prefața a fost publicată pentru prima oară în revista „Narodnaia Volea” din 5 februarie 1882, în limba rusă. Ediția separată a „Manifestului Partidului Comunist” (în traducerea lui Plehanov), cu o prefață de Marx și Engels, a apărut în 1882 la Geneva în editura „Biblioteca social-revoluționară rusă”.

Engels nu a reușit să obțină de la Lavrov originalul în limba germană al traducerii, întrucât acesta rămăsese printre hîrțile lui Lavrov la Paris (în acea perioadă, la insistențele guvernului țarist, Lavrov a fost expulzat din Paris și s-a mutat la Londra). Lavrov i-a trimis lui Engels o copie după original abia la 17 aprilie, dar încă la 13 aprilie 1882 în nr. 16 al lui „Sozialdemokrat” a apărut o traducere după textul rus, publicată în revista „Narod-

naia Volea"; această traducere, făcută de un rus necunoscut, nu l-a satisfăcut pe Engels (vezi volumul de față, p. 307—308).

Ulterior, manuscrisul originalului în limba germană al prefeței a fost găsit; facsimilul lui a fost publicat în ediția rusă a „Manifestului Partidului Comunist” din 1948. — 297, 307.

- 268 La Londra, la adresa: 6, Rose Street. Soho square, W., își avea sediul Clubul muncitoresc social-democrat, alcătuit, în deceniul al 9-lea, din secțiile germană și engleză; secția germană era prima filială a Asociației culturale comuniste a muncitorilor germani de la Londra și întreținea strânse legături cu „Freiheit” — ziarul emigrantului anarhist german Most. — 298.
- 269 Engels se referă la repetatele atacuri la care s-au dat Most și adepții lui, în paginile publicației „Freiheit” împotriva politicii și tacticii partidului social-democrat din Germania și a poziției pe care se situau deputații din fracțiunea social-democrată în Reichstagul german. În special în ajunul alegerilor pentru Reichstag din 1881, Most i-a îndemnat pe adepții lui din Germania să facă tot posibilul pentru ca Bebel și Liebknecht să nu fie aleși în Reichstag. (Vezi critica poziției lui Most și a publicației „Freiheit” în *K. Marx și F. Engels. Opere*, vol. 34, București, Editura politică, 1982, p. 331, 357, 383). — 298.
- 270 Este vorba de Asociația culturală comunistă a muncitorilor germani de la Londra (vezi adnotarea 152), care în deceniul al 9-lea își avea sediul la 49, Tottenham street, în West-End, Londra. — 298, 358.
- 271 Laura Lafargue a plecat la Eastbourne în perioada în care acolo se afla Marx împreună cu soția sa Jenny Marx (sfârșitul lui iunie — aproximativ 20 iulie 1881). — 299.
- 272 Este vorba de societatea franceză de asigurări „L'Union Nationale”, unde lucra pe atunci Paul Lafargue. — 302.
- 273 Este vorba de articolul lui P. Lafargue publicat în traducere rusă „Dvijenie pozemelnoi sobstvennosti vo Franții” în revista „Ustoi” nr. 3—4 și 6 pe 1882.
- În scrisoarea către Marx din 20 martie 1882, Laura îi scria că a doua parte a articolului nu ajunsese încă la Petersburg și că redactorul revistei o aștepta pentru a publica prima parte. — 302.
- 274 Este vorba de campania, soldată cu un eșec, întreprinsă de împăratul Carol al V-lea în 1541 în Algeria (care pe atunci făcea parte din Imperiul otoman) sub pretextul luptei împotriva piraiților care se statorniciseră acolo. Suferind o înfringere din partea armatelor turce în apropiere de orașul Alger, armatele spaniole au fost alungate din toate punctele fortificate ale țării. — 303.
- 275 La începutul lunii aprilie 1882 deputatul social-democrat Bruno Geiser a primit o scrisoare anonimă de provocare de la New York, în care se pretindea că în Germania se pregătește o insurecție. Geiser a comunicat poliției conținutul scrisorii și a publicat o declarație în care spunea că social-democrația germană nu urmă-

- rește nicidecum dezlănțuirea unei revoluții în Germania. În articolul de fond din nr. 16 din 13 aprilie 1882, sub titlul „Bekannt Farbe!”, ziarul „Sozialdemokrat” a criticat cu vehemență declarația lui Geiser, arătând că, dimpotrivă, partidul și-a pus ca sarcină să grăbească dezlănțuirea unei revoluții în Germania. — 308.
- 276 Este vorba de corespondența apărută în nr. 109 al lui „Kölnische Zeitung” din 20 aprilie 1882, intitulată „Constantinopel”; corespondența demasca mașinațiile de speculă ale cunoscutului speculant în afaceri de căi ferate, baronul Moritz Hirsch, căruia Turcia îi acordase concesiunea căilor ferate. — 308.
- 277 Pînă în prezent nu s-a găsit scrisoarea lui Darwin către Marx, de care amintește aici Engels și pe care a menționat-o Longuet în necrologul publicat la moartea lui Darwin, în ziarul „La Justice”; necrologul a fost reprodus sub titlul „Darwin” în nr. 18 al ziarului „Sozialdemokrat” din 27 aprilie 1882. — 311.
- 278 În urma creșterii nemulțumirii în rîndul maselor populare irlandeze, guvernul Gladstone a fost nevoit să facă unele concesii, anulînd măsurile excepționale introduse în țară în 1881 (vezi adnotarea 160). La 2 mai 1882 au fost eliberați din închisoare deputații irlandezi în parlament, adepți ai home-rule-ului (autogovernării) — Parnell, Davitt, Dillon, O’Kelly; în același timp, au fost schimbați din funcții „partizanii măsurilor excepționale”, care și-au dat demisia — vice-regele Irlandei F. T. Cowper — (nepotul lui W. Cowper-Temple, fiul adoptiv al lui Palmerston) și ministrul pentru problemele Irlandei, Forster, în locul căruia a fost numit lordul Cavendish. — 311.
- 279 Engels face aluzie la numeroasele acte teroriste, care au fost provocate de situația grea a arendașilor irlandezi și care au marcat anul 1882 în Irlanda: în cursul acestui an s-a dublat numărul asasinatelor în rîndul landlorzilor, agenților lor, funcționarilor de stat englezi și altor persoane. — 312.
- 280 Un mic fragment din această scrisoare a lui Engels a fost publicat pentru prima oară în cartea: „Friedrich Engels. Politisches Vermächtnis. Aus unveröffentlichten Briefen”. Berlin, 1920. — 317.
- 281 Este vorba de articolul din „Sozialdemokrat” îndreptat împotriva poziției oportuniste a deputaților social-democrați Hasenclever și Bloș (vezi adnotarea 232). În legătură cu acest articol, social-democratul Breuel a publicat în „Sozialdemokrat” două scrisori deschise (în nr. 4 din 19 ianuarie și în nr. 9 din 23 februarie), în care învinuie ziarul de lipsă de obiectivitate, alunecare spre anarhism etc. și declara că el împărtășește punctul de vedere al lui Bloș și Hasenclever. Lui Breuel i s-a dat riposta în nr. 4, 5 și 9 ale lui „Sozialdemokrat” din 19, 26 ianuarie și 23 februarie 1882. — 381.
- 282 Aici și mai departe, Marx se referă ironic la opereta lui Offenbach „Die Herzogin von Gerolstein”; în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, rolul principal în această operetă era interpre-

- tat de celebra actriță și cîntăreață franceză Hortense Schneider. — 324.
- 283 Engels îi compară în mod ironic pe deputații social-democrați de orientare oportunistă din Reichstag cu constituționaliiștii burgezi din perioada revoluției din 1848—1849 din Germania, cărora republicanii democrați le-au dat pe atunci porecla de „tinguitorii” (Heuler). — 329.
- 284 Este vorba de articolul social-democraților reformiști K. Höchberg, E. Bernstein și K. Schramm publicat sub titlul: „Rückblicke auf die sozialistische Bewegung in Deutschland” în volumul I al revistei „Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik”, care a apărut la Zürich în august 1879. Articolul constituie o declarație-program a orientării oportuniste din cadrul partidului social-democrat german, după introducerea în Germania, în octombrie 1878, a legii împotriva socialiștilor. Acest articol reformist a fost supus unei analize amănunțite și unei critici nimicitoare de către Marx și Engels în „Scrisoare circulară către Bebel, Liebknecht, Bracke și alții” (cap. III „Manifestul treimii din Zürich”: vezi *K. Marx și F. Engels*. Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 172—180, precum și vol. 34, 1982, p. 348—355). — 330, 331, 339, 438.
- 285 „Banda pucioasei” — denumirea dată în deceniul al 8-lea al secolului al XVIII-lea unei societăți studențești de la Universitatea din Jena care avea o proastă reputație din pricina scandalurilor provocate de membrii ei. Ulterior, expresia de „banda pucioasei” a devenit peiorativă. În 1849—1850, sub denumirea hazlie de „banda pucioasei” era cunoscut la Geneva un cerc de emigranți mic-burgezi germani. În 1859 Karl Vogt, democrat mic-burgez și agent bonapartist a făcut în articolele lui calomniatoare o legătură între activitatea acestei „bande a pucioasei” și Marx și adepții lui. Marx a respins această calomnie în cunoscutul său pamflet „Domnul Vogt” (vezi *K. Marx și F. Engels*. Opere, vol. 14, București, Editura politică, 1963, p. 428—437). — 331.
- 286 Episodul relatat de Engels s-a petrecut în timpul răscoalei din Baden-Palatinat, sud-vestul Germaniei, în mai-iulie 1849, la care a participat și el; în legătură cu aceasta, vezi lucrarea lui „Campania germană pentru constituția imperiului” (vezi *K. Marx și F. Engels*. Opere, vol 7, București, Editura politică, 1960, p. 115—211). — 331.
- 287 Engels a publicat pentru prima oară sub numele său în „Sozialdemokrat”, în nr. 50 din 8 decembrie 1881; este vorba de articolul-necrolog „Jenny Marx, născută von Westphalen” (vezi *K. Marx și F. Engels*. Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 309—311). El considera însă că articolul „Bruno Bauer și creștinismul primitiv” (vezi op. cit., p. 316—325) este primul său articol publicat oficial în ziar (în nr. 19 din 4 mai 1882), în calitate de colaborator al ziarului. — 332.
- 288 Este vorba de congresul Uniunii federative a centrului (vezi adnotarea 243), care a avut loc la 14—21 mai 1882, la Paris; reprezentanții grupului „Égalité”, care au venit la congres, au fost

excluși din partid. În nr. 23 din 1 iunie 1882, în nota „Frankreich“, ziarul „Sozialdemokrat“ a condamnat hotărîrea luată la congres; pasajul din această notă menționat în scrisoarea de față a fost tradus în nr. 27, seria a 3-a, a lui „Égalité“ din 11 iunie 1882. Pînă în prezent numărul din „Prolétaire“ în care a fost publicat răspunsul la această notă nu a fost găsit. — 333.

- 289 Această scrisoare se ocupă în special de problematica articolului de fond „Die Situation in Irland“ publicat de Eduard Bernstein în „Sozialdemokrat“ din 18 mai 1882 sub pseudonimul Leo. Fără a cere permisiunea lui Engels, Wilhelm Liebknecht a citat, cu modificări redacționale, partea cea mai importantă din scrisoare în articolul „Zur irischen Frage“ publicat în „Sozialdemokrat“ din 13 iulie 1882. La începutul articolului a adăugat următoarea observație: „Un prieten al Irlandei, care cunoaște, ca puțini alții țara și poporul, ne scrie din Londra cele ce urmează în câteva puncte fiind în dezacord cu cele afirmate în nr. 21 al ziarului „Sozialdemokrat“. Manuscrisul părții publicate a scrisorii lui Engels s-a pierdut; manuscrisul părții finale care s-a păstrat începe cu cuvintele: „o pură prostie, o pură „propagande par le fait“ bakunistă, fanfaroană, lipsită de scop“. În scrisoarea către Bernstein din 9 august 1882, Engels se plîngea de lipsa de tact de care a dat dovadă Liebknecht (vezi volumul de față, p. 344—346). Pentru datarea exactă a scrisorii extrem de prețioase au fost indicațiile prof. dr. Helmut Hirsch de la Institutul internațional de științe sociale din Amsterdam. — 333, 344.

- 290 *Ribbonmen* — participanți la mișcarea — apărută la sfîrșitul secolului al XVIII-lea în Irlanda de nord — a țărănilor irlandezi uniți în organizații secrete (membrii acestor organizații purtau, ca emblemă, o fișie de pînză verde). Ribbon-iștii atacau conacele proprietarilor funciari, organizau atentate împotriva celor mai ostili landlorzi și administratori.

White boys — denumire dată participanților la mișcarea țărănească din Irlanda care în deceniul al 7-lea al secolului al XVIII-lea s-a transformat într-o amplă răscoală împotriva asupririi landlorzilor englezi (pentru a nu fi recunoscuți, membrii organizației, care atacau de obicei noaptea, își ungeau obrazul cu vopsea neagră și se îmbrăcau cu cămăși albe). În secolul al XIX-lea asociațiile băieților albi s-au contopit în multe cazuri cu organizațiile ribbon-iștilor, iar o parte din asociații au continuat să acționeze sub vechea denumire pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea.

Captain Rock (denumire comună dată membrilor diferitelor asociații țărănești secrete care au apărut și au acționat în Irlanda din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și în cursul primei jumătăți a secolului al XIX-lea împotriva asupriturilor englezi.

Captain Moonlight — pseudonim cu care erau semnate de obicei scrisorile de avertisment pe care asociația secretă a ribbon-iștilor le trimitea landlorzilor etc. — 334.

- 291 *Emanciparea catolicilor* — abolirea în 1829, de către parlamentul englez, a îngrădirilor drepturilor politice ale catolicilor. Catolicii în

- majoritate irlandezi, au obținut dreptul de a fi aleși în parlament și de a ocupa unele funcții guvernamentale. Totodată censul electoral de avere a fost mărit de cinci ori. Prin această manevră, clasele conducătoare din Anglia urmăreau să atragă de partea lor vîrfurile burgheziei irlandeze și pe proprietarii funciari catolici și astfel să scindeze mișcarea națională irlandeză. — 334.
- 292 În legătură cu *fenianismul*, vezi adnotarea 47. — 334.
- 293 *Afacerea Alabama* — conflictul izbucnit între S.U.A. și Anglia în legătură cu ajutorul militar acordat de aceasta din urmă statelor din sud în timpul războiului civil din America din 1861—1865. Acționînd în interesul fabricanților de textile din țară și căutînd să împiedice dezvoltarea industriei în S.U.A. guvernul englez a construit și echipat pentru statele sudice vase de război care au pricinuit daune importante comerțului statelor din nord. Printre acestea era și vasul-corsar „Alabama”, care a scufundat circa 70 de vase ale nordiștilor. După încheierea războiului, guvernul S.U.A. a cerut guvernului englez să plătească despăgubiri complete pentru pagubele pricinuite de „Alabama” și de celelalte vase-corsar avutului cetățenilor americani. Comisia înrunită în această problemă la Washington la 8 mai 1871 a hotărît transferarea afacerii Alabama Tribunalului de arbitraj de la Geneva. Potrivit sentinței acestui tribunal, Anglia era obligată să plătească S.U.A. cu începere de la 14 septembrie 1872, suma de 15,5 milioane dolari. Vrînd să-și asigure neamestecul S.U.A. în problema irlandeză și să obțină din partea lor refuzul de a acorda sprijin revoluționarilor irlandezi, Anglia a cedat și s-a supus hotărîrii tribunalului. — 335.
- 294 Aluzie la săptămînalul „Freiheit”, care era editat la Londra de către anarhistul german, emigrantul Johann Most și al cărui redactor era Karl Schmidt. Caracteristice pentru acest săptămînal erau frazele ultrarevoluționare și atacurile grosolane la adresa politicii și tacticii Partidului muncitoresc socialist din Germania și a militanților săi. — 337.
- 295 Este vorba de evenimentele legate de congresul Uniunii federative a Centrului din 14—21 mai 1882 (vezi adnotarea 288).
În legătură cu *Comitetul național*, vezi adnotarea 29. — 337.
- 296 Engels se referă la articolul său „Bruno Bauer și creștinismul primitiv”; data exactă a publicării articolului — 4 și 11 mai 1882 în nr. 19 și 20 ale ziarului „Sozialdemokrat” (vezi *K. Marx și F. Engels*. Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 316, 325). — 339.
- 297 Este vorba de broșura lui J. Most: „Kapital und Arbeit. Ein populärer Auszug aus «Das Kapital» von Karl Marx” 2 Aufl., Chemnitz (1876); prima ediție a acestei broșuri a apărut la Chemnitz în 1873. În cea de-a doua ediție a broșurii Marx a introdus cu colaborarea lui Engels și la rugămintea lui W. Liebknecht cîteva modificări și completări. În legătură cu opinia lui Marx asupra acestei ediții, vezi scrisoarea lui Engels către Van Patten din 18 apri-

- lie 1883 (vezi *Marx-Engels. Werke*, Bd. 36 Dietz Verlag, Berlin, 1967, S. 11—12). — 341.
- 298 Este vorba de ediția a doua rusă a lucrării lui Marx și Engels „Manifestul Partidului Comunist“, apărută în traducerea lui G. V. Plehanov în 1882 la Geneva. — 342.
- 299 Un mare fragment din această scrisoare a lui Engels a fost publicat pentru prima oară în revista „Mouvement Socialiste“, Paris, t. IV, nr. 45, din 1 noiembrie 1900, în articolul lui E. Bernstein „Scrisori nepublicate ale lui Friedrich Engels cu privire la politica socială“. — 344.
- 300 Este vorba de ediția franceză a lucrării lui Engels „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință“.
- La rugămintea lui P. Lafargue, în 1880 Engels a prelucrat trei capitole din „Anti-Dühring“ (capitolul I al „Introducerii“ și capitolele I și II ale secțiunii a III-a) într-o lucrare populară de sine stătătoare, care a apărut în traducerea lui Lafargue, mai întâi în publicația socialistă franceză „Revue socialiste“, sub titlul „Le Socialisme utopique et le socialisme scientifique“; în același an, lucrarea a fost editată în limba franceză sub formă de broșură separată. În legătură cu prima ediție germană a acestei lucrări, despre care vorbește Engels aici și care a apărut în 1883, vezi adnotarea 343. — 344, 364, 379, 391.
- 301 În legătură cu problema egipteană, vezi adnotarea 57.
- Aici Engels se referă la articolul „Die Sozialdemokratie und die egyptische Frage“ publicat de redacția ziarului „Sozialdemokrat“ (în nr. 32 din 3 august 1882). În acest articol era aprobată rezoluția adoptată la adunarea organizată de guesdiști la Paris în semn de protest împotriva bombardării orașului Alexandria de către englezi. Rezoluția exprima simpatia față de Arabi Pașa și față de „Partidul național“. — 345.
- 302 *Kecliv* — titlul cirmuitoarelor ereditari ai Egiptului în 1866—1914. — 345.
- 303 *Felah* — țăran din Egipt. Felahii constituiau cea mai de jos clasă exploatată a populației sătești din Egipt. — 345.
- 304 Materialul promis de Engels pentru un foileton era un vechi cîntec popular englez „Vicarul din Bray“, tradus de el la începutul lunii septembrie 1882 din limba engleză în limba germană; traducerea acestui cîntec însoțită de Engels de o explicație a semnificației lui politice pentru Germania, a fost publicată sub semnătura lui Engels în nr. 37 al ziarului „Sozialdemokrat“ din 7 septembrie 1882 (vezi *K. Marx și F. Engels. Opere*, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 329—331). — 346.
- 305 Un fragment din această scrisoare a lui Engels a fost publicat pentru prima oară în: „Briefe und Auszüge aus Briefen von John. Phil. Becker, Jos. Dietzgen, Friedrich Engels, Karl Marx u.A. an F. A. Sorge und Andere“. Stuttgart, 1906. — 346.

- 306 Engels și-a încetat activitatea la firma comercială din Manchester la 1 iulie 1869 și la 20 septembrie 1870 s-a stabilit la Londra. — 348.
- 307 Un mare fragment din această scrisoare a fost publicat pentru prima oară sub formă de anexă în broșura lui K. Kautsky: „Sozialismus und Kolonialpolitik“, Berlin, 1907. — 351.
- 308 Această scrisoare constituie un răspuns la scrisoarea lui Kautsky către Engels din 11 mai 1882; Kautsky îl ruga pe Engels să-și spună părerea în legătură cu problema colonială, în special, despre soarta pe care o vor avea coloniile din Asia după victoria proletariatuului european. În scrisoarea sa Kautsky afirma printre altele că pentru proletariatul englez și pentru India ar fi reciproc „avantajos“ dacă India ar rămâne în componența posesiunilor engleze. — 351.
- 309 Engels nu a realizat planul expus aici de a scrie și a publica o serie de articole sau broșuri despre Bismarck și Lassalle. — 354.
- 310 Expresia „venitul integral provenit din muncă pentru muncitor“ a fost formulată pentru prima oară de Lassalle în lucrarea: „Herr Bastiat-Schulze von Delitzsch, der ökonomische Julian, oder: Capital und Arbeit“, Berlin 1864, p. 199—200.
Vezi critica detaliată făcută de Marx acestei expresii a lui Lassalle în *K. Marx și F. Engels*. Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 18—22. — 355.
- 311 Este vorba de unificarea celor două partide muncitorești germane — eisenachienii și lassalleenii (vezi adnotarea 245), care a avut loc la congresul de unificare de la Gotha, din 22—27 mai 1875.
Aprobind unirea celor două partide muncitorești, Marx și Engels considerau însă că ea trebuie să fie realizată pe o bază principială sănătoasă, fără ca în problemele teoretice și politice să se facă concesii lassalleenilor, care-și pierduseră influența în rîndul maselor muncitoare. Părerea comună a lui Marx și Engels în această problemă a fost exprimată în scrisoarea lui Engels către A. Bebel din 18—28 martie 1875 și în cea a lui Marx către W. Bracke din 5 mai 1875 (vezi *K. Marx și F. Engels*. Opere, vol. 34, București, Editura politică, 1982, p. 118—124 și p. 129—130) precum și în „Critica programului de la Gotha“ scrisă de Marx (vezi *K. Marx și F. Engels*. Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 11—34). În pofida criticii expuse în aceste documente, a proiectului de program al viitorului partid muncitoresc social-democrat unificat din Germania care conținea o serie întregă de teze false neștiințifice și de concesii făcute lassalleanismului, programul a fost adoptat la congres numai cu mici modificări. — 355, 369.
- 312 La Congresul de la Gotha al Partidului muncitoresc-socialist din Germania (27—29 mai 1877), în ședința din 29 mai, adepții lui Dühring au încercat să obțină interzicerea publicării în paginile organului central al partidului — ziarul „Vorwärts“ — a lucrării lui Engels „Anti-Dühring“. J. Most a propus ca articole „de

- felul articolelor critice publicate în ultimele luni de Engels împotriva lui Dühring să nu mai fie publicate pe viitor în organul central al partidului. Același lucru l-a cerut și J. Walteich. A. Bebel a prezentat o propunere de compromis: articolele lui Engels îndreptate împotriva lui Dühring să nu mai fie publicate în ziarul „Vorwärts”, ci sub formă de broșuri în editura „Vorwärts”; de asemenea, ziarul să suspende publicarea oricăror discuții în legătură cu această problemă litigioasă. W. Liebknecht s-a ridicat cu hotărâre împotriva propunerii lui Most și a afirmațiilor lui Walteich. În calitate de redactor al lui „Vorwärts”, el a amintit că hotărârea cu privire la publicarea acestor articole a fost adoptată de congresul precedent, că, după apariția „Capitalului” lui Marx, aceste articole împotriva lui Dühring constituiau cea mai importantă lucrare științifică a partidului și că, din punctul de vedere al intereselor acestuia, ele erau necesare. Liebknecht a adus un amendament la propunerea lui Bebel: lucrările de acest gen să fie publicate într-un supliment științific la „Vorwärts”, sau în revista „Zukunft”, sau sub formă de broșură. Congresul a adoptat propunerea lui Bebel cu amendamentul adus de Liebknecht. Secțiunile a II-a și a III-a din „Anti-Dühring” au fost publicate într-un supliment al ziarului „Vorwärts”. — 355.
- 313 Este vorba de cele două articole ale lui Vollmar, publicate fără semnătură în nr. 34 și 35 ale ziarului „Sozialdemokrat” din 17 și 24 august 1882, sub titlul „Aufhebung des Ausnahmegesetzes?” În același an articolele au fost publicate sub formă de broșură la Hottingen-Zürich, cu titlul „Aufhebung des Sozialistengesetzes? Ein Wort zur Taktik der deutschem Sozialdemokratie”, semnată cu pseudonimul Surtur. — 356, 365, 376, 379, 384.
- 314 Engels se referă la cântecul popular englez „Vicarul din Bray”, tradus de el (vezi adnotarea 304), care era însoțit de o melodie populară. — 356.
- 315 Un fragment din această scrisoare a fost publicat pentru prima oară în revista „Mouvement Socialiste”, Paris, t. IV, nr. 45 din 1 noiembrie 1900, în articolul lui E. Bernstein, „Scrisori nepublicate ale lui Friedrich Engels cu privire la politica socială”. — 359.
- 316 Introducerea la ediția franceză a broșurii lui F. Engels „Dezvoltarea socialismului de la utopic la știință” a fost scrisă de Marx în jurul datei de 4—5 mai 1880. În broșură, introducerea a apărut sub semnătura lui Lafargue, care a pregătit traducerea în limba franceză a acestei lucrări a lui Engels. În manuscrisul descoperit de curînd, există o însemnare adresată lui Lafargue, căruia Marx îi comunică că a scris introducerea consultîndu-se în prealabil cu Engels și îl roagă: „Stilizează, dar nu modifica conținutul”. În introducerea este dată o biografie foarte elogioasă a lui Engels. (Vezi *K. Marx și F. Engels*. Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 246—250). — 360.
- 317 Engels nu a realizat planul de a scrie această broșură. — 360.

- 318 Marx și Engels au scris în repetate rânduri, în 1848—1849, despre problema impozitelor în paginile lui „Neue Rheinische Zeitung”. De pildă, în articolele „Nici un fel de impozite!!!”, „Apel”, „Procesul împotriva comitetului districtual al democraților din Renania. Pledoaria lui Marx” etc. (vezi *K. Marx și F. Engels. Opere*, vol. 6, București, Editura politică, 1959, p. 34, 37, 265—284). În 1850 Marx s-a referit la problema impozitelor în lucrarea „Luptele de clasă în Franța”, de asemenea, împreună cu Engels în lucrarea „Adresa Organului central către Liga comunistilor. Martie 1850”. (Vezi *K. Marx și F. Engels. Opere*, vol. 7, București, Editura politică, 1960, p. 9—113 și 331—338). — 360.
- 319 Este vorba de Asociația culturală comunistă a muncitorilor germani de la Londra (vezi adnotarea 152). — 361.
- 320 Este vorba de Asociația culturală comunistă a muncitorilor germani de la Londra (vezi adnotarea 152). — 362.
- 321 Este vorba de cotropirea Egiptului de către Anglia (vezi adnotarea 57). — 363.
- 322 Aluzie la știrea despre moartea lui Marx, apărută în ziarele burghize din Germania, la sfârșitul anului 1881. — 364.
- 323 Referindu-se în glumă la legenda biblică a fugii evreilor din robia egipteană, Engels are în vedere băncile familiei Rothschild din Anglia și din Franța (Erlanger era reprezentantul Rothschildilor în Egipt), care se numărau printre inspiratorii „controlului” financiar asupra Egiptului (vezi adnotarea 57). Astfel, încă în 1875, cu ajutorul băncii Rothschildilor, primul-ministru al Angliei, Disraeli, a obținut pentru guvernul englez acțiunile canalului de Suez care aparțineau Keditivului Egiptului. — 365.
- 324 Un mic fragment din această scrisoare a fost publicat pentru prima oară în revista „Mouvement Socialiste”, Paris, t. IV, nr. 45, din 1 noiembrie 1900, în articolul lui E. Bernstein „Scrisori nepublicate ale lui Friedrich Engels cu privire la politica socială”. — 367.
- 325 Este vorba de hotărîrea Congresului de la Reims cu privire la programul partidului (vezi adnotarea 223) și a Congresului de la Paris al Uniunii federative a centrului (vezi adnotarea 288). — 368.
- 326 Engels se referă la fundamentarea teoretică a programului Partidului muncitoresc francez realizată în 1880 de Marx și adoptată fără modificări la Congresul de la Havre al partidului (noiembrie 1830). Partea practică a programului, elaborată de Marx, Engels, Guesde și Lafargue a fost adoptată de congres cu unele amendamente, care o înrăutățeau, introduse de Malon. — 368.
- 327 *Radicalii* — în ultimele două decenii ale secolului trecut, grup parlamentar în Franța, care s-a desprins de partidul burghez al republicanilor moderați („oportuniștii”), a continuat să susțină o serie de revendicări burghezo-democratice, la care renunțase acest

- partid de fapt : desființarea senatului, separarea bisericii de stat, introducerea impozitului progresiv pe venit etc. Pentru a atrage de partea sa masele de alegători, acest grup cerea de asemenea reducerea zilei de lucru, pensii pentru invalizi, precum și alte măsuri cu caracter social-economic. Liderul radicalilor era Clémenceau. În 1901 radicalii s-au constituit din punct de vedere organizatoric într-un partid care exprima în special interesele burgheziei mici și mijlocii. — 368.
- 328 Aluzie la al doilea articol al lui Vollmar „Aufhebung des Ausnahmegesetzes?” (vezi adnotarea 313). — 368.
- 329 Materialul anexat de Engels la scrisoare nu s-a păstrat. — 370.
- 330 Aluzie la intrigile țesute de Lissagaray cu scopul de a acapara ziarul „Citoyen”. În urma acestor intrigi, redacția alcătuită din adepți ai lui Guesde, a fost îndepărtată, iar ziarul a primit o nouă denumire — „Le Citoyen et la Bataille”. Dar guesdiștii au înființat imediat un mare cotidian sub vechiul nume „Citoyen”, care a fost schimbat în repetate rânduri, pînă cînd ziarul a fost numit „Égalité” (vezi volumul de față, p. 371—372, 373—374). — 371, 383.
- 331 *Lovitură à la Jarnac* — lovitură mișelească. La 13 martie 1569, în lupta dintre catolici și hughenoti de la Jarnac (oraș în Franța, departamentul Charente), prințul de Condé, conducătorul politic și militar al hughenoților, care era rănit, a fost luat prizonier și împușcat. — 371.
- 332 Este vorba de provocarea la duel a lui Paul Lafargue de către Prosper Lissagaray ; comparîndu-l pe acesta din urmă cu ziaristul Granier de Cassagnac, om politic francez, Engels făcea o aluzie ironică la atacurile vehemente în presă ale lui Cassagnac, care au avut ca urmare o serie de dueli și urmăriri în justiție. — 371.
- 333 Este vorba de marea grevă a minerilor din Montceau-les-Mines (Franța) din octombrie 1882. Greva a fost provocată de deprimarea economică care a înrăutățit mult situația clasei muncitoare. În timpul grevei, un rol provocator a jucat Brénise care acționa din însărcinarea prefectului de poliție Andrieux ; acesta subvenționa ziarul anarhist „La Révolution Sociale” și, prin intermediul provocatorilor lui, a săvîrșit o serie de acte teroriste în această regiune. — 374, 406.
- 334 C. J. Garcia, corespondentul din Londra al ziarului „Sozialdemokrat”, era secretarul unei mici asociații democratice din cartierul Merylebone al Londrei ; asociația se numea Merylebone Central Democratic Association și își avea sediul în Grafton Street East, W.C., the University Hotel. — 374.
- 335 „*Haupt-Chef*” („comandant suprem”) — așa l-a numit, la procesul de la Köln din 1852 al Ligii comunistilor, unul dintre funcționarii poliției prusiene, Stieber, pe agentul provocator Cherval căutînd

- să-i atribuie în scop provocator rolul de conducător al Ligii și să creeze astfel aparența că acesta ar fi întreținut legături cu Marx și cu acuzații de la proces (în legătură cu aceasta, vezi pamfletul lui K. Marx „Dezvăluiri asupra procesului comuniștilor de la Colonia” în *K. Marx și F. Engels. Opere*, vol. 8, București, Editura politică, 1960, p. 443—457). — 375.
- 336 W. Liebknecht a stat în închisoare începând din 15 octombrie 1882; Bebel a fost condamnat la 1 noiembrie 1882 și și-a executat pedeapsa în închisoarea din Leipzig pînă la data de 9 martie 1883. — 375, 377.
- 337 Un mic fragment din această scrisoare a fost publicat pentru prima oară în : „Friedrich Engels. Politisches Vermächtnis. Aus unveröffentlichten Briefen”, Berlin 1920. — 376.
- 338 Potrivit legendei biblice, în timpul fugii evreilor din robia egipteană, cei mai slabi de înger dintre ei, din pricina greutăților drumului și a foametei, au început să regrete zilele petrecute în captivitate, cînd cel puțin erau sătui. Expresia „a regreta oalele cu carne din Egipt” a devenit zicală. — 376.
- 339 Engels se referă la articolul lui A. Bebel „Aufhebung des Sozialistengesetzes?”, publicat în „Sozialdemokrat” nr. 42 din 12 octombrie 1882 și îndreptat împotriva celor două articole ale lui Vollmar, apărute mai întîi în „Sozialdemokrat”, apoi sub formă de broșură (vezi adnotarea 313). Bebel a supus unei critici aspre, în special, cel de-al doilea articol al lui Vollmar, în care autorul îndemna la adoptarea unei tactici puciste și a organizării secrete a partidului. Bebel a condamnat această tactică, socotind-o inaplicabilă și funestă pentru partid. În scrisoarea către Engels din 1 octombrie 1882 el arăta că tonul imprudent și limbajul folosit în articole de felul celor ale lui Vollmar, ar putea provoca jertfe inutile în rîndurile partidului. — 376, 384.
- 340 Teza lui Lassalle cu privire la „o singură masă reacționară” a intrat în programul partidului social-democrat din Germania, adoptat la congresul de la Gotha (vezi adnotarea 311). În program se spunea : „Eliberarea muncii trebuie să fie opera clasei muncitoare, față de care toate celelalte clase constituie doar o singură masă reacționară”. Vezi critica acestei teze a lui Lassalle în lucrarea lui Marx „Critica Programului de la Gotha” (vezi *K. Marx și F. Engels. Opere*, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 23). În această scrisoare Engels folosește expresia „masă reacționară unică (cinzigen)”. — 376, 384.
- 341 În legătură cu articolul lui Bebel împotriva articolelor lui Vollmar, apărute în broșură sub pseudonimul Surtur (vezi adnotarea 313), social-democratul german de dreapta L. Viereck a declarat în paginile ziarului editat de el, „Süddeutsche Post”, că această broșură, în general, nu are nimic comun cu părerea partidului. În nr. 44 din 26 octombrie 1882 redacția lui „Sozialdemokrat” a publicat un protest împotriva declarației lui Viereck, subliniind că articolele care au intrat în broșură au fost scrise de un membru

- al partidului și au fost publicate inițial în organul partidului. — 377.
- 342 Articolul lui Léon Picard cu privire la germanii din Paris, menționat aici, și publicat în „Citoyen” din 3 septembrie 1882, sub titlul „L'affaire de la rue Saint-Marc”, era scris într-un spirit șovinist și a fost dezavuat de redacția ziarului; după cum se vede, însă, din scrisoarea lui Engels către Bernstein din 4 noiembrie 1882, care constituie un răspuns la o scrisoare, încă negăsită, a lui Bernstein către Engels, articolul a provocat nemulțumirea imigranților germani împotriva guesdiștilor (în legătură cu aceasta, vezi amănunte în volumul de față, p. 386—387). — 379, 381.
- 343 În afară de completările și modificările introduse direct în textul primei ediții germane a broșurii „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință” din 1883, Engels a scris pentru această ediție o prefață specială (vezi *K. Marx și F. Engels. Opere*, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 332—334) și a adăugat ca anexă, la broșură, schița „Mărca”, despre apariția și dezvoltarea proprietății funciare în Germania (vezi op. cit., p. 339—357). — 379, 412, 421.
- 344 Un mic fragment din această scrisoare a fost publicat pentru prima oară în revista „Mouvement Socialiste”, Paris, t. IV, nr. 45 din 1 noiembrie 1900, în articolul lui E. Bernstein „Scrisori nepublicate ale lui Friedrich Engels cu privire la politica socială”. — 380.
- 345 Engels se referă la intenția lui de a scrie o broșură despre Bismarck și Lassalle (vezi volumul de față, p. 355—356). — 380, 385.
- 346 *Piatra de la Rosette* — lespede de bazalt, descoperită în Egipt lângă orașul Rosette de către un ofițer al armatei expediționare a lui Napoleon, în august 1799. Pe piatră era săpată o inscripție în trei limbi vechi și cu trei feluri de caractere: în limba egipteană veche, în limba egipteană vorbită și în cea greacă, care reprezenta traducerea celor două precedente; aceasta a făcut posibilă descifrarea de către savantul francez Champollion a hieroglifelor egiptene. Piatra se găsește la British Museum. — 381.
- 347 Engels folosește aici vechiul strigăt de luptă — „Hie Welf, hie Waibling!” („Aici welfii, aici waiblingii!”) — două partide politice medievale care se dușmăneau între ele; unul sprijinea dinastia Welfilor, celălalt pe cea a Hohenstaufenilor (sau a Waiblingilor, după numele castelului lor de familie, care se afla în orașul Waibling). Potrivit legendei, acest strigăt a răsunat pentru prima oară în timpul luptei care s-a dat între partizanii celor două partide la Weinsberg, în anul 1140. Mai târziu, în perioada luptei dintre papii de la Roma și împărații germani în Italia în secolele XII—XV, lupta s-a dat între partidul guelfilor și cel al gibelinilor (numele welfilor și al waiblingilor denaturate în spiritul limbii italiene). — 384.
- 348 *Conferința de la Wyden* — este vorba despre primul congres al social-democrației germane după promulgarea legii împotriva socialiştilor (vezi adnotarea 106); congresul s-a ținut la 20—23 august 1880, în vechiul castel Wyden, situat în apropiere de Ossingen, cantonul Zürich (Elveția). — 385.

- 349 La mitingul de la Paris, care a avut loc la 29 octombrie 1882, în circumscripția electorală 18 din Montmartre, al cărei deputat era Clemenceau, muncitorii alegători nu l-au lăsat să vorbească. — 388.
- 350 Marx se referă la darea de seamă a întrunirii din 5 mai 1880 a membrilor „Asociației economiștilor” din Paris, consacrată problemei chineze în legătură cu emigrația chineză în California. Darea de seamă a fost publicată în nr. 21 din seria a 2-a a lui „Égalité” din 9 iunie 1880, sub titlul „Le patriotisme de la bourgeoisie et les Chinois”. Reprezentanții economiei politice oficiale, Leroy-Bollier, Garnier, Simonin ș.a. laudau munca ieftină a chinezilor, întrucât nevoile acestora erau reduse la minimum. Pe aceeași temă a fost publicat, în „Revue Socialiste” nr. 9 din 5 iulie 1880, articolul „La Question chinoise devant les économistes” semnat: B.M. (Benoît Malon). — 394.
- 351 Engels are în vedere, în special, „Dialectica naturii” (vezi adnotarea 103). — 395.
- 352 Engels intenționa să folosească materialele indicate pentru broșura lui despre Bismarck și Lassalle (vezi volumul de față, p. 355—356). Planul lui Engels nu s-a realizat. — 396.
- 353 Este vorba, probabil, de cartea lui B. Malon „Histoire du socialisme depuis ses origines probables jusqu'à nos jours”. Lugano, 1879. — 396.
- 354 Datele și citatele din continuarea scrisorii cu privire la situația forțelor posibiliștilor și guesdiștilor după sciziunea din rîndurile Partidului muncitoresc francez (vezi adnotarea 75) i-au fost comunicate lui Engels de către Lafargue, în scrisoarea din 24 noiembrie 1882. — 397.
- 355 *Fédération du Nord* (Federația Nordului) — apărută în primăvara anului 1880, una dintre cele 6 federații în care pînă la sciziune se împărțea, din punct de vedere organizatoric, Partidul muncitoresc francez (vezi adnotarea 75). Federația Nordului cuprindea organizațiile de partid din Lille și Roubaix. După sciziunea care a avut loc la Congresul de la St. Étienne, Federația Nordului a rămas de partea marxiștilor. — 397, 409.
- 356 Engels face o aluzie ironică la poziția oportunistă pe care s-a situat fostul membru al Ligii comuniștilor, ulterior național-liberal și ministru prusian, Johann Miquel și care a reieșit în mod evident încă în perioada reacțiunii din deceniul al 6-lea al secolului trecut. Retragerea lui Miquel de pe pozițiile revoluționare s-a vădit limpede și în scrisorile sale către Marx din 6 aprilie și 15 august 1856. Miquel afirma că revoluția în Germania „nu era chiar atît de apropiată” și că în procesul ei proletariatul ar trebui să stabilească o strînsă legătură nu numai cu mica burghezie, ci și cu burghezia liberală, iar după victoria revoluției ar trebui să adopte o tactică de natură să nu îndepărteze burghezia de proletariat. — 398, 439.

- 357 Engels citează scrisoarea lui Lafargue din 24 noiembrie 1882. — 398.
- 358 Este vorba de congresele de la St. Étienne și de la Roanne (vezi adnotarea 75). — 399.
- 359 Cu privire la Godard, vezi adnotarea 102. — 399.
- 360 Prin istoria cu Schmidt Engels înțelege demascarea provocatorului german din Zürich, F. Schmidt. În legătură cu aventurile acestuia și ale șefilor săi germani, redacția lui „Sozialdemokrat“ a scos o broșură : „Die deutsche Geheimpolizei im Kampfe mit der Sozialdemokratie. Aktenstücke und Enthüllungen auf Grund authentischen Materials dargestellt“, Hottingen—Zürich 1882. Tot acolo și în același an, cu același subtitlu, broșura a fost editată sub titlul „Deutsche Polizeischuffereien“. În martie 1883 a apărut o a doua ediție a broșurii. — 400.
- 361 „Affaires véreuses cabinet“ („Cabinetul treburilor dubioase“ sau „Cabinetul negru“) — instituție secretă pe lângă departamentul poștelor din Franța, Prusia, Austria și dintr-o serie de alte țări, care se ocupa cu perlustrarea scrisorilor ; data din timpul monarhiilor absolute în Europa. — 403.
- 362 Este vorba de evenimentele din perioada instaurării în Anglia a monarhiei absolute a Tudorilor după terminarea Războiului celor două roze (1455—1485). Cauza războiului a fost singeroasa luptă intestină dintre feudalii englezi grupați în jurul celor două dinastii regale rivale — Lancaster și York (războiul își trăgea numele după însemnele de pe blazonul acestor dinastii : un trandafir roșu — pe blazonul dinastiei Lancaster și un trandafir alb — pe blazonul dinastiei York). Învingându-l pe regele Richard al III-lea din familia York, întemeietorul dinastiei, regele Henric al VII-lea Tudor a căutat prin toate mijloacele să-și consolideze puterea regală și totodată să-și întărească drepturile lui discutabile la tronul Angliei, întemeiate de el pe legăturile de rudenie cu dinastia Lancaster, căreia el a încercat să-i confere un nimb de santidad. În acest scop, el s-a adresat în 1506 papei de la Roma, Iulius al II-lea, cu rugămintea de a înălța în rîndurile sfinților și ale mucenicilor pe unul dintre reprezentanții casei de Lancaster — regele Henric al VI-lea, alungat de la tronul Angliei de către familia York în timpul războiului celor două roze. Iulius al II-lea însă a refuzat, sub un pretext plauzibil, să satisfacă cererea regelui, intrucît cunoștea fama lui Henric al VI-lea de om slab de minte și se temea că prin canonizarea lui va fi subminată autoritatea bisericii romane.
- Marx face aici un joc de cuvinte bazat pe sensurile diferite ale cuvîntului „innocent“ : „nevinovat, pur“, precum și „slab de minte, idiot“. — 403.
- 363 După toate probabilitățile, K. Marx a tras această concluzie sub impresia cărții lui V.V. (V. P. Voronțov), „Sudbi kapitalizma v Rossii“, St.-Petersburg, 1882, pe care o citise în această perioadă. În prefața la lucrarea sa, V. P. Voronțov, cunoscut publicist și

- economist, lider al narodnicismului liberal, scria despre rușii „socialiști din școala lui Marx” care afirmau că dezvoltarea capitalistă a Rusiei este inevitabilă. Voronțov, însă, încerca să demonstreze caracterul necapitalist al evoluției ei social-economice, lansând teorii neștiințifice despre căile speciale de dezvoltare a Rusiei, despre dominația așa-numitei producții populare în țară. În alt pasaj al cărții sale, el vorbește despre doctrina economică a lui Marx pe care o contestă, ca despre o „teorie general recunoscută”. — 403.
- 364 Este vorba despre articolul lui Lafargue „Notre candidat” publicat în nr. 47 al seriei a 4-a a ziarului „Égalité”, din 9 decembrie 1882. — 403, 409.
- 365 Engels se referă la izvoarele și la literatura despre obște și despre formele proprietății în obște, despre obștea rusă, pe care Marx le-a studiat de-a lungul unui șir de ani, în vederea elaborării problemelor rentei funciare, în special, și a relațiilor agrare, în general. Printre altele, cu puțin timp înainte, Marx studiasse cu atenție cartea lui Kovalevski, apărută în 1879, „Общинное землевладение, причины, ход и последствия его разложения”, din care a scos note amănunțite despre caracterul obștei, despre locul și rolul ei social-economic în diferite epoci și la diferite popoare. — 403.
- 366 Este vorba de Alianța republicană socialistă, întemeiată la Paris în octombrie 1880 de un grup de comunarzi amnistiați. Printre organizatorii Alianței erau activiști de seamă și influenți ai mișcării muncitorești și democratice, dintre care mulți fuseseră membri ai Asociației Internaționale a Muncitorilor și ai Consiliului ei General. Alianțistii se declarau socialiști, dar se ridicau împotriva oricărei doctrine în general și propovăduiau idei proudhonist-filantropice, prin care voiau să-și atragă simpatia burghezilor radicali. Trecind peste prestigiul comunarzilor, Jules Guesde a criticat cu asprime socialismul lor mic-burghez. — 403.
- 367 În perioada aceasta Bebel își ispășea pedeapsa de patru luni în închisoarea din Leipzig, dar, cu prilejul sărbătorilor de crăciun deținuților politici li se îngăduia, de obicei, să meargă acasă. — 403.
- 368 În ajunul războiului austro-prusian din 1866, Bismarck l-a asigurat pe Napoleon al III-lea într-o formă neoficială și vagă, că nu se va opune extinderii teritoriului Franței pe seama Belgiei, Luxemburgului și a unei părți a teritoriului german dintre Rin și Mosela, în cazul când Franța nu va împiedica formarea unei coaliții prusiano-italiene și zdrobirea Austriei. La 6 august 1866, guvernul francez i-a cerut lui Bismarck compensația făgăduită pentru neutralitatea păstrată de Franța în timpul războiului, insistând asupra restabilirii granițelor din 1814, retragerii garnizoanei prusiene din Luxemburg și alipirii acestuia din urmă la Franța. Dar Bismarck a respins categoric aceste pretenții și, drept răspuns, la 19 martie 1867 a dat publicității tratatele secrete, încheiate de Prusia încă în 1866, cu statele din sudul Germaniei, Baden și Bavaria.

Amintind de atitudinea lui Bismarck în acea perioadă, Engels are în vedere aici tratativele de la 19 noiembrie 1882 dintre Bismarck și ministrul țarist al afacerilor externe, Ghirs, care a cerut Germaniei să sprijine politica orientală a Rusiei. După aceste tratative, în presa germană au apărut note și articole cu caracter oficial cu privire la existența unei alianțe formale între Germania și Austro-Ungaria, încheiată încă în 1879. — 491.

- 369 Este vorba de corespondența cu Rodbertus publicată de Rudolf Meyer : „Briefe und Sozialpolitische Aufsätze“. Herausgegeben von Dr. R. Meyer. Bd. I—II. Berlin 1882/. În scrisoarea către Engels din 14 noiembrie 1882, Bebel observa ironic că Meyer i-a lăudat foarte mult pe Marx și pe Engels, măgulit, probabil, de „primirea frumoasă” pe care i-au făcut-o aceștia (în timpul vizitei lui la Londra în 1879—1880) dar că această „onoare” ei trebuie s-o împartă „cu cinci cardinali care i-au făcut aceeași cinste”. — 411, 439.
- 370 În cuvîntarea rostită la 8 ianuarie 1883 la Newcastle, fostul caritist Joseph Cowen, membru liberal al parlamentului, justifică cucerirea Egiptului de către Anglia (vezi adnotarea 57). Vorbind despre „muzica viitorului” a lui Hyndman, Marx face aluzie la Federația democratică, condusă de Hyndman (vezi adnotarea 193) în programul căreia figurau revendicări grandilocvente cu caracter burghezo-democrat. Cowen a fost unul din fondatorii acestei federații.
- Cu privire la expresia „muzica viitorului”, vezi adnotarea 224. — 416.
- 371 Engels se referă la o serie de articole, publicate la începutul anului 1883 în „Sozialdemokrat” ca urmare a cuvîntării rostite de deputatul social-democrat Karl Grillenberger în ședința Reichstagului din 14 decembrie 1882 împotriva ministrului afacerilor interne, Puttkamer (acesta argumenta necesitatea introducerii stării de asediu într-o serie de regiuni din Germania, în legătură cu legea împotriva socialiștilor, prin aceea că social-democrația subminează caracterul sacru al familiei și propovăduiește amorul liber. Articolele se intitulau „Aus Grillenberger's Rede über die Handhabung des Sozialstengesetzes” (nr. 1 și 2 din 1 și 4 ianuarie), „Zum Kapitel von der freien Liebe. Etwas für Herrn von Puttkamer zum Vorlesen im Reichstage” (nr. 2 și 7, din 4 ianuarie și 8 februarie), „Puttkamer und die «Heiligkeit» der Familie” (nr. 3 din 11 ianuarie) și „Von der patentirten Ehre” (nr. 9 din 22 februarie). — 420, 445.
- 372 Cuvinte din instrucțiunile lui Frederic-Wilhelm al II-lea pentru generalii-maiori de cavalerie, de la 14 august 1748. — 420.
- 373 Este vorba de cuvîntarea rostită de deputatul social-democrat Max Kayser, în Reichstag la 11 ianuarie 1883, în legătură cu discutarea legii împotriva socialiștilor. — 421.
- 374 Potrivit constituției abrogate în 1871 a Confederației Germaniei de nord (vezi adnotarea 244), Bundesratul (Consiliul federal) era format din reprezentanți numiți de guvernele tuturor statelor

- care intrau în componența Confederației statelor germane ; funcția Consiliului se reducea la sancționarea legilor. — 421.
- 375 Aluzie la alipirea la Prusia — ca urmare a războiului austro-prusian din 1866 și a unificării Germaniei — a fostelor state independente : Hannover, Nassau și principatul electoral Hessen precum și a orașului liber Frankfurt pe Main. — 421.
- 376 Engels face aluzie aici la cartea lui Kautsky, editată în 1880 : „Der Einfluss der Volksvermehrung auf den Fortschritt der Gesellschaft“, în care Kautsky apăra „sîmburele adevărat“ al teoriei lui Malthus. Cartea a provocat o ripostă vehementă și din partea lui Marx. — 423.
- 377 Engels se referă la teza lui Hegel cu privire la contradicția dialectică existentă în mod obiectiv în lucruri și în procese, pe care Dühring a atacat-o în cartea sa : „Kritische Geschichte der Nationalökonomie und des Sozialismus“ ; a doua ediție a cărții a apărut la Berlin în 1875 ; în această carte Dühring îl învinovățea pe Marx că metoda economiei lui politice era proprie hegelianismului. Engels a criticat acest pasaj din cartea lui Dühring în lucrarea sa „Anti-Dühring“ (vezi *K. Marx și F. Engels*, Opere, vol. 20, București, Editura politică, 1964, p. 116—126). — 424.
- 378 În prima parte a lucrării sale : „Die überseeische Lebensmittel-Konkurrenz“, Leipzig, 1881, Kautsky citează o serie de date cu privire la formele de agricultură în Canada, publicate de Rudolf Meyer în ziarul vienez „Das Vaterland“. — 426.
- 379 Este vorba de primul articol, „Hetărismus“, din seria de articole ale lui Kautsky „Die Entstehung der Ehe und Familie“, publicate în revista darvinistă „Kosmos“, Stuttgart, Jg. VI, Bd. XII (octombrie 1882—martie 1883). Al doilea articol a fost intitulat „Die Raubehe und das Mutterrecht. Der Clan“ și al treilea „Die Kaufehe und die patriarchalische Familie“. În 1883 articolele au fost publicate în fascicule separate sub titlul comun al seriei. — 426, 440, 441.
- 380 Este vorba despre articolul de fond al lui Jules Guesde apărut în nr. 1 al seriei a 5-a a lui „Égalité“ din 16 februarie 1883. — 431.
- 381 Este vorba de Congresul de la Copenhaga al Partidului muncitoresc socialist din Germania, care s-a ținut între 29 martie și 2 aprilie 1883 ; inițial, congresul trebuia să fie convocat la Zürich. — 432, 440.
- 382 În legătură cu faptul că Guesde și Lafargue au fost deferiți justiției, vezi adnotarea 94.
Code pénal — codul penal francez adoptat în 1810 și introdus în 1811 în Franța și în regiunile cucerite de francezi din vestul și sud-vestul Germaniei. — 435.
- 383 Socialistul german Moses Oppenheimer a fost demascat în februarie 1883 că colabora în ascuns la presa burgheză și a delapidat banii partidului. — 438.

- 384 Engels face aluzie la depunerea jurământului în Landtagul saxon de către W. Liebknecht în noiembrie 1879 și de către A. Bebel în iulie 1881. — 444.
- 385 Prima apariție în seria „Biblioteca muncitorească germano-americană”, proiectată de A. Hepner, a fost broșura lui A. Bebel „Unsere Ziele”, pe care Hepner a editat-o în 1883 la New York sub titlul modificat „Die Ziele der Arbeiterbewegung”. Hepner a scos această ediție pe baza ediției a 6-a a broșurii lui Bebel, dar a introdus în ea o serie de corectări și modificări. — 445.
- 386 Telegrama lui Engels către Sorge din 14 martie 1883 a fost publicată în „New Yorker Volkszeitung” fără știrea lui Engels (adăugându-se cuvântul „la amiază”) ca telegramă trimisă special de Engels pe numele redacției ziarului. În telegrama pe care Engels realmente a trimis-o ziarului două zile mai târziu (vezi volumul de față, p. 454), redacția a permis strecurarea unor denaturări. Engels a protestat împotriva acestui abuz într-o scrisoare adresată redacției lui „New Yorker Volkszeitung” la 18 aprilie 1883 (vezi *Marx-Engels. Werke*, Bd. 36, Dietz Verlag, Berlin, 1967, p. 15). — 448, 454.
- 387 Marx l-a vizitat pe Johann Philipp Becker la Geneva la 26 septembrie 1882, înainte de a părăsi Elveția. — 450.
- 388 Un mare fragment din această scrisoare a fost publicat pentru prima oară în revista „Die Neue Zeit”. Bd. I, nr. 23, 1902—1903, în articolul lui Sorge „Zum 14. März”. — 451.
- 389 Engels a inclus textul integral al telegramii studenților de la Academia de agronomie „Petrovski” din Moscova în articolul său „La moartea lui Karl Marx”, publicat în „Sozialdemokrat” la 3 și 17 mai 1883 (vezi *K. Marx și F. Engels. Opere*, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 367—375). — 455.

Indice de lucrări și articole
ale lui K. Marx și F. Engels,
citate sau menționate

Karl Marx

- Capitalul. Critica economiei politice. Volumul I.
Cartea I: Procesul de producție a capitalului (vezi K. Marx și F. Engels, Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966).
- Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Bd. 1. Buch 1: Der Produktionsprozess des Kapitals. Hamburg, 1867. — 84, 154, 169, 172, 203, 222, 245, 257, 262, 280, 315, 341, 391.
- Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Bd. 1, Buch 1: Der Produktionsprozess des Kapitals. Zweite verbesserte Auflage. Hamburg, 1872. — 146, 416, 417.
- Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Bd. 1, Buch 1: Der Produktionsprozess des Kapitals. Dritte vermehrte Auflage Hamburg, 1883. — 146, 241, 243—245, 292, 385, 390, 416, 423.
- Le Capital. Traduction de J. Roy, entièrement révisée par l'auteur. Paris, 1872—1875/. — 90, 96, 105, 152, 169.
- Capitalul. Critica economiei politice. Volumul al II-lea. Cartea a II-a: Procesul de circulație a capitalului. Hrsg. von Friedrich Engels (vezi K. Marx și F. Engels, Opere, vol. 24, București, Editura politică, 1967).
- Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Bd. 2, Buch 2: Der Cirkulationsprozess des Kapitals. Hrsg. von Friedrich Engels. Hamburg 1885. — 240, 244.
- Capitalul. Critica economiei politice. Volumul al III-lea. Cartea a III-a: Procesul de ansamblu al producției capitaliste (vezi K. Marx și F. Engels, Opere, vol. 25, București, Editura politică, 1969 și 1973, partea I—II).
- Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Bd. 3, Buch 3: Der Gesamtprozess der kapitalistischen Produktion. Hrsg. von Friedrich Engels. Hamburg 1894. — 241, 244.
- Către redactorul ziarului „Eastern Post“ (vezi K. Marx și F. Engels, Opere, vol. 17, București, Editura politică, 1963, p. 503).
- To the editor of the Eastern Post. In: The Eastern Post din 23 decembrie 1871. — 149, 150.

- Către redactorul ziarului „Eastern Post” (vezi K. Marx și F. Engels, Opere, vol. 17, București, Editura politică, 1963, p. 511).
 - To the editor of the Eastern Post. In : The Eastern Post din 20 ianuarie 1872. — 149, 150.
- Către redactorul ziarului „Eastern Post” (vezi K. Marx și F. Engels, Opere, vol. 17, București, Editura politică, 1963, p. 512—513).
 - To the editor of the Eastern Post. In : The Eastern Post din 28 ianuarie 1874. — 149, 150.
- Introducere la ediția franceză a broșurii lui F. Engels „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință” (vezi K. Marx și F. Engels, Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 246—250).
 - In : *Frédéric Engels : Socialisme utopique et socialisme scientifique*. Trad. française par Paul Lafargue. Paris, 1880. — 359.
- Introducere la programul Partidului muncitoresc francez (vezi K. Marx și F. Engels, Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 251—252). In : „L'Égalité”, scria 2-a, din 30 iunie 1880. — 230, 368.
- Lupte de clasă în Franța. 1848—1850 (vezi K. Marx și F. Engels, Opere, vol. 7, București, Editura politică, 1960, p. 9—113).
 - 1848 bis 1850. In : „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-oekonomische Revue” 1850. — 262.
- Manuscrise matematice. Publicate parțial în revista „Pod znamenem marksizma” nr. 1, 1933. — 26.
- Mizeria filozofiei. Răspuns la „Filozofia mizeriei” a d-lui Proudhon (vezi K. Marx și F. Engels, Opere, vol. 4, București, Editura politică, 1963, p. 65—179).
 - Misère de la philosophie. Réponse à la philosophie de la misère de M. Proudhon. Paris, Bruxelles, 1847. — 192, 199.
- Răspuns la cel de-al doilea articol al lui Brentano (vezi K. Marx și F. Engels, Opere, vol. 18, București, Editura politică, 1964, p. 110—118).
 - An die Redaktion des „Volksstaat”. In : Der Volksstaat din 7 august 1872. — 162, 163.
- Răspuns la primul articol al lui Brentano (vezi K. Marx și F. Engels, Opere, vol. 18, București, Editura politică, 1964, p. 90—94).
 - An die Redaktion des „Volksstaat”. In : Der Volksstaat din 1 iunie 1872. — 162, 163.
- Războiul civil din Franța. Adresa Consiliului General al Asociației Internaționale a Muncitorilor (vezi K. Marx și F. Engels, Opere, vol. 17, București, Editura politică, 1963, p. 328—385).
- The civil war in France. Address of the General Council of the International Working Men's Association. /London/ 1871. — 149.

Friedrich Engels

- Anti-Dühring. Domnul Eugen Dühring revoluționează știința (vezi K. Marx și F. Engels, Opere, vol. 20, București, Editura politică, 1964, p. 7—309).
- Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft. Philosophie. Politische Oekonomie. Sozialismus. Leipzig, 1878. — 154, 355, 364, 391.
- Bismarck și partidul muncitoresc german (vezi K. Marx și F. Engels, Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 297—300).
- Bismarck and the German Working Men's Party. In : The Labour Standard din 23 iulie 1881. — 204, 270.
- Bruno Bauer și creștinismul primitiv (vezi K. Marx și F. Engels, Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 316—325).
- Bruno Bauer und das Urchristenthum. In : Der Sozialdemokrat din 4 și 11 mai 1882. — 310, 314, 333, 339, 364.
- Bumbac și fier (vezi K. Marx și F. Engels, Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 301—304).
- Cotton and iron. In : The Labour Standard din 30 iulie 1881. — 270.
- Ciorna discursului rostit la mormîntul lui Karl Marx (vezi K. Marx și F. Engels, Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 360—361).
- Discours de Frédéric Engels. In : La Justice din 20 martie 1883. — 456.
- Clase sociale necesare și clase sociale de prisos (vezi K. Marx și F. Engels, Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 305—308).
- Social classes — necessary and superfluous. In : The Labour Standard din 6 august 1881. — 270.
- Despre concentrarea capitalului în Statele Unite (vezi K. Marx și F. Engels, Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 326—328).
- Mit welcher fabelhaften Geschwindigkeit die Konzentration des Kapitals in den Vereinigten Staaten von Amerika vor sich geht... In : Der Sozialdemokrat din 18 mai 1882. — 310.
- Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință (vezi K. Marx și F. Engels, Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 191—235).
- Le Socialisme utopique et le socialisme scientifique. In : La Revue socialiste, din 4, 20 martie și 20 aprilie 1880. — 344, 361, 379, 380, 391.
- Socialisme utopique et socialisme scientifique. Traduction française par Paul Lafargue. Paris, 1880. — 344, 364, 379, 380, 391.
- Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft — Hottingen — Zürich, 1882 (apărut în 1883). — 344, 354, 359, 362, 364, 370, 379—381, 391, 400, 421, 445.

- Dialectica naturii (vezi K. Marx și F. Engels, Opere, vol. 20, București, Editura politică, 1964, p. 325—607). — 122, 131, 395.
- Două consilii municipale model (vezi K. Marx și F. Engels, Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 281—284).
 - Two model town councils. In : The Labour Standard din 25 iunie 1881. — 204, 270.
- Funeraliile lui Karl Marx (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 362—366).
 - Das Begräbnis von Karl Marx. In : Der Sozialdemokrat din 22 martie 1883. — 456.
- Marca (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 339—357).
 - Die Mark. In : F. Engels. Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft. Hottingen-Zürich, 1882. — 130, 132, 134, 136, 137, 360, 400, 408, 412, 421, 445.
- Prefață la prima ediție germană a „Dezvoltării socialismului de la utopie la știință“ (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 332—334).
 - Vorwort. In : F. Engels. Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft. Hottingen-Zürich, 1882. — 360, 385.
- Produsele alimentare americane și problema agrară (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 285—287).
 - American food and the land question. In : The Labour Standard din 2 iulie 1881. — 204, 270.
- Salariu echitabil pentru o zi de muncă echitabilă (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 262—265).
 - A fair day's wages for a fair day's work. In : The Labour Standard (din 7 mai 1881). — 204, 270.
- Schiță a unei critici a economiei politice (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 1, București, Editura politică, ed. a II-a, 1960, p. 544—571).
 - Umriss zu einer Kritik der Nationalökonomie. In : Deutsch-Französische Jahrbücher, 1844. — 155.
- Sistemul muncii salariate (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 266—268).
 - The wages system. In : The Labour Standard din 21 mai 1881. — 204, 270.
- Situația clasei muncitoare din Anglia. După observații proprii și izvoare autentice (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 2, București, Editura politică, ed. a II-a, 1962, p. 239—533).
 - Die Lage der arbeitenden Klasse in England. Nach eigener Anschauung und authentischen Quellen. Leipzig 1845. — 263, 341.

- Socialismul domnului Bismarck (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 181—189).
 - Le socialisme de M. Bismarck. În : L'Égalité, seria a 2-a, din 3 și 24 martie 1880. — 230.
- Teoria salariului în interpretarea Ligii împotriva legilor cerealelor (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 288—292).
- The wages theory of the anti-corn law league. În : The Labour Standard din 9 iulie 1881. — 205, 270.
- Trade-unionurile (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 269—275).
 - Trade Unions. În : The Labour Standard din 28 mai și 4 iunie 1881. 204, 270.
- Tratatul comercial cu Franța (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 276—280).
 - The french commercial treaty. În : The Labour Standard din 18 iunie 1881. — 204, 270.
- Un partid al muncitorilor (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 293—296).
 - A working men's party. În : The Labour Standard din 23 iulie 1881. — 204, 270.
- Vicarul din Bray (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 329—331).
 - Der Vikar von Bray. În : Der Sozialdemokrat din 7 septembrie 1882. — 346, 356, 359.

Karl Marx și Friedrich Engels

- Alianța democrației socialiste și Asociația Internațională a Muncitorilor. Raport și documente publicate din însărcinarea Congresului de la Haga al Internaționalei (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 18, București, Editura politică, 1964, p. 331—465).
 - L'Alliance de la Démocratie Socialiste et l'Association Internationale des Travailleurs. Rapport et documents publiés par ordre du Congrès International de la Haye. Londres — Hamburg, 1873. — 115, 216.
- A treia cronică internațională. Din mai pînă în octombrie (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 7, București, Editura politică, 1960, p. 457—504).
 - Revue, Mai bis Oktober. În : „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue nr. 5—6, 1850. — 262.
- Către participanții la mitingul din Geneva convocat în amintirea celei de-a 50-a aniversări a revoluției din Polonia din 1830 (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 253—255).

- Do meetingu w Genewie, zwołanego na pamiatke 50-ej rocznicy Rewolucyi Polskiej. 1830. In : „Sprawozdanie z miedzynarodowego zebrania zwołanego w 50 letnia rocznice listopadowego powstania“ przeze redakcyje „Równośći“ w Genewi. Genewa, 1881. — 268.
- Manifestul Partidului Comunist (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 4, București, Editura politică, ed. a II-a, 1963, p. 461—500).
 - Manifest der Kommunistischen Partei. Veröffentlicht im Februar 1848. London. — 143—145, 199, 262, 328, 341.
- Манифест коммунистической партии, Женева, 1882. — 256.
- Prefață la ediția germană din 1872 a „Manifestului Partidului Comunist“ (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 18, București, Editura politică, 1964, p. 97—98).
 - Vorwort. In : Marx, K. und F. Engels, Das kommunistische Manifest. Neue Ausgabe mit einem Vorwort der Verfasser. Leipzig, 1872. — 170—172.
- Prefață la a doua ediție rusă a „Manifestului Partidului Comunist“ (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 314—315).
- Предисловие ко второму русскому изданию «Манифеста коммунистической партии» — 307.
 - Vorrede zu der zweiten russischen Ausgabe des „Manifestes der Kommunistischen Partei“. In : Der Sozialdemokrat din 13 aprilie 1882. — 297.
- Pretinsele sciziuni din Internațională. Circulară confidențială a Consiliului General al Asociației Internaționale a Muncitorilor (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 18, București, Editura politică, 1964, p. 3—50).
- Les prétendues scissions dans l'Internationale. Circulaire privée du Conseil Général de l'Association Internationale des Travailleurs. Genève, 1872 — 216.
- Scrisoare circulară către Bebel, Liebknecht, Bracke și alții (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 19, București, Editura politică, 1964, p. 162—180 și vol. 34, 1982, p. 341—355). — 329, 330.

Indice cuprinzînd lucrările altor autori, citate și menționate de Marx și Engels

La lucrările citate de Marx și Engels au fost indicate, în măsura în care acest lucru a putut fi stabilit, edițiile presupuse că ar fi fost folosite de ei. În unele cazuri, în special acolo unde izvoarele bibliografice nu sînt precizate, nu se menționează ediția. Legile și documentele sînt indicate numai atunci cînd se citează din ele. Unele izvoare nu au putut fi identificate.

I. Opere și lucrări

- Amos, Sheldon*: „Spoiling the Egyptians:“ Revised Version. In : Vol. 42, Octombrie 1882 — 120.
- Association Internationale des Travailleurs. Statuts et règlements. Londres 1866. — 368.
- Auer, [Ignaz]*: [Rede im Reichstag am 30. März 1881.] In : Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags. 4. Legislaturperiode. IV. Session 1881. 1. Bd. Berlin 1881. (Vezi și adn. 172). — 184, 186.
- Bachofen, J[ohann] J[akob]*: Das Mutterrecht. Eine Untersuchung über die Gynaikokratie der alten Welt nach ihrer religiösen und rechtlichen Natur. Stuttgart 1861. — 443.
- Bancroft, Hubert Howe*: The native races of the pacific states of North America. Vol. I, Leipzig 1875. — 156, 157, 427.
- Bax, E[rnest] Belfort*: Leaders of Modern Thought. XXIII. — Karl Marx. In : Modern Thought, din 1 decembrie 1881. — 246, 248, 257, 238.
- Bazin G[ustave]*: A Monsieur le commissaire de police. In : L'Égalité, din 30 noiembrie 1882. — 126.
- B[ebel], [August]*: Aufhebung des Sozialistengesetzes? In : Der Sozialdemokrat, din 12 octombrie 1882. (Vezi și adn. 339.) — 376, 377, 383.
- [Rede im Reichstag am 31. März 1881] In : Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags. 4. Legislaturperiode.

- IV. Session 1881. I. Bd. Berlin 1881. (Vezi și adn. 172.) — 184, 186, 219.
- [Rede im Reichstag am 4. April 1881.] In : Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags. 4. Legislaturperiode. IV. Session 1881. I. Bd. Berlin 1881. — 184, 186, 219, 422.
- B[ebel], [August] : Unsere Ziele. Eine Streitschrift gegen die „Demokratische Correspondenz“. Separat Abdruck aus dem „Volksstaat“, Organ der sozialdemokratischen Arbeiterpartei, Leipzig 1870. — 445.
- Die Ziele der Arbeiterbewegung. Nach der Sechsten Auflage vom Jahre 1877 kritisch revidiert und herausgegeben von Ad. Hepner New York 1883. — 445.
- [Bernstein, Eduard :] Bekennt Farbe! Von Leo [d. i. Eduard Bernstein]. In : Der Sozialdemokrat, din 13 aprilie 1882. — 307.
- Entweder — oder! Von Leo [d. i. Eduard Bernstein]. In : Der Sozialdemokrat, din 15 decembrie 1881. — 253, 273.
- Ein Gedenktag. Von Leo [d. i. Eduard Bernstein]. In : Der Sozialdemokrat, din 23 ianuarie 1881. (vezi și adn. 130). — 156.
- Es fehlt uns an Intelligenzen. Von Leo [d. i. Eduard Bernstein] In : Der Sozialdemokrat, din 28 iulie și 11 august 1881. — 213, 218
- Die Situation in Irland. Von Leo [d. i. Eduard Bernstein]. In : Der Sozialdemokrat, din 18 mai 1882. (vezi și adn. 289). — 344.
- Die Bibel oder die ganze Heilige Schrift nach der deutschen Übersetzung Martin Luthers. (vezi și adn. 52). — 73.
- Bismarck, [Otto von] : [Rede im Reichstag am 9. Januar 1882.] In : Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstages. V. Legislaturperiode. I. Session 1881/82. Von der Eröffnungssitzung am 17. November 1881 bis zur Schlussitzung am 30. Januar 1882. I. Bd. Berlin 1882. — 41.
- Bracke, [Wilhelm] : Der Lassalle'sche Vorschlag. Ein Wort an den 4. Congress der social-demokratischen Arbeiterpartei. Braunschweig 1873. — 342.
- „Nieder mit den Sozialdemokraten!“ Braunschweig 1876. — 342
- [Brentano, Lujo] Wie Karl Marx citirt. In : Concordia, din 7 martie 1872. — 163.
- (anonym) Wie Karl Marx sich vertheidigt. In : Concordia, din 4 iulie 1872. — 163.
- Das Bundesgesetz betreffend die Arbeit in den Fabriken, vom 23 März 1877. Bern 1888 (vezi și adn. 84). — 108, 113, 374, 385.
- Bürkli, Karl : Demokratische Bank-Reform. Oder : Wie kommt das Volk zu billigerem Zins? Sieben Fragen und Antworten über die Reorganisation der Kantonalbank. Zürich 1881. — 37, 38, 262, 271, 280.
- Abschüttelungs halber. In : Arbeiterstimme, din 7 și 14 ianuarie 1882. (vezi și adn. 25). — 37 — 38, 262, 271.

- Cafiero, Carlo* : Polemica. In : La Plebe, din 5 noiembrie 1882. — 127.
- Candelari, R[omeo]* : Ancora sulla teoria del valore secondo Marx. In : La Plebe, din 12 noiembrie 1882. (vezi și adn. 109). — 127
- Carlo Marx. In : La Plebe, din 22 octombrie 1882 (vezi și adn. 109). — 127.
- La critica dell' economia radicale moderna. In : La Plebe, din 8 octombrie 1882 (vezi și adn. 109). — 127.
- De Laveleye e Rodbertus. In : La Plebe, din 15 octombrie 1882 (vezi și adn. 109). — 127.
- Candelari, R[omeo]* : Il salario. In : La Plebe, din 5 noiembrie 1882 (vezi și adn. 109). — 127.
- La teoria del valore secondo Marx. In : La Plebe, din 29 octombrie 1882 (vezi și adn. 109). — 127.
- Cezar, Caius Iulius* : Commentarii de bello Gallico. — 121.
- Chamisso, Adalbert von* : Salas y Gomez. In : Adalbert von Chamisso's Werke. 4. Bd. Leipzig 1836. — 428, 429.
- Gieszkowski, August* : Du crédit et de la circulation. Paris 1839. — 37, 262.
- Gieszkowski, August von* : Prolegomena zur Historiosophie, Berlin 1838. — 38.
- Cinquième congrès national ouvrier socialiste de Reims. Compte rendu analytique. In : Le Prolétaire, din 5 și 12 noiembrie 1881. — 236.
- Circulaire à toutes les fédérations de l'Association Internationale des Travailleurs. — Sonvillier 1871. — 39.
- Colins, [Jean-Guillaume]* : L'économie politique. Source des révolutions et des utopies prétendues socialistes. T. 3. Paris 1856—1857. — 200.
- [*Danielson, Nikolai Frantevici*] *Николаи-он* : Очерки нашего прореформенного общественного хозяйства In: Слово din octombrie 1880. — 158.
- Dante Alighieri* : Divina comedia. — 80.
- Darwin, Charles* : The formation of vegetable mould, through the action of worms, with observations on their habits. London 1881 — 73.
- Die deutsche Geheimpolizei im Kampfe mit der Sozialdemokratie. Aktenstücke und Enthüllungen auf Grund authentischen Materials dargestellt. Hottingen-Zürich 1882. (vezi și adn. 360). — 400, 425.
- Deville, Gabriel* : Il y a cinq ans. In : L'Égalité, din 19 noiembrie 1882. 396.
- Le travail. In : L'Égalité, din 19 și 20 decembrie 1882. — 141.
- [*Dozon, Auguste*] *Български народни песни*. Chansons populaires bulgares inédites. Publ. et trad. par Auguste Dozon, Paris 1875. — 277.

- [*Eccarius, Johann Georg*] : A German opinion of English trade unionism. In : The Labour Standard, din 6 august 1881 (vezi și adn. 9). — 21, 23, 208, 209, 211.
- [*Eckardt, Julius*] : Berlin und St. Petersburg. Preussische Beiträge zur Geschichte der Russisch-Deutschen Beziehungen. 2. unveränd. Aufl. Leipzig 1880 (vezi și adn. 249). — 266.
- Entwurf eines Gesetzes, betreffend die Krankenversicherung der Arbeiter. In : Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstages. 5. Legislaturperiode. II, Session 1882/83. 5. Bd. Anlagen zu den Verhandlungen des Reichstages. Nr. 1 bis 195, Berlin 1883. Aktenstück Nr. 14. — 360, 380, 396.
- Entwurf eines Gesetzes, betreffend die Unfallversicherung der Arbeiter. In : Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags. 4. Legislaturperiode. IV. Session 1881. 3. Bd. Anlagen zu den Verhandlungen des Reichstags. Nr. 1 bis 101. Berlin 1881. Aktenstück Nr. 41. — 186, 355, 360, 374, 375, 377, 380, 385, 396, 422.
- Entwurf eines Gesetzes, betreffend die Unfallversicherung der Arbeiter. In : Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstages. 5. Legislaturperiode. II. Session 1882/83. 5. Bd. Anlagen zu den Verhandlungen des Reichstages. Nr. 1 bis 195. Berlin 1883. Aktenstück Nr. 19. — 360, 374, 375, 377, 380, 382, 396.
- Erklärung : In : Der Sozialdemokrat, din 16 februarie 1882 (vezi și adn. 256). — 273.
- Fielding, Henry* : The adventures of Joseph Andrews. London, Manchester and New York. — 357.
The Financial Reform Almanach. For 1882. London. — 282.
- Fitzgibbon, Gerald* : Ireland in 1868, the battle-field for English party strife ; its grievances, real and factitious ; remedies, abortive or mischievous. London 1868. — 167.
- Freeman. Ed. A.* : History of Europe. London 1875. — 413.
- Friedrich II.* : Aus der Instruction für die Generalmajors von der Cavallerie (14. August 1748). In : Die Werke Friedrichs des Grossen. 6. Bd. Militärische Schriften, hrsg. von Gustav Berthold Volz, deutsch von Friedrich v. Oppeln-Bronikowski. Berlin 1913. — 420.
- Gendre, B.* : Le catholicisme socialiste en Allemagne. In : La Justice, din 2 decembrie 1881. — 239.
- George, Henry* : The Kearney agitation in California. In : The Popular Science Monthly. Bd. 17, August 1880 (vezi și adn. 191). — 201.
— Progress and Poverty : an inquiry into the cause of industrial depressions and of increase of want with increase of wealth. The remedy. New York 1880. — 192, 199, 201, 245.
- Die Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit in deutscher Bearbeitung. 1. Bd. 1. Hälfte. Die Urzeit, Berlin, 1847. — 121.
- Gesetz, betreffend die Abänderung der Gewerbeordnung. Din 17 iulie 1878. In : Reichs-Gesetzblatt. 1878, Berlin (vezi și adn. 84). — 108, 374, 385.

- Gesetz, gegen die gemeingefährlichen Bestrebungen der Sozialdemokratie. In : Reichs-Gesetzblatt 1878 (vezi și adn. 106) — 126, 130, 214, 233, 265, 280, 329, 331, 355, 360, 364, 376, 384.
- Gewerbeordnung für den Norddeutschen Bund. Vom 21. Juni 1869. In : Bundes-Gesetzblatt des Norddeutschen Bundes, 1869, Berlin (vezi și adn. 84).
- Goethe, Johann Wolfgang von* : Dumnezeiesc. — 293.
 — Faust. — 14.
 — Pescarul. — 213.
 — Der Schatzgräber. — 318.
 — Zahme Xenien. — 323.
- Grillenberger, [Karl]* : [Rede im Reichstag am 14. Dezember 1882]. In : Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstages. V. Legislaturperiode. II. Session 1882/83. I. Bd. Berlin 1883 (vezi și adn. 371). — 420, 445.
- Guesde, J[ules]* : Rentrée en ligne. In : L'Égalité, din 16 februarie 1883. — 431.
- Hanssen, Georg* : Die Aufhebung der Leibeigenschaft und die Umgestaltung der gutsherrlichbäuerlichen Verhältnisse überhaupt in den Herzogthümern Schleswig und Holstein. St. Petersburg 1861. — 135.
- Hartmann, [Georg Wilhelm]* : [Rede im Reichstag am 15. Juni 1881.] In : Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags. 4. Legislaturperiode. IV. Session 1881. 2. Bd. Berlin 1881. — 219.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich* : Werke. Vollständige Ausgabe durch einen Verein von Freunden des Verewigten : Ph. Marheineke, J. Schulze, Ed. Gans, Lp. v. Henning, H. Hothe, C. Michelet, F. Förster. Bd. 1—18. — 27, 33, 81, 381.
 — Bd. 2. Phänomenologie des Geistes, 2. unveränd. Aufl. Berlin 1841. — 33, 81.
 — Bd. 3. Wissenschaft der Logik. Erster Theil. Die objective Logik. Erste Abtheilung. Die Lehre vom Seyn. 2. unveränd. Aufl. Berlin 1841. — 27.
 — Bd. 8. Grundlinien der Philosophie des Rechts oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse. 2. Aufl. Berlin, 1840. — 381.
 — Bd. 9. Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte. 2. Aufl. Berlin, 1840. — 381.
- Heine, Heinrich* : Impresii de călătorie. — 419.
 — Pentru liniștire. — 260.
- [Hirsch, Carl.] Le socialisme en Allemagne. In : La Nouvelle Revue din martie-aprilie 1882 (vezi și adn. 263). — 291, 293.
- [Höchberg, Karl, Eduard Bernstein und Carl August Schramm] : Rückblicke auf die sozialistische Bewegung in Deutschland. Kritische Aphorismen von * * * In : Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik I. Jg. I. Hälfte. Zürich-Oberstrass 1879 — 329, 331, 339, 340, 438.

- Hyndman, H. M.*: England for all. Dedicated to the Democratic and Working Men's Clubs of Great Britain and Ireland. London 1881 (vezi și adn. 193). — 202, 203, 246.
- Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. Hrsg. von Dr. Ludwig Richter. Zürich-Oberstrass. — 109, 113, 329, 331, 339, 438.
- [Janson] Янсонъ, Ю[лий] Э[дуардович]: Сравнительная статистика Россіи и западно-европейскихъ государствъ. Т. 1—2. С.-Петербургъ, 1878—1880. — 161.
- Joffrin, Jules*; A. M. *Jules Guesclé*, redacteur de l'Egalité, In: Le Proletaire, din 7 ianuarie 1882 (vezi și adn. 31). — 39 — 41.
- Kautsky, Karl*: Der Einfluss der Volksvermehrung auf den Fortschritt der Gesellschaft. Wien 1880 (vezi și adn. 376). — 154, 423, 426.
- Die Entstehung der Ehe und Familie. In: Kosmos, 4. Jg. 1882/83 (vezi și adn. 379). — 426, 440, 441 — 443.
- (anonym) International labour laws. In: The Labour Standard, din 13 august 1881. — 22, 209, 210, 211, 212, 221.
- [*Kautsky, Karl*:] Der Staatssozialismus und die Sozialdemokratie. Von Symmachos [d. i. Karl Kautsky]. In: Der Sozialdemokrat, din 6 martie 1881 (vezi și adn. 154). — 171.
- Kautsky, Karl*: Die überseeische Lebensmittel-Konkurrenz. (Separat-
abdruck aus den „Staatswirthschaftlichen Abhandlungen“, Serie II, H. 4 u. 5) Leipzig 1881. — 423, 426.
- (anonym) Der Vetter aus Amerika, eine Erzählung für Landleute, erbaulich zu lesen. — 218, 219, 221, 222.
- Kautsky, Karl*: (anonym) Die Vivisektion des Proletariats. In: Der Sozialdemokrat, din 22 septembrie 1881 (vezi și adn. 211). — 222.
- Keay, Seymour J.*: Spoiling the Egyptian: A tale of shame. Told from the Blue Books. 2ns. ed., revised and enlarged. London 1882 (vezi și adn. 99). — 120.
- „Spoiling the Egyptians“. A Rejoinder. In: The Contemporary Review, Vol. 17, November 1882 (vezi și adn. 99). — 120.
- Kerdijk, A[rnold]*: Karl Marx. Harlem 1879. In: Mannen van beteekenis in onze dagen (vezi și adn. 138). — 162.
- Kiepert, Heinrich*: Karte von Böhmen, Maehren und Oesterreich, Berlin, 1866. — 278.
- Kinclinger, Niklas*: Geschichte der Deutschen Hörigkeit insbesondere der sogenannten Leibeigenschaft. Berlin, 1819. — 135.
- Knigge, Adolph Freiherr [von]*: Ueber den Umgang mit Menschen. In drei Theilen. Zehnte Ausgabe. Durchges. und verm. vom F. P. Wilm-
sen, Stuttgart, 1882 (vezi și adn. 53). — 73.
- Kollar, Jan*: Sláwy dcera. Lyricko-epická básen w zpewjch. Upelné vydánj. W Pesti 1882. — 268.

- Lafargue, Paul*: L'affaire de Montluçon. In: L'Égalité, din 18 noiembrie 1882. — 118.
- Le droit au rire. In: L'Égalité, din 21 noiembrie 1882. — 407.
- Le Ministère enchanté. In: L'Égalité, din 24 noiembrie 1882. — 124, 402, 405, 409.
- Notre candidat. In: L'Égalité, din 9 decembrie 1882. — 402, 404, 405, 409.
- Prêtres et commerçants. In: L'Égalité, din 20 decembrie 1882. — 141.
- {*Lafargue*} Лафаргъ, Поль: Движение поземельной собственности во Франциі. In Устой din martie, aprilie și iunie 1882. — 158, 161, 302.
- Langland, William*: The Vision concerning Piers the Plowman — 393.
- Lankester, E[dwin] Ray*: Degeneration. A chapter in darwinism. London 1880 (vezi și adn. 136). — 161.
- {*Lankester*} Ланкестер, Э[двин] Рей: Вырождение. Глава къ теоріи развитія (дарвинизма). С Петербургъ [1883] — 161.
- Liebknacht, [Wilhelm]*: [Rede im Reichstag am 31. Mai 1881] In: Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags. 4. Legislaturperiode. IV. Session 1881. 2. Bd. Berlin 1881 (vezi și adn. 207). — 219.
- Loria, Achille*: La legge di popolazione ed il sistema sociale. Siena 1882. —
- La rendita fondiaria è la sua elisione naturale. Milano, Napoli, Pisa 1880. — 83.
- La teoria del valore negli economisti italiani. Bologna 1882. — 84.
- M[alon], B[enoît]*: Histoire critique de l'économie politique. Lugano 1876. — 127.
- Histoire du socialisme depuis ses origines probables jusqu'a nos jours. Lugano 1879. — 228, 396.
- Malon, Benoît*: Histoire du socialisme depuis les temps les plus reculés jusqu'a nos jours. T. 1—2, Paris 1882—1883. — 228, 236.
- Malon, Benoît*: La Question chinoise devant les économistes. In: La Revue socialiste, din 5 iulie 1880, (vezi și adn. 350). — 394.
- Mannen van beteekenis in onze dagen*. Harlem 1870—1882 (vezi și adn. 138). — 162.
- {*Marx, Jenny*}: Aus der Londoner Theaterwelt. In: Frankfurter Zeitung und Handelsblatt, din 21 noiembrie 1875. — 240.
- Englische Shakespeare-Studien. In: Frankfurter Zeitung und Handelsblatt, din 3 ianuarie 1877. — 240.
- Londoner Saison. In: Frankfurter Zeitung und Handelsblatt, din 4 aprilie 1876. — 240.

- Shakespeares „Richard III“ im Londoner Lyceum-Theater. In : Frankfurter Zeitung und Handelsblatt, din 8 februarie 1877. — 240.
- Vom Londoner Theater. In : Frankfurter Zeitung und Handelsblatt, din 25 mai 1877. — 240.
- Maurer, Georg Ludwig von* : Einleitung zur Geschichte der Mark-, Hof-, Dorf- und Stadt-Verfassung und der öffentlichen Gewalt. München 1854. — 130, 133, 364, 408, 412, 445.
- Geschichte der Dorfverfassung in Deutschland. Bd. 1—2 Erlangen 1865—1866. — 130, 132, 408, 412, 445.
- Geschichte der Fronhöfe, der Bauernhöfe und der Hofverfassung in Deutschland. Bd. 1—4, Erlangen 1862—1863. — 12, 130, 132, 135, 408, 412, 445.
- Geschichte der Markenverfassung in Deutschland. Erlangen 1856. — 130, 132, 364, 408, 412, 445.
- Geschichte der Städteverfassung in Deutschland. Bd. 1—4. Erlangen 1869—1871. — 130, 132—133, 408, 412, 445.
- Meitzen, August* : Der Boden und die landwirthschaftlichen Verhältnisse des Preussischen Staates. Bd. 1—4, Berlin 1868—1871. — 135.
- Meyer, R[udolph]* : Der Emancipationskampf des vierten Standes. Bd. 1—2, Berlin 1874—1875. — 239.
- Meyer, Rudolph* : Politische Gründer und die Corruption in Deutschland. Leipzig 1877. — 439
- Mirabeau* : Œuvres, Tome cinquième. Histoire secrète de la cour de Berlin. Paris 1822. — 338, 424.
- Most, Johann* : Endlich ! In : Freiheit, din 19 martie 1881 — 176—178.
- Most, Johann* : Capital und Arbeit. Ein populärer Auszug aus „Das Kapital“ von Karl Marx. [Chemnitz 1873] (vezi și adn. 297).
- Kapital und Arbeit. Ein populärer Auszug aus „Das Kapital“ von Karl Marx. 2, verb. Aus. Chemnitz [1876] (vezi și adn. 297) — 341.
- Müllner, Adolph* : Vina — 426.
- Nieuwenhuis, F[erdinand] Domela* : Karl Marx. Kapital en Arbeit's Gravenhage 1881 (vezi și adn. 137) — 162.
- Nordau, Max* : Aus dem wahren Milliardenlande. Pariser Studien und Bilder. Bd. 1—2, Leipzig 1878, (vezi și adn. 6). — 16.
- Paris. Studien und Bilder aus dem wahren Milliardenlande. 2. verm. Aufl. Bd. 1—2, Leipzig 1881 (vezi și adn. 6). — 16—18
- O'Connell, Daniel* : A memoir on Ireland native and saxon. 2nd ed. Dublin and London 1869. — 167.
- O[ldenbur]g, H[einrich]* : Die Grundlage des wissenschaftlichen Sozialismus. In : Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. I. Jg. 2. Hälfte. Zürich-Oberstrass 1880. — 109, 113.
- Parti ouvrier. Conseil national. In : L'Égalité din 5 noiembrie (vezi și adn. 91) — 112.

- Picard, L[éon]*: L'affaire de la rue Saint-Marc. În: Le Citoyen, din 3 septembrie 1882 (vezi și adn. 342). — 379, 381, 387.
- Plutarch*: Leben des Marius. În: Die Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit in deutscher Bearbeitung. I. Bd. I, Hälfte Berlin 1849. — 121.
- Vitae parallelae. — 72.
- Podolinski, S[erghei]*: Il socialismo e l'unità delle forze fisiche. În: La Plebe, Anno XIV, Nuova serie, Milano 1881 (vezi și adn. 118). — 137—141.
- [Potocki, J., Kollataj, H., Dmochowski, F. K.]*: Vom Entstehen und Untergange der Polnischen Konstitution vom 3ten May 1791. Th. 1—2 [Leipzig] 1793 (vezi și adn. 107). — 136.
- Prendergast, John P[atrick]*: The Cromwellian settlement of Ireland. London 1865. — 166.
- Programme électoral des travailleurs socialistes. În: L'Égalité, din 30 iunie 1880. — 39, 230, 368.
- Proudhon, P[ierre]-J[oseph]*: Système des contradictions économiques ou philosophie de la misère. T. 1—2, Paris, [1846]. — 37.
- Puttkamer, [Robert Victor]*: [Rede im Reichstag am 13, Dezember 1882.] În: Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstages. V. Legislaturperiode. II. Session 1882/83. I. Bd. Berlin 1883 (vezi și adn. 371). — 420, 445.
- Rae, John*: The socialism of Karl Marx and the Young Hegelians. În: The Contemporary Review. Vol. 40. Octombrie 1881. — 245, 256.
- Ranke, Johannes*: Grundzüge der Physiologie des Menschen mit Rücksicht auf die Gesundheitspflege und das praktische Bedürfnis des Arztes. Leipzig 1868. — 413.
- Redgrave, Alexander*: The Factory & Workshop Act, 1878, with introduction, copious notes, and an elaborate index. 2nd. ed. London 1879. — 153.
- Ricardo, David*: On the principles of political economy, and taxation. 3rd. ed. London 1821 (vezi și adn. 265) — 293.
- Rodbertus-Jagetzow [Johann Karl]*: Briefe und Socialpolitische Aufsätze. Hrsg. von Dr. R. Meyer. Bd. 1—2, Berlin [1882] (vezi și adn. 369). — 411, 423, 439.
- Sociale Briefe an von Kirchmann. Dritter Brief: Widerlegung der Ricardo'schen Lehre von der Grundrente und Begründung einer neuen Rententheorie. Berlin 1851. — 411.
- Roscoe, H[enry] E[nfield]*, und *C[arl] Schorlemmer*: Ausführliches Lehrbuch der Chemie. Bd. 1—3, Braunschweig 1877—1882. — 436.
- Der Sachsenspiegel. Nach der ältesten Leipziger Handschrift. Hrsg. von Prof. Dr. Julius Weiske. 2. Aufl. Leipzig 1853 (vezi și adn. 117). — 135.
- Safarik, Pawel Josef*: Slowansky Národopis, W Praze 1849. — 376, 377.

- Saling's Börsen-Papiere. Zweiter (finanzieller). Teil. 7. Aufl. Saling's Börsen-Jahrbuch für 1883—84. Ein Handbuch für Bankiers und Kapitalisten. Berlin 1883. — 386.
- Samter, Adolph : Social-Lehre. Ueber die Befriedigung der Bedürfnisse in der menschlichen Gesellschaft. Leipzig 1875. — 200.
- Sax, Emanuel : Die Hausindustrie in Thüringen. Jena 1882. — 353.
- [Schäffle, Albert Eberhard Friedrich :] Die Quintessenz des Socialismus. Gotha 1875. — 172.
- Schramm, C[arl] ; Karl Birkli und Karl Marx. In : Arbeiterstimme, din 24 și 31 decembrie 1881 (vezi și adn. 25). — 37, 38, 262.
- Siemens, C[arl] W[ilhelm] : [Antrittsrede als neugewählter Präsident der Britischen Assoziation zur Unterstützung der Entwicklung der Wissenschaft auf dem 52. Kongress der Assoziation.] In : Nature din 24 august 1882 (vezi și adn. 67). — 94, 123.
- Simon, John : State medicine. In : Nature, din 18 august 1881. — 221, 222.
- [Skaldin] Скалдин . Въ залолустын и въ столицъ. С. Петербургъ 1870 (vezi și adn. 5). — 12.
- Soetbeer, Adolf : Edelmetall-Produktion und Werthverhältnis zwischen Gold und Silber seit der Entdeckung Amerika's bis zur Gegenwart. Gotha 1879. In : Dr. A. Petermann's Mittheilungen aus Justus Perthes' Geographischer Anstalt. Erg. Bd. 13, 1879—1880. — 315.
- Sofocle : Antigona. — 293.
- Spence, Thomas : The nationalization of the land in 1775 and 1882. Being a lecture delivered at Newcastle-on-Tyne, by Thomas Spence, 1775, Reprinted and edited, with notes and introduction, by H. M. Hyndman, 1882. London 1882 (vezi și adn. 264). — 292.
- Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags. 4. Legislaturperiode. IV. Session 1881. Bd. I, Berlin 1881 (vezi și adn. 177). — 184—187.
- Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstages. V. Legislaturperiode. I. Session 1881/82. Von der Eröffnungssitzung am 17. November 1881 bis zur Schlussitzung am 30. Januar 1882. Berlin 1882 (vezi și adn. 27 și 37). — 37, 260—261, 273.
- Stiebeling, Geof[rge] C. : Lesebuch für das Volk. Eine kurzgefasste und leichtverständliche Darstellung des Wichtigsten aus Naturlehre und Menschenkunde. New York 1882. — 391.
- Stiebeling, George C. : The people's reader. A sketch of man's physical, political, mental and social development in the past, present and future. New York 1882. — 391.
- Tacit, Publius, Cornelius : Germania. — 121, 122, 130.
- Terentius, Afer Publius : Tinăra din Andros. — 229.
- Thierry, Augustin : Histoire de la conquête de l'Angleterre par les Normands, de ses causes, et de ses suites jusqu'à nos jours, en Angleterre, en Écosse, en Irlande et sur le continent. T. 1—3. Paris, 1825. — 141.

- Tissot, Victor* : Les Prussiens en Allemagne. Suite du voyage au pays des milliards. Paris 1876 (vezi și adn. 6). — 16.
- Voyage au pays des milliards. Paris, 1875 (vezi și adn. 6). — 16.
- Voyage aus pays annexés. Suite et fin du Voyage au pays des milliards. Paris 1876 (vezi și adn. 6). — 16.
- Turgot, [Anne-Robert-Jacques]* : Réflexions sur la formation et la distribution des richesses. În : Œuvres de Turgot. Nouv. éd. par Eugène Daire. T.I. Paris 1844, (vezi și adn. 265). — 293.
- Vallès, Jules* : Brief an J. Grévy. În : La Révolution Française, din februarie 1879 (vezi și adn. 201). — 214.
- [Vollmar, Georg Heinrich von:]* Aufhebung des Ausnahmegesetzes? În : Der Sozialdemokrat, din 17 și 24 august 1882. — 355, 360, 265, 376, 377, 384.
- Aufhebung des Sozialistengesetzes? Ein Wort zur Taktik der deutschen Sozialdemokratie. Von Surtur [d.i.G.H. von Vollmar]. Hottingen-Zürich 1882. — 379.
- V[ollmar, Georg Heinrich von]* : Zur Spaltung der französischen Arbeiterpartei. În : Der Sozialdemokrat, din 9, 16 și 30 noiembrie 1882. — 113, 118, 396, 408.
- W[eerth], G[eorg]* : Heute Morgen fuhr ich nach Düsseldorf. În : Neue Rheinische Zeitung, din 1 iulie 1848. — 156.
- Ein Sozialistenfresser aus dem Jahre 1848. (Aus dem Feuilleton der „Neuen Rheinischen Zeitung“). În : Der Sozialdemokrat, din 11 august 1881. — 156.
- Westphalen, Christian Heinrich Philipp Edler von* : Geschichte der Feldzüge des Herzogs Ferdinand von Braunschweig-Lüneburg. Hrsg. v. F.O.W.H.v. Westphalen, königlich preussischen Staatsminister a.D. 2 Bde. Berlin 1859. — 240.
- Geschichte der Feldzüge des Herzogs Ferdinand von Braunschweig-Lüneburg. Zusammengestellt aus Materialien seines Nachlasses und des Kriegs-Archivs des Herzogs Ferdinand, und hrsg. von F.O.W.H. v. Westphalen. Bd. 1—6, Berlin 1871—1872. — 240.
- Wilhelm I.* : Erlass vom 4. Januar 1882. În : Deutscher Reichs-Anzeiger und Königlich Preussischer Staats-Anzeiger, din 7 ianuarie 1882. — 34, 37, 58.

II. Periodice

- The Eastern Post* din 16 decembrie 1871. Mr. Bradlaugh and the communists. — 149.
- L'Égalité* din 9 iunie 1880. Le patriotisme de la bourgeoisie et les Chinois. — 394.
- din 11 decembrie 1881. — 249.
- din 18 decembrie 1881. — 249.

- din 1 ianuarie 1882. Allemagne. — 253.
- din 1 ianuarie 1882. Paris. — 253.
- din 11 iunie 1882. — 333, 337.
- din 15 decembrie 182. L'Arrestation de Lafargue. — 135.
- din 16 decembrie 1882. L'affaire de Montluçon. — 135.
- Freiheit* din 25 iunie 1881. Socialpolitische Rundschau. Deutschland. — 219.
- din 23 și 30 iulie, 6 și 13 august 1881. Congress. Bericht. — 215, 216.
- din 1 aprilie 1882. Socialpolitische Rundschau. Deutschland. — 298.
- Journal de Genève national, politique et littéraire*, din 16 septembrie 1882. — 99, 102, 363.
- La Justice*
 - din 7 decembrie 1881. Gazette du jour. — 239, 240.
 - din 20 martie 1883. Obsèques de Karl Marx. — 456.
- Kölnische Zeitung*, din 10 iulie 1881. — 18.
 - din 25 iulie 1881, Russland. — 39.
 - din 20 aprilie 1882, Konstantinopel, 14. April. — 308.
 - din 13 iulie 1882, Paris, 12 iulie. — 93.
 - din 13 iulie 1882. Das Bombardement von Alexandrien. — 93.
- Narodnaia Volea* din 5 februarie 1882. — 297, 307.
- Petit Marseillais* din 8 mai 1882. — 65.
- La Revue socialiste* din 5 iulie 1880. La Question chinoise devant les économistes. — 394.
- Der Sozialdemokrat* din 30 ianuarie 1881. Die zehn Gebote. — 156.
 - din 27 martie și 17 aprilie 1881. Fritzsche und Viereck in Amerika. — 175.
 - din 11 august 1881. Die Vivisektion des Proletariats. — 214.
 - din 17 noiembrie 1881. Warum sind wir in Glauchau (Sachsen) unterlegen?. — 235, 329.
 - din 19 și 26 ianuarie 1882. „Der Sozialdemokrat“ auf der Anklagebank. — 318.
 - din 23 februarie 1882. Noch einmal Herr Breuel. — 318.
 - din 13 aprilie 1882. — 307.
 - din 1 iunie 1882. Socialpolitische Rundschau. Frankreich. — 332, 337.
 - din 13 iulie 1882. Zur irischen Frage. — 334, 344, 345.

- din 27 iulie 1882. In eigener Sache. — 395.
- din 3 august 1882. Die Sozialdemokratie und die egyptische Frage. — 345.
- din 7 septembrie 1882. — 362.
- din 14 septembrie 1882. Sozialistische Rundschau. Aus Leipzig. — 358, 362, 363.
- din 1 și 4 ianuarie 1883. Aus Grillenberger's Rede über die Handhabung des Sozialistengesetzes. — 420, 445.
- din 4 ianuarie și 8 februarie 1883. Zum Kapitel von der freien Liebe. Etwas für Herrn von Puttkamer zum Vorlesen im Reichstage. — 445.
- din 11 ianuarie 1883. Puttkamer und die „Heiligkeit“ der Familie. — 420, 445.
- din 8 februarie 1883. Zum Kapitel von der freien Liebe. Den Herren v. Puttkamer und v. Nostiz-Wallwitz gewidmet. — 445.
- din 22 februarie 1883. Von der patentierten Ehre. Ein weiterer Beitrag zum Thema von der freien Liebe und der Moralität der Puttkamer und Berufsgenossen. — 445.

The Standard din 30 martie 1881. — 176.

- din 7 ianuarie 1882. The state of Russia. — 34.
- din 6 noiembrie 1882. Rusia and France. Frankfort, Sunday Night. — 107, 109.
- din 6 noiembrie 1882. Typhoid at Ventnor. — 111.
- din 7 noiembrie 1882. Imperial parliament. House of commons. Sir C. Rivers Wilson. — 109.
- din 10 noiembrie 1882. Imperial parliament. House of commons. The obligations of civil servants. — 116.

The Statist din 29 ianuarie 1881 — 159.

Le Temps din 6 august 1882. Allemagne. — 86.

The Times din 11 aprilie 1881. Ireland. Cork, April 10. — 183.

- din 29 decembrie 1881. Money-market and City intelligence — 252.
- din 9 ianuarie 1883. Mr. Cowen at Newcastle. — 417.

Indice de reviste și ziare menționate

- Allgemeine Zeitung* — cotidian conservator fondat în 1798 de Joh. Fr. Cotta la Tübingen; a apărut pînă în 1912, din 1810 pînă în 1882 la Augsburg unde a dobîndit reputația unui „AZ”, din 1882 la München. Înainte de evenimentele din martie, principalul organ de presă al mării burghezii liberale germane; în deceniile al 6-lea și al 7-lea a sprijinit planul unificării Germaniei sub hegemonia Austriei. — 274.
- Arbeiterstimme* — organ al partidului social-democrat și al sindicatelor din Elveția, a apărut din 1881 pînă în 1902 la Zürich și din 1903 pînă în 1908 la Berna. — 37, 224, 271, 396.
- The Atlantic Monthly* — revistă lunară burghezo-democrată americană, a apărut la Boston începînd din 1857. — 201.
- La Bataille* — cotidian francez, radical de stînga; a apărut la Paris sub redacția lui P. Lissagaray din 1882. — 286, 321, 337, 358, 362, 363, 369, 370.
- Der Bund* — organ central al partidului democrat-liber cugetător din Elveția, a apărut la Berna începînd din 1850. — 100.
- Le Citoyen* — cotidian socialist francez, a apărut la Paris sub diferite denumiri din 1881 pînă în 1884. Din redacție făceau parte J. Guesde, P. Lafargue, B. Malon, E. Massard, A. Secondigné și alții. — 41, 83, 223, 227, 263, 286, 300, 311, 338, 358, 361—363, 369—371, 373, 374, 381, 382, 386—389, 391.
- Le Citoyen des deux mondes* — vezi *Le Citoyen*.
- Le Citoyen et la Bataille* — publicație semianarhistă franceză; a apărut la Paris din 1882 sub redacția lui Lissagaray, Mals și Cric. — 371, 373, 446.
- Le Citoyen Français* — vezi *Le Citoyen*.
- Concordia, Zeitschrift für die Arbeiterfrage* — organ al marilor industriași și al socialiștilor de catedră germani; a apărut din 1871 pînă în 1876 la Berlin. — 163.
- The Contemporary Review* — revistă lunară engleză de orientare liberală, fondată în 1866 la Londra. — 120, 245, 257.

- The Daily News* — cotidian liberal, a apărut sub acest titlu din 1846 pînă în 1930 la Londra; organ de presă al burgheziei industriale. — 23, 50, 151, 182, 455.
- Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst* — vezi *Hallische Jahrbücher*.
- Deutsch-Französische Jahrbücher* — a apărut la Paris în limba germană sub redacția lui K. Marx și A. Ruge. A apărut numai un singur număr, dublu, în februarie 1844. În acest număr au fost publicate lucrări ale lui Marx și Engels. — 37, 155.
- The Eastern Post* — ziar muncitoresc; a apărut săptămînal la Londra din 1868 pînă în 1873. Din februarie 1871 pînă în iunie 1872 — organ al Consiliului General al Asociației Internaționale a Muncitorilor. — 149.
- L'Égalité* — publicație socialistă franceză, fondată în 1877 de J. Guesde, din 1880 pînă în 1883 a apărut ca organ de presă al Partidului muncitoresc francez; a apărut în șase serii: seria 1-a, a 2-a și a 3-a — săptămînal (în total 113 numere), seria a 4-a și a 5-a — zilnic (în total 56 numere). Din seria a 6-a care urma să apară săptămînal, a apărut un singur număr în aprilie 1886. La începutul deceniului al 9-lea, la această publicație au colaborat Marx și Engels. — 41, 43, 106—108, 112, 114, 118, 122, 126, 128—131, 135, 141, 226, 227, 230—232, 236, 237, 249, 253, 263, 270, 286, 288, 298, 300, 321, 328, 333, 346, 361, 366, 374, 378, 382, 383, 388, 389, 391, 394, 396, 397, 400, 404, 407—409, 431, 435.
- L'Émancipation. Organe Quotidien du Parti Ouvrier* — cotidian socialist francez, a apărut la Lyon de la 31 octombrie pînă la 24 noiembrie 1880, sub redacția lui B. Malon. — 226, 388.
- L'Étendard Révolutionnaire. Organe anarchiste hebdomadaire* — săptămînal anarhist francez; a apărut la Lyon de la 30 iulie pînă la 8 octombrie 1882. — 115.
- L'Exploité de Nantes* — ziar muncitoresc francez, a apărut în 1862 în orașul Nantes. — 397.
- The Financial Reform Almanach* — anuar englez, organ al burgheziei industriale, a apărut la Londra din 1865 pînă în 1904. — 282.
- Le Forçat* — săptămînal socialist francez, a apărut la Lille de la 14 iulie 1882 pînă la 7 iulie 1883. Organ al Federației nordului a Partidului muncitoresc francez. — 397.
- Foreign Police Gazette* — publicație polițistă, a apărut la Londra în 1882. — 400.
- Frankfurter Journal* — vezi *Journal de Francfort*.
- Frankfurter Zeitung und Handelsblatt* — cotidian democrat-mic-burghez, a apărut din 1856 (din 1866 sub acest titlu) pînă în 1943 la Frankfurt pe Main. — 240.
- Freiheit* — săptămînal german, fondat în 1879 la Londra de J. Most; organ de presă al grupului anarhist format în jurul lui J. Most și W. Hasselmann; a propagat printre altele tactica teoriei individuale, renunțarea la orice activitate parlamentară, s-a distins prin

- frazeologie revoluționară. Marx și Engels l-au criticat în repetate rânduri. Gazeta a apărut la Londra din 1879 până în 1882, în Elveția în 1882 și la New York din 1882 până în 1908. — 178, 181, 204, 205, 215, 298.
- Gerichts-Zeitung. Tageblatt für Hamburg. Altona und Umgegend* — cotidian editat de social-democrați după introducerea legii excepționale împotriva socialiștilor; a apărut ca publicație neînsemnată din noiembrie 1878 până în martie 1881 când a fost interzis. — 376, 384.
- The Globe and Traveller* — cotidian, a apărut la Londra din 1803; organ al whigilor; din 1866 organ al conservatorilor. — 111.
- Hallische Jahrbücher și Deutsche Jahrbücher* — revistă literară și filozofică a tinerilor hegelieni, care a apărut la Leipzig din ianuarie 1838 până în iunie 1841 sub titlul *Hallische Jahrbücher für deutsche Wissenschaft und Kunst* și din iulie 1841 până în ianuarie 1843 sub titlul *Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst*. Redacția revistei s-a mutat din orașul prusian Halle (Saale) în Saxonia, iar revista și-a schimbat titlul deoarece în Prusia existența ei era amenințată. Dar și sub noua denumire revista a trebuit curînd să-și înceteze apariția. — 38.
- L'Intransigeant* — a apărut la Paris din 1860 până în 1948; fondatorul și redactorul-șef al ziarului a fost H. Rochefort (1880—1910); în deceniul al 9-lea a avut o orientare republicană radicală. — 89, 181, 226, 383.
- Irish World and American Industrial Liberator* — săptămînal american burghez naționalist, a apărut din 1870 la New York. — 239.
- Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik* — revistă cu tendințe social-reformiste, a fost editată în 1879—1881 de K. Höchberg (sub pseudonimul dr. Ludwig Richter) la Zürich. — 109, 329, 331, 339.
- Journal de Francfort* — ziar reacționar, a apărut cu întreruperi la Frankfurt pe Main în limba franceză din 1799 până la 17 iulie 1866. — 240.
- Journal de Genève national, politique et littéraire* — ziar conservator, a apărut din 1826 la Geneva. — 96, 99, 363.
- Journal des Débats politiques et littéraires* — cotidian fondat la Paris în 1789. În perioada monarhiei din iulie a fost organul de presă al guvernului, organ al burgheziei orleaniste. În timpul revoluției din 1848 — exponent al concepțiilor burgheziei contrarevoluționare. După lovitura de stat de la 2 decembrie 1851 — organ de presă al opoziției orleaniste moderate. — 83.
- La Justice* — cotidian, organul de presă al partidului radical; a apărut la Paris din 1880 până în 1930; din 1880 până în 1897, perioadă în care a fost condus de fondatorul lui, G. Clemenceau, a fost organul așa-numitei „extreme stînga” — aripa de stînga a partidului radical, care prezenta un program de reforme democratice și sociale și exprima interesele burgheziei mici și mijlocii. După amnistia din 11 iulie 1880 redactorul ziarului a fost Charles Longuet. — 14, 16,

102, 109, 113, 158, 182, 191, 195, 239, 240, 286, 293, 358, 362, 363, 371, 409, 418, 456.

Kölnische Zeitung — cotidian, a apărut din 1802 până în 1945; organ de presă al mării burghezii renane și al partidului național-liberal; în deceniul al 8-lea a fost purtătorul de cuvânt al lui Bismarck. — 18, 38, 58, 62, 95, 106, 129, 131, 156, 308, 358.

Kölner Zeitung, vezi *Kölnische Zeitung*.

Königlich privilegierte Berlinische Zeitung von Staats- und gelehrten Sachen — cotidian, din 1785 primește titlul publicației „Berlinische Privilegierte Zeitung“, fondată în 1721; din 1751 cunoscut ca „Vossische Zeitung“, după numele proprietarului de atunci al ziarului, Ch. F. Voss. — 16.

The Labour Standard — săptăminal englez, organ de presă al trade-unionurilor, a apărut la Londra din 1881 până în 1885 sub redacția lui G. Shipton; de la 7 mai până la 6 august 1881, Engels a colaborat la această publicație. — 21, 204, 209, 211, 212, 221, 270, 328, 347, 386, 390, 433.

Die Laterne — săptăminal social-democrat; a apărut de la 15 decembrie 1878 până la 20 iunie 1879 la Bruxelles, sub redacția lui C. Hirsch; a criticat tendințele oportuniste din cadrul social-democrației germane. — 253.

La Liberté — gazetă de seară cu orientare conservatoare, organ de presă al mării burghezii, a apărut la Paris din 1865 până în 1944. — 149.

Modern Thought — revistă lunară engleză burgheză progresistă pentru probleme de religie, politică, etică, știință și literatură; a apărut la Londra din 1879 până în 1884. — 246, 248, 257, 258.

Narodnaia Volea (Народная воля) — ziar rus ilegal, organ de presă al organizației cu același nume a narodnicilor, a apărut din octombrie 1879 până în octombrie 1885; în total au apărut 12 numere. — 297, 307.

Nature. A Weekly Illustrated Journal of Science — revistă săptăminală de științe naturale, apare la Londra din 1869. — 221.

Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie — cotidian, editat sub conducerea lui Marx de la 1 iunie 1848 până la 19 mai 1849 la Köln; ca organ de luptă al aripii proletare a democrației ziarul a avut rolul de educator al maselor populare în lupta împotriva contrarevoluției. — 156, 457.

Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue — revistă fondată de Marx și Engels în decembrie 1849 și editată de ei până în noiembrie 1850. A fost organul teoretic și politic al Ligii comuniștilor, continuarea lui „Neue Rheinische Zeitung“ editat de Marx și Engels la Köln în timpul revoluției din 1848/1949. — 262.

Die Neue Zeit — revistă teoretică a Partidului social-democrat german; a apărut la Stuttgart din 1883 până în 1923; până în octombrie 1917 revista a fost condusă de K. Kautsky, apoi de H. Cunow. Din 1885 până în 1894 Engels a publicat o serie de lucrări importante în „Neue Zeit“ al cărei profil marxist a fost determinat în

deceniul al 10-lea în special prin contribuția lui A. Bebel, K. Kautsky și F. Mehring. La începutul secolului al XX-lea s-a situat tot mai mult pe o poziție centristă. În timpul războiului mondial imperialist din 1914—1918 a avut orientare social-pacifistă sprijinindu-i în fapt pe social-șoviniști. — 395, 426.

New Yorker Volkszeitung — cotidian socialist, a apărut la New York în limba germană din 1878 până în 1932. — 198.

The New York Herald — cotidian, a apărut la New York din 1835 până în 1924; organ al partidului republican. — 93.

New York Star — ziar american. — 205.

The Nineteenth Century — revistă lunară de orientare liberală; sub acest titlu a apărut la Londra din 1877 până în 1900; din 1900 a luat titlul „The Nineteenth Century and After” și din 1951 de „The Twentieth Century”. — 202.

The Northern Star — săptăminal englez, organ central al cartiștilor; a apărut din 1837 până în 1852, la început la Leeds, iar din noiembrie 1844 la Londra. Fondatorul și redactorul revistei era F. E. O'Connor; în deceniul al 5-lea a fost condusă de G. Harney. Engels a colaborat la această publicație din septembrie 1845 până în martie 1848. — 340.

La Nouvelle Revue — revistă franceză burghezo-republicană, fondată de J. Adam, a apărut la Paris din 1879. — 291—293.

Otecestvennii Zapiski (*Отечественные записки*) — publicație politică-literară rusă, a apărut la Petersburg din 1820 până în 1884, când a fost interzisă de guvernul țarist; din redacție a făcut parte, printre alții, V. Belinski (până în 1846); A. I. Herțen a colaborat la revistă; în 1868 revista a fost redactată de N. A. Nekrasov și M. I. Saltikov-Scedrin; revista a grupat în jurul ei intelectualitatea revoluționară-democrată; după moartea lui Nekrasov (1877) narodnicii au căpătat o influență precumpănitoare asupra revistei. — 158.

Le Petit Colon Algérien — cotidian burghezo-republican, a apărut din 1878 la Alger în limba franceză. — 47, 288.

La Petite République Française — cotidian radical republican, a apărut la Paris din 1875 până în 1893. — 288.

Le Petit-Journal — cotidian burghez republican, a apărut din 1863 la Paris. — 288.

Le Petit Marseillais — cotidian burghez-republican, a apărut la Marsilia din 1868 până în 1944. — 65.

La Philosophie de l'Avenir. Revue du socialisme rationnel — revistă lunară franceză, organ al republicanilor burghezi, a apărut la Paris din 1875 până în 1900. — 200.

La Plebe — ziar italian, a apărut sub redacția lui E. Bignami la Lodi din 1868 până în 1875 și la Milano din 1875 până în 1883; până la începutul deceniului al 8-lea a avut o orientare burghezo-democrată, apoi a devenit organul de presă al mișcării muncitorești socialiste; în 1872—1873 ca organ al secțiilor din Italia ale Internaționalei, a sprijinit Consiliul General. — 127.

La Plebe. Rivista socialista — revistă lunară socialistă italiană, a apărut sub redacția lui E. Bignami la Milano din 1881 până în 1882. — 137.

Post — vezi *The Eastern Post*.

Le Précurseur — săptămînal socialist, organ de presă al social-democrației din Evetia romandă; a apărut în limba franceză din decembrie 1876 pînă în noiembrie 1886 la Geneva, editat și redactat de J. P. Becker. Marx și Engels au salutat fondarea unei gazete franceze în Elveția, care se opunea acțiunilor anarhiștilor și chiar au sprijinit-o financiar. — 174.

Le Proletaire — săptămînal muncitoresc francez, a apărut la Paris din 1878 pînă în 1884; la începutul deceniului al 9-lea în jurul lui „*Proletaire*” s-au grupat elementele oportuniste, mic-burgheze din cadrul Partidului muncitoresc francez, așa-numiții posibilisti. — 39, 41, 43, 107, 114, 120, 128, 129, 227—229, 232, 236, 253, 263, 270, 333, 337, 381, 382, 389, 396, 446.

The Radical — săptămînal burghez radical englez, a apărut la Londra de la 14 decembrie 1880 pînă în iulie 1882. — 258.

La Republique Française — cotidian burghez radical francez, fondat de L. Gambetta; a apărut la Paris din 1871. — 16, 83.

Revue der Neuen Rheinischen Zeitung — vezi *Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue*.

La Revue socialiste — revistă lunară, fondată de socialistul mic-burghez și posibilistul francez B. Malon; la început organ de presă republican-socialist, apoi sindicalist și cooperatist; a apărut în 1880 la Lyon și Paris, iar din 1885 pînă în 1914 la Paris. În 1880 la această revistă au colaborat Marx și Engels. — 394.

Równość. Czasopismo socjalistyczne — revistă lunară socialistă poloneză, a apărut în Elveția (Geneva) din 1879 pînă în 1881. — 269.

Slovo (Слово) — revistă lunară de literatură și popularizare a științei, de orientare liberală; a apărut la Petersburg din 1878 pînă în aprilie 1881. — 158.

Le Soir — cotidian burghez francez, de orientare republicană; a apărut la Paris din 1867. — 149, 150.

Der Sozialdemokrat — organ central al social-democrației germane; în perioada cît a fost în vigoare legea excepțională împotriva socialistilor, din septembrie 1879 pînă în septembrie 1888, a apărut la Zürich și din octombrie 1888 pînă la 27 septembrie 1890 la Londra și era difuzat ilegal în Germania; datorită ajutorului considerabil pe care i l-au dat Marx și Engels ziarul a depășit lipsurile teoretice aproape inerente și a devenit agitator, propagandist și organizator colectiv al partidului în lupta împotriva legii excepționale împotriva socialistilor; în 1881 a început colaborarea permanentă a lui Marx și mai ales a lui Engels, care prin publicarea articolelor lor s-a extins în toate sferile conducerii unui ziar revoluționar. „*Sozialdemokrat*” a fost „stindardul partidului german”. — 113, 128, 156, 171—174, 175, 178, 184, 213, 218, 235, 253, 260, 263, 273, 297.

310, 318, 329, 332, 337, 338, 339, 346, 354, 355, 358, 362—364, 374, 378, 379, 384, 387, 392, 395, 408, 419, 420, 435, 436, 438, 440, 445, 456.

The Standard — cotidian englez de orientare conservatoare, fondat la Londra în 1827. — 23, 34, 75, 107—111, 116, 276.

The Statist — revistă săptămînală conservatoare pentru probleme de economie și politică; a apărut la Londra din 1878. — 159.

Süddeutsche Post. Unabhängiges demokratisches Organ für jedermann aus dem Volk — ziar democrat, apărut la München din 1869 pînă în 1884. — 377, 419, 422, 433, 434, 436, 441.

The Sun — ziar progresist burghez, fondat în 1833 la New York, din 1868 a apărut sub redacția lui Charles Dana; în 1875—1883 sub redacția lui John Swinton; și-a continuat apariția pînă în 1950. — 175.

Le Temps — cotidian conservator, organ de presă al mării burghezii franceze; a apărut la Paris din 1861 pînă în 1943; Ziarul era în opoziție față de cel de-al doilea Imperiu și s-a pronunțat împotriva războiului cu Prusia; ulterior a sprijinit guvernul apărării naționale. — 66, 83.

The Times — cotidian, fondat la 1 ianuarie 1785 la Londra sub titlul „Daily universal Register”; de la 1 ianuarie 1788 apare sub titlul „The Times”; cel mai mare ziar englez de orientare conservatoare. — 252.

Der Volksstaat — organul central al Partidului muncitoresc social-democrat (eisenachienii), apărut la Leipzig de la 2 octombrie 1869 pînă la 29 septembrie 1876 (la început de două ori pe săptămîna, iar din iulie 1873 — de trei ori). Gazeta, care exprima concepțiile curentului revoluționar din mișcarea muncitorească germană, a fost supusă unor permanente persecuții din partea guvernului și a poliției. Componenta redacției se schimba neîncetat, ca urmare a arestării redactorilor, dar conducerea generală a redacției a rămas în mîinile lui W. Liebknecht. O mare influență asupra caracterului gazetei a avut A. Bebel, care conducea editura „Volksstaat”. Marx și Engels au colaborat la gazeta. — 162, 333, 439.

Volks-Zeitung — cotidian burghez, organ de presă al burgheziei liberale cu o stare de spirit opoziționistă; a apărut la Berlin din 1853 pînă în 1889. — 339.

Vorwärts — organul central al Partidului muncitoresc socialist din Germania; a apărut la Leipzig din octombrie 1876. Marx și Engels au acordat un sprijin permanent redacției. Apariția gazetei a fost interzisă la sfîrșitul lunii octombrie 1878 în baza legii excepționale împotriva socialiștilor. — 333, 439.

Vossische Zeitung — vezi „Königlich-privilegierte Berlinische Zeitung von Staats- und gelehrten Sachen”.

Weekly Dispatch — săptămînal, a apărut la Londra din 1801 pînă în 1928; în deceniul al 9-lea al secolului al XIX-lea a avut o orientare radicală. — 181.

Indice de nume

A

- Abdul Hamid al II-lea* (1842—1918) — sultan al Turciei (1876—1909). — 309.
- Abercorn, James Hamilton*, duce de (1811—1885) — om de stat englez, conservator; vice-rege al Irlandei (1866—1868 și 1874—1876), s-a ridicat împotriva adopțării Land-Act-ului pentru Irlanda din 1881. — 33.
- Adam, Juliette* (născută *Lamber*) (1836—1936) — scriitoare și publicistă franceză, fondatoarea și conducătoarea publicației „La Nouvelle Revue“ (1879—1886). — 291, 293.
- Aksakov, Ivan Sergheevici* (1823—1886) — publicist rus, slavofil; în deceniile al 6-lea și al 7-lea a criticat politica internă a țarismului, în deceniile al 8-lea și al 9-lea a fost unul dintre propagandiștii panslavismului și ai ideologiei de mare putere. — 267.
- Aleko Pașa* — vezi *Vogorile Alexandru*.
- Alexandru al II-lea* (1818—1881) — țar al Rusiei (1855—1881). — 34, 178, 336.
- Alexandru al III-lea* (1845—1894) — țar al Rusiei (1881—1894). — 35, 176, 280.
- Allsop, Thomas* (1795—1880) — agent de bursă englez, publicist democrat; a aderat la cariști; colaborator apropiat al lui Marx în acțiunea de ajutorare a comunarzilor emigrați; a fost în relații de prietenie cu familia Marx. — 18.
- Alphand, Jean Charles Adolphe* (1817—1891) — funcționar francez, de profesiune inginer; din 1854 a condus lucrările de reconstrucție a Parisului, din 1878 s-a ocupat de alimentarea cu apă a orașului. — 103.
- Amos, Sheldon* (1835—1880) — jurist englez; de la începutul deceniului al 9-lea avocat în Egipt, judecător la Curtea de Apel (Tribunalul pentru aborigeni) din Alexandria (începând din 1882). — 120.
- Arabi Pașa, Ahmed* (aprox. 1839—1911) — politician și militar burghez egiptean; conducător al mișcării de eliberare naționale egipteană din 1879—1882 și unul dintre liderii Partidului național; din februarie 1882 ministru de război în guvernul național, din iulie 1882 șeful guvernului; după înfringerea de la Tell el-Kebir (13 septembrie 1882) a fost luat prizonier și exilat de autoritățile engleze în insula Ceylon, unde a stat pînă în 1902. — 94, 345.

Argyll, George John Douglas Campbell, duce de (1823—1900) — om de stat englez, peelist, ulterior liberal; lord păstrător al sigiliului (1853—1855, 1859—1866, 1860—1866, 1880—1881), șeful departamentului poștelor (1855—1858 și 1860), ministru pentru problemele Indiei (1868—1874). — 185.

Azamat — Batuk — vezi Thieblin H. L.

B

Bachofen, Johann Jakob (1815—1887) — istoric și jurist elvețian, fondatorul dreptului comparat. Principala lui lucrare „Das Mutterrecht”. — 443.

Bakunin, Mihail Alexandrovici (1814—1876) — revoluționar și publicist rus, participant la revoluția din 1848—1849 din Germania; unul dintre ideologii narodnicismului și anarhismului; în cadrul Internaționalei I a acționat ca dușman inveterat al marxismului; la congresul de la Haga din 1872 a fost exclus din Internațională pentru activitate scizionistă. — 115, 253, 262, 333, 336, 368, 369, 391, 398, 399, 408, 422.

Bamberger, Louis — emigrant german la Londra în deceniul al 6-lea, redactor al lui „Deutsche Londoner Zeitung”; secretarul lui Karl Braunschweig, ulterior comerciant la Zürich. — 317.

Bancroft, Hubert Howe (1832—1918) — istoric american, autor al mai multor lucrări de istorie și etnografie a Americii de Nord și Centrale. — 130, 427.

Barry, Maltman (1842—1909) — ziarist englez, socialist, membru al Internaționalei I, delegat la Congresul de la Haga (1872), membru al Consiliului General

(1871—1872) și al Consiliului federal britanic (1872—1874); i-a sprijinit pe Marx și Engels în lupta lor împotriva bakuniștilor și a liderilor reformiști englezi ai trade-unionurilor; după ce Internaționala I și-a încetat activitatea, a continuat să militeze în cadrul mișcării socialiste din Anglia; concomitent, a colaborat la ziarul conservator „The Standard”; în ultimul deceniu al secolului trecut a sprijinit așa-numita „aripă socialistă” a conservatorilor. — 181.

Bauer, Bruno (1809—1882) — filozof idealist german; tânăr hegelian, istoric al religiei, publicist; autor al unor lucrări de istorie a creștinismului; după 1866 național-liberal. — 105.

Bax, Ernest Belfort (1854—1926) — istoric, filozof și ziarist englez socialist; de la începutul deceniului al 9-lea, unul dintre primii propagatori al marxismului în Anglia; din 1882, membru al Federației democratice, care din 1884 s-a transformat în Federația social-democrată, în cadrul căreia a fost unul dintre cei mai activi membri ai aripii ei de stînga; a participat la agitația socialistă în rîndurile populației sărace din Londra (East-End); din 1883 a întreținut relații de prietenie cu F. Engels; unul dintre fondatorii (1911) și liderii Partidului socialist britanic, delegat la o serie de congrese muncitorești socialiste internaționale; în timpul primului război mondial — social-șovinist; în 1916 a fost exclus din partid. — 246, 257.

Bayshawe, F. — medic englez. — 414.

Bazin, Gustave — participant activ la mișcarea muncitorească franceză, socialist, în deceniul al 9-lea membru al Partidului muncitoresc francez, delegat la

- congresul de la Reims (1881); la sfârșitul lui noiembrie 1882 a fost arestat, fiind învinuit de instigare la război civil; partizan al lui Guesde. — 126, 401.
- Bebel, August** (1840—1913) — militant de seamă al mișcării muncitorești germane și internaționale, de profesie strungar în lemn; membru al Internaționalei I, din 1867 deputat în Reichstag; unul dintre fondatorii și conducătorii social-democrației germane; a luptat împotriva lassalleanismului; în timpul războiului franco-prusian s-a situat pe pozițiile internaționalismului proletar; a militat pentru sprijinirea Comunei din Paris; prieten și colaborator al lui Marx și Engels; militant al Internaționalei a II-a; în ultimul deceniu al secolului trecut și la începutul secolului al XX-lea a luat atitudine împotriva reformismului și revizionismului, dar în ultima perioadă a activității sale a făcut o serie de greșeli cu caracter centrist. — 99—102, 125, 127, 143, 175, 186, 198, 218—220, 235, 253, 261, 317—319, 322, 329, 330—333, 337, 339, 342, 356, 358, 362, 363—365, 375, 376—378, 380, 384, 396, 410—412, 422, 432, 443, 445.
- Bebel, Julie** (1843—1910) — soția și tovarăsa de luptă a lui August Bebel. — 412, 449.
- Becker, Elisabeth** (m. 1884) — soția lui Johann Philipp Becker — 242.
- Becker, Johann Philipp** (1809—1886) — de profesie perier, militant de seamă al mișcării muncitorești germane și internaționale; participant la revoluția din 1848—1849; organizator al secțiilor germane din Elveția ale Internaționalei I, delegat la Conferința de la Londra (1865) și la toate congresele Internaționalei I. A corespundat cu Carol
- Farcaș, unul din conducătorii secției din Timișoara a Internaționalei I, căruia la 1 ianuarie 1869 i-a trimis carnetul de primire în Internațională, împreună cu alte zece documente de primire a noi membri; redactor al revistei „Vorbote“ (1866—1871) și al revistei „Précursur“ (1877—1887); prieten și tovarăș de luptă al lui Marx și Engels. — 91, 95, 135, 174, 177, 233, 242, 269—271, 343, 406, 407, 450.
- Beesly, Edward Spencer** (1831—1915) — istoric și politician englez; radical burghez, pozitivist; profesor la Universitatea din Londra; a prezidat adunarea din 28 septembrie 1864 de la St. Martin's Hall; în 1870—1871 a luat atitudine în presa engleză în apărarea Internaționalei I și a Comunei din Paris; a fost în relații de prietenie cu Marx. — 21, 188.
- Benningsen, Rudolf** (1824—1902) — politician german național-liberal, partizan al unificării „de sus“ a Germaniei, sub hegemonia Prusiei; unul dintre fondatorii și în 1859—1867 președintele Uniunii naționale, din 1867 lider al aripii de dreapta a partidului național-liberal, care reprezenta interesele marii burghezii, deputat în Reichstagul german (1871—1883 și 1887—1898). — 113.
- Bernstein, Eduard** (1850—1932) — social-democrat german, publicist, redactor al ziarului „Sozialdemokrat“ (1881—1890), delegat la congresele muncitorești socialiste internaționale din anii 1889 și 1893; după moartea lui Engels, în a doua jumătate a ultimului deceniu, a trecut la revizuirea fățișă a marxismului de pe poziții reformiste; unul dintre liderii aripii oportuniste a social-democrației germane și

- a Internaționalci a II-a. — 108, 109, 113, 118—119, 131, 141, 156, 171—174, 183, 185, 186, 187, 212—216, 218, 225—232, 234—237, 249, 253, 254, 259—263, 273—281, 307, 308, 310, 311, 313, 316, 318, 333—338, 339, 343, 344—346, 354—356, 359—362, 364, 367—370, 371, 373—375, 379, 380—385, 386, 387, 388, 389, 395, 396—400, 408, 409, 419—421, 422—424, 425, 432—434, 435—441, 448.
- Beust, Adolf* von — medic german, fiu al lui Friedrich Beust, rudă îndepărtată a lui Friedrich Engels. — 308, 338, 356, 424.
- Beust, Friedrich* von (1817—1899) — ofițer prusian, în 1848 a trecut în rezervă din pricina convingerilor lui politice, participant la revoluția din 1848—1849 din Germania; după înăbușirea revoluției a emigrat în Elveția; profesor de pedagogie. — 174, 188.
- Bevan* — logodnica lui Charles Roesgen. — 372.
- Bismarck, Otto*, prinț de (1815—1898) — om de stat și diplomat al Prusiei și Germaniei, reprezentant al iuncherimii prusiene; ambasador la Petersburg (1859—1862) și la Paris (1862); prim-ministru al Prusiei (1862—1872 și 1873—1890); cancelar al Confederației Germaniei de nord (1867—1871) și al Imperiului german (1871—1890); a realizat unificarea Germaniei pe cale contrarevoluționară; dușman înverterat al mișcării muncitorești, autorul legii excepționale împotriva socialiștilor (1878). — 16, 34, 37, 40, 100, 129, 150, 171, 172, 173, 176, 178, 181, 213, 228, 231, 260, 264, 265, 278, 279, 315, 319, 332, 355, 356, 375, 377, 385, 396, 410, 411, 422, 431, 438, 440, 444.
- Blanc, Jean-Joseph-Louis* (1811—1882) — socialist mic-burghez, ziarist și istoric francez; în 1848 membru al guvernului provizoriu și președinte al comisiei de la Luxemburg; s-a situat pe o poziție de pactizare cu burghezia; în august 1848 a emigrat în Anglia, unde a fost unul dintre conducătorii emigrației mic-burgheze de la Londra; deputat în Adunarea națională din 1871; s-a ridicat împotriva Comunei din Paris. — 150, 409.
- Bleichröder, Gerson* von (1822—1893) — financiar german, directorul unei mari bănci din Berlin, bancherul personal al lui Bismarck, consilierul lui neoficial în probleme financiare și intermediar în diferite afaceri și nații comerciale. — 16, 18.
- Blind, Friederike* — soția lui Karl Blind. — 146.
- Blind, Karl* (1826—1907) — publicist german, democrat mic-burghez, participant la mișcarea revoluționară din 1848—1849 din Baden; în deceniul al 6-lea unul dintre liderii emigrației mic-burgheze germane de la Londra; din deceniul al 7-lea național-liberal. — 146.
- Blommestein* — financiar olandez, la începutul deceniului al 9-lea al secolului trecut proprietar al ziarului francez „Citoyen”. — 338, 369, 373, 383.
- Blos, Wilhelm* (1849—1927) — socialist-democrat german, ziarist și istoric; unul dintre redactorii ziarului „Volksstaat” (1872—1874); în 1877—1878, 1881—1887 deputat în Reichstag; în anii primului război mondial socialist-șovinist; după revoluția din noiembrie 1918, președinte al guvernului din Württemberg; — 373, 318, 329, 422.
- Blum, Robert* (1807—1848) — ziarist democrat mic-burghez german; în 1848 lider al aripii de stînga din Adunarea națională de la Frankfurt; în octombrie

- 1848 a luat parte la revoluția de la Viena, după victoria trupelor; contrarevoluționare a fost împușcat conform legii marțiale. — 331.
- Böcker** — numele de fată al soției lui Eduard Gumpert. — 18; 21.
- Böcker, Berta** — sora soției lui Eduard Gumpert. — 18.
- Bodenstedt, Friedrich** (1819—1892) — poet, scriitor și traducător german. — 58.
- Bonaparte** — vezi *Napoleon I.*
- Bonaparte, Napoléon** — *Joseph Charles Paul*, prințul Napoleon (1822—1891) — fiul lui Jérôme Bonaparte, vărul lui Napoleon al III-lea; în perioada celei de a doua Republici deputat în Adunarea constituantă și în Adunarea legislativă; era cunoscut sub porecele Plon-Plon și Prințul roșu. — 149.
- Bonaparte, Ludovic** — vezi *Napoleon al III-lea.*
- Bontoux, Eugène** (1824—1904) — inginer, financiar și întreprinzător francez; a participat la construirea de căi ferate și de fabrici în Franța, Austria, Ungaria și Serbia; unul dintre fondatorii (1878) și conducătorii băncii pe acțiuni Union générale din Paris, creată din fondurile legitimiștilor și clericilor; în 1882 a fost condamnat la cinci ani închisoare pentru speculă, dar a emigrat în străinătate. — 405, 409.
- Bouis, Casimir** (aprox. 1843—1916) — ziarist francez, blanquist, membru al C.C. al Gărzii naționale și al Comunei din Paris; președinte al comisiei, de cercetare a activității guvernului Apărării naționale; după înfrângerea Comunei a fost deportat în Noua Caledonie; în deceniul al 9-lea a devenit membru al Partidului muncitoresc francez, colaborator al ziarului „Égalité” (1882). — 107, 400.
- Bräcke, Wilhelm** (1842—1880) — social-democrat german, a editat literatură socialistă la Braunschweig; unul dintre fondatorii (1869) și liderii Partidului muncitoresc social-democrat (eisenachienii), membru al fracțiunii social-democrate din Reichstag (1877—1879); prieten apropiat al lui Marx și Engels; a luptat împotriva lassalleanismului, a luat atitudine, deși nu destul de consecvent, împotriva elementelor oportuniste din cadrul partidului social-democrat. — 342.
- Bradlaugh, Charles** (1833—1891) — ziarist și politician englez, radical burghez, ateist, redactor al săptăminalului „The National Reformer”, i-a atacat cu vehemență pe Marx și Asociația Internațională a Muncitorilor. — 47, 149, 150, 151, 214.
- Brassey, Thomas**, conte (1836—1918) — economist burghez și politician englez; mare proprietar al unor întreprinderi de căi ferate și de șantiere navale; membru al Parlamentului, liberal, în 1880—1884 lord civil al amiralității. — 181.
- Braun, Heinrich** (1854—1927) — social-democrat german, publicist, colaborator al revistei „Die Neue Zeit” (1883—1888); a participat activ și la editarea altor publicații; ulterior reformist. — 351.
- Braunschweig, Ferdinand** duce de (1721—1792) — general în slujba Prusiei; în timpul Războiului de șapte ani (din noiembrie 1757) a comandat trupele prusiene și aliate care luptau împotriva armatelor franceze și austriece. — 240.

- Braunschweig, Karl-Friedrich-August-Wilhelm** (1804—1873) — duce de Braunschweig din 1823; dețronat la începutul lui septembrie 1830, a emigrat; a încercat să revină la putere cu ajutorul citorva țări europene; în deceniile al 5-lea și al 6-lea a întreținut legături cu elemente democratice din emigrație; a editat „Deutsche Londoner Zeitung”. — 283.
- Brentano, Lujo (Ludwig Joseph)** (1844—1931) — economist burghez german, reprezentant al economiei politice vulgare, unul dintre principalii reprezentanți ai socialismului de catedră. — 163.
- Breuel, Ernst** — social-democrat german; în baza legii excepționale împotriva socialiștilor a fost expulzat din Hamburg; de la începutul deceniului al 9-lea emigrant la Copenhaga; în 1882 a criticat de pe poziții oportuniste linia politică a redacției ziarului „Sozialdemokrat”. — 318.
- Bright, Jacob** (1821—1899) — politician englez, radical burghez; membru al parlamentului, fratele lui John Bright. — 33.
- Bright, John** (1811—1889) — fabricant englez, politician burghez, unul dintre liderii adepților liberului schimb și fondatorii Ligii împotriva legilor cerealelor; de la începutul deceniului al 7-lea lider al aripii de stînga a partidului liberal (radical burghez); ministru în mai multe guverne liberale. — 32, 33, 151.
- Bright, John Albert** (1848—1924) — fabricant și politician englez, liberal, membru al parlamentului (1889—1895); fiul lui John Bright. — 32, 33.
- Brimont** — bonapartistă franceză, cunoscută a lui Bradlaugh la Paris. — 150.
- Brissac, Henri** (1823—1906) — publicist francez, socialist, participant la mișcarea muncitorească franceză; membru al Comunei din Paris, secretar general al Comitetului executiv, apoi al Comitetului salvării publice; după înfringerea Comunei din Paris a fost deportat în Noua Caledonie; după amnistia din 1880 s-a înapoiat în Franța; membru al Partidului muncitoresc francez, în 1882 membru al redacției ziarului „Egalité”; partizan al lui Guésde. — 107, 400.
- Brousse, Paul-Louis-Marie** (1844—1912) — medic francez, socialist mic-burghez; participant la Comuna din Paris, după înfringerea Comunei a emigrat în Spania și în Elveția; a aderat la anarhiști; în 1879 a intrat în Partidul muncitoresc francez; a fost unul dintre liderii și ideologii curentului oportunist din cadrul mișcării socialiste din Franța — posibilismul. — 39, 89, 105, 114, 119, 223, 227—230, 236, 253, 263, 332, 337, 361, 368, 369, 371, 377, 407, 447.
- Brown, John** (1800—1859) — fermier american, unul dintre militanții de seamă ai aripii revoluționare a mișcării aboliționiste; participant activ la lupta armată împotriva proprietarilor de sclavi din Kansas (1854—1856); în 1859 a încercat să ridice la răscoală sclavii negri din statul Virginia, a fost defecrit justiției și executat. — 175.
- Brown, Willard** — ziarist american, socialist, cunoscut al lui K. Marx. — 176, 199, 252.
- Bückler, Johann** (aprox. 1780—1803) — tilhar german, căpetenie a unei bande de tilhari din Regiunea renană, cunoscut sub porecla de Schinderhannes (Hans jecmănitorul). — 277.

Burke, Thomas Henry (1829—1882) — om de stat englez, secretar personal al ministrului pentru problemele Irlandei (1869—1882); la 6 mai 1882 a fost victima unui atentat pus la cale de membrii organizației teroriste secrete mic-burgheze irlandeze „Neînfrinții”. — 65, 336.

Bürkli, Karl (1823—1901) — economist și publicist elvețian de seamă, socialist mic-burghez, participant la revoluția din 1848—1849 din Germania; unul dintre organizatorii și conducătorii secției de la Zürich a Internaționalei I, delegat la Congresul de la Geneva (1866) și secretar al Congresului de la Lausanne (1867) ale Internaționalei I; delegat la Congresul muncitoresc socialist internațional (1893); unul dintre fondatorii și liderii mișcării cooperatiste elvețiene. — 37, 38, 262, 271, 280.

C

Cafiero, Carlo (1846—1892) — participant la mișcarea muncitorească italiană, membru al Internaționalei I; în 1871, fiind în corespondență cu Engels, a promovat linia Consiliului General în Italia; din 1872 unul dintre conducătorii organizațiilor anarhiste italiene; spre sfârșitul deceniului al 8-lea s-a îndepărtat de anarhism, în 1879 a editat o scurtă expunere a volumului I al „Capitalului” lui Marx în limba italiană. — 127.

Calonne, Charles-Alexandre de (1734—1802) — om de stat francez, controlor general financiar (1783—1787), în timpul revoluției burgheze franceze de la sfârșitul secolului al XVIII-lea a fost unul dintre conducătorii emigrației contrarevoluționare. — 171.

Candelari, Romeo — ziarist italian, în deceniul al 9-lea a colaborat la ziarul „La Plebe”. — 127.

Carol de Hohenzollern, prinț (1801—1883) — fiul regelui Prusiei Frederic Wilhelm al III-lea. — 424.

Carol I — vezi *Carol al V-lea*.

Carol I (1600—1649) — rege al Angliei (1625—1649), executat în timpul revoluției burgheze engleze din secolul al XVII-lea — 166.

Carol al III-lea (1818—1889) — prinț de Monaco (1856—1889). — 67, 72, 317, 325.

Carol al V-lea (1500—1558) — împărat al așa-numitului Sfântul Imperiu roman de națiune germană (1519—1556) și rege al Spaniei (1516—1556) sub numele de Carol I. — 304.

Carol al X-lea (1757—1836) — rege al Franței (1824—1830); a fost răsturnat de revoluția din iulie 1830. — 34.

Cassagnac — vezi *Granier de Cassagnac*.

Casthelaz — mama lui Maurice Casthelaz. — 285, 302.

Casthelaz, Maurice — medic și farmacist francez, cunoscut al lui Karl Marx în Alger. — 51, 53, 57, 61, 285, 291.

Cavendish, Frederick Charles, lord (1836—1882) — om de stat și politician englez, liberal; din 1865 membru al parlamentului; a ocupat o serie de funcții importante în stat; în mai 1882 a fost numit ministru pentru problemele Irlandei, iar la 6 mai 1882 a fost victima atentatului pus la cale de membrii organizației teroriste secrete mic-burgheze irlandeze „Neînfrinții”. — 65, 336.

- Cavour, Camillo Benso*, conte de (1810—1861) — om de stat italian, ideolog și lider al burgheziei liberal-monarhiste și al nobilimii îmburghezite; șef al guvernului Sardiniei (1852—1859 și 1860—1861), a dus o politică de unificare „de sus” a Italiei, sub conducerea dinastiei de Savoia spre care s-a orientat cu sprijinul lui Napoleon al III-lea; în 1861 a condus primul guvern al Italiei unificate. — 264.
- Cazot, Théodore-Joseph-Jules* (1821—1913) — om de stat francez, republican burghez moderat, de profesiune jurist; adversar al regimului celui de-al doilea Imperiu; în 1851—1859 a stat la închisoare; în 1870 secretar general al ministerului de interne al guvernului Apărării naționale, din 1871 deputat în Adunarea națională, din 1879 pînă în ianuarie 1882 (cu unele întreruperi) ministru de justiție; adept al lui Gambetta. — 20.
- Cezar, Caius Iulius* (aprox. 100 — 44 î.e.n.) — mare general, om de stat și scriitor roman, autorul lucrării „De bello Gallico” etc. — 121.
- Chamberlain, Joseph* (1836—1914) — om de stat și politician englez, în 1873—1875 a fost primarul orașului Birmingham, ulterior, timp de mai mulți ani, a fost membru în cabinetul englez; unul dintre principalii organizatori ai războiului anglo-bur, ideolog al imperialismului englez. — 33.
- Chamisso, Adalbert von* (1781—1838) — poet romantic german; s-a ridicat împotriva reacțiunii feudale. — 428, 429.
- Charles al III-lea* — vezi *Carol al III-lea*.
- Cherbuliez, Antoine-Élisée* (1797—1869) — economist elvețian, adept al lui Sismondi, a îmbinat teoria lui Sismondi cu elementele ale teoriei lui Ricardo. — 199.
- Churchill, Randolph Henry Spencer*, lord (1849—1895) — om de stat englez, unul dintre liderii conservatorilor, ministru pentru problemele Indiei (1885—1886), ministru de finanțe (1886); partizan al expansiunii coloniale, adversar al home-rule-ului pentru Irlanda, s-a pronunțat pentru un sistem de demagogie socială. — 181.
- Cieszkowski, August*, conte (1814—1894) — filozof hegelian și economist polonez; din 1847 proprietarul unei moșii din ținutul Poznan, în 1848 deputat în Adunarea națională prusiană, a făcut parte din aripa de stînga, în 1852 membru în Landtagul prusian. — 37, 39, 262.
- Clemenceau, Georges-Benjamin* (1841—1929) — publicist și politician burghez francez; din deceniul al 9-lea lider al partidului radicalilor; președinte al consiliului de miniștri (1906—1908 și 1917—1920), a promovat o politică imperialistă. — 12, 83, 105, 158, 190, 361, 388, 389.
- Claude*. — 302.
- Clowes, Norris A.* — ziarist american, la începutul deceniului al 9-lea corespondentul pentru Irlanda al ziarului „New York Star”; cunoscut al lui Theodor Friedrich Cuno. — 204, 205.
- Cobden, Richard* (1804—1865) — fabricant și politician burghez englez, unul dintre liderii adepților liberului schimb și fondatorii Ligii împotriva legilor cerealelor, membru al parlamentului. — 33.
- Coghill, J. G. Sinclair* — medic englez din Ventnor. — 110.

- Colins, Jean-Guillaume-César-Alexandre-Hippolyte** (1783—1859) — economist mic-burghez și filozof francez, de origine belgian; s-a pronunțat pentru însușirea rentei funciare de către stat ca un mijloc de rezolvare a tuturor contradicțiilor sociale ale orînduirii capitaliste. — 200.
- Collet, Charles Dobson** (m. în 1898) — ziarist radical și militant pe tărîm social englez; redactor al organului urquhartist „Free Press” (1859—1865); din 1866 editor al lui „Diplomatic Review”. — 190.
- Constans, Jean-Antoine-Ernest** (1833—1913) — om de stat francez, republican burghez moderat; ministru de interne (1880—1881 și 1889—1892), a promovat o politică de reprimare necruțătoare a mișcării muncitorești. — 20.
- Costa, Andrea** (1851—1910) — militant de seamă al mișcării muncitorești și socialiste italiene, în deceniul al 8-lea, unul dintre conducătorii organizațiilor anarhiste din Italia; în 1879 a criticat anarhismul, ulterior a luptat pentru crearea unui partid politic muncitoresc independent; din 1892 membru al Partidului socialist din Italia, în cadrul căruia a aderat la aripa reformistă; din 1882 deputat în parlament. — 107, 444.
- Cowen, Joseph** (1831—1900) — politician și ziarist englez, radical burghez, a aderat la carțiști; unul dintre organizatorii mitingului de la Newcastle (septembrie 1862) în apărarea lui Garibaldi, membru al parlamentului (din 1874). — 174, 417.
- Cowper, Francis Thomas De Grey** (1834—1905) — om de stat englez, liberal; vice-rege al Irlandei (1880—1882). — 311.
- Cowper-Temple, William Francis**, din 1880 baron *Mount-Temple* (1811—1888) — om de stat englez, membru al parlamentului, ministru în mai multe guverne liberale; fiu adoptiv al lui Palmerstone. — 311.
- Crié** — ziarist francez, anarhist; în 1882 membru în redacția ziarului „Le Citoyen et la Bataille”. — 373.
- Cromwell, Oliver** (1599—1658) — conducătorul burgheziei și al nobilimii, îmburghezite în perioada revoluției burgheze engleze din secolul al XVII-lea; din 1653 lord-protector al Angliei, Scoției și Irlandei. — 165, 166.
- Cuno, Theodor Friedrich** (1847—1934) — inginer constructor de mașini; militant al mișcării muncitorești germane și internaționale, socialist; în 1871—1872 a corespondat sistematic cu Engels, a luptat împotriva anarhismului în Italia; organizator al secției din Milano a Internaționalei I, delegat la Congresul de la Haga al Internaționalei (1872); după congres a emigrat în S.U.A., unde a participat la activitatea Internaționalei; ulterior participant la mișcarea muncitorească și socialistă americană. — 457.

D

- D'Alembert, Jean Baptiste le Rond** (1717—1783) — filozof și matematician francez, unul dintre cei mai de seamă reprezentanți ai iluminismului francez din secolul al XVIII-lea. — 119.
- Daniels, Amalie** (1820—1895) — soția medicului Roland Daniels, unul dintre conducătorii Ligii comuniștilor. — 256.

- Danielson, Nikolai Franțevici* (pseudonim Nikolai-on) (1844—1918) — scriitor și economist rus, unul dintre ideologii narodnicismului în ultimele două decenii ale secolului trecut; timp de mai mulți ani a purtat corespondență cu Marx și Engels; a tradus în limba rusă volumele I, II și III ale „Capitalului” lui Marx (volumul I împreună cu G. A. Lopatin). — 157, 161, 243, 244.
- Dante, Alighieri* (1265—1321) — mare poet italian. — 428.
- D'Arsonval, Jacques-Arsène* (1851—1940) — fiziolog, fizician și biofizician francez. — 109.
- Darwin, Charles Robert* (1809—1882) — mare naturalist englez, fondatorul biologiei evoluționiste științifice. — 73, 96, 311, 395, 427.
- Davitt, Michael* (1846—1906) — democrat revoluționar irlandez, unul dintre liderii mișcării de eliberare națională a Irlandei; unul dintre organizatorii (1879) și liderii Ligii agrare, adept al autoguvernării Irlandei (Home Rule); membru al parlamentului (1895—1899); a participat la mișcarea muncitorească engleză. — 344.
- Dechend, Hermann Friedrich Alexander von* (1814—1890) — om de stat german, președinte al băncii Prusiei (din 1864), apoi al băncii Reichului (1875—1890), membru al Consiliului de stat (din 1884). — 315.
- Deinhardt, K.* — inginer german din München. — 432, 433.
- Delachaux* — medic-chirurg elvețian din Interlaken. — 64, 65, 67.
- Demuth, Helene (Helen, Lenchen)* (1823—1890) — menajera și prietena credincioasă a familiei Marx. — 9, 17, 20, 24, 28, 31, 34, 35, 38, 77, 79, 82, 85, 98, 101, 102, 112, 191, 195, 207, 247, 291, 327, 349, 350, 359, 367, 372, 394, 401, 405, 413, 418, 430, 446, 449, 452, 456.
- De Paeppe, César* (1842—1890) — muncitor tipograf, apoi medic; militant de seamă al mișcării muncitorești și socialiste belgiene, unul dintre fondatorii secției belgiene a Internaționalei I, membru al Consiliului federal belgian, delegat la Conferința de la Londra (1865), la congresul de la Lausanne (1867), de la Bruxelles (1868), de la Basel (1869) și la Conferința de la Londra (1871) ale Internaționalei; după Congresul de la Haga din 1872 i-a sprijinit un timp pe bakuniști; unul dintre fondatorii Partidului muncitoresc belgian (1885). — 92, 228.
- Deprez, Marcel* (1843—1918) — fizician și electrotehnician francez, a lucrat la rezolvarea problemei transmiterii energiei electrice la distanță. — 109, 113, 439.
- Derby, Edward George Geoffrey Smith Stanley*, conte (1799—1869) — om de stat englez, lider al torșilor, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea unul dintre liderii partidului conservator; prim-ministru (1852, 1858—1859, 1866—1868). — 167.
- Descartes, René* (lat. — *Cartesius*) (1596—1650) — cunoscut filozof dualist, matematician și naturalist francez. — 123.
- Détroyat, Pierre-Léonce* (1829—1898) — ziarist și scriitor francez, ofițer de marină; bonapartist; a participat la războiul Crimeii (1853—1856) și la războiul franco-prusian (1870—1871); în deceniile al 8-lea și al 9-lea proprietar și redactor al mai multor ziare; rudă cu Émile Girardin. — 150.

- Deville, Gabriel* (n. 1854) — socialist francez, militant activ al Partidului muncitoresc francez, publicist, autorul unei expuneri populare a volumului I al „Capitalului” lui Karl Marx, precum și al unor lucrări filozofice, economice și istorice; delegat la Congresul muncitoresc socialist internațional din 1889; la începutul secolului al XX-lea a părăsit mișcarea muncitorească. — 42, 83, 141, 332, 396, 397, 400, 405.
- Dickens, Charles* (1812—1870) — mare scriitor realist englez. — 182.
- Dietz, Johann Heinrich Wilhelm* (1843—1922) — zetar și editor german; social-democrat, fondator al editurii social-democrate, din 1881 deputat în Reichstag. — 426.
- Dietzgen, Joseph* (1828—1888) — tăbăcar; social-democrat german; filozof autodidact, a ajuns în mod independent la principiile materialismului dialectic. — 33.
- Dilke, Ashton Wentworth* (1850—1883) — politician englez, ziarist și explorator, radical burghez; de la începutul deceniului al 8-lea proprietarul și redactorul ziarului „Weekly Dispatch”, membru al parlamentului (1880—1883). — 47, 181, 182, 282.
- Dilke, Charles Wentworth* (1843—1911) — politician și scriitor englez, republican, unul dintre liderii aripii radicale a partidului liberal, membru al parlamentului; ministru adjunct de externe (1880—1882), ministru pentru problemele administrației locale (1882—1885). — 109, 112, 181.
- Dillon, John* (1851—1927) — politician irlandez, unul dintre conducătorii Ligii agrare naționale irlandeze; în 1880 membru al parlamentului englez; în deceniul al 9-lea a fost în repetate rânduri arestat și a stat la închisoare. — 311.
- Disraeli, D'Israeli Benjamin*, din 1876 conte de Beaconsfield (1804—1881) — om de stat și scriitor englez; în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, lider al partidului conservator, prim-ministru (1868 și 1874—1880). — 150, 181, 188.
- Donkin* — medic englez, l-a tratat pe K. Marx și familia sa în 1881—1883. — 14, 17, 24, 29, 49, 53, 67, 179, 180, 190, 196, 217, 239, 243, 257, 282, 285, 302, 366, 372, 393, 446, 449, 452.
- Doria, Andrea* (1468—1560) — amiral și om politic genovez; doge al Genovei (1528—1560), din 1528 a fost în slujba împăratului așanumitului Sfântul Imperiu roman, Carol Quintul; comandant al flotei în expediția împotriva Algerului (1541). — 303, 304.
- Dourlen* — medic francez din Argentineul, care l-a tratat pe Karl Marx și familia sa în 1881—1882; prieten al lui Charles Longuet. — 11, 14, 15, 17, 19, 73, 78, 82, 88, 103—105, 208, 217, 296, 358.
- Dourlen* — soția doctorului Dourlen. — 15, 20.
- Dourlen* — sora soției doctorului Dourlen. — 15.
- Dozon, Auguste* (1822—1891) — funcționar diplomatic și scriitor francez; autor și traducător al unor culegeri de folclor al popoarelor balcanice. — 277.
- Duclerc, Charles-Théodore-Eugène* (1812—1888) — politician și ziarist francez, republican burghez; membru al redacției ziarului „Le National” (1840—1846), ministru de finanțe în mai-iunie 1848; președinte al consiliului de miniștri și ministru al

- afacerilor externe (august 1882-ianuarie 1883). — 105.
- Dufferin and Ava, Frederick Temple Hamilton-Temple-Blackwood*, marchiz (1826—1902) — om de stat și diplomat englez, liberal, mare proprietar funciar în Irlanda; a făcut parte din guvernul Gladstone (1868—1872), guvernator general al Canadei (1872—1878), ambasador la Petersburg (1879—1881) și Constantinopol (1881—1882); din octombrie 1882 până în decembrie 1883 reprezentant al guvernului englez în Egipt; vice-rege al Indiei (1884—1888). — 417.
- Dühring, Eugen Karl* (1833—1921) — filozof eclectic și economist vulgar german, reprezentant al socialismului mic-burghez reacționar; în filozofie îmbina idealismul, materialismul vulgar și pozitivismul; metafizician. — 154, 355, 424.
- Dumay, Jean-Baptiste* (n. 1841) — muncitor (mecanic) francez, posibilist. — 447.
- Durando* — profesor de botanică francez, la începutul deceniului al 9-lea se afla la Alger. — 303—304.
- Duverger, Arthur* — ziarist belgian, din 1879 membru al partidului socialist; la începutul deceniului al 9-lea, corespondent pentru Belgia al ziarului francez „L'Égalité”. — 93.
- E**
- Eccarius, Johann Georg* (1818—1889) — croitor; publicist, militant de seamă al mișcării muncitorești germane și internaționale; emigrant la Londra, membru al Ligii celor drepte, apoi al Ligii comunistilor; unul dintre conducătorii Asociației culturale a muncitorilor comuniști germani de la Londra; membru al Consiliului General al Internaționalei (1864—1872), secretar general (1867-mai 1871) și secretar-corespondent pentru America (1870—1872); delegat la toate congresele și conferințele Internaționalei; până în 1872 l-a sprijinit pe Marx, în primăvara anului 1872 s-a alăturat liderilor reformiști ai trade-unionurilor engleze; ulterior militant în mișcarea trade-unionistă. — 211.
- Eckardt, Julius* (1836—1908) — publicist și ziarist burghez german; din 1884, funcționar la ministerul de externe al Germaniei. — 266.
- Ede* — vezi *Bernstein, Eduard*
- Ecaterina a II-a* (1729—1796) — împărăteasă a Rusiei (1762—1796) — 275.
- Engels, Charlotte* (1833—1912) — soția lui Emil Engels, fratele lui Friedrich Engels. — 254, 255.
- Engels, Elisabeth* (n. 1861) — nepoata lui Friedrich Engels, fiica lui Emil Engels. — 255.
- Engels, Emil* (1828—1884) — fratele lui Friedrich Engels, asociat la firma „Ermen & Engels” din Engelskirchen. — 254, 255.
- Engels, Emil* (1858—1907) — nepotul lui Friedrich Engels, fiul lui Emil Engels. — 255, 347, 348.
- Epicur* (aprox. 341-aprox. 270 i.e.n.) — filozof materialist și ateist grec, din perioada elenismului. — 453.
- Erbslöh, Carl August* — (1819—1894) — fabricant din Barmen, cunoscut al lui Friedrich Engels. — 255.
- Erbslöh, Carl Alexander* (n. 1854) — fiul lui Carl August Erbslöh; din 1882 soțul nepoatei lui Friedrich Engels, Elisabeth Engels. — 255.

- Erlanger, Michel* (1828—1892) — înalt funcționar al băncii Rothschild din Franța; în deceniul al 9-lea, reprezentant al acestor bănci în Egipt. — 365.
- Ermen*, — întreprinzători din Manchester, asociați ai firmelor „Ermen & Engels” și „Ermen & Roby”. — 348.
- Euler, Leonhard*. (1707—1783) — mare matematician, specialist în mecanică și fizică, de origine elvețian, a lucrat la Academia de științe din Petersburg (1727—1741 și 1766—1783) și din Berlin (1741—1766). — 119, 154.
- F**
- Farre, Jean-Joseph-Frédéric-Albert* (1816—1887) — general francez, ministru de război (1879—1881). — 20.
- Ferné* — jurist francez, republican; în perioada celui de-al doilea Imperiu a fost deportat în Algeria; apoi a fost judecător la tribunalul civil din Alger; cunoscut al lui Charles Longuet și Paul Lafargue. — 44—47, 55, 57, 63, 281, 283, 286, 289, 293, 295, 300, 303, 320.
- Fermé* — soția judecătorului Fermé. — 300.
- Feugier* — medic francez din Enghien, l-a tratat pe Karl Marx din iunie până în august 1882. — 74, 75, 82, 85, 86, 88, 98, 100, 101.
- Fielding, Henry* (1707—1754) — scriitor realist englez, unul dintre cei mai de seamă reprezentanți ai iluminismului englez din secolul al XVIII-lea. — 357.
- Fitzgibbon, Gerald* (1793—1882) — jurist și publicist burghez irlandez. — 167.
- Fleury* — 323.
- Florestan I* (1785—1856) — prinț de Monaco (1841—1856). — 72.
- Forster, William Edward* (1818—1886) — fabricant și politician englez, liberal; membru al parlamentului, ministru pentru problemele Irlandei (1880—1882); a promovat o politică de reprimare nemiloasă a mișcării irlandeze de eliberare națională. — 311.
- Fortin, Édouard* — socialist francez, publicist, membru al Partidului muncitoresc francez. — 152.
- Fourier, Charles* (1772—1837) — socialist utopist francez. Ideile lui au fost propagate în Țara Românească de T. Diamant și I. Heliade Rădulescu. — 44.
- Frankel, Leo* (1844—1896) — militant de seamă al mișcării muncitorești ungare și internaționale; giuvaergiu; membru al Comunei din Paris, membru al Consiliului General al Internaționalei I (1871—1872), unul dintre fondatorii Partidului muncitoresc ungar; tovarăș de luptă al lui Marx și Engels. — 41.
- Freeman, Edward Augustus* (1823—1892) — istoric englez, liberal, profesor la Universitatea din Oxford. — 413.
- Freycinet, Charles-Louis de Saules de* (1828—1923) — om de stat și diplomat francez, republican burghez moderat; în mai multe rânduri ministru, președinte al Consiliului de miniștri (1879—1880, 1882—1886, 1890—1892) și ministru de externe (1879—1880, 1882, 1886); compromis în 1892, în legătură cu afacerea Panama, a fost nevoit să demisioneze și să se retragă pentru un timp din viața politică activă. — 83.
- Frederic al II-lea* („cel Mare”) (1712—1786) — rege al Prusiei (1740—1786). — 420.

Frederic Wilhelm (1831—1888) — prinț moștenitor al Prusiei (1861—1888); sub numele de *Frederic al III-lea*, împărat al Germaniei și rege al Prusiei (1888). — 279.

Frederic Wilhelm al II-lea (1744—1797) — rege al Prusiei (1786—1797). — 126, 424.

Frederic Wilhelm al III-lea (1770—1840) — rege al Prusiei (1797—1840). — 332.

Frederic Wilhelm al IV-lea (1795—1861) — rege al Prusiei (1840—1861). — 214.

Fritzsche, Friedrich Wilhelm (1825—1905) — muncitor în industria tutunului; unul dintre militanții reformiști ai mișcării social-democrate și sindicale germane; participant la revoluția din 1848—1849, unul dintre fondatorii (1863) și conducătorii Uniunii generale a muncitorilor germani, lassalleean, în 1869 a aderat la eisenachieni; deputat în Reichstag (1868—1871, 1877—1881). — 173, 175, 420, 436, 438

Furnivall, Frederick James (1825—1910) — istoric al literaturii, socialist creștin englez; a înființat câteva societăți literare, printre care și „New Shakespear Society”. — 40, 393.

G

Galliffet, Gaston-Alexandre-Auguste, marchiz de (1830—1909) — general francez; în timpul războiului franco-prusian a comandat un regiment de cavalerie și a fost luat prizonier la Sedan; a fost eliberat din prizonierat pentru a participa la războiul împotriva Comunei din Paris; unul dintre călăii Comunei, a comandat o brigadă de cavalerie în armata versaillezilor; din deceniul al 8-lea a

ocupat mai multe posturi militare importante. — 30.

Gambetta, Léon-Michel (1838—1882) — avocat și om de stat francez; republican burghez; membru al guvernului apărării naționale (1870—1871); în 1871 a înființat ziarul „La République Française”; prim-ministru și ministru de externe (1881—1882) — 20, 25, 30, 83, 98, 361, 381, 388.

Garcia, Charles J. — ziarist englez, la începutul deceniului al 9-lea corespondentul de la Londra al ziarului „Sozialdemokrat”; adept al lui Hyndman. — 362, 374, 386.

Garibaldi, Giuseppe (1807—1882) — revoluționar italian, democrat, conducătorul mișcării de eliberare națională din Italia; participant la revoluția din 1848—1849 din Italia; în deceniile al 6-lea și al 7-lea a condus lupta poporului italian pentru eliberarea națională și unificarea țării; în deceniul al 8-lea s-a ridicat în apărarea Comunei din Paris; a salutat crearea de secții ale Internaționalei I. în Italia. — 73, 96.

Geiser, Bruno (1846—1898) — social-democrat german, publicist, redactor al revistei „Neue Welt”; în 1881—1887 deputat în Reichstag; la sfârșitul deceniului al 9-lea a fost exclus ca oportunist din partidul social-democrat. — 308, 318, 329, 422.

George, Henry (1839—1897) — publicist american, economist burghez; a propagat ideea naționalizării pământului de către statul burghez ca mijloc de rezolvare a tuturor contradicțiilor sociale ale orânduirii capitaliste; a încercat să ajungă în fruntea mișcării muncitorești americane și s-o orienteze pe calea reformismului burghez. — 192, 199, 200, 245.

- Girardin, Émile de* (1806—1881) — publicist și politician burghez francez; între 1836 și 1866 (cu unele întreruperi) a fost redactorul ziarului „La Presse”, iar apoi al ziarului „La Liberté” (1866—1870); în politică a excelat printr-o totală lipsă de principii; înainte de revoluția din 1848 a făcut opoziție guvernului Guizot; în perioada revoluției a fost republican burghez; deputat în Adunarea legislativă (1850—1851), în 1850 reprezentant al așa-numitului socialism burghez; ulterior bonapartist. — 150.
- Gladstone, William Ewart* (1809—1898) — om de stat englez, tory, apoi peelist; în a doua jumătate a secolului al XIX-lea unul dintre liderii partidului liberal; cancelar al trezoreriei (ministru de finanțe) (1852—1855 și 1859—1866) și prim-ministru (1868—1874, 1880—1885, 1886, 1892—1894). — 33, 98, 106, 109, 113, 151, 173, 176, 178, 180, 182, 183, 189, 258, 311, 334, 336, 353, 417.
- Godard*, — ziarist francez, anarhist. — 123, 381, 399.
- Goethe, Johann Wolfgang von* (1749—1832) — scriitor, gânditor și om de știință german. — 293, 323.
- Gorceakov, Alexandr Mihailovici*, prinț (1798—1883) — om de stat și diplomat rus, ministru de externe (1856—1882). — 181.
- Goschen, George Joachim, viconte de Hawkhurst* (1831—1907) — om de stat și politician englez; de origine german; la început liberal; din 1863 membru al parlamentului; de mai multe ori membru al guvernului, autor al mai multor lucrări pe teme economice. — 120, 417.
- Gould, Jay* (1836—1892) — milionar american, antreprenor de căi ferate și financiar. — 160.
- Graham, sir James Robert George of Netherby* (1792—1861) — om de stat englez, la începutul activității sale whig, mai târziu peelist, ministru de interne (1841—1846), primul lord al amiralității (ministru al marinei) (1830—1834, 1852—1855). — 109.
- Granier de Cassagnac, Paul-Adolphe-Marie-Prosper* (1843—1904) — ziarist francez și politician, cunoscut prin duelurile sale și prin polemica sa ascuțită. — 371.
- Green, Lisa*. — 195.
- Grévy, François-Paul-Jules* (1807—1891) — om de stat francez, republican burghez moderat; președinte al republicii (1879—1887). — 20, 214.
- Grillenberger, Karl* (1848—1897) — social-democrat german, muncitor, apoi publicist; din 1881 deputat în Reichstag; în ultimul deceniu al secolului trecut a aderat la aripa oportunistă a partidului social-democrat. — 420, 445.
- Grimaldi* — dinastia a principilor de Monaco, aflată la domnie începând din secolul al XIV-lea și pînă în zilele noastre (cu o întrerupere din 1793 pînă în 1814). — 71.
- Grimaldi, Lamberto* (m. aprox. în 1494) — principe de Monaco (1457—1494). — 71.
- Guesde, Jules (Mathieu-Basile)* (1845—1922) — militant de seamă al mișcării muncitorești și socialiste franceze și internaționale; la începutul activității sale republican burghez; în prima jumătate a deceniului al 8-lea a aderat la anarhiști; ulterior unul dintre fondatorii Partidului muncitoresc francez (1879); a propagat ideile marxismului în Franța; a fost multă ani conducătorul aripii revoluționare a mișcării socia-

- liste franceze și a luptat împotriva oportunistului; în timpul primului război mondial socialist-șovinist. — 39—42, 83, 89, 107, 117, 119, 122, 124, 126, 214, 226—231, 238, 253, 263, 300, 332, 338, 341, 361, 369, 373, 377, 381, 386, 388, 392, 396, 397, 400, 401, 404, 405, 407, 431, 435, 446.
- Gūizot, François-Pierre-Guillaume* (1787—1874) — istoric burghez și om de stat francez, orleanist; din 1840 pînă la revoluția din februarie 1848 a condus efectiv politica internă și externă a Franței; exponent al intereselor marii burghezii, financiare. — 200.
- Gūmbel, Abraham* — social-democrat german; la începutul deceniului al 9-lea emigrant în Franța, în 1883 funcționar de bancă la Paris; autor al unor scrisori către redacția ziarului „Sozialdemokrat”, în care a criticat linia justă adoptată de ziar în problema sciziunii din cadrul Partidului muncitoresc francez. — 119.
- Gumpert, Eduard*, (m. 1893) — medic german la Manchester, unul dintre prietenii lui Marx și Engels. — 18, 21.
- H**
- Hales, John* (n. 1839) — țesător; militant al mișcării trade-unioniste engleze, membru al Consiliului General al Internaționalei I (1866—1872) și secretar al acestui Consiliu (1871—1872), membru al Comitetului Executiv al Ligii pentru reformă, a făcut parte din Liga pămîntului și a muncii; delegat la Conferința de la Londra (1871) și la Congresul de la Haga (1872) ale Internaționalei; președinte, apoi secretar al Consiliului federal britanic, a fost liderul aripii lui oportuniste; a luptat împotriva lui Marx și adepților lui; a fost exclus din Internațională prin hotărîrea Consiliului General din 30 mai 1873. — 149.
- Hānel, Albert* (1833—1918) — politician german, profesor de istoria dreptului de stat, deputat în Reichstag; unul dintre liderii partidului progresist; ulterior a aderat la partidul liber-cugetătorilor. — 38.
- Hanssen, Georg* (1809—1894) — economist, burghez german; autorul mai multor lucrări în probleme de istorie a agriculturii și a relațiilor agrare din Germania. — 135.
- Harney, George Julian* (1817—1897) — militant de seamă al mișcării muncitorești engleze, unul dintre liderii aripii de stînga a cartiștilor, redactor al ziarului „Northern Star”, al săptămînalului „Red Republican” și al altor publicații periodice cartiste; din 1862 pînă în 1888 a trăit ca emigrant în S.U.A.; membru al Internaționalei I; a întreținut legături de prietenie cu Marx și Engels. — 175, 340.
- Harra, Harry* — vezi *Longuet, Henri*.
- Hartmann, Georg Wilhelm* — social-democrat german, membru al Uniunii generale a muncitorilor germani; din 1875 unul dintre cei doi președinți ai Partidului muncitoresc socialist din Germania; în 1878—1881 deputat în Reichstag. — 219.
- Hartman, Lev Nikolaevici* (1850—1908) — revoluționar rus; în 1879 a participat la unul dintre actele teroriste comise de organizația „Narodnaia Volea” împotriva lui Alexandru al II-lea, după care a emigrat în Franța, apoi în Anglia și în 1882 în S.U.A. — 98, 116, 120, 129,

- 131, 133, 135, 141, 144, 180, 182, 191, 192, 193, 194, 195, 250, 282, 328.
- Haschert, Lina* — vezi *Hirsch, Lina* (născută *Haschert*)
- Hasselmann, Wilhelm* (n. 1844) — unul dintre conducătorii organizației Iassalleene Uniunea generală a muncitorilor germani; în 1871—1875 redactor al ziarului „Neuer Social-Demokrat”; din 1875 membru al Partidului muncitoresc socialist din Germania; în 1880 a fost exclus din partid ca anarhist. — 420.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich* (1770—1831) — filozof german, cel mai de seamă reprezentant al filozofiei clasice germane, idealist obiectiv; a elaborat multilateral dialectica idealistă; ideologul burgheziei germane. — 27, 37, 81, 381.
- Heine, Heinrich* (1797—1856) — poet revoluționar german; prieten apropiat al familiei Marx. — 419.
- Helene, Helen* — vezi *Demuth Helene*
- Helmholtz, Herman Ludwig Ferdinand* von (1821—1894) — fizician și fiziolog german; materialist inconsecvent, a înclinat spre agnosticisul neokantian. — 53.
- Henric al VI-lea* (1421—1471) — rege al Angliei (1422—1461). — 403.
- Henric al VII-lea* (1457—1509) — rege al Angliei (1485—1509). — 403, 444.
- Henric al VIII-lea* (1491—1547) — rege al Angliei (1509—1547). — 444.
- Hepner, Adolf* (1846—1923) — social-democrat german, unul dintre redactorii ziarului „Volksstaat”; delegat la Congresul de la Haga al Internaționalei I (1872); ulterior a emigrat în S.U.A.; în 1908 s-a reintors în Germania; în timpul primului război mondial s-a situat pe poziții social-șoviniste. — 143—145, 261, 340, 390, 446.
- Herzen, Aleksandr Ivanovici* (1812—1870) — democrat revoluționar rus, filozof materialist, publicist și scriitor; în 1847 a emigrat în străinătate, unde a organizat „Tipografia rusă liberă” și a editat almanahul „Polcarnaia Zvezda” și ziarul „Kokolok”. — 267.
- Hess, Sibylle* (născută *Pesch*) (1820—1903) — soția publicistului mic-burghez german Moses Hess; cunoscută a familiei Marx. — 247.
- Heubel, Julius Cristoph* — mic funcționar prusian din Salzwedel, bunicul lui Jenny Marx, soția lui Karl Marx. — 241.
- Hilclitch, Richard* — economist burghez englez de la mijlocul secolului al XIX-lea. — 199.
- Hirsch, Karl* (1841—1900) — social-democrat german, ziarist, redactor la o serie de ziare social-democrate. — 11, 14, 16, 18, 20, 24, 84, 91, 179, 185, 195, 206, 207, 213, 253, 291, 293, 302, 326, 339, 345, 346, 358, 387, 412.
- Hirsch, Lina* (născută *Haschert*) — soția lui Karl Hirsch. — 339.
- Hirsch, Max* (1832—1905) — economist german, militant de seamă al partidului progresist burghez; în 1868 a înființat împreună cu Franz Duncker sindicatete reformiste (cunoscute sub numele de sindicatetele hirsch-dunckeriste); deputat în Reichstag (1869—1893). — 21, 23, 209, 211.
- Hirsch, Moritz* (1831—1896) — bancher austriac, filantrop burghez; în 1869 a obținut conce-

- sionarea construcției de căi ferate în Turcia. — 308.
- Höchberg, Karl** (pseudonim Dr. Ludwig Richter) (1853—1885) — scriitor și editor, social-reformist german, fiu al unui negustor bogat; în 1876 a aderat la partidul social-democrat, a fondat și a finanțat o serie de ziare și reviste cu orientare reformistă. — 259, 329, 339.
- Hödel, Max** (1857—1876) — calfă de tinichigiu din Leipzig; la 11 mai 1878 a săvârșit un atentat la viața împăratului Wilhelm I al Germaniei, ceea ce a servit drept pretext pentru promulgarea legii excepționale împotriva socialiștilor. — 336.
- Hohenzollern** — familie princiară germană, căreia îi aparține dinastia electorilor de Brandenburg (1415—1701), a regilor Prusiei (1701—1918) și a împăraților Germaniei (1871—1918); reprezentanți ai ramurii suabe din familia Hohenzollern-Sigmaringen au ocupat între 1866 și 1947 tronul României. — 37, 332, 424, 437.
- Honoriu al IV-lea** (1758—1819) — principe de Monaco (1814—1819). — 71.
- Herățiu, Quintus** — **Horatius Flaccus** (65 — 8 î.e.n.) — ilustru poet latin. — 58.
- Howell, George** (1833—1910) — de profesie zidar, unul dintre liderii reformiști ai trade-unio-nurilor engleze, fost cartist, secretar al Consiliului trade-unio-nurilor din Londra (1861—1862); participant la adunarea publică de la St. Martin's Hall din 28 septembrie 1864; membru al Consiliului General al Internaționalei (octombrie 1864—1869); participant la Conferința de la Londra a Internaționalei (1865); secretar al Ligii pentru reformă și al Comitetului par-lamentar al Congresului trade-unionurilor din Anglia (1871—1875). — 237, 258.
- Hugues, Clovis** (1851—1907) — poet francez, publicist și politician; a aderat la radicali; adept al Comunei din Paris; din 1881 deputat în Adunarea națională. — 409.
- Hume,** — medic englez la Londra. — 302.
- Hyndman, Henry Mayers** (1842—1921) — socialist englez, reformist; fondator (1881) și lider al Federației democratice, care, în 1884, s-a transformat în Federația social-democrată; a promovat o linie oportunistă și sectară în mișcarea muncitorească; ulterior unul dintre liderii partidului socialist englez, din care a fost exclus în 1916 pentru propagandă în favoarea războiului imperialist. — 58, 180, 202, 204, 245, 292, 311, 375, 416.
- Hyndman, Mathilda** (m. în 1913) — din 1876 soția lui Henry Mayers Hyndman. — 180, 204.

I

Ignatiev, Nikolai Pavlovici, conte (1832—1908) — diplomat și om de stat rus; în 1864—1877 ambasador în Turcia; imputernicitul Rusiei la încheierea păcii de la San Stefano (1878); în 1881—1882 ministru al domeniilor statului, apoi ministru de interne. — 35, 107, 267.

Irving, sir Henry (John Henry Brodribb) (1838—1905) — regizor și actor englez; de origine german; cunoscut interpret al unor roluri din tragediile lui Shakespeare. — 9, 180, 240.

J

Jaclard, Charles-Victor (1843—1903) — publicist francez, blan-

- quist, membru al Internaționalăi I; participant activ la Comuna din Paris; după înfrângerea Comunei a emigrat în Elveția, apoi în Rusia; după amnistia din 1880 s-a înapoiat în Franța unde a continuat să participe la mișcarea socialistă. — 20.
- Janson, Iuli Eduardovici* (1835—1893) — statistician și economist progresist rus, profesor la Universitatea din Petersburg; a condus secția de statistică de la primăria orașului Petersburg (din 1881); autor al mai multor lucrări de teorie și istorie a statisticii. — 161.
- Jeffrey* — inginer și inventator american. — 195.
- Jenny, Jennychen* — vezi *Longuet Jenny*.
- Joffrin, Jules-François-Alexandre* (1846—1890) — socialist francez, muncitor mecanic, unul dintre organizatorii sindicatului mecanicilor din Paris; participant la Comuna din Paris; după înfrângerea Comunei a emigrat în Anglia (1871—1881); membru al Partidului muncitoresc francez, unul dintre liderii aripii lui oportuniste (posibiliste); din 1882 membru al consiliului municipal al Parisului. — 39—41, 253, 263, 388.
- Johnny* — vezi *Longuet, Jean-Laurent Frederick*.
- Jollymeyer* — vezi *Schorlemmer, Carl*.
- Jonas, Alexander* (m. în 1912) — socialist american, ziarist, de origine german; din 1878, redactor al lui „New Yorker Volkszeitung”. — 143.
- Jourde, François* (1843—1893) — funcționar de bancă; militant al mișcării muncitorești franceze, proudhonist de dreapta; membru al secției din Franța a Internaționalăi I; membru al Comitetului Central al Gărzii naționale și al Comunei din Paris; a condus Comisia financiară; după înfrângerea Comunei a fost deportat în Noua Caledonie, de unde a evadat în 1874; în 1880 s-a înapoiat în Franța. — 408.
- Julius al II-lea* (1443—1513) — papă (1503—1513). — 403.
- Jung* — vezi *Vezin, Jane Elisabeth*.
- Juta, Johan Carel* (1824—1886) — comerciant olandez, soțul surorii lui Karl Marx, Louise. — 162.

K

Kablukov, Nikolai Alekseevici (1849—1919) — economist și statistician rus, narodnic; profesor la Universitatea din Moscova. — 161.

Kapell, August (n. 1844) — social-democrat german, lassalleean; dulgher; în deceniul al 7-lea — începutul deceniului al 8-lea membru al Uniunii generale a muncitorilor germani; unul dintre fondatorii și liderii sindicatului dulgherilor germani; în 1877—1878 deputat în Reichstag; în 1880 a fost expulzat din Hamburg în baza legii excepționale împotriva socialiștilor; s-a retras din viața politică. — 332.

Karl Friedrich August Wilhelm (1804—1873) — duce de Braunschweig și Lüneburg; în 1823 a preluat conducerea guvernului, dar, la începutul lui septembrie 1830, a fost înlăturat și a emigrat; a încercat cu ajutorul mai multor state europene să ajungă din nou la putere; în deceniile al 5-lea și al 6-lea a avut legături cu elementele democratice aflate în emigrație

- și a sprijinit materialicește publicarea „Deutsche Londoner Zeitung“. — 317.
- Katkov, Mihail Nikișorovici* (1818—1887) — publicist reacționar rus, redactor al ziarului „Moskovskii Vedomosti“ (1850—1855 și 1863—1887). — 272.
- Kaub* — soția lui Karl Kaub. — 20.
- Kaub, Karl* — muncitor german, emigrant la Londra, după 1865 — la Paris; membru al Asociației culturale a muncitorilor comuniști germani de la Londra; membru al Consiliului General al Internaționalei I (noiembrie 1864—1865 și 1870—1871), delegat la Conferința de la Londra din 1865. — 20.
- Kaufmann, S. F.* — emigrant german la Londra, în deceniul al 9-lea membru al Asociației culturale a muncitorilor comuniști germani de la Londra. — 170.
- Kautsky, Karl* (1854—1938) — social-democrat german; scriitor, redactor al revistei „Neue Zeit“ (1883—1917), în deceniul al 9-lea a aderat la marxism; a scris o serie de lucrări în probleme de teorie marxistă, care, cu toate greșelile conținute, au jucat un rol pozitiv în propagarea marxismului; ulterior evoluează spre poziții centriste, îndepărtându-se de marxism și renunțând în cele din urmă la esența acestuia. — 22, 81, 153, 156, 174, 175, 179, 184, 188, 195, 198, 210, 212, 216, 218, 219, 221—224, 244, 232, 237, 249, 254, 263, 264, 340, 346, 351, 356, 375, 394, 423, 424, 425, 440, 441.
- Kautsky, Luiza* (născută *Strasser*) (1860—1950) — socialistă austriacă, din 1890 secretară a lui Friedrich Engels; delegată la congresul Internaționalei a II-a de la Zürich; prima soție a lui Karl Kautsky. — 395.
- Kautsky, Minna* (1837—1912) — scriitoare germană, autoare a unor romane pe teme sociale; mama lui Karl Kautsky. — 179, 222, 224, 225.
- Kayser, Max* (1853—1888) — social-democrat german, deputat în Reichstag (din 1878), a aderat la aripa dreaptă a fracțiunii social-democrate. — 235, 421.
- Keay, John Seymour* (1839—1909) — înalt funcționar bancar englez în India în 1862—1882; liberal; a participat la viața politică a Indiei și a Angliei. — 120.
- Kegel Max* (1850—1903) — social-democrat german, publicist și poet; din 1869 membru al Partidului muncitoresc social-democrat; în deceniile al 8-lea și al 9-lea a colaborat la diferite organe de presă muncitorești, din care cauză în anii în care a fost în vigoare legea excepțională împotriva socialiștilor a fost în repetate rânduri condamnat la închisoare; în deceniul al 9-lea — fondator și redactor al revistei satirice social-democrate „Nussknacker“ și colaborator al revistei „Der wahre Jakob“. — 214, 218.
- Kerdijk, Arnold* (1846—1905) — militant social și ziarist olandez, liberal, a înclinat spre socialismul de catedră. — 162.
- Kiepert, Johann Samuel Heinrich* (1818—1899) — geograful și cartograful german, profesor la Universitatea din Berlin; autor a numeroase atlase geografice. — 278.
- Kindlinger, Niklas* (1749—1819) — istoric german. — 135.
- King, St.* — librar din Londra. — 116.
- Koch, Robert* (1843—1910) — eminent savant german; unul dintre fondatorii microbiologiei moderne; în deceniul al 9-lea

- a. descoperit bacilul tuberculozei și al holerei. — 66.
- Kolkniann** — librar din Londra. — 116.
- Kollár, Jan** (1793—1852) — poet și filolog de seamă ceh; unul dintre inspiratorii luptei popoarelor slave pentru eliberare națională, de origine slovac. — 268.
- Korvin-Krukovskaia** (Jaclard), **Anna Vasilievna** (1843—1887) — revoluționară rusă, membră a secției ruse a Internaționalei I; participantă la Comuna din Paris; soția lui Charles Victor Jaclard. — 20.
- Kotzebue, August Friedrich Ferdinand** (1761—1819) — scriitor și publicist reacționar german. — 14.
- Kovalevski, Maksim Maksimovici** (1851—1916) — sociolog, istoric, etnograf și jurist rus; politician de orientare liberal-burgheză; autor al unor studii de istorie a orînduirii primitive. — 342.
- Kunemann** (n. aprox. 1828) — medic german din Monte Carlo, care l-a tratat pe Karl Marx din mai pînă la începutul lui iunie 1882. — 65—72, 74, 323.
- L**
- Labouchère, Henry** (1831—1912) — politician, diplomat și ziarist englez, liberal, membru al parlamentului; de la sfîrșitul deceniului al 7-lea unul dintre proprietarii ziarului „Daily News”. — 151.
- Lafargue, Laura** (1845—1911) — a doua fiică a lui Karl Marx, militantă a mișcării muncitorești franceze; din 1868 soția lui Paul Lafargue. — 50, 55, 59, 63, 66, 81, 83, 85, 89, 92, 95, 97, 101—104, 107, 131, 132, 141, 143, 158, 195, 207, 226, 247, 251, 252, 299—307, 308, 312, 327, 346, 349, 357, 359, 363, 366, 367, 371, 372, 379, 391, 401, 402, 403, 404, 405, 407, 413, 428—431, 446, 447, 456.
- Lafargue, Paul** (1842—1911) — medic; militant al mișcării muncitorești franceze și internaționale, eminent propagandist al marxismului și publicist, membru al Consiliului. General al Internaționalei I, secretar-corespondent pentru Spania (1866—1869), a participat la înființarea de secții ale Internaționalei în Franța (1869—1870), Spania și Portugalia (1871—1872), delegat la Congresul de la Haga (1872); unul dintre fondatorii Partidului muncitoresc francez (1879), discipol și tovarăș de luptă al lui Marx și Engels; soțul fiicei lui Marx, Laura. — 34, 39—40, 43, 74, 75, 80, 82, 85, 107, 108, 114—117, 118, 122, 123, 124, 126, 128, 131, 132, 135, 141, 143, 144, 158, 161, 199, 206, 215, 226, 228—231, 237, 252, 259, 263, 287—289, 291, 302, 307, 311, 321, 326, 328, 332, 360, 367, 370, 371, 373, 377, 378—383, 388, 391, 397—405, 407, 409, 418, 431, 435, 446, 456.
- Lafitte, Jacques** (1767—1844) — mare bancher și politician francez, orleanist, reprezentant al burgheziei financiare, șeful guvernului (1830—1831). — 171.
- Lagrange, Joseph-Louis** (1736—1813) — eminent matematician și specialist în mecanică francez. — 119.
- Lamberto Grimaldi** (m. aprox. 1494) — principe de Monaco (1457 — aprox. 1494). — 71.
- Ländor, Walter Savage** (1775—1864) — poet, scriitor și critic englez; a aderat la romanticii revoluționari; a simpatizat cu ideile revoluției burgheze franceze; a participat activ la războiul poporului spaniol împotriva lui Napoleon I. — 181.

- Langland, William* (aprox. 1330 — aprox. 1400) — poet englez. — 393.
- Langkester, sir Edwin Ray* (1847—1929) — savant englez, biolog. — 67, 161, 179, 180, 452.
- Lassalle, Ferdinand* (1825—1864) — publicist mic-burghez german, avocat; în anii 1848—1849 a participat la mișcarea democratică din Renania; din 1846 pînă în 1854 a susținut procesul de divorț al contesei Hatzfeldt; la începutul deceniului al 7-lea a aderat la mișcarea muncitorească, fiind unul dintre fondatorii Uniunii generale a muncitorilor germani (1863); a sprijinit politica de unificare „de sus” a Germaniei sub hegemonia Prusiei; a pus bazele curentului oportunist în mișcarea muncitorească germană. — 180, 228, 240, 264, 293, 328, 342, 355, 360, 369, 378, 380, 422.
- Laura* — vezi Lafargue, Laura.
- Laveleye, Émile-Louis-Victor de* (1822—1892) — istoric și economist burghez belgian, reprezentant al economiei politice vulgare. — 127, 239.
- Lavrov, Piotr Lavrovici* (1823—1900) — sociolog și publicist rus, unul dintre ideologii narodnicismului, filozof eclectic; din 1870 a trăit în emigrație; membru al Internaționalei I, participant la Comuna din Paris; redactor al revistei „Vpered!” (1873—1876) și al ziarului cu același nume (1875—1876); unul dintre vice-președinții Congresului muncitoresc socialist internațional din 1889; de la începutul deceniului al 8-lea a fost în corespondență cu Marx și Engels. — 77, 212, 256—259, 272, 282, 285, 287, 307, 326, 342, 455.
- Law, Harriet* (1832—1897) — militantă a mișcării ateiste din Anglia; membră a Consiliului General (1867—1872) și a secției din Manchester a Internaționalei I (1872). — 152.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm* (1646—1716) — matematician, fizician și diplomat german; precursor al logicii simbolice moderne. — 119, 123.
- Lenchen* — vezi Demuth, Helene.
- Leonhardt, Gerhard Adolf Wilhelm* (1815—1880) — jurist și om de stat reacționar german, ministru de justiție în Hannover (1865—1866) și în Prusia (1867—1879). — 262.
- Lessner, Friedrich* (1825—1910) — croitor; militant al mișcării muncitorești germane și internaționale, membru al Ligii comunistilor, a participat la revoluția din 1848—1849; în procesul comunistilor de la Colonia (1852) a fost condamnat la trei ani închisoare; după 1856 a emigrat la Londra; membru al Asociației culturale a muncitorilor comuniști germani de la Londra, membru al Consiliului General al Internaționalei I (noiembrie 1864—1872), a luptat activ pentru promovarea în Internațională a liniei lui Marx și Engels; ulterior unul dintre fondatorii Partidului Laburist independent din Anglia; prieten și tovarăș de luptă al lui Marx și Engels. — 149, 454.
- Liebknecht, Natalie* (1835—1909) — din 1868 soția lui Wilhelm Liebknecht, mama lui Karl Liebknecht. — 218.
- Liebknecht, Wilhelm* (1826—1900) — publicist; militant de seamă al mișcării muncitorești germane și internaționale; a participat la revoluția din 1848—1849; membru al Ligii comunistilor; membru al Internaționalei I, a luptat împotriva lassalleianis-

- mului și pentru principiile Internaționalei în mișcarea muncitorească germană; din 1867 deputat în Reichstag; unul dintre fondatorii și conducătorii Partidului social-democrat german și ai social-democrației germane; redactor al ziarului „Volksstaat“ (1869—1876) și „Vorwärts“ (1876—1878 și 1890—1900); în timpul războiului franco-prusian s-a situat pe pozițiile internaționalismului proletar, s-a ridicat în apărarea Comunei din Paris; în unele probleme a adoptat o poziție împăciuitoare față de oportunism; delegat la congresele muncitorești socialiste internaționale din 1889, 1891 și 1893; prieten și tovarăș de luptă al lui Marx și Engels. — 87, 102, 113, 176, 177, 184, 198, 219, 248, 261, 329, 344, 345, 362, 365, 375, 378, 392, 432, 437, 449.
- Lilienthal, F. W.* — de profesie medic; în deceniul al 9-lea al secolului al XIX-lea emigrant german la New York; a întreținut relații strânse cu socialiștii. — 328, 390.
- Lingenau, Johann Karl Ferdinand* (aprox. 1814—1877) — socialist american, de origine german; a participat la revoluția din 1848, după care a emigrat în S.U.A.; și-a lăsat toată averea moștenire partidului social-democrat german. — 198.
- Lissagaray, Prosper-Olivier* (1838—1901) — ziarist și istoric francez; participant la Comuna din Paris, a aderat la grupul burghezo-democratic al neoiacobinilor; după înfringerea Comunei a emigrat în Anglia; autor al lucrării „Histoire de la commune 1871“ (1876); în 1880 s-a întors în Franța; fondator (1882) și redactor al ziarului „La Bataille“; a luat poziție împotriva liderilor marxisti ai Partidului muncitoresc francez. — 20, 30, 89, 232, 286, 337, 338, 369—371, 373, 374, 383.
- Longuet, Charles* (1839—1903) — ziarist; militant al mișcării muncitorești franceze, proudhonist, ulterior posibilist; membru al Consiliului General al Internaționalei I, membru al Comunei din Paris; în deceniul al 9-lea și în ultimul deceniu a fost ales membru al consiliului municipal din Paris; soțul fiicei lui Marx, Jenny. — 11, 15, 19, 31, 42, 44, 45, 74, 79, 85, 86, 89, 90, 93, 101, 108, 113, 115, 145, 149—152, 158, 179, 182, 183, 190, 195, 217, 239, 288, 291, 293, 296, 343, 350, 358, 367, 391, 409, 418, 447.
- Longuet, Charles* (septembrie 1873 — iulie 1874) — nepotul lui Karl Marx, fiul fiicei sale, Jenny și al lui Charles Longuet. — 238.
- Longuet, Edgar (Wolf)* (1879—1950) — nepotul lui Karl Marx, fiul lui Jenny și Charles Longuet; medic, militant al mișcării muncitorești franceze, membru al partidului socialist; din 1938 membru al Partidului comunist francez; în perioada ocupației hitleriste în Franța a participat la Mișcarea de rezistență. — 11, 13—16, 76, 81, 85, 101, 158, 179, 188, 194, 195, 217, 238, 241, 243, 247, 286, 287, 291, 293, 294, 302, 309, 321, 350, 367, 418.
- Longuet, Felicitas* — mama lui Charles Longuet. — 15, 17, 86.
- Longuet, Henry (Harra, Harry)* (1878—1883) — nepotul lui Karl Marx, fiul lui Jenny și Charles Longuet. — 11, 14—16, 31, 76, 81, 86, 101, 158, 179, 188, 194, 195, 217, 238, 241, 243, 247, 286, 287, 291, 293, 294, 302, 309, 317, 321, 350, 366, 367, 393, 413, 417, 455.
- Longuet, Jean-Laurent, Frederick Johnny* (1876—1938) — nepotul

- lui Karl Marx, fiul lui Jenny și Charles Longuet; unul dintre liderii reformiști ai partidului socialist francez și ai Internaționalei a II-a. — 11, 14—16, 42, 76, 81, 86, 87, 88, 89, 92, 97, 99, 101, 106, 112, 116, 118, 143, 144, 158, 179, 183, 188, 195, 207, 217, 238, 241, 243, 247, 286, 287, 291, 293—295, 302, 309, 317, 321, 350, 366, 367, 393, 413, 418.
- Longuet, Jenny* (1841—1883) — fiica cea mai mare a lui Karl Marx, ziaristă, militantă a mișcării muncitorești internaționale; a jucat un rol de seamă în lupta poporului irlandez pentru independență; din 1872 soția lui Charles Longuet. — 14—17, 19, 20, 42, 63, 76, 81, 85, 89, 90, 91, 95, 101, 102, 104, 141, 143, 145, 158, 165—168, 178—183, 187, 188, 189—191, 194, 195, 196, 197, 206, 217, 234, 235, 237—241, 243, 247, 248, 252, 283, 284—287, 288, 290, 291, 292, 293—296, 299, 301, 309, 312, 317, 321, 326, 327, 328, 330, 338, 350, 358, 359, 366, 367, 371, 391, 393, 405, 413, 415, 423, 440, 450, 451.
- Longuet, Jenny* (1882—1952) — nepoata lui Karl Marx, fiica lui Jenny și Charles Longuet. — 102, 359.
- Longuet, Marcel* (1881—1949) — nepotul lui Karl Marx, fiul lui Jenny și Charles Longuet. — 11, 13—16, 76, 81, 86, 187, 194, 195, 217, 238, 241, 243, 247, 286, 287, 291, 293, 294, 302, 309, 317, 322, 350, 367, 418.
- Lopatin, Gherman Aleksandrovici* (1845—1918) — revoluționar rus, narodnic, membru al Consiliului General al Internaționalei I (1870); unul dintre traducătorii volumului I al „Capitalului” lui Marx în limba rusă; prieten al lui Marx și Engels. — 161.
- Loria, Achille* (1857—1943) — sociolog și economist italian, reprezentant al economiei politice vulgare; falsificator al marxismului. — 84, 372, 439.
- Lowe, Robert (Bob) Sherbrooke*, viconte (1811—1892) — om de stat și publicist englez, colaborator la ziarul „Times”; whig, ulterior liberal, membru al parlamentului; cancelar al trezoreriei (ministru de finanțe) (1868—1873), ministru de interne (1873—1874). — 109, 116.
- Ludovic al XVI-lea* (1754—1793) — rege al Franței (1774—1792), executat în timpul revoluției burgheze franceze de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. — 157, 279.
- Luise* (1776—1810) — sotia regelui Prusiei, Frederic-Wilhelm al III-lea. — 332.
- Lullier, Charles-Ernest* (1838—1891) — publicist francez, fost ofițer de marină; participant la revoluția din 18 martie 1871, membru al Comitetului Central al Gărzii naționale și comandantul suprem al acesteia (18—25 martie 1871); a fost acuzat de trădare față de Comuna din Paris; după înfrângerea Comunei a fost exilat în Noua Caledonie; participant la mișcarea lui Boulanger. — 232.

M

Macaulay, Thomas Babington, lord, baron de Rothley (1800—1859) — istoric și politician burghez englez, whig, membru al parlamentului. — 181.

Mace — căpitan francez de pe vaporul „Said”. — 60, 62.

Maceo, Antonio (aprox. 1848—1896) — revoluționar cuban, unul dintre conducătorii luptei poporului cuban împotriva asupririi coloniale spaniole; participant activ la insurecțiile populare (1868—1878, 1881 și

- 1895); general, a murit în luptă. — 106.
- Machiavelli, Niccolò* (1469—1527) — politician, istoric și scriitor italian, unul dintre ideologii burgheziei italiene în perioada apariției relațiilor capitaliste. — 67.
- MacLean* — proprietăreasă la Ventnor (insula Whigt). — 110.
- Magnadère* — mama lui Armand Magnadère. — 289.
- Magnadère, Armand* (m. 1882) — funcționar de bancă din Paris. — 289.
- Mahmud, Dschelad ed-Din-pașa Damad* (1840—1884) — om de stat turc, membru al Consiliului de război, în repetate rânduri ministru de război; în 1878 a fost demis și exilat; în 1880 s-a înapoiat din exil; în 1881, pentru participarea sa la asasinarea sultanului Abdul Asis a fost condamnat la moarte, pedeapsă ce i-a fost comutată în exil pe viață; cumnat al sultanului Abdul-Hamid al II-lea. — 309.
- Mahmud-Nedim-pașa* (1810—1883) — om de stat reacționar turc; în 1856 ministru al marinei, în 1871—1876 (cu unele întreruperi) mare vizir; s-a aflat sub puternica influență a ambasadurului rus; în 1876, sub presiunea opiniei publice, a fost nevoit să-și dea demisia; în 1879—1883 ministru de interne. — 309.
- Mahomed* (aprox. 570—632) (în arabă Mohammed „Cel lăudat“) — reformator religios arab. Fondatorul islamismului (mahomedanismului). A predicat din 610 la Mecca. Strămutarea sa (hegira) la Medina (622) marchează începutul erei musulmane. — 61, 145, 304.
- Maitland* — tatăl actriței Dolly Maitland, cunoscut al familiei Marx. — 180.
- Maitland* — sora actriței Dolly Maitland. — 180.
- Maitland, Dolly* — actriță engleză, cunoscută a familiei Marx. — 9, 24, 36, 180.
- Malon, Benoît* (1841—1893) — socialist francez, membru al Internaționalei I, membru al Comitetului Central al Gărzii naționale și al Comunei din Paris; după înfringerea Comunei a emigrat în Italia, apoi în Elveția, unde a aderat la anarhiști; unul dintre liderii și ideologii orientării oportuniste din cadrul mișcării socialiste franceze — posibilismul. — 39, 89, 105, 107, 113, 114, 118, 119, 123, 127, 214, 226, 231, 236, 253, 263, 265, 332, 337, 360, 361, 368, 371, 377, 379, 381—383, 386, 388, 391, 394, 396—398, 407 bis 409, 422, 447, 456.
- Mals* — ziarist francez, anarhist, în 1882 membru al redacției ziarului „Citoyen et Bataille“. — 373.
- Malthus, Thomas Robert* (1766—1834) — teolog englez, economist, ideolog al aristocrației funciare îmbughezite, apologet al capitalismului, propovăduitor al unei teorii a suprapopulației care justifică mizeria oamenilor muncii în capitalism. — 155.
- Manning, Henry Edward* (1808—1892) — teolog englez, în 1851 a trecut la catolicism; șeful bisericii catolice din Anglia; din 1875 cardinal; a fost atras de socialismul creștin. — 411.
- Maret, Henry* (1838—1917) — ziarist radical francez, unul dintre redactorii ziarului „Marseillaise“; din 1881 deputat în Adunarea națională. — 20, 123, 236, 399.

- Marius Caius** (aprox. 156—86 î.e.n.) — general și om de stat roman, consul. — 121.
- Marlborough** — începînd din secolul al XVIII-lea, titlul ducal al familiei Churchill. — 181.
- Marx, Eleanor (Tussy)** (1855—1898) — fiica cea mai mică a lui Karl și Jenny Marx, în deceniul al 9-lea și în ultimul deceniu al secolului trecut militantă a mișcării muncitorești engleze și internaționale; din 1884 soția lui Edward Aveling. — 9, 11, 12, 17, 21, 22, 24, 26, 28, 29, 32, 35—37, 40, 42, 49, 50, 52, 53, 59, 63, 66, 68, 76, 81, 83—86, 88, 89, 92, 93, 97, 98, 101, 102, 110, 112, 117, 118, 122, 129, 140, 180, 188, 190, 195, 197, 216, 217, 218, 242, 247, 248, 251, 252, 256, 257, 259, 286, 293, 308, 320, 322—325, 327, 330, 343, 349, 358, 359, 363, 366, 372, 378, 392, 393, 405, 413, 414, 415—418, 446, 452, 454, 456.
- Marx, Heinrich** (1777—1838) — tatăl lui Karl Marx; avocat, apoi consilier juridic la Trier. — 239.
- Marx, Jenny** (născută von *Westphalen*) (1814—1881) — soția și tovarăsa de luptă a lui Karl Marx. — 9, 11, 13, 14, 17, 19 bis 21, 24—26, 28, 29, 31, 33, 49, 110, 157, 179, 187, 190, 192, 194, 195, 201, 202, 204, 207, 224, 225, 233, 237—244, 246—251, 258, 270, 450, 451, 453.
- Massard, Émile** — socialist francez, ziarist, membru al Partidului muncitoresc francez, din care s-a retras în deceniul al 9-lea; la începutul deceniului al 9-lea secretar de redacție al ziarului „Egalité”. — 291, 382, 400, 405.
- Maurer, Georg Ludwig** (1790—1872) — cunoscut istoric german; a studiat orînduirea socială din Germania antică și medievală; a adus o contribuție importantă la studierea istoriei mărcii — obște. — 12, 130, 133, 134, 364, 412, 445.
- Maxse, Frederick Augustus** (1833—1900) — publicist englez. — 182.
- Mayer, Karl** (1819—1889) — democrat mic-burghez german, în 1848—1849 deputat în Adunarea națională de la Frankfurt; după înfrîngerea revoluției a emigrat în Elveția; în deceniul al 7-lea redactor al ziarului „Beobachter” din Stuttgart. — 306.
- Mazzini, Giuseppe** (1805—1872) — revoluționar italian, democrat burghez, unul dintre conducătorii mișcării de eliberare națională din Italia; militant de seamă în cadrul revoluției din 1848—1849 din Italia; în 1849 membru al triumviratului care a condus Republica romană; în 1850 unul dintre organizatorii Comitetului Democratic European de la Londra; în deceniul al 6-lea s-a ridicat împotriva intervenției Franței bonapartiiste în lupta de eliberare națională a poporului italian; în 1864, la înființarea Internaționalei I, a încercat s-o supună influenței sale; în 1871 a luat atitudine împotriva Comunei din Paris și a Internaționalei; a căutat să împiedice dezvoltarea unei mișcări muncitorești de sine stătătoare din Italia. — 181.
- McGuire, P. T.** — socialist și militant al mișcării sindicale americane, reformist, membru al Partidului socialist din S.U.A.; în deceniul al 9-lea unul dintre conducătorii sindicatului dulgherilor; în 1881 delegat la Congresul socialist internațional de la Chur; ulterior adversar declarat al socialismului și apărător al ideologiei trad-unioniste în mișcarea muncitorească. — 224.
- Medici, Lorenzo** (1449—1492) — om de stat și poet florentin, con-

- ducător al Florenței (1469—1492). — 71.
- Mehring, Franz* (1846—1919) — militant de seamă al mișcării muncitorești din Germania, istoric și publicist; în deceniul al 9-lea a devenit marxist; a scris o serie de lucrări privind istoria Germaniei și a social-democrației germane, biograf al lui K. Marx; a fost unul dintre redactorii revistei „Neue Zeit”; unul dintre liderii și teoreticienii aripii de stînga a social-democrației germane; a avut un rol important în crearea Partidului Comunist din Germania. — 84, 339, 345, 346, 358, 364, 395.
- Meissner, Otto Karl* (1819—1902) — editor din Hamburg, a editat „Capitalul” și o serie de alte lucrări ale lui Marx și Engels. — 145, 241, 242, 244, 416.
- Meitzen, August* (1822—1910) — statistician, istoric și economist burghez german; autor al unor lucrări de istorie cu privire la relațiile agrare din Germania; în 1867—1882 a lucrat în serviciile de statistică din Prusia și din imperiul german. — 135.
- Mesa y Leompart, José* (1840—1904) — muncitor tipograf, militant de seamă al mișcării muncitorești și socialiste spaniole; unul dintre organizatorii secțiilor din Spania ale Internaționalei I, membru al Consiliului federal spaniol (1871—1872) și al Noii federații din Madrid (1872—1873); a luptat împotriva anarhismului, unul dintre primii propagatori ai marxismului în Spania; unul dintre fondatorii Partidului muncitoresc socialist spaniol (1879); a tradus în limba spaniolă numeroase lucrări ale lui Marx și Engels. — 42, 43, 83, 214, 232, 373.
- Meyer, Rudolph Hermann* (1839—1899) — economist burghez și publicist german, conservator, biograf al lui Rodbertus; autorul cărților: „Der Emancipationskampf des vierten Standes” și „Politische Gründer und die Corruption in Deutschland” — 239, 411, 423, 426, 439, 456.
- Mill, James* (1773—1836) — economist și filozof burghez englez, vulgarizator al teoriei lui Ricardo; în filozofie adept al lui Bentham. — 199.
- Mill, John Stuart* (1806—1873) — economist și filozof pozitivist englez; epigon al economiei politice clasice burgheze, fiul lui James Mill. — 199, 362.
- Miquel, Johannes* (1828—1901) — politician și financiar german; în deceniul al 5-lea membru al Ligii comuniștilor, în deceniul al 6-lea liberal, unul dintre fondatorii Uniunii naționale (1859); primar al orașului Osnabrück (1865—1870, 1876—1880), din 1867 unul dintre liderii aripii de dreapta a național-liberalilor; membru al camerei prusiene a deputaților și deputat în Reichstagul german. — 398, 439
- Mirabeau, Honoré-Gabriel-Victor Riqueti, conte de* (1749—1791) — militant de seamă în revoluția burgheză franceză de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea; exponent al intereselor marii burghezii și al nobilimii îmburghezite. — 238, 424.
- Molière, Jean-Baptiste (Poguelin)* (1622—1673) — mare dramaturg francez. — 247.
- Mommsen, Theodor* (1817—1903) — eminent istoric și jurist burghez german; autor al unor lucrări de istorie a Romei antice. — 38.
- Moore, Samuel (Sam)* (aprox. 1830—1912) — jurist englez,

membru al Internaționalei I ; a tradus în limba engleză volumul I al „Capitalului“ (împreună cu Edward Aveling) și „Manifestul Partidului Comunist“ ; prieten al lui Marx și Engels. — 35, 98, 117, 119, 197, 249, 347.

Morley, Samuel (1809—1886) — industriaș și politician englez, liberal, membru al parlamentului (1865, 1868—1885). — 151, 386.

Most, Johann Joseph (1846—1906) — legător de cărți, redactor ; social-democrat, apoi anarhist german ; în deceniul al 7-lea a aderat la mișcarea muncitorească ; după promulgarea, în 1878, a legii excepționale împotriva socialiștilor a emigrat în Anglia ; fondator (1879) și redactor al ziarului „Freiheit“ ; în 1880 a fost exclus din partidul muncitoresc socialist din Germania ca anarhist, în 1882 a emigrat în S.U.A., unde a continuat să desfășoare propagandă anarhistă. — 156, 170, 173, 176, 181, 185, 204, 205, 222, 260, 318, 337, 341, 355.

Müllner, Amandus Gottfried Adolf (1774—1829) — scriitor, dramaturg și critic literar german, autor al unor tragedii în care propovăduia ideea destinului. — 68, 426.

N

Napoleon I Bonaparte (1769—1821) — împărat al Franței (1804—1814 și 1815). — 71, 100, 262, 405.

Napoleon al III-lea (Ludovic Napoleon Bonaparte) (1808—1873) — nepotul lui Napoleon I, președintele celei de-a doua Republici (1848—1851), împărat al Franței (1852—1870). — 44, 150, 200, 264, 444.

Necker, Jaques (1732—1804) — politician și economist francez ; în

1770 și 1789 a fost în repetate rânduri director general al finanțelor ; în ajunul revoluției burgheze a încercat să introducă unele reforme. — 171.

Newton, Isaac (1642—1727) — mare fizician, astronom și matematician englez, fondator al mecanicii clasice. — 119.

Nieuwenhuis, Ferdinand Domela (1846—1919) — militant al mișcării muncitorești din Olanda, unul dintre fondatorii Partidului social-democrat olandez ; din 1888 deputat în parlament ; delegat la congresele muncitorești socialiste internaționale din 1889, 1891 și 1893 ; în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea a trecut pe poziții anarhiste. — 110, 162—164, 250.

Nikitina, Varvara Nikolaevna (născ. *Gendre*) (1842—1884) — publicistă rusă ; de la sfârșitul deceniului al 7-lea a trăit în Italia, apoi în Franța ; a colaborat la unele reviste franceze ; a manifestat interes față de socialism. — 239.

Nobiling, Karl Eduard (1848—1878) — anarhist german ; în 1878 a atentat la viața lui Wilhelm I, ceea ce a servit drept pretext pentru promulgarea legii excepționale împotriva socialiștilor. — 34, 336.

Nordau, Max Simon (adevăratul nume *Südfeld*) (1849—1923) — medic, scriitor și publicist ; originar din Budapesta, din 1880 a trăit la Paris. — 16, 18.

Norgate — librar din Londra. — 203.

Novikova, Olga Alekseevna (1840—1925) — publicistă rusă, a trăit multă vreme în Anglia ; în deceniul al 8-lea a fost agentă diplomatică a guvernului rus pe lângă Gladstone. — 50, 97.

O

O'Connel, Daniel (1775—1847) — avocat și politician burghez irlandez, lider al aripii de dreapta, liberale, a mișcării de clibereare națională din Irlanda. — 167, 334, 337.

O'Donovan Rossa, Jeremiah (1831—1915) — unul dintre fondatorii și conducătorii Societății fenienilor din Irlanda; a editat ziarul „Irish People” (1863—1865); în 1865 a fost arestat și condamnat la închisoare pe viață; în 1870 a fost amnistiat și curînd după aceea a emigrat în S.U.A., unde a condus organizația fenicilor; în deceniul al 9-lea s-a retras din viața politică. — 335.

Offenbach, Jacques (1819—1880) — cunoscut compozitor francez, unul dintre creatorii operei clasice. — 324.

O'Kelly, James (1845—1916) — politician irlandez, ziarist; din 1880 membru al parlamentului. — 311.

Oldenburg, Heinrich — social-democrat german, publicist. — 109, 113.

Oldrini, Alessandro — socialist francez, de origine italiană; a participat la războiul franco-prusian (1870—1871) de partea Franței; în deceniul al 8-lea — începutul deceniului al 9-lea a trăit în Franța de unde, la sfîrșitul anului 1882, a fost expulzat. — 372.

Oppenheimer, Moses — social-democrat german, în 1883 a fost demascat că întreține legături secrete cu presa burgheză și că a delapidat banii partidului. — 438.

P

Palmerston, Henry John Temple, viconte (1784—1865) — om de stat englez, la începutul activității sale tory, din 1830 unul dintre liderii whigilor, sprijinindu-se pe elementele de dreapta ale acestui partid; ministru de externe (1830—1834, 1835—1841 și 1846—1851), ministru de interne (1852—1855) și prim-ministru (1855—1858 și 1859—1865). A fost împotriva Unirii Principatelor Române. — 98, 109, 311.

Parker, Sarah — menajeră în casa lui Friedrich Engels. — 217.

Parnell, Charles Stewart (1846—1891) — politician și om de stat irlandez, liberal, naționalist-burghez; din 1875 membru al parlamentului, din 1877 lider al partidului adepților autogovernării Irlandei (Home Rule); a contribuit la crearea și a condus Irish Land League (1879). — 183, 185, 194.

Parsons, William (aprox. 1570—1650) — om de stat englez, a participat activ la colonizarea Irlandei, mare proprietar funciar și judecător suprem în Irlanda (1640—1648), membru al Consiliului privat (din 1623), membru al parlamentului. — 165.

Paul, vezi Lafargue, Paul

Pauli, Ida — soția lui Philipp Viktor Pauli. — 191.

Pauli, Philipp Viktor (1836 — m. după 1916) — chimist german, prieten al lui Schorlemmer; a întreținut relații strînse cu Marx și Engels; în 1871—1880 a condus uzina chimică din Rheinau, în apropiere de Mannheim. — 191.

Peel, Robert (1788—1850) — om de stat englez, lider al torylor moderați, care au primit, după

- numele lui, denumirea de peeliști; ministru de interne (1822—1827 și 1828—1830), prim-ministru (1834—1835 și 1841—1846); în 1846, cu sprijinul liberalilor, a obținut abrogarea legilor cerealelor. — 109, 167.
- Péreire, Isaac* (1806—1880) — bancher francez, în deceniile al 3-lea și al 4-lea adept al saint-simoniștilor, în perioada celui de-al doilea Imperiu a fost bonapartist; deputat în Corps législatif; în 1852, împreună cu fratele său Émile, a înființat banca pe acțiuni Crédit Mobilier. — 171.
- Péreire, Jacob-Émile* (1800—1875) — bancher francez; în deceniile al 3-lea și al 4-lea adept al saint-simoniștilor; în perioada celui de-al doilea Imperiu a fost bonapartist, deputat în Corps législatif; împreună cu fratele său Isaac Péreire a înființat în 1852 banca pe acțiuni Crédit Mobilier. — 171.
- Perovskaia, Sofia Lvovna* (1853—1881) — revoluționară rusă, militantă în organizația secretă „Narodnaia Volea”; executată de guvernul țarist pentru participarea la atentatul împotriva lui Alexandru al II-lea. — 195.
- Philips, Antoinette (Nannette)* (aprox. 1837—1885) — verișoară a lui Karl Marx, fiica lui Lion Philips, membru al secției din Olanda a Internaționalei I. — 61.
- Phillips, Wendell* (1811—1884) — militant de seamă pe tărîm social și politic american, orator remarcabil, unul dintre liderii aripii revoluționare a mișcării aboliționiste, adept al metodelor revoluționare de luptă împotriva proprietarilor de sclavi din Sud; în deceniul al 8-lea a aderat la mișcarea muncitorească; a militat pentru crearea unui partid muncitoresc independent în S.U.A., în 1871 a devenit membru al Internaționalei I. — 175, 176.
- Picard, Léon* — socialist francez, ziarist, membru al Partidului muncitoresc francez; la începutul deceniului al 9-lea membru al redacției ziarului „Égalité”. — 107, 379, 381, 387, 400.
- Pickering* — medic englez din Cannes. — 72.
- Piquand, Édouard* — jurist francez; la începutul deceniului al 9-lea judecător de instrucție în orașul Montluçon. — 401.
- Pitt, William (junior)* (1759—1806) — om de stat englez, unul dintre liderii torylor; prim-ministru (1783—1801 și 1804—1806). — 167.
- Plon-Plon* — vezi *Bonaparte, Joseph Charles-Paul, prințul Napoleon*
- Plutarh* (aprox. 46—aprox. 125) — scriitor moralist și filozof idealist grec; autor al unei culegeri de biografii ale unor oameni de stat greci și romani. 72, 121.
- Podolinski, Serghei Andreevici* (1850—1891) — militant pe tărîm social și politic, savant progresist ucrainean, darvinist; unul dintre primii propagatori ai teoriei economice a lui Marx în Ucraina; din 1871 emigrant în Austria, apoi în Franța, din deceniul al 9-lea în Elveția; a avut legături cu emigrația revoluționară rusă; unul dintre organizatorii editării literaturii socialiste în limba ucraineană la Viena (1879); cunoscut apropiat al lui Marx și Engels, cu care a fost în corespondență. — 137—140.
- Poleakov, Samuil Solomonovici* (1837—1888) — antreprenor de căi ferate și financiar din Rusia. — 309.

Pollaky, Ignatius Paul — la începutul deceniului al 9-lea proprietarul unui birou de detectivi particulari la Londra, corespondent la „Foreign Police Gazette”. — 400.

Prendergast, John Patrick (1808—1893) — istoric irlandez, liberal, autor al mai multor lucrări de istorie a Irlandei. — 166.

Proudhon, Pierre-Joseph (1809—1865) — publicist, economist și sociolog francez, ideolog al miicii burgheziei, unul dintre întemeietorii anarhismului. — 37, 192, 199, 267, 289, 368, 369, 409.

Pumps — vezi *Rosher, Mary Ellen*

Puttkamer, Robert Victor von (1828—1900) — om de stat prusian reacționar, ministru de interne (1881—1888), unul dintre organizatorii represaliilor împotriva social-democraților în perioada legii excepționale împotriva socialiștilor. — 187, 420, 445.

Pyot, Félix (1810—1889) — publicist, dramaturg și politician francez; democrat-mic-burghez; a participat la revoluția din 1848; în 1849 a emigrat în Elveția, apoi în Belgia și Anglia; adversar al unei mișcări muncitorești independente; timp de mai mulți ani a dus o campanie de defăimare a lui Marx și a Internaționalei I, folosind în acest scop secția franceză de la Londra; deputat în Adunarea națională din 1871; membru al Comunei din Paris; după înfrângerea Comunei a emigrat în Anglia; după amnistia din 1880 s-a întors în Franța; în septembrie-noiembrie 1880 a editat publicația „Commune”. — 20.

R

Raciborski, Adam (1809—1871) — medic polonez, participant la răscoala poloneză din 1830—

1831; după înfrângerea răscoalei a emigrat în Franța; autor a numeroase tratate de ginecologie. — 426.

Radford Ernest — jurist englez, cunoscut al familiei Marx, ulterior soțul actriței Dolly Maitland. — 9, 180.

Rae John (1845—1915) — economist și sociolog burghez englez, în deceniul al 9-lea a colaborat la revista „Contemporary Review”; autor al lucrării „Viața lui Adam Smith”. — 244, 257.

Ranc, Arthur (1831—1908) — publicist și om politic francez, republican burghez moderat, scurt timp membru al Comunei din Paris; în deceniul al 9-lea colaborator la diferite publicații republicane burgheze; deputat (1881—1885), senator (1891—1900). — 301.

Ranke, Johannes (1836—1916) — fiziolog și antropolog german, profesor la Universitatea din München; din 1889 conservator. — 413.

Rasch, Gustav (m. 1878) — democrat german, publicist, de profesiune jurist; a participat la revoluția din 1848—1849; după înfrângerea revoluției a emigrat în Elveția și Franța; din 1873 membru al Partidului muncitoresc social-democrat din Germania. — 277.

Redgrave, Alexander — inspector de fabrică din Anglia. — 153.

Redpath — vezi *Redgrave, Alexander*

Regnard, Albert Andrien (n. 1836) — publicist și istoric radical francez, participant la Comuna din Paris; după căderea Comunei a emigrat în Anglia; după amnistia din 1880 s-a înapoiat în Franța. — 20, 165, 166, 167.

- Reinhardt, Richard* (1829—1898) — poet german, emigrant la Paris, secretar al lui Heinrich Heine; prieten al familiei Marx; ulterior s-a ocupat de comerț. — 33, 78, 241, 252.
- Rendstone* — cunoștință a lui Karl Marx. — 30.
- Reynaud* — medic francez din Argenteuil. — 14—17.
- Reynaud* — soția celui precedent. — 14—17.
- Ricardo, David* (1772—1823) economist englez, reprezentant de seamă al economiei politice clasice-burgheze. — 192, 199, 293.
- Richard al III-lea* (1452—1485) — rege al Angliei (1483—1485). — 403.
- Richter, Eugen* (1838—1906) — politician german, lider al partidului progresist, deputat în Reichstag. — 38.
- Roby, Henry John* (1830—1915) — asociat la firma din Manchester „Ermen & Roby“ (1874—1894). — 348.
- Rochefort, Victor-Henri, marchiz de Rochefort-Luçay* (1830—1913) — publicist, scriitor și politician francez; republican de stînga, membru al guvernului apărării naționale; după înfrîngerea Comunei din Paris a fost deportat în Noua Caledonie; a fugit în Anglia; după amnistia din 1880 s-a înapoiat în Franța, a editat ziarul „L'Intransigent“, la sfîrșitul deceniului al 9-lea a trecut în tabăra reacțiunii clericalo-monarhiste. — 30, 89, 149, 180, 181, 383.
- Rodbertus (-Jagetzow), Johann Karl* (1805—1875) — economist vulgar și politician german, ideolog al iuncherimii îmbughezite, propagator al ideilor reacționare ale „socialismului de stat“ prusian. — 411—412, 423.
- Roesgen, Charles* — funcționar la firma „Ermen & Engels“ din Manchester. — 372.
- Roodhuizen, A.* — pastor din Zalt-Bommel, soțul verișoarei lui Karl Marx, Antoinette Philips. — 61.
- Roscoe, sir Henry Enfield* (1833—1915) — chimist englez, autor al mai multor manuale de chimie. — 436.
- Rosher, Lillian* (n. 1882) — fiica lui Mary Ellen și Percy Rosher. — 87, 92, 99, 118, 134, 330, 347, 350, 354, 359, 366, 372, 428, 456.
- Rosher, Mary Ellen* (născută Burns) (Plumps), (n. aprox. 1860) — nepoata soției lui Friedrich Engels. — 10, 34, 49, 55, 58, 87, 99, 112, 118, 134, 135, 142, 189, 191, 194, 195, 217, 249, 330, 348, 350, 353, 354, 366, 372, 428, 436, 457.
- Rosher, Percy* — comerciant englez, din 1881 soțul lui Mary Ellen Rosher. — 112, 120, 126, 249, 350, 353, 357, 366, 372, 401, 404, 428, 457.
- Rothaus* — vezi Roodhuizen.
- Rothschild, Alfons* (1827—1905) — șeful băncii Rothschild din Franța. — 83, 252, 365.
- Rowell* — 120.
- Roy, Joseph* — traducătorul în limba franceză al volumului I al „Capitalului“ lui Marx și al lucrărilor lui Feuerbach. — 90, 93.

S

- Šafařík, Pavel Josef* (1795—1861) — cunoscut filolog, istoric și arheolog slovac, reprezentant al aripii liberale a mișcării naționale cehe și slovace; adept al programului austroslavismului. — 276, 277.

- Saling, A.* — editorul anuarului pentru bancheri și capitaliști „Börsen-Jahrbuch“. — 386.
- Samter, Adolph* (1824—1883) — economist burghez german, discipol al lui Rodbertus. — 200.
- Sax, Emanuel* (1857—1896) — economist austriac. — 353.
- Say, Jean-Baptiste-Léon* (1826—1896) — om de stat și politician francez, economist, republican burghez moderat; unul dintre redactorii ziarului „Journal des Débats“; din 1871 deputat în Adunarea națională, în 1872—1882 (cu unele întreruperi) ministru de finanțe; adversar al socialismului și al mișcării muncitorești. — 252.
- Schäffle, Albert Eberhard Friedrich* (1831—1903) — economist german, adept al economiei politice vulgare, sociolog; în legătură cu apariția volumului I al „Capitalului“ lui K. Marx a propagat renunțarea la lupta de clasă și colaborarea dintre burghezie și proletariat. — 154, 171, 172, 228.
- Schewitsch, Serghei* — socialist american, de origine rus; în deceniile al 8-lea și al 9-lea a fost membru al redacției lui „New Yorker Volkszeitung“. — 390.
- Schinderhannes* — vezi *Bückler, Johann*.
- Schmidt, Johann Karl Friedrich Elias* — comerciant din Dresden; din 1882 agent secret al poliției din Zürich. — 297, 400, 425.
- Schneider, Catherine-Jeanne-Hortense* (1838—1920) — artistă și cîntăreață franceză. — 324.
- Schneidt, Karl* — social-democrat de dreapta german, ziarist; a participat la editarea, la Hamburg, a diferitelor publicații ale partidului social-democrat; la începutul deceniului a 9-lea a emigrat la Londra, unde a aderat la anarhiști; unul dintre redactorii ziarului „Freiheit“. — 204, 205, 297, 337.
- Schöler, Lina* — profesoară, prietenă a familiei Marx. — 194, 195, 197.
- Schorlemmer, Carl* — chimist german, profesor la Manchester; adept al materialismului dialectic; membru al Partidului social-democrat german; prieten al lui Marx și Engels. — 9, 10, 34, 35, 80, 87, 92, 93, 136, 140, 238, 254, 308, 347, 348, 350, 366, 372, 408, 409, 425, 432—436, 452, 456.
- Schramm, Carl August* — social-democrat german, reformist; unul dintre redactorii publicației „Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik“; a criticat marxismul; în deceniul al 9-lea s-a retras din partid. — 37, 38, 262, 329.
- Schumacher, Georg* (n. 1844) — social-democrat german, de profesiune muncitor pielar, apoi comerciant, din 1884 deputat în Reichstag; a făcut parte din aripa oportunistă a social-democrației germane; în 1898, în timpul alegerilor pentru Reichstag, a trecut de partea liberalilor, fapt pentru care a fost exclus din partidul social-democrat. — 440.
- Schwitzguébel, Adhémar* (1844—1895) — gravor; militant al mișcării muncitorești din Elveția, membru al Internaționalei I; bakunist, unul dintre liderii Alianței democrației socialiste și ai Federației Jurasienne; în 1873 a fost exclus din Internațională. — 216.
- Scott, sir Walter* (1771—1832) — romantic scoțian de limbă engleză, creator al romanului istoric. — 276.

- Secondigné, Achille* (pseudonim *Boubeau*) — ziarist francez, la începutul deceniului al 9-lea, unul dintre redactorii ziarului „Citoyen”. — 227.
- Seguin, Arthur Edward Shelden* (1809—1852 — cîntăreț de operă englez. — 194.
- Serrailier, Auguste* (n. 1840) — lucrător de calapoade; militant al mișcării muncitorești franceze și internaționale; membru al Consiliului General al Internaționalei I (1869—1872), secretar-corespondent pentru Belgia (1870) și Franța (1871—1872), membru al Comunei din Paris, tovarăș de luptă al lui Marx. — 150.
- Shakespeare, William* (1564—1616) — dramaturg și poet englez. — 92.
- Sherbrooke* — vezi *Lowe, Robert*.
- Shipton, George* — militant al mișcării trade-unioniste engleze, reformist; secretar al trade-unionului zugravilor; redactor al lui „Labour Standard” (1881—1885); în 1871—1896 secretar al Consiliului de la Londra al trade-unionurilor — 22, 128, 131, 208, 209, 210, 211, 221, 224, 270, 386, 390.
- Shyman* — medic stomatolog din Londra. — 106.
- Siemens, Karl Wilhelm* (1823—1883) — inginer german, electrotehnician; proprietar de întreprinderi; din 1859 a trăit la Londra, unde a condus filiala din Londra a societății germane de electrotehnică „Siemens & Co”; în 1882 președinte al Asociației britanice de sprijinire a dezvoltării științei și membru al altor asociații științifice; autor a numeroase tratate despre căldură și electricitate. — 94, 123, 191.
- Simon, John* (1816—1904) — medic englez, inspector sanitar pe lângă Consiliul privat. — 221.
- Singer, Paul* (1844—1911) — militant de seamă al mișcării muncitorești germane; din 1887 membru al Conducerii, iar din 1890 președinte al Conducerii Partidului social-democrat din Germania; din 1884 deputat în Reichstag; din 1885 președintele fracțiunii social-democrate din Reichstag; a luptat activ împotriva oportunismului și revizionismului. — 318, 422.
- Skaldin* (pseudonimul lui *Elenev, Fiodor Pavlovici*) (1828—1902) — scriitor-publicist rus; reprezentant al liberalismului burghez din deceniul al 7-lea; autor al lucrării „V zaholustii i v stolice”. — 12.
- Skobelev, Mihail Dmitrievici* (1843—1882) — general rus; a participat la campaniile din Asia Centrală (1873, 1875—1876, 1880—1881) și la războiul ruso-româno-turc (1877—1878). — 58, 279.
- Soetbeer, Georg Adolf* (1814—1892) — economist și statistician burghez german. — 315.
- Sofocle* (aprox. 497 — aprox. 406 î.e.n.) — poet tragic grec; împreună cu Eschil și Euripide a pus bazele tragediei clasice grecești. — 293.
- Solari, Jean* — socialist elvețian, ziarist; la începutul deceniului al 9-lea redactor la revista „Précurseur”. — 406.
- Songeon* — democrat francez, participând la Societățile revoluționare secrete ale muncitorilor parizieni în timpul revoluției din 1848; emigrant la Londra; în deceniul al 9-lea președinte al Consiliului municipal din Paris. — 96, 97.
- Sorge, Adolph* (m. 1907) — fiul lui Friedrich Adolph Sorge, de

- profesie inginer-mecanic; pînă în 1895 a trăit în S.U.A.; în 1895—1898, inginer la întreprinderile petrolifere din Baku; mai tîrziu a plecat în Germania. — 36, 198, 245, 298, 330.
- Sorge, Friedrich Adolph* (1828—1906) — militant al mișcării muncitorești și socialiste americane și internaționale; participant la revoluția din 1848—1849 din Germania; în 1852 a emigrat în S.U.A.; unul dintre membrii activi ai Internaționalei I, organizatorul secțiilor americane ale Internaționalei, secretar al Consiliului federal, delegat la Congresul de la Haga (1872), secretar general al Consiliului General de la New York (1872—1874), propagator al marxismului; prieten și tovarăș de luptă al lui Marx și Engels. — 36, 144, 193, 198—201, 244—246, 298—299, 328, 329, 346, 390, 391, 448, 451—453.
- Sorge, Katharina* — soția lui Friedrich Adolph Sorge. — 36.
- Soulié, Melchior Frédéric* (1800—1847) — scriitor și dramaturg francez; reprezentant al romantismului revoluționar, republican, adversar al regimului Restaurației; a participat activ la revoluția din iulie 1830. — 430.
- Sparr, Berthold* — social-democrat german, de profesie jurist; în 1881, în baza legii excepționale împotriva socialiștilor, a fost expulzat din Berlin; în 1882 a emigrat la Londra; a aderat la anarhiștii germani, partizani ai lui Most. — 297.
- Spence, Thomas* (1750—1814) — socialist utopist englez, a propovăduit desființarea proprietății private asupra pămîntului și instaurarea socialismului agrar. — 292.
- Stansfeld, James* (1820—1898) — om de stat și politician englez, liberal; din 1859 membru al parlamentului; a ocupat o serie de posturi de răspundere în stat; prieten al lui Mazzini. — 181.
- Stephann* — în deceniul al 9-lea medic la Alger; l-a tratat pe Marx din a doua jumătate a lunii februarie pînă la sfîrșitul lui aprilie 1882; de origine german. — 48, 49, 52, 53, 56, 57, 59—63, 65—68, 69, 72, 284—286, 288, 291, 293, 296, 301—306, 310, 323.
- Stephann* — tatăl medicului Stephann. — 62.
- Stiebeling, Georg* — statistician și publicist mic-burghez american; de origine german; membru al Comitetului Central al secției din SUA a Internaționalei I; ulterior a fost exclus din Internațională pentru activitate scizionistă; membru al Partidului muncitoresc socialist din America de Nord; autor a numeroase articole economice. — 391.
- Stieber, Wilhelm* (1818—1882) — funcționar de poliție prusian, șeful poliției politice din Prusia (1850—1860); unul dintre organizatorii procesului comuniștilor de la Köln împotriva membrilor Ligii comuniștilor și martorul principal în acest proces (1852); în timpul războaielor austro-prusian (1866) și franco-prusian (1870—1871) șeful poliției militare. — 162, 375.
- Stoecker, Adolf* (1835—1909) — teolog și politician reacționar german; fondator (1878) și lider al partidului social-creștin; apropiat de aripa de extremă dreaptă a partidului conservator; dușman inveterat al mișcării muncitorești socialiste și propagator al antisemitismului; din 1881 deputat în Reichstag. — 171, 172, 423.

- Strousberg, Bethel Henry* (1823—1884) — mare antreprenor de căi ferate, de origine german; a trăit în Anglia; în 1873 a dat faliment. Lui i-a fost concesionată în 1868 de către guvernul român, la insistențele lui Carol I de Hohenzollern, construirea unei rețele de căi ferate în România; această concesiuie, care a costat statul român cu 27 450 000 lei aur mai mult decât oferta altui concern, a provocat, mai ales după falimentul lui Strousberg, un mare scandal politic; în 1878, Germania a condiționat recunoașterea independenței României de răscumpărarea obligațiunilor concernului condus de Strousberg, ceea ce clasele dominante au acceptat, stîrnind indignarea masei lor. — 121.
- Swan, Joseph Wilson* (1828—1914) — fizician englez, unul dintre inventatorii becului electric. — 126, 131.
- Swinton, John* (1829—1901) — ziarist american, de origine scoțian; redactor al unor mari ziare din New York, printre care „Sun“ (1875—1883); fondatorul și redactorul săptămînalului „Swinton's Paper“ (pînă în 1887). — 175, 192, 199.
- T**
- Tacitus, Publius Cornelius* (aprox. 55—120) — mare istoric roman. — 121, 122, 130.
- Talleyrand-Périgord, Charles-Maurice de, prinț de Bénévent* (1754—1838) — celebru diplomat francez, ministru de externe (1797—1799, 1799—1807, 1814—1815); reprezentantul Franței la Congresul de la Viena (1814—1815); a excelat printr-o totală lipsă de scrupule în politică și printr-o extremă cupiditate. — 71, 72.
- Tanner, Henry S.* (n. aprox. 1830) — medic american. — 29.
- Taylor, Ellen M.* — 362.
- Taylor, Helen* (1831—1907) — militantă engleză pe tărîm social-politic, de orientare radical-burgheză; a participat la mișcarea pentru acordarea de drepturi politice femeilor; în 1880—1885 a militat pentru a se acorda Irlandei dreptul de autogovernare; în 1881 a participat la crearea Federației democratice; adeptă a lui Henry Mayer Hyndman; fiică adoptivă a lui John Stuart Mill. — 362.
- Terentius, Publius Afer* (aprox. 185—159 î.e.n.) — dramaturg și poet comic latin. — 229.
- Terry, Ellen Alicia* (1848—1928) — artistă dramatică engleză, cunoscută interpretă a rolurilor din piesele lui Shakespeare. — 9.
- Thieblin, H. L.* — ziarist francez. — 149—150.
- Thierry, Jacques-Nicolas-Augustin* (1795—1856) — istoric burghez liberal francez din perioada Restaurației; în lucrările sale s-a apropiat de înțelegerea rolului factorilor materiali și al luptei de clasă în istoria dezvoltării societății feudale și a statornicirii societății burgheze. — 141.
- Thiers, Louis-Adolphe* (1797—1877) — istoric și om de stat francez, orléanist, ministru de interne (1832—1834), prim-ministru (1836, 1840), președinte al consiliului de miniștri (1871), președinte al republicii (1871—1873), călăul Comunei din Paris. — 149.
- Tissot, Victor* (1845—1917) — scriitor și ziarist burghez francez; pînă în 1874 a trăit în Elveția, apoi în Franța; din 1868 colaborator, iar în timpul războiului franco-prusian redactor la

publicația elvețiană „Gazette de Lausanne et Journal Suisse“; în 1891—1893 unul dintre redactorii ziarului „Figaro“; în lucrările sale a atacat cu vehemență Germania. — 16.

Tupper, Martin Farquhar (1810—1889) — poet englez. — 195.

Turgot, Anne-Robert-Jacques, baron de l'Aulne (1727—1781) — economist și om de stat francez; reprezentant marcant al școlii fiziocrate; controlor general al finanțelor (1774—1776), exponent al intereselor burgheziei. — 171, 293.

Tussy. — vezi *Marx, Eleanor.*

V

Vallès, Jules-Louis-Joseph (1832—1885) — om politic, scriitor și ziarist francez; republican; a dus o luptă activă împotriva regimului celui de-al doilea Imperiu, fapt pentru care a fost închis în repetate rânduri; membru al Internaționalei I și al Comunei din Paris, membru al Comisiei de învățămînt și de relații externe, redactor al publicației „Cri du Peuple“ (1871); s-a alăturat blanquiștilor și proudhoniștilor; după înfrîngerea Comunei din Paris a emigrat în Anglia; din octombrie 1883 redactor al publicației „Cri du Peuple“ în Franța. — 214.

Vergiliu (Publius Vergilius Maro) (70—19 î.e.n.) — ilustru poet latin. — 58.

Vein, Jane Elisabeth (1827—1902) — actriță engleză, interpretă a rolurilor din piesele lui Shakespeare; cunoscută a familiei Marx. — 36, 37.

Viereck, Laura — soția lui Louis Viereck. — 198, 222, 432, 440.

Viereck, Louis (1851—1921) — social-democrat german; în pe-

rioadă cît a fost în vigoare legea excepțională împotriva socialiștilor unul dintre liderii aripii de dreapta a partidului; în 1884—1887 deputat în Reichstag; în 1896 a emigrat în America și s-a îndepărtat de mișcarea socialistă. — 173, 175, 176, 192, 198, 199, 220, 222, 318, 329, 377, 419, 420, 421, 432—441.

Virchow, Rudolf (1821—1902) — cunoscut naturalist și om politic german; întemeietorul patologiei celulare, adversar al darwinismului; unul dintre fondatorii și liderii partidului progresist; după 1871 reacționar, adversar al socialismului. — 96, 222.

Vischer, Friedrich Theodor (1807—1887) — estetician german, hegelian, autorul unei lucrări de estetică în mai multe volume. — 58.

Vivanti, Anna — sora lui Paul Lindau, ziarist, scriitor și critic german; cunoscută a familiei Marx. — 248.

Vogoride, Alexandru (Aleko-pașa) (aprox. 1823—1910) — om politic și diplomat turc, de origine bulgar; în 1856—1861 consilier de ambasadă la Londra; ambasador la Viena (1876—1878), guvernator general al Rumeliei orientale (1878—1884). — 113.

Vogt, Karl (1817—1895) — naturalist german, reprezentant al materialismului vulgar, democrat mic-burghez; în 1848—1849 deputat în Adunarea națională de la Frankfurt (aripa de stînga); în 1849 a emigrat în Elveția; în deceniile al 6-lea și al 7-lea agent plătit al lui Ludovic Bonaparte; unul dintre participanții activi la campania de calomnie împotriva revoluționarilor proletari; Marx l-a demascat în pamfletul intitulat „Domnul Vogt“ (1860). — 131.

Vollmar, Georg Heinrich (1850—1922) — social-democrat german, unul dintre liderii aripii oportuniste, reformiste a social-democrației germane; redactor al ziarului „Sozialdemokrat“ (1879—1880); în repetate rânduri a fost ales în Reichstagul german și în Landtagul bavarez; în timpul primului război mondial, social-șovinist. — 113, 118, 360, 365, 368, 376, 377, 379, 384, 387, 389, 396—399, 408.

W

Wagner, Hermann (1815—1889) — publicist și politician german; ideolog al iuncherimii prusiene îmburghezite; redactor la „Neue Preussische Zeitung“ (1848—1854); unul dintre fondatorii partidului conservator prusian, consilier intim în guvernul lui Bismarck (1866—1873); adept al „socialismului de stat“ prusian reacționar. — 129.

Waldhorn. — 180.

Walter — muncitor austriac. — 351, 352.

Warren, Joseph (1741—1775) — politician american, unul dintre liderii revoluției burgheze americane din secolul al XVIII-lea, democrat burghez; mort în 1775 în bătălia de la Bunkers Hill. — 176.

Weerth, Georg (1822—1856) — poet și publicist proletar german; membru al Ligii comuniștilor; în 1848—1849 unul dintre redactorii lui „Neue Rheinische Zeitung“; prieten al lui Marx și Engels. — 157.

Weiler, Adam — emigrant german, membru al Consiliului federal britanic al Internaționalei (1872—1873); i-a sprijinit pe Marx și Engels în lupta lor împotriva reformiștilor englezi;

ulterior membru al Federației social-democrate. — 21.

Weitling, Wilhelm (1808—1871) — militant de seamă al mișcării muncitorești din Germania în perioada apariției acesteia; de profesie croitor; unul dintre teoreticienii comunismului egalitar utopic. — 141, 227.

Westphalen, Christian Heinrich Philipp von (1724—1792) — secretarul și prietenul ducelui de Braunschweig; a participat la războiul de șapte ani, autorul unei lucrări despre acest război; bunicul soției lui Marx, Jenny. — 240.

Westphalen, Edgar von (1819 — aprox. 1890) — fratele soției lui Marx, Jenny; în 1846 a intrat în Comitetul comunist de corespondență de la Bruxelles; în deceniile al 6-lea și al 7-lea a trăit în emigrație în America; la începutul deceniului al 9-lea a trăit la Berlin. — 242.

Westphalen, Ferdinand Otto Wilhelm von — om de stat prusian, ministru de interne (1850—1858), reacționar; fratele vitreg al soției lui Marx, Jenny. — 240.

Westphalen, Jeanie von (născută **Wishart of Pittarow**) (1746—1811) — căsătorită din 1765 cu Christian Heinrich Philipp von Westphalen; bunica soției lui Marx, Jenny. — 240.

Westphalen, Karoline von (născută **Heubel**) (m. în 1856) — mama soției lui Marx, Jenny. — 240.

Westphalen, Ludwig von (1770—1842) — tatăl soției lui Marx, Jenny, consilier intim la Trier. — 240.

Wilhelm I (1743—1821) — prinț elector de Hessen-Kassel (1803—1807 și din noiembrie 1813—1821). — 34, 37, 58, 177, 420, 431.

Wilhelm I (1797—1888) — prinț de Prusia, prinț-regent (1858—1861), rege al Prusiei (1861—1888), împărat al Germaniei (1871—1888). — 72.

Wilhelm al II-lea (1859—1941) — rege al Prusiei și împărat al Germaniei (1888—1918). — 279.

Williams — librar din Londra. — 203.

Williamson, — soția lui James Williamson. — 416.

Williamson, James M. — medic englez din Ventnor, l-a tratat pe Marx în perioada noiembrie 1882 — începutul lui ianuarie 1883. — 111, 115, 127, 136, 393, 403, 413, 416.

Willich, August (1810—1878) — ofițer prusian; a demisionat din armată din cauza demisionarilor politice; membru al Ligii comuniștilor; a participat la insurecția din Baden-Palatinat din 1849; în 1850, după sciziunea din Liga comuniștilor, unul dintre liderii fracțiunii sectare-aventuriste; în 1853 a emigrat în S.U.A., a participat la războiul civil de partea nordiștilor. — 331, 357.

Wilson, Charles Rivers (1831—1916) — înalt funcționar de stat și colonial englez; în 1874—1894 a condus Departamentul datoriei publice engleze; în 1878—1879 ministru de finanțe în guvernul național al Egiptului. — 109, 116, 120.

Windthorst, Ludwig (1812—1891) — om politic reacționar german, particularist; ministru de justiție al statului Hannover (1851—1852, 1862—1865); deputat în Reichstag și unul dintre liderii partidului „centrului”. — 262.

Wishart of Pittarow, Jeanie — vezi *Westphalen, Jeanie von*.

Wolf — vezi *Longuet, Edgar (Wolf)*.

Wolff — comerciant german, fraatele lui Ferdinand Wolff. — 145.

Wolff, Ferdinand („*Wolff cel roșu*”) (1812—1895) — publicist german; în 1846—1847 membru al Comitetului comunist de corespondență de la Bruxelles; membru al Ligii comuniștilor; în 1848—1849 unul dintre redactorii lui „*Neue Rheinische Zeitung*”; după revoluția din 1848—1849 a emigrat din Germania; în 1850, în timpul sciziunii Ligii comuniștilor adept al lui Marx și Engels; ulterior s-a retras din viața politică. — 145.

Wolseley, Garnet Joseph (1833—1913) — general englez, în 1882 a comandat trupele engleze în Egipt. — 93, 94, 96, 100.

Wróblewski, Walery (1836—1908) — militant al mișcării revoluționare poloneze și internaționale, democrat revoluționar polonez, unul dintre conducătorii insurecției poloneze din 1863—1864; general al Comunei din Paris; membru al Consiliului General al Internaționalei I și secretar-corespondent pentru Polonia (1871—1872); delegat la Congresul de la Haga (1872); a luptat împotriva bakuniștilor; la sfârșitul deceniului al 8-lea s-a apropiat de emigrația poloneză din Elveția; după amnistia din 1880 s-a întors în Franța. — 41, 91, 95.

Z

Zanardelli, Tito (n. 1848) — socialist francez, de origine italian; a participat la războiul franco-prusian (1870—1871); în deceniul al 8-lea — începutul deceniului al 9-lea a trăit în Franța; membru al Internaționalei I, a colaborat la „*Égalité*”; la sfârșitul anului 1882,

a fost expulzat din Franța. — 372.

Zasulci, Vera Ivanovna — (1851—1919) — participantă la mișcarea narodnică, apoi la cea social-democrată din Rusia, militantă activă a grupului marxist „Eliberarea muncii”; ulterior s-a situat pe pozițiile menșevismului. — 168, 169.

Ziber, Nikolai Ivanovici (1844—1888) — economist rus; unul dintre primii popularizatori ai lucrărilor economice ale lui Marx în Rusia, deși nu a înțeles dialectica materialistă și esența revoluționară a marxismului; s-a situat pe pozițiile reformismului radical burghez. — 161.

Personaje din literatură, Biblie și mitologie

Antonie — sfânt creștin, potrivit legendei pustnic în deșertul Nubiei. — 40.

Dogberry — personaj din comedia lui Shakespeare „Mult zgomot pentru nimic”. — 180.

Don Quichotte (Quichotte) — eroul principal al romanului satiric cu același nume al lui Cervantes. — 46, 194.

Gumpelino (Cristoforo di Gumpelino), marchiz — personaj din lucrarea lui Heine „Reisebilder”. — 419.

Hristos (Iisus) — întemeietorul mitic al creștinismului. — 297.

John Bull — denumire ironică dată reprezentanților burgheziei engleze; a căpătat o mare răspândire din 1712, când a apărut satira politică a scriitorului John Arbuthnot „The history of John Bull”. — 33, 188, 195, 312, 335.

Jourdain — personajul principal din comedia lui Molière „Burghezul gentilom”. — 247.

Moloh — în religia vechii Fenicii și a Cartaginei zeul soarelui, pe altarul căruia se aduceau jertfe omenști; ulterior a devenit simbolul unor forțe oarbe, nesățioase care cer mereu noi și noi jertfe. — 58.

Obadia (în ebr.: robul lui Dumnezeu) — unul dintre proorocii din Vechiul Testament. — 33.

Oerindur — unul dintre eroii principali din drama lui Adolf Müllner „Die Schuld”. — 426.

Pecksniff — personaj din romanul lui Charles Dickens „Martin Chuzzlewit”, fariseu și fățarnic. — 182.

Pickwick — personajul principal din romanul lui Charles Dickens „Documentele postume ale clubului Pickwick”. — 421.

Rinaldo Rinaldini — războinic; eroul romanului cu același nume al scriitorului german Chr. A. Vulpius. — 277.

Roland (Orlando) — erou al epopeii populare franceze „Chanson de Roland”, al poemului lui Ariosto „Orlando furioso” și al multor altor opere. — 177.

Tantal — în mitologia greacă rege al Lydiei; drept pedeapsă pentru jignirea adusă zeilor a fost osândit la chinuri veșnice în împărăția umbrelor; ori de câte ori încerca să-și aline setea sau foamea, apa în care stătea și fructele care-i atârnavă deasupra capului dispăreau. — 453.

Cuprins

PARTEA ÎNȚII CORESPONDENȚA DINTRE MARX ȘI ENGELS

Ianuarie 1881—martie 1883

1881

1. Engels către Marx, 7 iulie	9
2. Marx către Engels, 27 iulie	10
3. Engels către Marx, 29 iulie	12
4. Marx către Engels, 3 august	13
5. Engels către Marx, 6 august	17
6. Marx către Engels, 9 august	19
7. Engels către Marx, 11 august	22
8. Marx către Engels, 16 august	24
9. Engels către Marx, 17 august	25
10. Engels către Marx, 18 august	26
11. Marx către Engels, 18 august	28
12. Marx către Engels, 19 august	31

1882

13. Marx către Engels, 5 ianuarie	32
14. Engels către Marx, 8 ianuarie	34
15. Marx către Engels, 12 ianuarie	35
16. Engels către Marx, 13 ianuarie	38
17. Marx către Engels, 15 ianuarie	40
18. Marx către Engels, 17 februarie	42
19. Marx către Engels, 21 februarie	45
20. Marx către Engels, 1 martie	46
21. Marx către Engels, 3 martie	50
22. Marx către Engels, 23 martie	51
23. Marx către Engels, 31 martie	52

24. Marx către Engels, 4 aprilie	55
25. Marx către Engels, 8 aprilie	56
26. Marx către Engels, 18 aprilie	59
27. Marx către Engels, 28 aprilie	62
28. Marx către Engels, 8 mai	64
29. Marx către Engels, 20 mai	66
30. Marx către Engels, 30 mai	69
31. Marx către Engels, 5 iunie	70
32. Marx către Engels, 9 iunie	71
33. Marx către Engels, 15 iunie	75
34. Marx către Engels, 22 iunie	77
35. Marx către Engels, 24 iunie	78
36. Marx către Engels, 4 iulie	79
37. Marx către Engels, 3 august	81
38. Marx către Engels, 10 august	85
39. Engels către Marx, 20 august	87
40. Marx către Engels, 21 august	88
41. Marx către Engels, 24 august	90
42. Engels către Marx, 25 august	91
43. Engels către Marx, 26 august	92
44. Marx către Engels, 4 septembrie	95
45. Engels către Marx, 12 septembrie	97
46. Marx către Engels, 16 septembrie	99
47. Engels către Marx, 18 septembrie	102
48. Marx către Engels, 28 septembrie	103
49. Marx către Engels, 30 septembrie	104
50. Engels către Marx, 1 noiembrie	106
51. Engels către Marx, 3 noiembrie	106
52. Engels către Marx, 6 noiembrie	107
53. Marx către Engels, 8 noiembrie	108
54. Engels către Marx, 11 noiembrie	112
55. Marx către Engels, 11 noiembrie	114
56. Marx către Engels, 20 noiembrie	116
57. Engels către Marx, 21 noiembrie	117
58. Marx către Engels, 22 noiembrie	119
59. Engels către Marx, 22 noiembrie	120

60. Engels către Marx, 23 noiembrie	122
61. Marx către Engels, 27 noiembrie	124
62. Engels către Marx, 30 noiembrie	125
63. Marx către Engels, 4 decembrie	127
64. Marx către Engels, 8 decembrie	128
65. Engels către Marx, 8 decembrie	129
66. Engels către Marx, 13 decembrie	132
67. Engels către Marx, 15 decembrie	132
68. Engels către Marx, 16 decembrie	134
69. Marx către Engels, 18 decembrie	136
70. Engels către Marx, 19 decembrie	137
71. Engels către Marx, 22 decembrie	140

1883

72. Engels către Marx, 9 ianuarie	143
73. Marx către Engels, 10 ianuarie	144

PARTEA A DOUA

SCRISORI ALE LUI MARX ȘI ENGELS

CĂTRE DIVERSE PERSOANE

Ianuarie 1881—martie 1883

1881

1. Marx către Charles Longuet, 4 ianuarie	149
2. Marx către un necunoscut, 31 ianuarie	153
3. Engels către Karl Kautsky, 1 februarie	153
4. Engels către Eduard Bernstein, 2 februarie	156
5. Marx către Nikolai Franțevici Danielson, 19 februarie	157
6. Marx către Ferdinand Domela Nieuwenhuis, 22 februarie	162
7. Engels către Jenny Longuet, 24 februarie	165
8. Marx către V. I. Zasulici, 8 martie	168
9. Engels către S. F. Kaufmann, 11 martie	170

10. Engels către Eduard Bernstein, 12 martie	171
11. Engels către Johann Philipp Becker, 28 martie	174
12. Engels către August Bebel, 30 martie	175
13. Engels către Johann Philipp Becker, 4 aprilie	177
14. Marx către Jenny Longuet, 11 aprilie	178
15. Engels către Eduard Bernstein, 14 aprilie	183
16. Engels către August Bebel, 28 aprilie	186
17. Marx către Jenny Longuet, 29 aprilie	187
18. Engels către Jenny Longuet, 31 mai	189
19. Marx către John Swinton, 2 iunie	192
20. Marx către Friedrich Adolph Sorge, 2 iunie	193
21. Engels către Friedrich Adolph Sorge, 2 iunie	193
22. Marx către Jenny Longuet, 6 iunie	194
23. Engels către Jenny Longuet, 17 iunie	196
24. Marx către Friedrich Adolph Sorge, 20 iunie	198
25. Marx către Henry Mayers Hindman, 2 iulie	202
26. Engels către Norris A. Clowes, 22 iulie	204
27. Engels către redacția revistei „Freiheit“, 22 iulie	205
28. Marx către Jenny Longuet, 22 iulie	206
29. Marx către Carl Hirsch, 6 august	207
30. Marx către Laura Lafargue, 9 august	207
31. Engels către George Shipton, 10 august	208
32. Engels către George Shipton, 15 august	210
33. Marx către Piotr Lavrovici Lavrov, 16 august	212
34. Engels către Eduard Bernstein, 17 august	212
35. Marx către Jenny Longuet, 18 august	216
36. Engels către August Bebel, 25 august	218
37. Engels către Karl Kautsky, 27 august	221
38. Marx către Karl Kautsky, 1 octombrie	224
39. Marx către Minna Kautsky, 1 octombrie	225
40. Engels către Eduard Bernstein, 25 octombrie	225
41. Engels către Johann Philipp Becker, 4 noiembrie	233
42. Engels către Eduard Bernstein, 30 noiembrie	234
43. Marx către Jenny Longuet, 7 decembrie	237
44. Marx către Johann Philipp Becker, 10 decembrie	242
45. Marx către Nikolai Franțevici Danielson, 13 de- cembrie	243

46. Marx către Friedrich Adolph Sorge, 15 decembrie	244
47. Marx către Jenny Longuet, 17 decembrie . . .	247
48. Engels către Karl Kautsky, 18 decembrie . . .	249
49. Engels către Ferdinand Domela Nieuwenhuis, 29 decembrie	250
50. Engels către Lev Nikolaevici Hartman, sf. lui decembrie	250

1 8 8 2

51. Marx către Laura Lafargue, 4 ianuarie	251
52. Engels către Eduard Bernstein, 6 ianuarie . . .	253
53. Engels către Emil Engels, 12 ianuarie	254
54. Marx către Amalie Daniels, 12 ianuarie	256
55. Marx către Piotr Lavrovici Lavrov, 23 ianuarie .	256
56. Engels către Eduard Bernstein, 25 ianuarie . . .	259
57. Engels către Karl Kautsky, 7 februarie	264
58. Engels către Johann Philipp Becker, 10 februarie	269
59. Engels către Piotr Lavrovici Lavrov, 18 februarie	272
60. Engels către Eduard Bernstein, 22 februarie . .	273
61. Engels către Piotr Lavrovici Lavrov, 23 februarie	282
62. Marx către Jenny Longuet, 23 februarie	283
63. Marx către Jenny Longuet, 16 martie	283
64. Marx către Paul Lafargue, 20 martie	287
65. Marx către Jenny Longuet, 27 martie	290
66. Engels către Henry Mayers Hyndman, 31 martie .	292
67. Marx către Jenny Longuet, 6 aprilie	293
68. Engels către Piotr Lavrovici Lavrov, 10 aprilie .	297
69. Engels către Berthold Sparr, 12/4	297
70. Engels către Friedrich Adolph Sorge, 13 aprilie .	298
71. Marx către Laura Lafargue, 13 aprilie	299
72. Engels către Eduard Bernstein, 17 aprilie	307
73. Engels către Eduard Bernstein, 21 aprilie	308
74. Marx către Jenny Longuet, 28 aprilie	309
75. Engels către Eduard Bernstein, 3 mai	310
76. Marx către Laura Lafargue, 6 mai	312

77. Marx către Jenny Longuet, 8 mai	312
78. Engels către Eduard Bernstein, 10 mai	313
79. Engels către August Bebel, 16 mai	317
80. Marx către fiica sa Eleanor, 21 mai	320
81. Marx către Jenny Longuet, 26 mai	321
82. Marx către fiica sa Eleanor, 28 mai	322
83. Marx către Jenny Longuet, 4 iunie	326
84. Marx către Laura Lafargue, 17 iunie	327
85. Engels către Friedrich Adolph Sorge, 20 iunie	328
86. Engels către August Bebel, 21 iunie	330
87. Engels către Eduard Bernstein, 26 iunie	333
88. Engels către Eduard Bernstein, 15 iulie	338
89. Engels către Adolf Hepner, 25 iulie	340
90. Engels către Piotr Lavrovici Lavrov, 31 iulie	342
91. Engels către Johann Philipp Becker, 9 august	343
92. Engels către Eduard Bernstein, 9 august	344
93. Engels către Friedrich Adolph Sorge, 10 august	346
94. Engels către Emil Engels jun., 20 august	347
95. Engels către Jenny Longuet, 27 august	349
96. Engels către Karl Kautsky, 12 septembrie	351
97. Engels către Eduard Bernstein, 13 septembrie	354
98. Engels către Laura Lafargue, 20 septembrie	357
99. Engels către Eduard Bernstein, 22 septembrie	359
100. Engels către August Bebel, 23 septembrie	363
101. Marx către Laura Lafargue, 9 octombrie	366
102. Engels către Eduard Bernstein, 20 octombrie	367
103. Engels către Laura Lafargue, 21 octombrie	371
104. Engels către Eduard Bernstein, 27 octombrie	373
105. Engels către August Bebel, 28 octombrie	376
106. Engels către Paul Lafargue, 30 octombrie	378
107. Engels către Eduard Bernstein, 2/3 noiembrie	380
108. Engels către Eduard Bernstein, 4 noiembrie	385
109. Engels către Friedrich Adolph Sorge, 9 noiembrie	390
110. Marx către fiica sa Eleanor, 10 noiembrie	392
111. Engels către Karl Kautsky, 15 noiembrie	394
112. Engels către Eduard Bernstein, 28 noiembrie	396

113. Engels către Laura Lafargue, 14 decembrie . . .	401
114. Marx către Laura Lafargue, 14 decembrie . . .	402
115. Engels către Laura Lafargue, 15 decembrie . . .	404
116. Engels către Johann Philipp Becker, 16 decembrie	406
117. Engels către Eduard Bernstein, 16 decembrie . . .	408
118. Engels către August Bebel, 22 decembrie . . .	410
119. Marx către fiica sa Eleanor, 23 decembrie . . .	413

1 8 8 3

120. Marx către fiica sa Eleanor, 8 ianuarie . . .	414
121. Marx către fiica sa Eleanor, 9 ianuarie . . .	415
122. Marx către fiica sa Eleanor, 10 ianuarie . . .	418
123. Engels către Eduard Bernstein, 18 ianuarie . . .	419
124. Engels către Eduard Bernstein, 8 februarie . . .	421
125. Engels către Eduard Bernstein, 10 februarie . . .	424
126. Engels către Karl Kautsky, 10 februarie . . .	425
127. Engels către Laura Lafargue, 10 februarie . . .	428
128. Engels către Eduard Bernstein, 27 februarie . . .	432
129. Engels către Eduard Bernstein, 2 martie . . .	435
130. Engels către Karl Kautsky, 2 martie . . .	441
131. Engels către August Bebel, 7 martie . . .	443
132. Engels către Laura Lafargue, 10 martie . . .	446
133. Engels către Charles Longuet, 14 martie . . .	447
134. Engels către Friedrich Adolph Sorge, 14 martie . . .	448
135. Engels către Eduard Bernstein, 14 martie . . .	448
136. Engels către Wilhelm Liebknecht, 14 martie . . .	449
137. Engels către Johann Philipp Becker, 15 martie . . .	450
138. Engels către Friedrich Adolph Sorge, 15 martie . . .	451
139. Engels către Friedrich Lessner, 15 martie . . .	454
140. Engels către redacția lui „New Yorker Volkszeitung“	454
141. Engels către Piotr Lavrovici Lavrov, 24 martie . . .	455
142. Engels către Laura Lafargue, 25 martie . . .	456
143. Engels către Friedrich Theodor Cuno, 29 martie . . .	457

Adnotări și indici	459
Adnotări	461
Indice de lucrări și articole ale lui K. Marx și F. Engels, citate sau menționate	525
Indice cuprinzând lucrările altor autori, citate sau menționate de Marx și Engels	531
Indice de reviste și ziare menționate	544
Indice de nume	551

ILUSTRĂȚII

Karl Marx (1882)	16— 17
Casa din Londra, 122, Regent's Park Road, în care a locuit Engels din septembrie 1870 pînă în octombrie 1894	80— 81
Jenny Marx în ultimii ei ani de viață	240—241
Jenny Longuet, născ. Marx	416—417
Mormîntul lui Karl Marx din cimitirul Highgate din Londra (înainte de construirea monumentului din 1956)	448—449

Redactor : ADELA MOTOC
Tehnoredactor : FLORICA PÄSLARU

Format 16/60 X 90. Coli editurÄ 34,60.
Coli tipar 37,50. Planşe 5.

Bun de tipar 13 iulie 1984. ApÄrut — noiembrie 1984.

Comanda nr. 7 335/165.
Intreprinderea poligraficÄ „13 Decembrie 1918”,
Str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97, Bucureşti,
Republica SocialistÄ RomÄnia

Lei 40